

VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI

VIKEK No12-13

V. évfolyam 1. szám (No12)

A-sorozat 4.

Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám

V. évfolyam 2. szám (No13)

B-sorozat 2.

Társadalomtudományi tematikus szám

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

**A VIRTUÁLIS INTÉZET
KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
KÖZLEMÉNYEI**

VIKEK No. 12–13.

V. évfolyam 1. szám (No. 12.)

A-sorozat 4.

Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám

V. évfolyam 2. szám (No. 13.)

B-sorozat 2.

Társadalomtudományi tematikus szám

SZEGED

2013

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA KÖZLEMÉNYEI

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLET

Prof. Dr. Berde Csaba – Debreceni Egyetem

Prof. Dr. Poór József – Szent István Egyetem és Selye János Egyetem

Prof. Dr. Szávai Ferenc, DSc – Kaposvári Egyetem és Budapesti Corvinus Egyetem

Főszerkesztő:

Dr. habil. PhD PhD Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Dr. PhD Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem

Az A-sorozat

Gazdálkodás- és szervezéstudomány

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGA

Elnök: Dr. PhD Keczer Gabriella

Tagok:

Csehné Dr. PhD Papp Imola – Szent István Egyetem

Karoliny Mártonné Dr. PhD Csetneki Zsuzsanna – Pécsi Tudományegyetem

Dr. PhD Tasi Miklós – Vis Valor Tanácsadó Kft.

A B-sorozat

Társadalomtudomány

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGA

Elnök: Dr. PhD Csüllög Gábor – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Tagok:

Dr. habil. Császár Zsuzsanna – Pécsi Tudományegyetem

Dr. habil. Kókai Sándor – Nyíregyházi Főiskola

Dr. PhD Suba János – Hadtörténeti Intézet és Múzeum

Dr. PhD. Bali Lóránt – Pannon Egyetem, Georgikon Kar

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

6727 Szeged Lówy Sándor utca 37.

Elnök: Dr. habil. Gulyás László PhD, PhD

e-mail: gulyasl@t-online.hu

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

Innovariant Kft., Szeged

ISSN 2062-1396

HU ISSN 2062-1396

Szeged, 2013

TARTALOM

V. évfolyam 1. szám (No. 12.) A-sorozat 4. – Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám

VÁROSOK KULTURÁLIS GAZDASÁGA, FELSŐOKTATÁS ROVAT

<i>Keczer Gabriella:</i> A közép-európai országok felsőoktatási rendszereinek teljesítménye.....	7
<i>Mohácsi Márta:</i> Az oktatás és munkaerőpiac sajátosságainak elemzése, regionális jellemzői.....	15
<i>Koponiczné Györke Diána–Balogh László:</i> Kulturális projektek megítélése a projektgazdák szemével a Dél-Dunántúlon.....	20
<i>Gönczi Kornélia:</i> A résztvevők véleménye egy új PRM módszerről, melyet egy felsőoktatási IT infrastrukturális projekt megvalósításakor alkalmaztam	26
<i>Oláh Judit:</i> A pályakezdő fiatalok munkerő-piaci helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.....	33

PÉNZÜGYEK/VERSENYKÉPESSÉG ROVAT

<i>Bajkó Attila–Varga József:</i> Az iszlám és a hagyományos bankrendszer összehasonlító elemzése	39
<i>Csizmadia Péter:</i> A magyar devizakötvények hozammozgása régiós összehasonlításban.....	46
<i>Tatay Tibor:</i> Jegybanki döntések	58
<i>Tapolczai Tímea–Szentgróti Eszter:</i> Finanszírozás és stratégia az egészségügyben I.	63
<i>Ágoston Anita–Balogh László:</i> A reformok hatása a költségvetési kiadásokra	69
<i>Wickert Irén–Szarvas-Fekete Tibor:</i> Hogyan adózik az adó?	75

HUMÁNERŐFORRÁS MENEDZSMENT ROVAT

<i>Dr. Móré Mariann–Keszler Ádám:</i> A munkahelyi tanulás eredményének hasznosítása oktatási keretekben.....	81
<i>Ziegler Éva:</i> Rendszertudomány – újragombolva. A valós komplex rendszerek működése az új fizikai ismereteink tükrében	86
<i>Juhász Tímea:</i> Visszatérni? De hogyan?	92
<i>Juhász Csilla:</i> Teljesítmény- és ösztönzésmenedzsment-vizsgálatok	97
<i>Dajnoki Krisztina:</i> HR fejlesztés sajátosságai az esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsment gyakorlatában.....	103
<i>Troy Wiwczaroski–Szabados György–Pierog Anita:</i> Management, Rationalization and Human Capital	109
<i>Szabados György Norbert–Troy B. Wiwczaroski–Pierog Anita:</i> Civil szervezetek menedzselési viszonyai és problémái Hajdú-Biharban	114
<i>Dienesné Kovács Erzsébet:</i> A munkahelyi stressz forrásainak, következményeinek, a stressz kezelésének vizsgálata Magyarország Észak-alföldi régiójának szervezeteiben.....	120
<i>Lazányi Kornélia:</i> Hogyan ellensúlyozzuk a munkahelyi stressz káros hatásait?	126
<i>Bácsné Bába Éva:</i> Hogyan növelhető a menedzserek személyes hatékonysága?	131

KÖZTES-EURÓPA POLITIKAI FÖLDRAJZÁNAK AKTUÁLIS KÉRDÉSEI ROVAT

<i>Darai Lajos Mihály:</i> A Kárpát-medencei nagyrégió és összefüggései az alkotmányozással.....	141
<i>Bayerné Sipos Mónika:</i> A kárpátaljai magyarság életképi töredékei Ukrajna függetlenedésének időszakában. Autonómia harcok a helyi sajtó tükrében	147
<i>Suba János:</i> A déli határszakasz határjeleinek felülvizsgálata	152
<i>Reményi Péter-Lépháft Áron:</i> A nemzetépítés kérdőjelei Koszovóban.....	159
<i>Molnár Gábor:</i> Regionális mintázatok a preszokratikus filozófiában. 2. rész.: A görög filozófiai kultúra korai diffúziója	164

GAZDASÁGTÖRTÉNET ÉS RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ROVAT

<i>Horváth Gábor:</i> A magyar kapitalizmus-értelmezés történeti alakulása a hazai politikai gazdaságtanban.....	171
<i>Weber Erika:</i> A Dél-alföldi régió munkaerő-vándorlásának vizsgálata.....	177
<i>Horeczki Réka:</i> A kisvárosok földbirtok-szerkezetének tipikus vonásai a 20. század első felében	183
<i>Hegedűsné Baranyai Nóra-Bali Lóránt:</i> A Nyugat-dunántúli régió megyéinek fejlettségbeli vizsgálata	189
<i>Lux Gábor:</i> Az ipar versenyképességi tényezőinek átalakulása a közép-európai gazdaságokban	195
<i>Bán Attila:</i> Az időskori ápolás néhány egészségföldrajzi vonatkozása – kecskeméti esettanulmányok	201
<i>Szabó Ferenc:</i> Az európai és hazai fejlesztési politikák, az uniós támogatások 2007–2013 között, a kohéziós politika jövője	207

RÉGIÓ ÉS KÖZLEKEDEÉS/LOGISZTIKA ROVAT

<i>Szabó Lajos:</i> Kérdések és lehetséges megoldások a környező országok vasúti regionalizálási gyakorlatában.....	213
<i>Gálvász József-Szabados György-Szabados Krisztián:</i> Az energetikai kihívásokra adott társadalomtudományi válaszok	220
<i>Bencze Zsolt:</i> Helyi és regionális szerepet betöltő merev pályaszerkezetű utak egykor és ma	226

RÉGIÓ ÉS MARKETING/TELEPÜLÉSMARKETING, TURIZMUS ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS ROVAT

<i>Kopcsay László:</i> A hagyományos italkultúra szerepe a települések turisztikai vonzerejének erősítésében	234
<i>Kozmáné Csirmaz Éva:</i> Prevenció, rekreáció, turizmus iránt mutatkozó fogyasztói igények felmérése – Fiatalok sport- és wellness-szokásai	239
<i>Sáriné Csajka Edina-Csizmadiáné Czuppon Viktória:</i> Helyi gazdaságfejlesztés a Tamási kistérségben	243
<i>Kovács Ildikó:</i> A tematikus utak ismertsége és megítélése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.....	249
<i>Nemes Hajnal-Sáriné Csajka Edina:</i> CSR gyakorlatok a Tamási kistérségben.....	256
<i>Molnár Eszter-Fehér András:</i> Gazdaságpszichológiai kutatás a Tamási kistérségben.....	263
<i>Molnár Eszter-Sáriné Csajka Edina:</i> Turisztikai potenciálok a Tamási kistérségben.....	270
<i>Pintér Attila-Soós Mihály-Varga Ákos:</i> Egyedülálló szemkamerás vizsgálat Kaposváron.....	276

AGRÁRGAZDÁLKODÁS, ÉLELMISZERGAZDASÁG ÉS KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁS ROVAT

<i>Károly Bodnár:</i> State of human resource of agricultural enterprises in the South-Great Plain region	279
<i>Vági Zolt-Deé Kitti-Lelovics Zsuzsanna-Figler Mária:</i> Szívesen költünk egészséges, de drága élelmiszerekre? Az olívaolaj ára és fogyasztói megítélése.....	283
<i>Seregi János-Varga László-Seregi János:</i> Az „ex situ” állattenyésztési génmegőrzési szerepe a regionális vidékfejlesztésben.....	290
<i>Szénásné Ványi Noémi:</i> Az ellátási lánc jellemzői és a szereplők közötti kapcsolatok értékelése	295

No. 12. A-sorozat 4.

Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám

KECZER GABRIELLA főiskolai docens

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Abstract

This study compares the higher education performance of 6 Middle-European countries: Hungary, the Czech Republic, Slovakia, Poland, Romania and Slovenia. The performance of the national higher education systems is evaluated in the 8 dimensions suggested by the European Committee. Higher education is the ISCED (International Standard Classification of Education) 5-6th levels, i.e. gradual and doctoral training. The most recent available data is obtained from Eurostat, OECD and Pro Inno Europa. The aim of the study is to compare our performance to those countries that have similar historical paths and to identify trends either favorable or unfavorable.

Bevezetés

Az Európai Bizottság a nemzeti felsőoktatási rendszerek teljesítményének értékelésére 8 dimenziót javasolt. Ezek a következők: hozzáférés a felsőoktatáshoz, diplomaszerezés, diplomások elhelyezkedése, mobilitás, felnőttek részvétele a felsőoktatásban, a felsőoktatás kutatási teljesítménye, forrásteremtési képessége, költséghatékonyasága (CHEPS 2008). Az alábbiakban 6 közép-európai ország, Magyarország, a Cseh Köztársaság, Szlovákia, Lengyelország, Románia és Szlovénia felsőoktatási rendszereinek teljesítményét mutatom be az EB ajánlása alapján.

Közép-európai országok felsőoktatásának teljesítménye**1. Hozzáférés a felsőoktatáshoz**

Ez a dimenzió azt mutatja meg, hogy a felsőoktatás mennyire hozzáférhető a tanulni szándékozók számára egy adott országban. Az első mutató a felsőoktatásba a teoretikus felvételi életkorban belépők aránya az adott korosztályon belül.

1. táblázat. A felsőoktatásba belépők aránya a teoretikus felvételi életkorban**Table 1. Rate of HE¹ entrants at theoretical starting age**

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Cseh Köztársaság	17,2	18,0	20,5	21,6	22,3	22,8	23,3
Magyarország	12,3	12,7	11,8	11,8	11,2	9,3	9,1
Lengyelország	28,7	31,3	34,0	35,7	37,4	37,1	37,9
Románia	20,0	20,8	22,2	22,3	26,1	25,7	27,8
Szlovénia	38,4	40,2	41,2	43,2	44,1	45,5	47,3
Szlovákia	12,9	20,4	21,1	22,2	21,6	21,3	21,1

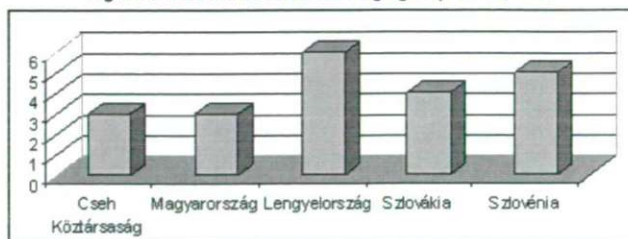
Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Mint látható, hazánk a legrosszabbul teljesítő állam a vizsgált régióban és időszakban, hiszen nálunk a legalacsonyabb a felsőoktatásba az elméleti felvételi életkorban bejutók aránya, és Magyarország az egyetlen, ahol nem nőtt, hanem csökkent ez a hányad, így lemaradásunk nem csökkent, hanem nőtt a régió többi országához képest. A legjobban ebben a mutatóban Szlovénia áll folyamatosan magas és bővülő hozzáféréssel. Figyelemre méltó hazánk összehasonlítása Szlovákiával: míg 2004-ben a két országban még közel azonos arányban jutottak be hallgatók az elméleti felvételi életkorban a felsőoktatásba, addig 2010-ben már a szlovák fiatalok több mint kétszeres arányban jutnak be a felsőoktatásba, mint magyar kortársaik.

¹ HE: higher education.

A második mutató a felsőoktatásba belépők arányát mutatja a 17–29 éves korosztályban.²

1. ábra. A felsőoktatásba belépők aránya a 17–29 éves korosztályon belül, 2010
Figure 1. Rate of HE entrants in age group 17–19, 2010

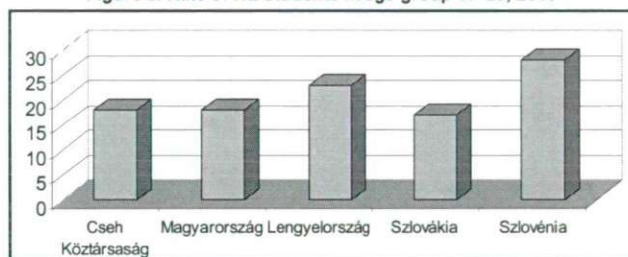

Forrás: OECD alapján saját számítás és szerkesztés

Ebben a mutatóban Magyarország ugyancsak sereghajtó – a Cseh Köztársasággal együtt. Lengyelországban a vizsgált korosztály duplája, Szlovéniában közel duplája lép be a felsőoktatásba, mint Magyarországon.

A harmadik mutató a felsőoktatásban részt vevők aránya a 17–29 éves korosztályban.³

2. ábra. A felsőoktatásban részt vevők aránya a 17–29 éves korosztályban, 2010
Figure 2. Rate of HE students in age group 17–19, 2010

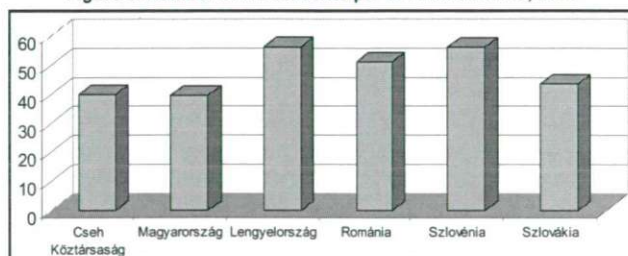

Forrás: OECD alapján saját számítás és szerkesztés

Ebben a mutatóban nincs olyan jelentős különbség Magyarország és az élenjáró ország (jelen esetben Szlovénia között), mint az előzőekben, de hazánkban így is 10%-kal alacsonyabb (18%) a felsőoktatásban részt vevők aránya, mint Szlovéniában (28%) a 17–29 éves népességben belül.

A következő mutató az egyetemi hallgatók aránya a teljes lakosságon belül.

3. ábra. A felsőoktatásban tanulók száma ezer lakosra vetítve, 2008
Figure 3. Number of HE students per 1000 inhabitants, 2008

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban Magyarország ismét a legutolsó: hazánkban ezer lakosra 39,6 hallgató jut, míg az első helyen álló Lengyelországban 56,3. Látható, hogy ebben a mutatóban Lengyelország mellett Szlovénia teljesít a legjobban.

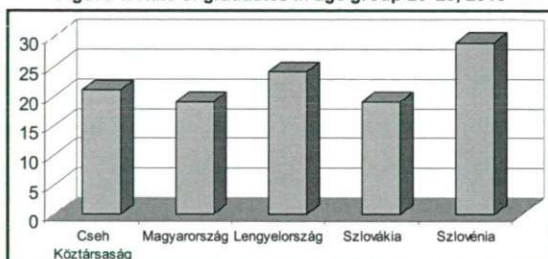
² Romániáról nincs adat.

³ Romániáról nincs adat.

2. Diplomaszerzés

A második dimenzió a diplomát szerzők arányát mutatja. Az első mutató a diplomaszerzés az egyetem befejezésének tipikus életszakaszában, azaz a 20–29 éves korosztályban.⁴

4. ábra. Diplomát szerzők aránya a 20–29 éves korosztályban, 2010
Figure 4. Rate of graduates in age group 20–29, 2010

Forrás: OECD alapján saját számítás és szerkesztés

Az első dimenzió adatai után nem meglepő, hogy Magyarország (Szlovákiával) ebben a mutatóban is utolsó, a 20–29 éves korosztályban 19% a diplomát szerzők aránya, míg az élen járó Szlovéniában 29%.

A következő mutató a diplomával rendelkezők aránya a 18–64 éves korosztályban.

2. táblázat. Diplomával rendelkezők aránya a 18–64 éves korosztályban
Table 2. Rate of HE degree holders in age group 18–64

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Cseh Köztársaság	10,4	10,9	11,6	12,1	12,2	13,1	14,1	15,2
Magyarország	13,6	14,9	15,4	15,9	16,3	17,3	17,8	18,1
Lengyelország	12,1	13,4	14,8	15,8	16,7	17,6	19,1	20,9
Románia	8,6	9,2	9,7	10,2	10,5	11,3	11,8	12,5
Szlovénia	15,1	16,2	17,5	18,6	19,3	19,8	20,4	21,1
Szlovákia	10,1	11,1	12,1	12,7	12,7	13,1	14,3	15,9

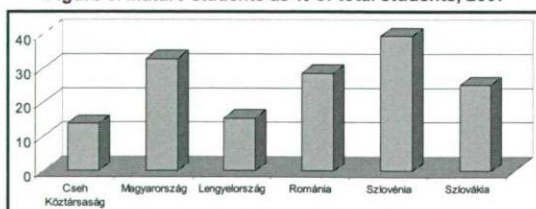
Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Magyarország ebben a mutatóban a harmadik Szlovénia és Lengyelország mögött. Ugyanakkor (az első helyen álló Szlovénia kivételével) minden országban nagyobb a diplomával rendelkezők arányának növekedési üteme, mint hazánkban. Figyelemre méltó Lengyelország teljesítménye, amely meg is előzte hazánkat, és utolérte Szlovéniát.

3. A felnőttek részvétele a felsőoktatásban

A harmadik dimenzió a felnőttek részvétele a felsőoktatásban, azaz a felsőoktatás szerepe az élethosszig tartó tanulásban. Az első mutató arra utal, hogy a felsőoktatásban részt vevők mekkora hányada felnőtt, azaz 30 éves vagy annál idősebb.

5. ábra. 30 éves vagy idősebb hallgatók az összes hallgató %-ában, 2007
Figure 5. Mature students as % of total students, 2007

Forrás: EU (2010) alapján saját szerkesztés

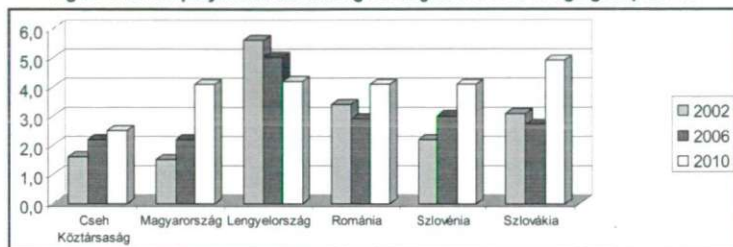
⁴ Romániáról nincs adat.

Ebben a mutatóban hazánk igen jól teljesít, hiszen Szlovénia (39,4%) után a második helyen állunk 32,8%-kal. Ez árnyalja a korábbi, az alacsonyabb életkorúakra vonatkozó mutatók alapján kirajzolódó negatív képet hazánk teljesítményéről. Hiszen ha a hallgatók harmada 30 éves vagy annál idősebb, akkor a 17–29 éves korosztályban a mutatóink ennek okán is lehetnek alacsonyabbak.

4. A diplomások elhelyezkedése

A negyedik dimenzió a diplomák értékét, használhatóságát vizsgálja. Az első mutató a felsőfokú végzettséggel rendelkezők munkanélküliségi rátája.

6. ábra. Munkanélküliségi ráta a felsőfokú végzettségűek körében a 25–64 éves korosztályban
Figure 6. Unemployment rate among HE degree holders in age group 25–64

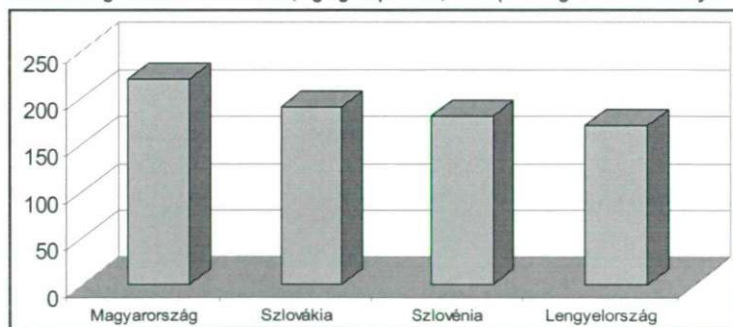
Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban 2010-ben a térség 4 országa, köztük hazánk is egyformán teljesít (kb. 4%), míg Szlovákia rosszabb, a Cseh Köztársaság jobb helyzetben van. Ha azonban a tendenciákat is figyelembe vesszük, láthatjuk, hogy Magyarországon 2002–2010 között több mint kétszeresére nőtt a felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája (1,5-ről 4,1%-ra). Ilyen mértékű növekedés egyetlen mások országban sem következett be. Ugyanebben az időszakban Lengyelországban ez az arány drasztikusan csökkent (5,6-ról 4,2%-ra).

A második mutató a felsőfokú végzettséggel realizálható jövedelem-növekmény.⁵ Ez a diplomások jövedelmének a középfokú végzettséggel rendelkezők jövedelmével való összevetésével vizsgálható.

7. ábra. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők relatív jövedelme a 25–64 éves korosztályban, 2009
(középfokú végzettséggel rendelkezők jövedelme = 100)

Figure 7. Relative earnings with HE attainment, age group 25–64, 2009 (earning with secondary education = 100)

Forrás: OECD EAG alapján saját szerkesztés

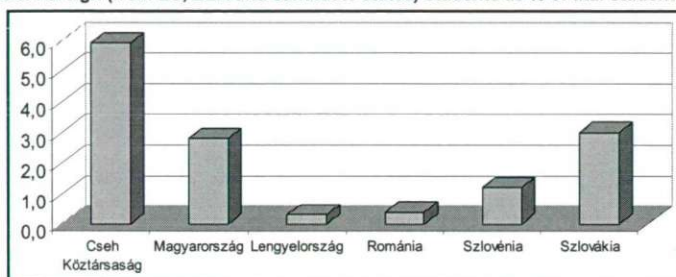
Ebben a mutatóban Magyarország kiemelkedően teljesít: a diplomások a középfokú végzettséggel rendelkezők jövedelmének több mint kétszeresét (220%) keresik. Vagyis a térség országai közül hazánkban térül meg a leginkább a felsőfokú tanulmányokba való befektetés.

⁵ Romániáról és a Cseh Köztársaságról nincs adat.

5. Nemzetközi hallgatói mobilitás

A következő mutató a hallgatók nemzetközi mobilitásának intenzitása. Az első mutató a külföldi hallgatók részvétele a hazai felsőoktatásban.

8. ábra. Külföldi (EU, EEA és tagjelölt országok) hallgatók az országban tanuló összes hallgató %-ában, 2010
Figure 8. Foreign (from EU, EEA and candidate states) students as % of total students, 2010

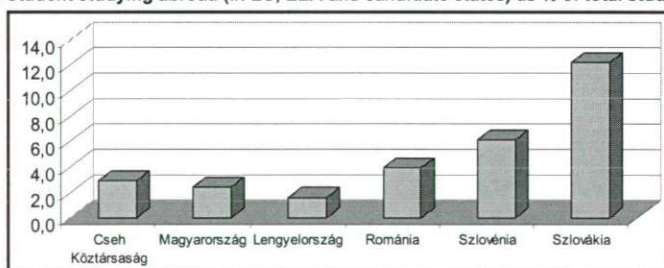

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban a Cseh Köztársaság és Szlovákia teljesít kiemelkedően, azonban ez minden bizonnyal a korábbi közös államalakulatuknak tudható be. Magyarország harmadik helyezése (2,8%) ezért mindenképpen jó teljesítményt jelent.

A második mutató a külföldön tanuló hazai hallgatók aránya.

9. ábra. A külföldön (EU, EEA és tagjelölt országok) tanuló hallgatók az összes hallgató %-ában, 2010
Figure 9. Student studying abroad (in EU, EEA and candidate states) as % of total students, 2010

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban már rosszabbul teljesít hazánk, a hallgatóink mindössze 2,4%-a tanul külföldön, ezzel csak Lengyelországot előzzük meg.

6. A felsőoktatás kutatási teljesítménye

A hatodik mutató a nemzeti felsőoktatási rendszerek kutatási teljesítménye. Az első mutató az Európai Szabadalmi Hivatalhoz (EPO) benyújtott szabadalmak száma lakosságszámmra vetítve.⁶

3. táblázat. A felsőoktatási szektorból az EPO-hoz benyújtott szabadalmak száma 1 millió lakosra vetítve
Table 3. EPO patents from HE sector per 1 million inhabitants

	1999	2001	2003	2005	2007
Cseh Köztársaság	0,397	0,073	0,184	0,43	0,712
Magyarország	0,226	0,175	0,206	0,241	0,451
Lengyelország	0,087	0,075	0,212	0,113	0,672
Románia	0,022	0,003	0,004	0,058	0,02
Szlovénia	0,503	0,167		2,092	1,99

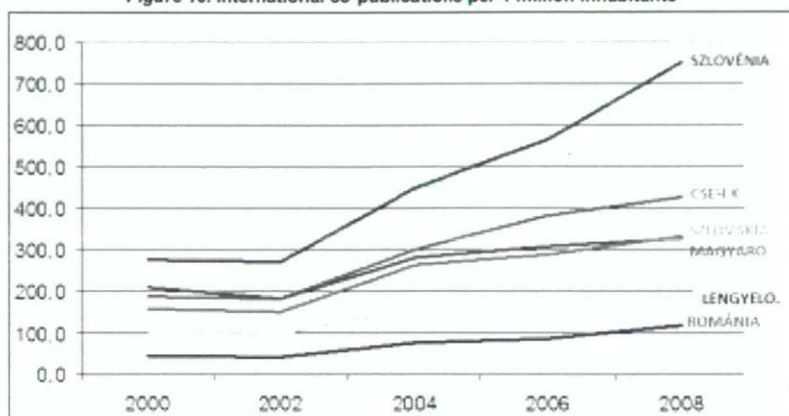
Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

⁶ Szlovákiáról nincs adat.

Ebben a mutatóban Magyarország 2007-ben a 4. helyen állt, mindössze Romániát előzve meg. Ez nem jó teljesítmény, különösen azt figyelembe véve, hogy Szlovéniában több mint négyszer annyi a lakosságarányos szabadalmak száma, mint hazánkban, valamint, hogy Lengyelországban 1999 és 2007 között közel nyolcszorosára nőtt ez a mutató, megelőzve ezzel Magyarországot.

A következő mutató a közös nemzetközi tudományos publikációk száma, ugyancsak lakosságarányosan.

10. ábra. 1 millió lakosra jutó közös nemzetközi tudományos publikációk száma
Figure 10. International co-publications per 1 million inhabitants

Forrás: Pro Inno Europa alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban Magyarország 2008-ban a negyedik volt., igaz, alig maradt el a harmadik helyen álló Szlovákiától. A tendencia itt is kedvezőtlen, Szlovénia rendkívüli teljesítményjavulása (eredetileg is élen járó pozícióban) mögött a hazai előrelépés mértéke igen szerénynek tűnik, a Cseh Köztársaság és Szlovákia javuló teljesítménye pedig második helyről a negyedikekre szorított vissza.

7. A felsőoktatás forrásteremtési képessége

A hetedik dimenzió a felsőoktatás forrásteremtő, forrásvonzó képessége. Az első mutató az ipari finanszírozás relatív szerepe a felsőoktatási kutatás-fejlesztésben.⁷

4. táblázat. Az ipari források aránya a felsőoktatási kutatás-fejlesztésben
Table 4. Percentage of HERD financed by industry

	2006	2007	2008	2009	2010
Cseh Köztársaság	0,7	0,7	0,6	1,1	1,1
Magyarország	13	13,7	14,7	15,5	13,6
Lengyelország	5,4	11,3	3,8	3,3	2,9
Szlovákia	4,7	6,8	2,5	2,1	2,3
Szlovénia	9,5	10,6	10,1	9,2	12

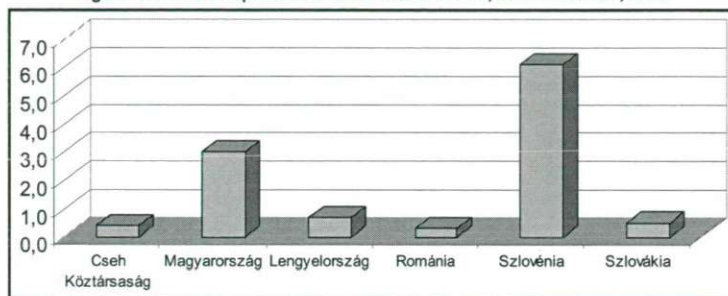
Forrás: OECD STIS alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban hazánk igen jól teljesít, Magyarországon a legnagyobb az ipari finanszírozás aránya a felsőoktatási kutatás-fejlesztésben. Szlovénia teljesítménye és fejlődése ebben a mutatóban is figyelemre méltó.

A következő mutató az üzleti szféra tényleges felsőoktatási K+F ráfordításai.

⁷ Romániáról nincs adat.

11. ábra. Az üzleti szféra felsőoktatási K+F ráfordításai, Euró/lakos, 2010
Figure 11. HERD expenditure of business sector, Eur/inhabitant, 2010

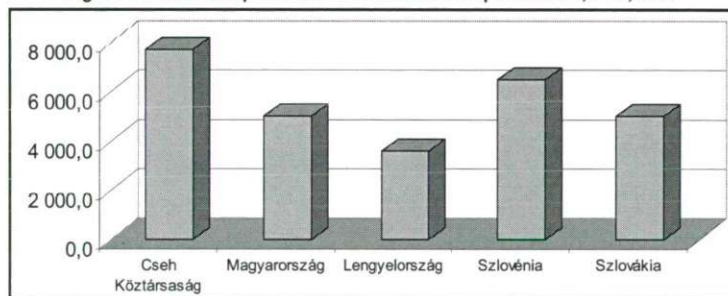
Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban hazánk (3 Euró/lakos) a második Szlovénia (6,1 Euró/lakos) mögött, miközben a többi államban ez az összeg nem éri el az 1 Eurót sem.

8. A felsőoktatás költséghatékonyasága

Az utolsó dimenzió a felsőoktatás költséghatékonyasága, azaz, hogy a fenti teljesítményeket milyen pénzügyi feltételek mellett produkálják a nemzeti felsőoktatási rendszerek. Ennek első mutatója a hallgatókra jutó finanszírozás.⁸

12. ábra. A felsőoktatási intézmények éves finanszírozása hallgatónként, vásárlóerő standard, 2006
Figure 12. Annual expenditure of HE institutions per student, PPS, 2006

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban hazánk a negyedik helyen áll, mindössze Lengyelországot előzi meg, igaz, alig marad el a harmadik helyen álló Szlovákiától. Mindez azt jelenti, hogy a magyar felsőoktatásban egy hallgatóra egyértelműen kevesebb pénz jut, mint a cseh és a szlovén felsőoktatásban.

A második mutató a felsőoktatási K+F anyagi lehetőségeire utal.

5. táblázat. A felsőoktatási K+F éves finanszírozása, Euró/lakos
Table 5. Annual HERD expenditure, Eur/inhabitant

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Cseh Köztársaság	14,7	15,1	15,9	22,7	27,3	32,1	35,1	36,2	40
Magyarország	17,4	18,3	17,5	20,9	21,8	22,7	23,2	22,3	22,4
Lengyelország	10,4	8,6	9,5	11,5	12,3	15,7	19,4	20,4	25,4
Románia	1,3	0,9	1,1	2,1	3,6	7,3	10,8	6,4	6,5
Szlovénia	28,1	22,5	24,5	34,6	36,4	38,7	41,2	47,1	50,7
Szlovákia	2,5	4,1	6,5	7,4	9,7	11,7	13,7	14	21,2

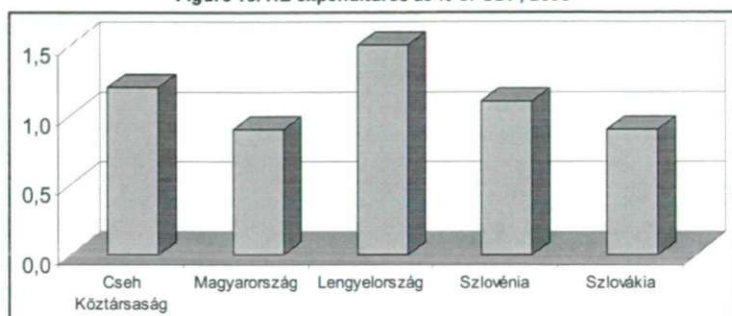
Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

⁸ Romániáról nincs adat.

Ebből a mutatóból kiderül, hogy lakosság-arányosan Románia kivételével hazánkban jut a legkevesebb a felsőoktatási kutatásra. tendencia is figyelemre méltó: 2002-ben hazánk még a második helyen állt, azóta azonban a legkisebb növekedést produkálta. Ebben a mutatóban is Szlovénia áll az élen.

A következő mutató a felsőoktatás finanszírozása a GDP-hez viszonyítva.⁹

13. ábra. Felsőoktatási kiadások a GDP%-ában, 2008
Figure 13. HE expenditures as % of GDP, 2008

Forrás: Eurostat alapján saját szerkesztés

Ebben a mutatóban Magyarország az utolsó helyen áll, azaz a GDP legkisebb hányadát költjük a felsőoktatásra.

Felhasznált irodalom

- CHEPS (2008): Progress in higher education reform across Europe. Center For Higher Education Policy Research, Vol. 2.
 EU (2010): Pre-study on the role of higher education institutions as providers of continuous professional learning and adult education. Directorate-General for Education and Culture, Brüsszel
 Eurostat: Eurostat online statistical database. www.ec.europa.eu/eurostat
 OECD: OECD StatExtracts. www.oecd.org
 OECD EaG: OECD Education at a Glance. www.oecd.org
 OECD STIS: OECD 2007 Science, Technology and Industry Scoreboard. www.oecd.org

⁹ Romániáról nincs adat.

AZ OKTATÁS ÉS MUNKAERŐPIAC SAJÁTOSSÁGAINAK ELEMZÉSE, REGIONÁLIS JELLEMZŐI

ANALYSIS OF SPECIFIC FEATURES OF EDUCATION AND LABOUR MARKET AND THEIR REGIONAL CHARACTERISTICS

MOHÁCSI MÁRTA főiskolai adjunktus

Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar Alkalmazott Kommunikáció Intézet

Abstract

There is a tradition of analysing the relationship of education and labour market. The importance of this connection has been proved by several recent research projects and studies that also include regional characteristics. In my analysis I investigate the needs of the labour market and their possible implementations in education. The market requires thorough structural and regional analyses if we want to be able to forecast future trends and prospects. The feedback mechanisms of the economic sector towards education have also raised both benefits and dilemmas. The human resource development potential of a given region is based on the theory of human assets and also on mutual social learning. The concept of a learning region describes the mutual, interactive learning process of people living in the same geographical area. My analysis reveals that we need a professional summary of different theoretical systems, as education, qualification and professional trainings are key factors of human resources.

1. Humánerőforrás és oktatás

A humán tőke fogalmához az az elméleti közgazdasági felismerés vezetett, hogy az emberi tényező önálló és más termelési tényezővel nem magyarázható szerepet játszik a gazdasági növekedésben (Schultz 1961). A humán tőkét növelő beruházások körébe már a szultzi elmélet szerint beletartoznak az egészségügy, a munkahelyi képzés, a formális (alap-, közép- és felsőfokú) oktatás területén történő, valamint a munkaerő és a lakosság mobilitását támogató beruházások.

A szakirodalom az emberi erőforrás menedzsment kulcstevékenységeit a következőképpen határozza meg: a humán erőforrások tervezése; munkakörök kialakítása, elemzése; munkaerő-toborzás és -kiválasztás; munkaerő-fejlesztés, -képzés; teljesítményértékelés; bérezés, ösztönzés (Móré 2012; Gulyás 2008).

A gazdaságban bekövetkező változásokat leginkább a piaci igényekkel szembeni globalizációs sikon lehet értelmezni. Napjainkban a gazdasággal kapcsolatban világméretű kihívásokkal kell szembenézni. Ami azt jelenti, hogy a termelőegység sikerét nem elegendő a világ egy részén megalapozni, nem elég egyszerűen csak multinacionális működés, valódi világstratégiákkal kell a cégeknek dolgozniuk. Toffler szerint az anyagi termelés oly felgyorsult rendszere egyre nagyobb mértékben az adatok, a tudás cseréjétől függ. Ha nem történik tudás csere, nem termelődik érték sem (Toffler 1990).

Az oktatásügyi struktúrák kérdésköre azért is aktuális, mert a fejlett országokban zajló folyamatok eredményeként az egyén kerül az oktatás-nevelés komplex rendszerének fókuszába. A tanulás lett olyan közügy, amelyben az iskola, a helyi közösségek és a gazdasági szereplők együttesen törekednek a tradicionális folyamatok megújítására (Benedek 2008).

A gazdaság állandó változásban van, az oktatás és a képzés csak akkor szolgálhatja hatékonyan a foglalkoztatás igényeit, ha folyamatosan igazodik az új fejleményekhez, ezért az egyik legfontosabb cél a szakképzés összehangolása a munkaerő kereslettel. A múltban a vállalatok élethossziglani biztonságot nyújtottak a dolgozóknak, ma 5–7 szakmaváltásra kell felkészülnünk életünk során.

Az Európai Unió oktatás és foglalkoztatáspolitikájának állandó aktuális kérdése a képzési kibocsátás és a munkaerő-piaci kereslet közötti összhang megteremtése (Gulyás 2001). Az Európa 2020 stratégia egyik célkitűzése, hogy növelje a foglalkoztatottságot, ezzel összefüggésben a termelékenység arányát (Gulyás 2007). Ehhez elengedhetetlen az oktatás és a gazdaság közötti összhang megteremtése (Európa Bizottság 2010).

Az egyetemek a középkorban elsősorban a tudományok művelésének fellelőjei voltak, az újkorban a szerepük kiegészült a tömeges szakemberképzéssel, sőt, helyenként egyértelműen az oktatás került előtérbe. A harmadik generációs egyetemeken esetében már hármas szerepről beszélünk: az oktatás és a kutatás mellett az egyetemeknek vezető szerepet kell játszaniuk a helyi gazdaság fejlesztésében is. Ennek részeként a régió vállalatai által igényelt specializált tudású munkaerőbázis kialakítása egyértelműen az egyetemeken feladata (Keczer 2007).

2. Regionális és területi politika

A regionális politikai döntéshozás alapvető elve az Európai Unióban a partnerség, amelynek érvényesítését az unió strukturális alapokról szóló szabályozása kötelezővé tesz. A partnerségi intézmények rendkívül változatosak (Tavistock Institute 1999), a lényegük az, hogy a döntéshozás és a döntés előkészítés kilép a hagyományos közhatalmi szférából. A másik fontos sajátosság a hálózatok kiépülése, a szintek közötti szoros kapcsolatok kialakulása, ami szoros összefüggésben van az unió többszintű kormányzásának jelenségével.

A regionális politika kormányzását tartják az egyik legfontosabb politika-, illetve igazgatástudományi kihívásnak, amely alapvetően új kutatási irányokat, módszereket követel meg (Bache 1998). A Strukturális Alapok és a Kohéziós Alap az Európai Unió regionális politikájának olyan aktív eszközei, melyek a régiók közti fejlettségbeli különbségek csökkentését célozzák (Hooghe 1996) (1. táblázat). Amikor világossá vált, hogy a gazdasági integráció növelheti a perifériális, illetve kevésbé fejlett régiók lemaradását, megszületett az a gondolat, hogy a társadalmi és gazdasági kohézió megteremtéséhez közösségi programokra van szükség (Allen 2000).

1. táblázat. Magyarországra jutó kohéziós források 2007–2013
Table 1. Cohesion funds for Hungary 2007–2013

Célkitűzés	Euró	Százalék
Kohéziós alap	8,2 Mrd	33%
Regionális konvergencia	14,6 Mrd	60%
Regionális versenyképesség	1 Mrd	4%
Európai területi együttműködés	800 M	3%
Összesen:	24,6 Mrd	100%

Forrás: Répássy Helga (2006)

A stratégia a régiók helyi erőforrásaira és kreativitására alapoz, amely a különböző hatású de egymást támogató erőkön nyugszik. A kreativitást létrehozó tényezők közül kiemelten fontosak: a tudományos-kulturális tevékenység sokoldalúsága, a kommunikációs lehetőségek kiterjedtsége, bizonyos szerkezeti instabilitás és a folyamatosan keletkező, kielégítetlen új szükségletek (Andersson 1985).

Az utóbbi évek változásai azt vetítik előre, hogy a 21. század legelején a regionális politika mozgásterét – a gazdaság fejlődési öntörvényein kívül – két markáns tényező határozza meg: az egyik az Európai Unió szervezeti, működési, finanszírozási reformja és keleti bővülése, a másik pedig – nem kis mértékben az előbbi tényező hatására – a nemzetállamokon belüli új hatalmi munkamegosztás kialakulása, a decentralizáció (Michalski-Saraceno 2000).

3. Magyarország és az Észak-alföldi régió sajátosságai

3.1. Munkaerőpiaci helyzetkép

Az Észak-alföldi régióban él az ország lakosságának 15%-a, ez a régió a Közép-Magyarországi régió után a második legnépesebb. A legnagyobb megye Szabolcs-Szatmár-Bereg népessége – a KSH adatai szerint 2011-ben – 556 ezer fő. A második legnépesebb megye Hajdú-Bihar 539 ezer fővel. Jász-Nagykun-Szolnok megye lakossága 387 ezer fő. A régió foglalkoztatottsági rátája 2000–2010-ben alacsonyabb volt az országos átlagnál, 4-5 százalékponttal (2. táblázat).

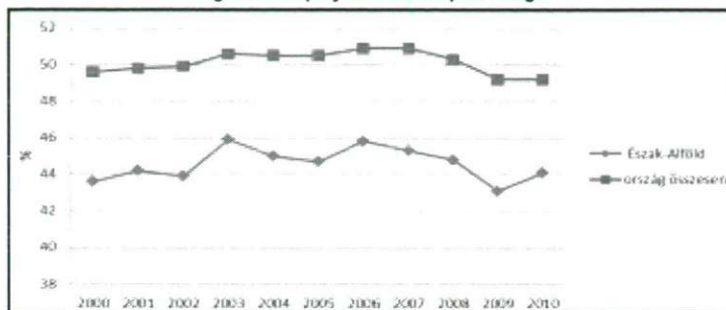
2. táblázat. A foglalkoztatási ráta alakulása %-ban
Table 2. Employment rate in percentage

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Hajdú-Bihar	45,7	46,5	46,2	47,5	47,4	46,1	47,4	46,1	45,6	43,2	44,6
Jász-Nagykun-Szolnok	46,4	45,9	45,3	48,3	46,2	45,8	47,4	48,4	49,2	46,4	46,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	39,7	40,9	40,8	42,7	41,9	42,5	42,9	42,4	40,9	40,6	41,9
Észak-alföldi régió	43,6	44,2	43,9	45,9	45,0	44,7	45,8	45,3	44,8	43,1	44,1
Országosan összesen	49,6	49,8	49,9	50,6	50,5	50,5	50,9	50,9	50,3	49,2	49,2

Forrás: KSH, 2011

Az adatok azt mutatják, hogy az Észak-alföldi régió foglalkoztatottsági rátája tíz év alatt mindösszesen 5 százalékponttal nőtt. A tíz éves periódust nézve Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megye foglalkoztatottsági rátája kis mértékben nőtt. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye foglalkoztatottsági szintje viszont 2,2 százalékpontot emelkedett (1. ábra).

1. ábra. Foglalkoztatottsági ráta %-ban
Figure 1. Employment rate in percentage

Forrás: KSH, 2011

Az Észak-alföldi régió munkanélküliségi rátája 2000-ről 2010-re 5,3 százalékponttal emelkedett, ezzel meghaladva az országos átlagot. 2010-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a munkanélküliségi ráta elérte a 18,4%-ot (3. táblázat).

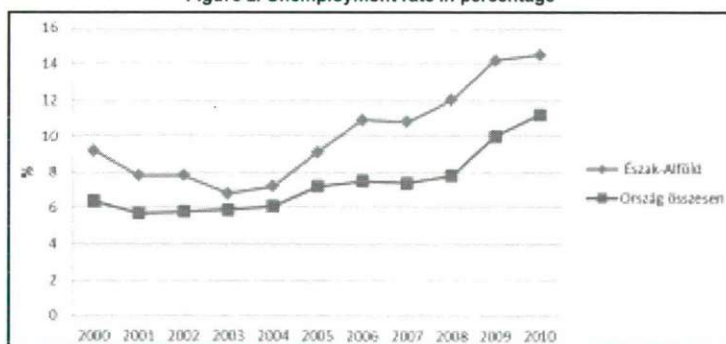
3. táblázat. A munkanélküliségi ráta alakulása %-ban
Table 3. Unemployment rate in percentage

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Hajdú-Bihar	7,1	6,4	6,6	6,0	5,7	8,4	9,2	7,9	8,9	11,3	13,2
Jász-Nagykun-Szolnok	9,4	7,3	7,8	5,6	6,2	8,3	9,6	9,4	8,5	11,4	10,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	11,2	9,6	9,1	8,4	9,5	10,3	13,6	14,7	17,5	19,1	18,4
Észak-alföldi régió	9,2	7,8	7,8	6,8	7,2	9,1	10,9	10,8	12,0	14,2	14,5
Országosan összesen	6,4	5,7	5,8	5,9	6,1	7,2	7,5	7,4	7,8	10	11,2

Forrás: KSH, 2011

Hajdú-Bihar megye munkanélküliségi rátája 6,1 százalékponttal, Jász-Nagykun-Szolnok megye munkanélküliségi rátája 1,5 százalékponttal, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye munkanélküliségi rátája 7,2 százalékponttal nőtt a tíz év alatt (2. ábra).

2. ábra. A munkanélküliségi ráta alakulása %-ban
Figure 2. Unemployment rate in percentage

Forrás: KSH, 2011

3.2. Oktatási helyzetkép

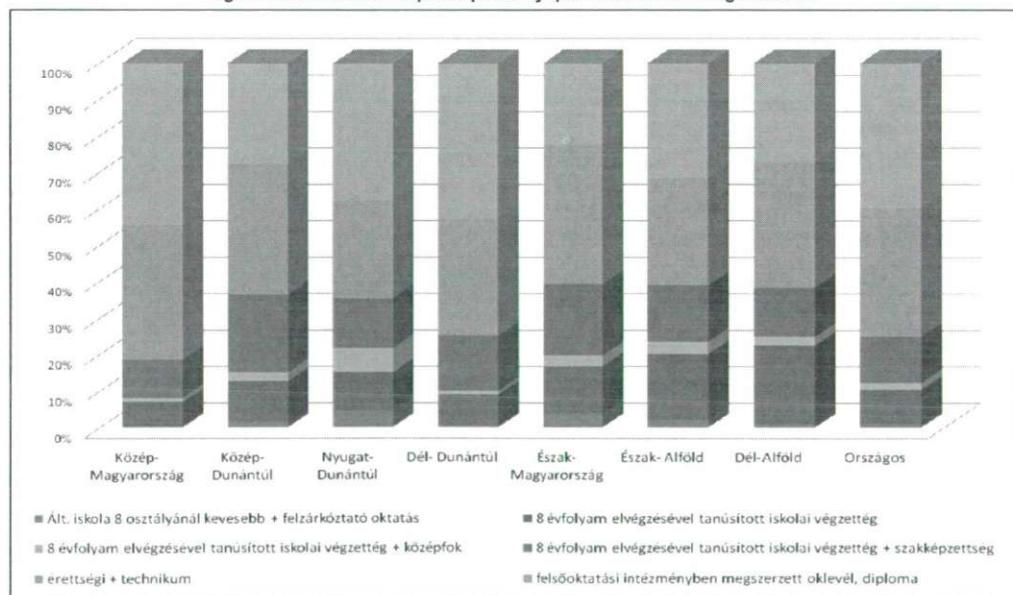
Az Országos Statisztikai Adatszolgáltatási Program (OSAP) képzésekre vonatkozó adatfelvételei megmutatják a fejlődési pályákat és tendenciaelemzések is alkalmasak. Az OSAP 2007–2010 közötti régiókra bontott táblázatából kiderül hányan iratkoztak be szakmai továbbképzésre, állam által elismert OKJ-s képzésre, munkakörhöz, foglalkozáshoz szükséges képzésekre és hatósági jellegű képzésekre (4. táblázat). Az Észak-alföldi régió adatai kedvező oktatási képet mutatnak.

4. táblázat. A szakmai képzésbe beiratkozottak száma régióként a képzés jellege szerint 2007–2010/fő
Table 4. Participants of professional trainings by regions and by types of training 2007–2010/person

		Dél-Alföld	Dél-Dunántúl	Közép-Dunántúl	Közép-Magyarország	Nyugat-Dunántúl	Észak-Alföld	Észak-Magyarország	Összesen
Szakmai továbbképző	2007	2821	1 385	2 770	34 561	2 589	1 677	2 672	48 475
	2008	2879	1 407	3 725	110 629	5 477	2 566	4 128	130 811
	2009	3328	5 530	4 233	125 046	4 970	3 806	3 157	150 070
	2010	10233	10 954	6 967	181 712	4 661	10 557	4 545	229 629
	Összes	19 261	19 276	17 695	451 948	17 697	18 606	14 502	558 985
Állam által elismert OKJ szakképesítést adó	2007	8 109	7 497	10 861	29 406	9 149	12 337	7 771	85 130
	2008	12 098	8 225	10 563	36 830	9 412	16 291	10 399	103 818
	2009	9 453	5 724	8 191	33 820	4 882	10 233	8 890	81 193
	2010	10 181	8 615	10 360	46 026	6 476	15 145	9 750	106 553
	Összes	39 841	30 061	39 975	146 082	29 919	54 006	36 810	376 694
Munkakörhöz, foglalkozáshoz szükséges nem OKJ szakképesítést adó	2007	1 169	4 711	3 470	12 305	1 716	2 287	1 656	27 314
	2008	2 587	9 402	9 878	19 696	2 269	2 340	2 515	48 687
	2009	2 095	10 990	9 366	31 177	811	1 468	2 529	58 436
	2010	1 817	10 886	6 297	26 757	1 237	3 534	4 379	54 907
	Összes	7 668	35 989	29 011	89 935	6 033	9 629	11 079	189 344
Hatósági jellegű (közl., hírközl., vízü. ágazati) képesítésre felk. képzés	2007	4 030	1 102	1 914	21 242	4 025	997	2 628	35 938
	2008	2 930	1 738	1 319	12 741	5 468	4 526	2 211	30 933
	2009	2 417	770	813	9 074	5 750	3 463	1 197	23 484
	2010	8 730	664	1 880	17 064	7 881	4 057	2 580	42 856
	Összes	18 107	4 274	5 926	60 121	23 124	13 043	8 616	133 211
Mindösszesen		84 877	89 600	92 607	748 086	76 773	95 284	71 007	1 258 234

Forrás: OSAP 2011; Benedek 2011

3. ábra. A képzésbe beiratkozottak megoszlása végzettség szerint, régióként 2010
Figure 3. Distribution of participants by qualifications and regions 2010

Forrás: NSZFI – OSAP 1665 Felnőttképzési nyilvántartás alapján; Zachár, 2011

A képzésbe beléptettek számának arányát regionálisan vizsgálva, összehasonlítva az országos átlagokkal, részben azonosságot, részben jelentős eltéréseket találunk. A legnagyobb fokú egyezés az érettségi, vagy annál magasabb végzettségűek arányában található, mely együtt tekintve kb. 61–81 százalék között mozog az egyes ré-

giókban Legalacsonyabbak az Észak-alföldi és Észak-magyarországi régióban, a legmagasabbak Közép-magyarországi és Dél-dunántúli régióban. Az általános iskolát nem végeztek képzésben való részvételi aránya az országos átlagnál lényegesen alacsonyabb Közép-Magyarországon és Dél-Dunántúlon. Ugyanakkor a maximum általános iskolai vagy befejezetlen középiskolai végzettséggel rendelkezők legnagyobb arányban Észak-Alföldön és Dél-Alföldön vettek részt a képzésben, az országos átlagot közel kétszeresen meghaladva (Zachár 2011) (3. ábra).

4. Összefoglalás

Az oktatás és munkaerőpiac kapcsolatának elemzése régi hagyományra nyúlik vissza. A kapcsolat fontosságát az elmúlt években számos kutatás, tanulmány vizsgálta regionális jellemzőkkel alátámasztva. Publikáciomban és elemzésemben most arra kerestem a választ, hogy mit kíván a munkaerőpiac, és hogyan tudja az oktatás a munkaerőpiac igényeit felvállalni. A piac alaposabb területi szerkezeti elemzéseket, mélyebb belső vizsgálatot igényel, le kell tudni írni a jövőt a fejlődési pályákat, a perspektívákat. A gazdaságnak az oktatás felé történő visszacsatolási mechanizmusai előnyöket és dilemmákat is felvetnek. Egy térség humán erőforrás fejlesztési potenciálja az emberi tőke elméletére és a társas társadalmi tanulásra utalnak. A publikációból kiderül, hogy szükség van az elméleti rendszerek szakszerű összefoglalására, hiszen az emberi erőforrás egyik meghatározó tényezője az oktatás, az iskolázottság, és a szakmai képzés.

Felhasznált irodalom

- Allen, D. (2000): Cohesion and Structural Funds. Szerk.: Wallace H.–Wallace W.: Policy Making in the European Union. Oxford University Press, 243–265.
- Andersson, A. (1985): Creativity and Regional Development. Papers of the RSA 56., 5–20.
- Bache, R (1998): The Politics of European Union Regional Policy. Sheffield Academic Press.
- Benedek András (2008): Új folyamatok és régi struktúrák az oktatásban? In: Az oktatás közügy. VII. Neveléstudományi Kongresszus program és összefoglalók. Szerk.: Benedek András, Hungler Diána, Juhász Nyomda, Szeged 135 p.
- Benedek András (2011): A szakmai képzés és felnőttoktatás regionális jellemzői. In.: regionalitás és szakképzés. Új kihívások, új lehetőségek a szakképzésben és felnőttoktatásban. Szimpóziumi előadások. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2011. november 3–5. 4–20. p.
- Európai Bizottság (2010): Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. Bizottsági Közlemény, Brüsszel.
- Gulyás László (2001): A munkanélküliség kezelésének nemzetközi és magyarországi tendenciái. In: Buday-Sántha Attila (szerk.): A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 370–388. p.
- Gulyás László (2007): A munkaerőpiac rugalmassá tételének eszközei, különös tekintettel a munkaidő rugalmasítására. In: Farkas Beáta (szerk.): A lisszaboni folyamat és Magyarország. JATE-Press. Szeged. 2007. 200–216. p.
- Gulyás László (2008): A humán erőforrás menedzsment alapfogalmai. In: Gulyás László szerk. (2008): A humán erőforrás menedzsment alapjai. JATEPress Szegedi Egyetemi Kiadó. 39–48. p.
- Hooghe, L. (1996) szerk.: European Integration, Cohesion Policy and Subnational Mobilisation: Oxford, Oxford University Press.
- Keczer Gabriella (2007): Az egyetemek szerepe a tudásalapú régiófejlődésben. (pp. 243–247) In: Konferencia-kiadvány Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia, Eötvös József Főiskola, 2007. március 23. szerk.: Gulyás László, Eötvös József Főiskola, Baja, ISBN: 978-963-7290-52-7
- Központi Statisztikai Hivatal, 2011.
- Michalski, A.–Saraceno, E. (2000): Regions in Enlarged European Union. EC Forward Studies Unit, Brussels.
- Móré Mariann (2012): Te csak beszélj, én könnyen beilleszkedem. A beillesztés kommunikációs összefüggései. In.: Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására. IV. évfolyam, 2. szám. 44 p. Szeged.
- Országos Statisztikai Adatszolgáltatási Program 2007–2010.
- Répácssy Helga (2006): Területi dimenzió a 2007–2013-as program periódusában. Új Magyarország Fejlesztési terv Bp.
- Schultz T. W. (1961): Investment in Human Capital, *The American Economic Review*, 51 (1) (March), 1–17. <http://www.jstor.org/stable/1818907?origin=JSTOR-pdf>
- Tavistock Institute (1999): The Thematic Evaluation of the Partnership Principle.
- Toffler, A. (1990): Power shifts. New York. Bantam Books.
- Zachár László (2011): A formális rendszerű felnőttoktatás és felnőttképzés kvantitatív elemzése. In.: regionalitás és szakképzés. Új kihívások, új lehetőségek a szakképzésben és felnőttoktatásban. Szimpóziumi előadások. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2011. november 3–5. 35–52. p.

KULTURÁLIS PROJEKTEK MEGÍTÉLÉSE A PROJEKTGAZDÁK SZEMÉVEL A DÉL-DUNÁNTÚLON

THE PROJECT ADMINISTRATORS' OPINION ABOUT CULTURAL PROJECTS IN SOUTH TRANS-DANUBIA

KOPONICSNÉ DR. GYÖRKE DIÁNA egyetemi tanársegéd

DR. BALOGH LÁSZLÓ egyetemi docens

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar Pénzügy és Számvitel Tanszék

Abstract

The European Union supports culture only one way directly. It is the so called "Culture" Program. However there are several other opportunities to support this political area: by the Structural Funds. In this case culture is supported as a tool for regional development. In our study we examined cultural projects financed from Structural resources between 2004 and 2006. All of the programs were realized in the South Transdanubia NUTS 2 region.

We would like to answer the question: are these projects successful? What does success actually mean? Nowadays we can often hear the opinion, that these cultural projects (renovating the town centre, supporting a festival or other local cultural event, renovating historical building etc.) are useless and there are several other goals, which could be supported. In our study we examined the opinion of the project administrators. We analyze a questionnaire contains twenty different statements about the particular project and the tendering system in general. Our results are made known in this study.

1. Bevezetés

Az Európai Unió, bár közvetlenül csupán a „Kultúra” programon keresztül támogatja a kultúrát, indirekt formában jóval több forrást juttat a szektornak. A kultúrát a regionális fejlesztés eszközeként tekintve ugyanis az EU számos vidékfejlesztési intézkedést támogat. A megvalósuló projektek döntő hányada a településképző javítását, közösségi terek felújítását vagy hagyományörző fesztiválok megrendezését célozza.

Az elmúlt években egyre többször találkozunk olyan véleményekkel, hogy ezeknek a programoknak a sikeressége – és ezzel együtt a valós haszna – megkérdőjelezhető. Tanulmányunk arra vállalkozik, hogy a projektek megvalósítóinak szemszögéből megvizsgálja ezeket a programokat.

A sikeresség megítélése ebben az esetben nehéz feladat. A strukturális pályázatok által meghatározott kvantitatív indikátorok elemzésével (munkanélküliségre, népességszáma, a vendégéjszakák számára gyakorolt hatás) csak korlátozottan vonhatóak le következtetések a megvalósult projektekről. Ezért véleményünk szerint az értékeléskor fontos szerephez kell jutniuk a kvalitatív elemzéseknek. A projektek megvalósítóinak értékelése megkerülhetetlen ebben a folyamatban, mivel első kézből tudják értékelni, hogy a megvalósult projektnek milyen hatásai lettek. Beváltották a hozzá fűzött reményeket? Elérték a megcélzott kívánt fogadóközönséget? Eredményesen zárult a program? Fenntartható?

2. A projektek és megvalósítók

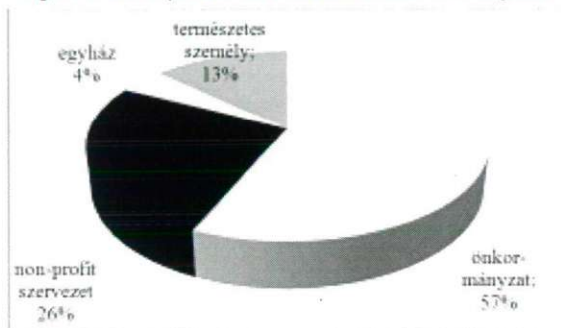
A tanulmány alapja egy kérdőíves felmérés, amin a 2004 és 2006 között a Dél-Dunántúlon strukturális forrásból (Agrár és Vidékfejlesztés Operatív Program) finanszírozott kulturális projektek megvalósítói vettek részt. A kérdésekre elektronikusan kellett válaszolni. Minden címzett személyre szabott elektronikus levelet kapott a kutatás tartalmáról és céljairól. A személyre szabottságra azért volt szükség, mivel a projektek közel öt éve valósultak meg, és csupán saját definíciónk szerint voltak kulturálisak (hiszen ilyen kategória nincs és nem is volt a pályázati kiírásban). Nem várt nehézséget jelentett azonban, hogy voltak projektgazdák, amelyeknek nem volt elektronikus elérhetősége. Ennek az volt az oka, hogy a 2004 és 2006 közötti időszakban a pályázati rendszer arra törekedett, hogy telefonos elérhetősége legyen mindenkinek, az elektronikus címek nem voltak elsődlegesen fontosak. Végül 73 kérdőívet tudtunk kiküldeni, a válaszadási hajlandóság 31,5%-os volt.

Maga a kérdőív zárt kérdésekből állt, háttérváltozóként kizárólag a pályázó státusa (önkormányzat, egyház, vállalkozás stb.) szolgált. A kérdésekre egy kivételével csupán egyetlen válasz volt adható, megkönnyítve ezzel az eredmények értékelését. Ezen kérdés kivételével a válaszadóknak ötfokozatú Lickert-skálán kellett

eldönteniük, hogy mennyire értenek egyet bizonyos állításokkal. Egyes a teljes egyet nem értést, míg ötös a tökéletes egyetértést jelölte. Az állítások két nagy csoportra oszthatóak, tíz-tíz megállapítás vonatkozott mind a konkrét megvalósult projektre, mind általánosságban az uniós pályázatokra.

A válaszadók saját magukat sorolták be az alábbi kategóriák valamelyikébe: egyházak, önkormányzatok, non-profit szervezetek, természetes személyek, egyéni vállalkozók valamint vállalatok. A kérdőív kitöltésében az egyházak, önkormányzatok, non-profit szervezetek és a természetes személyek képviseltették magukat (1. ábra). A vállalkozói szféra (egyéni vállalkozók, vállalkozások) válaszadói hajlandósága 0%-os volt.

1. ábra. Válaszadók megoszlása státusuk szerint
Figure 1. The responders' distribution between the categories

Forrás: saját szerkesztés

3. Eredmények és értékelésük

3.1. A projektek sikeressége

A konkrét projektre vonatkozó kérdések közül az első arra vonatkozott, hogy a projekt beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket, azaz általánosságban mi a véleményük a megvalósítóknak a pályázatról. Ez azért fontos, mert a projekt és az uniós pályázatok megítélését nagyban befolyásolhatja az esetleges siker vagy rossz tapasztalat. Szorosan ide kapcsolódik a második kérdés, amely arra kereste a választ, hogy a projekt előre megfogalmazott céljai teljesültek-e. A válaszadók 70%-a értékelte 5-ösre összességében saját projektjét, és 74%-uk értett teljes mértékben egyet azzal, hogy a projekt elérte a céljait. A sikerességet mérte ezeken az állítás, melyben azt kellett megítélni, hogy újra pályázná-e a projektgazda ugyan erre a programra. A válaszok közepesen erősen korrelálnak az első, a projekt általános megítélését firtató állítással, az adatok között a szorosság

$$r=0,51,$$

azaz az általános megítélés és az újrapályázási hajlandóság között közepes, pozitív kapcsolat van. Összesen három válaszadó állította határozottan, hogy semmilyen körülmények között nem pályázná újra, ezek közül két projekt megítélése sikeresség és a célok elérése szempontjából 3-mas, vagy annál rosszabb, és mindhárom esetben csak azért valósították meg programjukat, mert arra uniós forrás állt rendelkezésre.

3.2. A projektek elvárt és tényleges hatása

A kulturális témájú projektek a vizsgált időszakban jellemzően két cél érdekében jöttek létre: vagy a helyi életminőség javításához voltak hivatottak hozzájárulni vagy a turisztikai potenciált növelték. Két kérdés vonatkozott ezekre a célokra. Azt az állítást kellett megítélni, hogy a projekt hozzájárult-e a helyiek életminőségének javításához illetve a turisztikai potenciál növeléséhez. A projektgazdák többségének válaszaiból az derült ki, hogy egy-egy program betöltheti mindkét szerepet, vagy egyiket sem. A válaszok erősen korrelálnak egymással, a Pearson féle korrelációs együttható

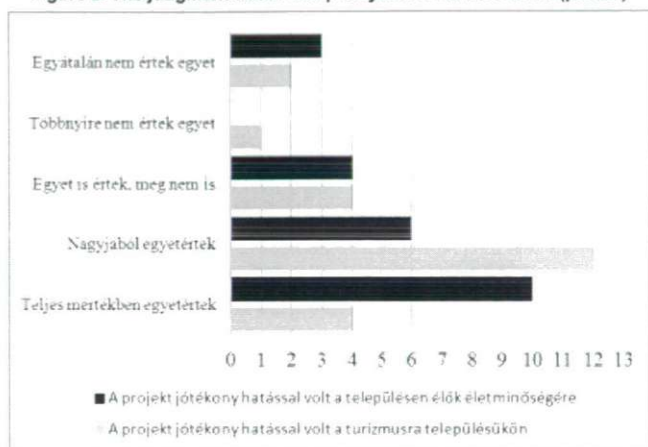
$$r=0,81$$

értéket mutat, azaz erős pozitív kapcsolat van a két kérdés megítélése között. Az egyes válaszok gyakoriságát az 2. ábra mutatja.

Mindkét funkció megítélése esetében a válaszadók 13-13%-a ítélte úgy, hogy semmilyen mértékben nem járult hozzá a projekt az életminőség/turisztikai potenciál javításához. Ők voltak azok, akik mindkét kérdésre a „Többnyire nem értek egyet” és az „Egyáltalán nem értek egyet” válaszokat adták. Megkérdőjelezhető ezeknek a válaszoknak az objektivitása, mivel az érintett projektgazdák egy része összességében is kedvezőtlenül

ítélte meg a projektjét, így elképzelhető, hogy a negatív tapasztalatok rontottak a későbbi kérdésekre adott válaszokon is. Egy másik nagy csoportja a projekteknek viszont a válaszadók szerint nagyon sikeres volt (az első két kérdés alapján), ám mégsem járult hozzá a fent vizsgált két dolog javításához. Megállapítható tehát, hogy a 2000 és 2006 közötti időszakban támogatott projektek közül volt olyan, amely esetén nem az életminőség javítása vagy a turisztikai potenciál növelése volt a pályázók fő célja, még akkor sem, ha az AVOP prioritásai és intézkedései ezt is célozták.

2. ábra. Az életminőségre és a turizmusa gyakorolt hatás megítélése (db)
Figure 2. The judgment about life quality and touristic effects (pieces)

Forrás: saját szerkesztés

3.3. Pályázati kényszer

Fontosnak tartottuk kideríteni, hogy mennyire érvényesült pályázati kényszer a kulturális programok tekintetében. Azaz létező szükségletek kielégítésére szolgált az uniós forrás vagy csak az adódó lehetőséget használták ki (jobb híján) a pályázók. Jellemző napjaink valóságára, hogy sok jó és sok felesleges (a település életében kevésbé fontos) célra is lehet pénzt szerezni. A települések nagy része mindenre és minden címen pályázik, aktivitásuknak csak az önerő előteremtésének előírása szabhat határt (Varga, 2003). Ebben a részben az alábbi négy állítást kellett Lickert-skálán értékelniük:

1. Elemi szükség volt a projektre, amit támogatások nélkül is megvalósítottak volna.
2. Elemi szükség volt a projektre, de támogatások nélkül nem tudták volna megvalósítani.
3. Csak azért fogtak bele a projekt megvalósításába, mert forrást tudtak előteremteni pályázatok útján.
4. A rendelkezésre álló források kihasználásához találták ki a megvalósult projektet.

Nyilvánvaló, hogy az 1. állítással való tökéletes egyetértés jelentette a rendelkezésre álló források és a ténylegesen szükséges feladatok egymásra találását, míg a 3. és legfőképpen a 4. állítás fejezte ki a pályázati kényszer nyilvánvaló megnyilvánulását, azaz arra pályáznak, amire lehet, nem arra, amire ténylegesen szükség volna. Az egyik projektgazda külön válaszelevélben tömören meg is fogalmazta véleményét: „...úgy általában a pályázati szellemiséggel kapcsolatban: bárki bármit is mond, „lövünk mindenre, és majd meglátjuk...””. A válaszok és ezáltal a motivációk alapján a projektek négy csoportja volt elkülöníthető: az elsőben a projektek 34,8%-a kapott helyet, melyek témája elemi szükségyszerűség volt, melyet túlnyomó részt akár pályázat nélkül is megvalósítottak volna („A pályázat nélkül is beruházók”). A második csoportba 21,8%-nyi pályázat tartozik, melyek ugyan tényleges igényekre adnak választ, de uniós forrás nélkül nem jöhettek volna létre („A valós igényekre támaszkodó pályázatok”). Legkisebb csoport azoknak a programoknak a köre (13%), melyeket csak azért valósítottak meg, mert lehetőség volt forrásra pályázni („A pályázathoz célt kitalálók”). És végül a negyedik csoportba 30,4%-nyi pályázat tartozik, melyek közös jellemzője, hogy nem elemi szükségyszerűség volt a megvalósult program és uniós forrás nélkül biztosan nem valósult volna meg („Az adódó lehetőséggel élők”).

Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a kulturális pályázatok esetében pályázati kényszer érvényesül, azaz ezek olyan „pót” projektek, melyeket más lehetőség nem lévén, megvalósítanak. Mindazonáltal ez a jelenség is megfigyelhető, de nem kizárólagos.

3.4. A pályázók nehézségei

Minden pályázat beadása előtt fontos kérdés(nek kellene lennie), hogy a megvalósuló projekt hosszú távon fenntartható-e. A gazdasági racionalitás alapján könnyen belátható, hogy az Európai Unió csak olyan programot támogat, amely lehetőség szerint hosszú távon is működőképes és nem igényel újabb uniós forrást. Az ilyen projekteknek csupán egy végső lökés hiányzik ahhoz, hogy megvalósuljanak, és elméletben uniós források nélkül is megvalósíthatóak lennének, csak időben később. A kulturális projektek esetében többszörösen is felmerül a fenntarthatóság kérdése, hiszen nehezen értelmezhető ez egy egyszeri rendezvény vagy egy hosszabb időszakonként aktuális épület felújítás során. Egy-egy közösségi tér kialakítása egyszeri beruházást igényel, egy községháza vagy templom felújítása esetében pedig az évtizedek óta elmaradt állagmegóvást lehetett bepótolni uniós forrásból. Kérdéses viszont, hogy a folyamatos napi működésre uniós pályázatok nélkül is lesz-e a projektgazdának forrása.

A válaszadók közepes mértékben ítélik fenntarthatónak projektjeiket. Az összes projektgazda 52%-a ítélte meg úgy, hogy teljes mértékben vagy nagyjából egyet tud érteni (4-es vagy 5-ös értékelés) a fenntarthatóságra vonatkozó állítással, azaz 48%-uknak vannak ezzel kapcsolatban fenntartásai. Az összes válaszadó 22%-a egyenesen úgy véli, hogy a projektje teljes mértékben, vagy többé kevésbé nem fenntartható (1-es vagy 2-es értékelés). A fenntarthatóság tehát nem minden kulturális projekt esetében valósul meg maradéktalanul, de ennek a projektek speciális jellege (nem minden esetben teremt közvetlenül jövedelmet a projektgazda számára) is magyarázata lehet.

Az pályázat megírása, egyáltalán a beadás melletti döntés nehézségeinek felmérése céljából a projektgazdának egy listából kellett kiválasztani az esetlegesen felmerült nehézségeket. Ennél az egy kérdésnél több válasz megjelölésére is lehetőség volt. A lehetséges válaszok lehettek:

- információhiány
- önrész előteremtése
- megfelelő pályázati forrás kiválasztása
- kellő pályázatírási tapasztalat hiánya
- nem megfelelő pályázati dokumentáció
- megfelelő téma, tevékenység kiválasztása
- nem volt ilyen
- egyéb

A válaszok alakulását a 3. ábra szemlélteti. Nem várt eredmény az, hogy a válaszadók 30%-a szerint nem volt semmiféle nehézségük a pályázat során. Ezek igen sikeres projektek voltak, melyekben a sikerességre és a célok elérésére vonatkozó állításokra kivétel nélkül, az újbóli megvalósításra vonatkozó állításra pedig egyetlen kivétellel 5-ös értékelést adtak. A válaszadók önkormányzatok és non-profit szervezetek képviselői voltak. Az információhiányt és ezáltal a megfelelő forrás és téma kiválasztását egyaránt 13-13%-nyian említették, mint a projekt megírása során felmerülő nehézséget. Fontos eredmény, hogy magát a pályázati dokumentációt nem találták nehéznek a pályázók, ezt a lehetőséget senki nem választotta a kérdőív kitöltése során.

3. ábra. A pályázat során felmerült nehézségek említésének gyakorisága (%)
Figure 3. The difficulties during the competition (%)

Forrás: saját számítás

A két legnagyobb probléma közül az egyik a hiányos pályázatíró tapasztalat volt. Ezt a tényt némiképp magyarázza, hogy a 2004 és 2006 közötti időszak volt az első, amikor hazánk uniós forrásokra pályázhatott, ha eltekintünk az előcsatlakozási forrásoktól. A legnagyobb nehézséget az önrész előteremtése jelentett. A válaszok között 57%-ban fordul ez elő. Általános tapasztalat, hogy esetenként azért nem vesznek részt uniós pá-

lyázatokon szervezetek, mert nem képesek az Unió által megkövetelt önrészt előállítani. Kulturális projektek esetében árnyalja a képet, hogy főként a LEADER programok esetében, de más AVOP-prioritásból megvalósuló projekt esetében is, a támogatási arány akár 85–95%-os is lehet (AVOP Programkiegészítő-dokumentum, 2004), azaz az önrész nagysága egy „átlagos” uniós projekthez képest relatív kisebb. Ennek ellenére kutató által elvégzett korábbi primer adatgyűjtés során is igazolódott, hogy a települések, szervezetek csak olyan projektekre pályáznak, ahol a megkövetelt önrész nem több 30%-nál, esetenként 10%-nál (Varga, 2003; Bitáné-Koponiczné, 2009). A megkérdezettek 65%-a értett teljesen, vagy nagyjából egyet azzal, hogy a konkrét pályázaton való részvétel függött az önrész nagyságától és csupán hárman válaszoltak úgy, hogy ez egyáltalán nem játszott szerepet döntésükben.

3.5. Az EU-s pályázatok megítélése általában

A kérdőív második része a pályázók általános attitűdjét volt hivatott felmérni az uniós pályázatokkal kapcsolatban. A válaszadók mindegyike elengedhetetlenül fontosnak találta az uniós pályázatokat, mint lehetőséget (4-es és 5-ös értékelés). 95%-uk abban is egyetértett, hogy jóval kevesebb fejlesztés valósulna meg hazánkban, ha nem tudnánk élni ezzel az EU nyújtotta lehetőséggel. 65%-uk szerint egyáltalán nem valósult volna meg projekt (az így megvalósultak közül) a településeken, ha támogatás nélkül kellett volna belevágni. A válaszadók 83%-a gondolta úgy, hogy az önrész előteremtése súlyos problémát jelenthet a pályázat során. 65%-uk szerint uniós forráshoz jutni nehéz, ám nem gondolják úgy, hogy a gazdagabb települések előnyösebb helyzetben lennének, ahogy azt a 4. ábra is mutatja:

4. ábra. A forráshoz való hozzájárulás megítélése a válaszadók között (%)
Figure 4. The judgment about getting sources (%)

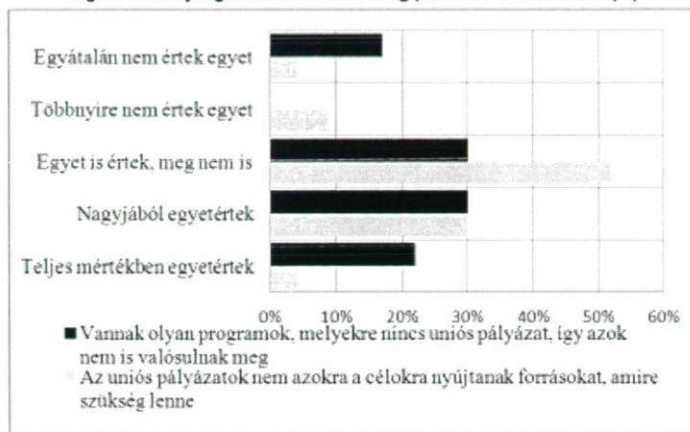
Forrás: saját szerkesztés

Míg a konkrét projektek esetében a válaszadók 13%-a jelölte az információhiányt, mint felmerülő problémát, addig általánosságban úgy gondolják, hogy többé-kevésbé rendelkezésre áll a megfelelő információ egy sikeres pályázat megírásához (értékelések 91%-a 3-mas vagy annál kisebb). Valószínű, hogy a pályázók feltételezik a megfelelő információk létét, és csak a konkrét pályázat során szembesülnek az esetleges információhiánnyal.

A válaszadók úgy gondolják, hogy azok a programok, amikre nincs uniós pályázat, azok nem is valósulnak meg. A megkérdezettek 82%-a tudott ezzel legalább részben egyet érteni, ahogy ezt az 5. ábra is mutatja.

A bizonytalanok aránya nagyobb volt azzal a konkrétan megfogalmazott állítással kapcsolatban, mely szerint nem azokra a célokra elérhetőek források, amelyekre ténylegesen szükség lenne. 34%-nyi válasz értett ezzel legalább nagyjából egyet, 13%-uk többnyire nem osztotta ezt a nézetet, de több mint a válaszadók fele (52%) bizonytalan volt ennek a kérdésnek a megítélésében. Úgy gondoljuk, hogy valamiféle normakövető magatartás is megfigyelhető ebben az eredményben, bár a kérdőív anonimitása lehetővé tette volna élesebb kritika megfogalmazását is.

5. ábra. Pályázati kényszerre vonatkozó állítások megítélése (%)
Figure 5. The judgment about tendering pressure's statements (%)

Forrás: saját szerkesztés

4. Összegzés

Kutatásunk eredményeként megállapíthatjuk, hogy a kulturális pályázatokról való előfeltevéseink csak részben fedik a valóságot. Bár a vizsgált körben megfigyelhető a pályázati kényszer, ennek ellenére számos olyan program valósul meg, mely elemi szükségszerűség volt. A valós igényekre válaszoló programokat szinte kivétel nélkül sikeresnek is ítélik. Az is kiderült, hogy a pályázók legnagyobb problémája az ön rész előteremtése. Úgy gondoljuk, hogy tapasztalataink beépítése a jövőbeni pályázati rendszerekbe a sikeresség és a pozitív megítélés fokozásával járna.

Felhasznált irodalom

- Bitáné Biró Boglárka–Koponiczné Györke Diána (2009): A munkanélküliség és a kulturális ráfordítások kapcsolata két somogyi falu példáján. II. Nemzetközi Gazdaságtudományi Konferencia, Kaposvár, 2009. április 2–3. (CD) ISBN978-963-9821-08-8
- Varga Gyula (2003): Magyar falvak az ezredfordulón. Naplójegyzetek, személyes megjegyzésekkel. In: Szövetkezés, XXXIV: évfolyam, 1. szám, pp. 45–64.
- Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium (2004): Program-kiegészítő Dokumentum (PKD) Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program 2004–2006. Letöltve: <http://www.nfu.hu/doc> (2007. január 20.)

A RÉSZTVEVŐK VÉLEMÉNYE EGY ÚJ PRM MÓDSZERRŐL, MELYET EGY FELSŐOKTATÁSI IT INFRASTRUKTURÁLIS PROJEKT MEGVALÓSÍTÁSAKOR ALKALMAZTAM

OPINION OF THE PARTICIPATING IN A NEW PRM METHOD, WHICH IS A HIGHER EDUCATION PROJECT IMPLEMENTATION WHEN IT INFRASTRUKTURÁLIS APPLIED

DR. GÖNCZI KORNÉLIA PhD-hallgató
Nyugat Magyarországi Egyetem

Abstract

I developed a new method for project management in the European Union structural fund supported projects can successfully be used. The method combines the U.S. government-sponsored projects shall be required to Earned Value Project Management methodology used by the EU and its supported projects, the benefits of the method used in project cycle management. The managers have to plan and implement projects according to stakeholders' expectations and in the possible most efficient way both in terms of costs and time. The method is the Hungarian higher education in IT infrastructure development project was used. The task was to twenty universities in high-speed fiber-optic data transmission, establish. The project is carried out after the implementation of the project evaluation. The participants in a questionnaire covering every aspect of my play, on the other hand, had a talk with them. Based on experience, new ideas for improvement are given. The presentation describes the evaluation of this project.

1. Bevezetés

A távközlési fejlesztési projektek, a harmadik évezred első évtizedében lendületet vettek, a szektor gyors fejlődése miatt. Ilyen viszonyok között tehát, a projekt menedzsment technikának is fejlődnie kell (Barakonyi 2000). A projekt menedzsment, olyan eszköz, mely a jelentősebb anyagi ráfordítás nélkül képes a gazdaságban jelentős megtakarításokat eredményezni. Növeli versenyelőnyünket a jól megválasztott projekt menedzsment módszer (Bakos 2005). A globalizációs szervezetek (EU, OECD, Világbank) kötelezően előírják, azokat a projekt menedzsment technikákat, amelyeket alkalmazni kell az általuk támogatott projektek esetében. Ilyen kötelezően előírt PM módszer az EU Bizottság Stratégiai alapokból támogatott projektek esetén a Projekt Ciklus Menedzsment (Bloom-Hulsker 2001) és az USA kormányzati szervei által támogatott projektek esetén az Earned Value Menedzsment. Az USA-ban alkalmazott projekt menedzsment módszer, az EVM azon az alapon, hogy, mérjük a valóban elvégzett munka dollárban (euróban) kifejezett értékét, ez az „earned value”. Ez alapján két fontos indikátort tudunk kiszámítani, a CPI (Cost Performance Indicator)-t és az SPI (Schedule Performance Indicator)-t. Az világszerte elterjedt két jól kidolgozott projekt menedzsment módszerre az Earned Value (Fleming-Koppelman 2000) és a Project Ciklus Management módszerre alapoztam új módszereket. Az általam kidolgozásra kerülő módszer, tartalmazza a projekt lebonyolításra egyértelmű információt tartalmazó, CPI és SPI indikátorokat, amelyek az ellenőrzésre is felhasználhatóak (CIO 2005). A kidolgozott módszert egy nagy távközlési projekt megvalósításakor alkalmaztam és a tapasztalatokat összegyűjtöttem. A projekt befejezésekor a részt vevő projekttagokat, a fejlesztő, üzemeltető beruházó munkatársakat kikérdeztem az egész projekt menetéről, a folyamatokról és egyben az új módszerről. Kérdőívet is kitöltöttek és ezt értékelték. Ezt mutatom be most az előadásomban, a módszer és a megvalósításra kerülő feladat után.

2. Az új módszer rövid ismertetése

Az általunk javasolt módszer, egy részt felöleli, a projekt menedzsment összes, eddig használt eszközeinek tárházát, másrészt kiegészíti azokat már létező, de újszerűen alkalmazott eszközökkel, melyek segítik a projektmenedzsmentet egyre komplexebbé váló feladataik elvégzésében. A külső ellenőrzést is egyszerűbbé és megfoghatóbbá válik. E módszer segítségével, a projekt menedzser, saját maga, az earned value költség (Cost) és ütemterv (Schedule) paraméterek időről-időre való kiszámításával, az EVM teljesítmény görbék felrajzolásával, a projekt előre haladásáról számszerű eredményeket kapnak. Ezeket bemutathatják a projekt menedzsmentnek a megbízóknak és ezzel, szemléltethetik a projekt előrehaladását. Az earned value értékeket, egységként

listák segítségével, számolhatják ki időről időre (Lee-Appleyard 2005). Az értékek rögzítése, saját tervezési táblázattal is megvalósítható, nem szükséges hogy valamely szoftverfejlesztő világcég, támogató programjait vegyük igénybe. A továbbiakban a projektet át kell ütemezni egyes tevékenységeket előrehozni, hogy behozhassuk elmaradásunkat. A most leírt új mutatókat, illetve kiszámításuk módját saját táblázat készítésével vagy Ez az új módszertan különösen hasznos lehet olyan projektek menedzsmentjének esetében, amelyek az polgárok által befizetett adók felhasználásával vagy több jótékony ember által összegyűjtött alapokból valósulnak meg (Ghemawatt 2007). Természetesen ez a részvénytársaságok esetében is jó, mivel a részvényesek szintén jobban átláthatják a projekt megvalósítását, előrehaladását.

3. A megvalósításra került távközlési projekt

A projekt kiindulópontja és célja a következők voltak. Az NIIF IP gerinchálózata a HBONE (http://www.niif.hu/adath_l_zat/hbone 2012), a magyarországi egyetemek, főiskolák és akadémiai kutatóhelyek számítógépes hálózata. A HBONE szolgálja ki a hazai felsőoktatást, kutatás-fejlesztést, könyvtárakat és közgyűjteményeket, valamint számos egyéb közintézményt is. A HBONE a mag számítógépből és a mag routeréhez kapcsolódó regionális routerekből, és az azokat összekötő adatvonalakból áll. A HBONE fő vidéki és budapesti vonalai valamint nemzetközi kapcsolatai 10 gigabit/s sávszélességűek. A HBONE többi összeköttetése jellemzően 1 gigabit/s sávszélességű, és van néhány kisebb sebességű vonal is a hálózati gerincben. A gerinc vonalak döntő részben távközlési szolgáltatóktól bérelt összeköttetések, kis hányaduk pedig az akadémiai közösség intézményeinek saját tulajdonban levő infrastruktúrán (optikai szálak, mikrohullámú berendezések) megvalósított összeköttetés. Az új generációs HBONE (más néven HBONE+) – amely 2010 év végére készült el – jelentős technológiai előrelépést jelent. Ez egy új hibrid infrastruktúra. Az összeköttetések bérelt optikai szálaikon alapulnak, de a magasabb hálózati rétegeket az NIIF Intézet valósítja meg. Segítségével megvalósíthatók mindazok a fejlett hibrid hálózati szolgáltatások, amelyek Európa felsőoktatási és kutatói hálózatait jellemzik, és amelyeket a GEANT (<http://geant.net>) is támogat. Az új hibrid hálózat 40–100 Gbps adatsebességgel képesek működni. Az új generációs HBONE a DWDM technológiát nem csak a gerinchálózatban, hanem egészen felhasználóig alkalmazzuk. A forgalom áterelése a régi hálózatról az új hálózatra 2011. február hónap végéig fokozatosan valósult meg. A tender kapcsán cégünknek húsz vidéki egyetemi hálózathoz csatlakozó üvegszál-as kábelhálózat fejlesztése volt a feladata.

A tender kiírása 2010. április 15-én történt meg. A tender Belföldi nagysebességű optikai adathálózati összeköttetések biztosítása – Vidéki és budapesti egyetemi végpontok összekötéséről szólt. Követelmények voltak DF más szóval az optikai sötét szálpár technológia: Az optikai szálaknak meg kell felelniük az ITU-T G.652 szabvány előírásainak. Összesen 34 vidéki végpontra írták ki a tendert. A végpontokat, melyek vidéki főiskolák, egyetemek voltak fel kellett csatlakoztatnunk az villamos energiaszolgáltató gerinchálózatára.

Cégünk a következő húsz végpontot valósította meg:

Győr 400 MVM – Győr, Széchenyi István Egyetem; Miskolc ÉMÁSZ – Miskolci Egyetem; Miskolc ÉMÁSZ – Miskolci Egyetem; Pécs MVM – Pécsi Tudományegyetem; Pécs MVM – Pécsi Tudományegyetem; Sopron MVM – Sopron, Nyugat Magyarországi Egyetem; Debrecen MVM – Debreceni Egyetem; Dunaújváros MVM – Dunaújvárosi Főiskola; Eger MVM – Eger, Eszterházy Károly Főiskola; Keszthely MVM – Keszthely, PE Georgikon Kar; Salgótarján MVM – Salgótarján, BGF PSZFK; Nagykanizsa MVM – Nagykanizsa Pécsi Egyetem kihelyezett főiskolai kar; Nyíregyháza MVM – Nyíregyházi Főiskola; Oroszlány MVM – Tatabánya, Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Gyöngyös MVM – Gyöngyös, Károly Róbert Főiskola; Kaposvár MVM – Kaposvári Egyetem – Tóponár MVM végpont; Kecskemét MVM – Kecskeméti Főiskola; Szolnok MVM – Szolnoki Főiskola; Szombathely MVM – Szombathely, NYME Savaria Egyetemi Központ; Zalaegerszeg MVM – Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei Könyvtár.

A projektgazda a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztő Intézet volt. Az üvegszál-as hálózatnak nem csupán kiépítése, hanem az Alcatel által gyártott DWDM berendezésekhez való illesztése és előírt csillapítási feltételek teljesítése is feladatunk volt. A projekt során alépítményt építettünk, kábeleket fektettünk, belső hálózat kialakítást és a belső hálózathoz való csatlakozást, méréseket, próbaüzemeltetést, hibajavítási és ellenőrzést végeztünk.

3. A projekt résztvevői által kitöltött kérdőív és a válaszok értékelése

A projekt résztvevőivel a projekt lezajlása után kérdőívet tölttettem ki.

A kérdőív egyrészt a projekt egészének szervezésére, másrészt saját szerepükre vonatkozott. A kérdőív 10 kérdésből állt, a kérdések a következők voltak:

Kérdőív a informatikai infrastrukturális projektről

1. Tender elkészítési munkálatai időben megtörténtek-e?

igen teljesen __, nagyrészt __, hiányosan __, egyáltalán nem __, nincs rálátásom

2. Ön tisztában volt e saját feladatával és felelőségi körével?

igen teljesen __, nagy részt __, hiányosan __, egyáltalán nem __, nagyrészt __

3. A projekt mérföldköveinek határideje tarthatóak voltak?

igen teljesen __, nagy részt __, hiányosan __, egyáltalán nem __

4. A projekt véghatárideje realisan volt meghatározva, ha nem akkor lehet volna pontosabban megadni?

igen teljesen __, nagy részt __, hiányosan __, egyáltalán nem __, lehetett volna pontosabb

5. Jó volt a belső kommunikáció a projekt résztvevői között?

igen teljesen __, nagy részt jó __, hiányos __, egyáltalán nem volt __

6. A vég-vég mérések szervezése milyen volt?

teljesen jó __, megfelelő __, hiányos __, egyáltalán nem megfelelő __

7. A projekt résztvevői közötti kapcsolattartást jól szolgálta-e a webes felület?

igen teljesen __, nagyrészt megfelelően __, hiányosan __, egyáltalán nem __, szolgálta, de felhasználói problémákkal __

8. A résztvevők elérhetősége milyen volt?

Teljesen jó __, megfelelő __, alig __, egyáltalán nem megfelelő __

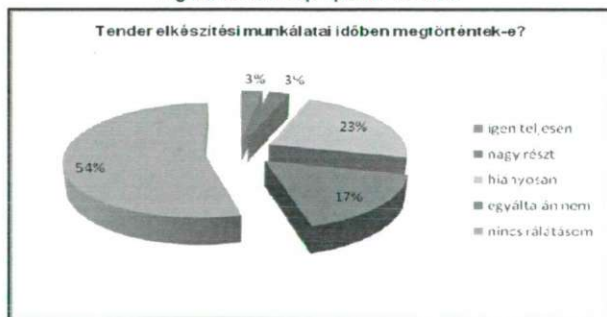
9. Az információhoz való hozzájutás, az szükséges információk áramlása megfelelő volt?

Teljesen jó __, megfelelő __, hiányos __, egyáltalán nem, néha hiányos __

A projektnek 35 résztvevője volt, mindegyikkkel kitölttettem egy projektértékelő lapot, a válaszokat táblázatosan, majd diagram formájában értékeltem ki. Az alábbi diagramokon olvashatóak le az eredmények.

A válaszokat kördiagram formájában feldolgozta. Az eredmények a következők voltak:

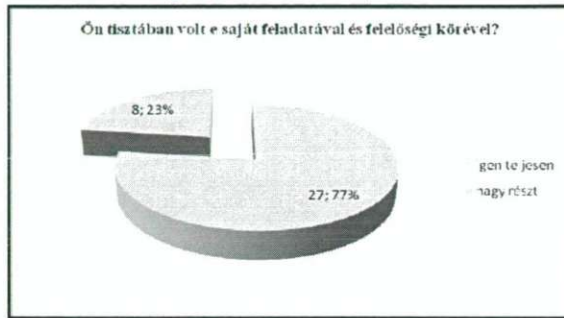
1. ábra. A tender előkészítésére vonatkozó kérdés statisztikája kördiagramban
Figure 1. How to preper for tender?

Forrás: saját forrás Gönczi 2012.

A résztvevők több mint felének nem volt rálátása arra, hogy a tender kiírásának milyenek voltak a körülményei. Ez alapján nem zavarja a projekt végrehajtását, hiszen a kiírás körülményei alapvetően nem kel befolyásolják a projekt folyamatát.

2. ábra. A saját szerep tisztánlátásának diagramja
Figure 2. Ownself role in project

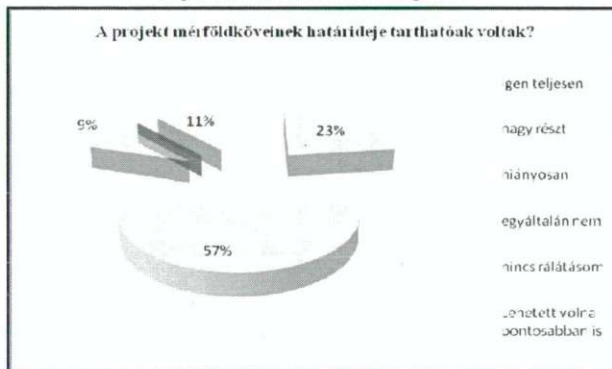

Forrás: Saját forrás Gönczi 2012

Nagyon pozitív, hogy a projekt szereplői tisztában voltak saját szerepkörükkel és fontosságukkal.

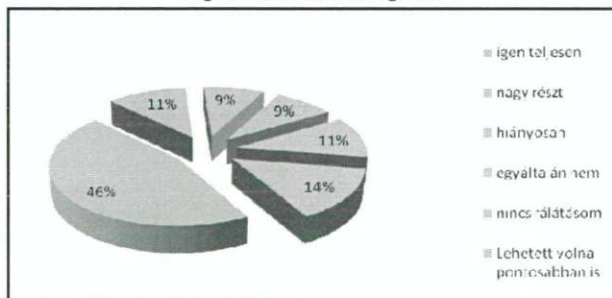
A következő kérdés esetében a projekt szereplőinek több mint fele tarthatónak ítélte a mérföldköveket. 23% elégedett volt. 11% szerint pontosabbak is lehetek volna a mérföldkövek. 9%-ot sorolhatjuk az elégedetlen kategóriába. Összességében a mérföldkő-kijelölés megfelelő volt. Ebben a tekintetben a projekt megfelelően teljesített.

3. ábra. A mérföldkövek határideje tarthatók voltak?
Figure 3. Schedule time was good?

Forrás: Saját forrás Gönczi 2012

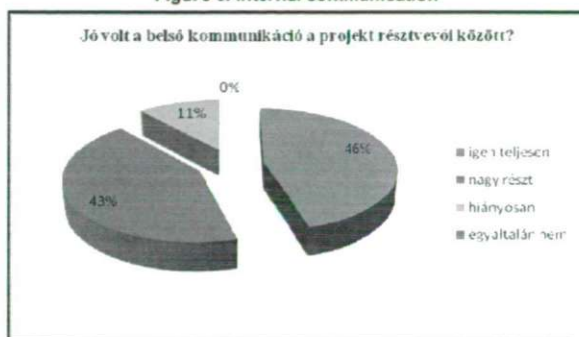
4. ábra. A véghatáridővel való elégedettség statisztikája kördiagramban
Figure 4. Deadline was good?

Forrás: Saját forrás Gönczi 2012-10-11

A mérföldkövek kitűzési határidejével amennyiben az „igen teljesen” és a „nagy részt” válaszokat pozitívnak vesszük, úgy a projekt részt vevőinek nagy része elégedett volt. 11% a mérföldkövek meghatározását hiányosnak tartotta, míg további 11% pontosabb meghatározást szeretett volna. 14%-nak nem volt rálátása és 9% pedig elégedetlen volt. Nyilván ezeknek a résztvevőknek másokra kellett várni munkájuk végzése során így a mérföldkövek őket kedvezőtlenül érintették.

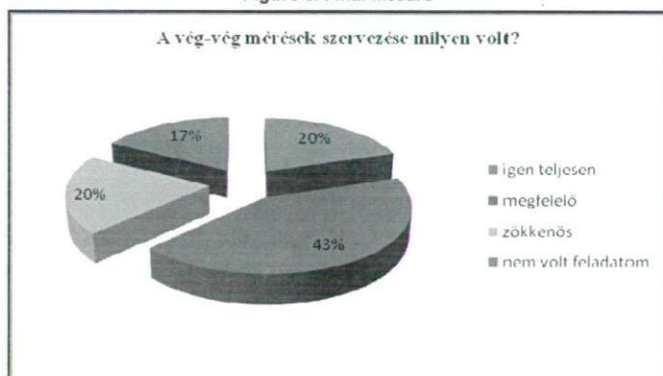
5. ábra. A belső kommunikáció minőségére vonatkozó statisztika
Figure 5. Internal communication

Forrás: saját forrás Gönczi 2012-10-11

A projekt szereplőinek 46%-a teljesen elégedett volt a kommunikáció minőségével, 43% nagyrészt meg volt elégedve, míg 11%-a kommunikációt hiányosnak ítélte.

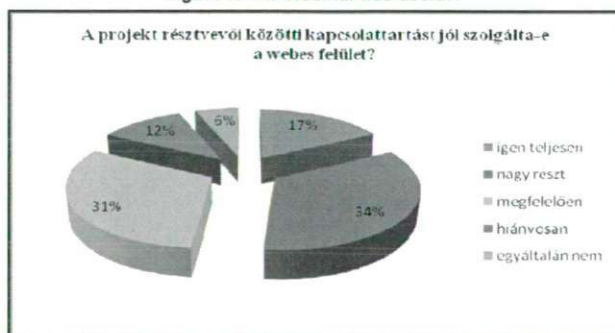
6. ábra. A vég-vég mérések szervezésére vonatkozó elégedettségi statisztika
Figure 6. Final mesure

Forrás: saját forrás Gönczi 2012-10-11

A vég-vég mérések szervezésével 20% volt elégedett. 17%-nak nem is volt feladata benne. A nagy többség 43% megfelelőnek találta. 20% szerint pedig nem volt zökkenőmentes.

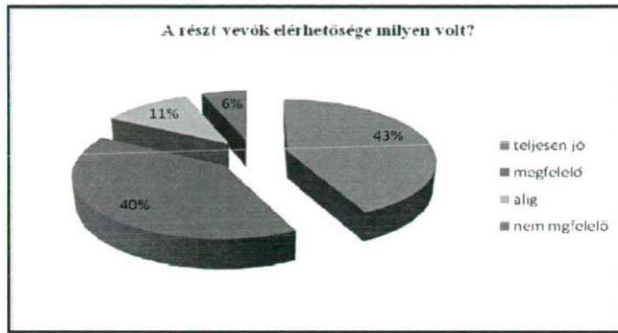
7. ábra. A webes felület használhatóságára vonatkozó kérdés statisztikája
Figure 7. The Webinar was useful?

Forrás: saját forrás Gönczi 2012-10-11

A webes felülettel, melyet a résztvevők egyrészt információ forrásként, másrészt a mérési eredmények közös elérése miatt lett kifejlesztve 17% volt teljesen elégedett. Míg 34% szerint nagyrészt használható volt. 31% szerint megfelelő, míg 12% szerint hiányos volt, 6% pedig egyáltalán nem használta.

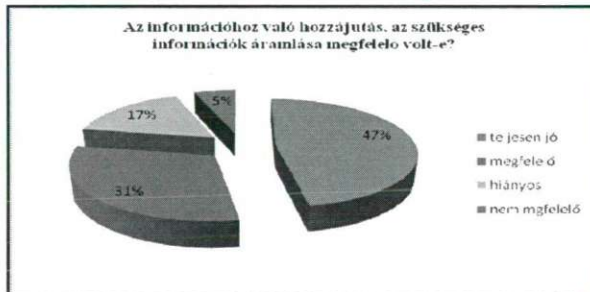
8. ábra. A résztvevők elérhetőségére vonatkozó statisztika
Figure 8. Availability of participant

Forrás: saját forrás Gönczi 2012-10-11

A projekt résztvevőinek elérhetőségére vonatkozó kérdésre a kérdőív kitöltői 43% százalékban azt írták, hogy teljesen jó volt, 40% megfelelőnek ítélte, míg 11% megfelelőnek találta. 6% szerint pedig nem volt megfelelő a résztvevők elérhetősége. Az elégedetlenség első sorban a helyszíni kapcsolattartó informatikusok elérhetőségével kapcsolatosan merült fel.

9. ábra. Az információáramlásra vonatkozó kérdés statisztikája
Figure 9. Flow of information was good?

Forrás: saját forrás Gönczi 2012

A projekt résztvevői 47%-ban teljesen elégedettek voltak 31% szerint megfelelő volt. 17% szerint hiányos volt az információáramlás, míg 5% elégedetlen volt.

Volt egy tizedik kérdés is, ahol a résztvevő saját szavaikkal fogalmazhatták meg jobbító ötleteiket.

10. Milyen ötlete volna a web felület fejlesztésére? Kérem, írja le!:

SPS alapú közös munkaterület jelentősen javíthatja a projekt kommunikáció hatékonyságát, de annak használatához az információt szolgáltatók és feldolgozók megfelelő felkészítése és hatékony együttműködése szükséges.

Összefoglalás

A résztvevők véleményének összegyűjtése és elemzése után néhány fontos szempont világossá vált. A projekt ellenőrzéséből hiányzott eddig az a kvantitativ elemzés, amely projekt résztvevőinek segítséget ad ahhoz, hogy a projekt költség és határidő viszonyait módosíthassák, amennyiben ezt a helyzet megkívánja. A PCM a projekt menedzserek felé csak elvárásokat támaszt, helyesen, hiszen a közpénzekkel mindig szoros elszámolással kell bánni. Azonban, a projekt előrehaladásakor, a belső folyamatokat is figyelemmel kell kísérni. A fordulópontokon, lehetőséget kell adni, a projekt résztvevőinek, hogy áttevezzék a projektet, mind az idő, mind a költség viszonyok figyelembe vételével Ez most az CPI és SPI folyamatos alkalmazásával lehetővé vált.

Az új modell kidolgozása során kiderült, hogy nemcsak a earned value indikátoraival kellett kiegészíteni a PCM módszert, hanem a projektmenedzsment összes eddig használt elemét érvénybe kell hagyni. Oda kell figyelni a résztvevők folyamatos és hatékony kommunikációjára is. Ehhez fel kell használni az IT kommunikáció legújabb hardware és software eszközeit is.

Felhasznált irodalom

- Bakos István (2005a): Projekttervezési technikák Miskolc.
- Barakonyi Károly (2000a): Stratégiai Menedzsment Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bloom-Hulsker (2001a): Program Implementation and Project Cycle Management SF Training Program Hungary Rotterdam.
- Csath Magdolna (2004a): Stratégiai tervezés a 21. században Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- CIO Council (2005): A Framework for Developing Earned Value Management Systems (EVMS) Policy for Information Technology (IT) Projects http://www.cio.gov/documents/Framework_for_Developing_EVMS_Policy_12-5-05.pdf Lekérdezve:2008-02-13
- Fleming-Koppelman (2000a): Earned Value Project Management Project Management Institute Newtown Square, Pennsylvania USA.
- Lee and James Appleyard (2005): Take the SureTrak to Complete Project Management.
<http://projectmagazine.practical-project-management.com/content/view/137/98/>
- Kjell Roger Karsson (2004): A Leader, mint a vidékfejlesztés speciális eszköze
- Kocsondi Tamás előadás (2005): A magyarországi LEADER+ intézkedés tartalmi elemei és alkalmazásának szabályai): Képzők képzése Tanfolyami anyag.
- Microsoft® Office Project Standard 2007 (2007): A projektekkel kapcsolatos ütemtervek és pénzügyek értelmezése és ellenőrzése <http://www.microsoft.com/hun/office/office2007.aspx> Lekérdezés 2008-02-13
- Pankaj Ghemawa (2007): Managing Differences. The Central Challenge of Global Strategy. Harvard Business Review 2007/ March pp: 42–57.
http://www.niif.hu/adath_l_zat/hbone
- http://www.niif.hu/adath_l_zat/hbone lekérdezés 2012. 02. 16.
- <http://geant.net> lekérdezés 2012. 10. 11.

A PÁLYAKEZDŐ FIATALOK MUNKERŐ-PIACI HELYZETE SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN

SITUATION AND TREATMENT OF THE UNEMPLOYMENT, INCLUDING CAREER STARTERS, PARTICULARLY IN SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG COUNTY

DR. PHD OLÁH JUDIT adjunktus

Debreceni Egyetem Agrár és Gazdálkodástudományok Centruma Vezetés-
és Szervezéstudományi Intézet, Szervezés-Logisztikai Tanszék

Abstract

The situation and the possibilities of the employment of the career starters needs consideration. Concerning the group of the unemployed, I wish to study the employment situation of one the most deprived social group, the career starters, furthermore I hope to present helping aid to their situation. To conduct research in this field I have made use of the databasis of Szabolcs-Szatmar Bereg County's Employment Centre, as well as the relevant literature, published materials, case studies and the results of my questionnaires carried out among career starters. The Employment Centres have put an emphasis on the prevention of the unemployment of career starters, and on encouraging the employment of those listed in the centre, thus preventing long-term unemployment. I have looked for answers to my hypothesis concerning the job-seeking techniques of the career starters, while I applied questionnaires for my research and for my studies.

1. Bevezetés

Bár a munkanélküliség megszüntetésére nincs mód, de minden gazdaság alapvető feladata a munkanélküliség kezelése, a velejáró feszültségek enyhítése a passzív munkanélküli ellátás rendszerével, de mindenekelőtt a legfontosabb a foglalkoztatási szint emelése az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök, munkaerő-piaci szolgáltatások segítségével, a munkába helyezéssel hazánkban és külföldön egyaránt (Gulyás 2005/a; Gulyás 2005/b). A fiatalok képviselik a jövőt, ezért nem lehet közömbös senki számára sorsuk alakulása. Általánosságban megfigyelhető, hogy a fiatalok népességéből egyre többen egyre hosszabb ideig tanulnak, egyre inkább kitolódik a munkába állás időpontja, amelynek munkanélküliség csökkentő hatása van. A kilencvenes években megjelenő tanulási kedv egyrészt az oktatásban töltött időt, másrészt az oktatásban résztvevők számát növelte (Szabó 2008), ami nagymértékben hozzájárult az általános képzettségi szint növekedése mellett a munkaerőpiacon felgyülemlett feszültségek átmeneti csökkentéséhez is (Ronyecz 2006). Az utóbbi években a pályaválasztás előtt állók mind magasabb, főleg főiskolai és egyetemi végzettség megszerzésére törekednek. Ugyanakkor a biztosabb elhelyezkedési lehetőségekkel kecsegtető szakképesítések veszítettek a népszerűségükből. Ez egyfelől kedvező folyamat, hiszen a magasabb iskolai végzettség munkaerőpiaci szempontból jobb lehetőségeket kínál, azonban az egyes szakterületeken jelentkező túlkínálat a piaci szabályozó mechanizmust meghaladó beavatkozásokat igényelne.

A mai magyar oktatáspolitikában kialakítottak egy olyan formális, mennyiségi fejlesztési stratégiát, mely a „tudásgyártól” a „papírgyár” felé tereli a felsőoktatást, aminek káros következményei beláthatatlanok (Polónyi-Tímár 2001).

Jelentősen növekszik a felsőoktatási intézmények, az elindított szakok száma, melyekkel párhuzamosan a hallgatók száma is aktív növekedést mutat, melynek tényleges következménye a képzés színvonalának romlása.

Az iskolába járás időtartama meghosszabbodik, a felsőfokú képzés részvételi arányai növekednek, mellyel párhuzamosan növekszik a képzésből a munka világába való átmenet jelentősége. Az átmenet időszakában történik meg az iskolából kikerülő fiatalok munkaerő-piaci beilleszkedése, a fiatalok képzettségüknek, lehetőségeiknek megfelelő munkaerőpiaci pályára állása (Galasi et al 2001).

A pályakezdők munkába állása nagyon fontos társadalmi kérdés és folyamatosan a figyelem középpontjában van. A fiatalok első munkahelyének sikeres megtalálása sok tényezőtől függ: a munkaerőpiaci kereslet nagyságától, összetételétől és minőségi igényeitől, a demográfiai csere alakulásától, valamint az oktatási rendszer kibocsátásától – szintén mennyiségi, összetételbeli és minőségi értelemben. Ezen tényezők többsége azonban az elmúlt években nem kedvezett a pályakezdők elhelyezkedésének (Halmos 2005).

A felsőoktatás és a munkaerőpiac közötti átmenet napjaink egyre „divatosabb” kutatási területévé vált, Európa szerte nagy figyelmet fordítanak az átmeneti folyamat vizsgálatára a diplomások körében (Teichler 1999) a korábbi kutatásokkal ellentétben úgy véli, hogy a felsőoktatásból a munkaerőpiacra való átmenet is létezik,

mely nem független a munkaerőpiacra való kilépés folyamatától. A munkaerő-piaci átmenetet csak más átmeneti időszakokkal együtt – mint a szülői házból való kirepülés, gyermekvállalás – lehet vizsgálni.

Más kutatások a témakört szűkebben értelmezve vizsgálták, és az egyre nehezebbé váló munkaerőpiaci integráció fő okának az oktatás színvonalát feltételezik. A megoldást abban látják, hogy az oktatási rendszert a munkáltatók elvárásaihoz igazodóan kellene átalakítani, hogy zökkenőmentessé tegyék a fiatalok számára a munka világába való átmenetet. Az átmenet a felsőoktatás és az elhelyezkedés közti szakasz. Az OECD 2000-es vizsgálata szerint ez a folyamat egyre összetettebb és bizonytalanabb lett a nyolcvanas évektől kezdve, egyre bonyolultabbá vált a fiatal végzettségűek számára a munkaerőpiaci beilleszkedés. Ez tükröződik az egyre hosszabbá váló munkanélküli státuszban, illetve a betöltött munkakör és a képzettség szakmai tartalmának egyre rendszeresebb szétcsúszásában (Nándori 2010). Az európai felsőoktatási tendenciákhoz hasonlóan hazánkban is meghatározó a tömegesség válás. A felsőoktatás expanziója miatt a munkaerőpiacon a megnövekedett kínálat azt eredményezi, hogy a diplomások egyre hosszabb időt töltenek el álláskeresővel, és a relatív bérelőny csökkenése miatt a korábbiánál kevesebb elfogadható bér ajánlatot kapnak, nehezebben találnak maguknak megfelelő állást, több a munkanélküli a végzést követő időszakban. A tanulásból a munka világába történő átmenet hosszú idő, akár 10 évet is igénybe vehet, s az érintettek a legkülönbözőbb tanulmányokat folytatják, illetve a legkülönbözőbb módon váltják, illetve párosítják a tanulást a munkával. A pályakezdőknek látniuk kell, hogy versenyben vannak a munkahelyeiket őrző tapasztaltabb munkavállalókkal, a célzott térségbe beáramlókkal, a tehetősebb anyagi családi háttérrel rendelkezőkkel (Rezsöfi 2006). A versenyképes tapasztalat több módon is bővíthető, egyik lehetőség erre az elméletben egyre népszerűbb önkéntesség, mely többnyire civil szervezetekhez kapcsolódik, ám az önkéntes aktivitás nem igazán divatos és bejáratott a felsőoktatási intézményekben tanulók, a fiatal pályakezdők körében (Szabados–Pierog 2011).

A pályakezdő fiatalok elhelyezkedési esélyei folyamatosan romlanak, mert a középiskolákban, és a felsőoktatási intézményekben hiányzik a gyakorlati oktatás, a foglalkoztatók viszont nem szívesen küszködnek az új dolgozó betanításával, sőt úgy vélik, hogy a szervezet üzleti sikeréhez szükséges minőségi munkavégzést bevált, tapasztalt alkalmazottaik biztosíthatják (Bácsné Bába 2010). Továbbá a fiatal női munkavállalók esetében gyakran felmerül a kérdés az állásinterjúk során a gyermekvállalás és a családtervezés kérdése is, ami abból is táplálkozik, hogy a nőknek aktívan ki kell venniük a részüket a családfenntartásból, miközben a hazai társadalom elvárja a nőktől azt is, hogy példamutató családayak legyenek, és e kettő összehangolása nem könnyű feladat (Bencsik–Juhász 2008).

Ráadásul a pályakezdő fiatal alkalmazott számos más egyéb kockázatot is jelent a munkaáltató részére. Így például munkabiztonsági szempontból is magasabb kockázati szinten van egy fiatal pályakezdő, mint egy idősebb alkalmazott (Terjék 2010). Ezek a tényezők is lehetnek annak az okai, hogy az utóbbi időben egyre több pályakezdő fiatal kerül az álláskereső sorába. Nehezíti a pályakezdők munkába állását az is, hogy folyamatosan emelkedik a nyugdíjkorhatár, amely azt jelenti, hogy a korhatár előtt álló idősebb munkavállalók tovább maradnak a munkaerőpiacon. Pozitívként említhető meg a felsőfokú képzés lehetőségeinek kibővülése és a fiatalok továbbtanulási igényeinek emelkedése, viszont rövidtávon nehezíti a fiatalok elhelyezkedési esélyeit. A felsőfokú végzettségükéből túlkinálat van, a jól képzett szakmunkásokból pedig egyre kevesebb. Arra is van példa, hogy a diplomás alkalmazott – munkaideje egy részében – fizikai munkát is végez (Vántus 2010). Tovább árnyalja az elhelyezkedési lehetőségek problémáját a pályakezdő diplomások képzettsége körül kialakult ismerethiány. Moré (2011) vizsgálata azt bizonyítja, hogy a vállalatok egy része nem ismeri az új szakok elnevezését, a mögöttük rejlő szakmai tudást.

2. Anyag és módszer

A kutatás célja volt, hogy feltárjam a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében lakó pályakezdő álláskeresők munkaerőpiaci helyzetét, megismerjem ezen célcsoport összetételét, kor, nem, iskolai végzettség alapján.

A kérdőíves felmérésben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő pályakezdő álláskeresőket vettek részt, akiknek lakóhelye a nyíregyházi kistérségben található. A populáció vizsgálatához a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ Nyíregyházi Kirendeltség és Szolgáltató Központját választottam, amelynek illetékességi területe a nyíregyházi kistérség. Ezen kistérség Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében igen kedvezőtlen helyzetben van, hiszen itt a legmagasabb a nyilvántartott pályakezdők száma (minden negyedik a megyében itt él).

A vizsgálatba 30 fő álláskereső került bevonásra, akik 2011 augusztustól 2011 novemberéig jelentkeztek a kirendeltségen. A válaszadás önkéntes formában történt. Az adatokat matematikai, statisztikai módszerrel elemeztem, és táblázatot valamint ábrák segítségével szemléltettem.

A kutatás készítését megelőzően az alábbi hipotéziseket állítottam fel:

- a fiatalok nem tartják felelősnek magukat helyzetükről, rajtuk kívül álló okoknak tulajdonítják munkanélküliségüket,
- a fiatal álláskeresők elsődlegesen saját településükön szeretnének élni, dolgozni.

3. Saját vizsgálatok

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2009 és 2010 évben a pályakezdő álláskereső iskolai végzettség szerinti összetételét, valamint a szakképzetlenek, szakképzettek számát, változásait az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. Pályakezdő álláskereső iskolai végzettség szerinti megoszlása
Table 1. Career starters according to education

Iskolai végzettség	Létszám (fő)		Változás	
	2009	2010	fő	%
8. általánosanál alacsonyabb	565	506	-59	-10,4
Általános iskola	2782	2567	-215	-7,7
Szaktanulmányképző	877	762	-115	-13,1
Szakisola és speciális szakisola	429	485	56	13,1
Szakközépiskola	1036	1081	45	4,4
Technikum	146	165	20	13,6
Gimnázium	1254	1341	88	7,0
Főiskola	259	290	30	1,7
Egyetem	80	115	35	44,0
Összesen	7428	7312	-116	-1,6
Szakképzetlen	4601	4414	-187	-4,1
Szakképzett	2827	2898	71	2,5

Forrás: Észak-Alföldi Regionális Munkaügyi Központ (2010)

Az 1. táblázat szerint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében regisztrált pályakezdők iskolai végzettségi szintenkénti vizsgálata a következő változásokat mutatta: legnagyobb mértékben a gimnáziumi végzettséggel rendelkezők száma (88 fővel) növekedett 2010-ben az előző év azonos időszakához képest. Arányaiban viszont a technikummal rendelkezők létszáma emelkedett a legnagyobb mértékben, 13,6%-kal. A fiatal álláskereső megoszlásában megfigyelhető, hogy a vizsgált időszakban – és a korábbi évben is – az általános iskolai végzettségűek aránya a legmagasabb (35,1%, 2567 fő). A szakképzetlenek száma 4414 fő volt 2010-ben, amely a 2009. évi létszámadathoz képest 4,1%-os csökkenést mutatott. Míg a szakképzetlenek száma csökkent, addig a szakképzettek száma 2,5%-kal bővült.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő pályakezdő álláskereső életkor szerinti megoszlását 2009-es és 2010-es évre vonatkozóan a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat. Pályakezdő álláskereső életkor szerinti megoszlása
Table 2. Career starters according to age

Életkor	Létszám (fő)		Változás	
	2009	2010	fő	%
17 év alatti	168	124	-44	-26,2
18–20 éves	3050	2827	-223	-7,3
21–25 éves	4050	4121	71	1,8
26–30 éves	160	240	80	51

Forrás: Észak-Alföldi Regionális Munkaügyi Központ (2010)

A 2. táblázat alapján Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a nyilvántartott pályakezdők életkor szerinti megoszlását vizsgálva a legnagyobb változást a 26–30 éves korosztály mutatta. Az ő beáramlásuk 51%-os növekedést mutatott, ezzel szemben a 17 év alattiak csoportjának létszáma csökkent a legnagyobb százalékban az előző évhez képest.

A megkérdezettek közül 13 fő férfi, 17 fő a női nemhez tartozott. Ez alapján a válaszadók 57%-át a nők, 43%-át a férfiak tették ki. Mivel a mintavételi eljárás nem egyszerű, véletlen, hanem kvóta szerinti eljárással történt, így a számadatokból is látható, hogy a válaszadók nagyobb százalékát a nők képviselik, ami azt mutatja, hogy a nők nagyobb százaléka hajlandó önkéntesen válaszolni a kérdésekre, leírni véleményüket, szokásaikat, mint a férfiak.

A vizsgálatba bevont pályakezdő álláskereső életkor szerinti összetételét a 3. táblázat szemlélteti.

3. táblázat. A válaszadók életkor szerinti összetétele
Table 3. Age distributon of respondents

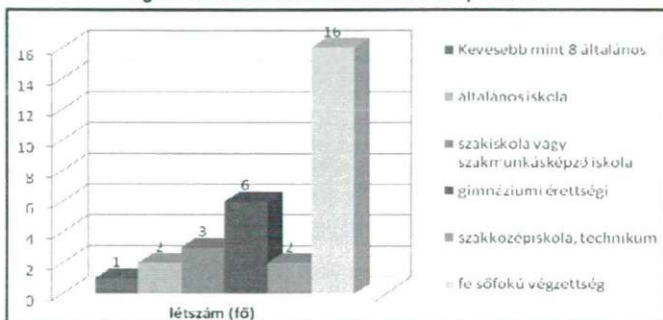
Korcsoport	Válaszadók száma (fő)
18–20 éves	4
21–25 éves	14
26–30 éves	12
Összesen	30

Forrás: Saját adatgyűjtés (2011)

A 3. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy az önkéntes válaszadók legnagyobb százalékát (46,6%-át) a 21–25 éves korcsoportba tartozók alkották. A második legnagyobb százalékot képviselő korcsoportba tartozók a 26–30 éves korcsoportba tartozók alkották (40%), a legkevesebb százalékot a 13,3%-ot kitevő 18–20 éves korcsoport alkotta. A válaszadók életkor szerinti összetétele is jól tükrözi a munkaügyi központ nyilvántartási adatait, amely szerint a pályakezdők legnagyobb létszámát a 21–25 éves korcsoportba tartozók alkották, vagyis azt a korcsoportot, akiknél a válaszadás a legnagyobb százalékban történt meg. Ezen korosztály van a munkaerőpiacon a legrosszabb helyzetben, az ehhez tartozó pályakezdő fiatalok első vagy ismételt belépőként a munkaügyi központtól várja el a segítséget az elsődleges munkaerőpiacra történő be- vagy visszalépés, illetve munkaerőpiaci esélyei növelése érdekében.

A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlását az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. A válaszadók iskolai végzettség szerinti összetétele
Figure 1. Educational distribution of respondents

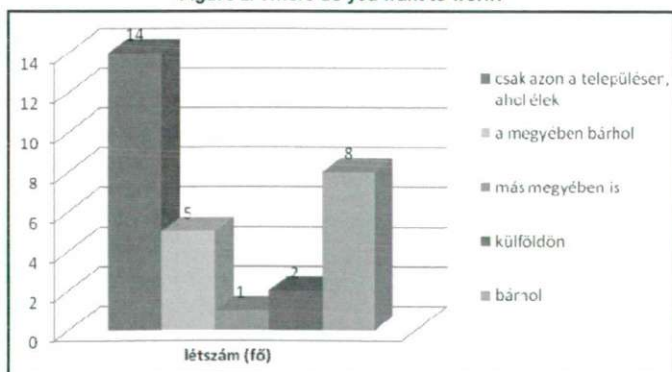
Forrás: Saját adatgyűjtés (2011)

Az 1. ábra mutatja, hogy a kérdőívet kitöltők közül 16 fő (53,3%) felsőfokú végzettséggel, 2 fő (7%) szakközépiskola, technikummal, 6 fő (20%) gimnáziumi érettséggel, 3 fő (10%) szakiskola vagy szakmunkásképző iskolával, 2 fő (6,6%) általános iskolával, 1 fő (3,3%) kevesebb, mint 8 általánossal rendelkezik. A kérdőív felvételének meghatározott kritériuma volt, hogy a törvényi feltételeknek megfelelő pályakezdő fiatal töltsse ki, azonban a hiteles kép érdekében törekvő volt arra nézve is, hogy a vizsgált populációból valamelyik végzettségi kategóriába beletartozzon a válaszadó. A vizsgálatba bevont személyek 70%-a szakképesítéssel rendelkezik, míg 30% semmilyen szakképesítéssel nem rendelkezik.

A kérdőívet kitöltő fiatalok 93%-a nem érzi magát felelősnek azért, mert jelenleg munkanélküli, 7% elsősorban magában keresi az okokat jelenlegi állapota miatt. A vizsgálatban résztvevő fiatalok 70%-a rendelkezik szakképesítéssel. Ez magyarázat lehet arra, hogy a túlnyomó többség nem érzi hibásnak magát, mert úgy gondolja, ha van szakmája, akkor már tett valamit azért, hogy elkerülje az állástalanságot. Fontos a tudatos, átgondolt szakmaválasztás, hogy olyan szakmát válasszanak maguknak, amely piacképes. A válaszadási arányszám alapján egyértelműen csak 33%-nál volt kimutatható a tudatos, átgondolt szakmaválasztás. A fentiek szerint a hipotézisem első állítása beigazolódott, a fiatalok nem érzik magukat hibásnak, hogy munkanélküliek.

A kérdőívet kitöltő fiatalok, a „hol szeretne dolgozni” kérdésre adott válaszait a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra. Hol szeretne dolgozni?
Figure 2. Where do you want to work?

Forrás: Saját adatgyűjtés (2011)

A 2. ábra szerint a mintában részt vevő fiatalok 47%-a csak azon a településen, ahol él, 26%-uk bárhol vállalna munkát, 17% a megyében bárhol dolgozna, 7% külföldön, 3% más megyében is szívesen munkát vállalna. A fiatalok nagy százaléka csak azon a településen szeretne dolgozni, ahol lakik, ellentétben azzal a szakirodalmi megállapítással, hogy a fiatalok legfőbb értékei közé tartozik a rugalmasság, a mobilitási hajlandóság. A második feltételezést, miszerint a fiatal álláskeresők elsődlegesen saját településükön szeretnének élni, dolgozni, a vizsgálat eredménye szintén igazolta. A feltételezésemet a gyakorlatban szerzett tapasztalat támasztotta alá, amely azt mutatja, hogy a pályakezdő álláskeresők nagy része nem fogadja el a lakóhelyükön kívüli munkát. Ez főként gazdasági okra vezethető vissza, az ezzel járó többletköltségeket a munkaadók nem fizetik ki, emiatt a fiatalok körében alacsony a mobilitási hajlandóság. A vizsgálat viszont feltárta azt is, hogy a résztvevők 60%-a hajlandóságot mutatott a lakóhely elhagyására abban az esetben, ha egy jól jövedelmező állást kínálnak számukra. A magasabb jövedelem egyenes arányosságot mutatott a mobilitással.

4. Következtetések, javaslatok

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye munkaerő-piaci szempontból a hátrányos helyzetű megyék közé tartozik, ahol az elhelyezkedési lehetőségek korlátozottak. A munkanélküliség elkerülésének első fontos lépése a megfelelő pályaválasztás, hiszen a választott szakma piacképessége nagymértékben befolyásolja az elhelyezkedést.

Megállapítható az is, hogy a pályakezdő fiatalok nem rendelkeznek kellő gyakorlattal, mellyel szintén hátrányosabb helyzetbe kerülnek a munkaerőpiacon a többi munkavállalóval szemben.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a pályakezdő fiatalok foglalkoztatottsági helyzetének javítására az alábbi javaslatokat fogalmaztam meg:

- A fellendüléséhez hatékonyabb foglalkoztatáspolitikára lenne szükség, melyben hangsúlyozottabban jelenik meg az elmaradott térségek foglalkoztatási helyzetének javítása. Kulcselemének kellene lennie a munkalehetőségek számának mielőbbi és jelentős mértékű bővítése.
- Az iskolarendszerű képzési szerkezetet a munkaerőpiac igényeihez kell igazítani. Az iskolából kikerülő fiatalok ismereteinek korszerűnek és a munkáltatók által hasznosíthatónak kell lennie.
- Az eddiginél nagyobb hangsúlyt kell fektetni a pályaeorientációs és pályaválasztási tevékenységekre. A képességek és készségek minél jobb megismerésére, illetve széleskörű információk nyújtására kell törekedni.
- A fiatalok pályaválasztása döntően befolyásolja munkaerőpiaci elhelyezkedésüket, ezért kiemelt figyelmet kell fordítani, hogy képességeiknek legjobban megfelelő, piacképes szakmát találjanak.
- Ahhoz, hogy a munkavállalók megszerezhessék, és folyamatosan megújíthassák a munkaerőpiacon való részvételhez szükséges készségeiket és ismereteiket, biztosítani kell az egész életen át tartó tanulás lehetőségét.
- A munkaerő-kínálat és a munkaerő-kereslet összehangolása érdekében segíteni kell az oktatási és képző intézmények, valamint a vállalatok közötti információáramlást.
- A munkaügyi szervezeteknek célszerű folyamatosan olyan tájékoztató anyagot készíteni, mely visszajelzést ad az iskoláknak, hogy az általuk képzett szakmákkal rendelkezők milyen arányban kerültek a munkanélküliek táborába.
- Célszerű lenne az iskolarendszerben olyan tanórákat is tartani, melyekben általános munkaerőpiaci ismereteket, álláskeresési technikákat oktatnának.

Felhasznált irodalom

- Bácsné Bába Éva (2010): Az időtényező szerepe a tartalmi vezetési feladatokban. A Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására Közleményei II. 2010/3–4. szám. pp. 126–133.
- Galasi Péter–Timár János–Varga Júlia (2001): Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon. In. Semjén András (szerk.): Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés. MTA KTK, Budapest.
- Gulyás László (2005/a): Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 1. A német munkaerőpiac jellemzői 1998–2004. Humánpolitikai Szemle 2005/3. szám 84–96. old.
- Gulyás László (2005/b): Folyamatok és tendenciák néhány Európai Unió ország munkaerőpiacán 2. A francia munkaerőpiac jellemzői 1998–2004. Humánpolitikai Szemle 2005/4. szám 89–96. old.
- Halmos Csaba (2005): A felnőttképzésben résztvevők elhelyezkedése, különös tekintettel a hátrányos helyzetű rétegekre, régiókra. Budapest. Nemzeti Felnőttképzési Intézet. 228. old.
- Bencsik Andrea–Juhász Tímea (2009): A nők visszailleszkedése a munkaerőpiacra a gyermekvállalás után III. KHEOPS Tudományos Konferencia CD pp. 287–296.
- Móré Mariann (2011): Tanácsadó vagy humánmenedzser? Humánpolitikai Szemle. 2011/1. szám. pp. 55–62.
- Nándori Emese (2010): Átmenet a felsőoktatásból a munkaerőpiacra. In. Garai Orsolya–Horváth Tamás–Kiss László–Szép Lilla–Veroszta Zsuzsanna (szerk.): Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft, Budapest.

- Polónyi István–Tímár János (2001): *Tudásgyár vagy papírgyár. Új mandátum* Könyvkiadó, Budapest.
- Rezsőfi István (2006): *Hajdú-Bihar megye munkaerő-piaci helyzete, hatása a területfejlesztésre*. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen.
- Ronyecz Róbert (2006): *A fiatal (pályakezdő) generáció perspektívái a munkaerőpiacon*. In: Szuper József (szerk.): *Munkaerő-piaci elemzés Magyarország az Európai Unió munkaerőpiacán. Generáció 2020* Közhasznú Egyesület, Budapest.
- Szabados György–Pierog Anita (2011): *Önkéntesség és a civilek*. In: Szele Bálint (szerk.): *Tehetséggondozási workshopok a Kodolányi János Főiskolán 3*. Székesfehérvár. pp. 65–70.
- Szabó Gyula (2008): *Oktatás, képzési rendszer*. In: Baranyi Béla (szerk.): *Észak-Alföld. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest*.
- Teichler Ulrich (1999): *Higher education policy and the world of work: Changing Conditions and Challenges*. In: Garai Orsolya–Horváth Tamás–Kiss László–Szép Lilla–Veroszta Zsuzsanna (szerk.): *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft, Budapest.
- Terjék László (2010): *Biztonságtudatosság a mezőgazdasági termelésben*. XXXIII. Óvári Tudományos Nap október 7. Mosonmagyaróvár. CD.
- Vántus András (2010): *A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban*. IV. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. II. évf. 2010/2–3. szám. pp. 24–31.

BAJKÓ ATTILA aktuárius

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

VARGA JÓZSEF egyetemi docens

Budapesti Corvinus Egyetem – Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Abstract

This paper attempts to present, analyse and compare the Islamic with the domestic bank's system, hence this study consists of three great parts and five subsections. The first part introduces the relation between the Islam religion and the economy, focuses especially on the Islam religion and the Islamic banking system. This is important because it grounds the take-off to understand this unique and impressive economic structure. The following subsection analyses the operation of Islamic banking and compares the relationship of the saver, the bank (creditor) and the borrower (debtor). We investigated this relationship from three different aspects: firstly from the type of the relation, then from the kind of risk which the stakeholders bear and at last, we interpreted the connection to the profit maximizing both banking systems. The first part is followed by an introduction of Islamic accounting framework (AAOIFI), which determines the structure of the financial statements of Islamic banks and we expatiated on the Islamic bank's balance sheet. Finally, we analysed both banking systems on aggregated data on the basis of time series for return on average equity, liquidity ratio and capital adequacy ratio.

1. Bevezetés

E tanulmányban megkíséréljük a két pénzügyi rendszer: a hazai hagyományos monetáris és az iszlám bankrendszer működésének összehasonlítását a bankrendszer mutatóinak elemzésével elvégezni. A tanulmány első része az iszlám vallásnak a gazdasághoz, a vagyonhoz általános viszonyulását elemzi. Ezt követi a megtakarító-bank-hitelfelvevő kapcsolatának elemzése. A dolgozat harmadik részében az iszlám pénzügyi beszámolót, részletesebben az iszlám banki mérleg felépítését tárgyaljuk. Végül bemutatunk a 2000–2011. évi időszakra vonatkozóan néhány alapvető, a bankműködést jellemző mutatót a bankrendszerek eszköz- és forrásszerkezetéről, jövedelmezőségéről, és tőkefelelősségéről melyek összehasonlításával a két bankrendszer versenyét elemezzük. Fontosnak tartjuk azon értékek kiemelését, melyek átvétele a Magyarországon működő bankrendszer számára is hasznosnak bizonyulhat. Úgy gondoljuk, hogy a számszerűsíthető mutatók (Basel III.) továbbfejlesztése mellett az iszlám bankrendszer működéséből következően a hagyományos bankrendszer működésére erkölcsi korlátok is beépüljenek.

2. Az iszlám gazdasághoz fűződő viszonya

Jelen értekezés egy korábbi 2011-es az iszlámot és az iszlám banki termékeket bemutató tanulmány (Bajkó Attila–Nagy Dániel–Palkó Sándor László–Varga József–Vigyikán Gergely 2011) logikai folytatása kíván lenni, ennek megfelelően az iszlám banküzemben és iszlám jogban használatos kifejezések és fogalmak tisztázása nem célja e dolgozatnak. A mostani értekezés közelebb szeretné hozni az olvasóhoz, az iszlám banküzem működését és felépítését, összehasonlítva egy hagyományosan keresztény-zsidó hagyományokon alapuló konvencionális banki környezetbe helyezett, ámde iszlám jogi és banki elveken működő bankkal. Ennek keretében a dolgozat két logikai részre bontható. Az első részben az iszlám banki mérleg struktúráját jutunk el, az iszlám banki termékek árazásához használatos módszertanhoz összevetve a konvencionális bankrendszerrel – kitérve az iszlámbanki kockázatkezelésre –, majd a második részben egy hagyományos iszlám bank és egy nyugati országban tevékenykedő iszlám vallásjogi és gazdasági alapokat követő bank összevetése, esetleges különbségeinek bemutatása a cél.

Az iszlám bankrendszer megértésének kulcsa az iszlám gazdasághoz fűződő általános viszonyának elemzése. E viszony – legalább – kettős természetű. Egyrészt a vallási szövegek hangsúlyozzák Isten mindenhatóságát – gazdasági téren is. Így például az iszlám szerint „a világon minden Istené, aki kiosztja tulajdonát szolgálai között, és rájuk bízta azt, vagyis minden vagyon Allahé”. Ebből kifolyólag akik kamatot szednek, azok „háborúban állnak Istennel és Mohameddel” (Balázs 2008).

Míg egyrésről minden Allahé, addig a másrésről az iszlám az ember gazdasági önállóságát hangsúlyozza. „Az ember életének fenntartására munkával keresi meg a szükséges anyagi alapot, és nem csak kötelesség, hanem egy nagyszerű erény is ugyanakkor. Egy munkaképes személy bünt követ el, ha valaki mástól függ anyagiilag, ez egy szociális megbélyegzés és hálátlanság az emberiség iránt.” (Balázs 2008).

Az iszlám vallású személynek tehát gazdaságilag önfenntartónak kell lennie. A tisztességes munkával megkeresett vagyont védik a törvények, mindenkinek meg kell kapnia azt, ami munkája alapján neki jár. Aki ugyanakkor nem képes az önfenntartásra, az aktívaktól zakátot, a szegények számára fizetendő adót várhat el (a zaka eredetileg alamizsnát jelent).

Az iszlám jogelvek alapján a pénz egyszerűen egy eszköz, amivel a dolgok értékét mérjük, de önmagában állva nincs értéke. Az iszlám bankrendszerben ezért a pénz előállítását pénzből – ilyen például a kamatjövőadás – tiltottnak minősül. Emiatt az iszlám bankok nem foglalkozhatnak a hagyományos hitelezési ügylettípusokkal. A vallási előírások ez alapján – tehát a pénz pénzből előállításának tilalma alapján – tiltják a kamatszédést, amelyet a kamatösszeg nagyságától függetlenül –, az iszlám vallási törvénykezése uzsorának minősít. A saria szerint csak a „halál” vagyis tisztességes üzlet elfogadható.

Érdekes összehasonlítás adódik Máté evangéliumában Jézusnak a talentumokról szóló példabeszédével. „El kellett volna tehát helyezned az én pénzem a pénzváltóknál; és én, megjövé, nyereséggel kaptam volna meg a magamét.” (Máté Evangéliuma 25. fejezet, 27. vers). Noha ez a példabeszéd nem az anyagi haszonszerzésről szól, elgondolkodtató, hogy Jézus a pénzváltókról és azok nyereségéről beszél, olyan tevékenységre és emberekre hivatkozik, amely és akik a Korán szerint elfogadhatatlan munkát végeznek, pénzből pénzt csinálnak.

„Az iszlám nem arról szól, hogy pénzt takarítsunk meg, hanem, hogy helyesen cselekedjünk. Senki nem mondja azt, hogy az iszlám vallást könnyű követni, de hiszünk benne, hogy muzulmánok lenni jutalmakkal jár. A halál ételek drágábbak a normál ételeknél, de senki sem töpreng azon, hogy megvegye-e őket vagy sem. Miért töprengenek hát az iszlám bankok esetében” – fogalmazott Arshad Majid (2).

„A muszlim bankrendszer szépsége az, hogy nem ígér többet, mint amivel valóban rendelkezik. Ezeket a bankokat nem védi az állam, így a gazdaság lassulása esetén szenvednek, de az ügyfelek nem veszítik el mindenkiket.” (Majed al-Refaie, a bahreini székhelyű Unicorn Investment Bank vezetője) (4).

Az iszlám bankok pénzkezelésben betöltött szerepük és közvetlenebb bank-ügyfél kapcsolatuk miatt ügyfeleik szemében közelebb állnak a partneri szerephez, mint a konvencionális bankok. A válság alatt megtartott stabilitásuk pedig csak tovább növelheti ügyfeleik bizalmát. További fontos szempont, hogy egy arab ember számára egy konvencionális bank vallási okokból nem jelenthet valós alternatívát (eltekintve az egyre terjedő saria kompatibilis ajánlataiktól), míg a más vallású emberek számára az iszlám bank egy új lehetőséget jelent. Ezen bankok megítélését tovább javítja az alapelvek között lefektetett vallásos adófizetési kötelezettségük.

Az iszlám bankrendszer a pénz működtette mechanizmusok közül többet nem használ. Egy iszlám bank nem vehet részt a bankközi piacon és a tőzsdén sem. Nem működteti a pénz kamathatalmi funkcióját. Az iszlám felfogás szerint a pénz nem kamatoztathatja önmagát, pénz pénzt nem szülhet, hanem csak valamilyen termelő tevékenységet végezve szaporodhat. Ezek alapján minden tranzakció mögött valódi, termelő vagy szolgáltatást létrehozó teljesítménynek kell állnia.

A Vatikán hivatalos lapjában, az Osservatore Romano-ban megjelent cikk (Az iszlám pénzügyi rendszerének gondolatai és javaslatai a nyugati válságra) elismerően szólt a muszlim világ bankjairól, amelyek elvetik a pénz által történő pénzcsinálás módszerét. A cikk szerint „az iszlám pénzügyi rendszer hozzájárulhat a nyugati világ új szabályainak kialakításához.” XVI. Benedeket tavaly szeptemberben, a globális pénzügyi válság kibontakozásakor figyelmeztetett: „Újra kellene olvasni a Koránt. Ha a mi bankárjaink, akik annyira pénzéhesek, hogy csak a minél nagyobb haszon lebeg a szemük előtt, csupán egy kicsit ismerték volna a saria szabályait, nem tartanánk itt.” (5).

3. Az iszlám bankrendszer működésének összehasonlítása a megtakarító és a bank és a hitelfeltevő viszonya alapján

A pénzügyi, a megtakarító és a hitelfeltevő viszonyát három aspektusból vizsgálom a hagyományos, illetve az iszlám bankrendszer összehasonlítása során (Varga 2011). Az első szempont a kapcsolat típusa, a második aspektus három szereplő által vállalt kockázat, a harmadik szempont a hozam maximalizáláshoz fűződő viszony.

A konvencionális bankrendszerben a megtakarító és a hiteles között nincs közvetlen kapcsolat. Az, akinek megtakarítása van, a banknak adja a pénzt és a banktól várja azt vissza. Nem érdekli, hogy a pénzt mibe fektetik, csak a hozam és a kockázat a fontos. A megtakarító partnere a bank, akitől elvárja a garanciát pénzének visszafizetéséhez. A kialakított kamatot is mindenáron meg kell fizetni a betét után. Cserébe a bank szabadon rendelkezhet a pénzzel, nem köteles semmiféle elszámolásra a pénz tulajdonosával szemben. A bank a pénz forrása, aki kölcsönt ad, cserébe viszont ragaszkodik a vállalkozó által ígért kamathoz. Az üzlet sikere

vagy vesztesége számára irreleváns, így a vártnál nagyobb megtérülés esetén több haszon maradhat a vállalkozónál, sikertelenség esetén viszont a veszteség csak őt terheli.

Az iszlám bankrendszerben a megtakarító számára a pénzének felhasználása számára nem közömbös. Egyrészt biztosnak kell lennie, hogy nem szolgált tiltott tevékenységet, másrészt nyeresége vagy vesztesége a pénz felhasználójának sikerétől függ. Éppen ezért ebben a konstrukcióban mindhárom fél kapcsolatban van egymással, a pénzintézet nem képez egy átláthatatlan „falat” a megtakarító és a hitelfelvevő között: a megtakarító és a hitelfelvevő banki közvetítéssel talál egymásra.

Míg a konvencionális bankrendszerben a kockázat olyan része az üzletnek, amelynek a lehetőségekhez képesti minimalizálása a bankrendszer (és a betétbiztosítási rendszer) egyik fő feladata. Ugyanakkor magas profit eléréséhez nagy kockázatvállalásra van szükség. Ha a hozam és a kockázat szinkronban van, nincs felső határ.

A konvencionális bank a hitel felvevőjével szemben is csökkenteni kívánja a kockázatot, mindezt úgy, hogy az elbírálási folyamat is minél kevesebb költséggel járjon. Megfelelő fedezet esetén a hitelfelvevő viszonylagos szabadságot kap a pénz felhasználásában, cserébe mindig pontosan köteles törleszteni az előre kialakított részleteket. Ha egy befektetés a vártnál kevésbé sikeres, az ügyfél a bankhoz fordulva kérheti a törlesztés módosítását. Ráadásul az ilyenkor büntetőkamatot is fizetendő.

Az iszlám bankrendszerben ellenben a kockázat természetes része az üzleti életnek, mely egyaránt vonatkozik az ügyletben részt vevő felekre. A veszteségen a résztvevők osztoznak. A nagy kockázatú ügyletek itt kerülendők, mert magas a spekulációs tartalmuk, melyet az alapelvek tiltanak. Az iszlám bankrendszerben az ügyleteket kötelező egyenként elbírálni, nehogy sértsék a saria törvényeit, illetve a veszteség közös vállalása miatt az ügylet elején a legolcsóbb nemet mondani, mint később egy bedőlt vállalkozásból kiszállni. Emiatt kisebb az esély, hogy olyan kapjon hitelt, aki igazán rossz adós legyen. Ugyanakkor, ha mégis a vártnál kisebb a megtérülés, büntetőkamat vallási okokból nem követelhető. Ilyenkor a bank ugyan elszámolhat némi pluszköltséget, de a legfőbb érdeke, hogy adósa újra fizetőképessé váljon, és ha ezt a törlesztő részlet ideiglenes csökkentésével lehet elérni, akkor a banknak engednie kell. Valójában az iszlám bankok is nagyjából ezt a kispénzüket, sőt, a szegények bankja.

Az iszlám bank viselkedése ezen a ponton nagymértékben hasonlít a szegények bankjának (Grameen Bank, azaz Bank for the Poor, tehát bank a szegények számára) elvére. A szegények bankjának lehetőség van a hitel törlesztésének átütemezésére, anélkül hogy a kölcsönvevőnek szankcióktól kellene tartania a bank részéről – szemben a hagyományos bankokkal, ahol nemfizetés esetén szankciók kivetése várható. Ilyen esetekben a szegények bankja segít az ügyfeleinek, hogy sikerüljön az elvesztett pénzt minél előbb visszaszerezni.

A hagyományos monetáris bankrendszerben profit maximalizálása az elvárt cél. A bank (legalábbis részben) a hitelfelvevőktől beszedett és a betéteseknek kifizetett kamatkülönbözetből tartja fent magát. Az iszlám bankban a profit termelése szintén központi feladat, azonban partneri viszony figyelhető meg a megtakarító, a bank és az adós között, az igazi (értékrendbeli) profit, ha az üzlet során mindhárom fél eléri célját. Ebben a kockázat-közösség miatt valamennyien érdekeltek is. Tekintettel arra, hogy a spekulatív, a határidős és a nagy kockázatú ügyletek tiltottak, így a termelő szféra finanszírozása kerül előtérbe, mely kisebb kockázat mellett kisebb profitot jelent.

4. Iszlám banki pénzügyi beszámoló

Jelen fejezetben elsőként az iszlám banki számviteli beszámoló szabályrendszerébe illeszkedő vázlatos mérleg struktúrát járjuk körül, illetve pár szó esik az iszlám számviteli keretrendszer az AAOIFI-ről (Accounting, Auditing and Governance Standards), amely tartalmaz három pénzügyi és számviteli kimutatást és 23 pénzügyi és számviteli sztenderdet (Financial Accounting Standards – FAS). Az első számú sztenderd (FAS 1) nyújt iránymutatást az iszlám banki mérleg struktúrájáról, valamint a pénzügyi beszámoló részletességéről. Az említett sztenderd az alábbi néhány pontban foglalható össze (Angelo 2009):

- pontosan elválasztani a befektetéseket a pénzügyi forrásoktól,
- közzétenni a mérleget a pénzügyi időszak végén és külön kimutatni az eredmények között a befektetések ártértékelésből származó eredményt,
- ki kell mutatni a befektetések nagyságát minden befektetési portfólióra, a portfólió eszköz értékeivel együtt mind a kezdeti mind a beszámolási periódus végére,
- fel kell tüntetni a betéteket és a kibocsátott befektetési jegyeket,
- ki kell mutatni a befektetési számlákhoz kapcsolódó banki általános költségeket,
- nyereségek és veszteségek kimutatása a beszámolási periódusra.

A pénzügyi beszámoló az alábbi részekből áll össze: Mérleg (Balance Sheet), Eredménykimutatás (Income Statement), Cash Flow kimutatás (CF Statement), banki tulajdonosi szerkezet változásának bemutatása, korlátozott befektetésekről szóló jelentés, Zakat és Qard használata.

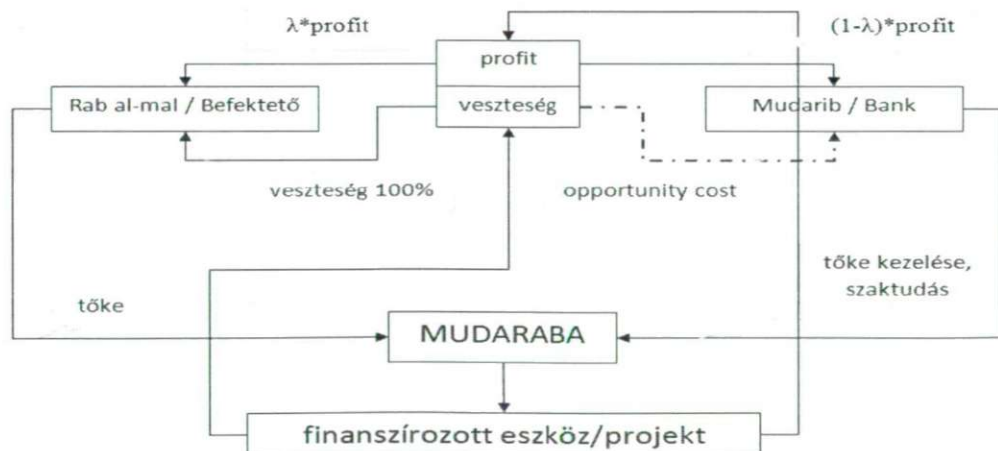
A felsorolásból látszik, hogy az iszlám pénzügyi és számviteli sztenderdek és a különböző, elterjedt sztenderdek hatnak egymásra. Jelen esetben szembeötlő a hasonlóság az IFRS alapú pénzügyi jelentés és az iszlám banki kimutatások között, itt szeretném megjegyezni és előre jelezni, hogy a legtöbb iszlám bank a konszolidált pénzügyi jelentését IFRS alapon is elkészíti, ezáltal válnak fokozottabban összehasonlíthatóvá különböző társaságok. Az iszlám banki mérleg az eddigi felsoroltakon túl további hasonlóságot is mutat, amely a likviditási mérleg jellegből fakad. Bankok esetében nem is meglepő, hogy mind az eszközök mind a források csökkenő likviditási sorrendben követik egymást. Az iszlám banki mérleg sematikus szerkezete:

1. táblázat. Iszlám bankok sematikus mérlege
Table. 1. Simplified balance sheet of Islamic bank

Eszközök	Források
Készpénz és rövid lejáratú eszközök: Mudaraba Musharaka	Ügyfelektől gyűjtött vagyon (látraszóló és megtakarítási számla): Al-Wadiah
Befektetési és kereskedhető eszközök: Ijara Istina Murabaha	Musharaka Mudaraba
Kereskedelmi vonatkozású eszközök: Murabaha Bai Salam Bai Muajjal	Eredménytartalék Befektetési kockázatokra képzett tartalék(PER)
Eszközök értékpapírosítása Fix eszközök: Ingatlanok, műszaki berendezések egyéb immateriális javak immateriális kvázi eszközök pl: goodwill	Zakat és adófizetési kötelezettség Saját tőke
Egyéb eszközök	Egyéb kötelezettségek: Salam, Istisna, osztalék

Az iszlám banki mérleg forrás oldalán található PER (Profit Equalisation Reserve) a konvencionális bankrendszer keretei között működő bankok mérlegéből hiányzik. Annál inkább megtalálható tartalék képzés a biztosító intézetek forrásoldalán. További hasonlóság a nyugati biztosítók és az iszlám pénzintézetek között, hogy a biztosítói iparágban szokásos úgynevezett többlethozam visszatérítés áttételesen megfigyelhető az iszlám banki PLS (profit and loss sharing) modellnek (mudaraba, musharaka). Hasonlóság a két iparág nyereség-veszteség visszatérítési módszere (biztosítók esetében a veszteség áterhelés az ügyfélre nincs értelmezve) között, hogy mind a PLS, mind a többlethozam visszatérítésnél megtalálható egy arányszám, amely megfelelően deklarálja, hogy a profitból és veszteségekből az ügylet szereplői közül ki milyen mértékben részesül. A tartalék képzés szerepe a jövőbeni negatív események, kockázatok fedezetére szolgáló összeg, az iszlám bankok esetében ez nem más mint a szolvens működés egyfajta biztosítása. A mudaraba ügylet mechanizmusát a 1. ábra mutatja be.

1. ábra. Mudaraba egyszerűsített ábrája
Figure 1. Simplified graphic of Mudaraba

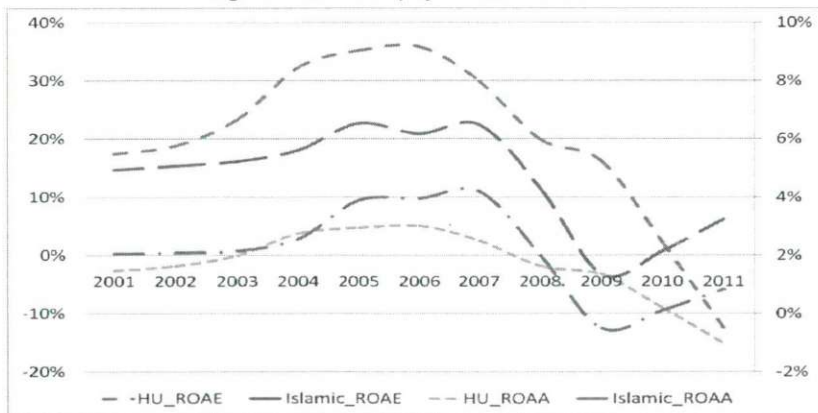

Az iszlám és konvencionális bankrendszer közötti legjelentősebb banküzemeltetési különbségek, hogy a hagyományos keresztény–zsidó bankrendszer a kockázatokat porlasztani szeretné különböző diverzifikáció és fedezeti technikákkal, addig az iszlám bankrendszerben a kockázatok az üzlet/befektetés természetes velejárója (8). A másik differencia az innováció motiválásában rejlik, gondolok elsősorban arra, hogy az iszlám banktípus esetében kifejezetten a mudaraba mechanizmusokra alapuló PLS finanszírozás előnyben részesíti a termelő beruházásokat, így a tőke előbb hasznosul a reálgazdaságban. A tőke ennek megfelelően egyértelműen nagyobb arányban injektálódik a reálgazdaságba, így támogatva a Schumpeteri logikába illeszkedő innovátort és vállalkozót. Ez a mechanizmus képes támogatni a gazdaság fundamentális stabilitását és növekedését, ezzel szemben a konvencionális bankok – fókuszálva a közép-kelet európai régióra – a 2004–2009-es időszak során a lakossági hitelezést kezdték preferálni. Az ilyen folyamat eredményeként a tőke első körben „elveszett működő” tőkeként kerül felhasználásra a hagyományosan megtakarítói szerepet játszó fogyasztók között, természetesen közvetve a vállalkozókra is hatással van, de ez csak indirekt és rövid távú hajtóerőt adhat a gazdaságnak.

5. Az iszlám és a hazai bankrendszer működésének összehasonlítása 2000 és 2011 között

Az elméleti áttekintés után szeretnék áttérni a két bankrendszer legfontosabb mutatóinak bemutatására, sajnos jelen tanulmány terjedelme nem enged meg egy átfogó mutató elemzést és összehasonlítást, ennek megfelelően csupán a kiemelt jövedelmezőségi mutatókra ROAA és ROAE-re szorítok. A mutatók kiszámítása során minden esetben az adózás előtti eredménnyel (EBT) kalkuláltunk, ennek megfelelően: $ROAA = EBT / \text{avg (assets)}$ illetve $ROAE = EBT / \text{avg (equity)}$. A jövedelmezőségi mutatókon túl mindenképpen fontosnak tartom, hogy további két mutatóval a másodlagos likviditási és a tőkeegyeleltettség (szolvencia) mutatót egy koordináta rendszerbe ábrázoljam, a jövedelmezőségi mutatókkal egyetemben ábrázoljuk. Tesszük ezt azért, hogy vizuálisan láthatóvá váljon miképpen változott a hármas cél a szolvencia, jövedelmező és megfelelő likviditási bankrendszer elérése. A számításokhoz két aggregát adatokat tartalmazó adatbázis használtam. A hazai bankrendszer adatainak forrása a PSZÁF honlapja, míg az iszlám banki adatok a bankscope adatbázisából származnak.

2. ábra. Saját tőke-arányos és eszközarányos nyereség
Figure 2. Return on equity and return on assets

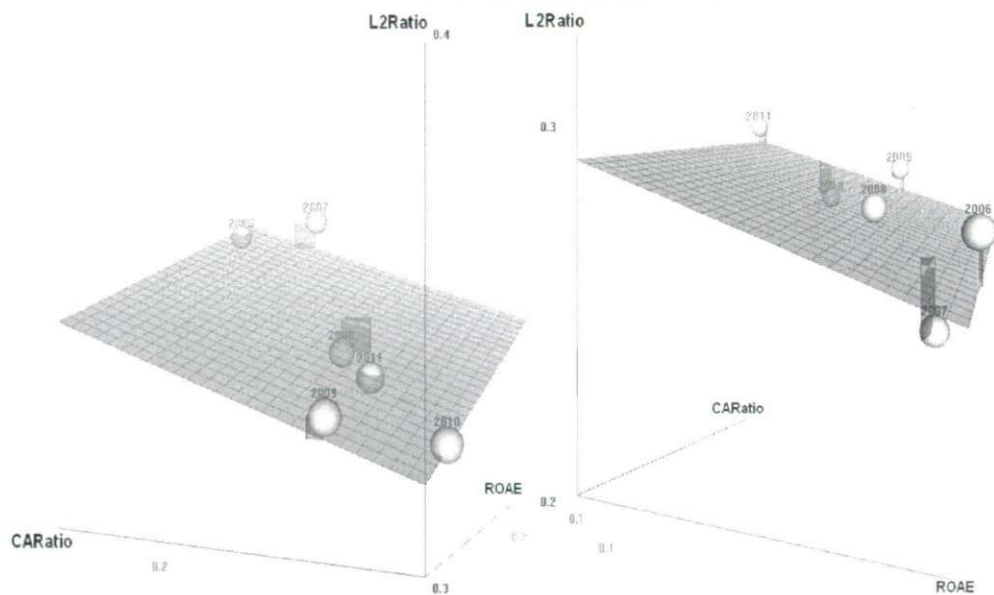

A 2. ábrán jól látszik, hogy a globális pénzügyi és gazdasági válság nem kímélte sem a konvencionális sem az iszlám bankrendszert, mind a saját tőke-arányos mind az eszközarányos megtérülés fokozottan csökkent. A jövedelmezőségi mutatók esetében a 2005–2006-os éveket lehet kiemelni, mint trendfordulót. A két bankrendszer jövedelemtermelő képessége 2001–2002-es időszak során nem tért el jelentősen, 2003–2004-től azonban egyre jobban eltávolodott a konvencionális magasabb megtérülési rátáival az iszlám bankrendszer jövedelmezőségétől. A bankrendszereket ért gazdasági sokkból való kilábalás jeleit mutatja az iszlám bankrendszer, mivel mind a ROAA mind a ROAE mutatói 2009-től kezdve emelkedő trendbe kezdtek. Összevetve a hazai konvencionális bankrendszer ilyen irányú teljesítményével, látható, hogy az iszlám bankokhoz hasonló pozitív trend abszolút nincs jelen, sőt 2009-től folyamatos és masszív a jövedelmezőségi mutatókban tapasztalt visszaesés.

Ami a szolvencia és likviditási (L2Ratio – secondary liquidity ratio) mutatókat illeti az iszlám bankrendszer egyértelműen jobban ötvözi a magas tőkeegyeleltetést (CAR – capital adequacy ratio) a magas jövedelmező-

séggel. Az 3. ábrának a bal oldali diagramja is jól tükrözi ezt, hiszen az y tengelyből (L2Ratio) kiinduló átlagos szintet mutató négyzet legtávolabbi pontja az amelyben mindhárom mutató a legmagasabb lenne. Ideális esetben a már említett négyzet, emelkedő meredekségű. A hazai bankrendszer (3. ábra jobb oldali diagram) jól mutatja mind az emelkedő trend mind az ideális pont elérésének hiányát. Mindenképpen érdekes azt látni, hogy a magyar bankrendszer vonatkozásában a 2006–2007-es év volt a leginkább jövedelmezőbb és a 2011-es évre már a három célból kettő vált fontosabbá: a likviditás és a tőke megfelelés. Hazai bankrendszer 2009-es évben nyújtotta a legjobb teljesítményt, ez az állítás azonban félrevezethető lehet, mivel vélelmezhetően a válság hatására kezdet ugrásszerűen javulni a tőke megfelelés. A 2008. évi pénzügyi válság egyik érdekes, számunkra fontos oldala a nemzetközi szabályozásának, és a nemzeti irányító hatóságok hiányzó nemzetközi együttműködésének szükségessége. Az elmúlt években a hagyományos hitelezés helyett az új származtatott pénzügyi termékek és értékpapírok forgalmazására került a súlypont (Pappné 2010). A két ábrát összességében vizsgálva kiderült, hogy a magyar bankrendszerrel ellentétben az iszlám banktípus megfelelően képes allokálni a tőkét, hogy az megközelítőleg a legideálisabb jövedelmezőség mellett magas likviditást is biztosítson megőrizve a bankrendszer tőkeerős-ségét. A tőkeerősség e hármas kombinációban jól láthatóan nem megy a túlzott tőkeköltség rovására, különben nem lenne képes megfelelően magas jövedelmezőségre. Az azonban kétségtelen, hogy egy alacsonyabb tőkeellátottság mellett mennyivel lenne jövedelmezőbb és instabilabb a rendszer. Az iszlám rendszeren látszik, hogy a 2007-es évtől folyamatosan estek vissza mindhárom mutató értékei, mind az y tengely mind az abszolút zéró pont irányába. A 2011-es év az iszlám banktípusoknál ismét emelkedést hozott és várhatóan megindul a növekedés a 2006-os értékek irányába. Magyar bankrendszer vélelmezhetően a rendszerbeli és a múltbeli túlzó hitelezés csapdájába esett a kiugróan magas tőke megfeleléssel, amely tőkének a költségessége teljesen felemészti a tőkearányos megtérülést, így a gazdasági hozzáadott értékét (EVA) is. Az EVA kalkulációja az iszlám bankok esetében egy érdekes nézőpont lehet, lévén hogy a kamat nincs definiálva.

3. ábra. Iszlám(bal) és magyar(jobb) bankrendszer
Figure 3. Islamic (left) and hungarian (right) bank system

6. Befejezés

Az alábbiakban néhány szempontot szeretnénk felvázolni, melyek az iszlám és hagyományos bankrendszer együttműködése során felvethető. Tanulmányunk bemutatta, hogy a hagyományos bankrendszer az adós minősítésének szigorításával a válságot mélyíti, prociklikusan viselkedik. Hagyományos bankrendszerünknek el kell döntetnie, hogy a kockázatkezelést további részletezéssel, újabb mutatószámokkal operáló Basel III. elegendő-e számára vagy elindul az erkölcs (és a vallás) által sugallt úton, beépítve a szigorú racionális – de túlzott részletességében sokszor célt tévesztő – szabályozásba más típusú elemeket.

A megtakarító-hitelfelvevő kapcsolat területén a társadalmi felelősségvállalás kapcsán hazánkban a MagNet Bank példáját kell kiemelnünk. A MagNet Magyar Községi Bank kapta meg a CSR Piac 2011 fődíját a

„Valóban Felelős Vállalat” kategóriában. Az iszlám bankrendszer megszívlelendő tanulságokkal szolgálhat arra, hogy a betételhelyező – legalábbis részben – felelősséget vállalhat a befektetésért.

Szintén végiggondolandó feladat a hagyományos bankrendszer profitmaximalizálása, a túlzott fogyasztás fenntartható jellege messze túlmutat e tanulmány keretein. Az iszlám bankrendszerben számtalan példát találhatunk a fogyasztói társadalom önkorlátozására. Azzal, hogy az iszlám bank számára a nagy kockázattal rendelkező spekulatív ügyletek, pénzügyi derivatívák (származtatott ügyletek) tiltottak, önkéntes kockázatkezelésre kerül sor. Ennek az önkorlátozásnak legnyilvánvalóbb példái csupán a vallási parancsoknak megfelelően a drog, alkohol, szex, fegyver finanszírozásának tilalma. Ugyanígy felvethető ez az önkorlátozás a pénzügyi piacokon is.

Felhasznált irodalom

- Allen E Mayerson (1969): Ensuring the Solvency of Property and Liability Insurance Companies, Insurance, Government and Social Policy.
- Angelo M venardos (2009): Current Issues in Islamic Banking - Resilience and Stability in the Present System, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., London.
- Bajkó Attila–Nagy Dániel–Palkó Sándor László–Varga József–Vigyikán Gergely (2011): Az iszlám bankrendszer áttekintő bemutatása. Adóz(z)unk a jövőnek? Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron.
- Bijan Bidabad, Mahmood Allahyarifard: Assets and Liabilities Management in Islamic Banking, Paper prepared to be presented at the 3rd International Conference on Islamic banking and Finance, Karachi, Pakistan, 24–25 March, 2008.
- Balázs Judit (2011): Az iszlám bankrendszer: Tanulságok a neoliberais pénzügypolitika figyelmébe. Valóság 2011/1.
- Balázs Judit (2009): Gazdasági biztonság az iszlám társadalmakban. Szakmai Szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának Kiadványa 2009/1.
- Balázs Judit (2008): Gazdaság – vállalkozás – versenyképesség az iszlám társadalmakban. Budapest–Sopron–Kairó.
- Botos Katalin–Botos József (2008): A világvallások gazdasági tanítása, a globális piacgazdaság és a karitás. IAS IV.
- Gál Veronika–Kürthy Gábor (2011): A szegények bankja modell lehetőségei Magyarországon. Kaposvár V. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl. Kaposvár
- Ligeti Sándor (2007): Az iszlám bankrendszer. In: Lentner Csaba (szerk.): Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején, Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 487–501.
- M.Kabir Hassan & Mervyn K. Lewis Handbook of Islamic Banking, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK 2007.
- Nagy Iván Zsolt (2010): Hit és hitel. Figyelő 2010/45. szám pp. 60–61.
- Pappné Dr. Nagy Valéria (2010): A magyar gazdaság transznacionalizálódási folyamata 1989-2009 PhD-értekezés. Nyugat-Magyarországi Egyetem.
- Pew Research Center (2009): Mapping the global muslim population.
- Rostoványi Zsolt (2011): A németországi iszlám közösségek. Grotius E-könyvtár.
- Rostoványi Zsolt (2011): Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában. Grotius E-könyvtár.
- Tóth Balázs István (2011): A helyi valuta szerepe a lokális gazdaságfejlesztésben. Pénzügyi szemle 2011/1.
- Varga József (2011): Az iszlám bankrendszer szerepe a pénzügyi stabilitás helyreállításában. V. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl, Kaposvár.

Internetes források

- (1) Elfoglalják Európát az iszlám bankok. <http://www.origo.hu/gazdasag/vilaggazdasag/20090427-islam-bank-vallasnak-megfelelo-megoldas-1000-milliard-dollaros-piac.html/#>
- (2) Ein alternatives Bankensystem ist weltweit im Vormarsch. <http://theintelligence.de/index.php/wirtschaft/finanzen/2233-ein-alternatives-bankensystem-ist-weltweit-im-vormarsch.html>
- (3) Markó Tímea: Az iszlám. www.biblia-tarsulat.hu/posta/islam.htm
- (4) Gábor Hamvas <http://sites.google.com/site/vilagfainfo/penz-irodalom-cikkek/islambankespenzfunkciok>
- (5) Az iszlám bankrendszer. <http://www.mohamed.hu/index.php?menu=islambank>
- (6) Ki is pontosan Allah? <http://www.mohamed.hu/index.php?menu=kiallah>
- (7) Islamic vs. Convencional Banking: <http://www.scribd.com/doc/17116904/Islamic-Banking-vs-Conventional-Banking>
- (8) Rise of Islamic Banking in Western Europe: <http://uaelaws.files.wordpress.com/2011/09/rise-of-islamic-banking-in-western-europe.pdf>

THE MOVEMENT OF THE YIELDS OF THE HUNGARIAN FOREIGN CURRENCY BONDS COMPARING WITH THE REGION

CSIZMADIA PÉTER Senior Fixed Income Sales Manager
Raiffeisen Bank Zrt.

Abstract

In the second half of 2011 the Eurozone faced the biggest crisis in its existence. During this time Hungary was downgraded by the Moody's to speculative category. The Hungarian government bonds' yield in EUR exceeded the HUF bonds yields in the same maturity which had never happened before. In my paper I research the effect of this strange yield movement on the region's countries' bond market (except Slovakia with its local euro currency). Was it a Hungarian specific movement, was it a region's characteristic process, and if so, what was the reason: the meltdown of the euro area or the downgrade of Hungary?

According to my findings, EUR denominated bonds' yields raised up sharply in all the region, however, it happened only in Hungary that the EUR yields exceeded the HUF yields. But in January 2012 the same phenomenon could not be observed in the region's countries, it only had effect in Romania. The fact that the spread between the local currency and the EUR IRS was not lower but was even higher in this period shows that the main reason of this was the risk aversion against the region and not the very serious crisis of the euro zone.

Kulcsszavak: IRS, devizakötvény, hozamfelár, CDS

1. Régiók a világgazdaságban. A KKE régió

A világgazdaságban az egyes földrajzi területek különböző módon fejlődtek a történelem folyamán. Létrejöttek vezető és követő államok. Birodalmak és nagyhatalmak, gyarmatosítók és gyarmatok. Az egyes országok társadalmi folyamataik, gazdasági fejlődésük alapján csoportosíthatók, eszerint jöttek létre a világgazdaságban a régiók. A régió szó jelentése a latin *regere*, azaz irányít szóból származik. Vagyis a régiók olyan szerveződések, amik valamilyen szempont alapján összetartozó országok csoportját jelentik. Milyen régiók léteznek? Gáspár Tamás írása szerint a közgazdaságtan legnépszerűbb csoportosítása két részre osztja az országokat. Fejlett (developed) és fejlődő (emerging) országokra. Ezt a alapvető csoportosítást használja az UNCTAD, az IMF és a Világbank is. A fejlett országok közé tartozik USA, Németország, Japán, Nyugat-Európai országok. A fejlődő országok egy vagy több lépéssel lemaradva követik a fejletteket, ilyenek például Brazília, India, Lengyelország, Törökország. A fejlődőket azonos vonásaik alapján további csoportokra bontják, eszerint beszélünk BRIC (Brazília, Russia, India, China) országokról, EMEA (Europe, Middle- East, Afrika) országokról – ebbe tartozik Magyarország is –, MENA (Middle East, North Africa) országokról, vagy egy másik csoportosítás szerint KKE (Közép-Kelet-Európa).

Jelen dolgozat témája a fentiekből az utóbbi, vagyis a Közép-kelet-európai régió, melynek különböző definícióival találkozunk. Berend T. Iván szerint Nyugat- és Kelet-Európa koncepciója már i. sz. 815-től él, amikor is az Elba volt a határa a keresztény-feudális Karoling birodalomnak, mely élesen elkülönült a pogány, nomád kelettől. Évezreddel később, 1945-ben, a II. világháború lezárásakor, az amerikai és orosz seregek szintén az Elba folyónál találkoztak és e folyó mentén valósítottak meg két különböző rendszert az azt követő évtizedekben. Ez a felosztás azóta is él, így Berend 8 országot tekint így a KKE régió tagjának: Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot, Lettországot, Észtországot, Litvániát és Romániát. Ehhez hasonlóan Kornai János a „Közép-Kelet Európa nagy átalakulása – siker és csalódás” munkájában a 2004-ben csatlakozott országokat nevezi KKE régióknak, amik fedik az előző felsorolást, kivéve Romániát, helyette Szlovénia került fel a listára. Szűkebb értelemben a pénzügyi világ 4 országot tekint KKE régióknak: Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot. Dr. Marc Möbius viszont, a világ egyik vezető alapkezelőjének, a Franklin Templetonnak a vezetője CE3 országokról beszél „The Emerging story in Europe” című augusztusi elemzésében (<http://mobius.blog.franklintempleton.com/2012/08/22/the-emerging-story-in-europe/>), mert befektetési politikájuk szerint Lengyelország, Csehország és Magyarország tehető egymás mellé főbb jellemzőik alapján. Jelen dolgozatban ez utóbbi felosztást használom, de kiegészítem Romániával, mivel földrajzi közelsége és gazdasági hasonlóságai miatt érdekes lehet a devizakötvénypiacra. Így a továbbiakban az előbbi 4 országot, mint a KKE4-et fogom hívni.

Az országok államadósságuk finanszírozására hazai és külföldi devizában is eladósodhatnak és mindkettőnek van előnye és hátránya. A KKE4 régió országainak államadósság finanszírozása közös múltra tekint vissz-

sza. A 90-es évek előtt Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia gazdasága nagyban függött a Szovjetuniótól, mivel a befolyása alatt álló országok voltak. A Szovjetunió nem engedte meg az országoknak az IMF-fel való együttműködést, abban a kapitalista országok gazdasági imperializmusának eszközét látta. Azonban amikor az 1982-es Mexikói válság nyomán nehéz helyzetbe kerülő Lengyelország segélykérésére nemet mondott, azzal gyakorlatilag hozzájárult ahhoz, hogy az IMF-től kérjen segítséget. A Szovjetunió 1989-ben felbomlott és az azt követő évtizedek az országok számára a szocialista tervgazdaságról a kapitalista piacgazdaságra való áttállásról szóltak. Ebben az időszakban már elterjedt a szokás, hogy amennyiben az IMF mentőcsomagot, hitelkeretet biztosít egy országnak, vagyis „jóváhagyó” pecsétjével látja el, akkor oda a piaci szereplők is szívesen fektetnek, anélkül azonban nem. Márpedig a 90-es években Magyarország és a régió több országa is az IMF-hez fordult hitelért, amit szigorú átvilágítás után az országok meg is kaptak. Innentől kezdődik a régió nemzetközi kötvénykibocsátása, hiszen már a nyugati piacok is nyugodtan vásároltak a régió országainak különböző nemzetközi kötvénykibocsátásaiból.

A következő fejezetben röviden bemutatom a KKE régióban lévő 4 ország államadósság finanszírozását különös tekintettel a devizakötvényekre. Ezután a 2011. évi pénzügyi turbulenciák során bekövetkezett magyar kötvényhozammozgás hatását vizsgálom a régióban. 2011. év végén ugyanis az EUR-ban denominált magyar állampapírok hozamszintje meghaladta a hasonló lejáratú, HUF-ban denominált magyar állampapírok hozamszintjét nominálisan. Vagyis ugyanolyan kibocsátói és lejárat kockázat mellett egy erősebb devizájú állampapírt kevesebbet kellett fizetni, mint egy gyengébb devizájú állampapírt. Előző dolgozatomban (Csizmadia 2012) a furcsa hozammozgás okait kutattam és kétváltozós regresszióanalízis keretében arra jutottam, hogy az EUR devizájú kötvények mozgását az EURUSD mozgása 69%-ban magyarázta. A mostani dolgozatban ezt a kutatást bővitem ki a régió országaira és vizsgálom meg, hogy vajon más országoknál is megfigyelhető a 2011-es év végén a külföldi kötvények drasztikus hozamemelkedése, vagy csak Magyarországra volt ez jellemző.

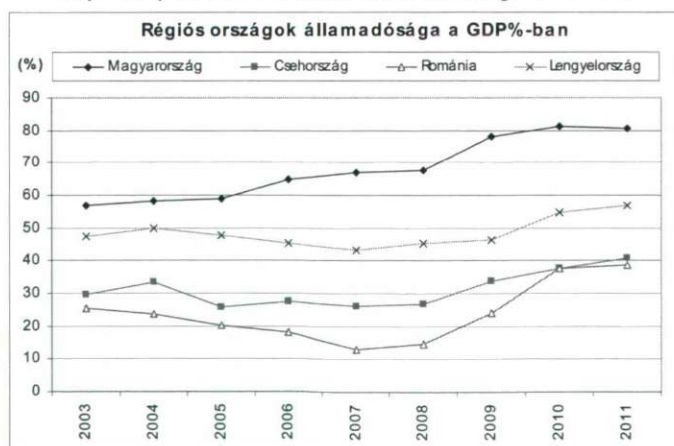
2011. november 24-én Magyarországot spekulatív kategóriába minősítette a Moody's, ugyanakkor az olasz 10 éves kötvényhozamok november elején átlépték a vízvonalstó 7%-os hozamszintet jól reprezentálva az eurozóna egyre nagyobb mértékben eszkalálódó válságát. A régiós országok devizakötvényeinek vizsgálatával arra a kérdésre keresem a választ, hogy a 2011 novemberében és 2012 januárjában bekövetkezett magyarországi hozamemelkedés milyen mértékű gyengülést okozott a régióban és ez a mozgás vajon a Magyarországi leminősítésnek, vagy az eurozóna válságának volt köszönhető.

2. Régiós államadósság finanszírozás bemutatása

2.1. A GDP arányos államadósságok

Mielőtt rátérnék az országok államadósság-szerkezetének vizsgálatára, először nézzük meg, hogy egyáltalán mekkora adóssággal rendelkeznek a KKE4 országok. A közgazdaságtan az országok államadósságát a GDP %-ban fejezi ki, mert az abszolút értékű államadósságnak csekély információtartalma lenne viszonyítás nélkül. Az 1. ábra alapján elmondható, hogy az országok közül Magyarországon és Lengyelországon államadóssága a legnagyobb, míg Csehszlovákia és Románia kevés adósságot halmozott fel.

1. ábra. Régiós országok államadóssága a GDP%-ban, 2003–2011
Graph 1. Debt to GDP ratio of the countries in the region, 2003–2011

Forrás: Bloomberg

A grafikonon jól látható, hogy az államadósságokat a KKE4 országok a 2004-es évektől kezdve folyamatosan csökkentették, ami mögött az a megfontolás áll, hogy Románia kivételével valamennyien csatlakoztak az Európai Unióhoz és ezzel együtt kitűzték maguk elé az euróvezetethez való majdani csatlakozást is, amihez a Maastrichti kritériumok szerinti maximum 60%-os, GDP arányos államadósság teljesítése a cél. Kivétel volt ez alól sajnos Magyarország, ahol nem csökkenő, hanem növekvő államadósság figyelhető meg gyakorlatilag 2003-tól kezdve egészen 2011-ig, amikor először csökkent az megelőző évhez képest. Feltehetjük a kérdést, hogy miért probléma Magyarország esetében a magas államadósság? A válasz az adósság szerkezetében rejlik, mert Magyarország adósságának több mint felét devizaadósság teszi ki, vagyis az ország nem belső megtakarításokból képes finanszírozni az államadósságát, hanem külföldi befektetőktől függ. Ilyen mértékű függésnél tehát a refinanszírozási kockázat is igen nagy az amúgy nyilvánvaló árfolyamkockázaton kívül. Ezzel szembeállítható Japán eladósodottsága, amely 211% volt GDP arányosan 2011-ben, mégsem beszélünk csödbben lévő országról, mivel adósságát belső megtakarításokból finanszírozza. Ugyanakkor fennáll a veszélye, hogy a növekvő adósság az ország kockázati felár növekedésén keresztül drágítja a lejáró adósságok megújítását és „adósságspirálba” kerül az ország. Ezt elkerülendő csökkentették az államadósságukat a régiós országok. De államadósság finanszírozás terén Lengyelországnak is volt mit tanulnia. Az 1980-as évek elején elindult adósságválság folyamán az 1990-es évek elején az ő adósságát engedték el egyedül, mert nem tudta fizetni az adósságát! Azóta Lengyelország alkotmányban szabályozza a GDP arányos államadósságának szintjét, hogy megakadályozza az adósság káros szintre való emelkedését.

2.2. Az államadósságok struktúrája. CDS mutatószámok

A KKE4 országok államadósságuk finanszírozását kezdetben hazai devizában kezdték meg, majd egyre inkább elterjedt az Eurobondok kibocsátása. Az első kibocsátást Lengyelország kezdte meg a régióban 1994. október 27-én USD-ban bocsátott ki kötvényt, majd őt követte Románia 1997-ben egy 5 éves Német Márka kötvénnyel. Magyarországon az első devizakötvény kibocsátása 1999. február 16-án történt, EUR devizában, 10 éves futamidőre. Az azóta eltelt időben számos alkalommal bocsátottak ki a régiós országok devizakötvényeket elsősorban EUR, USD-ban, kisebb arányban JPY, CHF és GBP devizákban. Az 1. táblázat mutatja, hogy az országok devizakötvényein belül milyen arányt képviselnek az egyes devizák. A külföldi devizában való kibocsátás nagy előnye, hogy más piacokat is elér az adott állam. Például a JPY-ben denominált kötvények elsősorban a japán befektetőket célozták, mivel ezek a befektetők árfolyamkockázat nélkül veszik meg a kötvényeket. Azonban nehézség számukra az eltérő kultúra, a távoli folyamatok állandó monitoringja, ezért is figyelhető meg az EUR magas aránya mindegyik országnál az 1. táblázatban, ami érthető is, tekintve, hogy mindegyik ország az Európai Unió tagországa. Tehát egyrészt a Nyugat-Európai országokkal van közös múltjuk, másrészt kötelezettséget vállaltak az euró, mint közös deviza bevezetésére való törekvésre, amit 2009-től Szlovákia már teljesített is. Érdekesség, hogy csak Magyarország bocsátott ki GBP-ben denominált kötvényt, a többi ország nem. Az országok között bevett gyakorlat, hogy a különböző devizákban kibocsátott kötvények ellenértékét – amivel a devizatartalékokat növelik – azonnal elswapolják EUR-ra, így „csak” EUR árfolyamkockázatot futnak. Ez a deviza benchmark, vagyis a különböző devizák tartásának aránya a devizatartalékon belül országonként változott az elmúlt években. Magyarország esetében ez 100%-ban EUR. Lengyelország a válság előtt még tartott különböző devizákat, de ma már a stratégiája szerint min. 70%-a EUR kell, hogy legyen a devizatartaléknak, de a szabályozásuk rugalmas, nagyfokú eltérést megenged, ha a piac úgy alakul. Ugyanígy Csehország és Románia is esetében is rugalmas a szabályozás.

1. táblázat: Régiós országok devizakötvényeinek aránya devizanemek szerint, 2012. 09. 10.

Table 1: Proportion of foreign bonds of the countries in the region, 2012. 09. 10.

%-os megoszlás	EUR	USD	JPY	CHF	GBP
Magyarország	51	32	6	1	10
Románia	69	31	0	0	0
Csehország	93,5	0	2,7	3,8	0
Lengyelország	58,4	23,8	8,5	9,3	0
Szlovákia	100	0	0	0	0

Forrás: Bloomberg

Tehát a devizakötvény-kibocsátás továbbra is árfolyamkockázatot jelent, hiszen a hazai deviza euróhoz való gyengülése esetén nő az ország államadóssága. Éppen ezért az országok igyekeznek optimalizálni a hazai devizában kibocsátott kötvények arányát az idegen devizához képest, amit szintén megfelelő benchmark alapján képeznek. A 2. táblázat mutatja a jelenlegi finanszírozási arányokat a régió országaiban.

2. táblázat. KKE országok lokális és külföldi kötvényeinek aránya, 2012. 09. 10.
Table 2. Proportion of the local and foreign bonds of the CEE countries, 2012. 09. 10.

	EUR	%-os megoszlás
Csehország		
ÖSSZES KÜLFÖLDI	11,016,666,667	17
ÖSSZES LOKÁL CZK	55,497,428,438	83
ÖSSZES KÖTVÉNY	66,514,095,105	100
Lengyelország		
ÖSSZES KÜLFÖLDI	47,767,361,979	27
ÖSSZES LOKÁL PLN	126,933,088,829	73
ÖSSZES KÖTVÉNY	174,700,450,808	100
Magyarország		
ÖSSZES KÜLFÖLDI	18,971,354,167	34
ÖSSZES LOKÁL HUF	36,503,365,116	66
ÖSSZES KÖTVÉNY	55,474,719,282	100
Románia		
ÖSSZES KÜLFÖLDI	11,477,775,000	40
ÖSSZES LOKÁL RON	16,878,087,742	60
ÖSSZES KÖTVÉNY	28,355,862,742	100

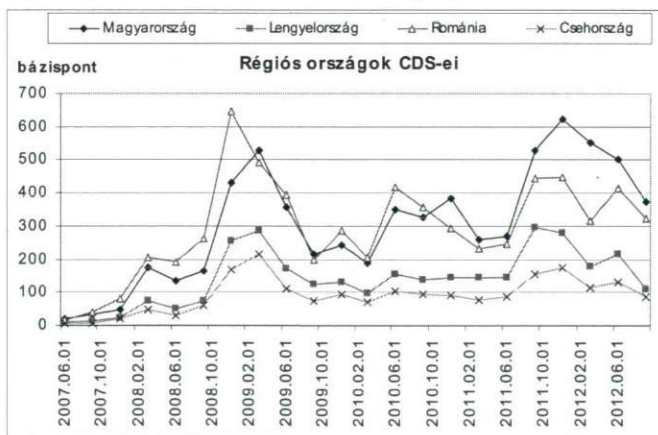
Forrás: Bloomberg

Látható, hogy Románia esetében a legnagyobb a külföldi kötvények aránya 2012. 09. 10-i adatok alapján, tehát ő van kitéve legjobban az árfolyamkockázatnak. Magyarország mögötte halad, az ország kitettsége 34%. A régió „safe heaven”-jének, vagy másnéven biztos menedékének számító Csehországnak mindössze 17%-os az ilyen jellegű kitettsége, ez is oka annak, hogy a legbiztonságosabbnak számít a régióban.

Adott ország kockázati megítélésének jó mutatószáma a Credit Default Swap (CDS) mutatószám, ami adott ország csődje elleni biztosítást jelent. 10 000 000,- USD névértékű állampapír éves díjának nagyságát mutatja a CDS, ami a rosszabb megítélésű országoknál nagyobb, a biztonságos országoknál kisebb. A 2. ábra mutatja a KKE4 országok CDS mutatószámainak alakulását, vagyis a piac értéktételét az országokról.

2. ábra. Régiós országok CDS-ei, 2007. 06. 01–2012. 06. 01.

Graph 2. CDS numbers of the countries in the region, 2007. 06. 01–2012. 06. 01.

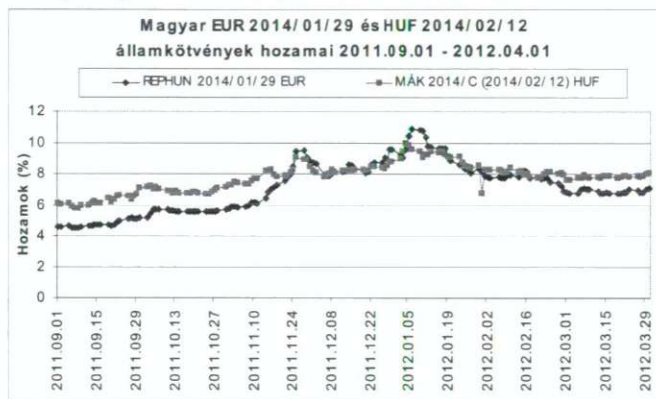
Forrás: Bloomberg

Jól látható, hogy Csehország piaci megítélése volt a legjobb az elmúlt 5 évben, Magyarországé pedig jelenleg a legrosszabb. A magas CDS természetesen magas hozamfelárat jelent, vagyis drágább kötvénykibocsátást az országoknak. A CDS mutatószám emelkedése az ország gazdasági és jogi környezetének bizonytalanságával függ össze. A magyar 5 éves USD denominációjú CDS csúcsa 2011. november 25-én történelmi rekordot döntött 644-es értékkel, majd visszacsökkent 544-re, hogy 2012. január 05-én 735-ig emelkedjen, ami 2012. 09. 10-ig, vagyis a cikk írásáig az eddigi legmagasabb érték. E két időszakban haladták meg az EUR-ban denominált magyar állampapírok a HUF denominációjú, hasonló lejáratú kötvények hozamát. E két időszak tehát vizsgálatunk tárgya: hogyan reagálta le a régió devizakötvény-piaca e két időszakot.

3. Hogyan hatott a Magyarországi furcsa hozammozgás a KKE4 országok devizakötvényeire?

2011. év végén és 2012. év elején tehát érdekes és egyedi helyzet állt elő. A magyar állampapírok esetében az ugyanolyan hátralévő futamidejű, de euróban denominált állampapírok hozama egy időre meghaladta a forintban jegyzett állampapírokét. Az 3. grafikon a MÁK 2013/D jelű, 2013. 02. 12-i lejáratú forint államkötvény és a 2013/02/06 lejáratú, EUR-ban denominált államkötvény hozamgörbéjét szemlélteti. Mindkét kötvény fix kamatozása, a lejárat eltérése 6 nap, ami elhanyagolható időtartam a hozamszámítás szempontjából. Az ábrán szabad szemmel is jól láthatóak azok az időszakok, amikor az EUR devizakötvények magasabb hozammal forogtak a piacon, mint a forintkötvények. Ez azt jelentette, hogy ugyanolyan lejáratú és kibocsátói kockázat mellett – mindkét kötvényt a magyar állam bocsátotta ki – adott befektető EUR-ban nagyobb hozamot tudott realizálni, mint forintban. Az előző dolgozatomban a perifériális országok CDS-szel, magyar CDS-szel, EURHUF-tal nem sikerült megfelelő regressziót találnom a jelenségre, de az EURUSD devizapárral 69%-os magyarázóerőt találtam, vagyis a dollárral szembeni EUR gyengülése 69%-ban magyarázta erre az időre az EUR kötvényhozamok egyre nagyobb távolságát a HUF kötvényhozamoktól.

3. ábra. 2014-es EUR és HUF Magyar állampapír hozamgörbék 2011. 09. 01.–2012. 04. 12.
Graph 3. Hungarian yieldcurve in EUR and HUF matured in 2014, 2011. 09. 01.–2012. 04. 12.

Forrás: Bloomberg

A kutatásom arra irányult, hogy ezt a jelenséget (a külföldi devizában denominált államkötvények eladási hulláma a hasonló lejáratú, hazai devizájú kötvények felé emeli a hozamszinteket) megtalálom-e a KKE4 országoknál és ha igen milyen mértékben. Ebben a fejezetben tehát Lengyelország, Románia, Csehország devizakötvényeit vizsgálom. Arra a kérdésre is keresem a választ, hogy mennyire szakadt el Magyarország megítélése a régiótól. Ehhez előljáróban annyit, hogy a 2011. novemberi Moody's leminősítéssel Magyarország minősítése spekulatív kategóriában került mindhárom nagy hitelminősítőnél 2012. 01. 06-re.

3. táblázat. KKE országok hitelminősítése
Table 3. Ratings of the CEE countries

	Moody's	S&P	Fitch
Magyarország	Ba1	BB+	BB+
Csehország	A1		AA-
Lengyelország	A2	A-	A-
Románia	-	-	-
Szlovákia	A2	A	A+

Forrás: Bloomberg

3.1. Lengyelország

Az 4. táblázat tartalmazza a Lengyel kötvényeket lejáratú megfeleltethetőség szempontjából. Lengyelország bocsátotta ki a legtöbb devizakötvényt a régióból, jelenleg 46 db élő devizakötvénye van EUR, USD, JPY és CHF devizákban. Ezek közül 8 devizakötvénynek volt PLN, azaz lokális devizában lejáratú szempontból megfeleltethető párja, így ezen kötvények hozammozgását tudtam vizsgálni. A 8 kötvénypár grafikus ábrázolásával látható volt, hogy egyik lejáratnál sem emelkedtek annyit a külföldi kötvények hozamai, hogy nominálisan

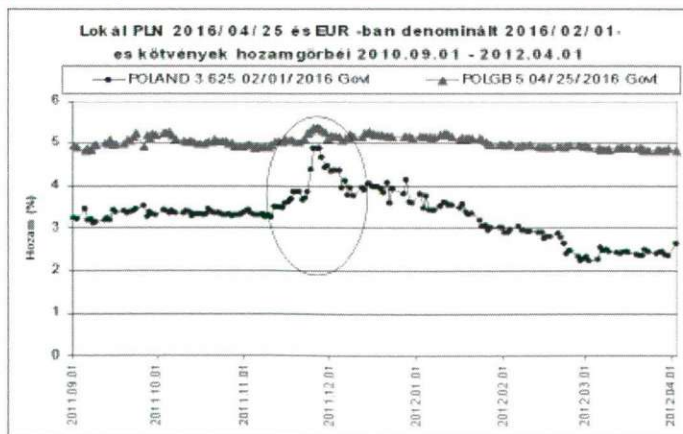
megelőzzék a PLN devizában denominált kötvényeket. Azonban a 2016. 04. 25. PLN és a 2016. 02. 01. EUR kötvényeknél azt tapasztaltam, hogy a spread a két hozam között mindössze 0,5%-ra szűkült 2011. november 25–27-ig, vagyis abban az időben, amikor Magyarországot leminősítették.

4. táblázat. Lengyel kötvények lejáratí megfelleltetése

	PLN	EUR	USD	JPY	CHF
2013	2013.04.25	2013.02.05			
	2013.10.24				
2014	2014.04.25	2014.02.03	2014.01.15	2014.11.13	2014.03.31
					2014.09.23
2015	2015.04.25		2015.07.16	2015.07.29	2015.05.12
			2015.09.23		2015.08.14
	2015.10.24		2015.10.19		
2016	2016.04.25	2016.02.01			2016.02.25
	2016.08.24				
	2016.10.25			2016.11.14	
2017	2017.04.25	2017.03.29	2017.07.01	2017.05.30	2017.04.21
	2017.10.25				
		2018.06.20			2018.05.15
2019	2019.10.25	2019.10.15	2019.07.15		2019.05.15
2020	2020.10.25	2020.04.15			
2021	2021.10.25	2021.03.23	2021.04.21	2021.02.18	
2022	2022.09.23	2022.01.18	2022.03.23		
		2022.02.24			
2023	2023.08.25	2023.01.19			
		2024.10.15	2024.10.27		
		2025.01.20	2024.10.27		
		2026.06.08		2026.01.26	
				2026.11.13	
2029	2029.04.25				
				2034.03.29	
				2034.08.04	
		2035.02.02	2035.10.19		
2037	2037.04.25			2037.11.16	
				2038.06.16	
		2055.07.20			

Forrás: Bloomberg

4. ábra. 2016-os EUR és PLN Lengyel állampapír hozamgörbék 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.
Graph 4. Polish yieldcurve in EUR and PLN matured in 2016, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.

Forrás: Bloomberg

Két nap alatt a 4,5 éves EUR kötvény 100 bp-t emelkedett, miközben az 5 éves lengyel EUR CDS csak 24 pontot. Vagyis nagy valószínűséggel nemcsak a kockázati felár emelte meg a hozamokat, hanem tényleg eladások történtek, bár erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre forgalmi adatok. A Lengyel 5 éves EUR CDS 24 pontos emelkedése ugyanis nem magyarázza a 4,5 éves – valószínű a piacon ezt az instrumentumot fedezi a CDS-szel – EUR kötvény hozamának 100 bp-os emelkedését. A CDS emelkedése ugyanis az ország kockázati felárának emelkedését jelenti, tehát elméletileg valós eladások nélkül ennyivel kellene emelkednie a kötvényhozamoknak, ha ezen túl emelkedik, annak az az oka, hogy felborult a piac egyensúlya és túlkínálat keletkezett, azaz eladói nyomás és amiatt mentek fel a hozamok.

Lengyelországnál azonban 2012. januárban, amikor a magyar 2013-s, 2014-es, 2016-os és 2019-es lejáratú EUR kötvények hozamai ismét több hétig meghaladták a megfelelő HUF kötvények hozamát, nem volt ilyen jellegű mozgás, ami azt jelenti, hogy a 2011. novemberében mindkét országot azonosan reagált, ám 2012. január csak magyar specifikus esemény volt.

3.2. Románia

Az 5. táblázat tartalmazza a Román kötvényeket lejáratú megfeleltethetőség szempontjából. Románia később lépett be az Európai Unióba, mint a vizsgált többi ország, csak 2007-től tagja az Uniónak és jelenleg 10 db élő devizakötvénye van, amelyek vagy EUR vagy USD-ban denomináltak, eltérően a többi országtól, ahol CHF, JPY is jellemző. Ezek közül 6 EUR devizakötvénynek volt RON, azaz lokális devizában lejáratú szempontból megfeleltethető devizapárja, így ezeket a kötvényeket vizsgálhattam, amiben két esetben kaptam érdekes eredményt, a 2015/04/11-es RON és 2015/03/18-as EUR kötvénypárnál és a 2016/04/30-as RON és a 2016/06/17-es EUR kötvénypárnál.

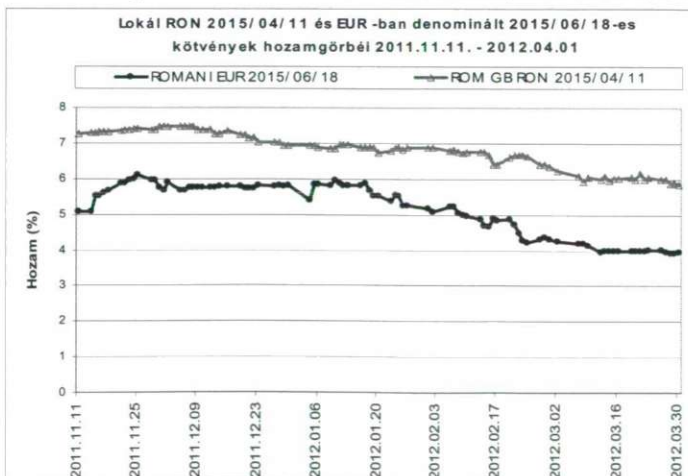
A 6. és 7. ábrák szemléltetik a hozammozgásukat.

5. táblázat. Román kötvények lejáratú megfeleltetése

	RON	EUR	USD
2013	2013.08.07	2013.08.19	
	2013.10.19	2013.11.29	
2014	2014.04.23	2014.05.06	
	2015.04.11	2015.03.18	
2015	2015.07.20	2015.07.29	
	2016.04.30	2016.06.17	
2018		2018.06.18	
		2018.06.18	
2022			2022.02.07
			2022.02.07

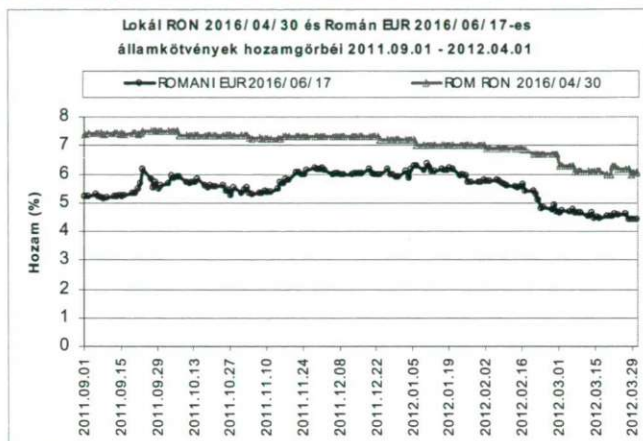
Forrás: Bloomberg

5. ábra. 2015-os EUR és RON Román állampapír hozamgörbék 2011. 11. 11.–2012. 04. 01.
Graph 5. Romanian yieldcurve in EUR and RON matured in 2015, 2011. 11. 11.–2012. 04. 01.

Forrás: Bloomberg

6. ábra. 2016-os EUR és RON Román állampapír hozamgörbék 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.
Graph 6. Romanian yieldcurve in EUR and RON matured in 2016, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.

Forrás: Bloomberg

A 2016/06/17-es lejáratú EUR kötvény kibocsátása 2011/06/17-én történt, tehát maximum 1 éves visszatekintő hozamokat tudunk előhívni. A fenti ábrán jól látható, hogy bár a RON denominációjú hazai kötvényszerkezet folyamatosan meghaladja az EUR devizájú kötvényt – a spread a kettő között átlagosan 2011. 08. 15. és 2012. 09. 15. között 1,63% volt. 2011 novemberében jól láthatóan emelkedett az EUR kötvény hozama 80 bázispontot, míg a RON kötvény hozamszintje alig 10 pontot, vagyis itt is megtaláljuk a hasonló mozgást, mint Magyarországon és Lengyelország esetében, de a két kötvény nominális hozama között olyan nagy a távolság, hogy az EUR mozgás nem emelkedhetett annyit, hogy megelőzze a RON kötvény hozamát. A Román 5 éves EUR CDS-t nézve azt találjuk, hogy 2011. 11. 22.–2011. 11. 25-ig mindössze 5 pontot emelkedett és onnan folyamatosan csökkent az év végéig. Mivel 2011. 12. 07. után nem áll rendelkezésünkre az 5 éves EUR CDS adat, helyette a 4 éves USD CDS mozgást néztem a januári események méréséhez, ahol megállapítottam, hogy mindössze 20 pontos emelkedés történt január elején, amiből arra következtettem, hogy itt is tényleges eladások történtek, mert a hozamok nagyobb mértékben emelkedtek, mint a kockázati felárak.

2012. január 05-től azonban a hozamszámításunk 1% alá esett és ott is maradt egészen 2012. január 20-ig úgy, hogy a RON kötvény hozam nem változik markánsan és az EUR kötvények hozama emelkedik 40 bázispontot. Vagyis a Magyarországon kialakult januári pánikhelyzet itt is érezteti a hatását.

Összességében tehát látjuk, hogy mind a 2011. novemberi, mind a 2012. januári eseményeket hasonlóan reagálta le Románia, csak kisebb mértékben.

3.3. Csehország

A 6. táblázat tartalmazza a Cseh kötvényeket lejáratú megfeleltethetőség szempontjából. Csehország bocsátotta ki a legkevesebb devizakötvényt, jelenleg 9 db élő devizakötvénye van és csak EUR, JPY és CHF devizákban. Ezek közül 8 devizakötvénynek volt CZK, azaz lokális devizában lejáratú szempontból megfeleltethető devizapárja. Csehország a régió „safe heaven”-je, azaz a legbiztonságosabbnak tartott ország. Ezt a tényt jól igazolja, hogy az ország hazai devizájú CZK kötvényeinek hozama általában lejjebb vannak, mint az eurós kötvényeinek hozama, vagyis a CZK-t erősebb devizának tartják az EUR-nál. Ezzel együtt a 7. ábrán látszik, hogy a 2011. novemberi eseményeket a cseh piac is lereagálta, csak a EUR kötvények – CZK kötvények spread fordított előjellel nőtt, mivel a CZK kötvények hozamai eleve alacsonyabbak más devizáknál, ellentétben a többi KKE4 országnál.

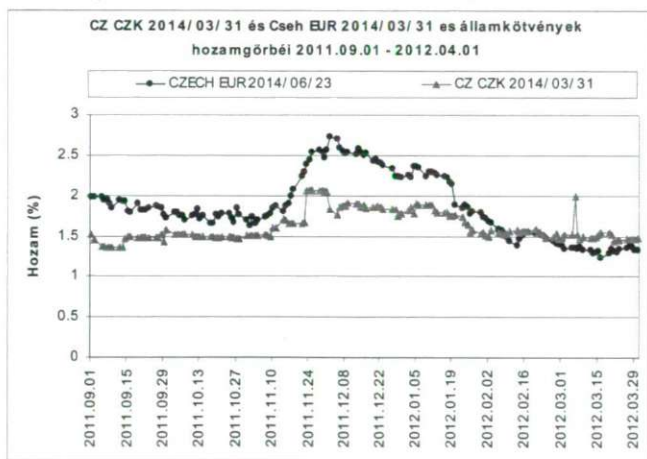
Az 7. ábrán látható, hogy a 2011 novemberében az EUR-ban denominált kötvény hozama 1,6%-ról 2,7%-ig ment fel 1 hónap alatt, míg a CZK kötvények esetében ez az emelkedés mindössze 40 pontos mozgást jelentett, vagyis a Cseh kötvénypiacon is nőtt az EUR denominációjú kötvények hozama. Mivel EUR-ban denominált cseh CDS piacról nem találtam adatokat (talán nem is létezik, csak USD denomináció), ezért a 3 éves cseh USD CDS mozgással vettem össze ezt az időszakot. 2011. 11. 08.–2011. 11. 15-ig a 64 ponttal nőtt a CDS-e, ami a 110 bp-os kötvénypiaci hozamemelkedés felét magyarázza, a másik felét viszont valószínűleg itt is tényleges eladások, a cseh piacról való kiszállás magyarázza.

6. táblázat. Cseh kötvények lejáratú megfeleltetése

	CZK	EUR	JPY	CHF
2013	2013.06.16.			
	2013.09.16.			
2014	2014.03.31.	2014.06.23		
		2014.11.05		
2015	2015.04.11.			
	2015.09.01.	2015.10.05		
2016	2016.01.26.			
	2016.10.27.			
	2016.11.11.			2016.11.23
	2016.11.11.			
2017	2017.04.11.			
	2017.07.23.			
2018	2018.08.18.	2018.06.11		
2019	2019.04.11.			
2020	2020.09.12.	2020.03.18		
2021	2021.09.29.	2021.04.14		
2022	2022.09.12.	2022.05.24		
2023	2023.04.18.			
2024	2024.05.25.			
2036	2036.12.04.		2036.01.16	
2057	2057.11.26.			

Forrás: Bloomberg

7. ábra. 2014-os EUR és CZK Cseh állampapír hozamgörbék 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.
Graph 7. Czech yieldcurve in EUR and CZK matured in 2014, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.

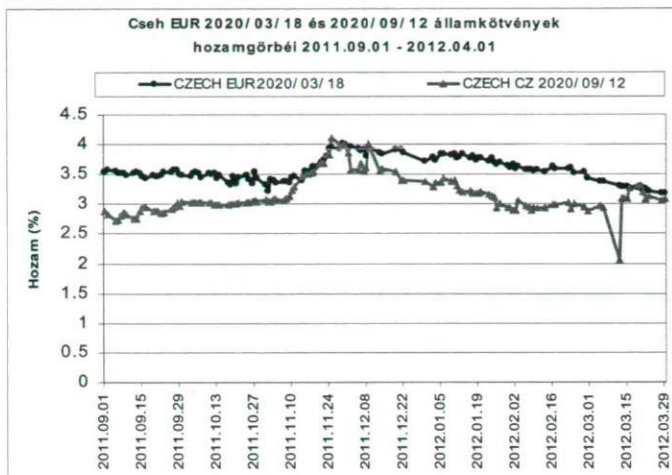
Forrás: Bloomberg

Érdekes megfigyelni a 8. ábrán a 2020-as lejáratokat. A 2011. novemberi hozamait vizsgálva arra jutunk, hogy a hosszú CZK kötvényeket jobban eladták, mint a rövid futamidejű, előbb vizsgált 2014-es kötvényeket. Megfigyelhető, hogy a hosszabb futamidőre 120 bázispontos emelkedés áll szemben a rövid CZK kötvény 40 bázispontos emelkedésével.

2012. januárban viszont mindkét kötvény és az egész cseh kötvénypiac immunis volt a Magyarországra és Romániára jellemző emelkedésre.

Összefoglalva tehát mind a 4 vizsgált ország esetén megfigyelhető, hogy 2011 novemberében az országok EUR-ban denominált hozamai nagyobb mértékben emelkedtek, mint a lokális devizájú, hasonló lejáratú kötvények, tehát ez az egész régióra jellemző hozammozgás volt, míg a 2012. január 5-én csak Magyarországon és Romániában lehetett megfigyelni emelkedést, tehát ez nem régiós volt.

8. ábra. 2020-as EUR és CZK Cseh állampapír hozamgörbék, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.
Graph 8. Czech yieldcurve in EUR and CZK matured in 2020, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.

Forrás: Bloomberg

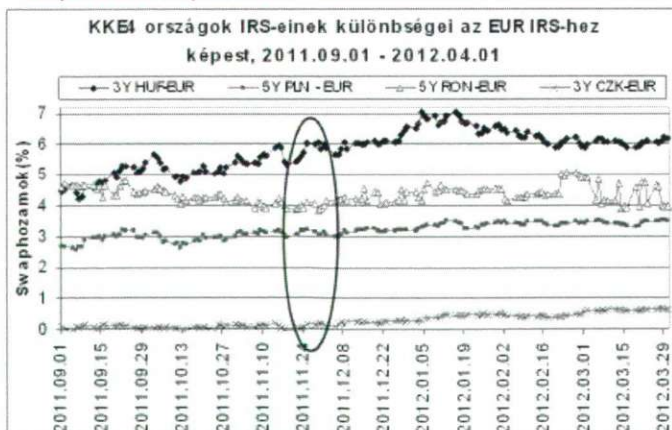
A következő fejezetben tovább kutatom a 2011. novemberi régiós hozammozgást és a swappiacon keresztül vizsgálom, mennyiben volt tulajdonítható az emelkedés az EUR, mint deviza, vagy az Eurozóna válságának és mennyiben a KKE régió kockázati megítélése romlásának.

4. Swap piaci reakciók

Ahhoz, hogy megállapítsuk az Eurozóna válságának hatását az EUR denominációjú kötvények hozamemelésére a megfelelő lejáratú EUR swap hozamgörbét kell viszonyítanom a lokális swap hozamokhoz. A swap spread csökkenés ugyanis azt jelezné, hogy az EUR swap görbe felfelé emelkedése „tolta fel” a hozamgörbét, míg a lokális swap görbék változatlanok maradtak, tehát emiatt figyelhető meg az EUR hozamok drasztikus emelkedése a lokális devizájú kötvényekkel szemben.

Az 10. számú ábrán megvizsgáltam az országok lokális devizájú és megfelelő lejáratú EUR IRS különbségeit. A spreadekből látszik, hogy mind a négy ország swap spreadje együtt mozgott és felfelé mozdult november 22-e, vagyis Magyarország leminősítése után, de a 2012. január 5-én ez a mozgás sokkal kisebb értékben jelentkezett a többi országnál.

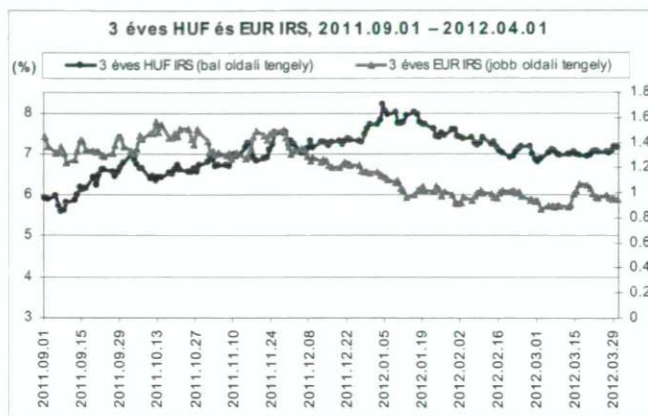
9. ábra. KKE országok IRS spreadjei, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.
Graph 9. The IRS spreads of the CEE countries, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.

Forrás: Bloomberg

A swap spreadek tehát nem csökkentek, hanem éppen ellenkezőleg, növekedtek a turbulens időszakokban. Novembertől pedig csökkenni kezdett a 3 éves EUR IRS, ami azt jelenti, hogy nem az eurozóna válságával magyarázható a fenti mozgás, illetve, csak kis részben magyarázható vele, a nagyobb részben a régióval szembeni félelmek vezettek a hozamgörbe emelkedéséhez 2011 novemberében.

10. ábra. 3 éves HUF és EUR IRS, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.
Graph 10. 3 year HUF and EUR IRS, 2011. 09. 01.–2012. 04. 01.

Forrás: Bloomberg

5. Összefoglalás

A nemzetközi pénzügyi világ az országokat különböző gazdasági-társadalmi hasonlóságok alapján régiókba sorolja. A régiók országai erős kölcsönhatásban vannak egymással, ezért általában azonos irányú piaci mozgásokat lehet megfigyelni. Ilyen régió a hazánkat is magába foglaló Közép-kelet-európai régió, mely alatt a szakirodalom alapvetően Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot ért, vagyis a Visegrádi 4-eket, azonban a dolgozatomban az országok devizakötvényeivel foglalkozom, ezért Szlovákiát, mint az eurozóna tagországát elhagyom, helyette Romániával bővítem a vizsgált országcsoporthoz.

2011 novemberében Magyarország spekulatív kategóriába való minősítése után az EUR-ban denominált kötvényhozamok meghaladták a hasonló lejáratú HUF-ban denominált kötvények hozamát, s ugyanez történt 2012. január 5. és 20. között. Ilyen még nem fordult elő a magyar kötvénypiac történetében. Ugyanebben az időben az Eurozóna létének legnagyobb válságával nézett szembe. A KKE4 régió országainak devizakötvényeit vizsgálva arra voltam kíváncsi, hogy mennyiben volt köszönhető az előbbi hozammozgás az eurozóna válságának és mennyiben volt ez régiós sajátosság.

Ehhez szükségem volt az országok esetében lejárat szempontjából megfeleltethető, EUR és lokális devizájú (PLN, CZK, RON) kötvényekhez. Ezeket grafikusán ábrázolva jól látszik, hogy bár nominálisan az EUR hozamok nem előzték meg a lokális devizájú kötvényeket, mint Magyarország esetében – kivéve Csehországot, de ott ez az általános állapot –, de a magyaránny emelkedésük miatt a kettő közötti hozamkülönbség folyamatosan csökkent, vagyis régiós mozgásról beszélhetünk. Ugyanezt a mozgást azonban 2012. januárjában nem tapasztaltam régiós szinten, csak Magyarországra és Romániára volt jellemző, azaz ezt a két országot megkülönböztetve kezelte a piac a régiótól.

Ezután arra voltam kíváncsi, hogy mennyiben volt a 2011. novemberi hozamemelkedés az eurozóna válságának hatása és mennyiben volt a régiós kockázatok emelkedésének köszönhető. Ehhez megvizsgáltam az EUR IRS és a lokális devizájú IRS-ek különbségeit, de a távolság a kettő között növekedett, azaz nem az EUR IRS emelkedése miatt emelkedett ezen országok EUR devizakötvény hozama. Ez azt jelenti, hogy nem az eurozóna válságának köszönhető a jelenség (illetve kisebb mértékben annak), hanem az egész régióval szemben megnövekedett kockázatkertülés okozta a devizakötvény hozamok emelkedését, melynek kiváltó oka, elindítója Magyarország leminősítése volt 2011. november 24-én.

Összefoglalva Magyarország novemberi leminősítésekor még nem különböztette meg a piac a régió országait, azonban a januári hozamemelkedéskor már megállapítható, hogy Magyarországot egyértelműen elkülönítették a piacok a régiótól, ami már nem a leminősítés tényének, vagy az eurozóna válságának volt köszönhető, hiszen azt régiós szintek is leereázták az országok.

Felhasznált irodalom

- Berend T. Ivan (2011. május): Central and Eastern Europe in the World Economy: Past and Prospects, Development and Finance from Issue 2011/1, pp. 3–9.
- Csávás Csaba–Varga Lóránt (2006): A külföldiek deviza-és államkötvény-piaci kereskedésének főbb jellemzői, 2006. június pp. 13–20.
- Csizmadia Péter (2012): A magyar kötvénypiac viselkedése a Eurozóna válságában, NYME konferencia, Sopron.
- Farkas Richárd–Mosolygó Zsuzsa–Páles Judit (2004): A kamatswappiac hazai perspektívá adósságkezelési megközelítésből, In: Hitelintézeti Szemle, 2004. Harmadik évfolyam 6. szám.
- Gáspár Tamás (2011. május): Régiók a világ gazdaságában, Fejlesztés és Finanszírozás.
- Horváth Gyula (2004/9): Regionális egyenlőtlenségek Európában, Magyar Tudomány.
<http://mobius.blog.franklintempleton.com/2012/08/22/the-emerging-story-in-europe/>
- Kiss Gábor Dávid–Kosztopolosz Andreász (2012): A pénz- és tőkepiaci válság hatása a monetáris politika mozgásterére Kelet-Közép Európában, 2012/1. pp. 27–51.
- Kiss M. Norbert–Mák István (2009): Szuverén kötvénykibocsátások alakulása a kelet-közép európai régióban a Lehman-csőd óta, MNB-SZEMLE 2009. december, pp. 13–23.
- Kocsis Zsolt–Mosolygó Zsuzsa (2006): A devizakötvény-felárak és a hitelminősítések összefüggése – keresztmetszeti elemzés, Közgazdasági Szemle, LIII. évf. 2006. szeptember (769–798 o.)
- Varga Lóránt (2009): A magyar szuverén hitelkockázati felár alakulása a pénzügyi válság kitörése előtt és után nemzetközi összehasonlításban, MNB-Szemle, 2009. július (43–51. o.)
- Varga Lóránt (2008): A magyar szuverén CDS-szpredek információtartalma, MNB-Tanulmányok 78., 2008.

JEGYBANKI DÖNTÉSEK

DECISION OF CENTRAL BANKS

TATAY TIBOR egyetemi docens

Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Gazdasági Elemzések Tanszék

Abstract

In economically developed countries independent central banks control monetary policy. The goals and instruments of monetary policy are trained in every courses on economy. Theory, however, fails to work perfectly in practice sometimes. To what extent interventions by the central bank are efficient in small open economies is a question to discuss. Transmission mechanism and the influence of monetary policy on real economy are often a matter of debate. Are the forecasts serving as basis for the central bank to make decision true and correct? Incorrect forecasts, assumptions from the Central Bank might as well lead economy players to undesired direction. The paper studies whether certain factors that cloud investment analysts' magic balls can blur clairvoyance of central banks' analysts and decision makers as well. Basic information and pre-decision techniques applied by decision makers at central banks are reported. If the basis for decision-making at central bank is unstable, then the subsequent direction of the central bank's measures may also be uncertain.

1. Bevezetés

A II. világháború utáni korszakban a monetáris politika egyes gazdasági szituációkra adandó válaszait jól behatárolta a Hicks nevéhez kötődő IS-LM értelmezés. Egészen az olajválságig hihető volt a gazdaságpolitikások számára az aktív monetáris politika alkalmazhatósága, amely a reálgazdaság növekedésére kedvező hatást gyakorolhatott. Elméleti oldalról az 1960-as évektől a monetarizmus intézett támadást az aktív, a gazdaság élénkítését célzó monetáris politika folytatása ellen. A monetarista iskola álláspontja szerint a monetáris lazítás nem válhat ki hosszú távú gazdasági stimulust, hatása csak inflációt gerjeszt. A monetáris iskola szerint a monetáris politika feladata csak az lehet, hogy kiszámíthatóan és alkalmazkodóan alakítja a reálgazdaság igényeinek megfelelően a pénzínálatot. A monetáris politikát irányító jegybank feladata tehát a pénzmennyiség szabályozása. A pénzmennyiségre vonatkozó célkitűzés azonban nem bizonyult átláthatósági oldalról megfelelőnek, ezért az utóbbi húsz esztendőben sok jegybank áttért az inflációs célkitűzés rendszerére.

Az uralkodó közgazdasági irányzatok álláspontja szerint a monetáris politika nem hathat a reálgazdaságra. A monetáris lazítás következménye az árszínvonal emelkedése. A kiszámíthatatlan áremelkedés a gazdaság egészséges fejlődése ellen hat. Ugyanakkor a kormányzatok számára vonzó lehet a monetáris expanzió, mivel az infláció felpörgetése átmenetileg javíthatja a költségvetés egyenlegét bevételi többlet keletkeztetésével, illetve a pénzkibocsátás nyereségével. Kialakult az a nézet, hogy a monetáris politikát függetleníteni kell a rövid ciklusokban gondolkodó politikai érdekek befolyásától. A monetáris politikát irányító jegybanknak függetlennek kell lennie a mindenkori kormányzattól.

A független jegybank hiteles elkötelezettje lehet az infláció ellenes monetáris politikának, nem kell egyéb célokra figyelemmel lennie. A hitelesség, a célok áttekinthetősége a gazdaság szereplőinek inflációs várakozásait csökkenti. Mindezek miatt kisebbek a dezinflációs költségek. A jegybanki függetlenség a modern gazdaságokban napjainkban megkérdőjelezhetetlen dogma (Jankovics 2006).

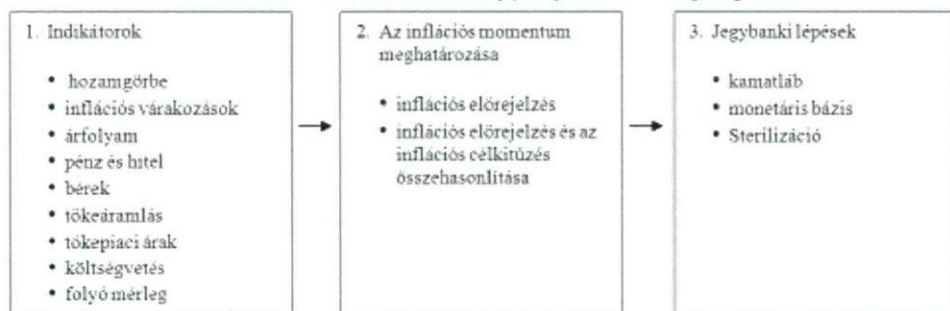
Az Európai Unióban a gazdaságpolitikások szintén magukévá tették a jegybanki függetlenség szükségességének elvét. Az Európai Központi Bank független intézményként működik, és elvárás, hogy a tagállamok jegybankjai is független státuszt élvezzenek. Magyarországon törvény garantálja a Magyar Nemzeti Bank önállóságát a monetáris politika irányításában.

2. Az inflációs célkitűzés rendszere

Az uralkodó közgazdasági elméletek úgy tekintik tehát, hogy a monetáris politika kizárólag az inflációra gyakorolhat hatást. Kézenfekvő, hogy a jegybank az infláció egy elérendő szintjét határozza meg céljául. Az inflációs cél nominális horgonyul szolgál a gazdaság szereplői részére. Egyben nem egy áttételes, az infláció alakulásával nehezebben összeköthető érték szerepel a jegybank célfüggvényében. A végső cél, és az elérését szolgáló eszközök kapcsolata könnyebben értelmezhető mindenki számára. A jegybank lépései követhetőbbek ezáltal.

Az inflációs célkitűzés rendszerében a jegybank közvetlenül az inflációs célt jelöli meg. Lépéseket akkor tesz, ha az infláció várhatóan eltér a célként meghatározott értéktől. A jegybank szabálykövető magatartást folytat. Ezért a jegybank lépései a gazdaság szereplői számára kiszámíthatóak. Az árstabilitás fenntartásán túl más célt a jegybank nem határoz meg. A jegybank az inflációs sokkok tovaggyűrűző hatását kívánja semlegesíteni (Csermely 1997).

1. ábra. A monetáris politika vitele inflációs célkitűzés esetén
Chart 1. The conduct of monetary policy of inflation targeting

Forrás: Csermely 1997. 243. o.

Az inflációs célkövetés alapelemei: a számszerűen bejelentett középtávú inflációs cél, a jegybank elköteleződése az inflációs cél iránt, széles információs bázison alapuló monetáris stratégia, a monetáris politika nagyfokú átláthatósága, a jegybank elszámoltathatósága az inflációs cél elérésének szempontjából (Mishkin 2002). A továbbiakban a tanulmány középpontjába a harmadik elemet állítom, azt vizsgálom, milyen információkra támaszkodva hozza meg döntéseit a jegybank, hogyan használja fel ezeket az információkat.

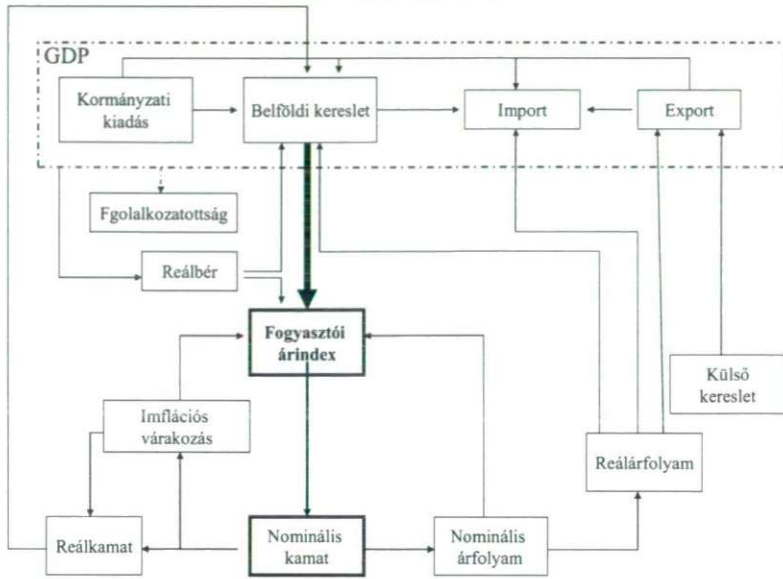
A jegybank számára számos eszköz áll rendelkezésre a monetáris politika megvalósítására. Az eszköztárból az inflációs cél teljesítéséhez a Magyar Nemzeti Bank elsősorban az irányadó kamatláb változtatását alkalmazza. Az irányadó kamatláb jelenleg a kéthetes jegybanki kötvény kamatlába. Az irányadó kamatlárhoz más jegybanki konstrukciók kamatlába is kötött, az alapkamatot referencia értéként használják a gazdaság szereplői. Az irányadó kamatláb módosítása változtatja várhatóan a forint keresletét. A jegybank az irányadó kamatláb változtatásával indirekt módon hathat a gazdaságra. Az alapkamat változtatása összetett mechanizmusrendszeren keresztül (transzmissziós mechanizmus) fejt ki hatását. A hatásmechanizmus érint több makrogazdasági változót. Ezeknek a változóknak az alakulása érinti az inflációs cél teljesülését. A jegybank próbálja előrejelezni ezeknek a változóknak az alakulását. A végső cél elérését tehát előretekintő módon kívánják megvalósítani. Az előretekintés eszköze az az előrejelzés, amelyben a jegybanki elemzők a változók széles körét kísérlik meg megragadni, azok alakulását prognosztizálni. Az előretekintés fontosságát alátámasztja az, hogy a jegybanki lépések csak késéssel gyakorolnak hatást a gazdaságra.

A jegybank a gazdaság folyamataira előrejelzéseket készít. Makrogazdasági modell segítségével vetíti előre a változók várt alakulását. A modellbe beépül a monetáris politika beavatkozása nyomán várt inflációra gyakorolt hatása is. Amennyiben a prognosztizált infláció az inflációs cél fölé emelkedne, azt kamatemeléssel ellensúlyozza a jegybank, az infláció prognosztizált mérséklődése esetén a jegybank alapkamatot csökkenthet. A monetáris politikai döntéseket, így az alapkamatra vonatkozó döntéseket a monetáris tanács hozza meg.

A korábbiakban a Magyar Nemzeti Bank stábjának negyedévente készített előrejelzéseket, 2011-től a „Monetáris Politikai Modell” segítségével állítják elő a prognózisokat. A Monetáris Politikai Modell előrejelző és döntéstámogató modell egyben. A modell egy kis nyitott gazdaságot leíró új keynesi modell. A modellben az infláció függ a kereslettől és a termelési költségektől, a belföldi kereslet a reálkamattól függ, a kamatpályát a döntéshozó a céljait tükröző szabályok alapján határozza meg, az árfolyam a jelen és jövőbeni reálkamatkülönbözet és a kockázati prémium alapján alakul. A legfontosabb változója a modellnek az árszínvonal változás. A modell endogén módon kezeli az alapkamat jövőben várható alakulásának hatását. A modell az üzleti ciklus időtávjára ad előrejelzést, amely időtávon a monetáris politika hatást gyakorol. A Monetáris Politikai Modellben a szereplők várakozásainak kitüntetett szerepe van az inflációs előrejelzés és a kamatpálya alakulásában.

A modellhez szakértők adnak inputokat. Meghatározzák az exogén változókat, mint például a kormányzati kiadások várható szintjét. Meghatározzák a modell viselkedési változóinak alakulását a következő negyedévekre. A szakértők bizonyos tételeket, mint például nagyberuházások hatása, bevisznek a modellbe (Horváth-Köber-Szilágyi 2011).

2. ábra. A MPM struktúrája
Chart 2. The structure of MPM

Forrás: Horváth-Köber-Szilágyi 2011. 21. o.

A modell kiinduló alapja tehát számos olyan jövőbeli érték, amelyeket valamilyen elemzési eljárással, szakértői becsléssel állítanak elő. A bemeneti változók alakulásának becslésére alkalmazott módszerek hasonlók a pénzügyi piac szereplőinek prognóziskészítő technikáihoz, sőt a bemeneti változók közt olyan értékek is szerepelnek, amik maguk pénzpiaci termékek, vagy spekulációnak kitett árutermékek. A kamatlábak, a CDS, a devizák, az alapanyagok és még hosszan sorolható termékek széles körben kereskedett instrumentumok. A piacokon viszont a nyertések mellett számos vesztes is található. Ők azok, akik nem találták el, mit hoz a jövő. Milyen módszereket alkalmaznak ezek a szereplők, és milyen kritikával illetethők ezek a módszerek?

3. A piaci elemzők módszerei, az elemzések problémái

A pénzügyi piac szereplői sokféle módszert fejlesztettek ki a befektetési eszközök értékelésére. A módszerek általában a részvényelemzéssel kapcsolatban jönnek szóba, de ugyanúgy alkalmaznak bizonyos módszereket más termékekkel, például árukkal, származékos termékekkel kapcsolatban. Az elemzőket két nagy táborba szokás besorolni: a fundamentális elemzők és a technikai elemzők csoportjaiba.

A fundamentális elemzés teóriáját a részvények értékelésére dolgozták ki, de mint az elemzés menetéből kiderül, ezt kiterjesztették más eszközökre is. Lényegében a megtakarítások életciklus elméletének jövedelmekre, vagyoneértékelésre alkalmazott logikája is hasonló. A fundamentális elemzés a makro- és mikrokozmoszban érvényes összefüggéseket veszi figyelembe. A vizsgált szférákra vonatkozó információk alapján keresi azt a meghatározó tényezőt, mely az árfolyamokkal való egybevetésre alkalmas. Ezt a tényezőt az adott értékpapír belső értékének nevezik és a módszert emiatt a biztos alapok elméletének hívják. Az elmélet szerint minden befektetési eszköznek van egy fix pontja vagy „belső értéke”, amelyet meg lehet határozni. Lényegében a fundamentumok ismeretében az eszközök áralakulása megmondható.

Részvények esetén a fundamentális elemzés menete: gazdaság és a piac egésze, gazdasági ágazatok, társadalmi szintű elemzés. Devizaárfolyamok, kamatlábak, árupiaci termékek esetén is bizonyos elemzési lépések azonosak a részvényértékelésnél használtakkal.

A gazdaság egészének vizsgálata igen hasonló a jegybanki előrejelzések tartalmához. A makrokörnyezet vizsgálatakor olyan tényezőket elemeznek, amelyek hatással vannak a reálszféra teljesítményére. A hatásokat indikátorok segítségével jelzik előre. A konjunktúra alakulása alapján megkülönböztetnek vezető, együtt mozgó és követő indikátorokat. Vezető gazdasági indikátorok: az elemzők szerint két-három évvel korábban jelezhetik a tözsdei árfolyamok alakulásában az új trendek megjelenését. Fő mutatócsoportok: magánszektor lakásépítési beruházásainak változása. Beszerzési menedzser-index: vállalati aktivitás várható alakulásáról és a vállalatvezetők jövővel kapcsolatos várakozásairól tudósít. Hasonló a fogyasztói bizalom index, mely a gazdasági kilátások és a gazdasági helyzet irányával párhuzamosan változik. Tartós fogyasztási cikkek megrendelése

sei: a főbb gazdasági folyamatok alakulására később reagálnak. Egyéb árfolyamokat befolyásoló adatok. Fő területei: államháztartás helyzete, infláció, kamatok, bérszínvonal, devizaárfolyamok alakulása, külgazdasági kapcsolatrendszer, termelési és felhalmozási tényezők alakulása. GDP, GNP, fizetési mérleg, nagy- és kiskereskedelmi árak, a megtakarítások, a beruházások, a költségvetési deficit, kereskedelmi mérleg, devizaárfolyamok alakulása.

A technikai elemzés eszközeinek számos változata ismert. A technikai elemzők kiinduló feltételezései azonban azonosak, amit módszereik is visszatükröznek. A technikai elemzés a piac azonosítható trendjeire, ciklusaira épít. Nem foglalkozik az elemzés az árfolyamokat mozgató okokkal, csak a következményekkel, vagyis az árfolyammozgásokkal. Bár a technikai elemzés során a matematika, a statisztika eszköztárát is alkalmazzzák, az árfolyamok mozgását pszichológiai okokra vezetik vissza.

A technikai elemzők az árfolyamok múltbeli alakulásának statisztikai elemzésével, azok változására jellemző visszatérő minták és prognózisok (trendszámítás, extrapoláció), a piac hangulatát és a piac szerkezetét bemutató indikátorok alapján kísérik meghatározni a vizsgált pénzügyi termékek (értékpapírok, határidős termékek, devizák, áruk) jövőbeli árfolyamát. Az elmélet feltételezi a piac diagnosztizálható pszichológiai jellemzőinek meglétét. Tulajdonképpen trendeket azonosít és azokat, illetve változásait jelzi elő a pénzügyi piac különböző szegmenseiben.

A technikai elemzés első elve, hogy az árfolyamok, és a forgalom már magában hordozza az alapvető információkat. Második elve kimondja, hogy az árfolyamok többnyire trendek szerint mozognak, alakulásuk nem véletlenszerű, szabályszerűség figyelhető meg mozgásukban. Harmadik elve az, hogy a történelem ismétli önmagát, vagyis a piaci szereplők általános magatartási szabályokat követnek, hasonló szituációkban hajlamosak hasonlóan viselkedni.

A kifinomult módszerek, az alkalmazott statisztikai, matematikai eszköztár, a szakértői tapasztalatok modellekbe történő foglalása ellenére, az információk számítógépes támogatása mellett sem sikerült tartósan nyерő befektetési stratégiákat kialakítani. Vajon miért nem? Erre a kérdésre is született lehetséges válasz a tudomány oldaláról.

A racionalitás és ennek következtében azonos cselekvések feltételezése érdekes következtetésekhez vezetett a hatékony piacok elméletének kidolgozásakor.

A hatékony tőkepiacok elmélete a piac hatékonyságának három erősségét különbözteti meg (gyenge, félerős és erős hatékonyság) attól függően, hogy a tőkepiacra kapcsolatos információk a piaci résztvevők milyen köréhez és milyen gyorsan jutnak el (Bodie-Kane Marcus 1996). A gyenge változat szerint az eddigi árfolyamokból nem következnek a későbbiek. Félerős változata szerint a közzétett információk sem segítik az árfolyamok jóslását. Az erős változat szerint semmi, még a titokban maradt újdonság sem segít semmit a majdani árfolyam megbecslésében, mivel mindaz, ami tudott vagy tudható, máris ott van a részvény pillanatnyi árfolyamában.

Gyengén hatékony tőkepiacok elmélete (bolyongáselmélet):

Mit jelent a bolyongás? Olyan mozgást jelent, amelynek további lépéseit, irányát az eddigi lépésekből megjósolni nem lehet. A részvénytőkepiacra alkalmazva: a részvényárfolyamok rövid távú változásait nem lehet előre látni.

Kendall 1953-ban a Journal of the Royal Statistical Society-ben cikket írt, melynek apropója a visszatérő árciklusok voltak, pontosabban lettek volna, ugyanis nem talált egyet sem. Az árfolyamok sorozata úgy tűnt véletlenszerűen viselkedik, azaz bolyong. Ennek a bolyongásnak a szemléletes példája a fej vagy írás játék. Kendall vizsgálatában azt állapította meg, hogy a nyereségek vagy veszteségek sorozata pont annyira véletlenszerű volt, mint a fej vagy írás játékban. Igazából ezt a jelenséget Bachelier már 53 évvel előbb leírta. Ha meghatároznák az előző napi árfolyammozgások az aznapiakat, akkor pozitív korrelációs együttható lenne, ha nincs összefüggés, akkor nulla. Gyakorlatban ez az érték nagyon elhanyagolható volt. Statisztikai szempontból tehát azt mondja ki, hogy a megfigyelt jelenséget leíró múltbeli adatsor elemzése alapján semmi sem lehet mondani az adatok jövőbeli alakulásáról.

Ez gyakorlatban lefordítva azt jelenti, hogy az értékpapírok árfolyama teljes mértékben tükrözi a piacra érkező információkat, az árfolyamok múltbeli alakulását, az árfolyamváltozásokat és egyéb adatokat. Emiatt a részvények múltbeli áralakulásából semmilyen következtetést nem lehet levonni a jelen- és jövőbeli áralakulásra vonatkozóan, mivel az összes múltbeli információ már beépült az árakba. Adott papír alul vagy felülértékelttségére vonatkozó információk véletlenszerűen érkeznek a piacra, a hatásukra változó árfolyamok is véletlenszerűen fognak változni, vagyis nem lehet őket előre jelezni. Emiatt a tőzsdei árfolyamok előre jelezhetetlenek, így az erre irányuló erőfeszítés hiábavaló.

Közepesen hatékony tőkepiacok:

Az értékpapírok árfolyama gyorsan reagál a nyilvánosságra hozott információkra, vagyis teljes mértékben tükröz minden nyilvános információt. Nem csak a piaci információkat, hanem egyéb adatokat is figyelembe vesz (nyereség alakulás, likviditás, makrohírek, politikai változások stb.). A publikált információ emiatt nem

segítheti az elemzőt az alulértékelt részvények kiválasztásában. A piaci árstruktúrába eleve beépült mindaz a nyilvános információ, amit a vállalati mérlegek, jövedelembevallások, osztaléknyilatkozatok tartalmaznak. Ezért az adatoknak a profi elemzése felesleges.

Erősen hatékony tőkepiacok:

A tökéletesen hatékony piacon minden információ mindenkihez azonnal eljut. A tökéletesen hatékony tőkepiac az értékpapírok árfolyama tükrözi az összes rendelkezésre álló információt, és csak akkor változik meg, ha új információk érkeznek a piacra. Emiatt mindenki ugyanazon információk birtokában hozza meg befektetési döntéseit, tehát nem fordulnak elő rendkívüli profitok. Az árfolyamok minden (nyilvános és egyéb) információt teljes mértékben tükröznek (Malkiel 1998).

A részvénytőkepiacokhoz hasonlóan működő egyéb pénzügyi eszköz-piacokon a termékek áralakulásáról hasonlóak mondhatók. Ezek fényében érthető, hogy miért nem sikerül ténylegesen igazolható „nyerő” stratégiát kialakítani a pénzügyi piacokon. Sem a fundamentális elemzés, sem a technikai elemzés módszereivel nem lehet olyan jövőbeni következtetést levonni, amit a piac már nem tud és nem érvényesít az árakban. A még nem ismert információk pedig véletlenszerűen érkeznek, nem tudni, mikor látnak napvilágot, valamint, hogy kedvezőek vagy kedvezőtlenek lesznek-e.

4. Jegybanki elemzések a bolyongás tükrében

A piaci elemzők valószínűleg csak magukról feltételezhetik, hogy a jövőbe látnak. Erről ugyan megpróbálják meggyőzni már meglevő és leendő ügyfeleiket is. De mi is van a jegybank stábjával? Hiszen nekik kényes módon egy egész nemzetgazdaság minden szereplője „ügyfélkörükbe” tartozik.

Az MNB által használt modell bemeneti változóinak egy része a piacokon kereskedett termék. Valószínű, hogy nem adható róluk jobb előrejelzés, mint amit a piacon dolgozó szereplők készítenek. Ennek objektív okait fejtik ki a piaci hatékonysággal, a bolyongás elmélettel foglalkozó közgazdászok. Kérdőjeles az is, hogy a gazdaság szereplőinek várakozásai állandóak-e, le lehet-e írni kellő pontossággal a várakozások alakulását. Ha ez így volna, könnyen elvihető lenne a Keynes által leírt, újságok hasábján indított szépségverseny győztésének eltalálásaért járó fődíj (Keynes 1965). A magyar gazdaság, mint kis nyitott gazdaság esetében a bemeneti változók valószínűsíthetően igen széles köre nehezen „jóslható”. A véletlenszerűen bolyongó változókra vonatkozó bizonytalan előrejelzések pedig csak esetlegesen alapolhatnak meg helyes jegybanki döntéseket.

Felhasznált irodalom

- Bernstein, P. L. (2011): Tőkepiaci elméletek – A modern Wall Street születése, Corvina Kiadó, Budapest.
- Bodie, Z.–Kane, A.–Marcus, A. (1996): Befektetések I–II., Tamszék Kft., Budapest.
- Csermely Á. (1997): Az inflációs célkitűzés rendszere: in Közgazdasági Szemle, XLIV. évf., 1997. március (233–253. o.)
- Horváth Á.–Köber Cs.–Szilágyi K. (2011): Az MNB Monetáris Politikai Modellje, az MPM: In MNB Szemle 2011. június, (18–24. o.)
- Jankovics L. (2006): A kelet-közép-európai országok eurózónás csatlakozásának pénzügypolitikai kérdései, különös tekintettel Magyarországra, Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Kaponya É. et al (2012): Monetáris politika Magyarországon, Magyar Nemzeti Bank, Budapest.
- Keynes, J. M. (1965): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Malkiel, B. G. (1992): Bolyongás a Wall Streeten in Nemzetközi Bankárképző Központ, Budapest.
- Mishkin, F. (2002): Inflation Targeting: In snowdon, Brian–howard r. Vane (eds.): An Encyclopedia of Macroeconomics. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, Edward Elgar (361–365. o.)
- Molnár M. A. (2005): A hatékony piacok elméletének történeti előzményei: In Hitelintézet Szemle Negyedik évfolyam 4. szám.

TAPOLCZAI TÍMEA PhD-hallgató

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar Pénzügy és Számvitel Tanszék

SZENTGRÓTI ESZTER egyetemi tanársegéd

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vállalatgazdasági és Szervezési Tanszék

Abstract

Nowadays public health finance is an actual debate in Hungary. The current finance system is not acceptable for either market participant. For many reasons health is considered as a special "goods" and the State has very important role to assure the fairness and availability. What kind of strategy is countervailing for hospitals in this unfavourable situation? What sort of changes will be expected in public health finance? We will try to answer these questions. The Hungarian public health finance is not homogenous because different finance methods are used by the system. In this paper the active in-patient finance method (HBCS) will be described, because it takes more than 23% from the total public health expenditures in Hungary. This system can be derivate from the American DRGs system. Publications worldwide agree on the fact that this public health finance system is the most effective, despite of some dysfunctions. Our next publication will describe how a significant institution in the South Trans-Danube Region can deal with the dysfunctions of the HBCS system.

1. Bevezetés és célkitűzés

Jelen publikáció témája a magyar egészségügyi rendszer finanszírozása, továbbá annak bemutatása egy példán keresztül, hogy a kórházak milyen módon építik föl pénzügyi stratégiájukat a jelen körülmények között. E dolgozat terjedelmi okok miatt nem vállalkozik átfogó elemzésre. Ebből kifolyólag az egészségügy finanszírozás kérdéskörei közül a HBCS (*Homogén Betegcsoport*) finanszírozás témakörét dolgoztuk fel. A terjedelmi korlátokat és a kutatás jelenlegi fázisát figyelembe véve, cikkünket két szakaszban kívánjuk publikálni. A jelen első részben taglaljuk a HBCS finanszírozás bemutatását és aktuális kérdéseit, majd a második publikációnkban ismertetni fogjuk a gyakorlati eredményeket.

A szakirodalmak egybehangzóan egyet értenek abban, hogy jelenleg globális szinten az egészségügyi szféra egyik legnagyobb problémája az a költségrobbanás, melyet a technológiai fejlődés és a demográfiai változások idéztek elő. Ezt a költségnövekedést a gazdasági fejlődés már nem tudja követni, veszélybe sodorva az egészségügyi alapelvek megőrzését. Az úgynevezett „ingyenes és teljes körű” szolgáltatások időszakának lassan vége szakad, melyhez a jóléti rendszereknek igazodniuk kell (Kincses, 2012). A rendelkezésre álló, egyre szűkösebb forrásokat minden eddiginél hatékonyabban kellene elosztani és felhasználni, tulajdonképpen egy magasabb szintű racionális gazdálkodást igényel az intézmények részéről. A HBCS finanszírozás a felhasználható forrásokat teljesítményarányosan osztja szét a kórházak között, racionálisabb gazdálkodásra ösztönözve az intézményeket. A témakörben született publikációk nagy része egyet ért abban, hogy a HBCS finanszírozás a jelenleg működő leghatékonyabb finanszírozási forma, annak ellenére, hogy sokan bírálják hibáit vagy hiányosságait.

2. Az egészségügy mint „különleges jószág”

A gazdasági rendszereket érintő kihívások közé tartozik az egészségügy finanszírozásának kérdése, mivel a jelenlegi gazdasági növekedés nem tud lépést tartani a növekvő orvostechikai fejlődéssel. Emellett cél a költségek visszafogása. Szinte szállóigévé vált az egészségügy kapcsán „Az orvosilag lehetséges és a gazdaságilag megengedhető” (Baráth, 2011) mondat, mely épp erre a kettősségre világít rá.

Mivel az erőforrások nem korlátlanok, ezért meg kell találni az egyensúlyt „Az orvosilag lehetséges és a gazdaságilag megengedhető” között. A szűkösen rendelkezésre álló erőforrások, optimális, hatékony felhasználásával jelentős költségsökkentés valósítható meg. Hazánkban a GDP-hez képest az egészségügyi kiadások körülbelül 7,4%-ot tettek ki a legutóbbi statisztikák (OECD) szerint. Ez az európai átlaghoz (10%) viszonyítva is alacsony. 2003 óta az egészségügyi kiadások esetében lassú növekedése volt tapasztalható, de GDP arányosan csökkenő tendenciáról beszélhetünk.

Vajon a feladat ellátásához szükséges forrás hiánya vagy a nem megfelelő forrás felhasználás jelenti a kulcsproblémát az egészségügy finanszírozásban? Vajon melyik probléma szerepel nagyobb súllyal? Vélemé-

nyünk szerint ahhoz, hogy reális képet kapjunk az egészségügy finanszírozási szükségleteit illetően, tisztán kell látni a jelenlegi erőforrás felhasználás módját, folyamatát. Vitathatatlan, hogy a gazdaságilag aktív lakosság (járulékfizetők) száma csökken, míg a szolgáltatásra nagyobb mértékben rászoruló lakosság (nyugdíjas korosztály, krónikus betegek stb.) száma nő. Emellett sem a szolgáltató, sem a fogyasztó nem költségtudatos, ugyanakkor az információs aszimmetria is jelen van, mivel az egészségügy alapjában kínálati jellegű, az orvos határozza meg a beteg számára, hogy milyen kezelés szükséges, vagyis ő generálja a keresletet (Gidai, 1998).

Az egészség közgazdasági értelemben „különleges jószágnak” számít, mivel egyedi jellegzetességekkel rendelkezik, „mással nem helyettesíthető „árucikk” hiánya lerombolja az egyén jövedelemszerző képességét, keresletét nem a fizetőképesség határozza meg, helyreállításra iránti igény időpontja, minősége, időtartama nem tervezhető előre.” (Gidai, 1998). Összességében egy különleges piaccal állunk szemben, melyben a szolidaritás elvéről sem szabad megfeledkezni, hisz az egészségügy mint közszolgáltatás fontos, hogy mindenki számára elérhető legyen (Stiglitz, 2000). A szolidaritás elve fontos a társadalom tagjainak. Előre nem látható, nem várt események befolyásolhatják az egyén jövedelemtermelő képességét. Az állami szerepvállalás fontos e speciális területen. Vita tárgyát képezi azonban, hogy mekkora állami szerepvállalás lenne a legoptimálisabb e területen és mindezt az állam mi módon tudja biztosítani a forrást. A forrásbiztosítás tekintetében többféle egészség-finanszírozási rendszer létezik (Beveridge-féle: adókból finanszíroz, Bismarck-féle: TB járulékok, erős öngondoskodásra épülő modell: főként magánbiztosítók Pl. USA). Napjainkban a szakirodalmak szerint egyre inkább elmosódnak a korábban jól körülhatárolható finanszírozási formák. A járulékokból történő finanszírozás mellett egyidejűleg az adókból kiegészült finanszírozás is teret nyer. Az egészségügyi rendszerek tekintetében azonban egy közös pont van, ami pedig nem más mint a piaci szereplők léte (biztosított, aki a beteg, a finanszírozó, aki a biztosító, pénztár, és a szolgáltató, aki a kórház, rendelő stb.) (Bonz és mtsai, 2003): Jelen cikkünkben azonban a magyarországi rendszere helyezzük a hangsúlyt ezen belül is az aktív fekvőbeteg ellátás HBSC alapú finanszírozására, ennek előnyeire, hibáira.

1. ábra. Piaci szereplők az egészségügy piacán

Figure 1. Market participants in health care

Forrás: saját szerkesztés Boncz és mtsai., 2003 alapján

Magyarországon a finanszírozó szerepét az OEP (Országos Egészségbiztosítási Pénztár) tölti be. Az OEP és a szolgáltatók (kórházak, rendelőintézetek stb.) között szerződéses kapcsolat van. Az OEP „vásárlói szerepvállalását” az egészségbiztosítási alap költségvetése korlátozza, melyet minden év augusztusában készít el. Majd ezután a kormány és az országgyűlés véleményezi, és akár jelentős mértékben módosíthatja is. Előfordult, hogy alulterveztek a költségvetést, nem volt reális a tervszám, így az előirányzathoz képest túlköltség volt megfigyelhető. Az államháztartás kiadási restrikciói átgűrűznek az egészségbiztosítási alap forrásaira is (Dózsa és mtsai, 2006). Mindez alá támasztja azt a tényt, hogy az egészségügy finanszírozása mindenképp strukturális átalakítást sürget, melyben a pazarló, nem teljesítményelvű finanszírozás, üzemgazdasági szemlélet hiánya nem megengedhető. A továbbiakban ismertetnénk a szakma szerint a jelenleg a piacon lévő leghatékonyabb teljesítmény ösztönző finanszírozási formát az aktív fekvőbeteg ellátás HBSC alapú finanszírozását és ennek diszfunkcióit egyaránt.

3. A homogén betegcsoport alapú finanszírozás bemutatása

A homogén betegcsoport (DRGs – *diagnosis related groups*) alapú finanszírozási stratégia eredetileg az Amerikai Egyesült Államokból indult ki, a Yale egyetem fejlesztésével. A rendszer eredeti funkcióját tekintve egy összehasonlító stratégiai rendszerként működött még az 1960-as években. Finanszírozó rendszerként először 1983-ban ratifikálták az USA-ban, két biztosító társaságnál a MEDICARE és MEDICAID társaság kórházaiiban. A Medicare állami egészségügyi program a 65 év felettieknek, ill. rokkantak számára biztosít kórházi, valamint limitált otthoni ápolást a bruttó ár közel 1,5 százalékáért. Ennek a szolgáltatásnak létezi egy „B” csomagja, mely kiegészül a háziorvosi, járóbeteg-szakellátással, valamint a gyógyászati segédeszközök árát is támogatja. A Medicaid a szegények állami biztosítási programja. Bizonyos jövedelmi szint alatt vehető igénybe, és a szegény-ségi küszöb alatt élők gyermekeire is kiterjed. A program prevencióra, akut ellátásra és tartós ápolásra jogosít. A DRG rendszer lényege az volt és még a mai napig is az, hogy a finanszírozó az országos eseti átlagok alapján a

kórházakat előre finanszírozza. A kórházaknak ebből az előre finanszírozott összegből kell gazdálkodniuk. Ebből kifolyólag az intézmények arra vannak ösztönözve, hogy egyes esetek költségét a finanszírozott összegre vagy az alá csökkentse. A 90-es években, Amerikában ez a rendszer már elterjedt volt mondható (Tölgyesi, 2009). A DRG rendszer kialakítása során empirikus elemző eljárást alkalmaztak, miszerint a különböző esetek tekintetében homogén csoportokat hoztak létre, melyben minden eset azonos relatív teljesítmény értékkel, valamint relatív erőforrás-, költségigénnyel rendelkezett. A csoportokat pedig súlyszámokkal látták el, melyek kifejezik az átlaghoz viszonyítva az esetek teljesítmény értékét, valamint költségigényét.

A DRG rendszer magyarországi megfelelője a HBCS, melynek bevezetésével szemben elvárás volt, hogy csökkenjen az átlagos ápolási idő, a teljesítménnyel arányos, hatékony legyen a finanszírozás, és cél volt, hogy a járóbeteg-szakellátás javára csökkenjenek a kórházi ellátások (ez utóbbi nem valósulhatott meg a TVK járóbeteg ellátás bevezetése miatt). A HBCS kialakítása során két fontos szakterület által preferált tényezőknek is meg kellett felelni ez pedig az orvos szakma, akik mérlegelték a betegség súlyosságát, javulás valószínűségét, a gyógyítás munkaigényességét stb., valamint a gazdasági szakemberek csoportja, akik az ellátásköltséget, valamint bevétel oldalát elemezték (Kerner, 2005).

A rendszer felső és alsó határnapokat határoz meg, mely az adott betegcsoportra jellemző leghosszabb és legrövidebb ápolási időnek felel meg. Az alsó és felső határnap között a finanszírozó a teljes HBCS-nek megfelelő díjat fizeti, akkor is, ha a beteg nem tartózkodott a felső határnapig a kórházba. Az alsó nap alatt nem jogosult a teljes díjra, így a HBCS súlyszám és minimum nap hányadosa kerül szorzásra a ténylegesen a kórházba töltött napok számával és ennek megfelelően történik a finanszírozás. Amennyiben 24 órán belül elhagyja a beteg a kórházat, nem jár a HBCS szerinti finanszírozás. A felső határnapot meghaladó ápolásért a finanszírozó csökkentett ápolási nap arányos díjat számít fel (Kerner, 2005). Összességében a kórházaknak így nem érdeke a betegeket a szükséges gyógyulási idő előtt haza bocsátani. Annál is inkább, mivel a kórház kötelessége a beteget meggyógyítani újabb HBCS finanszírozás nélkül, abban az esetben, ha a beteg a felső határnapig visszatér a kórházba.

Röviden összegezzük a HBCS fő előnyeit:

- Hatékonyabb és racionálisabb működésre ösztönöz,
- Kiszámíthatóbb működés, segíti a tervezést,
- Költségek leszorítása,
- Átláthatóbb finanszírozási forma.

Technikailag a HBCS rendszer tehát kód alapú működésű, minden esetet egy kódszám jelöl, mely könnyebb adatkezelést tesz lehetővé. Ezen kívül szinte valamennyi eset besorolható, azonosítható. A csoportok mindegyike rendelkezik egy meghatározott súlyszámmal, amely az átlagos esetköltséghez viszonyított költségigényességének mértékét fejezi ki. Jelenleg 2012-ben egy HBCS súlyszám 150 ezer forintnak felel meg.

Súlyszám = adott HBCS esetköltsége/átlagos esetköltség (Kerner, 2005), tehát amennyiben a súly 2, akkor az eset elismert költségigénye az átlag kétszerese, azaz ebben az esetben 300 ezer forint.

Forintérték kiszámítása HBCS esetében: tervezett fekvőbetegkassza értéke/éves fekvőbeteg-esetszám Pl.: 300 milliárd fekvőkassza/2 millió fekvőbeteg = 150 ezer forint (Weltner, 2003).

Ezen tényezők miatt a HBCS forint értéke és a kezelés valódi költségigénye eltérhet egymástól, mivel a költségvetés a fekvőbetegkassza rendelkezésre álló forrását limitálja.

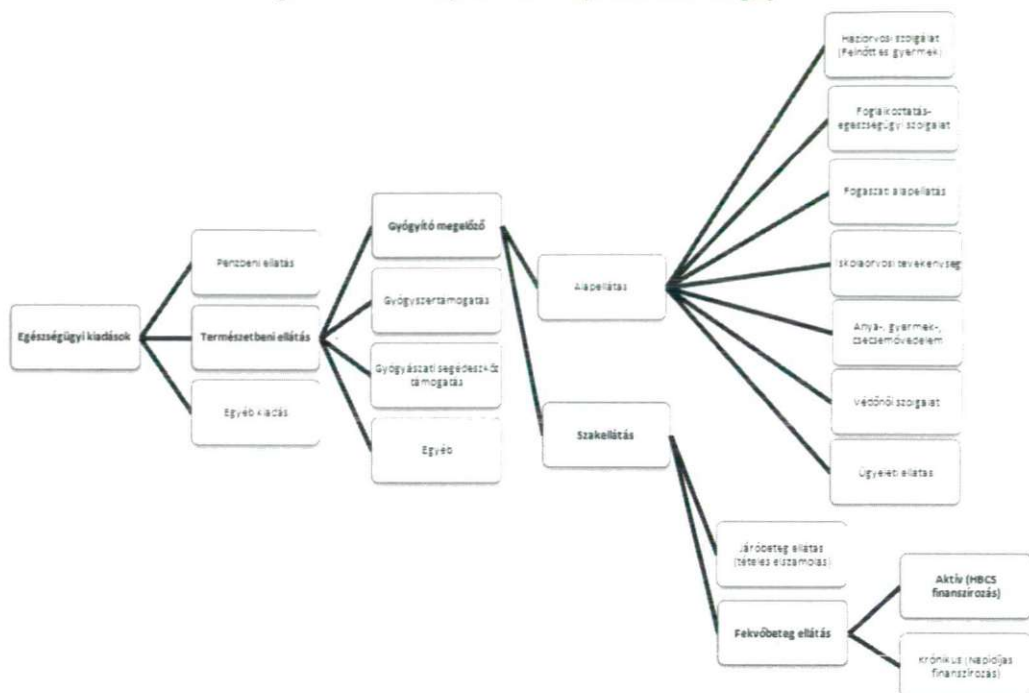
Az alkalmazott kódrendszereket folyamatosan karban kell tartani, mely számos hazai szervezet (OEP, ANT SZ, MOK, GYOGYINFOK, MGYK, Magyar Kórházszövetség, szolgáltatók, Kódkarbantartó Bizottság) feladata lenne. A kódkarbantartás szükségességét többnyire az új betegségek megjelenése illetve a technológia fejlődése és az erőforrások költségeinek emelkedése kelti életre.

Ahhoz, hogy elemezni tudjuk a hazai HBCS finanszírozás jellemzőit, először el kell helyezni a magyar egészségügy-finanszírozás rendszerében. A magyarországi egészségügy finanszírozása kétpólusú, az egyik pólusa az alapellátás, melynek az lenne a szerepe, hogy a kapuőr szerepét betöltse, ezáltal gyengítse a kórházcentrikusságot, valamint a másik pólus a szakellátás, mely magasabb szakmai ellátást biztosít. A szakellátás két nagy csoportra osztható: járóbeteg-szakellátásra, melynek a finanszírozási alapja a német pontrendszer, és fekvőbeteg-szakellátásra, melyen belül az aktív fekvőbeteg-ellátás HBCS alapján kerül finanszírozásra, míg a krónikus fekvőbeteg-ellátás napi díjas finanszírozású (Tölgyesi 2009). Jelen cikk kiemelten a HBCS finanszírozással foglalkozik (2. ábra).

Magyarországon öt éves fejlesztési munkákat követően 1993-ban vezették be a HBCS alapú finanszírozást. Az évek során a rendszer több fejlesztésen esett át, jelenleg a kilencedik verzió van alkalmazásban. Azonban cikkünknek nem célja, hogy kitérjünk az egyes fejlesztési kérdésekre terjedelmi korlátok miatt.

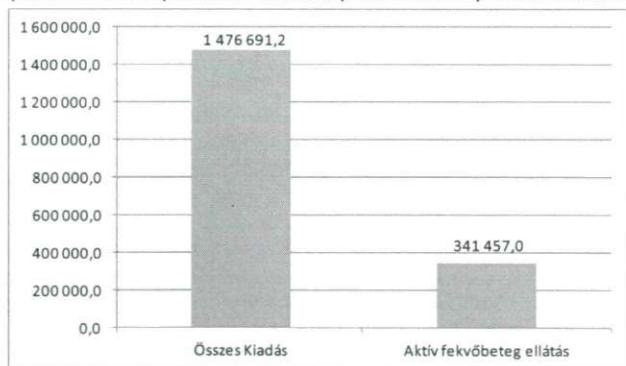
Amennyiben elhelyezzük a HBCS finanszírozást a magyar egészségügyi kiadások rendszerében, akkor látható, hogy a HBCS a kórházi aktív fekvőbeteg-ellátást finanszírozza. Ez a finanszírozási mód 2010-ben az összes egészségügyi kiadásoknak az 23,2%-át tette ki (3. ábra). Tehát összességében elmondható, hogy a HBCS finanszírozás kérdése meghatározó arányt képvisel a széleskörű egészségügyi kiadásokon belül.

2. ábra. Az egészségügyi kiadások szerkezete Magyarországon
Figure 2. Structure of public health expenditures in Hungary

Forrás: Nemzeti erőforrás minisztérium, 2012 adatai alapján saját szerkesztés

3. ábra. Aktív fekvőbeteg ellátás kiadása és az összes egészségügyi kiadás 2010-ben (millió Ft)
Figure 3. Active in-patient service expenditures and total public health expenditures in 2010 (million HUF)

Forrás: OEP, 2010 adatai alapján saját szerkesztés

A Magyarországon alkalmazott rendszer alapjaiban megegyezik az USA-ban alkalmazott DRGs rendszerrel, azonban megfigyelhetők eltérések. Hazánkban a finanszírozás olyan súlyokat is alkalmaz, melyek figyelembe veszik az intézményi specifikációkat. Ezért fordulhat elő, hogy ország szinten egyenlőtlen a finanszírozás, annak ellenére, hogy ugyanazt a rendszert alkalmazzák. Ezen kívül a súlyszámok képzésénél az amortizációs költségeket nem vették figyelembe, csupán a működési költségeket vették alapul.

4. A HBCS rendszer főbb diszfunkciói

Mint az korábban letisztáztuk a HBCS finanszírozás egyértelműen a ma létező leghatékonyabb finanszírozási forma, melyben a téma szakértői is egyet értenek. Ám meg kell említeni a rendszer diszfunkcióit, hiszen ezek fényében lehet a rendszert tovább javítani. Elmondható, hogy ezek a negatív jelenségek minden HBCS

finanszírozást alkalmazó országban megtalálhatóak. Az egyik legrelevánsabb diszfunkció egyértelműen az *indokolatlan hospitalizáció* jelensége. A téma kényes voltát azonban nem lehet kikerülni, hiszen becslések szerint a kórházi forgalom átlagosan 20%-át az ún. „vattabetegek” teszik ki. Ennek egyik oka, hogy a HBCS rendszer magában hordozza annak lehetőségét, hogy a járóbeteg ellátásban ellátható betegeket hospitalizáljanak. Más részlől a kihasználatlan kórházi kapacitás (30% körül) az ágyak feltöltésére ösztönöz (Szummer, 2006). A „vatta HBCS”-k elleni védekezés egyik módja, hogy az érintett csoportok súlyszámát csökkentik.

A rendszer keretein belül további funkcióvesztést okoz a „*túlkódolás*” (*DRG creep*) kérdése. Gyakorlatilag a betegeket olyan magasabb szintű betegségszoportha sorolják, amely a tényleges ráfordításoknál nagyobb ráfordítást jelent. Ez hosszú távon a finanszírozó terheit jelentősen növelte és növeli, ezért 2004-ben bevezetésre került az ún. *Teljesítmény Volumenkorlát* (továbbiakban TVK). A TVK bevezetésére azért is volt szükség, mivel elemzések kimutatták, hogy az esetek körülbelül 20%-át kórházi ellátással oldották meg annak ellenére, hogy az adott eset járóbeteg-ellátás keretében is ellátható lett volna. A TVK célja tehát az lenne, hogy a az indokolatlan kórházi kezeléseket csökkentse, a járóbeteg ellátás javára. Ennek ellenére a járóbeteg-ellátásba is bevezetésre került a TVK, mellyel a kívánt cél nem érhető el. A dolog ironiája, hogy a TVK bevezetése tovább bővíti a HBCS diszfunkcióinak listáját. A szakma egyetért abban, hogy ez elhibázott lépés volt az állam részéről, hiszen a rendszer nemcsak a fekvőbeteg-ellátásban határozza meg az elszámolható teljesítménymennyiséget, hanem a járóbeteg-ellátásban is. Amennyiben a kórházak túllépik a meghatározott teljesítményüket, úgy a további eseteket degresszív módszerrel finanszírozza. (5%-os átlépésig 60%-on finanszíroz, 5–10%-os átlépésnél 30%-on, 10% fölött csak 10%-on.) Azaz ennek megfelelően az a célkitűzés, hogy csökkenjen a fekvőbeteg-ellátás aránya a járóbeteg-ellátás javára nem valósult meg. Ennek egyik fő következménye, hogy a jobban finanszírozott eseteket lefőlőzik, a költséges eseteket pedig gyakran tovább irányítják más intézményekbe (Tölgyesi, 2009).

További diszfunkcióként fontos megemlíteni, hogy beszerzett erőforrások *költségeiről* csakis a piac „döntet”. A jogszabályok ugyan meghatározhatja a súlyszámokat és a HBCS pont-forint értékét, azonban egy-egy eset tényleges költsége és a becsült költsége sokszor nem egyezik. Az eltérések több oka van. Egyrészlől az egészségügyi piac gyorsan változik, másrészlől az állami beavatkozások elkésettek és nem következtetések (Weltner, 2003).

A rendszer bírálható abból az aspektusból is, hogy *outputot mér*, vagyis a kibocsátást méri, nem az eredményt (outcome-ot). Ma már szinte elvárás outcome-ot mérni, de fontos hangsúlyozni, hogy a HBCS rendszer eredeti célját tekintve nem is alkalmas erre a mérésre. Ennek megfelelően Magyarországon a kórházak nem is mérik az outcome-ot.

Ugyan önmagában nem csak a HBCS rendszer hibája, hanem többnyire magyarországi sajátosság, de rá kell világítani az *ellenőrzési és kódkarbantartási hiányosságokra*, mely már az egyes említett diszfunkciókat generálja. A kódolás alapú rendszer sajátossága a rendszeres karbantartási igény és a visszaélésekkel szembeni ellenőrzési igény. Viszonylag alacsony költségvonzatú (a teljes egészségügyi alap kiadásaihoz képest) tevékenységről van szó, viszont elemi fontossággal bírnak, mely a rendszert alapjaiban határozza meg.

5. Konklúzió

Ugyan cikkünk nem tért ki a járóbeteg-ellátás és -alapellátás finanszírozási kérdéseire, de a HBCS finanszírozás vizsgálata során is kiderült, hogy egyes központi szabályozásokat összhangba kellene hozni a finanszírozásokra vonatkozóan. Hiba lenne a finanszírozási rendszer csak egy elemét kiemelni és annak hibáit kidomborítani. Mivel a HBCS sikerességére hatással lehetnek a járóbeteg-ellátásban hozott egyéb intézkedések is. Nem szabad elfeledkezni az alapellátásról sem. Cikkünk ugyan nem tért ki e területre, viszont amíg itt fejkvóta alapján történik a háziorvosok finanszírozása és nem érdekelték a hatékony kapuőr szerep betöltésére, addig a kórházakra nehezedő nyomás nem enyhíthető. Tehát az egyes szereplőket érdekeltté kellene tenni a rendszer megfelelő működtetésében (lásd indokolatlan hospitalizáció kérdése).

Kényes, de ugyanakkor izgalmas kérdéseket vet fel a HBCS rendszer ellenőrzési mechanizmus. A rendszer fejlesztésre szorul, de ez egy további kutatási vonalat határozhat meg.

Emellett a kórház stratégiájának alkalmazása szempontjából kulcs fontosságú lenne a tényleges ráfordítások folyamatos mérése, és annak vizsgálata, hogy a HBCS finanszírozás és a tényleges beavatkozás költségei hogyan viszonyulnak egymáshoz. Hiszen a súlyszámok csak is ebben az esetben érthetők el valós céljukat, ami pedig az átlagos költségigény tükrözése lenne. Fontos a súlyszámok folyamatos korrigálása, monitorozása.

Azt azonban látnunk kell, hogy a HBCS rendszer nem arra hivatott, hogy az aktív ellátás finanszírozásához szükséges keretet meghatározza, mindinkább az előre meghatározott, szűkösön rendelkezésre álló költségvetési előirányzatot osztja fel a szolgáltatók között (Gulácsi, 2012). Így, ha megvizsgáljuk az alábbi képletet, láthatjuk, hogy a HBCS finanszírozást két tényező befolyásolja, az egyik a súlyszám, mely kellő karbantartással megfelelő módon működtethető. A másik tényező a forintérték, ami viszont limitált a költségvetés részéről. Csúpan az éves fekvőbeteg-esetszám csökkentésével lenne növelhető a forintösszeg.

*HBCS súlyszám * forintérték = finanszírozandó összeg,*

ahol a súlyszám=HBCS esetköltsége/általános esetköltség, míg a forintérték = tervezett fekvőbeteg kassza értéke/éves fekvőbeteg esetszám.

Ezek alapján véleményünk szerint a HBCS rendszer javítását két úton lehet elkezdeni. Az egyik a kódkarbantartás és a tényleges költségek kimutatása. Itt ki kell térnünk arra, hogy az államháztartási szervek könyvvezetése forgalmi szemléletű, szemben a verseny szféra eredmény szemléletű könyvvezetésével (Adorján, Balogh és mtsai, 2012). E tekintetben nehézkes a tényleges költségek (közvetlen, közvetett) kimutatása és a valódi üzemgazdasági gazdálkodás áttöltése a közszférában.

A másik út, amin el lehetne indulni az éves fekvőbeteg-esetszám redukálása. Átgondolt új ösztönzőket lenne célszerű bevezetni, ami a járóbeteg ellátás javára növeli az esetszámokat, csökkentve az indokolatlan hospitalizációt. Emellett fontos tényező lehet egy sikeres prevenció folyamat, mellyel csökkenthető lenne az esetszám is. Hiszen a finanszírozási rendszerekről mindig is vitáztak a szakemberek. Egy utópisztikusabb megközelítésben arra a következtetésre juthatunk, hogy az újabb és hatékonyabb finanszírozási rendszereknek mindig is meglesznek a maguk visszatérő problémáik. Ebből következően nem csak a finanszírozási rendszerek hatékonyabbá tételét kellene hangsúlyozni, hanem azt is, hogy a finanszírozó rendszerek leterheltségét csökkentsük. Azaz a népesség egészségügyi állapotának javításával, azaz prevencióval hosszú távon kisebb terhet hárulna az államra, kevesebb fejtörést okozva a szakembereknek a finanszírozó rendszerek hatékonyságának növelésére.

Felhasznált irodalom

- Adorján Richárd, Balogh László, Högye Mihály, Parádi-Dolgos Anett, Wickert Irén (2012): Közpénzügyi Menedzsment, Aula Kiadó.
- Baráth Lajos (2011): A kórházgazdálkodás problémái és annak transzparenciája. In: Egészségügyi Gazdasági Szemle 49. évf., 2. szám.
- Boncz Imre, Dózsa Csaba, Nagy Balázs (2003): Irányított Betegellátási Modell (IBM) a managed care helye a finanszírozási rendszerben, alapelvek az Amerikai Egyesült Államok példáján. In: IME II. évfolyam 4. szám.
- Dózsa Csaba, Déder István, Boncz Imre, Takács Erika (2006): Az OPE szolgáltatás vásárlói és biztosítói szerepének erősítése, mint a magyar egészségügyi rendszer reformjának egyik fontos eszköze. 2. rész In: IME V. évfolyam 8. szám.
- Egészségbiztosítási alap előirányzott bevételei és kiadásai (2012): Nemzeti erőforrás minisztérium, letöltés dátuma: 2012. augusztus 27. <http://www.parlament.hu/irom39/04365/adatok/fejezetek/72.pdf>
- Egészségügyi Minisztérium, Országos Egészségügyi Pénztár (2005): Besorolási kézikönyv a homogén betegcsoport képzéséhez 5.0 verzió.
- Gidai Erzsébet (1998): A piac szerepe az egészségügyben –nemzetközi összehasonlítás. In: Egészségügy és piaczgazdaság Magyar Tudományos akadémia, Budapest 5–26.
- Gulácsi László (2012): Egészség-gazdaságtan és technológiai elemzés. Medicina Könyvkiadó Zrt. Budapest.
- Joseph E. Stiglitz (2000): A Kormányzati szektor gazdaságtana, KJK-KERSZÖV jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- Karner Tamásné (2005): Gazdálkodás az egészségügyben különös tekintettel a kórházak finanszírozására. In: Doktori disszertáció, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar.
- Kincses Gyula (2012): A piaci betegbiztosítások egészség- és gazdaságpolitikai jelentősége, a megvalósulásuk lehetőségei II. In: IME XI. évfolyam 6. szám.
- Szummer Csaba (2006): HBCS karbantartás: az öt legfontosabb beavatkozási terület. In: IME V. évfolyam 6. szám.
- Tölgyesi Andrea (2009): A HBCS-n alapuló kórház-financezírozás áttekintése és az innovációk beépülésének lehetősége. In: Egészségügyi Gazdasági Szemle 6. szám.
- Weltner János (2003): Egyes HBCS költségelemek kezelhetőségéről különös tekintettel a bérfejlesztésekre. In: IME II. évfolyam 1. szám.

ÁGOSTON ANITA egyetemi tanársegéd

BALOGH LÁSZLÓ egyetemi docens

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar Pénzügy és Számvitel Tanszék

Abstract

The aim of this paper is to show how the budgetary reforms influence the expenditure of government. Our study focuses that countries in which the last decades significant changes have been made. The countries which we analyzed are the following: Denmark, Finland, Ireland, Netherlands, Sweden and the United Kingdom. Between the countries considerable differences can be experienced, for example in the geographical conditions, in the population's number and culture, in the role of the state and in his tradition, in the construction of the public sector, and in the resources. To carry out a full analysis it would be necessary to use quantitative and qualitative data too, but in this paper we analyze only the quantitative data, the evolution of government expenditures. In order to ensure the comparability of the government expenditures we used the so-called COFOG (Classification of Functions of Government) standard, by which is comparable the extent and composition of the government of the various countries.

1. Bevezetés

A tanulmányunk célja annak bemutatása, hogy a költségvetési reformok hogyan befolyásolják egy ország költségvetési kiadásait. Vizsgálatunk középpontjában azon országok állnak, melyekben az utóbbi évtizedekben jelentős változtatásokat hajtottak végre. Az érintett országok a következők: Dánia, Finnország, Írország, Hollandia, Svédország és az Egyesült Királyság. Az egyes országok között jelentős eltérések tapasztalhatóak, például a földrajzi adottságokban, a lakosság számában és összetételében, az állami szerepvállalás mértékében és hagyományában, a közszektor felépítésében, a rendelkezésre álló erőforrások tekintetében. A teljes körű elemzés elvégzéséhez kvantitatív és kvalitatív adatokat is figyelembe kellene venni, de ebben a tanulmányban csak a költségvetési kiadások alakulását elemezzük. Az összehasonlíthatóság érdekében az ún. COFOG (Classification of Functions of Government) szabványt alkalmazzuk, amely összehasonlíthatóvá teszi a különböző országok kormányzati szektorának terjedelmét és összetételét.

Az átalakítások, reformok különböző időpontokban és intenzitással zajlottak le. A kiindulópont a „New Public Management” (NPM) néven elterjedt elmélet volt. A változások egységesek azonban abban a tekintetben, hogy egy irányba haladnak. Miközben a jogállamiság keretein belül új jogszabályok születnek, a közös cél az állami kiadások csökkentése és a bevételek növelése. Minden ország gazdasági helyzete, kultúrája, piaci megítélése, földrajzi adottsága más és más, ezért a reformok is eltérőek.

A korábbi szervezeti felépítések hatékonysága megkérdőjeleződött, a hierarchikus rendszer átalakításra került a NPM alapján. A magánszférában érvényes szervezeti működést helyezték előtérbe, melyben fontos, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat hogyan használják fel, mivel azok nem korlátlanok. Megjelent a stratégiai tervezés, mivel nemcsak az átmeneti működés a cél, hanem a hosszú távon fenntartható gazdálkodás is.

2. Reformok

A reformok során szükség volt arra, hogy értékelni lehessen az erőforrások felhasználásának hatékonyságát. A közszektorban az egyik legnagyobb kiadást a foglalkoztatás finanszírozása jelenti, így szükség volt az alkalmazottak teljesítményének mérésére, értékelésére (Hieber 2010).

Az egyik jelentős problémát a személyi állomány jelentette. A korábbi gyakorlattal szemben az alkalmazottnak a versenyszférában is alkalmazott módszereket, elveket kellett átvenniük, egy új gondolkodásmódra volt szükség, melybe az alapszintű menedzsment ismeretek elsajátítása is beletartozott. A személyi állomány átalakulása folyamatos, az új generáció megjelenésével a korábbi nézetek fokozatosan eltűnnek (Hieber 2010).

A legjelentősebb változást a korábbi életpálya modellek eltörlése jelentette. Aki egyszer bekerült az állami szférába, az korábban ott is „öregedett meg”. A reformok során középpontba került a teljesítményértékelés. Az Egyesült Királyságban például úgy vélték, hogy egy alkalmazott körülbelül három év alatt „unja meg” a mun-

káját és folyamatos kihívásokra van szükség ahhoz, hogy az érdeklődés és a motiváció ne csökkenjen. A reformok során ezért úgy döntöttek, hogy a korábbi életpálya modellel szemben a munkaköröket három évente újrapiáztatják a köztisztviselők között.

A kiadások csökkentése érdekében a legtöbb országban a kormányzattól független szervezeteket hoztak létre, melyek egy-egy konkrét feladat megvalósításáért, végrehajtásáért voltak felelősek. Ezáltal elvált egymástól a stratégiai tervezés és az operatív végrehajtás folyamata. A feladatok ellátásának átalakítása több módon mehet végbe. Egyrészt az állam által kötelezően ellátandó feladatok körét át lehet csoportosítani a központi kormányzat és a helyi kormányzat között. Másrészt a feladatokat a magánszférába is át lehet helyezni, hogy a végrehajtás folyamatába bevonják a különböző magánintézményeket, vagy a civil szervezeteket. Az Egyesült Királyságban lezajlott reformfolyamat során például az átalakulás fokozatosan ment végbe. A közszolgáltatásokat adminisztratív irodák hatáskörébe helyezték át, és 1996-ban már közszolgáltatások 75%-át ilyen irodák (126 db) látták el (László 2001).

Az alapelv az volt, hogy az operatív, „rutin” feladatok kerüljenek ki a minisztériumoktól és helyette ún. ügynökségek (agency) lássák el ezeket a feladatokat. Ehhez arra is szükség volt, hogy ezek az irodák viszonylag nagy függetlenséggel rendelkezzenek, hogy a mindennapi feladataik ellátása ne okozzon problémát. A felettes szerv nem utasíthatja az ügynökségeket.

A reformok megvalósítása során az egyik legnagyobb problémát a korábbi beidegződések megszüntetése, a hatékony kommunikáció és együttműködés kialakítása jelentette. A közszolgáltatások kiszervezése, vagy részben a magánszektorban történő megvalósítása felvetette azt a problémát, hogy a közpénzek felhasználásának ellenőrzése nem elégséges. Az állami pénzek „elfolyásának” ugyanis ott a legnagyobb lehetősége, ahol a köz- és a magánszféra találkozik. Az egyik megoldás a jogrendszerek átalakítása volt, melynek során új jogszabályokkal igyekeztek az erőforrások felhasználását ellenőrizni (Hieber 2010).

A vizsgálatok azt mutatták a reformok során, hogy a közpénzek felhasználásának hatékonysága tovább növelhető, ha a stratégiaalkotás, a megvalósítás, és az ellenőrzés folyamata külön van választva. Ez azt jelenti, hogy ezeket a feladatokat külön intézményekhez lehet rendelni, melyek többnyire függetlenek egymástól, így a hatékonyság növelhető.

A reformfolyamatokat nem tekinthetjük lezártnak, folyamatos átalakulások zajlanak le az egyes országokban, mivel újabb és újabb kihívásokkal kell szembesülniük. A gazdasági folyamatok az elmúlt években nem voltak kedvezőek, számos országnak állami pénzzel kellett támogatnia gazdaságát, hogy életképes maradjon, mely tovább nehezítette a csökkenő források problémáját. A megvalósítás során minden nemzet megpróbálja azokat az elemeket hasznosítani, melyek integrálhatóak a saját gazdaságába, ezért gyakorlatilag az összes múltbéli és jövőbeli reform is ország-specifikusnak tekinthető. Így például eltérő reformintézkedésekkel találkozhatunk Nyugat-Európában, mint a Közép-Kelet-Európában.

A reformok sokkal korábban jelentek meg a nyugati országokban, így a keleti országok le vannak maradva ebben a tekintetben. A vállalat-gazdaságtani eszközök alkalmazása, a menedzsment szemlélet és a stratégiai gondolkodásmód az angolszász országokban már a '80-as évek végén megjelent, ezzel szemben a közép-kelet-európai államok csak most kezdenek ezzel a szemléletmóddal megismerkedni.

A reformok végrehajtásának kényszere sem könnyíti meg az országok helyzetét. Egyrészt tisztában vannak azzal, hogy a költségvetés kiadásait vissza kell fogni, illetve a kiadások szerkezetét módosítani kell. Másrészt a reformok a társadalom támogatása nélkül nem tarthatók fent hosszú távon. Szükség van arra, hogy a társadalom megismerje a célokat és azokkal azonosulni is tudjon. Az erőforrások hatékony és eredményes felhasználása mellett fontos, hogy a közigazgatási reform hosszú távú, pozitív hatást gyakoroljon a társadalomra, a közösségre (Torma 2010). Erre a célra például az Egyesült Királyságban 1991-ben egy újszerű megoldást vezettek be. A lakosság meggyőzése érdekében kialakították az állampolgári szerződéseket, mellyel az állami szolgáltatásokat lakossági felügyelet alá helyezték. A helyi, illetve az országos előírásokat a lakosság számára érthetően fogalmazták meg (állami szolgáltatások listája), és hozták nyilvánosságra. Ha valamely szolgáltatást nem az előírt követelményeknek megfelelően teljesítettek, akkor az állampolgár jelezhetette ezt.

Közép-Kelet-Európában általánosságban az alábbi tényezőkkel találkozhatunk, melyek a reformok végrehajtását sürgetik.

- Az állam mekkora szerepet vállaljon? El kell különíteni az állami feladatokat és az állam szerepét tisztázni kellene.
- A hosszú távú célokat előtérbe kell helyezni, nemcsak az átmeneti gazdálkodással kellene foglalkozni. A kormányzati stratégiák megalkotása és betartása hosszú távon nyomon követhetővé és ellenőrizhetővé tenné az állami pénzek felhasználását.
- Jellemző a túlzott centralizáció. A feladatok sokszor nem oda kerülnek, ahol a leghatékonyabban tudnák végrehajtani.
- Ezen kívül jellemző a nagymértékű politikai befolyás. A végrehajtó intézmények nem működnek önállóan, hanem különböző csoportok érdekeit helyezik az előtérbe a közérdek helyett.
- A társadalom elvárásai nőnek. Az ingyenes szolgáltatások esetében is elvárják a minőséget.

- Az igények felméréséhez szükség van egy ügyfélközpontú feladatellátásra és a minőségszemlélet bevezetésére.
- A korábbi szervezeti felépítések, a hierarchikus rendszerek sem kedveznek a hatékony gazdálkodásnak. Szükség van arra, hogy a folyamatok szabályozottak legyenek, de a visszacsatolás is elengedhetetlen.
- A teljesítménymérés, az értékelés, az elemzés és az ellenőrzés hiánya szintén a közpénzek túlzott mértékű felhasználásához vezethet.

Az Egyesült Királyságban is problémát okozott a teljesítmény mérése és növelése, ezért a korábban már említett adminisztratív irodák esetében szigorú követelményrendszert állítottak fel, mely három következményt vonhatott maga után. Vagy továbbra is fenntartják, vagy megszüntetik, vagy eladják az adott irodát. Ettől az intézkedéstől az irodák közötti verseny fokozását, illetve a munkavállalók nagyobb fokú motivációját és hatékonyabb teljesítményét várták.

3. Közigazgatási rendszerek

3.1. A vizsgált országok

A tanulmány ezen részében a vizsgált országok közigazgatásának jellemzőit hasonlítjuk össze nagy vonalakban. Az eltérő adottságok és jellemzők miatt minden országban más és más közigazgatással találkozunk. Az államok közötti legfontosabb különbségeket (1. táblázat), melyek az államigazgatást is befolyásolják, az alábbi foglalja magába.

1. táblázat: A vizsgált országok főbb adatai és jellemzői
Table 1. The main data and features of the analyzed countries

	Terület	Lakosság	Államforma
Dánia	43 094 km ²	5 511 451 fő	alkotmányos monarchia
Egyesült Királyság	314 000 km ²	60,6 millió fő	parlamentáris monarchia
Finnország	338 144 km ²	5,3 millió fő	parlamentáris köztársaság
Hollandia	41 526 km ²	16,5 millió fő	parlamentáris monarchia
Írország	70 273 km ²	3.780.900 fő	parlamentáris köztársaság
Svédország	449.964 km ²	9.122.269 fő	alkotmányos monarchia

Forrás: Szamel–Balázs–Gajdusček–Koi 2011

Az eltérő államforma és a hagyományok különböző állami szerepvállalást hoztak létre. Az viszont egységesen megfigyelhető, hogy az állami kiadások növekedése az utóbbi 4-5 évtizedben igen jelentős volt, így a közigazgatási rendszerek megújítására volt szükség.

Az Egyesült Királyságban például korábban eltérő közigazgatási rendszereket találhattunk, azonban most egységesülés figyelhető meg két ok miatt. Az egyik az európai integrációs folyamat, a másik a stabil hatalomgyakorlás, mely lehetővé tette, hogy az állami feladatokat felosszák. Írországban a munkanélküliség 1993-ban 15% volt, melynek hatására elindultak a reformfolyamatok (Szamel–Balázs–Gajdusček–Koi 2011). A fejlődés fő mozgatórugóját az oktatás és a kutatás-fejlesztés középpontba állítása jelentette.

Dániában az utóbbi évtizedben a legfőbb feladatot a túlzott centralizáció csökkentése és a hatékonyabb finanszírozási rendszer kialakítása jelentette. Ennek szellemében 2002 és 2007 között jelentős közigazgatási reformot hajtottak végre, mely a szakirodalomban strukturális reform néven terjedt el.

Svédországban a szakigazgatás jól kiépített, és kellően tagolt. A szakirodalomban a svéd közjogi-közigazgatási rendszert „mintaértékűnek” nevezik, azonban figyelembe kell venni az országok sajátosságait is. Csak olyan országok számára „mintaértékű”, amelyeknek a társadalma hasonló tulajdonságokkal és hagyományokkal rendelkezik (Szamel–Balázs–Gajdusček–Koi 2011).

Hollandia közigazgatását az államformája határozza meg leginkább, míg Finnország közigazgatása a 3 alappillérről jellemezhető.

1. az állam működése alkotmányos szabályokra épül,
2. az állami szervek demokratikus szabályok szerint működnek,
3. a piacgazdaság elvei érvényesülnek a gazdasági közigazgatásban (Szamel–Balázs–Gajdusček–Koi 2011).

3.2. A közigazgatás felépítése

Az Egyesült Királyságban alapvető sajátosság a központi és helyi önkormányzatok elkülönülése, mivel az angol Kormány nem végez közvetlen végrehajtó, közszolgáltató feladatokat, kivétel az egészségügy és néhány szolgáltatás esetében. A közszolgáltatások széles körét a helyi önkormányzatok látják el, a központi szerveknek nincs helyi kirendeltsége, így az önkormányzatok jelentős szerepet töltenek be a jóléti állam működésé-

ben. Az összes állami kiadás 25%-át, a GDP 10%-át az önkormányzatok használják fel (Szamel–Balázs–Gajduscheck–Koi 2011). A közigazgatási rendszerben ezen kívül számos bizottság és testület található még. A reformok során, mely a Next Steps programra épült az állami feladatok ellátását végrehajtó hivatalokhoz, ügynökségekhez rendelték, melyek széles körű pénzügyi, fizetési és személyzeti igazgatási önállósággal rendelkeznek. Ezen kívül megalkották az Állampolgári Chartát, mely a közszolgáltatást igénybe vevők elvárásait fogalmazza meg.

Írországban számos sajátossággal találkozhatunk, ha a közigazgatást vizsgáljuk. Az Alkotmány alapján „a végrehajtó hatalom az Istennek alávetett néptől ered, amely jogosult kiválasztani vezetőit és a közjót szem előtt tartva dönteni minden lényeges kérdésben.” (Szamel–Balázs–Gajduscheck–Koi 2011. p. 162). A köztisztviselők és a politikusok között kölcsönös együttműködés alakult ki, mely az ország méretéből is következik. A végrehajtó hatalom a Kormány, illetve az általa feljogosítottak, de egyes közszolgáltatások nyújtásában jelen vannak nem kormányzati szereplők is (pl: katolikus egyház). A reformok hosszú folyamata során a korábban központi szinten ellátott feladatok egyre szélesebb körre kerültek át külső szervezetekhez, melyeket állami ügynökségeknek (State Agencies) neveztek el. Ezeknek két formája létezik vagy a minisztériumok szervezettrendszerén belül, vagy a minisztériumok felügyelete alatt, de intézményesen elkülönülve működnek. Az országban széleskörű ellenőrzési rendszer alakult ki, mely sokszor hátráltatja a hatékony munkát.

Dániában az egyik kitűnő példa a NPM (Új Közmenedzsment) és a teljesítményen alapuló bérezés alkalmazásában, valamint a pénzügyi ellenőrzés korszerűsítésében, és az önkormányzati reformok végrehajtásában. Az átfogó reform egyik célja a közigazgatási egységek feladatainak a felülvizsgálata volt. Át kellett gondolni a közigazgatási funkciókat és struktúrát. A folyamat eredményeképpen minimum 30 000 fős népességszámú önkormányzatok jöttek létre, mely által a települési önkormányzatok száma 275-ről 98-ra csökkent.

Svédország államformája alkotmányos monarchia, és az Alkotmány alapján a kormány feladatai minisztériumok között megosztottak. A közigazgatási ügyeket önálló hatóságok intézik, melyekre különféle elnevezéseket használnak pl.: hivatal, hatóság, igazgatóság. A hatóságokat 2 nagy részre lehet osztani: központi hatóságok és helyi hatóságok. Az állami feladatok nagy részét a minisztériumok helyett a kormányzati ügynökségek végzik, melyek nagyfokú működési és pénzügyi önállósággal rendelkeznek, de a minisztériumok felügyelete alatt működnek.

Hollandiában a központi igazgatás legfontosabb részét a minisztériumok képezik. A közigazgatási szervek egy speciális kategóriáját jelenti az ún. dekoncentrált birodalmi hatóságok pl.: Fogyasztóvédelmi Hatóság. Egy új folyamat is megjelent, melynek során a minisztériumok egyes egységei önállósodtak, és csak korlátozott mértékben vannak alárendelve a minisztériumoknak (Szamel–Balázs–Gajduscheck–Koi 2011).

Finnországban az Alkotmány alapján a közigazgatás legalapvetőbb funkciója a szolgáltatások szervezése, az állampolgárokról való gondoskodás, mely a költségvetési kiadások tarthatatlan növekedéséhez vezetett. A '80-as években deregulációs programokat hajtottak végre, melynek során a helyi közigazgatásban elkezdtek alkalmazni a public management elveit. A közigazgatás működésére jellemző el, hogy döntéseit azokkal együtt hozza, akikre vonatkozik. A finn közigazgatás szervezetét a decentralizált és dekoncentrált szervek rendszere jellemzi. A helyi igazgatás helyhatóságokra osztott, amelyek a lakosság önkormányzati szervei, és a kis méretű önkormányzatok dominálnak, mely azonban nem kedvez a NPM-ben is megjelenő hatékonyság követelményének. A szűkös források optimalizálása érdekében önkormányzati egyesületek jöttek létre, melyben két vagy több önkormányzat közös feladat elvégzésére vállalkozik.

2. táblázat. Általános közszolgáltatások az állami kiadásokból
Table 2. General public services of the public expenditures

	2002	2010
Dánia	15%	13%
Egyesült Királyság	10%	11%
Finnország	13%	13%
Hollandia	14%	12%
Írország	10%	6%
Svédország	15%	13%
Magyarország	19%	19%

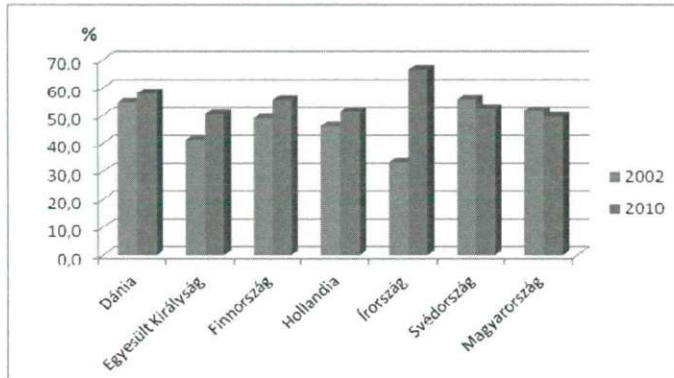
Forrás: eurostat alapján saját szerkesztés

A reformok hatására – még ha nem is nagy mértékben – csökkent az állami közszolgáltatások aránya a teljes kiadáson belül (2. táblázat). Az is igen látványos, hogy Magyarországon jóval magasabb arányú az általános közszolgáltatásokra fordított kiadás, mint a reformokat végrehajtó országokban, mely szintén indokolja, hogy hazánkban is szükség lenne az átfogó átalakításokra.

4. Költségvetési kiadások szerkezete

A költségvetési kiadások növekvő tendenciája folyamatos problémát okoz a világ legtöbb országában (1. ábra). A növekvő társadalmi elvárások, az ingyenes szolgáltatások igénye, és összességében a jóléti rendszerek fenntartása hatalmas kihívást jelent. A vizsgált országok többségében a végrehajtott reformok ellenére növekedett az állami kiadás aránya a GDP százalékában 2002 óta. Ezt az adatot torzítja a gazdasági válság hatása, mely tovább növelte az országok kiadásait. Számos országban jelentős mentőcsomagokat vetettek be a gazdaság megmentése érdekében.

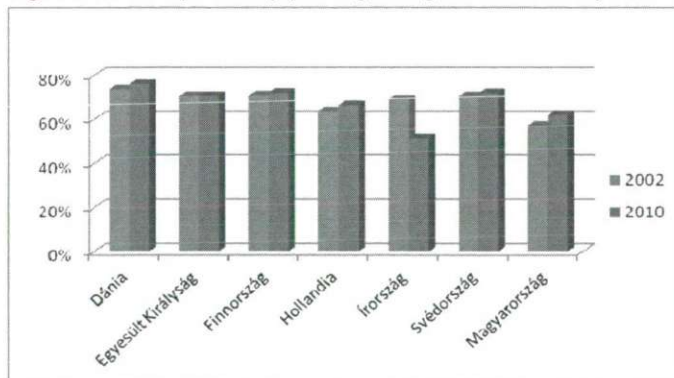
1. ábra. Állami kiadások a GDP %-ában
Figure 1. Public expenditure in percent of GDP

Forrás: eurostat alapján saját szerkesztés

Az egyik legnagyobb problémát a jóléti kiadások nagy aránya jelenti. A vizsgálathoz az ún. COFOG (Classification of Functions of Government) szabványt alkalmaztuk, mely lehetővé teszi a különböző országok állami szerepvállalásának összehasonlíthatását. A szabvány tíz kategóriát különböztet meg, mely alapján az állami funkciók négy nagy csoportba oszthatóak: állami működés, jóléti funkció, gazdasági funkció, államadósság kezelése.

2. ábra. Jóléti kiadások az összes kiadáson belül
Figure 2. Welfare expenditure (%) of the general government total expenditure

Forrás: eurostat alapján saját szerkesztés

A jóléti funkciók körébe a kormányzat által szervezett vagy támogatott oktatási, egészségügyi, társadalombiztosítási, szociális és jóléti szolgáltatások, a lakástügyek és egyéb szolgáltatások tartoznak. A COFOG kategóriák alapján az állami jóléti kiadásai közé soroltuk az alábbi funkciókat:

- Lakásszolgáltatás és kommunális létesítmények,
- Egészségügy,
- Szabadidő, kultúra és vallás,
- Oktatás
- Szociális védelem.

A vizsgált országok között nincsenek lényeges eltérések, a jóléti kiadások még mindig növekvő tendenciát mutatnak. Az egyetlen kiugró adat Írország esetében található, ahol a jóléti kiadásokat visszafogták, mivel a válság súlyosan érintette a gazdaságot. Az állami segítségnyújtás miatt a költségvetési kiadások 38 százalékát a gazdaság megsegítésére és működtetésére fordították.

5. Összefoglalás

A végrehajtott reformok nem hoztak átfogó megoldást. Az állami kiadások még mindig növekvő tendenciát mutatnak a 2002 és 2010 közötti időszakban, mely a gazdasági válságnak is köszönhető. Az országok jelentős szerepet töltek be a gazdaság élénkítésében, mellyel tovább növelték a kiadásaikat. Összességében a reformok átalakították az államok kiadási szerkezetét, de a teljes kiadást nem sikerült visszafogni. Az átalakítások segítségével, és a strukturális változtatásokkal sikerült visszafogni az általános közszolgáltatásokat, mivel számos országban ezeket a feladatokat különböző hivatalok hatáskörébe helyezték. A jóléti rendszerek fenntartása azonban a kiadások további növekedését eredményezte.

Felhasznált irodalom

- Fritz Hieber (2010): Öffentliche Betriebswirtschaftslehre – Grundlagen für das Management in der öffentlichen Verwaltung.
László Csaba (2001): Vargabetűk az államháztartási reform tízéves történetében. Közgazdasági Szemle, 2001. október, pp. 844–864.
Public Administration after “New Public Management” – OECD (2010)
Szamel Katalin–Balázs István–Gajduscheck György–Koi Gyula (2011): Az Európai Unió tagállamainak közigazgatása.
Torma András (2010): Adalékok a közmenedzsment-reformok elméleti háttéréhez és főbb irányzataihoz. Sectio Juridica et Politica, Tomus XXVIII. pp. 315–338.

HOGYAN ADÓZIK AZ ADÓ?

HOW TAX IS PAYING TAXES?

WICKERT IRÉN egyetemi docens

SZARVAS-FEKETE TIBOR gazdasági tanár

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Abstract

Nowadays people live together with several types of taxes. The money demand of the budget grows; the financing problems try to be solved with more and more taxes and cash deprivation. The goals of the economic policy contain the specific principles of taxation. A bad tax policy can worsen a lot about the economic situation; a good tax policy doesn't necessarily result good economic conditions but promotes it in any case, because taxes are important tools of economic governance. If it is possible for the higher tax revenue the economic area should be heavily taxed, which has a wide tax base or in the case of sales taxes the turnover is big.

In the field of tax policy the decisive action against black economy is an important question. It's not just tax policy, but also for the whole society and the whole legal system is an important task.

Taxes enmesh the economy and everyday life like the spider's web. In many cases tax can be taxed. For example by the registration tax, environmental fees and VAT.

1. Bevezetés

„Az adó az állam által egyoldalúan megállapított kényszer útján behajtható, közvetlen ellenszolgáltatás nélküli állami bevétel” (Horváth 2004). A beszedett adó a költségvetés bevételeinek része, mely részben az államapparátus eltartására szolgál, részben közvetett szolgáltatásokon keresztül visszajut az adózóhoz, de ez az adójogviszonytól független.

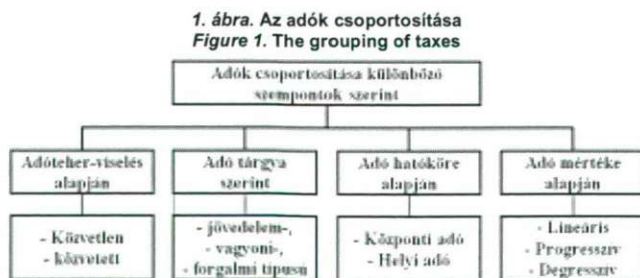
Kivetésére az állam vagy az általa felhatalmazott közhatalmi szerv jogosult, jogszabály alapján lehet előírni a kötelezettségek nagyságát, fizetés esedékességét és feltételeit, kötelező jellegű, vissza nem térülő, visszafizetés nélküli és általában pénzben teljesítendő (Kállai-Sztanó 2000).

Adópolitika az adórendszerrel kapcsolatos elvi döntések, az adózás gyakorlati eljárása, az adórendszer és egyéb pénzügyi rendszerek összhangjának szabályozása. Az adópolitika része a gazdaságpolitikának, a konkrét adószabályok a gazdaságpolitikai célok megvalósítását szolgálják, ebből következik, hogy a rossz adópolitika sokat tud rontani a gazdasági helyzeten, azonban a jónak hitt adópolitika nem egyedüli megoldása a jó gazdasági helyzet megvalósításának. Az adópolitikának igazából semlegesnek kellene lenni, azaz az ágazati külön adókról át kellene térni az úgynevezett általánosságban mérve főadónak nevezhető adónemekre. Az adott országban alkalmazott adónemek összességét és adóügyekkel foglalkozó intézmények rendszerét adórendszerek nevezzük.

A gazdaságpolitikai célok megvalósítása érdekében a kiadások fedezete vagy a kiadások csökkentése vagy új forrás biztosításával lehet megvalósítani. Ez új adónem bevezetésével, vagy a meglévő adók megemelésével valósítható meg.

Az adóterhek emelkedése mind a kereslet csökkenését, mind pedig a kínálat visszafogását eredményezi, tehát gazdasági visszaesést indít el a makrogazdaságban.

Az adókat több szempont szerint lehet csoportosítani. Az 1. ábra mutatja be az adók csoportosítását.

Forrás: Saját szerkesztés

A jó, vagy ideális adórendszert több közgazdász is megfogalmazta, abban mindenki álláspontja egyezett, hogy

- igazságos,
- egyértelmű,
- kiszámítható,
- rugalmas,
- gazdaságos legyen (Samuelson és Nordhaus 1990, Smith, 1974, Herich 2007).

Felvetődhet a kérdés, hogy jelenleg hány adónem található Magyarországon. Mivel az adók és az adók módjára behajtható köztartozások elkülönítése nehézségekbe ütközik, így egyes becslések szerint az adóknak mondható elvonások száma megközelíti a százat. Tény az, hogy az elmúlt két évben több adónem megszűnése mellett bevezettek 12 db újat. Előre prognosztizálható, hogy 2013-tól újabb 4 adónem kerül bevezetésre.

A változások üteme rendkívül gyors és nagyszámú, ezek nagymértékben rontják a vállalkozási és közszféra életvitelét.

Az egyes ágazatokat terhelő specifikus adók elbizonytalanítják az ottani gazdasági életet, és a gazdaságfilozófiát, ugyanakkor a további pénzforgalmat sújtó adórendszer drágítja a források biztosítását.

2. Adózás

A jelenleg érvényben lévő adónemek bemutatása egy közismert terméken, nevezetesen 1 üveg pezsgő adótartalmán keresztül történik.

A termék adótartamának vizsgálata során feltételezzük, hogy a pezsgő borból, a bor pedig szőlőből készült.

Ahhoz, hogy szőlőt termeljünk és abból bort készítsünk regisztrálni kell vállalkozásunkat az agrárkamaránál. A kötelező regisztráció után és a közeljövőben újjáalakuló kamarai választások után természetessé válik a kamarai tagdíj fizetése.

Mivel szőlőt termesztünk és bort állítunk elő, kötelező jelleggel tagjai leszünk a területileg illetékes hegyközségnek, ahova éves rendszerességgel eleget teszünk bejelentési és hegyközségi járulék befizetési kötelezettségeinknek.

A hegyközség a magyar bortermelés szerveződésének hivatalos alapegysége, köztestület, amelyet egy (vagy több) település bortermelői hoznak létre és amely a minőségi bortermelés védelmében szabályozza és szervezi a hozzá tartozó területek termelését és kereskedelmét 1994. CII. tv.).

A jövedéki adó előírásainak megfelelően a NAV-nál megtörtént regisztráció után a borospicét ezután adóraktárnak (egyszerűsített adóraktárnak) hívják, ahol eleget kell tenni bizonylatolási, elszámolási és adóbevallási kötelezettségeinknek.

A pezsgő előállítására szolgáló helyiséget ezek után pezsgő adóraktárnak hívják, ahol is adóraktár engedély adható pezsgőüzemre, illetve pezsgő palackozásra.

Amennyiben tagjai vagyunk a környezetünkben gazdálkodó vizitársulatnak, úgy a földterületeink után fizetni kell a vizitársulati önkéntes hozzájárulást.

2.1. A pezsgő-előállításához közvetetten kapcsolódó adók

A pezsgő előállítása során felmerülő lehetséges közvetett adók.

1. Szociális hozzájárulási adó

A társadalmi közös szükségletek fedezetéhez való hozzájárulás kötelezettségének megfelelően terhelő, százalékos mértékű fizetési kötelezettség.

Cél forrás biztosítása

- a szociális biztonsághoz,
- bizonyos szociális ellátások fedezetéhez,
- egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásához és
- államháztartási forrásokhoz.

A szőlő művelése, majd a bor és abból pezsgő készítése szorgos kezek sokaságát követeli meg. A munkaerő foglalkoztatásából adódik, hogy a bér után a munkáltató kifizeti a szociális hozzájárulási adót.

2. Szakképzési hozzájárulás

Minden belföldön vállalkozási tevékenységet folytató szakképzési hozzájárulásra kötelezett. Alap a szociális hozzájárulási adóalap, mértéke 1,5%-a.

3. Rehabilitációs hozzájárulás

Minden munkáltató rehabilitációs hozzájárulás fizetésére köteles, ha az általa foglalkoztatottak létszáma a 25 főt meghaladja, és az általa foglalkoztatott megváltozott munkaképességű személyek száma nem éri el a létszám 5 százalékát. Mértéke 964 500 Ft/fő.

4. Egészségügyi hozzájárulás

Az egészségügyi szolgáltatások finanszírozásához szükséges források kiegészítése érdekében egészségügyi hozzájárulást kell fizetni. Az egészségügyi hozzájárulás meghatározott, adó jellegű fizetési kötelezettség. Fizetési kötelezettség a járulékkerhet nem viselő, szociális hozzájárulási adó alapját nem képező jövedelmek után van.

Több esetben a munkáltatói többletjuttatásokat egészségügyi hozzájárulás is terheli.

5. Társasági adó

A jövedelem- és vagyonszerzésre irányuló, vagy azt eredményező gazdasági tevékenység alapján társasági adó kötelezettségnek kell eleget tenniük a vállalkozásoknak. Alapja a pozitív adóalap. Elvart jövedelem (jövedelem-nyereség minimum) adója: 2008.január 1 óta van ez az újfajta, veszteséges vállalkozásoknak is fizetendő minimális adó. Amennyiben a társasági adóalapja, vagy az adózás előtti eredménye (a kettő közül a nagyobb) kisebb, mint az elvart jövedelem adóalapja, akkor az adó alapja ez utóbbi összeg, tehát így eredménytelenség esetén is fizethet adót a vállalkozás.

6. Innovációs járulék

Az innovációs járulék 2004. január 1-jétől biztosítja azt az állami alapot, amelyből kizárólag a kutatásfejlesztés és a technológiai innovációt finanszírozzák.

Az innovációs járulék alapja a vállalkozás nettó árbevétele, csökkentve az eladott áruk beszerzési értékével és a közvetített szolgáltatások értékével, valamint az anyagköltséggel. (Megegyezik az iparüzési adó alapjával.) Az innovációs járulék mértéke 0,3%.

A járulék megfizetésére kötelezett a belföldi székhelyű, a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény hatálya alá tartozó társaság, kivéve a 2004. évi XXXIV. törvény szerinti kis- vagy mikrovállalkozás.

7. Helyi adók

A helyi adó az az adó, amelyet az önkormányzat a törvényben kapott felhatalmazás alapján, az illetékeségi területen szedhet, megállapítása az önkormányzat feladata.

Célja az önkormányzat önálló gazdasági feltételeinek megeremtetése.

Jellemzői

- nem kötelező,
- keret jellegű (az adó mértékének a felső határát a törvény határozza meg, a mértékét az önkormányzat).

Jellemzően előforduló helyi adók:

- építményadó,
- telekadó,
- kommunális adó,
- idegenforgalmi adó,
- helyi iparüzési adó.

8. Regisztrációs adó

A Magyarországon forgalomba helyezendő személygépkocsik, lakóautók és motorkerékpárok után regisztrációs adót kell fizetni. Az adó mértéke a személygépkocsi műszaki tulajdonságaitól, a környezetvédelmi osztályba sorolásától, valamint első forgalomba állításának időpontjától függ.

Amennyiben gépjárművel rendelkezik a vállalkozásunk, akkor a beszerzéskor megfizettették a regisztrációs adót.

9. Gépjárműadó

Minden üzemben tartónak, tulajdonosnak meg kell fizetnie. A gépjárműadó kivetése és beszedése a székhely/lakóhely szerinti önkormányzat hatáskörébe tartozik.

10. Cégaadó

A Gjt. szerint a cégaadót a nem magánszemély tulajdonában álló magyar rendszámú személygépkocsi után kell megfizetni, amely után az Sztv. szerinti költséget, ráfordítást számoltak el.

A gépjárműadó, továbbá a cégaadó további adóterhelést jelenthet.

11. Vízkészlet járulék

Feltételezve, hogy vállalkozásunk saját kúttal rendelkezik, úgy a felszíni és a felszín alatti vízkészletek védelméhez szükséges források előteremtése érdekében vízkészlet-járulékot kell fizetni.

12. Környezetterhelési díj

Célja, hogy elősegítse a környezetbe történő anyag- vagy energiakibocsátás csökkentését, a környezet és természet megóvása érdekében a leghatékonyabb megoldások alkalmazását, valamint az állam és a környezethasználók közötti arányos teherviselést.

A környezet és természet védelme érdekében környezetterhelési díjat kell fizetni. A környezetterhelési díj fajtái:

- levegőterhelési díj, vízterhelési díj,
- talajterhelési díj.

13. Energiaadó

A felhasznált energia energiaadóval terhelt, így energiafelhasználásunk jelentős költségtényező lehet. Az energiaadó célja az energiatakarékossági szempontok érvényre juttatása az externális környezeti károk energiaárakba történő beépítésével. A villamos energia, a földgáz és a szén mennyisége után kell fizetni.

Természetesen nem csak vállalkozásokat sújtják az adók sokasága, hanem munkavállalókat is, mint pl.: személyi jövedelemadó, nyugdíjjárulék, egészségbiztosítási és munkaerő-piaci járulék, helyi adók stb.

2.2. A pezsgőgyártáshoz közvetlenül kapcsolódó adók

A pezsgő „dróttal vagy más módon rögzített, gomba formájú dugóval lezárt vagy másképpen kiserelt, 20 °C-on oldott állapotban jelen lévő, szén-dioxid által előidézett 3 bar vagy annál nagyobb túlnyomású” ital (Jövedéki törvény).

1. Jövedéki adó:

A jövedéki adó egyfázisú fogyasztást terhelő közvetett adó, amelyet a termelési-forgalmazási fázis egy pontján kell megfizetni. Végső soron a fogyasztót terheli. Adókötelezettség csak jövedéki termékek esetében áll fenn. Jövedéki termékek belföldi előállítása és importálása alapozza meg az adókötelezettséget. A jövedéki adó alapja a pezsgő mennyisége, hektoliterben mérve. Az adó mértéke: 14 250 Ft/hl. Amennyiben a pezsgőt ipari sav, biológiai ecet, továbbá gyógyszerkészítmény, vagy gyógyhatású készítmény előállítására használják fel, úgy jövedéki adó nem terheli.

2. Környezetvédelmi termékdíj:

Az elkészült pezsgőt palackozzuk, a csomagolási folyamathoz szervesen kapcsolódik a környezetvédelmi termékdíj.

A környezetvédelmi termékdíjról szóló törvény célja, hogy hozzájáruljon a környezetszennyezés megelőzéséhez, csökkentéséhez, a természeti erőforrásokkal való takarékos gazdálkodásra irányuló tevékenységek ösztönzéséhez, valamint elősegítse az állam és a környezethasználók közötti arányos teherviselést. A termék előállítása, forgalmazása, felhasználása során és az után is védeni kell a környezetet.

A termékdíj kötelezettség a termékdíj-köteles termékekre és a termékdíj-köteles termékekkel kapcsolatos tevékenységekre vonatkozik. A termékdíj-köteles termékek közé tartozik a csomagolás és a reklámhordozó papír is. Csomagolás anyaga alapján fizetendő tömegalapú termékdíj például a műanyag, alumínium, papír, fa, üveg, stb. A termékdíjtétel Ft/kg alapján kerül meghatározásra.

3. Élelmiszerlánc-felügyeleti díj

2012. május 31-ig kellett volna bevallani az élelmiszerlánc szereplőinek a 2011-es árbevételüket, amelyek alapján számítják majd az élelmiszerlánc-felügyeleti díjat. (Május 31-ei határidő módosításra került.)

A teljes agrobiznisz érintett az új adóban, a termelőtől a feldolgozón át egészen a kereskedőig.

Könnnyítést tartalmaz a törvény a termelői szerveződés, vagy a tagjai által alapított vállalkozáson keresztül történő értékesítés esetére, amikor is a bevétel után számítandó felügyeleti díjat maga a termelői szerveződés vagy vállalkozás is megfizetheti akkor, ha a fizetési kötelezettséget a szerveződés vagy a vállalkozás szerződésben átvállalta.

Az élelmiszerlánc szereplői felügyeleti díj fizetésére kötelezettek, az adó mértéke az előző évi nettó árbevétel 0,1%-a. A felügyeleti díj célja, hogy pénzügyi fedezetet biztosítson az élelmiszerlánc-felügyeleti szerv feladatainak ellátásához.

A díjjal kapcsolatban felmerült az a kérdés, nem minősül-e újabb forgalmi típusú adónak és ezzel nem ütközik-e az UNIO-s direktívákba. Jelen esetben az élelmiszerlánc-felügyeleti díjat kivetik, fizetni kell, de nem vonható le, mint például az általános forgalmi adó.

4. Általános forgalmi adó

Az általános forgalmi adó hozzáadott-érték típusú adó. A megfelelő működéshez zárt rendszert és fizetőképes gazdálkodókat tételez fel.

A pezsgő értékesítés esetén az adó mértéke 27%.

A fenti adókat számszerűsíti az alábbi példa:

Hogyan adózik az adó? Ha megpróbáljuk számszerűsíteni az adók nagyságrendjét, akkor a pezsgőgyártáshoz és forgalmazáshoz közvetlenül kapcsolódó adók viszonylag könnyen meghatározhatóak. 7 dl/palack csomagolású pezsgő esetében 1000 Ft/palack értékesítési árat feltételezve az adótartalom a következők szerint alakul.

– Jövedéki adó	100 Ft/palack
– környezetvédelmi termékadj	45 Ft/palack
– élelmiszerlánc-felügyeleti díj	1 Ft/palack
<u>– általános forgalmi adó</u>	<u>213 Ft/palack</u>
Összesen	359 Ft/palack

A pezsgőgyártáshoz közvetetten kapcsolódó adók meghatározása összetettebb feladat.

200 Ft/l bor elszámoló árat feltételezve 7 dl/palack pezsgő alapanyagköltsége 140 Ft, és ehhez kapcsolódó adalékanyagok, csomagoló anyagok költsége 182 Ft/palack. Az egyéb költségek nagyságrendje, amely részben a munkaerő foglalkoztatásából adódik 319 Ft/palack, melynek közvetlen és közvetett adó tartama kb. 210 Ft/palack. A fentiekből következően 1 palack pezsgő adótartalma az alábbi:

Közvetlen adó	359 Ft/palack
Közvetett adó	210 Ft/palack
Becsült adó	28 Ft/palack
Összesen	597 Ft/palack

Összességében megállapítható, hogy a pezsgő, amely az üvegben van, valójában nem pezsgő, hanem palackozott adócsomag.

3. Összefoglalás

Napjaink embere az adók sokaságával él együtt. A költségvetés pénzigénye egyre nő, újabb és újabb adó-nemekkel, elvonásokkal próbálják a finanszírozási gondokat enyhíteni. A konkrét adóelvéket a gazdaságpoli-tikai célok tartalmazzák. A rossz adópolitika sokat tud rontani a gazdasági helyzeten, a jónak mondott adópoli-tika nem feltétlenül eredményez jó gazdasági körülményeket, de mindenképpen elősegíti annak létrejöttét, mivel az adó a gazdaságirányítás egyik fontos pénzügyi eszköze. A nagyobb adóbevételek érdekében lehetőleg azt a területet kell intenzíven adóztatni, ahol nagy az adóalap, a forgalmi típusú adók esetében nagy a forga-lom.

Az adópolitika területén lényeges kérdés a feketegazdaság elleni határozott fellépés. Ez nem csak az adópo-litika, hanem az egész társadalmat és az egész jogrendszert érintő feladat.

Az adók pókhálója átszövi a gazdaság és a mindennapi élet teljes területét, olyannyira, hogy több esetben már az adó is adóztatásra kerül. Például regisztrációs adó, környezetvédelmi termékadj, áfa.

Felhasznált irodalom

- Herich György (2007) Adótan pp. 6–40.
Horváth Zsuzsanna (2004): Pénzügy I. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Kállai Lajos–Sztanó Imréné (2000): Adók, illetékek, járulékok és vámok. Budapest, Saldo pp. 38–58.
Samuelson, Paul A.–Nordhaus, William D. (1990): Közgazdaságtan III. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest pp. 1036–1045.
Smith, Adam (1974): An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Glasgow Bicentenary Edition Ox-ford: Oxford University Press.
1990. évi C. törvény a helyi adókról

1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról
 1991. évi LXXXII. törvény a gépjárműadóról
 1994. évi CII. törvény a hegyközségekről
 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól
 1995. évi LVII. törvény a vízgazdálkodásról
 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról
 1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról
 1997. évi LXXX. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről
 1998. évi LXVI. törvény az egészségügyi hozzájárulásról
 2003. évi LXXXVIII. törvény az energiaadóról
 2003. évi LXXXIX. törvény a környezetterhelési díjról
 2003. évi XC. törvény a Kutatási és Technológiai Innovációs Alapról
 2003. évi CX. törvény a regisztrációs adóról
 2003. évi CXXVII. törvény a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól
 2007. évi CXXVII. törvény az általános forgalmi adóról
 2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről
 2011. évi LXXXV. törvény a környezetvédelmi termékdíjról
 2011. évi CLV. törvény a szakképzési hozzájárulásról és a képzés fejlesztésének támogatásáról
 2011. évi CLVI. törvény egyes adótörvények és azokkal összefüggő egyéb törvények módosításáról (szociális hozzájárulás)
 2011. évi CXCI. törvény a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról

A MUNKAHELYI TANULÁS EREDMÉNYÉNEK HASZNOSÍTÁSA OKTATÁSI KERETEKBE

UTILIZATION OF THE RESULT OF THE WORK-PLACE LEARNING IN EDUCATIONAL FRAMEWORKS

DR. MÓRÉ MARIANN főiskolai docens
KESZLER ÁDÁM PhD-hallgató
Debreceni Egyetem

1. Fogalmi keretek

A munkahelyi tanulás fogalma szoros összefüggésbe hozható az egész életen át tartó tanulás XX. században megjelent koncepciójával. A koncepció legtöbb értelmezője csak egy szereplőt, a munkavállalót tekinti érintettnek, holott a folyamatnak szerves résztvevője a munkaerőpiac másik oldala, a munkaadó (Gulyás, 2008). A felnőtt korú munkavállaló egyén bizonyos tanulmányok elvégzése után kerül a munka világába, a tanulásról olyan személyes tapasztalatai vannak, amelyek erősen befolyásolják további motivációit. A munkaadók valamilyen úton, valamilyen területre kiképzett dolgozókkal kerülnek kapcsolatba, akiknek képzettsége, kompetenciája pillanatnyilag megfelelő az elvégzendő feladat szempontjából. A munkaerőpiac mindkét szereplője elsősorban bizonyítványokkal beazonosított módon gondol a tudásra, de a formalizált keretekben megszerzett tudás nagyon hamar elévülhet. A változó gazdasági környezet nagyon könnyen kívánhat meg teljesen új tudást a munkavállalótól. A munkaadótól a hatékonyság és a versenyképesség folyamatos fejlesztéseket, a globális igényekhez igazodást kívánja meg, amelynek fontos eleme a munkavállalók képzése (Láczay, 2012.). Nem szabad azonban úgy gondolnunk erre a tanulási formára, mintha ténylegesen csak a legújabb korban játszott volna szerepet az egyének életében. Az emberek mindig is tanultak a munkahelyükön, ahogyan azt Szabó (2008) részletesen összegzi. A céhes szervezetek jellemezőjeként a szakmai ismereteket a munkavégzés során kellett és lehetett elsajátítani, csak később került ki intézményi keretek közé a tanulás. A tanulás ezzel elvált a munkától, termelést megelőző folyamat lett, egyéni célként és hasznosítható személyi jellemzőként azonosult. A technikai korszerűsödés eredményeként a 20. század első felére a gépek uralta munkahely világa az egyéntől a megbízható, állandósult tudást, esetleg gyorsuló munkatempót várt. A 20. század végére az információ-technológiai robbanás azonban olyan gyors változást eredményezett a munka világában, amely ezt az állandó státusra törekvő, kényelmes életet pillanatok alatt elsöpörte. Az iskolában megszerzett tudás évek alatt elévül, „az egy munkahelyen töltöm le az életem” kényelmes szemlélete teljesen eltűnt. A munkaadó és a munkavállaló nagyon hamar a képzés, fejlődés/fejlesztés hálójába kerül. Ez a kapcsolat helyezte előtérbe a munkahelyi tanulás fogalmának újradefiniálását. Sz. Tóth (2006) munkahelyi tanulásként azonosítja a *munkavégzés során történő tanulást; munkahelyi képzéseken zajló tanulást; szakmai gyakorlat közbeni tanulást; munkahelyen, de nem munkavégzés közben zajló tanulást*. A konkrét munkafeladathoz kötődő képzés keretében történő ismeretbővítés kevésbé költséges, mint a külső képzőhelyek által szervezett ismeret-átadások (Vántus, 2010). A meghatározások elfogadhatónak, természetesnek tűnnek, ennek megfelelően kerül különös megvilágításba egy hazai reprezentatív felmérés (Török 2006) eredménye, amely szerint a teljes munkaidőben foglalkoztatottak 48,4%-a azt állította, hogy az elmúlt 12 hónapban munkavégzése során nem tanult semmit.

A munkahelyi tanulás értelmezési kereteihez hozzátartozik az is, hogy meghatározzuk milyen formákban történik a tanulás. Az Európa Tanács „Memorandum az egész életen át tartó tanulásról” (II) a tanulási tevékenység három alapkategóriáját határozta meg:

- *Formális tanulás:* oktatási és képzési intézményekben valósul meg, oklevéllel, szakképesítéssel ismerik el.
- *Nem formális tanulás:* az oktatási és képzési rendszerek mellett zajlik, általában nem ismerik el hivatalos bizonyítvánnyal; lehetséges színtere a munkahely, de megvalósulhat civil társadalmi szervezetek körében is.
- *Informális tanulás:* a mindennapi élet természetes velejárója. A formális és nem formális tanulási formákkal ellentétben, az informális tanulás nem feltétlenül tudatos tanulás, és lehet, hogy maguk az egyének sem ismerik fel tudásuk és készségeik bővülését

A meghatározásokban fontos szerepet játszik a munkahelyi tanulóval való kapcsolat megjelölése. A nem formális tanulás definiálásakor a dokumentum a tanulás lehetséges színtereként jelöli meg a munkahelyet. Az informális tanulás definiálásban azzal utal a munkahelyre a dokumentum, hogy a mindennapi élet természetes velejárójaként tekint erre a tanulási formára, s ebben – a munkavállaló korban lévő felnőtt emberek esetében – természetes szereplőként jelenik meg a munkahely.

2. A tudás hasznosítása

A Memorandum kiemelt célként fogalmazza meg a tanulás iránti igény emelését olyan személyek esetében, akik korábban csak kevésbé érzékelték a tanulás eredményét, hasznát. A munkahelyi tanulás fogalmát szorosan kötődik a munkavállaló egyénhez, akinek a tanulási tevékenysége során valósul meg az ismeretek elsajátítása. Az egyén fekteti be a legtöbb energiát a folyamatba, sok esetben részt vállal a költségekből, feláldozza szabadidejét. A munkaadó számára szervezési, és anyagi kérdések merülnek fel. A munkafolyamatokat figyelembe véve kell biztosítani a szervezett formában zajló képzéseket, akkor is szükséges beruházni a képzésbe, ha annak fedezete csak nehezen teremthető elő. Ezek a vállalások mindkét fél részéről felvetik a kérdést: megtérül-e a befektetés, lesz a haszna a tanulásnak/képzésnek? A pályakezdők számára fontos szempont az, hogy álljon rendelkezésre megfelelő minőségű és mennyiségű munkahely, ahol végzettségüket azonnal hasznosítani tudják (Mohácsi, 2011). A formális tanulás útján szerzett tudás haszna az egyén számára kézzelfogható eredménnyel jár, ahogyan azt Polónyi (2004) egy hazai kutatás keretében bemutatta. A végzettségek szintje szerinti vizsgálati eredmények a többlettudás hasznát bizonyították. A matematikai módszerrel kiszámított egyéni megtérülés a szakmunkás végzettség esetén a legalacsonyabb: 4,69% középiskolai és egyetemi végzettség megszerzése esetén közel azonos: 13% fölötti. A társadalmi megtérülést vizsgálva is a szakmunkás bizonyítvány megtérülése a legalacsonyabb (0,58%), a legmagasabb a középiskolai megtérülés (9,06%), míg az egyetemi végzettségéétől már lényegesen alacsonyabb értéket számoltak (5,28%). Megtérülési ráta szerinti adatok az utóbbi években nem állnak rendelkezésre, de egy bérhozzamot vizsgáló kutatás szerint (Varga 2010) az egyetemi végzettségük bérhozzama 2006 után csökkenni kezdett, ami természetesen a megtérülési ráta csökkenését is jelenti. A középiskolai végzettségük bérhozzama a kutatás szerint nem változott. A nonformális és informális tanulás hasznosulásáról alig készül felmérés.

Felfogásunk szerint a tanulás haszna az egyén-, a munkaerőpiac-, és az oktatási rendszerben történő érvényesítés szempontjai szerint csoportosítható (1. táblázat).

1. táblázat. A különböző tanulási utakon szerzett tudás hasznosulása Magyarországon

	Személyi haszon	Munkavállalói státusz szerinti haszon	hallgatói státusz szerinti haszon
Formális tanulás	bizonyítvány, oklevél	álláskeresés során a szakmai alkalmasság bizonyítása	egymásra épülő képzések esetén
Non-formális tanulás	lexikális ismeretek bővülése, kompetenciák fejlődése	munkavégzés közben hasznosul	bizonyos szakmai képzések esetén előzetes tudásként elismerik
Informális tanulás	gyakran nem tudatosul	elengedhetetlen feltétele a munkavégzésnek	nyelvi képzések esetén előzetes tudásként elismerik, más esetekben csak ritkán

Forrás: Saját készítés

Jelen tanulmány szempontjából a hallgatói státusz szerinti haszon kérdését emeljük ki, s itt elsősorban a felsőoktatási keretekben érvényesíthető előzetes tudáselismerés kérdéskörére fókuszálunk. A különböző tanulási utakon megszerzett tudás elfogadását Magyarországon a Tempus Közalapítvány támogatásával készült vizsgálat (Vámosi 2010) tárta fel. A kutatásból az derült ki, hogy a „tanulási eredmények alkalmazása” fogalmat a felsőoktatásban dolgozó oktatók 22%-a ismeri, de tényleges használatról nem beszélhetünk. A formális oktatási keretek között megszerzett tudás elismerésével szemben az oktatók ötöde megengedő, ugyanakkor a felsőoktatási szektor komoly ellenállást tanúsít az egyéb módon megszerezhető előzetes tudás formalizált elismerésével szemben. Az 57 felsőoktatási intézményt érintő felmérésében a megkérdezett oktatók mintegy 8%-a nyilatkozott úgy, hogy a továbbképzésekben megszerzett tudás beszámítását elképzelhetőnek tartaná, de még az 5%-ot sem érte el azon válaszolók száma, akik az informális úton megszerzett tudást elismerhetőnek vélik.

A különböző tanulási környezetekben, a munkahelyi tanulás során megszerzett tudás oktatási keretekben történő elismertetésére az Európai Unió számos országában van lehetőség. Franciaországban széles körben az 1980-as évektől kezdve van rá mód, 1985-ben pedig törvényi szinten is megteremtették a lehetőségét az informális úton szerzett tudás elismerésének. 2002-ben úgy módosították a törvényt, hogy a képesítés akár egyetlen intézményi modul teljesítése nélkül is megszerezhető. A törvény megalkotóit társadalompolitikai tényezők befolyásolták, azt ismerték fel, hogy a munka melletti tanulási formák jelentős része nem ad végzettséget. A felmérések azt bizonyították, hogy a munkavállalók 30%-a olyan munkakört tölt be, amelyhez meg van a szakmai tudása, de nincs meg a végzettsége. Olyan elismerési eljárásokat vezettek be, amelyek eredményként a valamilyen formában megszerzett tudás elismerése által tanulmányi mentesség érhető el. Talán nem véletlen, hogy az Európa több államában is már alkalmazott eljárás elnevezését a francia validáció kifejezés adta meg. A validáció a szakképzésben azt a célt szolgálja, hogy bővítse az egyes képesítések megszerzésének lehetőségét, esélyt kínáljon az idősebb tanulni vágyók számára. A több éves munkatapasztalattal rendel-

kezők számára komoly előny, hogy a munkavégzés során megszerzett szakmai tudásért felmentést kaphatnak egyes modulok teljesítése alól, vagy krediteket szerezhetnek, csökkenthetik a képzés megszerzéséhez egyébként szükséges időt. A validáció a felsőoktatásban az előzetes tudás elismerését jelenti. Ennek a felismerése, hogy a szervezett formában történő tanuláson kívül számos más tevékenység (pl. munkavégzés) is eredményezhet ismereteket. A validáció alapelve, hogy a különböző tanulási módokat és helyzeteket egyenrangúnak fogadják el, s ezzel a tanulás eredményét értékeli, függetlenül attól, hogy melyik tanulási környezetben történt.

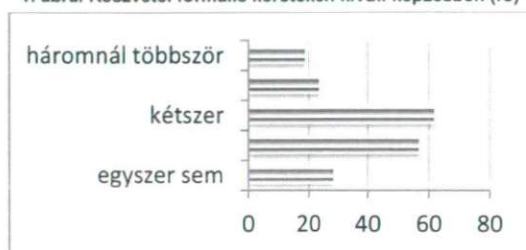
Magyarországon nincs elfogadott, szabályozott, validáció. Az előzetes tudás értékelése kifejezést a 2001-es felnőttképzési törvény fogalmazta meg. A 17. § (2) szerint „A képzésre jelentkező felnőtt kérheti tudásszintjének előzetes felmérését, amelyet a felnőttképzést folytató intézmény köteles értékelni és figyelembe venni”. Az elismerési eljárás kidolgozására hazánkban a kanadai tapasztalatok alapján került sor az 1990-es évek második felében. A Székesfehérvári Regionális Képzőközpont olyan helyi gazdálkodó cégeknek kínált programokat, amelyekben a korábban megszerzett tudás beszámításával lerövidült volna az aktív dolgozók képzése. Érdeklődés azonban nem volt. A felnőttképzési törvény fent említett paragrafusára alapján minden felnőttképzést folytató intézmény végez „előzetes tudás felmérést”, hiszen ennek hiányában büntetnék a szervezetet. A mérés módszere nem meghatározott, ezért a felnőttképzők többsége letudja ennek az elvárásnak a teljesülését a nyelvtanfolyamokra jelentkezők előzetes tudásfelmérésével, s ennek eredményeként alakítja ki a csoportokat. A Békéscsabai Képzőközpont kifejlesztette az ún. Movelex módszert a szakképzésre, végül tesztek kitöltésére alapozva állapítja meg a kompetenciát. Mára a Movelex inkább tanulási segédesszközként elérhető program, mely az „Értőtanulás” néven vált közismertté. A felsőoktatásban nincs értelmezve az előzetes tudás. A 2012-től hatályos felsőoktatási törvény 2005. évi CXXXIX. törvény 58.§ (7) bekezdésébe az alábbi szabályt: „A kreditátviteli bizottság a korábbi tanulmányokat és munkatapasztalatokat tanulmányi követelmény teljesítéseként elismerheti. A munkatapasztalat alapján beszámítható kreditek száma legfeljebb harminc lehet.” Míg a törvény korábban hatályos változata meghatározta, hogyan kell számon kérni az ismereteket (szóbeli vagy írásbeli formában) addig az új törvény erről már nem rendelkezik. A törvény és korábbi végrehajtási rendeletének alapos áttanulmányozás után sem állapítható meg azonban, hogy pontosan mit érthetett a törvényhozás munkatapasztalaton. Feltételezhetően ennek közelebbi meghatározását a törvény az intézményi szabályozásra, illetve a gyakorlatra bízta. A felsőoktatási szolgáltatások rendszerszintű fejlesztése” projekt zárótanulmánya (Derényi-Tóth 2011) a validációról egy általánosan érvényesíthető eljárásrend alapjait írja le. Az eljárásrend megfelelő minőségbiztosítást, hallgatói és intézményi védelmet is feltételez. A javaslat szerint a tudás azonosítása különböző bizonyítékok begyűjtése, összevetése és megfeleltetése, végül döntés során történik meg. A folyamat lebonyolításához a szerzők elengedhetetlennek tartanak egy tanácsadási folyamatot, amelynek során a kérelmezőket segítik abban, hogy képesek legyenek az elvárással azonosítani tudásukat. A megfelelő bizonyíték hiánya vagy elégtelensége esetén a közvetlen tudásvizsgálatot javasolják. A már említett felsőoktatási projekt lezárásaként születtek ugyan ajánlások arra, hogy a különböző tanulási utakon szerzett tudást – más néven az előzetes tudást – ismerje el valamilyen formában a magyar felsőoktatás, de vele párhuzamosan nem történt meg a törvényi szabályozás. A szakárca álláspontja szerint az egyetem kezdeményezésekből leszűrő tapasztalatok alapján érdemes a kérdést rendellel, vagy törvénnyel keretbe foglalni. Talán éppen ez a központi szabályozatlanság az, ami részben visszatartja az intézményeket a validáció alkalmazásától. Az egyetemi autonómia ellenére a felsőoktatási szektor szereplői igénylik, hogy az általuk alkalmazott eljárások jogilag alaposan körbejártak legyenek, a minőségbiztosítási feltételeknek teljes mértékben megfeleljenek. A projekt intézményi szintű kipróbálása a magyarországi felsőoktatási intézményben megtörtént, de rendszerszerű alkalmazása még nem valósult meg. Esettanulmányunkban egy validációs kísérletet mutatunk be, amelyet a Debreceni Egyetem fejlesztett ki, s alkalmaz az Emberi Erőforrás Tanácsadó MA képzésben.

3. A munkahelyi tanulás során szerzett tudás elismerése a Debreceni Egyetemen

A munkavállalói státuszhoz köthető tanulás a Debreceni Egyetem Emberi Erőforrás Tanácsadó MA (EET MA) képzés hallgatói körében folytatott kérdőíves megkérdezésünk alapján mutatjuk be. Az EET MA képzést 2009-ben indította először az egyetem. A végzettség feljogosít felnőttképzési-, tanácsadási- és humánmenedzseri feladatok ellátására is. Levelező tagozatot a Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar hirdet, eddig 317 fő nyert felvételt, aktív hallgatói létszáma jelenleg 191 fő. A képzésre vonatkozó validációs eljárásrendet ez a kar dolgozta ki. Az előzetes tudás megállapítására két módszert ötvözött az intézmény: a deklaratív módszert (a kompetenciák alapján történő beszámítást) és a kompetencia portfóliót (a munkavégzés során keletkező kompetenciák bizonyítását). A munkatapasztalat beszámítása a gyakorlati követelmények teljesítéseinek egyéni elbírálás során, a kérelmező munkáltatója által kiadott foglalkoztatást igazoló dokumentum vizsgálatával, valamint egy részletes, a konkrét munkatapasztalat leírására szolgáló szakmai önéletrajz alapján történik. A szakmai tárgyak teljesítése alóli felmentést kérelmező hallgatóknak értékelési portfóliót kell készíteniük, amelynek tartalma: szakmai önéletrajz, az eddigi tanulmányok felsorolása (fénymásolat azok esetében, ame-

lyek dokumentálhatók) munkatapasztalat leírása. A hozott tudásról a kérelmező prezentáció keretében is beszámol. A gyakorlati követelmények teljesítése alóli felmentés 9 kredit-, a tantárgyi követelmények teljesítése alóli felmentés 20 kredit értékű. Ez együttesen 29 kredit, ami összhangban van a felsőoktatási törvény által meghatározott értékkel. Az eljárásrend kidolgozása mellett tanácsadási tevékenységgel bővült a tanulmányi osztály szolgáltatása. A tanácsadás része egy előzetes formai bírálat, amelynek eredményeként több hallgató visszavonta a kérelmét. A validációs eljárásrendben a hallgatók térítés ellenében vehetnek részt. Vizsgálatunkban kérdőíves megkérdezés révén arra kerestük a választ, hogy a képzés hallgatói hány alkalommal vettek részt olyan képzésben, amelyet munkavállalóként végeztek el: 1. ábra: előzetesen milyen képzésekben vettek részt.

1. ábra. Részvétel formális kereteken kívüli képzésben (fő)

Forrás: saját vizsgálat

Az emberi erőforrás tanácsadó levelező tagozatos hallgatók közül 29 fő nem vett még részt képzésen, ez az érintett képzési létszám 15%-a. A hallgatók egyharmada már két alkalommal vett részt valamilyen képzésben, de 10% azoknak az aránya, akik háromnál többször iskolarendszeren kívül is fejlesztették tudásukat. Összességében az állapítható meg, hogy a hallgatók 85%-a iskolai tanulmányait befejezve fejlesztette tudást, munkavállalóként

4. Összegzés

Jelen kutatásban a hallgatók nagy többsége kapcsolódott be olyan képzésbe, amely nem adott vég bizonyítványt, legfeljebb csak tanúsítványt. Fejlesztették tudásukat annak ellenére, hogy tisztában voltak azzal, formalizált keretek között ebből a tudásból, semmit nem tudnak érvényesíteni. A Debreceni Egyetem által biztosított validációs eljárásban először nyílt lehetőségük erre. Megítélésünk szerint a nonformális és informális tanulás eredményének elismertetése, validációja a felsőoktatás kereteiben érdeke a munkavállaló korú felnőtt embernek. Az elismerés hozzájárul a társadalmi integrációhoz, a foglalkoztatathatósághoz, a további tanuláshoz. A folyamatnak jelentős munkaerő-piaci szerepe van a munkavállalói integrációban. A munkahelyi előmenetel, a szakmaváltás, a munkahely változtatás szándéka, a remélt fizetésemelés szerepet játszhat a tanulás vállalásában. A felnőtt hallgatók speciális képzési igényeinek figyelembe vétele – ezen belül az előzetes és a munkahelyi tapasztalat során szerzett tudás elismerése – a felsőoktatásnak is fontos, hiszen a lakosság felsőfokú végzettséggel rendelkező hányadának növelésére vonatkozó ambiciózus európai uniós és nemzeti célkitűzések nem érhetők el a felnőtt hallgatók nélkül (Keczer 2012). A KSH 2008-ban közzétett adatai szerint az életkor előrehaladtával egyre csökken azoknak a száma, akik valamilyen oktatásban, képzésben vesznek részt. A 25 és 34 év közöttiek 13%-a, 45 és 54 év közöttieknek 9,9%-a, míg az 55 és 64 év közöttieknek már csak 4,5%-a szerzett ismereteket ebben a formában. Az életkor előrehaladtával a formalizált oktatási rendszerben szerzhető ismeretek helyett egyre nagyobb szerepet tölt be a munkavégzéshez kötődően megszerzhető tudás. Mára már talán nincs is olyan munkaterület, amelyet el lehetne látni csupán a több éve megszerzett szakmai tudás birtokában. Az állandó tanulás, a fejlődés feltétele a munkavégzésnek. Különbösen igaz ez a diplomás állásokra. Az OECD adatai alapján (13) az mondható, hogy hazánkban a 25–64 év közötti korosztályban az alacsony iskolai végzettségűek 2,9%-a, a felsőfokú végzettségűek 19,4%-a vesz részt formális vagy nonformális képzésben. Ugyanez a részvétel lényeges változást mutat az egyes korcsoportokban. A 25 és 34 év közöttieknek 23%-a, az 55 és 64 év közöttieknek már csak a 9%-a vesz részt valamilyen képzésben. Ettől természetesen többen fejlesztik tudásukat, de a statisztikában nem szerepelnek azok, akik munkahelyi kényszerből vagy önkéntesen, ill. a munkatapasztalathoz kötődően informális úton szereztek tudást. A különböző módokon megszerzett tudás szerencsés esetben az egyén számára egységes egészzé áll össze, része szakmai fejlődésének, munkahelyi elismerésének. Egy újabb tréning, tanfolyam, esetleg felsőfokú tanulmány során megszerzett tudás hasznosulása/hasznosítása azonban csak kevés esetben érvényesül, az intézményi szektorban az oktatók nem építkeznek az előzetes tudásra, az intézményi kereteken kívül oktatók pedig anyagilag nem érdekeltek a folyamatban. A tudással rendelkező egyén számára azonban fontos lehet ennek a tudásnak az elismertetése.

Felhasznált irodalom

- Derényi András–Tót Éva (2011): Validáció. OFI Bp.
- Gulyás László (2008): A munkakörnyezet kérdésköre. In: Gulyás László szerk.(2008): A humán erőforrás menedzsment alapjai. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 189–206. pp.
- Keczer Gabriella (2012): A felsőoktatás szerepe az élethosszig tartó tanulásban. In: Juhász-Chrappán (szerk): Tanulás és művelődés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Láczay Magdolna (2012): A szervezeti kultúra és a regionalitás. In: VIKEK Közleményei IV. évf. 2. sz. (No. 8.) 75–87. pp.
- Mohácsi Márta (2011): Munkaerőpiaci igény a vállalkozások szemszögéből az Észak-alföldi régióban. XI. Országos Neveléstudományi Konferencia. Regionalitás és szakképzés: Új kihívások, új lehetőségek a szakképzésben és a felnőttoktatásban. Szimpóziumi előadások. Budapest 21–35. p.
- Polónyi István (2004): A felnőttképzés megtérülési mutatói. Felsőoktatási Kutatóintézet Bp.
- Szabó Katalin (2008): Tanulás a munkahelyeken a munkahelyért. In: Educatio 2008/2. pp. 218. 231.
- Sz. Tóth János (2006): Európai kihívások. magyar lehetőségek. Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest.
- Török Balázs (2006): Felnőttkori tanulás-célok és akadályok. Educatio 2. szám pp. 333–347.
- Varga Júlia (2010): Mennyit ér a diploma a kétezres években Magyarországon. In: Educatio 2010. ősz. 370–383. pp.
- Vántus András (2010): A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban. IV. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. II. évf. 2–3. sz. (No. 3–4.) pp. 24–31.

Internetes hivatkozások:

II: <http://www.tudosz.hu/EgeszEletTanulasEu.pdf>

RENDSZERTUDOMÁNY – ÚJRAGOMBOLVA. A VALÓS KOMPLEX RENDSZEREK MŰKÖDÉSE AZ ÚJ FIZIKAI ISMERETEINK TÜKRÉBEN

SYSTEM THEORY – BUTTONED UP AGAIN. OPERATION OF THE REAL COMPLEX SYSTEMS IN THE MIRROR OF OUR NEW PHYSICAL KNOWLEDGES

ZIEGLER ÉVA rendszerkutató mérnök
Ziegler Consulting

Abstract

The system science can achieve a qualitative breakthrough, combining the classic system theoretical approach with our new knowledges and experimental results in physics clarifying and redefining the relationship between any real, complex, operating system and it's large system environment. We can interpret the process of control and daily practice of production and handling of information in a new, more consistent and efficient way, looking at the real context of the three major branches of the system science – system-, control-, and information theories – based on the results of quantum physics (where the basic keyword is the exert influence) not only in physical and engineering systems, but in economic and social systems of management science as well. The presentation and the article outlines the theoretical background, and illustrates it's concrete, practical usefulness in two deficiencies of control-theoretical areas, affecting operation of systems, which until now have not been mentioned or modeled sufficiently both in cybernetics and economical, social systems.

1. Bevezetés: Rendszertudomány új megközelítésben

A rendszerelmélet, mint tudományág, alig száz éve pozicionálta magát a tudományban, de akkor igen határozottan és erőteljesen, Bertalanffy, Boulding, Shannon és számos további, kiemelkedő tudós munkájának eredményeként. Azonban, egy széleslátókörű és megalapozott, rendkívül ígéretes öndefiniáló, cél- és feladatmeghatározó kezdet után fejlődése hirtelen, mintha megtorpant volna, és pár évtizede nemhogy zászlóshajóként, húzóágazatként készítené a többi tudományágat egyfajta „messenger” szerepkör betöltésével és a tudományos fejlődés közös attribútumainak meghatározásával és azok gyakorlati, kölcsönös hasznosításával, hanem mintha szétaprózódott volna, mintegy bűvópatakként szétszórt volna a többi társtudomány – mint a fizika, matematika, kibernetika, informatika, telekommunikáció, robotika, mesterséges intelligencia stb. – elmúlt néhány évtizedes diadalmenetében.

Fogalmazhatjuk keményebben is: a rendszerelméletet, mielőtt a tudományos köztudatban önálló tudományként kellőképpen megerősödött volna, a szűkebb és tágabb környezetébe tartozó, őt megalapozó és belőle táplálkozó tudományágak, társtudományok – részben éppen a rendszerismereti eredményekre alapozottan – öles léptekkel leelőzték.

Kutatóként és fejlesztőként kiemelten fontosnak látom, hogy a rendszerelmélet nevű tudomány csak szűk csoportokban ismert eredményei széles körben, a gyakorlat szakemberei számára megismerhetővé és hasznosíthatóvá váljanak, hogy a rendszertudomány elláthassa feladatát nemcsak a természettudományos környezetben, hanem a gazdasági, társadalmi rendszerekben, azok új modelljeinek fejlesztésében is, és egyben az őt megillető központi szervező pozícióba kerüljön a tudományok együttműködésében.

Más irányból nézve: Ha ismerjük az Univerzum óceánjának működési szabályait, akkor repülve szörfözhetünk a hullámok taraján – míg ha nem ismerjük a szabályokat, azok akkor is ugyanúgy működnek, de a hullámok kökeményen elsodornak és végül begyűrnek minket a víz alá.

Azt, hogy a rendszertudomány ma képes olyan kérdések megválaszolására, amelyekre néhány évtizede még gondolni sem tudtunk, hogy olyan modellek állnak rendelkezésre, amelyek létezése is ismeretlen volt még pár éve, azt egyik oldalon az irányításelmélet és az információelmélet fejlődésének köszönhetjük. De azt, hogy magukat a rendszereket, a világunk alapvető működését kezdjük (meg?)érteni, hogy az összes felépítmény-tudomány mélyben rejlő szerves együttműködését és összhangját képesek vagyunk egyre nagyobb értékben felismerni, feltárni és „munkára fogni”, azt alapvetően a fizika fejlődésének köszönhetjük.

A fizika – a kvantumfizikától a kozmológiáig – több mérvadó fizikus és tudós egybehangzó vélekedése szerint is túlzás nélkül állíthatóan az utóbbi 30–40 évben többet fejlődött, mint az emberiség egész addigi törté-

nelmében együttvéve. És ennek a fejlődésnek még távolról sincs vége, sőt, most kezdünk csak rálépni a valóság megértéséhez vezető multidimenzionális matematikák által előjelzett útra. De a már rendelkezésünkre álló nagy számú rendszerelméleti vonatkozás közt van egy kulcs fogalmunk, amelyet a fizika mai szintje adott megfelelően értelmezve a kezünkbe, és amely a rendszertudomány egészének kereteit is pontosítva rajzolja újra: a *hatásgyakorlás* fogalma. Nézzük, miért.

2. A rendszertudomány fogalma és tárgya

2.1. A rendszerelmélet a rendszerek tudománya

A rendszerelmélet ilyen értelemben a rendszertudomány történelmileg kialakult saját megnevezése. Ez kissé zavaró, mivel a tudományt magát, illetve a konkrét tudományágakat általában elméleti és gyakorlati részre szoktuk bontani, és ez esetben a két rész közös neve az egyik rész nevével jelzett – de ha ezt elfogadjuk, mint hagyományban gyökerező sajátosságot, akkor a későbbiekben nem jelent semmilyen értelemszavató problémát.

A lényeg a rövid, de igen velős meghatározásban rejlik, bárhogyan nevezem el: a rendszerekben közös ismeretek tudományáról van szó. Ahhoz, hogy exakt módon megfogalmazhassuk, mi lehet közös a rendszerekben, pontosítsuk, mit értünk rendszer alatt.

2.2. Egy rendszer egymással kapcsolatban álló elemek összessége (Kiss Imre 2005)

A rendszer fogalom meghatározására igen széles skálán mozgó definícióhalmazt lehet a szak-, és kevésbé szakirodalomban találni. Közös jellemzőjük, hogy minél több szempontból pontosítják a definíciót, az annál szűkebb tartományt fog át, és annál több speciális rendszer marad ki belőle. Ha az összes rendszert magában foglaló definíciót keresünk, akkor a rendszerek fizikában, valós világban gyökerező legmélyebb alapjait is figyelembe véve a fenti 2.2. alatti rendkívül szikár meghatározás még mindig a legpontosabb rendszerdefiníció. A valós rendszerek esetében a fenti meghatározás a teljes Univerzum nagyrendszerében definiálandó (rész)rendszerekre egy szűkítő feltétellel igaz: Egy rendszer egymással kapcsolatban álló elemek összessége, egy adott téridő tartományban.

Antropikus megközelítésben a rendszereket két fő csoportra oszthatjuk: valós és képzetes rendszerekre. A rendszerelmélet mindkét rendszercsoportot magában foglalja.

A valós rendszerek a mai fizikai tudásunk szerint egyben szükségszerűen működő rendszerek is – a nagy és egyetlen egységes Univerzum-nagyrendszerbeli – kisebb téridő tartomány megfigyelő által meghatározott „körberajzolt” metodikájának eredményeképpen előálló – részrendszerei.

A képzetes rendszerek a valós rendszerekről a megfigyelő(k) által megszerzett ismeretek alapján a megfigyelő(k) által előállított, nem működő rendszerek. A két halmaz elemeit alkotó rendszerek csak egyik, vagy csak másik halmazba tartozhatnak. Az emberiség történetével egyidős a filozófiai, vallási kérdés, hogy vajon a valós, vagy a képzetes rendszerek-e az elsődlegesek. Ebben a kérdésben az Univerzum nagyrendszerén belül elfoglalt helyzetünkől kifolyólag jelen ismereteink szerint nem tudunk teljes tudományos igényességgel állást foglalni.

Mindenesetre figyelemreméltó, és a mindennapi tudományos munkánkat a fenti kérdésben való állásfoglalás nélkül is lehetővé tevő tény az, hogy habár a képzetes rendszerek számossága nagy valószínűséggel még nagyobb, mint valós rendszereké, minden képzetes rendszer megjeleníthetőségének, ezáltal megismerhetőségének szükséges feltétele, hogy a megjelenítő, legyen ember, állat, vagy gép, valós rendszerbeli, anyagi természetű alapot (agyvelő, memória...) biztosítson.

A következőkben ezért a valós rendszerekről teszünk megállapításokat, azzal a megjegyzéssel, hogy a képzetes rendszerek elemeit és relációs kapcsolatait sem tekintjük másodlagosnak, de jelen elemzésünk érdekében a valós rendszerekkel kapcsolatos megfontolások elégséges alapot adnak.

Meghatározásunk szerint tehát egy rendszer elemekből áll, amelyeket kapcsolatok kötnek össze. Milyen elemek építik fel a valós Univerzum egészét? Milyen kapcsolatok lehetnek ezek közt?

2.3. A valós rendszerek elemei a kvantumfizika által egyre mélyebben feltárt mikrovilágban rejlenek

A „rejlenek” kifejezés esetünkben nem irodalmi fordulat, hanem szó szoros értelmében veendő. Abban az Univerzumban, amelyben a mai tudásunk szerint élünk, van(nak) létező legkisebb téridő tartomány(ok), a Planck-féle téridők (10^{-35} méter, 10^{-43} sec) tartománya, amelynél kisebbben – jóllehet ezen még kisebb tartományok megfogalmazása nem ütközik semmilyen matematikai nehézségbe – az anyag (=tömeg/energia) legkisebb egységei nem képesek megnyilvánulni, megjelenni, mert hétköznapien fogalmazva rezdülések

minimálisan szükséges/lehetséges hosszával, „nem férnek el” kisebb tartományban.¹ (Hogy hétköznapi fogalmakkal segítsük az elképzelést: Ezek a térméretek nagyjából úgy aránylanak egy átlagos atom méretéhez, mint ez az atom aránylik a Föld-Hold távolsághoz.)

Ami viszont nem képes megnyilvánulni, arról mai tudásunk szerint tudományos igénygel nem tudunk mit mondani. („Mit csinál a szél, amikor nem fúj?”... → „Hol van az anyag, amikor éppen nem létezik?”...) A mi Univerzumunkban a legkisebb, megjelenni képes építőkövet betöltő anyagegységek elektron-, kvark-, neutrino-típusúak. (Több családban ismétlődően: mai ismereteink szerint háromban, amelyek közül erős feltételezésünk szerint csak a legkisebb tömegekkel bíró első család van jelen az Univerzumban a mostani időkben természetes körülmények között, de a másik két család elemeit is elő tudjuk állítani kísérleti körülmények között.) Ha tehát a rendszerelmélet által vizsgált valós rendszerek tényleges alapelemeit keressük, mai tudásunk szerint legalább eddig a szintig „le” kell mennünk, hogy megtaláljuk őket.

2.4. Az elemek közti kapcsolatot a hatásgyakorlások képviselik

Hatásgyakorlás – szintén mai ismereteink szerint – mind a három részecske családban négyféle, és csak négyféle² lehetséges: erős magerőkkel, elektromágneses erőkkel, gyenge magerőkkel és gravitációs erővel. Ezeknek mind nagysága – azonos távolságban lévő elemek között – mind hatótávolsága – eltérő távolság

¹ A jelen cikk fő mondanivalója szempontjából nem, de a rendszertudomány további, tudományos igényű megközelítésének, azon belül is az elemek és kapcsolataik pontosabb tárgyalhatóságának érdekében a mai tudásszintünkön már szükséges, hogy bevezessünk néhány eddig még nem használt fogalmat: A legkisebb hatásgyakorlások megnyilvánulására alkalmas Planck tartományba eső téridő tartományokat lássuk el rendszerelméleti azonosításra és következtetéseket levonásának megfogalmazhatóságát lehetővé tevő alkalmas megnevezéssel. Attól függően, hogy hány térdimenziós tartományt kívánunk megnevezni, jelezzük ezeket a dimenziószámhoz kapcsolódó megnevezéssel, és jelöljük egy tartományra utaló görög betűvel, a deltával: monon (Δ_1), duon (Δ_2), trion (Δ_3), tetron (Δ_4), ...dekon (Δ_{10}), endekon (Δ_{11}) etc. Ha jelezni kívánjuk, hogy pl. egy adott tetron nem négy térdimenziós, hanem három tér + és egy idődimenziós, akkor pl. a Δ_4 helyett alkalmazzuk a Δ_{31} jelölést, azaz „három plusz egyes tetron” kifejezést a síma „tetron” kifejezés helyett, vagy ha egy adott endekon tíz térdimenziós és egy idődimenziós, akkor a Δ_{11} jelölés és „endekon” kifejezés helyett a Δ_{101} jelölést és „tíz plusz egyes endekon” kifejezést. Mai fizikai tudásunk szerint, ha a világ működését valóban a többdimenziós húr- és bránelmélet írja le, akkor ez a legvalószínűbb formáció, ami a valós világot jellemzi. De távolról sem lehetünk egyelőre biztosak, sem abban, hogy a húr- és bránelmélet a végső elmélet, sem abban, hogy ha az, akkor a dimenziószám minden körülmények között a most legvalószínűbbnek tartott $10+1$ lesz. Ezért rendszerelméletileg a megnevezhetőséggel adjunk teret a fizika más, további fejlődési irányainak integrálhatóságára is.

² Ezt az állítást azért kezeljük megfontoltan: A hatásgyakorlás négyféle lehetősége négyféle bozonikus részecskehez kapcsolódik, és a mi Univerzumunkban fellépő hatásokat megfelelően magyarázza. Ezek közül egyet, a gravitont még kísérletileg demonstrálható alakjában nem találtuk meg, de legyünk megengedőek, mert a gyakorlati tudományos előjelzések pontosságában a graviton modell felkutatása nem ellentmondásos, sőt, helyes eredmények és következtetések levonását teszi lehetővé. De minimálisan is két további kérdés csirázik ki e tárgyban a fizika mai tudásszintjén, amelyek közül a második elágazóban további két irányú kérdést vet fel:

a) Mai tudásunk szerint nem biztos, hogy további bozonikus részecskék már nem várnak felfedezésre, és hogy ezek esetlegesen nem képviselnek-e olyan további erőket, amelyekről egyelőre nincs tudásunk. (Nem keverve a Standard Modell érdekében szükséges bevezetett feltételezett Higgs bozon nemrég történt tényleges felfedezésével, avagy létezésének bizonyíthatóságával, amely bozon típusú részecske nem vektoriális spinnel rendelkezik, hanem egy skalármezővel jellemezhető, és jelen ismereteink szerint nem erő, hanem tömegátadási feladattal bír.)

b) Továbbá, erős feltételezésem – amelynek erős térfizikai sejtésalapjai vannak, de bizonyítása mai tudásszintünkön még nem lehetséges – hogy hatásgyakorlásként nemcsak a $3+1$ -es dimenziósnak megismert saját terünkben ismert négy erőhatást kellene tekintenünk, hanem a valós részecskék („valós” itt abban az értelemben, hogy nem képzetes – de mind a tényleges, mind a virtuális részecskéket ebben az értelemben valószínűként azonosítva) legfőbb jellemzőjét, a létezését, a megnyilvánulását lehetővé tevő folyamatos önkonzisztens rezgést biztosító, nem valós hatásgyakorlásként megjelenő „valamit” is – nevezzük munkahipotézisként „transzhatásnak” –, amelyről egyelőre csak annyit tudunk, hogy b1) vagy a szuperszimmetrián alapuló, a mi Univerzumunk multidimenziós téridő szerkezetével való folyamatos kölcsöntranszhatás vagy pedig b2) a mi Univerzumunkon kívül eső, más multiverzális tartomány jellemző viselkedésének „lenyomata” a mi Univerzumunkban. Ez a második megközelítés nagyon messzire vezet: mondhatom-e bármiről, ami valamilyen módon befolyásolja a mi részecskéink viselkedését, esetleg nélkülözhetetlen alapot szolgáltat a mi Univerzumunk létezéséhez, hogy nem a mi Univerzumunk része? Ez – másként fogalmazva – a zárttság és nyíltság kérdéskörébe vezet. A térfizikusok komoly elméleti, sőt, néha már eszméi ellentétei részben pont emiatt alakultak ki. A válasz egyelőre még várat magára. Per definíciót az Univerzumot minden számunkra létező valami egységes egész rendszereként tekintjük, így a második megközelítés értelmetlenséget szülne. Ugyanakkor nem tekintjük hasonlóan fogalomértőnek az Univerzum más, olyan, már tudományos közelítően jobban elfogadott elméleteken alapuló tulajdonságait, amelyek ugyanilyen módon kimutatnak a jelen tudásunk szerint alkotott definíció saját határain túlra. Egy példa erre: a Big Bang esemény téridő pillanatában ma már tudjuk, hogy nem matematikailag nullidimenziós szingularitásnak megfelelő fizikai megfelelőség állt, hanem egy Planck méretek környéki, de határozottan méretekkel rendelkező téridő tartomány, ami valahonnan megszerezte mindazt az anyagot, és/de legalább azt a tágulást biztosító indító lökést, amiből most dolgozunk. Egy másik példa erre az Univerzum egészében, bárhol, bármely téridőtartományában folyamatosan fellépő, számunkra stochasztikus, de a fellépő részecskék számára kvantumszinten teljes mértékben determinisztikus jelenség, az anyagmegmaradást félperiódusokra durván megsértő, virtuálisnak nevezzük, de rövid ideig nagyon is valósan felbukkanó részecskék valós téridőben való megnyilvánulása-eltűnése. Mintha az Univerzum egy lyukas több-, például tízdimenziós térszövetet állítandóan „leszuszogna” valahová, ami nem mi vagyunk... A megoldást a definíció jövőbeni minőségi szélesítésében vélem érezni, de ahhoz, hogy ezt megtegyük, még több, jelenleg zömmel még csak kezdeti perturbációs számításokkal támogatott fizikai megközelítéssel, éppen csak letapogatás alatt álló elméletnek kell megalapozott és ellentmondásmentes matematikai eszközökkel alátámasztott tudással fejlődnie a térfizikában. E tekintetben heroikus munka folyik a fizika tudomány berkeiben – erről sokkal, de sokkal többet kellene hétköznapi szinten is tudnunk, mint amire ma van igény és lehetőség.

elemek esetében – nagyságrendekkel eltérő. Ennek ellenére, a fizikatudomány mai ismeretei szerint az első három hatásgyakorlásra alkalmas erőt képviselő anyagi (anyag: tömeg és/vagy energia értelemben) megnyilvánulások, a gluonok, fotonok, w/z bozonok rendkívül nagy energiás környezetben (azaz a mai Univerzum méreténél, jelentsen ez bármit is, jelentősen kisebb méretben és jelen ismereteink szerint majdnem 14 milliárd évvel ezelőtt) bizonyíthatóan egy azonos erőhatásból „fagytak ki” az Univerzum fejlődése, történetesen tágulása és lehűlése során történt fázisátmenetek következtében. Ellenáll még a hézagmentes tudományos igényű egységesítési magyarázatoknak és szándéknak a gravitáció – de szorul a hurok. A háromnál több térdimenzió feltételezésével felállítható elméletek között van egy konkrét elméleti halmaz, amely képes az ismert világunk eddig össze nem egyeztethető, azonban külön-külön tudományos igénnyel bizonyított kvantum- és relativitás-elméletnek, azaz a három már egységesíthető és a gravitációs erőnek egységes kezelésére. Ez a $10(11)/26$ térdimenziós húr-, ill. speciális részecske-, ill. kvantumgravitációs elméletek halmaza, amelyek vélelmezettlen egy közös „M” elméletből ágaznak el, erre vezethetőek vissza, de egyelőre a tudásunk és a matematikai eszközeink csak néhány ágra, és annak is csak a felszínére adnak betekintést, az „M” alap egészére még nem. Mindazonáltal a fizika és a matematika fejlődése ma már nem évszázadonként, vagy évtizedenként hoz egy-egy újabb áttörő eredményt a valós világ megismerésében, hanem ténylegesen évente, havonta vannak jelentős új eredmények. Ezért az „M” elmélet megismerhetőségére jó esélyeink vannak. A rossz hír, hogy minden egyes elméleti továbblépés, új bizonyított tény kinyit egy-egy újabb képletes ajtót, és azon át sokszorosan nagyobb és furcsább tartományokra nyílik kilátásunk – amelyek további sokszoros idő-, és kapacitásráfordítású elemzést, feltárást, fejlesztést igényelnek. Természetesen az az eshetőség sem hagyható figyelmen kívül, hogy nem az „M” elmélet lesz a megoldás, hanem valamely egészen más megközelítés.

3. A hatásgyakorlás, mint közös fogalom

3.1. Definíció

A hatásgyakorlás fogalma több száz éve bevett fogalom a fizikában – az erők tárgyak állapotát megváltoztatni képes tulajdonságára szoktuk használni. A hatás fogalom sokszor keveredik az erő, energia, munka, teljesítmény, hatásfok, impulzus, fogalmakkal is, ezért elevenítsük fel rövid kitérőként tárgyi ismereteinket, hogy pontosabban megfogalmazhassuk, miért és milyen értelemben jelent a bozonikus hatásgyakorlás fogalmának középpontba helyezése új szempontot, „újrágombolt kabátot” a rendszertudomány művelésében.

- [1] Induljunk ki az anyagból és a téridőből, ahol a tér három hosszú dimenziójának irányában mérhető távolságokat az egyszerű „út” szóval jelöljük:

Tömeg (kg), Út (m), Idő (s)

- [2] **Tömeg (kg) x Út (m) / Idő (s) = Tömeg (kg) x Sebesség (m/s) = Impulzus (kgm/s)**
 [3] **Tömeg (kg) x Gyorsulás (m/s^2) = Erő ($kgm/s^2 = N$)**
 [4] **Erő ($kgm/s^2 = N$) x Út (m) = Energia ($kgmm/s^2 = Nm = J$)**
 [5] **Energia ($kgmm/s^2 = Nm = J$) / Idő (s) = Teljesítmény ($J/s = W$)**
 [6] **Energia ($kgmm/s^2 = Nm = J$) x Idő (s) = HATÁS ($kgmm/s^2 \times s = kgmm/s = Js$)**

A hatás kvantált mennyiség, bozonok képviselik, a téridő Planck mérettartományában nyilvánul meg. A hatásnak van elemi legkisebb mérete, kvantuma, amely alatt a matematika gond nélkül folytatható, de a fizikai megnyilvánulás nem: ez a Planck-állandó:

- [6] **$h = 6,6261 \cdot 10^{-34} Js$**

3.2. Ez tehát az a hatásfogalom, ami a rendszertudományt a fizikával, valamint önmagán belül saját három fő területét is összeköti

A rendszerek valós részecske/hullámcsomag típusú fermionos elemei egymást a Planck időtartományokban négyféle bozonikus részecskékkel/hullámcsomagokkal „bombázzák”, azaz hatást gyakorolnak – ez maga a rendszerelemek közti kapcsolat fizikai megnyilvánulása.

Az irányításelméletben szereplő modellek mögötti valóság állapotváltozásainak minden mozzanatát, a min-tavételezéstől a beavatkozó jelig értelemszerűen ugyanezen hatásgyakorlások építik fel.

Az információelmélet alapját jelentő, határozatlanságmennyiség eloszlására alkalmas információmennyiség, amelyet jelek (mozgásban hírek, vagy rögzítetten adatok) hordoznak, ugyanezen hatásgyakorló részecskék/hullámcsomagok téridőbeli mozgásán alapul. Határozatlanságmennyiséget a fogadó oldalon ekosztatni,

ezáltal a fogadó felet információmennyiséghez juttatni kizárólag valós kapcsolat, azaz hatsgyakorlás segítségével lehet. Ha viszont akár csak egy fotonnyi hatsgyakorlás történik, akkor mindig és biztosan van határozatlanságelosztás is – leglábbis addig, amíg az idő és az entrópia iránya nem fordul vissza.

4. Gyakorlati kitekintés: két, gazdasági-társadalmi rendszerek hatsgyakorlás-modellezésében elkövethető hiba bemutatása

A rendszerek irányításában két alapvető lehetőségünk van: az irányító rendszer vagy az irányított rendszer egy adott időpillanatát követően, a megváltozott állapotának eredményeként előálló „output” hatsgyakorlás-sokból vesz mintát, azaz bozonok által hordozott jeleket, vagy az adott időpillanat előtt, még a megváltozás előtt, a környezetből az irányított rendszer felé irányuló hatásokból, az „input”-ból veszi a mintát. Majd mindkét esetben az irányító rendszer a mintát feldolgozza, és irányítórendszer output oldali beavatkozó jelet fog generálni az irányított rendszer számára, azaz az ő input oldalára. Az első megoldás a szabályozás (closed loop), a második a vezérlés (open loop) típusú irányítás. Több verzió nincs.

Az automatika, kibernetika, robotika, MI tudománya ezzel foglalkozik, igen magas szinten. A műszaki, kibernetikai rendszereink irányítása során olyan modelleket állítottak fel a mérnökök, tudósok, amelyek alapján az adott működtetési célnak tetszőleges pontossággal megfelelni képes valós rendszereket lehet működtetni.

A gazdasági-társadalmi rendszerekben ezek a modellek sora csődöt mondanak. Ennek legfőbb okaként a gazdaság- és társadalomtudomány képviselői magát a tudatosan gondolkodni és reagálni képes emberi elemet jelölik meg: valami olyan holisztikus „plusz” jelenik meg az emberi tényező miatt a gazdasági-társadalmi rendszerek irányításában, amelyet csak magasabb összefüggések és nagyobb rendszerek vizsgálatával fogunk tudni modellezni.

Anélkül, hogy ezen rendszerelméletileg a komplexitás és méreteken „fölfelé” tekintő irányzat kiemelkedő fontosságát lebecsülnénk, vegyünk szemügyre két olyan modellezési hibalehetőséget is, ami pont az ellenkező irányba „lefelé” fordítja tekintetünket, mégis erős magyarázattal szolgál mai modelljeink esetleges működési gondjaira.

Van egy olyan **primer additív hatsgyakorlásunk** minden irányítási rendszerben, amelynek műszaki-természeti fizikai körülmények között nincs jelentősége, de olyan rendszerekben, amelyekben az irányító és az irányított rendszer a közös nagyságrendszer működési periódusainak nagyságrendjébe eső időtartamon belül gondolkodni-tanulni képes elemekből áll, ott nagy, esetenként helyre nem húzhatóan nagy torzítást képes okozni az irányítás tervéhez képest. Ez a primer additív hatsgyakorlás abból fakad, hogy minden félperiódusban van egy kényszerű szerepcsere: Amikor az irányító rendszer beavatkozó jele eléri az irányított rendszert, az egyben az irányított rendszer számára egy irányító rendszer outputjáról történt mintavétellel azonos értékű. Majd az irányított rendszer a többi inputtal együtt ezt is feldolgozza, állapotát megváltoztatja, és outputján hatást gyakorol a környezetre és az irányító rendszer mintavételén keresztül beavatkozik az irányító rendszerbe. Vagyis, ebben a félperiódusban az eredeti irányító rendszer van irányítva, és az eredeti irányított rendszer van irányító szerepben. Amennyiben az irányított rendszer nem intelligencia nélküli fizikai rendszer, akkor ennek a primer additív hatsgyakorlásnak szerepe van – mégpedig a rendszer intelligenciájától függően növekvő mértékben. Ezzel a szituációval a normál gyakorlati életben használt makro irányítási, vezérlési modelljeink nem foglalkoznak. A rendszertudomány kibernetikai tanuló rendszereinek tudományága, majd a mesterséges intelligenciákkal foglalkozó tudósok tudnak milyen modelleket is építeni – ideje volna a gazdasági életben is ezekre irányítanunk a figyelmet.

Van azonban egy további, **szekunder additív hatsgyakorlásunk** is, amire még kevésbé figyeltünk eddig, és ha alaposan megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a fizika is csak mostanában szembesült a kérdés okozta következményekkel. Az alapja nagyon egyszerű: Amikor egy hatsgyakorlás útjára indul az irányítási nagyságrendszerben – legyen az mintavételi, vagy beavatkozó jel hordozója, vagy rendszeren belüli feldolgozás során egy hatsgyakorló lépés – az mindig legalább egy bozon átadásával, vagy átvételével jár, hiszen ez jelenti a rendszer elemei közötti kapcsolatot megvalósítást. Azonban minden bozon átadás, vagy átvétele azonosan egyidejűleg egy ellentétes előjelű, a bozon hányának aktivitását is jelenti, azaz például egy beavatkozó jelet hordozó foton irányító rendszerből való kilépésével egyidőben ugyanezen foton hiánya szintén fénysebességgel indul el az irányító rendszer belseje felé, majd a környezetben fénysebességgel haladó foton irányított rendszerbe való becsapódásakor az irányított rendszeren gyakorolt hatással egyező mértékű, csak ellentétes irányú hatást gyakorol a környezetre a foton hányának elindulásával, és így tovább. Minden hatsgyakorlás minden Planck téridő tartományban kétirányú következménnyel jár. (Ez egyébként a makroszintű kölcsönhatás fogalmának pontosabb, kvantumfizikai magyarázata.) Ezzel a járulékos hatsgyakorlással nem foglalkozunk a modellezés, tervezés során, úgy hidaljuk át, hogy az irányítás zavarssűrű képességét használjuk a zavarok elhárítására, besorolva ezen szekunder additív hatás következményeit az irányítási nagyságrendszert érő eredeti zavarok közé. Azonban, például az irányított rendszerben ez a szekunder hatás az irányító rendszer mintavételének indulá-

sával egy időben már állapotváltozásokat okoz, és mire az irányító rendszerhez ér a jel, az irányított rendszer nemcsak az egy félperiódussal korábbi inputok miatt változott meg – amiről a mintavételi jel által hozott hír szól – hanem éppen a mintavétel által okozott hiányok állapotváltoztatásai is dolgoznak. Az irányító rendszernek esélye sincs erre a hagyományos irányítási modellek szerint működve reagálnia, mert nincs róla tudomása sem. Ezért a beavatkozó jele a korábbi állapotra fog vonatkozni. Ez műszaki, fizikai, sőt, még gazdasági körülmények között is mindaddig nem probléma, amíg az irányított rendszer mintavételes állapota nem tér el az adott irányítás reagálási tartományához képest mérhetően a mintavétel nélküli állapottól. Ha azonban eltér, akár kvatumszinten, akár például a komplexitás nagyságrendekkel magasabb makrogazdasági szintjén, akkor ugyanazzal a problémával találjuk szembe magunkat: nem azt irányítjuk, amire a terv, a modell szól. Az eredmény megíjósolhatatlan: éppúgy maradhat lappangó, mint divergens, bekövetkezhet káosz-működés, vagy akár rendszertörés.

5. Összegzés

Igen fontos, hogy a rendszertudomány új lehetőségeire mielőbb ráirányuljon a gyakorlati életben gazdasági, társadalmi rendszereket irányítók figyelme, mert a globális válságok halmozódó megjelenése (pénzügyi, gazdasági, környezetterhelési, társadalmi válságok) azt jelzik, hogy már nincs kényelmesen idő kivárni, míg a rendszertudomány, a matematika és a fizika úgy kiforr, hogy eredményeit, új modelljeit csomagolva, készrefőzve átadhatja. Rámutattunk, hogy ez jelentős tanulással fog járni – de hogy ennek értelmét is lássuk, megnéztünk példaként két alapvető járulékos hibalehetőséget.

Felhasznált irodalom

- Carroll, Sean (2010): Most vagy mindörökké, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Feynman, Richard P. (2005): A fizikai törvények jellege, Akkord Kiadó, Budapest.
- Greene, Brian (2003): Az elegáns Univerzum, Akkord Kiadó, Budapest.
- Keviczky László–Bars Ruth–Hetthéssy Jenő–Barta András–Bányász Csilla (2009): Szabályozástechnika, Műegyetemi Kiadó, Budapest.
- Kindler József–Papp Ottó (1977): Komplex rendszerek vizsgálata, Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Imre (2005): Az üzleti informatika elmélete a gyakorlatban, BME GTK ITM Tanszék, Budapest.
- Penrose, Roger–Hawking, Stephen (2003): A nagy, a kicsi és az emberi elme, Akkord Kiadó, Budapest.
- Ziegler Éva (2009): A rend világa. Tudásalapú Európa? Kutatás – fejlesztés – innováció és a gyakorlati hasznosítás rögzös viszonya, célszerű jövője a rendszerelmélet és a rendszerszemlélet tükrében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, IV. évf., 2009/3–4. szám pp. 214–218.
- Ziegler Éva (2011): Egy új megközelítés: rendszerelmélet alapú emberi erőforrás- és időgazdálkodás – egy gyakorlati modell alapjai. In: Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei, III. évf., 2011/1–2.szám (No. 5–6.) pp. 302–309.

VISSZATÉRNI? DE HOGYAN?

RETURN? BUT HOW?

DR. JUHÁSZ TÍMEA irodavezető

Lohmann Animal Hungária Kereskedelmi Kft. – Tudatos Életért Egyesület

Abstract

One of the timely topics of today's world is the reconciliation of work and private life. This question is especially important in the lives of those women who leave work for a longer or shorter period of time to have children: their big question is how they can return to the world of work and continue their previous career, or perhaps start a completely new one.

What chances and alternatives do mothers returning from *gyes* and *gyed* have and what kind of help these mothers expect on returning to work? How could these employees be supported and what aims women currently on child-care leave have when re-entering the labour market? What kind of means women possess to achieve their goals and what kind of sacrifices are they willing to make to realize their objectives?

To study the present situation, we conducted a questionnaire research this year, and our aim is to present some of the findings of our quantitative research in our current studies and lecture.

1. Bevezetés

Napjainkban a munka és magánélet összehangolásának kérdései között szerepel, hogy hogyan tudnak viszszaileszkedni a gyermekgondozási szabadságon tartózkodó édesanyák a munkaerőpiacra. Hazánkban az egyik leghosszabb az erre igénybe vehető szabadság az Európai Unióban. A törvényi lehetőségek alapján az édesanyák normál esetben akár három évig is otthon lehetnek a gyermekükkel e célból.

A Munka Törvénykönyve szabályozza, hogy ezen időszak alatt a munkáltató nem tudja elbocsátani a szabadságot igénybe vevőt, aki lehet a gyermek bármelyik gondozó szülője. Igaz ugyan, hogy ma még nem gyakorol, hogy egy család úgy döntsön, hogy nem az édesanya, hanem az édesapa megy gyermekgondozási szabadságra. Hazánkban a férfiak viszonylag kis százaléka (2007-ben a gyesen lévők kb. 4%-a) választja azt a lehetőséget, hogy hosszabb, vagy rövidebb időre gyermekgondozási szabadságon legyen, így szakítva meg a munkáját és a karrierjét.

Ugyanakkor, míg korábban az MT (Munka Törvénykönyve) a gyermek egészen 3 éves koráig biztosította, hogy az anyuka nem elbocsátható, ha visszamegy dolgozni, az idén hatályba lépett új Munka Törvénykönyve már csak a fizetés nélküli szabadság idejére garantálja ezt a lehetőséget. Tény, hogy ekkor is köteles a munkáltató egy másik munkakört felajánlani az édesanyának, ha a korábbi már nem tudja visszavenni, és csak akkor küldhető el az anyuka, ha ilyen nincs, vagy a felajánlott lehetőséggel nem akar élni. Minden esetre a gyedről és gyesről munkába visszatérő nők helyzete így sem könnyű az újbóli munkába álláskor.

Ha a női foglalkoztatás szemszögéből nézzük a kérdést, mindenképpen fontos lenne, hogy ezek az anyák minél nagyobb arányban jelenjenek meg a munkaerőpiacon és tartósan is tudjanak dolgozni.

Már csak azért is, mert az Eurostat 2011-es statisztikái alapján, a magyar női foglalkoztatás az egyik a legalacsonyabb az Európai Unióban. A 2011-es évben miközben az EU 27 országának az átlagában a 20 és 64 éves korosztályú nők aktivitása a munkaerő-piacon 62,3%-os volt, addig az ugyanilyen korú, magyar nők esetében ez az arány mindösszesen 54,9%.

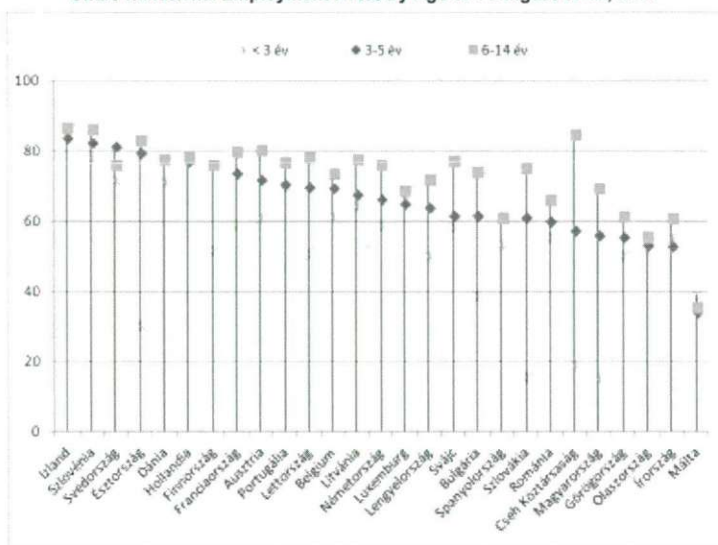
Az alacsony foglalkoztatási rátához az is hozzátartozik, hogy a gyermekkel rendelkező nők munkavállalási aránya messze elmarad a gyermek nélküli nőkéitől.

Az OECD 2009-es statisztikái jól mutatják, hogy e területen a magyar nők foglalkoztatása szintén az egyik legalacsonyabb Európában.

Az 1. ábráról leolvasható, hogy Magyarországon, a 3 évnél fiatalabb gyerekekkel rendelkező anyukák esetében a nők csak igen kis százalékban (2009-ben kevesebb, mint 20%) vállaltak munkát. Ennek természetesen számos oka van. A kevés számú atipikus foglalkoztatási lehetőség, amely segítségével az anyukák könnyebben össze tudnák hangolni a gyermekhez köthető és családi teendőiket a munkájukkal, a gyermekek napközbeni elhelyezését biztosító intézmények hiánya, illetve számos családnak gyakran a gyed és gyes jelenti az egyetlen megélhetési forrást, mert a munkalehetőségek hiányában nem tudnak dolgozni. Miután a gyes alanyi jogon jár, így gyakran az anyukáknak nem marad más lehetőségük, mint az, hogy 3 évig otthon maradjanak a gyermekükkel.

1. ábra. Az anyukák foglalkoztatása a legfiatalabb korú gyermek alapján, 2009

Chart 1. Maternal Employment Rates by Age of Youngest Child, 2009

Forrás: www.oecd.org

A 3 éves gyermekgondozási szabadságnak azonban az egyik nagy hátránya, hogy ez időszak alatt az édesanyák szakmai ismerete elveszíti aktualitását, és a hosszú idő után a munkába történő visszatérésekor az anyuka azt tapasztalja, hogy a korábbi munkahelye átalakult, vagy megszűnt, tudása már nem elegendő a feladatok teljesítéséhez és ellátáshoz. Ezek a problémák azon túl, hogy elhelyezkedési gondot is okoznak az anyáknak, sok nőnél önértékelési kérdéseket is felvetnek.

Nem véletlen tehát, hogy az idén tavasszal és nyáron egy olyan kutatást kezdeményeztünk, amelyben arra voltunk kíváncsiak, hogy miképp látják a visszailleszkedési esélyeiket a gyestről és gyedről a munka világába visszatérni szándékozó nők, és milyen eszközökre és lehetőségekre van szükségük ahhoz, hogy a visszailleszkedésük sikeres legyen. A múlt évben már végeztünk hasonló tanulmányokat, amelyben szintén az anyukák visszatérési esélyeire fókuszáltunk. Akkori kutatásunk tapasztalataira építve folytattunk további vizsgálatokat és próbáltuk a kérdést minél több szempontból megvizsgálni és az összefüggésekre rávilágítani.

Jelen tanulmányunkban ennek a kutatásunknak néhány részeredményét publikáljuk, amely vizsgálatunk igaz még kezdeti szakaszában jár, de néhány eredmény bemutatására azonban már lehetőséget kínál.

2. Kutatásunk módszertana és menete

Kutatásunkat az idén nyáron indítottuk el és jelen tanulmányunkban az eddig beérkezett, mintegy 100 mintát felhasználva végeztük elemzéseinket. Reméljük, hogy a minták folyamatos bővülésével a későbbiekben lehetőségünk nyílik még mélyebb összefüggések feltárására is. Mostani írásunkban alapvetően az egyszerű egy- és többváltozós módszerekkel történő kiértékelés eredményeit mutatjuk be.

Kutatásunk kvantitatív vizsgálat volt, amely nominális és metrikus, alapvetően Likert-skálából felépülő kérdőíves felmérésből állt. A kérdőívünket jellemzően zárt kérdésekre építettük fel.

A kutatásunkban gyesen és gyeden tartózkodó nők vettek részt, akik a kérdőívet az interneten keresztül érthették el és töltötték ki. A kérdőív több olyan portálon jelent meg, amelyeknek a gyesen és gyeden tartózkodó kismamák a célcsoportjai.

Bár a kutatásunk nem tekinthető reprezentatívnak, mégis úgy véljük, hogy egy képet kapunk a munka világába visszatérni szándékozó anyukák helyzetéről.

3. Kutatásunk eredményei

Az eredmények bemutatását a minta specifikálásával kezdjük.

Mintánk alapvetően a közép-magyarországi régióból származik és közel 70%-a (68,9%) a kitöltőknek a fővárosban, vagy a 10 000 főnél több lakost számláló városokban él. Életkorukat tekintve a vizsgálatunkban

részt vevő nők 68,5%-a a 30-as korosztály, míg 14,7%-uk fiatalabb, mint 30, és végül 16,8%-uk a 40-es korosztályból került ki.

A családi állapotukat tekintve válaszadóink 67,8%-a férjnél van, 28,9%-a tartós kapcsolatban él, 2,2%-a elvált, és mindösszesen 1,1%-a hajadon.

Legmagasabb iskolai végzettségük alapján általános és szakiskolát végeztek 6,3%-ban, 44,2%-uk érettségit szerezett, míg 49,5%-uknak diplomája is volt. A gyermekvállalás előtt 74%-uk beosztotként dolgozott, 18%-uk vezetőként volt alkalmazva, 1%-uk saját cégét vezette, míg 7%-uknak nem volt munkahelye.

A vizsgálat során rákérdeztünk arra is, hogy a kérdőív kitöltőinek hány gyermeke van. 44%-uk 1 gyermek anyukája volt, 2,2%-uk várandós volt a második gyermekével, 36,3%-uk már 2, míg 17,6%-uk 3, vagy annál több gyermeket nevelt, azaz nagycsaládos volt.

A vizsgálatunkban részt vevő anyukák közül, 38,4%-ban már több, mint három éve otthon vannak, de a 2 évnél tovább otthon maradók aránya is 23,2% volt, azaz több, mint a fele a nőknek már legalább 2 éve nem dolgozott.

Érdekes volt látni, hogy a megkérdezettek 64,6%-ának pontos elképzelése volt arról a szülés előtt, hogy mikor tér vissza a munka világába. Ezt úgy gondoljuk, hogy igen fontos mind a munkáltató, mind a munkavállaló számára a tervezhetőség és a helyettesítés megoldása miatt.

A terveik szerint a nők 88%-a a szülés után minimum 2 évet otthon akart tölteni gyermekével, és ennél kevesebb időt csak 5%-uk képzelte, hogy otthon lesz gyermekgondozási célból. Ugyanakkor, mint látható volt korábban, a 2 év igen hosszú idő arra, hogy nagymértékben csökkentse a nők visszailleszkedési esélyeit a munkaerőpiacra.

A vizsgálatunkban a korábban vezető beosztásban dolgozó hölgyek 61,1%-a tervezte 2 év után a visszatérést a munkába, míg három év után 22,2%-uk, ezzel szemben a beosztotként alkalmazott hölgyek 40,5%-a dolgozott volna újra 2 év után és ugyanilyen arányban 3 év után. Valószínűleg a vezető beosztású édesanyákat vagy nehezen tudja pótolni a cégük, ezért korábban is visszavárják őket, vagy maguk az édesanyák is jobban tartanak attól, hogy a hosszabb távol maradással elveszíthetik korábbi állásukat és pozíciójukat, avagy nagyobb törest jelenthet a karrierjükben a hosszabb távollét.

A tervezetthez képest a válaszadóink mintegy 48%-a módosította a gyés és gyed ideje alatt a visszatérés dátumát, így többek között 19%-uk 3 évvel tolta el a munkába állást, 7,1%-uk 2 évvel, míg 9,5%-uk 1 évvel később ment vissza dolgozni, mint ahogyan azt korábban tervezte. Ennek egyik legfőbb oka az újabb gyermekvállalás volt.

A gyés és gyed lejárta után a vizsgálatunkban szereplő anyukáknak csak 40%-a tud visszamenni a korábbi munkahelyére, igaz ugyan, hogy 57,9%-uk vissza is szeretne menni az egykori munkáltatójához. Itt is azt tapasztaltuk, hogy míg a gyés előtt a cégüknél vezetőként dolgozó anyukák 77,8%-a gondolja úgy, hogy a korábbi munkahelyénél folytatná karrierjét, addig a beosztotként dolgozó édesanyáknál ez az arány csak 59,4%-os volt.

Ugyanakkor a visszatérés során már az anyukák közül sokkal többen választanák a vállalkozói létet, mint a gyed, illetve a gyés előtt. A vizsgálatunkban szereplő nők 26,3%-a kezdene a gyés után valamilyen vállalkozásba, miközben 70%-uk alkalmazotként térne vissza a munka világába. Azok az anyukák, akik korábban vezetőként dolgoztak, azoknak 22,2%-a próbálná ki magát saját vállalkozásában, míg a gyés előtt alkalmazotként foglalkoztatott édesanyák 26%-a gondolta úgy, hogy belefogna valamilyen saját cég megszervezésébe.

Ha korosztályok alapján vizsgáljuk meg a kérdést, a kutatásunkban szereplő 40-es korosztályú anyukák 31,3%-a lenne vállalkozó, míg a 30-as korosztályban ez arány 21,9%-os volt, és végül e tekintetben a legválalkozóbb szelleműk a 30-nál fiatalabb édesanyák voltak, ahol ez az arány elérte 35,7%-ot.

Természetesen ahhoz, hogy az édesanyák változtatni tudjanak, vagy lehetőségük legyen visszamenni korábbi munkahelyükre, mindenképpen szükség volt, vagy lett volna, a szakmai és nyelvtudásuk karbantartására vagy frissítésére. 92%-uk érezte úgy, hogy kell a tudásának az aktualizálása. Megnéztük, hogy ebben a kérdésben azaz, hogy szükséges-e a tudás karbantartása van-e eltérés a korosztályok és a végzettség szerint. Semmilyen esetben nem találtunk szignifikáns különbséget.

40,4%-a az anyukáknak tett is azért, hogy a tudása valami módon megfeleljen a piac igényeinek, így részt vett valamilyen képzésen az otthonlét alatt. A kutatásunk során kiderült, hogy azok az édesanyák, akik vállalkozóként szeretnének dolgozni, mintegy 60%-ban képezték magukat valamilyen formában a gyés és gyed ideje alatt, szemben azokkal a nőkkel, akik alkalmazotként dolgoznának, itt ez az arány mindösszesen 33,3%-a volt.

Megvizsgáltuk továbbá, hogy találunk-e bármilyen összefüggést a tekintetben, hogy az anyukák képezték magukat a gyés ideje alatt, és a között, hogy vissza szeretnének menni a korábbi munkahelyükre. A Pearson-féle Khi-négyszet próba alapján szignifikáns összefüggést találtunk: Pearson-féle Khi-négyszet: 8,429 df: 1 szign.: ,004 $p < 0,05$. A keresztábra értékek azt mutatták, hogy azok, akik nem szeretnének visszamenni a korábbi munkáltatójukhoz 60,5%-ban képezték magukat, míg abban az esetben, ha vissza akartak térni eredeti munkahelyükre, ez az arány 39,5% volt.

Kérdésünk volt azonban, hogy az édesanyák mikor látták időszerűnek a gyesen, illetve a gyed idején történő tanulást. Egy ötfokozatú Likert-skálán kellett értékelniük a kutatásban résztvevőknek ezeket az állításokat. A skála 5-ös értéke a teljes egyetértést jelentette, míg az 1-es a teljes elutasítást. Az eredményeket az alábbi táblázat foglalja össze:

1. táblázat. Nők véleménye a tanulással kapcsolatban a gyermek életkora szerint
Table 1. Women's Opinions Concerning Education by Age of Child

Állítás	Egyáltalán nem ért egyet %	Inkább nem ért egyet %	Egyet is ért és nem is %	Inkább egyetért %	Teljesen egyetért %	Átlag	Szórás
Amíg a gyermek nem tölti be az 1 éves kort, addig az anyák ne menjenek oktatásra, mert csak a gyermekükkel kell foglalkozniuk.	9,09	12,12	24,24	14,14	40,40	3,65	1,358
Amíg a gyermek nem tölti be a 2 éves kort, addig az anyák ne menjenek oktatásra, mert csak a gyermekükkel kell foglalkozniuk.	24,24	16,16	45,45	9,09	5,05	2,55	1,109
Amíg a gyermek nem tölti be a 3 éves kort, addig az anyák ne menjenek oktatásra, mert csak a gyermekükkel kell foglalkozniuk.	49,49	22,22	25,25	3,03	0,00	1,82	0,919

Forrás: saját táblázat

A táblázat adataiból jó kivehető, hogy a vizsgálatban szereplő anyukák jellemzően azon a véleményen vannak, hogy a gyermek 1 éves kora előtt nem szerencsés az anyáknak tanulnia. A gyermek 2 éves kora után már egyre elfogadottabb, hogy az anyukák valamilyen módon képezzék magukat. Olyannyira, hogy arra az állítással, hogy addig nem menjenek oktatásra az anyák, amíg a gyermek el nem éri a három éves kort, a megkérdezett anyukák közül senki sem értett teljesen egyet, és az egyetértésre hajlás is csak 3%-os volt.

Megvizsgáltuk ANOVA teszttel, hogy van-e a fenti állítások tekintetében a korosztályok között szignifikáns véleménykülönbség. A vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy nincs eltérés.

Ugyanígy megnéztük, hogy végzettsége alapján találunk-e szignifikáns véleménykülönbséget. Mindösszesen az utolsó állítás tekintetében voltak eltérőek a vélemények, amelynek eredményeit az alábbi táblázat foglalja össze (Levene-teszt: 1,603 df1: 2 df2: 91 szign.: ,207, $p > 0,05$, F-próba: 4,897 szign.: ,010 $p < 0,05$):

2. táblázat. Leíró statisztika
Table 2. Descriptive statistics

Állítás	Végzettség	N	Átlag	Szórás	Standard hiba
Amíg a gyermek nem tölti be a 3 éves kort, addig az anyák ne menjenek oktatásra, mert csak a gyermekükkel kell foglalkozniuk.	alap	6	2,00	1,095	,447
	közép	42	2,05	,936	,144
	felső	46	1,48	,781	,115
	Total	94	1,77	,909	,094

Forrás: saját táblázat

Az eredményekből jól látható, hogy az állítással szemben leginkább elutasítóak a felsőfokú végzettségűek voltak.

Az édesanyák számos képzési lehetőségen vettek részt a gyermekgondozási időszak alatt. Így többek között jellemzően szakmai oktatáson, nyelvi kurzuson, számítógépes tanfolyamon, személyiségfejlesztő tréningen stb.

Érdekes volt látni, hogy a régi munkahelyre történő visszatéréshez az anyukák jellemzően a számítógép-kezelői tanfolyamot, nyelvtanfolyamot és a szakmai tanfolyamot részesítették előnybe.

Végezetül mindenképpen nehéz helyzetben vannak azok az édesanyák, akik nem tudnak visszatérni akár képzéssel, vagy képzés nélkül is a korábbi munkahelyükre. Kíváncsiak voltunk arra, hogy mi a véleményük

ezzel a helyzettel kapcsolatban a kérdőív megválaszolóinak. Ennek vizsgálatára, mint korábban, Likert-skálát alkalmaztunk, ahol az 5-ös érték a teljes egyetértést, míg az 1-es érték a teljes elutasítást jelentette. Hogyan és mi módomban lehet megkönnyíteni ezeknek a nőknek az állás keresését? Válaszadóink többek között egy új munkahely megtalálásához fontosnak említették egy személyes karrier tanácsadás lehetőségét. Ugyanakkor az álláskeresési tanfolyamok sikerességével kapcsolatban vegyesek voltak a kismamák érzései:

3. táblázat. Nők véleménye az álláskeresési tanfolyammal kapcsolatban
Table 3. Women's Opinions Concerning Job Course

Állítás	Egyáltalán nem ért egyet %	Inkább nem ért egyet %	Egyet is ért és nem is %	Inkább egyetért %	Teljesen egyetért %	Átlag	Szórás
Nem hiszek az álláskeresési tanfolyamokban, mert én megtalálom egyedül is a számomra megfelelő állást.	8,16	24,49	54,08	9,18	4,08	2,77	0,883

Forrás: saját táblázat

Az eredmények azt mutatják, hogy a nők jellemzően többé-kevésbé bíznak az álláskeresési tanfolyamokban. Rákérdeztünk arra is, hogy mit is várnának el az anyukák egy ilyen tanfolyamtól. Mint a válaszokból kitűnt alapvetően gyakorlati jellegű támogatásra lenne szükségük: így többek között interjúra történő felkészítésre (52,1%-uk tett erről említést), segítségnyújtásra önéletrajz és motivációs levél megírásában (19,8%), jogi tanácsadásra (9,4%) stb. Az itt elhangzó és átvett példákat és tanácsokat sikeresen tudnák használni majd, egy lehetséges jövőbeli állásinterjú során.

4. Összegzés

Jelen írásunkban egy idei évi kutatásunk első eredményei kerültek publikálásra. Kutatásunk alapvető célja, hogy megismerjük a munkaerőpiacra visszatérni szándékozó nők esélyeit, és hogy ezek a lehetőségek mennyire vannak összhangban a lehetséges terveikkel.

A vizsgálatunk során azt tapasztaltuk, hogy a nők jellemzően két évig legalább otthon maradnak gyermekükkel, annak ellenére, hogy ez a hosszú időtáv megnehezíti a visszatérési esélyeiket. A gyermekgondozás időszaka alatt azonban, ma már egyre több nő felismeri, hogy szükséges a tudásának karbantartása. Többben megpróbálnak tenni is azért valamit, hogy tudásuk ne veszítsen aktualitásából. Különösen azoknál a nőknél tapasztaltuk ezt nagyobb arányban, akik vállalkozóként szeretnék folytatni a gyes és gyed lejárta után karrierjüket.

Tény azonban, hogy nincsenek könnyű helyzetben azok a nők, akik vissza szeretnének térni a munka világába, és helyzetük különösen akkor nehéz, ha korábbi munkahelyük már nem tart munkájukra igényt. Az ő esetükben az álláskeresést mindenképpen megkönnyíthetik azok a tanfolyamok, amelyek gyakorlatorientáltak és készítik fel a munka világára.

Felhasznált irodalom

Dr. Horváth István (2012): Az új Munka Törvénykönyve. Vezinfó 3–298. oldal.
www.oecd.org
www.eurostat.eu

Dr. Juhász Csilla egyetemi docens

Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet Vezetéstudományi Tanszék

Abstract

One of the most important problem in organizations is motivation and performance appraisal. How can we motivate subordinates, why is it important performance appraisal for employer and employee? These questions were in focus of my surveys.

In the start of my studies, I made a questionnaires about motivation. Based on the researches in motivation conducted by Berde and Juhász, the success of the organization is composed of the interaction of three main factors. These three main groups of factors can be considered three individual sets. Our theory to describe these connections is called "motivational harmony" or the "motivational synchron" model.

In the questionnaire about performance appraisal I studied importance and method of performance evaluation. I my results shows the practise of performance evaluation. The person who make a valuation, the feedback etc. are important in motivation of the labourforce.

1. Témafelvetés

Rávenni a munkatársakat arra, hogy többet, jobban, hatékonyabban dolgozzanak, a szervezetek olyan tartalmakat jelentik, amelyek kevés ráfordítással látványos eredményekhez vezethetnek. A motivációt olyan érzelmi és tudati állapotként értelmezzük, amely külső és belső hatásokra alakul ki és megváltozott viselkedési formák kialakulásához vezet. A motiváció belső – emberi és külső – környezeti kérdéseit, összetevőit számos kutató vizsgálta és vizsgálja. A motiváció belső összetevői az emberi tényezők, azaz a humán erőforrás sajátosságainak, illetve annak egyik meghatározó értékmérő jellemzője.

Az ösztönzés és ennek megfelelően az ösztönzésmenedzsment is egy összetett, komplex fogalom, melybe természetes módon bele értendő a motiváció is (Gulyás, 2008/a). Ezen túlmenően a különböző szerzők, különböző megközelítésből számos összetevőt határoznak meg. A javadalmazást, a teljesítményértékelést, az elvárásokat, a jutalmazást, a munkahelyi és szakmai perspektívákat is beleértik ebbe a fogalomkörbe. Vántus (2010) véleménye is hasonló, miszerint a vállalkozás elért eredményeiben jelentős szerepe van annak, hogy a tulajdonos/vezető mennyire fordít figyelmet az olyan alkalmazottakkal kapcsolatos tényezőkre, mint a motiváció. Móri (2012) kutatásai felhívják a figyelmet arra, hogy a munkatársak beillesztésekor jelentős szerepe van mind a „beillesztő”, mind a „beillesztendő” motiváltságának. Ezeket a vezető folyamatos kommunikációval valósíthatja meg. Dajnoki (2007) felmérései alapján kifejti, hogy a vezetői munka alapja a megfelelő hatékonyságú kommunikáció. Megfelelő motiválással és kommunikációval valósítható meg a foglalkoztatottság helyzetének javítása (Vántus–Pakurár–Oláh, 2012; Bácsné, 2012).

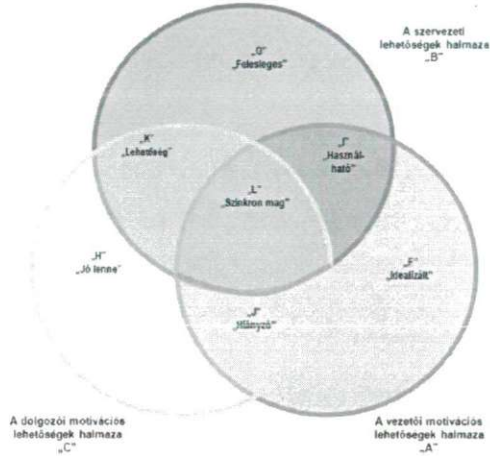
Véleményem szerint az ösztönzés és emberi motivációra épülő olyan kategória, amelyben a szervezeti lehetőségek által biztosított keretek, módszerek eljárások együttesen jelennek meg. Mára már az ösztönzésmenedzsmentnek kialakult önálló ismeretanyaga, fogalomrendszere van. Lassan a menedzsment tudományokon belül önálló szakterületté fejlődik. Eddigi kutatásaim ebbe a témakörbe sorolhatóak be, mind tematikusan, mind az alkalmazott kutatási módszerek alapján is. Az ösztönzésmenedzsment általam vizsgált másik területe az elvárásokra vonatkozik. Az elvárások megfogalmazása, tudatosítása, beépítése a szervezeti folyamatokba, kultúrába ma már önálló vezetési feladatként jelenik meg a szervezeti folyamatokban. A szakirodalomban manapság egyre gyakrabban találkozunk az elvárás kifejezéssel. Az elvárások teljesülésének felmérése és vizsgálata viszont már a teljesítményértékelés témakörébe tartozik (Gulyás, 2008/b). Ahhoz, hogy az elvárás vizsgálataim teljes értékűek legyenek, kutatásaimat a teljesítményértékelés bizonyos területeire is kiterjesztettem, önálló kutatási területem az alábbiak szerint határolható be:

Tovább folytattam a motivációs kutatásokat kibővítve a vizsgált területet és pontosítva azokat a probléma felvetéseket, amelyeket a doktori értekezésemben vázoltam fel. A doktori dolgozatban feltárt, de ki nem dolgozott területet továbbvizsgálva új összefüggések bemutatására vállalkoztam. Önálló elvárás vizsgálatokat végeztem arra vonatkozóan, hogy a vezetők milyen elvárásokat fogalmaznak meg a beosztottakkal kapcsolatban, illetve milyen más összetevői vannak ennek a kérdéskörnek. A motivációs és az elvárás vizsgálatok teljes körűvé tétele elkerülhetetlenül tette, hogy ezeknek a témaköröknek a teljesítményértékeléssel kapcsolatos összefüggéseit is feltárjam.

2. A kutatási előzmények

PhD-disszertációmhoz a mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetekben lejátszódó motivációs folyamatokat felölelő vizsgálatokat végeztem. Fokozatom megszerzése, az akkori motivációs kutatásom, előzményként szolgált az elvárás és teljesítménymenedzsment vizsgálataimhoz. Disszertációmban a motivációs lehetőségeket mértem fel, különböző méretű, szervezeti és működési formájú, ágazati hovatartozású szervezetekben, különböző korosztályhoz tartozó, nemű, iskolai végzettségű és beosztású vezetők között. Ezek az előzmények remek kiindulási alapot adnak arra, hogy vizsgálódásaimat kiterjesszem azokra a területekre is, amelyek a kutatómunka folyamán keltették fel az érdeklődésemet. A doktori dolgozatomhoz készített vizsgálatok során olyan ellentmondásokat mutattam ki, amelyeket egy általam összeállított, a vizsgálati eredményekből kiinduló, de elméleti hipotézisre építő modellel oldottam fel.

1. ábra. Motivációs szinkron modell
Figure 1. Motivational synchron model

Forrás: saját hipotézisen alapuló modell

Az eredményeim egyértelműen igazolták, hogy a motivációs tényezők vezetői minősítése jelentős mértékben eltér ugyanazon tényezők beosztotti minősítésétől. Ezzel párhuzamosan a vizsgálati eredmények alapján megállapítottam, hogy a lehetséges motivációs eszközök használatát a szervezetek eltérő gazdasági lehetőségei is behatárolják. Azaz a vezetők által preferált, a beosztottakra eredményesen ható, és a szervezet által biztosított motivációs tényezők nem esnek egybe.

A modell kialakításának kiindulásakor feltételeztem, hogy motiváció szempontjából a szervezet eredményességét három nagy tényező kölcsönhatása adhatja. Az első a szervezet által biztosított motivációs lehetőségek halmaza. A második a vezetők által hatékonyak tartott és használt tényezők halmaza. A harmadik részt a dolgozók által motiválónak tartott eszközök alkotják. A modell összeállításához a halmazelmélet összefüggéseit használtam. A tényező csoportok egy-egy halmazt alkotnak. A három halmaz vizsgálati eredményeim szerint csak részben fedik át egymást. A metszetekben a szinkronitás, az összhang eltérő mértékűen mutatható ki. Vannak olyan metszetek, amelyekben teljes aszinkronitás állhat fenn. Ezeket az összefüggéseket leíró saját elméletünk „motivációs összhang”, illetve „motivációs szinkron” modellnek neveztem el (1. ábra). Az előzőekben leírt „motivációs összhang” vagy „motivációs szinkron” modell jó lehetőséget biztosít a szervezeten belüli motivációs lehetőségek és a motivációs munka vizsgálatára, tanulmányozására, modellezésére. Modellt a motivációs tényezők vizsgálatára során tapasztalt ellentmondások magyarázatára, elméleti feltételezésekre alapozva állítottuk össze. A motivációs szinkron modell egy elméleti hipotézis, mely megfelelő keretet teremt a szervezeti motiváció további kutatására, elemzésére.

A motivációs tényezők vizsgálatának eredményei alapján kimutattam, hogy a legfontosabb motivációs tényezőknek a fizetést és a legkevésbé ösztönzőnek a büntetést tartják a megkérdezettek. A büntetéssel kapcsolatos negatív vélemény szinte minden vizsgálat esetében egyöntetű. Eredményeim alapján az a következtetés vonható le, hogy a büntetés csak a fegyelmezés eszközeként funkcionál, nem tekinthető motivációs tényezőnek. Egy munkahelyen a kollegialitás, a jó munkahelyi légkör igen magas értéket képviselhet, mert növeli munka minőségét, a kreativitást és a szervezeti kultúra fejlettségét, állítja Terjék-Vántus (2007). A beosztottak a jobb munkakörülmények között kiegyensúlyozottabbak, elégedettebbek, és ennek révén nagyobb teljesítményre képesek, állítja Szabados (2006). Ferencz-Nótári-Kalmár (2009) felmérései szerint különösen meghatározó ez a speciális termé-

kek előállításánál. A motivációval kapcsolatban a továbbtanulás ösztönző hatása igazolható bizonyos szervezeteknél (Csehné Papp, 2011). Dienesné–Gergely (2009) vizsgálatában úgy találták, hogy a legtöbb alkalmazottat az anyagi elismerés és az előléptetés lehetősége ösztönözi a továbbtanulásban. Kiemelendő az a pozitívum, hogy az általuk vizsgált szervezeteknél a vezetőség 41 százalékában azon túlmenően, hogy a tanfolyamokra elengedi az alkalmazottakat, anyagilag is segíti őket. Szabados (2008) vizsgálatai ezt megerősítik.

A vezetői önmotivációs vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a vezetőket is, függetlenül a szervezetük működési formájától, nagyságától, bármely csoportosítást (végzettség, beosztás, nem, kor) alapul véve, a legkevésbé motiváló tényező a büntetés, melyet mélyen az átlag alatt értékelték. A leghatékonyabbnak a vezetők az önállóságot és a felelősségvállalást jelölik meg. A vezetői önmotivációs interjúk eredményei tehát ellentétesek az általános vezetési interjúkra alapozott vizsgálatok tapasztalataival, miszerint a legfőbb ösztönző a fizetés, a kereseti lehetőség. A vezetői minősítésekben az anyagiak a tényezők közepes hatékonyságú csoportjában helyezkednek el. A motiválásra használt eszközök megítélése kettős, az eredmények azt mutatják, hogy a vezetők annak ellenére használnak olyan a motivációs eszközöket, amelyek motivációban betöltött szerepét korábban jelentéktelennek, kevésbé hatékonyan minősítették. A szervezetnek nagy szerepe van abban, hogy milyen eszközökkel rendelkezhet a vezető. A motivációs lehetőségeket a szervezet gazdasági ereje, eredményessége határozza meg. A motiváció eredménye a szervezet hatékonyságában mutatkozik meg, de magát a motiváció lehetőségeit a szervezet eredményes gazdálkodásával lehet megteremteni. A két tényező egy önmagát erősítő folyamat-spirált generálhat, amit motivációs spirálnak nevezhetünk.

Vizsgálataim eredményeit célszerű volt valamiféleképpen ellenőrizni. Úgy véltük, hogy egy folyamat, tényező, jelenség sokkal jobban megérthető, ha nem csak a szervezet vezetőinek szemszögéből mérjük fel. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a vizsgálatainkban a kontroll lehetőségét megteremti, ha nem csak az eltérő ágazatokban (az élelmiszer-gazdaságon felül, a szolgáltató és ipari szektorban is) kutatunk, hanem a szervezeteken belül a különböző beosztású, végzettségű vezetők mellett, a beosztottakat, alkalom adtán a fizikai dolgozókat, kérdezzük meg. Ezzel megteremtünk egyfajta kontroll lehetőségét, amely viszonylag pontosan mutatja meg hogyan gondolkodnak a vezetők az egyes tényezők megítélésénél a beosztottak motiválhatóságát illetően, valamint megismerhettük azt is, hogy ugyanezen tényező milyen érzelmeket vált ki a beosztottakban azokról hogyan vélekednek. Akár úgy is, hogy saját magát, akár a vezetőt érintő helyzetekről, módszerekről eljárásokról ejtettünk szót. A két vizsgálat-sorozat összevetése olyan érdekes eredményekhez vezetett, mint a fentebb vázolt motivációs szinkronmodell, vagy a motivációs spirál. Ezeket a modelleket nagyszerűen lehet alkalmazni arra, hogy a szervezeti motivációs lehetőségeket együttesen, egymás kölcsönhatásában mutassuk be. Újabb motivációs kutatásaim megerősítették ezekre a modellekre vonatkozó állításaimat.

A motivációs spirál a szervezeti motiváció fejlődési lehetőségét bemutató elmélet, mely összhangban van a szervezetek fejlődését leíró életciklus tétellel. Olyan gondolkodásmód, amely ugyan egy elméleti feltételezés, de jó lehetőséget teremt arra, hogy a motivációval kapcsolatos kérdésekben konkrét formában beszélhessünk. Konkrét összefüggéseket tudunk megfogalmazni. A motivációval kapcsolatos szakirodalomban nem szokatlan hasonló elméleti modellek felállítása (Maslow, 1970; Vroom, 1964) a motivációs folyamatok megértésére és magyarázatára. Bizonyos irodalmi források szerint (Sloof–Van Praag, 2008) a szerzők nem minden esetben igazolták maguk a feltételezéseiket, hanem gyakran az iskolához tartozó kutatók, követők végeztek ilyen vizsgálatokat. Egy részét sikerült az állításoknak igazolni, más részét azóta is feltételezésként kezeljük. A modelljeinket azért tartjuk fontosnak, mert konkrét primer kutatási eredményekre épülnek és alkalmasak arra, hogy egy olyan nehezen vizsgálható kérdéskört, mint a szervezeti motivációt vezetési és szervezési szempontból jól leírja, és ezáltal kutathatóvá és elemezhetővé tegye a problémakört. Az általam kidolgozott elméleti modellek, a motiváció vezetési összefüggéseivel foglalkoznak, ezeket szervezeti összefüggésbe helyezve. Eredményeik, modelljeik segítségével plasztikusan leírhatóak a folyamatok, vázat adnak azoknak. Természetesen ezek a vázak elég egyszerűek és nem is minden esetben kritika nélkül fogadhatók el igaznak, de a lényegre ragadják meg, és ezáltal teszik érthetővé, feldolgozhatóvá, interiorizálhatóvá az emberekben zajló folyamatokat. Ezek a folyamatok sok esetben olyan ún. puha tényezőkre épülnek, amelyeket nagyon nehéz mérni, sokszor már akár pontosan definiálni is.

Vizsgálati eredményeim egy adott gazdasági, társadalmi, idő pillanatban, környezetben tekinthetők érvényesnek. A kérdőíves módszer azonban lehetőséget teremt arra, hogy a vizsgált problémát folyamatba helyezzük azáltal, hogy időnként megismételjük azonos vagy nagyon hasonló mintán a felvételezést. Ezzel elérhetjük azt, hogy az adott intervallumok adatait összehasonlítva, az időben távol lévő felmérések adatait összevetve olyan szabályszerűségeket fedhetünk fel, amelyek az egyszeri, ismétlés nélküli vizsgálatokban rejtve maradhatnak. A gazdaság hatását a különféle vezetési folyamatokra felismertethetik ezek a megismételt dinamikussá tett vizsgálatok. Maga az egyszeri felvételezés nem dinamikus, de a vizsgálatokat megismételve már dinamizálhatók az eredmények, így a dinamikus környezeti hatások sokkal egyszerűbben felismerhetők, magyarázhatók.

Mindezek az eredmények arra ösztönöztek, hogy motivációs kutatásaimat tovább folytassam. A vizsgálati kört kibővítettem, hogy megállapításaim és eredményeim a szervezeti motivációra általánosíthatóak legyenek. A dolgozatban felvetett, de a doktori kutatások során ki nem dolgozott további pontosításokat igénylő kérdések további kutatását is indokoltnak tartottam.

3. Alkalmazott kutatási módszerek

Vizsgálataimat a Debreceni Vezetési Iskola keretében 1994-ben kidolgozott „A vállalati menedzsment funkcionális vizsgálata” című kutatási program keretében végeztem. A humán menedzsment vizsgálatok alprogramon belül „motiváció” elnevezésű résztemához kapcsolódóan. A kutatási program moduláris felépítésű. Ez a struktúra nem csak a vizsgálati területek egyre konkrétabb és egyre mélyebb bontására alkalmas, hanem lehetővé teszi a kutatási eredmények beépítését a hierarchikusan egymásra épülő al-, rész-, fő témák eredményeibe. A kutatási program alapvetően a megkérdezettek empirikus tapasztalatára épül és funkcionális szemléletű. Arra keresi a választ, hogy a vizsgált vezetési problémakörök megoldásában milyen vezetési feladatok, milyen mértékben játszanak szerepet. Berde (2010) szerint a kidolgozott módszer azért tekinthető funkcionális szemléletűnek, mert a vezetési feladatok vizsgálatából indul ki, és azok eredményei alapján kíván általános érvényű megállapításokat tenni. Másrészt a kutatás a szervezetek és a vezetők valóságos tapasztalatainak tanulmányozására épül. Tehát ez a metodika funkcionális, mivel a vezetési feladatok vizsgálatára irányul, empirikus, mert a tényleges vállalati gyakorlaton, vezetői tapasztalatokon alapszik. A vezetési kutatásoknak nincs statikus, befejezett állapota. Ugyanis a vezetéstudomány vizsgálódásainak középpontjában általában maga az ember áll. Az emberi tényezőknek köszönhetően a már biztosan megismertnek vélt, feltártnak tudott területeket, elméleteket kell újra meg újra értékelni. Minden mozgásban, változásban van, és akár egy jelentéktelennek tűnő új körülmény is új összefüggéseket, más következményeket, következtetéseket és kapcsolatokat eredményezhet. A humán erőforrások vizsgálata nehéz feladat, de az általunk használt módszer alkalmas arra, hogy az adott pillanatra érvényes, statikus vizsgálatokat időszakonkénti ismétléssel dinamikussá tegyük. Alkalmas az ismételt felmérés arra, hogy az időben távol eső vizsgálatok adatait összehasonlíthassuk. Elemezhetjük azt, hogy a gazdaság jelzései hogyan hatnak a vezetési folyamatokra. Ezek a felmérések fontosak, mert a vezetési folyamatok a gazdasági folyamatokhoz hasonlóan dinamikusak. Az adott pillanatban készült vizsgálatok ellenben statikusak, egy lemerevített helyzetet mutatnak be. A két vagy több időben készített felmérések olyan folyamatszemléletű, dinamizmust kölcsönözhetnek a vizsgálatoknak, amelyek addig elfedett összefüggések megvilágítására adnak alkalmat. Ezek a vizsgált problémakörök az interjúban önálló kérdésként jelennek meg. Az egyes kérdésköröknél megadtuk azokat a tényezőket, amelyeket az interjú alanyoknak egytől ötig terjedő skálán minősíteni kellett (1: legkevésbé vagy legrosszabb, 3: közepesen, 5: leginkább vagy legjobb). Ilyen értelemben a vizsgálati módszereinket részben zárt, irányított interjúknak tekinthetjük.

A teljesítményértékelés vizsgálatához készített kérdőíven a teljesítményértékeléssel kapcsolatban a fontosabb módszerek, tényezők szerepeltek. Arra voltam kíváncsi, hogy milyen teljesítményértékelési rendszert alkalmaznak, milyen gyakran értékelnek a vezetők és milyen következményekkel jár a teljesítményértékelés. Vajon kik azok, akik az értékelést végzik, miből indulnak ki, és mire használják a teljesítményértékelést. A kérdőív segítségével felmértem a teljesítményértékelési módszerek alkalmazhatóságát, a teljesítményértékelési célokat, a teljesítményértékelési célok fontosságát, a teljesítményértékelési rendszerek szervezeti befolyásolóit, a teljesítményértékelésnél alkalmazott kiindulási alapokat, az értékelést végző személyt. A teljesítményértékelési vizsgálatok egy részét esettanulmányokon keresztül mutattam be, mert a vizsgált szervezetnél nehézkes, vagy megvalósíthatatlan lett volna a strukturált kérdőíves felmérés. Hiitt és mtsai (1996) szerint az esettanulmányok módszere egy olyan filozófia alapul, mely a tudás gyűjtését a jelentős, aktív részvétellel kombinálja. Az esettanulmányok alkalmat adnak arra, hogy azonosítsunk és megoldjunk szervezeti problémákat a stratégiai vezetés folyamatán keresztül.

4. Teljesítményértékelési vizsgálatok eredményei

4.1. A strukturált kérdőíves teljesítményértékelési vizsgálatok

A teljesítményértékelési célok fontosságának felmérésekor kapott eredményeim azt mutatják, hogy a vezetők a felsorolt tényezők közül legfontosabbnak a rövid távon hasznos tényezőket nevezték meg. Közepesre értékelt tényezők voltak a középtávon fontos lehetőségek, amelyek valamilyen konkrét anyagi vonzattal is járhatnak. Legkisebb jelentőségű tényezőknek a munkaerő mozgásával összefüggő lehetőségek bizonyultak. Úgy tűnik a vezetők azokat a tényezőket preferálták, ahol kézzelfogható annak költség vonzata.

A legkisebb jelentőséget vizsgálataimban az áthelyezés, elbocsátás, előléptetés megalapozásának tulajdonítják a megkérdezettek. Nagyon kicsi a különbség a képzési hatékonyság értékelése, az információk a költségvetéshez, az információk a munkaerőtervezéshez, termelésprogramozáshoz, valamint a képzési, fejlesztési igények diagnosztizálása tényezői között (2. ábra). A relatív érdem értékelése a bérezéshez, a kiválasztási döntések hatékonyságának értékelése, olyan tényezők, amelyek szintén nagyon kevés különbséggel jellemeztek, a maguk 4,00 és 4,02-es pontértékükkel. Visszajelzés az alkalmazottaknak az a tényező, amelyet a megkérdezettek a legfontosabbnak ítélték a megadottak közül. Az eredményekből az látszik, hogy a megkérdezett vezetők a teljesítményértékelés jelentőségét elsősorban a visszajelzésben, a bérezésben és a döntések hatékonyságában látják. A szervezetben belüli teljesítményértékelési rendszert befolyásoló tényezők vezetői értékelésének szórása nagyon kicsi (0,27). A megkérdezettek tehát, nem jelölték meg egyetlen tényezőt sem meghatározó jelentőségűnek vagy egyértelműen

elhanyagolhatónak sem. Az alkalmazottaknak adott visszajelzés az a tényező, amelyet a megkérdezettek a legfontosabbnak ítélték, amikor a teljesítményértékelési célokat minősítették. Eltérnek a modern változási irányoktól, még nem tartanak a vizsgált szervezetek vezetői annál a gondolatmenetnél, hogy több szempontot is figyelembe kell, lehet venni. A teljesítményértékelési rendszert leginkább a szervezeti értékrend, a vállalati vezetés befolyásolja. Az értékelő személye megegyezik a hagyományos szemléletben uralkodó vezető személyével, aki lehet a közvetlen munkahelyi vezető, de a felettes munkahelyi vezető is. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a szervezetek a hagyományos rendszereket alkalmazzák, hagyományos szemlélet szerint gondolkodnak. Okaként a modern rendszerek ismeretlensége hozható fel, vagy az is talán, hogy a valahogy működő rendszerre már nem kell költeni, de nem is kell félni az újdonságtól, nem kell legyőzni a beosztottak ellenérzéseit sem.

2. ábra. A teljesítményértékelési célok fontosságának minősítése a szervezetben
Figure 2. Importance of performance appraisal aims at organizations

4.2. Összefoglalt teljesítményértékelés vizsgálati esettanulmányok

Felméréseim során a szakirodalomnak megfelelő módszertani felvételezéssel készítettem esettanulmányokat. Itt csak a felvételezett esettanulmányok összefoglalásait közlöm.

Az esettanulmányokból összefoglalóan kiderül, hogy a szervezetek különböző teljesítményértékelési rendszereket alkalmaznak, eltérő eredményességgel. Azok a szervezetek, amelyek multinacionális háttérrel rendelkeznek, már a rendszerváltás előtt is alkalmaztak teljesítményértékelési rendszert, de leginkább a vezetők értékelésére. A privatizációt követően ezek a szervezetek legtöbbször az anyavállalat rendszereit vették át, amelyet adoptáltak a magyar viszonyokra. A későbbiekben esetleg saját teljesítményértékelést alakítottak ki, amelyet eredményesen használnak. A jól működő szervezetek a rendszereiket időről időre felülvizsgálják és a nem megfelelően funkcionáló, hibás részeket átalakítják, javítják. A teljesítmény kritériumokat ellenőrzik, amennyiben már nem relevánsak újakat állapítanak meg. Léteznek olyan szervezetek is, amelyek egyáltalán nem rendelkeznek teljesítményértékelési rendszerrel, némely ilyen szervezet vezetője a kialakításon, bevezetésen gondolkodik. Olyan szervezetekre is találtam példát, ahol az egész teljesítményértékelés mindössze formálisan létezik, mert az értékelések pénzügyi vonzatait nem képes a szervezet előteremteni, vagy a teljesítményértékelés eredményének nincs közvetlen hatása a teljesítményre.

Egyezőségek az egyes szervezetek teljesítményértékelésében az értékelő személyében vannak, általában a vezető értékeli, természetesen szervezetenként nem ugyanaz a vezetői szint. A legtöbb munkahely évente többször is értékeli a munkavállalókat és a teljesítményértékelés anyagi következményekkel is jár, de alapját adhatja az előléptetésnek, átszervezésnek is. A legtöbb szervezetben a teljesítmény értékelés eredménye az emberi erőforrásokkal foglalkozó osztályokon, csoportoknál köt ki, az ő kompetenciájuk a megfelelő következmények, esetleg a fejlesztési forma kiválasztása és a dokumentálás is. Egyezőség található az értékelés személyekre gyakorolt hatásában is, amely főleg a bevezetésekor okozott meghatározó pszichológiai nyomást az értékeltekre. Az értékelés később sem lett a vizsgált szervezetekben a legkedveltebb tevékenység. Különbözőségként tapasztaltam a felmért szervezetek között a teljesítményértékelés módszerét, mert van olyan hely ahol az értékelő skálákat alkalmazzák, máshol pedig a kritikus esetek módszerével és a magatartási skálákkal határozzák meg a munkavállalók teljesítményét. A mit mérünk kérdésre is eltérő válaszokat, gyakorlatokat kaptam, mert egyes szervezetekben a konkrét, mérhető célt, teljesítménykövetelményt kérlik számon a beosztottól, míg mások kompetenciákat, magatartást értékelnek, amelyek nehezen, vagy egyáltalán nem számszerűsíthetők, így az értékelés folyamán a vezető érzésére hagyatkoznak. Nem egységes az értékelés kommunikálása sem. Vannak olyan szervezetek ahol a vezető az értékelő beszélgetésre nagyon felkészült és akár a pozitív, akár a negatív visszajelzésekre is képes. Máshol leginkább a negatív visszajelzés marad el, vagy éppen csak azt hangsúlyozza az értékelő.

5. Főbb megállapítások

A motivációból kiindulva az ösztönzésmenedzsmentet, mint újszerű szervezeti folyamatot definiáltam, mely olyan összetett, komplex tevékenység, amelyben a motiváció, az elvárás és a teljesítményértékelés együttesen van jelen. A közöttük lévő viszony nem hierarchikus, egymásnak nem alá-, és fölérendeltek, de logikai sorrendiség a tevékenységek megvalósításában értelmezhető. Kapcsolatuk nem hierarchizált, de egyenrangú.

Teljesítmény értékelési vizsgálataim eredményei azt mutatják, hogy a vezetők az általam felsorolt tényezőkből legfontosabbnak a rövid távon hasznos tényezőket nevezték meg. Közepesen fontos tényezők voltak a középtávon fontos lehetőségek, amelyek valamilyen konkrét anyagi vonzattal is járhatnak. Legkisebb jelentőségű tényezőknek a munkaerő mozgásával összefüggő lehetőségek bizonyultak. A vezetők azokat a tényezőket preferálták, ahol kézzelfogható költség vonzata van a tényezőnek. Vizsgálataim tehát azt mutatják, hogy a vezetők legszívesebben a feladathoz viszonyítják a teljesítményt, majd csak aztán következnek az ember. Az értékelővel kapcsolatos eredményeim szerint az általános gyakorlatnak megfelelően a felettes munkahelyi vezető az, aki leginkább értékeli a szervezete tagjait, a beosztottakat. A vizsgált szervezetekben legfőképpen a vezető általi értékelés zajlik. A számokból arra lehet következtetni, hogy a 360 fokos teljesítményértékelés nem az általam felmért szervezetek sajátossága. Az esettanulmányokból kiderül, hogy a szervezetek különböző teljesítményértékelési rendszereket alkalmaznak, eltérő eredményességgel. Azok a szervezetek, amelyek multinacionális háttérrel rendelkeznek, már a rendszerváltás előtt is alkalmazták teljesítményértékelési rendszert, de leginkább a vezetők értékelésére. A privatizációt követően ezek a szervezetek legtöbbször az anyavállalat rendszereit vették át, amelyet adoptáltak a magyar viszonyokra. A későbbiekben esetleg saját teljesítményértékelést alakítottak ki, amelyet eredményesen használnak.

Felhasznált irodalom

- Bácsné Bába Éva (2012): Változásmenedzsmenthez kapcsolódó reakcióidő-vizsgálatok. VIKEK Közlemények IV. évf. 2.sz. pp. 66–74.
- Berde Csaba (2010): Funkcionalizmus a vezetésben: A magyarországi kutatás eredményei. Közép-Európai Közlemények III: (1) pp. 7–13.
- Csehné Papp Imola (2011): A társadalmi-gazdasági kihívásoknak való megfelelés érvényesítése az agrárszakképzésben. In: A református tanítóképzés múltja, jelene, jövője (szerk. Pinczésné Palásthy I.) Kőlcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, pp. 178–181.
- Dajnoki Krisztina (2007): Examination of leader communication in agriculture. APSTRACT „Applied Studies in Agribusiness and Commerce” Vol. 1. Number 1., Argoinform Publishing House, 41–48. p.
- Dienesné, K. E.–Gergely, É. (2009): „Examining some fields within human resources management” In: Applied Studies In Agribusiness And Commerce Official Periodical of the International MBA Network in Agribusiness and Commerce (AGRIMBA) Vol. 3. Numbers 3–4. 49–52. p.
- Ferenec Árpád–Nótári Márta–Kalmár Róbert (2009): Cost accounting and marketing analysis of processed hungaricums. Erdei Ferenc V. Tud. Konferencia kiadványa. Kecskemét. 108–112. p.
- Gulyás László (2008/a): Ösztönzésmenedzsment. In: Gulyás László szerk.(2008): A humán erőforrás menedzsment alapjai. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 169–183. p.
- Gulyás László (2008/b): Teljesítménymenedzsment. In: Gulyás László szerk.(2008): A humán erőforrás menedzsment alapjai. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 91–104. p.
- Maslow, A. (1970): Motivation and Personality. Macmillan, New York.
- Móré Mariann (2012): Te csak beszélj, én könnyen beilleszkedem. VIKEK Közlemények IV. évf. 2. sz. pp. 43–50.
- Oláh Judit (2012): A közfoglalkoztatottság javításának lehetőségei Hajdúdorogon. VIKEK Közlemények IV. évf. 2. sz. pp. 9–16.
- Sloof, R.–Van Praag, C.M. (2008): Performance measurement, expectancy and agency theory: An experimental study. Journal of Economic Behavior & Organization. 67. 794–809. p.
- Szabados György (2006): A csoportmenedzsment vezetési és szervezési összefüggései. „A térségfejlesztés vezetési és szervezési összefüggései.” Tudományos ülés kiadványa DE ATC AVK. Debrecen. 237–242. p.
- Szabados György (2008): Managerial aspects of operating performance groups in agriculture. A Journal of Agricultural Sciences. Acta Agraria Debreceniensis, Debrecen. 137–142. old.
- Terjék L.–Vánus A. (2007): A munkakörnyezet munkavédelmi szempontú elégedettségvizsgálata Hajdú-Bihar Megye néhány mezőgazdasági vállalatának dolgozóinál. (AVA) Nemzetközi Konferencia Debrecen, CD.
- Vántus András (2010): A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. II. évf. 2–3. sz. (No. 3–4.) 24–31. p.
- Vántus András–Pakurár Miklós–Oláh Judit (2012): A foglalkoztatottság helyzete és kiterjesztési pontjai a karcagi munkaerőpiac területén. VIKEK Közlemények IV. évf. 2. sz. pp. 17–24.
- Vroom, V. H. (1964): Work and Motivation. Wiley, New York.

HR FEJLESZTÉS SAJÁTOSSÁGAI AZ ESÉLYEGYENLŐSÉGI EMBERI ERŐFORRÁS MENEDZSMENT GYAKORLATÁBAN

THE PECULIARITIES OF HR DEVELOPMENT IN THE PRACTICE OF EQUAL OPPORTUNITY HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

DAJNOKI KRISZTINA adjunktus

Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar
Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék

Abstract

It is inevitable for an effective and successful organization to employ laborers with adequate competences: „right person in the right place”. It is also valid for business enterprises employing disabled and changed capacity people. Workforce itself, similarly to other resources, continuously needs to be trained to meet labor market and workplace/job requirements. The disabled and changed capacity people, owing to their conditions, do not have the same skills, capacities as the healthy ones. The establishment of adequate conditions may contribute to their equal treatment and management. The aim of this article is to reveal the problems which occur during human resource development and to identify the most successfully applicable training possibilities, development methods in the practice of human resource development. Results of the survey indicate that internal corporate trainings and courses are most successful, while teach and mentoring of the development methods are most effective regarding organizations employing disabled and changed capacity people.

1. Bevezetés

Egy hatékony és sikeres szervezetnél elengedhetetlen, hogy megfelelő kompetenciákkal rendelkező munkavállalókat alkalmazzon: „megfelelő ember a megfelelő helyen”. Nincs ez másképp a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyeket foglalkoztató, üzleti alapon működő vállalkozásoknál sem. A munkaerőt, akárcsak a többi erőforrást, folyamatosan képezni, fejleszteni kell ahhoz, hogy megfeleljen a munkaerőpiaci, valamint a munkahelyi-munkaköri követelményeknek. A cikk célja, hogy mélyinterjú eredményein keresztül ismertesse, hogy milyen problémák léphetnek fel a munkaerő fejlesztés során, illetve milyen képzési lehetőségek, illetve fejlesztési módszerek alkalmazhatók legsikeresebben az esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsment gyakorlatában.

Az emberi erőforrás fejlesztése magában foglalja az alkalmazottak képzését, továbbképzését és készségeinek, képességeinek fejlesztését is (Gyökér, 2001). A fejlesztéséhez elsősorban a szervezet fejlesztési igényeit kell megismerni és meghatározni (Farkas, 2008). A dolgozók szakmai hozzáértésének, felkészültségének a növekedése egyidejűleg két előnnyel is bír: egyrészt a felkészült alkalmazott nagyobb mértékben járulhat hozzá a szervezet versenyképességéhez, másrészt a képzettség megszerzése anyagi elismerést is eredményezhet (Vántus, 2010). A munkaadókat általában elsősorban gazdasági megfontolások vezérik, ugyanakkor a fejlesztés révén nőhet a szervezet versenyképessége, vagyis a munkaerő képességeinek jobb kihasználása közvetve-közvetlenül a költséghatékonyságot szolgálja (Oláh-Bácsné, 2012). Az ismeret, tudás, valamint a képességek, készségek fejlesztésének jelentőségét a különböző HR területeken más szerzők is hangsúlyozzák (Móré, 2011; Terjék-Dienesné, 2011; Bertalan, 2011; Gulyás, 2008).

A fejlesztések két nagy csoportra oszthatóak. Az egyik csoportot alkotják azok a fejlesztések, képzések, amelyekre munka során lehet szert tenni, ezeket nevezzük „on-the-job” jellegű eszközöknek. A másik csoportba pedig az „off-the-job” típusú eszközök tartoznak, amelyet a munkából kiszakítva, általában kisebb csoportban lehet alkalmazni.

Az „on-the-job” módszerek közé tartoznak a következők: demonstrálás, betanítás, mentorálás, részvétel projekt munkában, munkakör rotáció, ismeretközlő előadások (Császár, 1999). Boda és mtsai (2006) alapján a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásában a mentorálás rendszerének kiterjesztése funkcióit, előnyeit tekintve egyaránt kézenfekvő. A mentoráltak szakmai és problémamegoldó készségei fejlődnek ezért jobban teljesítenek, így rajtuk keresztül a szervezet teljesítőképessége is fokozódik. A mentor továbbá segítséget nyújt a szervezet tagjaival való együttműködő kapcsolatok kialakításában, az esetleg kialakult konfliktushelyzetek megoldásában. Tehát mentorálás révén a beilleszkedés is megkönnyíthető.

Az „off-the-job” módszerek általánosságban az alábbiak: részvétel szervezett (külső) képzéseken, tanulmányút, konferencia, számítógépes oktatás, tréning (Elbert-Farkas, 2006).

A fentiek alapján a képzési, fejlesztési lehetőségek széles skáláját találja az, aki fejleszteni szeretné tudását, képességeit, személyiségét. Ugyanakkor Csehné (2007) alapján a munkaerőpiacot jellemző problémák miatt a képzési rendszer korszerűsítésére, illetve rugalmasabb szerkezetű iskolarendszer bevezetésére lenne szükség. A munkaügyi központok mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a felnőttképzéssel foglalkozó intézmények, civil szervezetek is (Pierog, 2011; Szabados Gy. és mtsai, 2011). A civil szektor bevonása a munkaerő-piaci szolgáltatások nyújtásába a szolgáltatási háló bővülést jelenti (Gulyás 2007). Az alternatív munkaerő-piaci szolgáltatások célcsoportjai mindazok, akik valamilyen sajátos ok miatt segítség vagy felkészítés nélkül egyáltalán nem vagy nehezen tudnak elhelyezkedni a munkaerőpiacon. A civil szervezetek nem csak közvetítő szerepet töltenek be, hanem fejlesztő tevékenységük által javítják a munkanélküliek, hátrányos helyzetűek és az inaktív rétegek foglalkoztathatóságát, erősítik az alkalmazkodóképességüket, vállalkozói készségeiket iskolarendszeren kívüli képzések, átképzések, tanfolyamok, egyéni tanácsadások által. A célcsoport ugyan lehet homogén, de minden ember más és más képességekkel, készségekkel rendelkezik, és más problémával küzd, így csak az egyénre szabott, differenciált tanácsadások, információnyújtás, humánszolgáltatások biztosítása segítheti a célcsoport tagjainak a reintegrációt (Dienesné-Bodó, 2007).

Minden munkavállalónak törekednie kell korábban megszerzett tudásának „karbantartására”, esetenként teljesen új tudás megszerzésére, akár többször is az aktív, munkaképes élete alatt. Különösen igaz ez a fogyatékos emberekre, hiszen munkaképesség változásuk miatt nem képesek a „kapcsolt” feladatkörök ellátására (Dienesné és mtsai, 2007). A fogyatékossgal élő munkavállalónak megfelelő szakismerettel kell rendelkeznie, mert csak így lesz képes lehetőségeit kiszélesíteni, alkalmas munkát találni és azt megtartani. Ha nem fejleszti megmaradt képességeit, készségeit, végleg kikerül a munkaerőpiacról és teljes mértékben juttatásokra szorul. Az „élethosszig tartó tanulás” folyamata biztosítja csak a folyamatos munkavállalást, s ezzel együtt a karriert, a biztos egzisztenciát.

2. Fejlesztési feladatok sajátosságai

A fogyatékossgal kapcsolatos kérdések munkahelyi kezelése érdekében a munkaadóknak olyan fogyatékossgá-kezelési stratégiát kell kialakítaniuk, amely általános foglalkoztatáspolitikájuk és különösen a humán erőforrás fejlesztési stratégiájuk szerves részét képezi (Berde-Dajnoki, 2007). Az emberi erőforrás fejlesztés funkcióinak a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók esetében sajátos szerep jut, speciális kérdések is felmerülhetnek, így a hagyományos modell ez esetben kiegészül (Dajnoki, 2011). A megváltozott munkaképességű személyeket is foglalkoztató szervezeteknél az emberi erőforrás fejlesztés öt fő feladatcsoportját az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra. Az emberi erőforrás fejlesztés főbb feladatcsoportjai megváltozott munkaképességű személyeket foglalkoztató szervezeteknél

Figure 1. Major groups of tasks of human resource development at organizations employing changed capacity people

Forrás: Dajnoki Krisztina 2011. p. 55.

1. lépés a képzési, fejlesztési szükségletek felmérése, amely három fő részből tevődik össze.

A) Szervezeti elemzés:

- A szervezet már korábban is alkalmazott fogyatékos személyt?
- A szervezeti filozófia, misszió, vízió megfogalmaz-e elvárásokat és eljárásokat a fogyatékos személyek alkalmazásával kapcsolatban?
- A képzés beilleszthető a szervezet általános és emberi erőforrás stratégiájába?
- Milyen az a makro környezet, amely miatt/érdekében képezni, fejleszteni kell?
- A képzés (tréning) képes hozzájárulni az esélyegyenlőségi terv gyakorlati megvalósításához?

B) Munkaelemzés, kompetencia-elemzés (folyamat és kompetenciaszint):

- Melyek azok az (új) kompetenciák, melyeknek a vállalat alkalmazottainak meg kell felelni?
- Az (új) kompetenciák megfogalmazása hogyan érinti a megváltozott munkaképességű alkalmazottainkat? (ha esetleg hátrányos helyzetbe hozza őket, akkor külön figyelmet kell fordítani az ő át- illetve továbbképzésükre)
- A munkafolyamatok át-, illetve újraszervezéséből adódó változások szükségessé teszik a megváltozott munkaképességű munkavállalóink átképzését?

C) Munkaerő-elemzés (egyéni szint):

- Melyek a képzésben részt vevő ép és fogyatékos munkavállalóink főbb pszichés sajátosságai?
- Szükség van-e az adott fogyatékos személy továbbképzésére, vagy vállalaton belüli átcsoportosítással is megoldható a probléma?
- A fogyatékos személy alkalmas a képzésen való részvételre?

2. lépés a képzési, fejlesztési programok kidolgozása:

- Az időbeosztás és az óraterv megfelel a fogyatékos munkavállalónak?

3. lépés a képzésben, fejlesztésben részt vevő személyek kiválasztása, meggyőzése:

- A kiválasztási elbeszélgetés során a fogyatékos munkavállalók esetében a pozitív diszkrimináció elve érvényesült?
- Szellemi fogyatékos munkavállaló esetében – szükség szerint – a fogyatékos gondviselőjével is történt egyeztetés?
- A fogyatékos személy kérdéseire a képzésfelelős megfelelő válaszokat tudott adni?

4. lépés a képzési, fejlesztési program megvalósítása:

- A képző intézmény tárgyi feltételei és oktatási környezete megfelel fogyatékos munkatársaink akadálymentes oktatásának, illetve képzésben történő részvételének?
- A képzési tematika és a tárgyi eszközök mennyire alkalmazkodnak a fogyatékos személy elvárásaihoz, szükségleteihez?
- Ha a képzés nem a munkaadó (akadálymentesített) helyén, hanem külső helyszínen történik, akkor biztosítottak a fogyatékos személyek speciális igényeinek a kielégítése?

5. lépés a képzési, fejlesztési program értékelése:

- Eredményesség és sikeresség.
- Szervezeti célok elérésére.

A fejlesztés, képzés kapcsán általánosan felmerülő kérdés, hogy ki végezze a fejlesztést, azaz ki lesz a fejlesztés vagy képzés vezetője. A vállalatoknál fontos, hogy a fejlesztés végrehajtója külső vagy belső személy-e. Mindkettőnek megvannak az előnyei és hátrányai. A belső személlyel történő fejlesztés legfontosabb előnye, hogy ismeri a szervezetet, amely megkönnyítheti az oktatást, valamint lényegesen csökkenthető a képzés költsége, ha nem kell külső erőforrást igénybe venni. A belső erőforrás igénybevétele azonban csak akkor célszerű, ha egy belső munkatárs rendelkezésre áll a megfelelő tudásanyaggal és képes is azt átadni a képzésben résztvevőknek. Ennek hiányában csak külső erőforrás igénybevételevel lehet megszervezni egy képzési programot. A fogyatékos, megváltozott munkaképességű személyek fejlesztése esetén ez utóbbinak jut nagyobb szerep.

3. 4EM kutatási eredmények és azok értékelése

Az „EsélyEgyenlőségi Emberi Erőforrás Menedzsment (4EM)” kutatási program keretében az esettanulmány, a mélyinterjú, valamint kérdőív módszerét alkalmaztam. A vizsgálatokba olyan vezetők és humánpolitikai szakemberek kerültek bevonásra, akik ezen a területen már rendelkeznek tapasztalatokkal, azaz az általuk képviselt szervezetek foglalkoztatnak fogyatékossgal élő és megváltozott munkaképességű alkalmazottakat. A „4EM” felmérőlap 16 kérdésből kettő foglalkozik az emberi erőforrás fejlesztés témakörével. Kérdésenként maximum 6–8 tényező került felsorolásra, amelyeket fontosságuk, hatásuk, befolyásuk alapján a válaszadónak 1–5-ig terjedő skálán minősíteni kellett.

A cikkben szereplő eredmények 458 kérdőív adatait mutatják, ami 48 különböző településen működő, összesen 117 szervezetben dolgozó különböző szintű vezetők, humánpolitikai, illetve rehabilitációs szakemberek értékelése.

A képzési lehetőségek eredményességének megítélése viszonylag homogén, az átlagértékek nem túl magasak, amiből arra lehet következtetni, hogy azok hasonló eredményességgel alkalmazhatóak a megváltozott munkaképességűek esetében (2. ábra). Az összesített eredmények alapján a leghatékonyabb képzési lehetőség a munkahelyi tanfolyamok szervezése, amit az elkülönült szakmai képzések és a tréning minősítése követ. Bár ez utóbbi formát a csoportba való beilleszkedés esetében kevésbé jelentősnek ítélték, a képzéseknél hatékony módszerek bizonyult. A válaszadók közül többen gyakran vesznek részt különféle a fogyatékos személyekkel kapcsolatos előadásokon, konferenciákon, továbbá e témakörben több vizsgált szervezet is gyakran szervez előadásokat, ahol például szakmákra oktatják az egészségügyi problémákkal rendelkező fiatalokat.

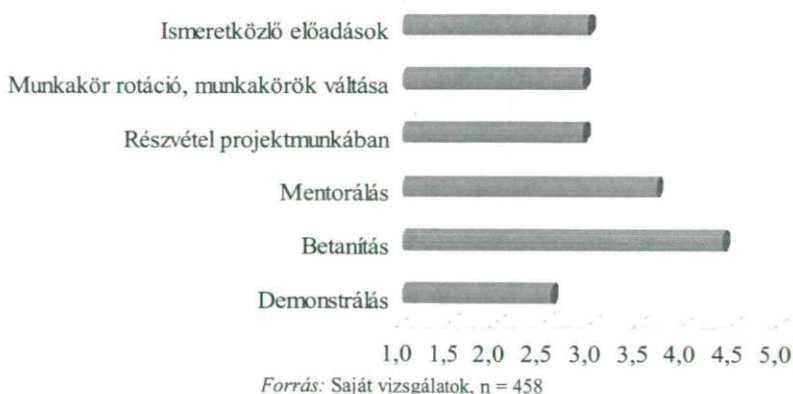
A legalacsonyabb átlagértéket az önképzés kapta, annak ellenére, hogy a megkérdezettek 16%-a önképzés keretében sajátította el a fogyatékosok foglalkoztatásával kapcsolatos tudását.

2. ábra. Képzési lehetőségek eredményességének megítélése
Figure 2. The evaluation of effectiveness of educational possibilities

A kérdőíves felmérés keretében megvizsgáltam, hogy mely fejlesztési módszerek használata lehet eredményes a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek esetében (3. ábra). Az összesített átlagérték alapján kiugró értéket mutat a betanítás, mivel bármilyen fogyatékossgal rendelkezik a munkavállaló, meg kell tanulnia, hogy hogyan dolgozzon egészségügyi problémája ellenére, és hogy hogyan képes kompetenciáit hasznosítani.

3. ábra. A leggyakrabban alkalmazott fejlesztési módszerek értékelése
Figure 3. The evaluation of most frequently applied development methods

Az eredmények alapján a vizsgált szervezeteknél a második leghatékonyabb fejlesztési lehetőség a mentorálás. A betanítás egy meghatározott időszakra korlátozódó folyamat, míg a mentorálás a betanításnál tágabb fogalom, mivel a mentor nem csupán betanítja az alkalmazottat a munkafolyamatra, hanem ő egy tapasztalt munkatárs, akit az illető problémája esetén bármikor felkereshet. A mentor nem csak feladatok betanulásában, de csoportba és a szervezetbe történő beilleszkedésben is segítséget nyújthat.

A sorrendben következő három tényező átlagértéke hasonló. A válaszadók értékelése alapján kevésbé hatékony fejlesztési lehetősége a projektmunkában való részvétel, az előadások, valamint a munkakör rotáció.

A mélyinterjú tapasztalatok alapján a vizsgált szervezetek fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása esetén a fejlesztési lehetőségek közül legritkábban a demonstrálást alkalmazzák. Ennek ellenére több esetben hatásos lenne a demonstrálás szerepének növelése, amit azért is fontos, mert a ma rendelkezésre álló modern eszközök segítségével jelentős eredmények érhetők el a fejlesztés területén, továbbá a fogyatékos munkavállalók, például az értelmi fogyatékosok is, könnyebben sajátítanak el olyan tevékenységeket, melyek számukra korábban már bemutatásra kerültek.

Az egyik vizsgált szervezet 2004-ben konzorciumi tagként vett részt a Humán erőforrás Fejlesztési Operatív Program „Mozgáskorlátozottak az integrált ügyfélkapcsolati asszisztens szakmában – alternatív munkaerőpiaci képzés és foglalkoztatás” megnevezésű programjában, amelyben képzést is biztosítottak a jelentkezőknek. A képzés során felmerült, hogy a programban résztvevők az operátori munkakörhöz szükséges komplex tudásanyag elsajátításához személyre szabott, lassabb ütemezést igényelnek. Ezért biztosították, hogy az egyéni teljesítményük, eredményeik tükrében – saját kérésre – ismételten részt vehessenek az elméleti alapképzésen, és csak azt követően kezdjék meg a gyakorlati oktatást. A gyakorlati alapképzést is kibővítették – időtartamát a többszörösére emelték – figyelve a munkatársak egyéni fejlődési ütemét.

Egy kft. vezetőjének elmondása alapján a rehabilitált munkaerő fejlesztésére, képzésére az ő szervezetüknél kevésbé van lehetőség. Ennek az az oka, hogy már eleve a kiválasztáskor olyan munkakörbe kerül a megváltozott munkaképességű, illetve fogyatékos munkaerő, amit megfelelően el tud látni, azaz nincs szükség továbbképzésre, mert nem tud, illetve a szervezeti sajátosságok miatt nincs is lehetősége „magasabb” munkakörbe, beosztásba lépni. Természetesen munkába álláskor a demonstrálás módszerét ők is alkalmazzák, hiszen az új munkaerőnek bemutatják, hogyan kell elvégezni a feladatot.

Ez nem azt jelenti, hogy képzésre, fejlesztésre náluk egyáltalán nincs lehetőség. Vannak tanfolyamok, mint például a CNC megmunkálás, de erre a munkafeladatra a szervezetnél eddig alkalmazásra került rehabilitált munkaerő nem alkalmas, a munkaterület miatt. Véleménye szerint ebből kifolyólag valamilyen szinten – szakképzés, karrier, tanulás területén – a fogyatékos, megváltozott munkaképességű személyek ezen a területen is hátrányban vannak, illetve lehetnek ép társaikkal szemben.

4. Összefoglalás

A vizsgálati eredmények arra utalnak, hogy a megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók képzésében a belső vállalati tanfolyamok, az elkülönült szakmai képzések és a tréningek lehetnek sikeresebbek és eredményesebbek. A képzési formákon belül fontos elősegíteni az önképzés lehetőségét, hiszen ezáltal folyamatosan biztosított a munkaerő naprakész információellátottsága, s ez hatékonyan hozzájárul a szervezet teljesítményének növekedéséhez is. Ez serkenthető azáltal, hogy különböző szaklapokat illetve folyóiratokat mindenki számára elérhető formában közlünk, továbbá erre irányuló ösztönzési formákat alakítunk ki.

A fejlesztési módszerek közül a vizsgálat szerint a betanítás és a mentorálás a legeredményesebb. Ezen eredmények alapján megállapítható, hogy az elkülönült, személyre szabott belső képzéseket kell előtérbe helyezni, melyek során megfelelő mennyiségű információt tudunk átadni a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek felé, továbbá biztosítható részükről a kérdés, illetve visszacsatolás lehetősége.

Felhasznált irodalom

- Berde Csaba–Dajnoki Krisztina (2007): Esélyegyenlőség a humán erőforrás gazdálkodásban In: Humán Erőforrás Gazdálkodás és Vezetés. (Szerk.: Dajnoki K.–Berde Cs.), Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 183–198. p. ISSN 1789-3542, ISBN: 978-963-9736-34-4
- Bertalan Péter (2011): Politische, ökonomische und ethische relationen des systemwechsels in Mittel- und Osteuropa. In: Human Innovation Review, Volume 2, Issue 1, May 2011. Kaposvár, p. 26-30 ISSN 2062-0292
- Boda Margit–Holp Edit–Szabó Réka: Megváltozott munkaképességű személyek elhelyezkedésekor felmerülő fejlesztési igényekre épülő szolgáltatások, képzések, programok. In: Pszichológiai szempontok a megváltozott munkaképességű emberek munkaerő-piaci integrációjának elősegítéséhez. (Szerk. Münnich Á.) Didakt Kiadó, Debrecen, 2006. 225–251. p.
- Császár Cs. (1999) Fejlesztés. In: Stratégiai emberi erőforrás menedzsment (Szerk.: Bakacsi Gy.–Bokor A.–Császár Cs.–Gelei A.–Kovács K.–Takács S.), KJK-KERSZÖV Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 283–306. p.
- Csehné Papp Imola (2007): The link between education and the state of the labour market in Hungary, Gazdálkodás, english special edition, pp. 157–163. ISSN 0046-5518
- Dajnoki Krisztina (2011): Esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsment (4EM) Habilitációs értekezés. Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Debrecen, 2011. 57–58. p.
- Dienesné Kovács Erzsébet–Bodó Erzsébet (2007): Karrier, az emberi erőforrások fejlesztése In: EsélyEgyenlőségi Emberi Erőforrás Menedzsment. (Szerk: Berde Cs.–Dajnoki K.) Campus Kiadó, Debrecen, 164–184. p.

- Dienesné Kovács Erzsébet–Dajnoki Krisztina–Juhász Csilla–Szabados György (2007): Karrier lehetőségek, humán erő fejlesztés a fogyatékkal élő vagy megváltozott munkaképességű dolgozóknál. Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia kiadvány II. kötet, Kecskemét, 543–546. p.
- Elbert, Norbert F.–Farkas Ferenc (2006): Az emberi erőforrások fejlesztése. In: Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 291–299. p.
- Farkas Ferenc (2008): Az emberi erőforrások fejlesztése. In: Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv. (Szerk.: Farkas F.–Karoliny M-né–László Gy.–Poór J.) Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 287–317. p.
- Gulyás László (2007): A munkaerőpiac rugalmassá tételének eszközei, különös tekintettel a munkaidő rugalmasítására. In: Farkas Beáta (szerk.): A liszaboni folyamat és Magyarország. JATE-Press. Szeged. 2007. 200–216. p.
- Gulyás László (2008): HRM-stratégia kialakítása In.: A humán erőforrás menedzsment alapjai. (Szerk.: Gulyás L.) JATEPress, Szeged, 53–62. p. ISBN: 978 963 3150 75 7
- Gyöker Irén. (2001): Humán erőforrás menedzsment, Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Móré Mariann (2011): Hozott tudás a munka világából – uniós gyakorlat és hazai lehetőség. In: Multikulturális Műhely Tanulmányok 1. (Szerk.: Lácza M.–Bocsi V.) Hajdúböszörmény, 16–20. p. ISSN 2062-9834 ISBN 978 963 318 161 4
- Oláh Judit–Bácsné Bába Éva (2012): A munkaerő-kölcsönzés elméleti megalapozása. In.: Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények IV. évfolyam 1. szám/2012, Nyíregyháza, 250. p. ISSN: 2061-3156 ISBN: 978-615-5097-47-8
- Pierog Anita (2011): Új vezetési kihívás: civil szervezetek. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei folyóirat III. évfolyam 1–2. szám (No. 5–6.), Szeged, 162–164. p.
- Szabados György Norbert–Tóvics Imre–Szabados Krisztián (2011): Civil szervezetek – status quo és szervezetfejlesztés. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei folyóirat III. évfolyam 1–2. szám (No. 5–6.), Szeged, 167–174. p.
- Terjék László–Dienesné Kovács Erzsébet (2011): A biztonsági kultúrának, mint a szervezeti tőke egyik elemének a vizsgálata. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei folyóirat III. évfolyam 1–2. szám (No. 5–6.), Szeged, 222–229. p.
- Vántus András (2010). A szervezethez és a humán erőforrások változása 5 év tükrében. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. Az SZTE Mérnöki Kar Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézetének tudományos folyóirata. V. évfolyam 1–2. szám, 2010/1–2. Szeged, 172. p.

MANAGEMENT, RATIONALIZATION AND HUMAN CAPITAL

TROY B. WIWCZAROSKI associate professor

SZABADOS GYÖRGY assistant professor

PIEROG ANITA PhD student

Debrecen University Center for Agricultural and Applied Economics Sciences
Institute of Management and Organization

Abstract

Management has struggled since the dawn of the Industrial Revolution to learn how to harness, exploit, train, motivate, rationalize and direct human labor. Two centuries ago, John Stuart Mill put forth arguments arguing for the exploitation of all means towards maximum wealth creation. In response to the problems associated with managing ever larger enterprises, Taylor's notion of scientific management decidedly wrenched supposition and decision-making from out of the hands of laborers, reducing them in some critics' opinions to the level of mindless droids, condemned to silently perform repetitious tasks management would perfectly design and allot them. Sloan would soon create the model for American corporate management. Over the course of the previous century and into today, organization and management science has grown to recognize the complexity and diversity of managerial decision making concerning the use of human capital. Models of this diversity in studies of how cognition influences decision making about labor use demonstrate the timelessness of optimizing under the constraints of today's economic turmoil.

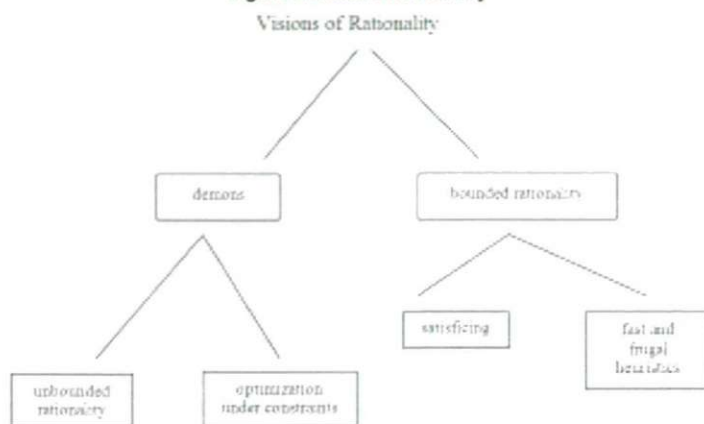
1. Introduction

Managers require innovation to be successful. In thinking about decisions which are likely to create sustainable competitive advantages for an organization, managers aim to make the right decisions, to allow the organizations placed in their trust to survive the challenges of the 21st century. Indeed, pressures on management to exact profits at minimum expense have only increased, as the current economic crisis has unraveled. Over a century ago, Taylor scientifically devised a system of organization and oversight that radically restricted those involved in decision-making and precisely defined task-oriented assignments to be given to each and every employee. Taylor's notion of scientific management would take thought processes out of the hands of laborers and reduce them to the level of mindless droids; silently fulfilling repetitious tasks management would perfectly design and allot them. Sloan brought management into the 20th century with a modern business model which would evolve into the accepted model for American corporate management. Sloan placed the company at the center of the employee's identity, making the company the true focus of an employee's loyalty. Sloan further organized workers into teams of specialized groups, from which one's identity as a professional sprang. From these arguably inhuman beginnings, organization and management science has grown to recognize the complexity and diversity of managerial decision making concerning the use of human capital. Regardless of how an organization is managed, the decision-making processes confront managers with the same challenges: how to cut costs, where and with what level of impact. Effectively doing so requires the elements of sound judgment and a study of how human beings act when faced with a decision.

2. The JDM model

Academic studies of judgment and human decision (JDM) include a wide range of management disciplines, as deliberation of the accurate modeling of how to make 'good' choices in business, to improve the quality of decisions and to avoid making decision errors grow in importance due to today's volatile business environment (See Goldstein, 2010). Judgment and decision making are informed by the need to select from among a set of choices and to evaluate opportunities. In other words, managers examine the options they perceive as being available to them for taking advantage of an opportunity and weigh potential choices against the influence of risk and the utility of the opportunity in question. This ability of cognitive examination, or cognition, may be defined as the art of focusing on what is relevant and deliberately ignoring what is not (Gigerenzer & Todd, 1999). Modeling cognition, Gigerenzer and Todd provide the following figure:

Figure 1. Visions of rationality

Source: Gigerenzer Gerd & Todd Peter (1999 section 5.2.)

Within the theoretical understanding of rationality is the element of the 'demon,' more formally known as Laplace's demon. Laplace was first to scientifically publish an articulation of causal or scientific determinism, in 1814. Determinism argues that if someone knows the precise location and momentum of every atom in the universe, then their past and future values for any given time are entailed, i.e. these values can be calculated from the laws of classical mechanics (Minkel, 2002). The demonic element is the argument that the human intellect might, through access to a presumed parallel universe, be capable of accessing an infinite amount of information. This scientific speculation, which touches on the realm of physics, might seem at first glance far from the world of management science, but this notion has entered it through the backdoor of information analysis and computer science, and is known as *unbounded rationality*.

The notion of unbounded rationality is related to the concept of man as being *Homo economicus* (or economic man), a term originally used in the late nineteenth century by critics of the writings of John Stuart Mill. Writing on political economy, Mill wrote that it

"[...] does not treat the whole of man's nature as modified by the social state, nor of the whole conduct of man in society. It is concerned with him solely as a being who desires to possess wealth, and who is capable of judging the comparative efficacy of means for obtaining that end."
(Mill 1836 p. 97.)

The critical concept of human beings as economic man was posited as a representation of Mill's view that the individual only actually commits oneself to acquiring the highest possible well-being for one's self. This one does by exploiting any and all available information about the existing opportunities and/or constraints, whether natural and institutional, on one's ability to achieve one's predetermined goals. This focus on self-serving behavior in society, also known as rational behavior, has been elaborated by Neumann and Morgenstern (1944) through the expected utility theory (EUT). Several decades later, Fishburn (1981) summarized the principles of rational (economic) behavior by using five axioms to illustrate the belief system utilized by individuals he terms social actors, when applying the standards for making a decision used by economic man:

1. If confronted with several options, social actors are able to use a form of preference ordering (order of preferences).
2. If social actors prefer one option over another, this option is chosen (choice of preferences).
3. Preferences of social actors are consistent; no contradictions occur (transitivity of preferences).
4. Preferences of social actors are independent from other options or considerations (independence of preferences).
5. Preferences of social actors are not subject to changes, no matter how they are presented, as long as they are logically equivalent (invariance of preferences). (Adapted from Fishburn 1981).

In order to meet the demands of unbounded rationality, all five axioms have to be fulfilled, as an action can only be considered to be rational within this belief system if the five axioms have been tested and confirmed. Being self-centered in nature, I define the concept of unbounded rationality as one which positions the needs of the individual 1) *extratemporally*, i.e. outside any time constraints; 2) *supracognitively*, i.e. existing outside the constraints of knowledge (e.g., information); and 3) *supracomputationally*, i.e. existing outside the con-

straints of computational ability. More specifically, unbounded rationality subordinates the temporal, the cognitive and the computational to a perceived optimized subjective utility. Suspended are primarily the larger considerations of what is ethically, socially or humanly acceptable, in deference to what is most economical, or requiring minimal cost.

Direr for many economists, such as Keynes, is the suspension of any requirement in decision making to consider the element of *uncertainty* (See Pecchi & Piga 2010). According to Keynesian arguments, the economic man envisioned by Mills, should he become the norm, would be disastrous. Keynes himself stated: "Capitalism is the astounding belief that the most wickedest of men will do the most wickedest of things for the greatest good of everyone" (From Beinhocker 2006 p. 408.). In short, economically sound decision making encompasses a wide range of aggressive forms of human behavior, targeted towards maximum self-realization through maximum profit taking, regardless of the moral, ethical or actual cost to all others. Traditionally, the economic world is therefore populated by shrewd, dispassionate greed-ridden entities derisively called *Homo economicus* by those who would suspend human insatiability for increasing one's wealth, in favor of a more morally guided behavioral model.

However, as evident from the unrealistic determinism of the five axiom standard presented above, this standard economic representation of human behavior is governed by three rather unrealistic traits: unbounded rationality, unbounded resolve and unbounded selfishness. In this understanding, economic man working through unbounded rationality would exist as one who would always have all the time necessary to gather and interpret all the information that could possibly affect any and all problems, to make every choice about every economic decision. Unbounded resolve would necessarily be the second of these traits, as without limitless steadfastness, no such economic agent existing in the realm of unbounded rationality could possibly possess the stamina to cognitively explore every existing element in the universe acting on or influencing one's decision making at every second or every day, without fail. Unbounded selfishness in itself unmasks the moral evil one supposes resides in all of us, but even Western notions of the satanic portray the Fallen Angel as being bounded by certain limits. Seen against this background, surely economic man, being fallible and limited by constraints imposed upon him by others and by society as a whole, would also be forced into some kind of boundary limiting his freedom in decision making. In the worst of all possible fictitious worlds, such an individual might truly exist, but human evil can only be realistically portrayed against the background of the real world and not in the realm of fantasy. In other words, no realistic model of economic reasoning can be an example of unbounded rationality.

Yet, Laplace's demon manifests itself in another aspect of (ir)rationality. *Optimization under constraints* is the notion limiting, but not replacing, unbounded rationality that recognizes the effectiveness of human decision making in limiting itself to what is necessary, despite the perceived limitlessness of choice. Gigerenzer and Todd (1999) define optimization under constraints as that aspect of rationality that is capable of gauging the benefits and costs of searching for additional information and capable of stopping that search as soon as the costs overshadow the benefits of searching further. Unlike unbounded rationality, where the search for solutions itself defines, determines and informs human economic cognition, optimization under constraints does not argue that the ends are the means; rather, the decision itself, i.e. the management solution is always reached without having all possible information. There remains, however, one fatal flaw to this notion of rationality, as it still demands that the decision maker repeats by necessity the calculation of all the benefits and costs of searching for additional information at each stage of decision making. In other words, the assumption is that management has unlimited time and knowledge to manage what must unavoidably be a computational explosion. As Gigerenzer and Todd note, "the paradoxical approach is to model "limited" search by assuming that the mind has essentially unlimited time and knowledge with which to evaluate the costs and benefits of future information search" (1999 section 2.2). Optimization under constraints fails, therefore, to limit unbounded rationality, as it might actually lead to requiring even more knowledge and calculations than unbounded rationality, before exhausting all available and profitable cost-benefit possibilities existing on which a manager could settle. Crucial here is the understanding of what determines relevance in decision making, as well as how one would calculate and verify the minimum degree of effort expended by a decision maker, before that actor would fulfill all the possible minimum requirements of optimized reasoning. Here, one must also consider the complex interaction of the elements of effort and effect, as every effort has a result, which must necessarily require renewed calculation of its benefit. This relationship demonstrates how optimization under constraints has failed its own litmus test, as researchers have failed to acceptably include this relationship in decision making modeling (Sperber & Wilson 1995). As there is currently no possibility to model degrees of future effort and effect in their relation to each other, there is no logical method for modeling optimization in decision making under constraints.

This dual failure of unbounded rationality and optimization under constraints in defining economic human reasoning brings our discussion to what has been termed the Silent Revolution of Nobel Laureate (1955) Herbert Simon (Callebaut 2007 p1.). Introducing the notion of *bounded rationality*, Simon argued that there is an

individual collective rational choice that considers "the limits of human capability to calculate, the severe deficiencies of human knowledge about the consequences of choice, and the limits of human ability to adjudicate among multiple goals" (Simon 1997 p. 270). This consideration inevitably incorporates a theory of *search*, which Simon found in his concept of *satisficing*, first introduced in 1955 (Simon 1979). Simon's idea was, simply put, that since humans are only rational within limits, we do not consider all possible options and then carefully decide which of the entire universe of available options will maximize our profits and equally minimize our losses. Instead, decision makers consider their options one at a time, then selecting the first satisfactory – or just good enough – option that meets our minimum level of acceptability. This selection was the introduction of Simon's *stop rule*, which is governed by one's past experience. One 'stops' mentally perusing options based on one's aspiration level, which varies according to the degree of success or failure one has experienced in the past (ibid.) Human psychology enters considerations of rationality on its most basic level: one desires to re-experience the acclaim garnered with success and to avoid the shame of failure. This fundamental desire for success is satisfied at the minimum threshold and does not require additional exertion to be experienced. Therefore, once attained easily, humans normally cease to work harder to experience what they can have for less effort. However, Simon rejected any notion that he thought humans were essentially lazy. Humans were rational instead; merely boundedly so (Simon 1957).

The demonic and fantastical in human rationality are excised by the human need to make fast decisions at best; by the need to exert the least effort in meeting the lowest expectations of relevance at worst (Shakun 2001). Gone, Simon's critics argue, is the element of optimization, posing the question as to whether the economic man of classical economics would, in light of satisficing, not simply look for 'easy' problems, i.e. those that apparently would not challenge full rationality assumptions and thereby fail their organizations as decision makers. Later, critics suggested that decision making should not be viewed as occurring in a vacuum; rather, rational decision making must be viewed as subject to one's organizational environment and as being influenced by the element of tacit knowledge (Nelson & Winter 1982). This environment places constraints on decision makers through e.g., systems of checks and balances (upper management vs. middle management, stockholders vs. management, agreed strategies vs. managerial flexibility), informal agreements among peers, the obligation to act within the rule of law and the need to maintain one's prestige within the organization. These constraints force managers to make compromises, e.g. trade-offs, in order to achieve certain, immediate goals or to allow greater flexibility at some point in the future. Tacit knowledge inserts itself into the decision process as a limiting factor to managerial autonomy, as it denotes that shared body of reference others possess within an organization or even between opposing negotiating agents, which impinge on a decision maker's ability to choose from tactics and opportunities at will.

Negotiations within an organization, e.g., with colleagues, as well as discussions with business associates from outside one's own organization, compel decision makers to use bounded-type strategies to achieve their goals. In pursuing one's own agenda under pressure, whether due to time constraints (e.g., investment or logistical deadlines), economic pressures (e.g., payment schedules, currency fluctuations, contractual obligations) or expectations to perform (e.g., from the media and/or the general public, from stockholders, from peers, from employees), Tversky and Kahnemann (1974) propose that decision makers in many cases may be incapable of reasoning optimally. Indeed, they argue, everybody uses mental 'short-cuts' known as *heuristics* to make decisions in such a manner that eases the cognitive load or the stress of decision making. Heuristics involve our ability to reach conclusions using stored memory cues, without having to use or analyze all of the other memory-available, relevant information at one's disposal. Heuristics therefore permeate all aspects of life, from the most commonplace activities to more important ones, such as economic decision making and political affairs. For example, people often decide to speed when driving not because they are in a hurry, but rather because humans react to other drivers' behaviors around them by mimicking what is, under those circumstances, 'normal' – even if such behavior breaks the law or may be considered dangerous. Accelerating beyond the posted speed limit is a subjective choice involving bounded rationality. We decide what is best, based on how we judge reality to be, while trying to 'fit in'. In other words, our choice is our own, but mirrors the choices others have already made. Decision makers cast aside a perceived need to completely weigh all the benefits against all the costs, and decide to do what 'feels right' and provides quick and easy problem resolution.

However, in making this decision to speed, drivers can err with expensive consequences. Tversky and Kahnemann examined 'heuristics and biases' affecting judgment and decision making, arguing that the practice often leads to outcomes that are not ideal. As with the speeding driver, people often act spontaneously and on too little information, make incorrect assumptions, and do not understand the consequences of their decisions. Perhaps, for example, there is a bend in the road ahead; hiding the driver's view of the highway patrol car parked at the side, with a law enforcement officer holding a radar gun in his/her direction (ibid.).

There is another type of heuristics theory called *fast and frugal heuristics*, which asserts that while mistakes will inevitably occur, the benefits from the decisions will generally outweigh the costs. not only because using

heuristics enables us to reach judgments given realistic constraints of time and attention, but because heuristics users often outperform those using more conventionally rational methods. Fast and frugal heuristics, researchers argue, are simple to implement, as they limit a decision maker's information search and, due to the need to decide under pressure and/or constraint, also limit the process of evaluating cost against benefit. Fast and frugal heuristics, as seen in the above-given example, describe not only the outcome of the decision-making process, but also examine the decision making process itself. Fast and frugal heuristics are composed of three simple elements "that specify how information is searched for (search rule), when information search will be stopped (stopping rule), and how the processed information is integrated into a decision (decision rule)" (Reimer & Rieskamp n.d.).

When, how and why a decision maker decides to stop searching for information and to decide is, however, controversial in research and raises the question as to whether humans actually use heuristics or simply a 'gut feeling' in rationality (Astebro & Elhedhli 2006). In reviewing the elements comprising Gigerenzer and Todd's visions of rationality, one recognizes the complexity of human psychological, economic theoretical and ethical entanglements each of them present. Regardless, each of these elements is still relevant for the twenty-first century and will continue to challenge economic and management theory researchers in the decades ahead.

Bibliographical Sources

- Astebro Thomas & Elhedhli Samir (2006): "The effectiveness of simple decision heuristics: forecasting commercial success for early-stage ventures". In: *Management Science*, 52(3), 395–409.
- Beinhocker Eric (2006): *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity, and the Radical Remaking of Economics*, Harvard Business Press, Boston.
- Callebaut Werner (2007): "Herbert Simon's Silent Revolution". In: *Biological Theory* 2 (1), p. 76–86.
- Fishburn Peter C. (1981): "Subjected expected utility: A review of normative theories." *Theory and Decision* 13, p. 139–199.
- Gigerenzer Gerd & Todd Peter (1999): "Précis of simple heuristics that make us smart". In: *Behavioural and Brain Sciences* 22.5. www.bbsonline.org/documents/a/00/00/04/69/bbs00000469-00/bbs.toddt.html. Accessed on January 4, 2012.
- Goldstein Daniel (2010): What is the field of judgment and decision making (JDM)? <http://www.decisionsciencenews.com/2010/10/11/what-is-jdm/>. Accessed on January 3, 2012.
- Hawking Stephen (n.d.): "Does God play dice?". In: *Public Lectures Archive*. <http://web.archive.org/web/20000708041816/http://www.hawking.org.uk/lectures/dice.html>. Accessed on January 3, 2012.
- Herbers Joan (1981): "Time resources and laziness in animals." In: *Oecologia* 49, p. 252–262.
- Mill John Stuart (1836): "On the Definition of Political Economy, and on the Method of Investigation Proper to It," In: *London and Westminster Review*, October 1836. *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, 2nd ed. <http://www.efm.bris.ac.uk/het/mill/question.pdf>. Accessed on December 5, 2011.
- Minkel J.R. (2002): "Focus: If the universe were a computer". <http://physics.aps.org/story/v9/st27>. Accessed on December 5, 2011.
- Nelson Richard & Winter Sydney (1982): *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Belknap Press, Cambridge, Mass..
- Neumann John von & Morgenstern Oskar (1944): *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Nielsen Francois (2001): *Syllabus to: Sociology 110 – Formal Organizations & Bureaucracy*, Chapel Hill, N.C. <http://www.unc.edu/~nielsen/soci410/nm11/nm11.htm>. Accessed on Jan. 4, 2012.
- Pecchi Lorenzo & Piga Gustavo (2010): *Revisiting Keynes*, MIT Press Cambridge, Mass.
- Reimer Torsten & Rieskamp Jörg (n.d.): "Fast and Frugal Heuristics". Max Planck Institute for Human Development, Berlin. http://web.ics.purdue.edu/~treimer/Reimer_Rieskamp_2007.pdf. Accessed December 18, 2011.
- Shakun Melvin (2001): "Unbounded Rationality". *Group Decision and Negotiation* 10, p. 97–118.
- Simon Herbert (1957): *Models of Man: Social and Rational*, Wiley Press, New York.
- Simon Herbert (1979): *Models of Thought*, Yale University Press, New Haven.
- Simon Herbert (1997): *Models of Bounded Rationality*, Vol. 3: Empirically Grounded Economic Reason, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Sperber Dan & Wilson Deidre (1995): *Relevance: Communication and Cognition*. 2nd ed., Blackwell, Oxford.
- Tversky Amos & Kahneman Daniel (Sept. 27, 1974): "Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases". In: *Science*, New Series, Vol. 185, No. 4157, 1124–1131.
- <http://links.jstor.org/sici?sici=00368075%2819740927%293%3A185%3A4157%3C1124%3AJUHHAB%3E2.0.CO%3B2-M>. Accessed on January 5, 2012.

MANAGERIAL RELATIONS AND PROBLEMS OF CIVIC ORGANIZATIONS IN HAJDÚ-BIHAR COUNTY

SZABADOS GYÖRGY PhD adjunktus

TROY WIWCZAROSKI PhD docens

PIEROG ANITA doktorandusz

Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma

Abstract

According to the latest statistical publications in 2010, the number of civic organizations was about 65 000, most of them may be considered as classic civic organizations. Statistical and other typical publications mainly deal with the human background and economic activity of these kinds of organizations, still little information is known about their management, and details of activity are less revealed. The new act on civic organizations and the related legal background possibly means a new challenge for many organizations; the sphere will definitely be further polarized. We assume that a large number of organizations will not be suitable to the novel conditions and this is also in connection with their managerial relationships. In a private examination of us we had the possibility to investigate a well defined territory, civic organizations of Hajdú-Bihar County from the point of view of managerial aspects. By applying survey and deep interviews we have revealed some typical phenomena of the managerial practice by collapsing the opinions of civic managers and so-called civic experts, who quite often had a different point of view. In this article we try to reveal more on the nature of managerial practice, managerial problems.

A civil szféráról röviden

A nonprofit szektorban a legutóbbi KSH tájékoztató alapján (11) 2010-ben mintegy 65 ezer szervezet működött Magyarországon. Nagyjából egyharmaduk (23 456) klasszikus alapítványi formában, 41 531 pedig társas nonprofit szervezetként. Ezen belül a két legjellegzetesebb forma száma az alapítványok esetében 21 914, és az akkor még létező társadalmi szervezet kategóriába tartozó egyesület esetében pedig 35 042. Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a sokszor civilként kezelt nonprofit gazdasági társaság és intézmény létszámában kevésbé, ám gazdasági kapacitását tekintve meghatározó volt a nonprofit szektoron belül. Noha a KSH gyűjt adatokat a civilek gazdasági aktivitásával kapcsolatosan (Statistikai jelentés a nonprofit szervezetek tevékenységéről – 1156-os nyomtatvány), meglehetősen összetett a kép a nonprofit és ezen belül a civil szervezetek aktivitásáról. A KSH olyan kategóriákat alkalmaz, mint kiadásai, bevételei vannak; pénzt gyűjt-nincs kiadása; tartalékából él-csak kiadása van; valamint pénz nélkül működik. Az egy alapítványra jutó átlagos bevétel 8,9 millió Ft, az egy egyesületre jutó bevétel 6,4 millió Ft.¹ A megyei Törvényszék saját, publikus nyilvántartást is fenntart, meglátásunk, hogy adatai nem teljesen átláthatóak (bíróági levelezésünk adatai alapján mégis annak nyilvánított).² A kereső kategóriáit rögzítve (bejegyzett, bejelentés alapján módosított és jogerős határozat alapján módosított) 2012. március 5-én 3456 szervezet szerepel a névjegyzékben. Hozzátesz-szük, hogy a törvényszéki publikus adatok csak a számot adják meg, egy valószínűségi mintavételhez szükséges további adatokat nem, ehhez további szűkítés kell, ami torzít és számbeli csökkenést is okoz. A valós aktivitás ennek töredékére tehető, ennek egy további jelzőszáma a 2003 óta működő NCA aktivitás, ahol a legutóbbi nyilvántartás szerint [2011. 11. 14 (12)] az Észak-alföldi régió működési pályázatára benyújtott pályázatok száma 1472 (ebből 1378 szervezet pályázata érvényes), ennek tehát nagyjából harmada esne minden megyére, így a megyei aktivitás egy további jelzőszáma is lehetne. Meglepő módon, tapasztalataink alapján tavaly jelentős volt az elutasított pályázatok száma, ugyanakkor az elutasítottak is aktívnak tekinthe-

¹ Ezzel kapcsolatos saját adata még később visszatérünk.

² Egy általunk 2009-ben alapított egyesület 3697-es nyilvántartási számmal került bejegyzésre, a bejegyzési szám azonban csak nyilvántartásra és nem működésre utal, mivel a bíróság felé a civileknek mindezidáig semmiféle beszámolósi kötelezettsége nem volt. Ez most az új civil törvénnyel megváltozott. A legfrissebb tájékoztatás szerint 2013 januárjától az elektronikus nyilvántartás már többlet információval szolgálhat.

töek³. Meglátásunk, hogy igen szűk az elérhető adatok köre, fejezetei, a legtöbb publikáció is ezekből indul ki vagy ehhez hasonló adatokat gyűjt. A civil szféra valós jelentőségét jelezheti újabb mutatóként az általunk „civil érintettség”⁴-ként definiált fogalom, mely valamivel közelebb fog vinni bennünket a szféra jelentőségének részleteihez (így például abban, hogy valakinek az életében a civil szféra milyen területeken milyen mélységben vállal szerepet). Ilyen érintettséget jelenthet a civil szektor képzésszervezésben, a felnőttképzésben betöltött szerepe (Móré, 2011).

Az elmúlt év végével sok minden változott, és ebben a tekintetben főként az adminisztrációs kötelezettségekre kívánunk kitérni, nehéz minden változást áttekinteni, csak néhány szembevetendő részlet:

- Minden év májusig le kell adni a már új formájú beszámolót, van türelem, de nem teljesítés esetén erős szankció is. A beszámoló teljesítés már a támogatások feltétele.
- Közhasznúak esetén lépéseket kell tenni a fokozat megtartása érdekében.
- Igen sok szervezet adminisztrációját érinti az új törvényi változások iktatása is.

Posztívum, hogy idén több a pályázat is, ugyanakkor már érezhetően több a munka is a szervezetekkel, így várható, hogy többet kell majd ahhoz tenni, hogy a szervezetek úgy vagy jobban működjenek, mint eddig. A civil szervezetek életben maradásuk, és jövőjük attól függ, képesek-e az ügyfelek által elvárt szolgáltatást magas színvonalon, kiváló minőségben teljesíteni (Oláh, 2008).

Anyag és módszer

Saját kutatásunk a civil szervezetek menedzselési feladatainak megismerésére, feltárására irányult, Hajdú-Bihar megyében regisztrált szervezetekre vonatkozóan. A 2009-es felmérés módszere sajnos nem tekinthető reprezentatívnak, hiszen alapvetően az elérhető civil szervezetek megkeresésére hagyatkoztunk.⁵ A teljes reprezentativitás, mint olyan objektíve nehezen értelmezhető a mintavétel esetében az alappopuláció minden jellemzőjét tekintve, véletlen mintavétellel ugyanakkor ezt elérhetjük, ám erre a kutatás keretében nem volt lehetőségünk. Egy jelenleg is futó kutatásunkhoz azonban tapasztalati alapot képezett, iránymutató jellegűnek tekinthető, és meglátásunk, hogy problémák keresésére, elemzésére – a minta határain belül – alkalmazható. Emellett a társadalomtudományi kutatás során igen elterjedt gyakorlati megoldást jelent, és a valószínűségi mintavételhez kapcsolva további eredményekhez fog bennünket juttatni. A felméréshez főként vezetési (így például Berde–Láczay 2005) és civilekkel foglalkozó kutatások, szakkönyvek (Tóth, 2001; Baranyi et al, 2003; Kuti–Sebestyén, 2004; Barta et al, 2005; Murányi–Szerepi, 2005; Móra, 2005; Kucsera, 2006) anyagait valamint saját tapasztalatainkat használtuk fel. A szervezeti és interjú-alany adatok felmérésén túl a kérdőív 30 szakmai, vezetési kérdést tartalmazott. A kérdések struktúráját tekintve a funkcionális vezetési területek közül a szervezeti forma, csoportos munkavégzés, szervezeti kultúra, szervezeti változások, emberi erőforrás gazdálkodás, tervezés, döntés, szervezés és az ellenőrzés vizsgálatára terjedt ki.

A felmérés nagyobb részben survey – szakmai kérdőíves felmérés, ahol 82 szervezeti vezető véleményét mértük fel, a vizsgálatban részt vevő civil szervezetek száma 61, valamint 15 mélyinterjút készítettünk. A mélyinterjúk célja a szervezetek működését más oldalról szemlélő szakértők (közösségi házak, kamarák, hivatalok, stb. vezetői) véleményének megismerése, többlet információ szerzése, mely révén a civil szervezetek menedzselési viszonyai alaposabban feltárhatók, teljesebben megismerhetők voltak. Szakmai szempontból a struktúrája követi a kérdőívet, hiszen ugyanazt szerettük volna több oldalról megvizsgálni. A vizsgálatot a Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány posztdoktori támogatása segítette.

A vizsgálati eredmények bemutatása

A minta bemutatása

A vizsgálati minta rövid bemutatását néhány jellegzetességet kiragadva tesszük meg. A mintában 80% az egyesületek aránya, 20% az alapítványoké, azaz kissé az egyesületek felülreprezentáltak. A közhasznúsági megosztást tekintve elmondható, hogy 31%-uk nem közhasznú, a minta válaszádoinak fele közhasznú és 19%-uk

³ Tegyük hozzá-némi kitérés-ként, hogy a tavalyi NCA működési szisztéma igen jól kitalált és minden szempontból elfogadható volt, különösen a korábbi évekhez képest. Nem kívánjuk kommentálni az annak utódjának tekinthető, újonnan létrehozott NEA pályázati rendszert (ugyanakkor sajnos igen jelentős a csúszás az ideai támogatások tekintetében)

⁴ Az érintettség koncepcióját ismereteink szerint elsőként Prof. Dr. Kovács Imre [pl. Kovács Imre et al. (2005): Vidék, mezőgazdaság, Európai Unió csatlakozás-az értékek változása. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest] alkalmazta az agrárszféra jelentőségével kapcsolatban, ezt a megközelítést kívánjuk a civil szférára adaptálni további kutatásaink során.

⁵ Tegyük hozzá, hogy a tavaly szeptembertől decemberig lefolytatott valószínűségi mintavételi vizsgálat eredményei miatt a könnyen elérhető személyek megkeresése vagy épp a hólabda módszer nem is olyan rossz mintavételi eljárás a civilek vizsgálata során.

kiemelten közhasznú szervezetet menedzsel (ez utóbbi 2012-től nem létező kategória, hanem egyszerűen közhasznú). A taglétszámot tekintve elmondható, hogy közel azonos arányban található kis (10 főnél kevesebb taggal rendelkező), közepes (11 és 50 fő közötti taggal rendelkező) és 51 főnél nagyobb taglétszámmal rendelkező szervezet a mintában. A szervezeti válaszadók többsége (95%) olyan szervezetnél aktív, ahol nincs vagy 10 fő alatti a foglalkoztatottak száma. Az adatbázis részletesen áttekintve igazából alig volt található olyan szervezet, ahol bejelentett foglalkoztatott dolgozik, a szervezeteknél tehát a végzett munka alapvetően önkéntességen alapul. Az önkéntesség aktivitása viszonylag nagyobb mértékű, így a foglalkoztatottak hiányát az önkéntes munka javarészt ellensúlyozhatja. A szervezetek tevékenységi típusait tekintve főként kultúra (40%), sport (20%), szociális ellátás és környezetvédelem közel azonos mértékben (10% körül) került a mintánkba. Az akkori (2009-es) KSH adatok szerint a legjellegzetesebb aktivitások a kultúra (12%), sport 12%, szabadidő-hobby (17%) és az oktatás (13%), a szociális ellátás (8%). A mintánkban a kultúra jelentősen felülreprezentált, a sport kissé, a szabadidő és oktatás pedig alul, a szociális ellátásé közel azonos.

A szervezetek gazdálkodás szerinti megítélése igen változatos volt. Éves működésüket vizsgálva elmondható, hogy a válaszadók által képviselt szervezetek negyede kevesebb, mint évi 200 ezer Ft bevétellel rendelkezik. 10%-uk 200 és 500 ezer forint közötti bevételre tesz szert évente, 11%-uk 500 ezer és 1 millió Ft közötti, 30%-uk 1 és 5 millió Ft közötti, 23%-uk pedig 5 millió Ft fölötti bevétellel gazdálkodik. Úgy gondoljuk, hogy vizsgálatunkba vagy kevésbé tehetősebb szervezetek kerültek bele, vagy kiugróan magas lehet a 23% éves bevétel nagysága.⁶

A válaszadók szerint a szervezetek legalapvetőbb bevételszerzési formája a pályázati munka, 63-an nyilatkoztak arról, hogy a szervezetük pályázati források megszerzésére törekszik. A szervezetek mintegy fele tagdíjak megállapításával szerez bevételeket. A saját tevékenység bevétele, az adományok szerepe, valamint az SZJA 1%-ok megszerzésére törekvés aránya nagyjából azonos, a szervezetek valamivel kevesebb, mint fele szerez ilyen módon bevételeket. A normatív támogatások aránya a válaszadók szerint a többi forráshoz képest alacsonyabb. A minta igazolja azt a megállapítást, hogy az utóbbi években az alaptevékenységekből származó bevételek vezető helyét egyre inkább az állami, önkormányzati támogatások veszik át (Kucsra 2006). A normatív támogatások relatíve alacsony aránya az önkormányzatok forráscsökkenése mellett annak is betudható, hogy az önkormányzati forráskiosztást az eddig szokásos igénylés helyett pályázatás vette át. A felsorolásból kimaradt források szerepe gyakorlatilag elenyésző.

A működési feltételek megítélése a válaszadók szerint viszonylag optimista. A megkérdezettek 88%-a szerint az általuk képviselt szervezetek működési feltételei közepes vagy jó, és csupán 12%-ot képvisel azok aránya, akik a szervezetük működésének körülményeit kedvezőtlennek találták. Ez az általános magyar peszsimista beállítottságnak ellentmondó, azaz a szervezetek működési feltételeinek megítélése kedvezőbb a vártnál.

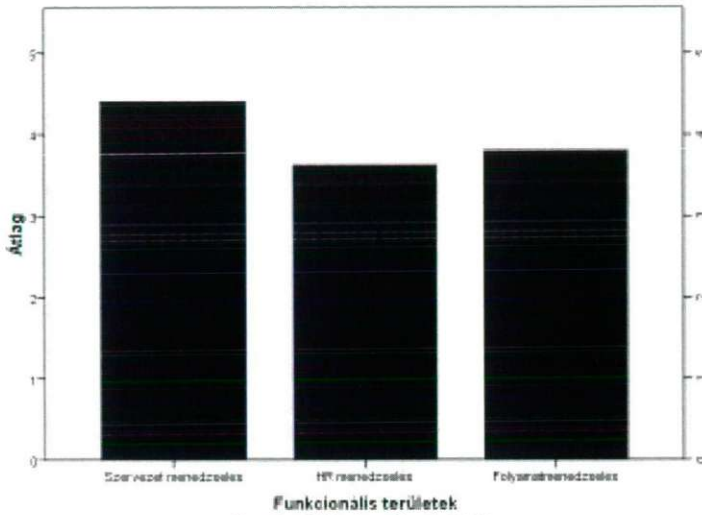
A szakmai eredmények bemutatása

A teljes kutatás nagysága eredményei nagyjából 50 oldalt tesznek ki, így terjedelmi okok miatt most csak néhány szembetűnő jellegzetességet mutatunk be, különös tekintettel az adminisztrációs viszonyokra. A Debreceni Vezetési Iskola funkcionális megközelítése a menedzselési feladatokat alapvetően 3 területre osztja, melynek további elemi külön-külön is vizsgálhatóak (Berde, 2000). Az, hogy a civil menedzserek szerint az egyes vezetési területek fontossága milyen, azt a 1. ábra mutatja be.

A vizsgálatok alapján elmondható, hogy alapvetően minden kérdést fontosnak tekintettek a válaszadók, hiszen minden kérdés átlagpontszáma közepes minősítés feletti. A vezetési területek megítélése között igen jelentős különbség nem volt tapasztalható. A vezetési funkciók értékelésben kiemelkedik a szervezeten belüli vezetéssel kapcsolatos feladatok szerepe (4, 41), azaz a megkérdezettek szerint a civil szervezeti munkában leghangúlyosabb szerepet a szervezet menedzselésével kapcsolatos feladatok kapják. A szervezeti folyamatok menedzselése másodlagos fontosságú (4,09). Legkevesbé fontos vezetési területnek – szemben a profitorientált vállalkozásoknál tapasztaltakkal (Vántus, 2007; Juhász, 2009) – a szervezet humán erőforrásaival kapcsolatos feladatokat tekintették. Ez összefüggésben van feltehetően azzal, hogy a válaszadók többsége olyan szervezetnél aktív, ahol nincs, vagy igen kevés a foglalkoztatottak száma. Mivel a szervezetek többségénél az önkéntes aktivitás viszont igen jelentős, valószínűleg a civil szervezeti munka a foglalkoztatotti viszonyoktól eltérő működési közeget feltételez, azaz a munka viszonya más feltételeken, szabályokon alapul.

⁶ Valószínűleg egyik sem, a KSH adatokat gyűjt a bevételekre vonatkozóan, ám a bevallást nem kell beszámolóval együtt beadni, lehet ebben az esetben más lehetne a kép. A mintánk alapján úgy gondoljuk, hogy lehetséges, hogy a KSH kissé túlbecsüli a civilek potenciálját, noha ez a feltevésünk elsősorban hipotetikus jellegű.

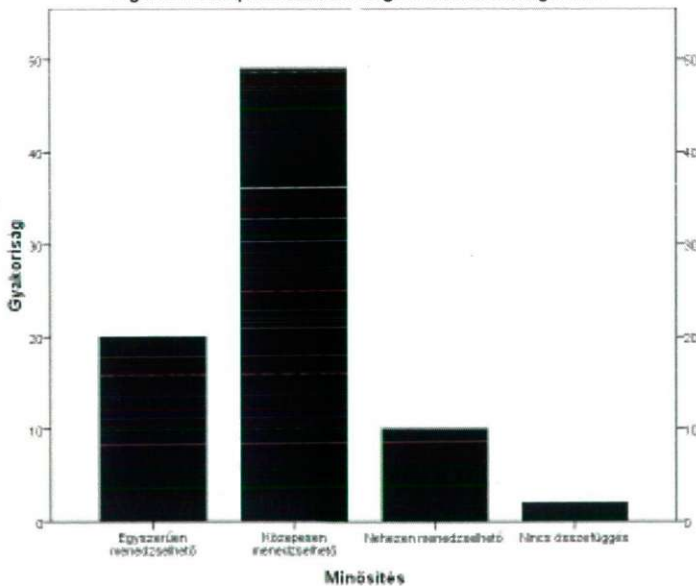
1. ábra. A funkcionális területek minősítése
Figure 1. The qualification of functional fields

Forrás: Saját vizsgálatok, 2012.

A civil szervezetek többsége viszonylag egyszerű szervezet. Ennek ellenére regisztrált szervezetként bizonyos, sokszor jelentős adminisztrációs kötelezettségeknek néznek elébe: éves bizonylatok könyvelése, bevallások, jelentések készítése rendszeresen és pályázatokhoz, programokhoz kapcsolódóan. Gyakorlati tapasztalatok igazolják, hogy a civil szervezetek adminisztrációs terhei a szervezet aktivitásával függnek össze elsősorban. A felmérésünk alanyait épp ezért kérdeztük meg arról, hogyan látják a szervezetek menedzselését azok adminisztrációs kötelezettségeivel összefüggésben (2. ábra).

2. ábra. A szervezet menedzselés minősítése
Figure 2. The qualification of organizational management

Forrás: Saját vizsgálatok, 2012.

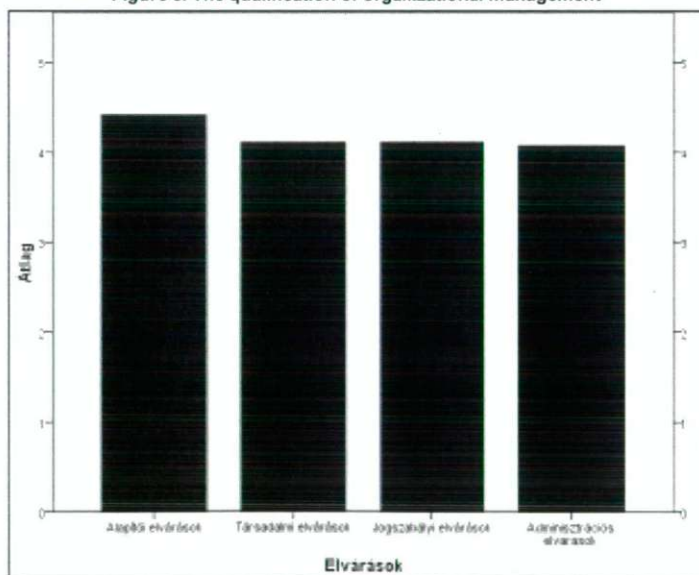
A válaszadók többségének megítélése szerint a civil szervezetek közepesen nehezen menedzselhetőek adminisztrációs szempontból (60%). Közel kétszer annyian állították azt, hogy könnyen adminisztrálható, mint amennyien azt, hogy annak adminisztrálása nehéz. Feltehetően a vezetőknek van összehasonlítási alapjuk a

gazdasági szervezetek menedzselésével kapcsolatosan, azok adminisztrációs határidői, jelentési-bevallás kötelezettségei ugyanis sokkal komolyabbak.

Tapasztalataink azt mutatják, hogy sok a hiányosság a civilek menedzselésében. A kevésbé aktív civil szervezetek vezetőitől még talán el-elnézhető lenne, hogy kevesebbet foglalkoznak az általuk menedzselte szervezet törvényi megfeleltetésével, de meglepő módon az aktív, működő civil szervezetek „menedzserei” sem foglalkoznak azzal, hogy dokumentációjuk, bevallásaik nincsenek rendben. Sajnos ez csak részben indokolható a felelőtlen vezetői aktivitással, sok esetben a terület könyvelési szolgáltatói sem pontosan ismerik, hogyan és milyen módon kellene egy bevallást elkészíteni, ami azonban már jelentős szakmai probléma. A bevallás civilek esetében összetett, közhasznú szervezetek esetében a közhasznúsági jelentés elkészítésénél, de akár az 1% igénybeviteléhez-elszámolásához szükséges nyomtatványok készítésénél gyakori az egymásra mutogatás. Tegyük hozzá, hogy igen aktuális jogalkotási teendő lenne az 1% körüli bizonytalanság rendbetétele – az elérhetőséget egyszerűsíteni kellene és hiánypótlásra, asszisztenciára lenne szükség, ugyanis sok az adózói hiba is, és a felajánlások nehezen jutnak el a célhoz, amit szinte lehetetlen orvosolni. Az adminisztráció így sok esetben csoportmunka kellene legyen, melyhez könyvelő, a menedzserek (és tagok, önkéntesek) és igen sokszor külső szakértő, pályázati tanácsadó is szükséges (ugyanakkor sokszor az utóbbi végzi a beszámolási kötelezettségnek való megfelelés igazi munkáját, sőt sok esetben szinte a teljes szervezeti adminisztráció menedzselését is). Sokszor problémás, hogy csupán a szakmai munka alapul csoportműködésen (többségben azonban az is egy igen szűk kör vezetésével), az adminisztrációs kevésbé, sem könyvelők, sem szaktanácsadók, sem pályázattírók nincsenek bevonva a működésbe, csupán kiszolgálás szintjén. Nem is igazán szervezeti tagok, pedig a tényleges működésbe jobban be kellene őket vonni, jelentős a szervezetek bizalmatlansága feléjük, és nem is igazán hisznek bennük. A szervezetek egy része igen talpraesettnek tartja magát, segítséget nem kér, az eredmények azonban nem ezt mutatják. Ennek oka az információszűrés jól ismert példája, mely értelmében csak az adott attitűdöknek megfelelőket vélik valóságosnak, a többi figyelmen kívül hagyják (13).

Az ellenőrzéssel kapcsolatosan felmerült a kérdés, hogy vajon milyen a megkérdezett vezetők attitűdje a szervezettel szemben támasztott elvárásokkal. Ezek alapján azt vizsgáltuk, vajon a vezetők mennyire ítélik a szervezet működését megfelelőnek az alapításkor megfogalmazott célokkal, a társadalmi elvárásokkal, a jogszabályi elvárásokkal illetve az adminisztrációs elvárásokkal szemben. A vizsgálati eredményeket a 3. ábra mutatja be.

3. ábra. A szervezettel szemben megfogalmazott elvárások minősítése
Figure 3. The qualification of organizational management

Forrás: Saját vizsgálatok, 2012.

Az eredmények alapján arra lehet következtetni, hogy a megkérdezett vezetők szerint szervezeteik legjobban a saját maguk által az alapításkor meghatározott szempontoknak tudnak megfelelni (4,4). Kevésbé képesek a társadalom elvárásait teljesíteni (4,1), a jogszabályok követelményeinek eleget tenni (4,1), legkevésbé pedig az adminisztrációs kötelezettségeket tudják teljesíteni. A minősítések átlagpontszáma elmarad az elvárttól, ami hiányosságokra enged következtetni. A szervezetek tehát elsősorban a saját elvárásaiknak felelnek meg, ennél talán fontosabb az, hogy a környezetük elvárásainak kevésbé.

A létrehozattal kapcsolatos jogszabályok sajátosan keretjellegűek, a felmerülő joghézagokat pedig a bírósági

gyakorlat tölti ki. A jogalkalmazási gyakorlat sokszor eseti jellegükben akár különbözhet is, ami a szervezetek adminisztrációjának különbözőségéhez vezet. A civil szervezetek felügyelete jelenleg egyébként nem túl szigorú. KSH ellenőrzés nincs, csupán kérdőívet küldenek, amit időre kérnek visszaküldeni, segítőkészek. Az APEH ellenőrzés időszaki, alkalmi. A bíróság a működéssel kapcsolatosan definíál kötelezettségeket (pl. időszakonként közgyűlés, közzétételi kötelezettség), de ennek megvalósulását nem ellenőrzi, ugyanis ez az ügyészség feladata. A vizsgálatok alapvetően vizsgálati tervben meghatározott okok miatt, legfőbb ügyészi utasításra vagy törvényességi kérelem benyújtásával indulhatnak. A vizsgálat alapvetően arra irányul, hogy a civil szervezetek tevékenységeiket a működési szabályok alapján folytatja-e, azaz mennyire felelnek meg a rá vonatkozó jogszabályi előírásoknak. A gyakorlati ellenőrzések arra is rámutattak, hogy a vizsgálatok majd minden esetben valamiféle szabálytalanságot tárnak fel, hiszen a szervezetek egyáltalán nincsenek tisztában működési (pedig az alapító okiratban vagy alapszabályban konkrétan meghatározott és rögzített) kötelezettségeikkel. Sőt az ügyészi vizsgálatokra is sok esetben csak akkor reagálnak, amikor a bírósági peres eljárás már megindult, és ebben az esetben a perben érintett képviselők törvényi megjelenésének biztosítására már van szankcionálási lehetőség, és a szervezeti vezetők is sok esetben ekkor ébrednek rá a problémára. A szervezeteknél tapasztalt hiányosságok tehát indokolják a folyamatos törvényességi ellenőrzést, mely alapvetően segítő szándékú. A szervezeti menedzsment hozzáállása azonban sokszor nem egyértelmű. Talán ezért is foglalkoznak a szervezeti adminisztráció ilyen oldalával keveset. A közhasznúságnak való megfelelésről például elmondható, hogy sokan kívánnak közhasznúvá válni. Ez nemcsak előny, komolyabb beszámoltatási kötelezettséggel is jár (főként a jövőben). Ez megint csak az NCA kapcsán derült ki, hogy sokan soha nem is készítettek közhasznúsági beszámolót. Az NCA a beszámoltatási, számviteli fegyelem betartásához így jelentősen hozzájárult.

A pályázatokhoz kapcsolódó ellenőrzés viszont igen aktív. Ha a szervezetek jelentős része nem tud felkészülni egy pályázat elkészítésére, annak elszámolására és ellenőrzésére még kevésbé. Épp ezért lenne szükség a szervezetek szakértői támogatására. Önállóan nem tudnak megfelelni a követelményeknek. *„Zömmel nem is felelünk meg, megmondom őszintén nagyon kevés energiánk van, igyekszünk szabályosan csinálni a dolgunkat, de legyünk őszinték, valamennyien félünk, hogy nincs rendben a szénánk, hogy APEH vagy ügyészségi ellenőrzést kapunk, legtöbbször napi önkéntes alapon végzi a tevékenységét.”* – állítja még egy, a szervezeteket integráló szakértő is. Ennek ellenére a szervezetek igyekeznek józanésszel gazdálkodni. *„Ebben az iszonyú anyagi és globális világban ellehetetlenülnek ezek az emberi kapcsolatokra épülő kis közösségek és félő, hogy egy idő után lemorzsolódik és gazdasági tevékenységbe fog átmenni a civil lét. Szűkülni fog a kicsik köre, átmennek baráti közösségbe, mivel nem fognak tudni megfelelni az Unió és egyéb elvárásoknak, és ahogya a töke összpontosul kevés ember kezében, úgy történik ez már a tapasztalatokat tekintve lassan itt, ebben a szférában is”.*

Felhasznált irodalom

- Baranyi Éva–Bartal Anna Mária–Csegény Péter–Czike Klára–Liling Tamás–Péterfi Ferenc–Török Marianna (2003): Mit érdemes tudni a non profit szervezetekről? Nonprofit Kutatócsoport, Budapest. 8 p.
- Bartal Anna Mária–Kákai László–Szabó István (2005): Civil szervezetek és civil projektek szerepe Debrecen város fejlesztésében. Századvég Civil Akadémia, Budapest.
- Berde Csaba (2000): A vállalati menedzsment funkcionális vizsgálata a mezőgazdaságban. Habilitációs Eljárás Tézisei, Debreceni Egyetem.
- Berde Csaba–Láczay Magdolna (2005): Menedzsment. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza.
- Juhász Csilla (2009): Change of motivation management at human resources in Hungary between 1998–2008. Acta Academiae Modrevianae. Krakow ISBN978-83-7571-058-8. 43-48.p
- Kucsera Tamás Gergely. (szerk.): Kézikönyv civileknek Műgyetemi Kiadó, Budapest, 2006. 15 p.
- Kuti Éva–Sebestyén István (2004): Boom and consolodation: The non-profit sector in Hungary. In: Future of Civil Society, e-book, in cooperation of Westfälische Wilhelms-Universität Münster and Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. 42 p.
- Móra Veronika (2005): Szervezetfejlesztés civileknek. ETP-Print, Budapest.
- Móré Mariann: Munkatapasztalat és validáció. In: Társadalomtudományi tanulmányok IV. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, pp. 106–112.
- Murányi István–Szerepi Anna (2005): Civil esélyek Hajdú-Bihar megyében. Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete, Debrecen. 54 p.
- Oláh Judit (2008): A szociális gazdaság jellemzői Magyarországon. „Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben: 140 éves a vezetés és szervezés oktatása a debreceni gazdasági felsőoktatásban” c. nemzetközi konferencia. Szerk.: Dienesné Kovács E.–Pakurár M. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008. október 2-3. 450-456.p. ISBN: 978-963-9822-08-5
- Vántus András (2007): A dolgozók munkahelyi megelégedettsége Hajdú-Bihar megye tejtermelő gazdaságaiban. In: Agrár-gazdaság, Vidékfejlesztés, Agrárinformatika (AVA-3) Nemzetközi Konferencia. DE ATC Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, március 20–21. (DVD)
- I1: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpg004.html (2012.09.06.)
- I2: http://www.nca.hu/?page=news/details&hir_id=665 (2012.04.08)
- I3: http://www.esp-world.info/Articles_12/SOCIALIZATIONPAPER-1%5B1%5D.htm 2006 25.12. Ford.: Dr. Tar Ildikó

A MUNKAHELYI STRESSZ FORRÁSAINAK, KÖVETKEZMÉNYEINEK, A STRESSZ KEZELÉSÉNEK VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁG ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓJÁNAK SZERVEZETEIBEN

RESEARCH OF SOURCES AND CONSEQUENCES OF STRESS AT WORK AND MANAGING STRESS IN THE ORGANIZATIONS OF NORTH GREAT PLAIN REGION OF HUNGARY

DIENESNÉ KOVÁCS ERZSÉBET egyetemi docens

Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar

Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék

Abstract

The questions of stress at work are becoming more and more emphasized at present. According to the investigations of sum of income deficiency and outlay connected to this subject, stress is responsible for up to 4% of GDP loss in the countries off the EU. The stress at work causes serious health and economical problems at the same time. The effects of stress can appear in numerous consequences from the beginning of emotional tension through health problems to the increase of risks of accident at work. Nowadays the problems associated with stress became very important in the present economic and labour market situation in Hungary. This article studies the sources, frequency of stress at work, its forms of appearance and managing possibilities. Human resource management is a long-term complex activity. The development of the required psychical and health conditions is important not only for the organizations but for the persons, too.

1. Bevezetés

A stressz, ezen belül a munkahelyi stressz megjelenése régóta ismert és kutatott témakör. Az utóbbi években azonban ez a jelenség – nem véletlenül – fokozott hangsúlyt kapott a kutatásokban. Mémők-pszichológusként, az emberi erőforrás gazdálkodás oktatójaként több mint tíz éve foglalkozom a stressz kutatásával, s kutatásaim egyértelműen igazolják a téma jelentőségét mind szervezeti, mind egyéni szinten. Ha kezünkbe vesszük az emberi erőforrás-gazdálkodással foglalkozó szakkönyveket, az egyes fejezetek között biztosan megtalálhatjuk a humán-erőforrás tervezést, a munkakör-elemzést, a toborzást, a kiválasztást, a motivációt, a teljesítményértékelést, a munkaügyi kapcsolatokat, a humán-erőforrás fejlesztés jellemzőinek, módszereinek részletes feldolgozását. Ritkán találkozunk ugyanakkor a felsorolt tevékenység-területekkel kapcsolatosan a munkahelyi stressz kialakulásának, következményeinek, kezelésének kérdéseivel, pedig ezek nagyon is hangsúlyosan vetődnek fel az emberi erőforrás gazdálkodásban.

Selye H. (1936) megfogalmazásában a stressz a szervezet nem specifikus válasza bármilyen igénybevételre, az előidéző tényezők, a stresszorok különbözőek lehetnek, mégis lényegileg azonos biológiai stresszt váltanak ki. A stressz Selye szerint nem szükségszerűen rossz, mert nélkülözhetetlen a változó környezeti hatásokhoz való alkalmazkodáshoz, ha viszont túl nagy, akkor a túlterhelés betegség forrása lehet. Ezért megkülönböztetett pozitív vagy eustresszt és negatív, más néven distresszt.

Az emberi erőforrás gazdálkodás hosszútávra szóló komplex tevékenység. A humán-erőforrás gazdálkodással foglalkozó szakembernek már a munkakör-elemzésnél – kialakításnál a munkaerő-ellátásnál figyelembe kell venni azon stresszorokat, melyek az adott munkakör jellemzőit meghatározzák. A humán-erőforrás megfelelő testi, lelki egészségi állapotának biztosítása mind a szervezet, mind az egyén számára „kifizetődő” gazdasági, pszichológiai szempontból egyaránt.

Kutatásaimban elsősorban a munkahelyi stressz negatív elemeivel, káros hatásaival, következményeivel foglalkoztam, a vizsgálataimat Magyarország Észak-alföldi régiójában működő szervezetekben végeztem.

2. Szakirodalmi áttekintés

Stressz alatt a stresszorok hatására a szervezetben létrejövő testi és lelki változások összességét értjük. A stressz olyan terhelés, amely túlzott mértékben veszi igénybe az ember pszichológiai vagy fiziológiai rendszerét. A megterhelő eseményeket, körülményeket stresszoroknak nevezzük, és az emberek ezekre adott válaszai a stresszreakciók (Dienesné K. E. 2003.)

A stressz három alapvető forrása: a személyiségünkben, értékeinkben és hiteinkben eredő auto-stressz (ön-stressz), az otthoni körülményeinkből, családi vagy baráti kapcsolatainkból adódó helyzeti (szituatív) stressz, a munkahelyi környezetre visszavezethető foglalkozási stressz. Fontos a kontrollálhatóság kérdése, mert az emberek ezrei szerint a leginkább stressz-keltőnek ítélt események: az emberi kapcsolatokon kívül eső traumatikus események, a bejósolhatatlan események, a bizonytalanság, a befolyásolhatatlan események, azok az események, amelyek kihívást jelentenek képességeinknek és énképünknek, belső konfliktusok (pl. szerepkonfliktus) (Strengson, D. 2000).

Cooper C.L. és Davidson M. (1987) azokat a munkahelyi tényezőket, melyek a legtöbb ember számára stresszt okoznak, az alábbi csoportokba sorolták; a feladattal kapcsolatos stresszorok, a munkakörnyezettel kapcsolatos, a szervezetben betöltött szereppel kapcsolatos valamint a szervezeten kívüli stressz-faktorok.

Móré M. (2011) munkahelyi beillesztést elemző írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a szervezetbe történő gyors beilleszkedés elvárása rendkívüli erőfeszítéseket, ezzel stresszhelyzetet jelent egy új munkatárs számára.

Több vizsgálat is megerősítette, hogy a munkahelyi és nem munkahelyi stressz kapcsolatban vannak egymással. Az otthoni konfliktusok fokozhatják a munkahelyi stresszt, valamint a munkahelyi problémák növelhetik az otthon átélt stresszt. A munkahelyi és nem munkahelyi stresszorok egymástól függetlenül, de egyaránt jelentős mértékben befolyásolhatják a fizikai és mentális egészség alakulását (Klitzman S. és mtsai, 1990).

Juhász Cs. (2009) vizsgálataiban azt találta, hogy a munkahelyeken a büntetést, mint magatartás befolyásoló eszközt alkalmazzák. A büntetéstől való félelem erősítheti a munkahelyek stressz terhelését.

Juhász Á. (2002) a különböző kutatások eredményei alapján a stressz-állapot jeleit, következményeit az alábbiakban összegezte: egyéni szinten a stressz hatására bekövetkezhetnek biológiai valamint lelki reakciók, megjelenhetnek munkahelyi elégedetlenség, a teljesítményromlás, a baleset, az egészségkárosító viselkedésmódozások, az agresszió, menekülés a munkából, egyéb életszerepek károsodása. Szervezeti szinten csökkenhet a termelékenység, növekedhet a hiányzások mértéke, nő a munkahelyi feszültség, a fluktuáció.

Dajnoki K. (2011) a fogyatékos személyek foglalkoztatása akadályainak megítélése során az egyik legmagasabb értéket az információhiány vonatkozásában kapta. A kutatásokból régóta ismert, hogy az információhiány komoly stressz-faktorként is számon van tartva.

Bácsné B. É. (2010) a vezetők időgazdálkodását vizsgálva állapítja meg, hogy az állandó időhiánnyal küzdő, szorongó, stresszes vezetőknél menedzserbetegségek jelennek meg, amellett, hogy munkahelyi teljesítményük is romlik, ami a szervezet eredményére is negatív hatással lehet.

Az Egészségügyi Világszervezet a stresszt világméretű problémának nyilvánította. A felmérések szerint az Európai Unió országaiban a GDP 4%-ára tehető a munkahelyi stressz által okozott bevételkiesés és a jelenséggel összefüggő kiadások összege. Egyes tanulmányok szerint Európában a stressz a munkából kiesett napok 50–60%-áért felelős és minden negyedik munkavállalót érint. Magyarországon a szakemberek szerint még ennél is magasabb az arány.

A munkahelyi stresszel kapcsolatosan tehát egyszerre beszélhetünk komoly egészségügyi és gazdasági problémáról. A stressz negatív hatásai az érzelmi feszültségtől kezdődően az egészségügyi problémák megjelenésén keresztül a munkahelyi balesetek kockázatának megnövekedéséig számtalan következményben megmutakozhatnak. A munkahelyi stressz bárkit, bármilyen szinten érinthet. Minden ágazatban és mindenféle nagyságú szervezetben előfordulhat jelentősen csökkentve a dolgozói megelégedettséget is. A stressz nem csupán az egyének egészségét és biztonságát befolyásolja, hanem a szervezetek és a nemzetgazdaságok állapotát is (OMMF 2009, Vántus A. 2008).

Az Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség kutatásai szerint (2010) a munka világában bekövetkező jelentős változások újonnan felmerülő pszichoszociális kockázatokat hoznak létre. A pszichoszociális kockázatok, amelyek a munka kialakításával, szervezésével és irányításával, valamint a munka társadalmi, gazdasági környezetével függnek össze, megnövekedett stressz-szintet eredményeznek. Számos tényező, például a jogszabályok és a szabályok betartása, a racionalitás, az üzleti haszon vagy költségek, az értékek és normák felé való irányultság befolyásolja annak okait, hogy a szervezetek miért foglalkoznak a pszichoszociális kockázatkezeléssel, vagy miért mulasztják el azt. A pszichoszociális kockázatkezelést különösen megnehezítő főbb tényezők a kérdés érzékenysége, a tudatosság hiánya, a szakértelem és az erőforrások hiánya valamint az intézmény kultúrája.

A stressz nem szektor és nem szervezet specifikus, gyakorlatilag for profit és nonprofit szervezeteknél is megjelenhet, sőt akár önkéntes tevékenységhez kapcsolva is (Szabados Gy.–Pierog A. 2011).

Hazánkban a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény 2008. január 1-jétől hatályos módosítása beemeli a munkavédelem törvényi szintű szabályozásába a pszichoszociális kockázati tényezők kezelésének munkáltatói feladatát.

A munkáltatóknak kötelességük foglalkozni a munkahelyi stressz problémájával – ehhez szolgált alapot a munkahelyi egészségvédelemről és biztonságról szóló 89/391/EGK keretirányelv. Ez az irányelv és a tagállami szinten előírt jogszabályok a munkahelyi stresszt határozottan a munkahelyi biztonság és egészségvédelem jogi hatálya alá helyezik. Előírják, hogy a munkahelyi stresszt ugyanolyan logikus és szisztematikus módon kell megközelíteni, mint a többi egészségügyi és biztonsági problémát: a kockázatkezelési modell alkalmazásával, különleges hangsúlyt helyezve a megelőző intézkedésekre (OMMF 2008). Ezen kívül természetesen az egyes ágazatok általános munkabiztonsági helyzetmegítélését is befolyásolja (Terjék L. 2009).

3. A vizsgálatok anyaga és módszere

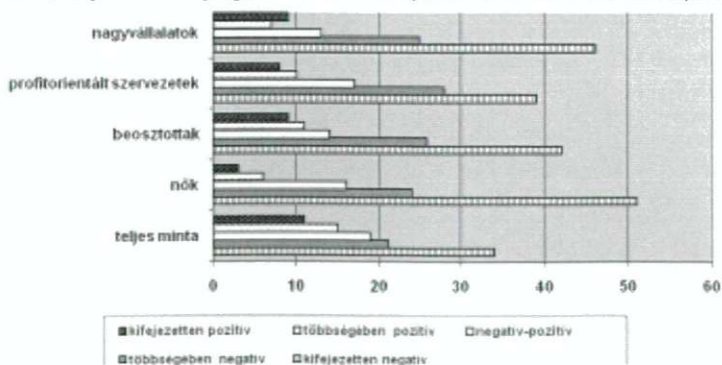
Kutatásom fő célkitűzése a munkahelyi stressz forrásainak, következményeinek vizsgálata, elemzése volt. A vizsgálatokat az Észak-alföldi régióban működő profitorientált szervezetekben és a közszféra egyes területein végeztem. A vizsgálati mintában szerepeltek, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, pénzügyi, szolgáltató valamint oktatási, egészségügyi és önkormányzati szervezetek is. A létszámot tekintve a felmérésben találhatók mikro-, kis-, közepes és nagy vállalatok, szervezetek egyaránt. A vizsgálatokat kérdőíves felvétel módszerével valamint mélyinterjú segítségével végeztem. Az alkalmazott kérdőív három részből állt. Az első rész tartalmazta a vizsgálatban résztvevők demográfiai jellemzőit, a második rész a munkahely, munkakör sajátosságait, a beosztást valamint a munkahelyen töltött évek számát, a harmadik rész foglalkozott a szervezeti stresszorok jellemzőivel, az egyén és a szervezet által alkalmazott stressz-kezelési módszerekkel. A kérdőívek kitöltése önkéntes volt, a vizsgált téma jellemzői szükségessé tették az anonimitás teljes mértékű biztosítását. Az eredményeket számítógéppel értékeltem, a kapott adatokat táblázatokban, ábrákban összesítettem.

4. A vizsgálatok eredményei

A stressz – a téma kutatásával foglalkozó szakemberek egyöntetű véleménye szerint – nem szükségszerűen rossz, mert nélkülözhetetlen a változó környezeti hatásokhoz való alkalmazkodáshoz, ha viszont túl nagy, akkor betegség forrása lehet.

Ez a kettősség a munkahelyi stresszel kapcsolatos kutatásokban is megjeleníthető, hiszen a munkahelyi stressz pozitív hatásaként növekedhet az egyén erőfeszítése, alkalmazkodása, sikeresége, a munkahelyi szervezet teljesítménye, versenyképessége, racionálisabbá válhat a rendelkezésre álló erőforrások elosztása, sikeresebben alkalmazkodhat a munkahelyi szervezet a változó környezeti hatásokhoz. Vizsgálataim szerint mindezek mellett, ha megkérdezzük az embereket vajon mi jut az eszükbe a stressz fogalmával, következményeivel kapcsolatosan, sokkal gyakrabban említik meg a stressz negatív összefüggéseit. Kutatási eredményeim szerint a teljes vizsgált minta 55%-a nyilatkozott úgy, hogy számára a stressz fogalma, következményei elsősorban a kifejezetten vagy többségében negatív kognitív és érzelmi attitűd-elemeket hívja elő. Különösen negatív szubjektív értékítéletet találtam a nők körében (75%), a beosztott dolgozóknál (68%) valamint a profitorientált (67%) és nagylétszámú vállalatoknál (71%).

1. ábra: A stressz fogalmával, következményeivel kapcsolatos attitűdök, szubjektív értékítéletek
Figure 1. Attitudes, subjective value judgments in relationship with the definition and consequences of stress

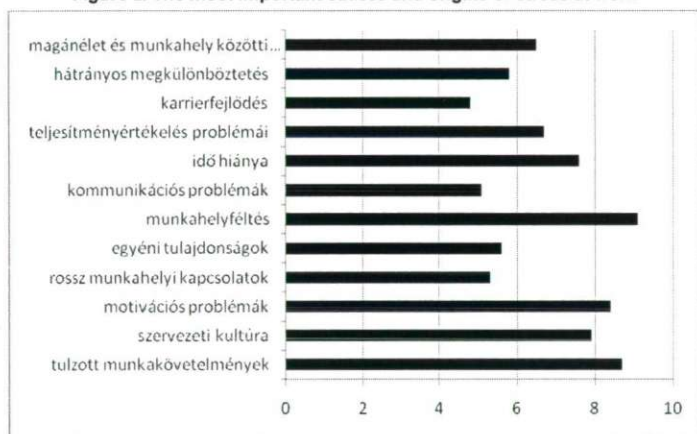
Forrás: Saját vizsgálatok

Lényegesen differenciáltabban és kedvezőbben ítélték meg a stresszorok hatását a vezetők, a férfiak, valamint a kisebb szervezetek dolgozói. Bár összességében ők is nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a stressz negatív következményeinek szerintük a stressz nemcsak negatív, hanem pozitív következményekkel is járhat egyéni valamint szervezeti szinten egyaránt.

A stresszel, annak következményeivel kapcsolatos attitűdök kialakulását a munkahelyi stressz-események gyakoriságán, erősségén kívül még számos tényező befolyásolhatja: az adott ország gazdasági, társadalmi, kulturális jellemzői, az egyén személyisége, érzékenysége, magánéleti problémái. Mindezek tudatában mégsem felesleges a munkahelyi stressz jellemzőinek vizsgálata, mert az eredmények jelentősen hozzájárulhatnak az emberi erőforrás gazdálkodás hatékonyságának növeléséhez.

Vizsgáltam, az általam kiválasztott munkahelyi szervezetekben mely stresszorokat jelölik meg az ott dolgozók a legdominánsabban jelentkező stressz-okokként. A felsorolt stressz-faktorok kiválasztásában segítségemre voltak a korábbi kutatások eredményei, valamint a kérdőívek kialakítását megelőző mélyinterjúk adatai. A kérdőíven feltüntetett stresszorokat 10 pontos skálán értékelték a vizsgálatba bevont dolgozók (2. ábra). A vizsgálatok eredményei szerint a kutatásba bevont szervezetekben dolgozók körében jelenleg a legmagasabb pontszámmal értékelt stresszorok a munkahelyfűtés (9,2), a túlzott munkakövetelmények (8,7), a motivációs problémák (8,4) valamint a szervezeti kultúrával (7,9) összefüggő stressz-faktorok. Korábbi vizsgálataimban elsősorban a profitorientált-szférában találkoztam ilyen magas munkahelyfűtési értékekkel, ma már a közszférában dolgozók sem érzik munkahelyeiket biztonságban.

2. ábra. A munkahelyi stressz fontosabb okai, előidézői
Figure 2. The most important causes and origins of stress at work

Forrás: Saját vizsgálatok

A megkérdezettek motivációs problémáik alatt az alacsony jövedelmeket, az erkölcsi elismerés hiányát, valamint a gyakran kapcsolatoktól függő jutalmazási, kitüntetési gyakorlatot említették. A szervezeti kultúra sajátosságai – a vezetői hozzáállásokról, fiskális szemléletről függően – jelentős mértékben befolyásolják az alkalmazott vezetői stílust, a dolgozók kiszolgáltatottság-érzését. A túlzott követelményeket, az időhiány problémáit elsősorban a profit-szférában, a nagyobb szervezetekben valamint az egészségügyben dolgozók emelték ki, a kapott értékek kiugróan magasnak bizonyultak az alsó-, és középszintű vezetők körében. A magánélet és a munkahely összhangjának hiányát kifejező stressz-faktor elsősorban a fiatalabb, gyermeket nevelő nők körében kapott magas pontszámot, a hátrányos megkülönböztetést főleg a nők, a fogyatékkal élők és az idősebb dolgozók hangsúlyozták.

Kutatásaimban külön kérdéscsoportot állítottam össze a munkahelyi distressz következményeinek feltárására. A kérdőíven itt is 10 pontos skálán jelölhették be a válaszokat, a válaszlehetőségek között szerepeltek egyéni valamint szervezeti szintű lehetséges következmények egyaránt (3. ábra).

A vizsgálatok adatai szerint a legmagasabb pontértékeket kapott következmények a munkahelyi elégedettség csökkenése (8,3), a munkahelyi feszültség növekedése (7,9), a betegségek kialakulása (7,8), valamint az egyéni teljesítmények romlása (7,1). A kutatásban résztvevő személyek szerint természetesen ezek a tényezők megmutatkoznak a munkahelyi kapcsolatok romlásában, a csökkenő vállalati termelékenységben vagy éppen a balesetek számának növekedésében is. A következmények megítélésénél viszonylag kevés pontot kapott a távolmaradás fokozódása (4,1) amit a munkahely-fűtéssel magyaráztak, a munkáltató elleni perek növekedése (3,1), valamint a munkavállalók kártérítési igényének növekedése (2,9), mivel ezen következményeket a hazai gyakorlatban nehezen érvényesíthető lehetőségeknek ítélték meg.

3. ábra. A munkahelyi distressz legfontosabbnak ítélt következményei
Figure 3. The most important consequences of distress at work

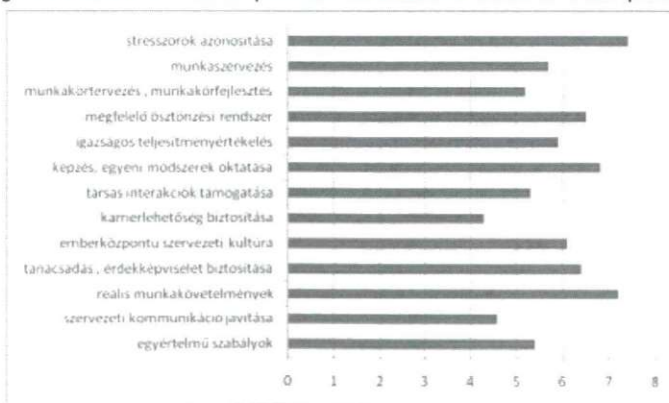

Forrás: Saját vizsgálatok

A stressz megelőzésében és kezelésében egyaránt megtalálhatunk egyéni és szervezeti módszereket. Míg korábban az egyéni megküzdési módszereket helyezték a középpontba, ma már a munkahelyi stressz-megelőzési és kezelési módszerek alkalmazását is ugyanilyen fontosnak tartják. A munkahelyi distressz megelőzésének, kezelésének lehetséges módszerei közül a kutatásban résztvevő dolgozók a legfontosabbnak a munkahelyi stresszorok azonosítását (7,4), a reális munkakövetelményeket (7,2), a képzést, az egyéni megküzdési módszerek oktatását (6,8), a megfelelő ösztönzési módszer alkalmazását (6,5), a tanácsadás, érdekképviselő biztosítását (6,4), valamint az emberközpontú szervezeti kultúrát (6,1) jelölték meg (4. ábra). A kérdőívek kitöltését követő mélyinterjúk alapján elmondható, hogy a vizsgált szervezetek jelentős részében a felsorolt megelőzési, kezelési módszerek közül viszonylag keveset alkalmaznak.

A vizsgálatban részt vevők harmada szerint tájékoztatta őket szervezetük a pszichoszociális kockázatokról és azok egészségre gyakorolt hatásáról, húsz százalékuk szerint kaptak tájékoztatást arról, hogy pszichoszociális problémáik esetén kihez fordulhatnak. A dolgozók negyede számolt be arról, hogy szervezete eljárásokat alkalmaz a munkahelyi stressz kezelésére. Az arányok magasabbak a nagyobb munkahelyi szervezetekben, valamint az oktatási, egészségügyi és szociális feladatokat ellátó ágazatokban.

4. ábra. A munkahelyi distressz megelőzésének, kezelésének lehetséges módszerei
Figure 4. Possible methods for prevention and decrease of distress-consequences

Forrás: Saját vizsgálatok

5. Összefoglalás, következtetések

Kutatásaimban a munkahelyi stressz okaival, következményeivel, megelőzésének, kezelésének lehetőségeivel foglalkoztam. A vizsgálatokat az Észak-alföldi régióban működő profitorientált szervezetekben és a közszféra egyes területein végeztem.

A stresszt és annak következményeit a vizsgálatban részt vevők nagyobb része negatívan ítélte meg. A teljes vizsgált minta 55%-a nyilatkozott úgy, hogy számára a stressz fogalma, következményei elsősorban a kifejezetten vagy többségében negatív kognitív és érzelmi attitűd-elemeket hívja elő. A vizsgálatok adatai szerint a legmagasabb pontértékeket kapott következmények a munkahelyi elégedettség csökkenése, a munkahelyi feszültség növekedése, a betegségek kialakulása valamint az egyéni teljesítmények romlása. A stressz megelőzésében és kezelésében egyaránt megtalálhatunk egyéni és szervezeti módszereket. Míg korábban az egyéni megküzdési módszereket helyezték a középpontba, ma már a munkahelyi stressz-megelőzési és kezelési módszerek alkalmazását is fontosnak tartják. A kérdőívek kitöltését követő mélyinterjúk alapján elmondható, hogy a vizsgált szervezetek jelentős részében a felsorolt megelőzési, kezelési módszerek közül viszonylag keveset alkalmaznak.

A stressz problematikája napjainkban megkerülhetetlen mind a magánéletben, mind a munkahelyeken. Nem is az az alapvető cél, hogy ezen stresszorokat teljes mértékben megszüntessük – ami egyébként lehetetlen –, hanem az, hogy a distresszt okozó tényezők csökkentésében, kezelésében nyújtsunk segítséget egyéni és szervezeti szinten egyaránt.

Felhasznált irodalom

- Bácsné Bába É. (2010): Az idő, mint a vezetői munka erőforrása. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok. Az SZTE Mérnöki Kar Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézetének tudományos folyóirata. V. évfolyam 1–2. szám, 2010/1–2. 58–64. p.
- Cooper C. L.–Davidson M. (1987): Sources of stress at work and their relation to stressors in non-working environments. In: Psychosocial factors at work and their relation to health. Eds: Kalimo R., El-Batavi M.A., Cooper C.L., WHO Geneva.
- Dajnoki K. (2011): A munkaerő-ellátás sajátosságai az esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsmentben. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei III. évfolyam 1–2. szám, 92–100 p. Szeged.
- Dienesné K. E. (2003): A vezetés mentálhigiénéje In: Dienesné K. E.–Berde Cs. (szerk.): Vezetépszichológiai ismeretek. Campus Kiadó, Debrecen 231–240. p.
- Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség (2010): Új és újonnan felmerülő kockázatokról szóló vállalati felmérés. Összefoglalás. EU-OSHA, Bilbao, Spanyolország. 1–16. p.
- Juhász Á. (2002): Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés. Oktatási segédanyag. Munka-, és szervezetpszichológiai szakképzés, Budapest. 22–27. p.
- Juhász Cs. (2009): Régiós különbségek a humán erőforrások ösztönzés-menedzsmentjében. A VIKÉK évkönyve. Szeged–Kaposvár, ISSN 2061-0181 101–105. p.
- Klitzman S.–House J. S.–Israel B. A.–Mero R. P. (1990): Work stress, nonwork stress and health. In: Journal of Behavioral Medicine Vol 13 (3). 221–243. p.
- Móré Mariann (2011): Te csak beszélj, én könnyen beilleszkedem. VIKÉK Közlemények III. IV. évf. 2. sz. 43–51. p.
- OMMF Munkavédelmi Tanácsadó szolgálata (2009): Összefoglaló a munkahelyi stressz és a pszichoszociális kockázati tényezőkkel kapcsolatos munkáltatói és munkavállalói ismeretek, attitűdök országos vizsgálatához, Budapest. 1–18. p.
- Selye, H. (1936): A syndrome produced by deverse noxious agents. *Nature*, 138, 32–45. p. Idézi: Ross, R.R. és Altmaier, E. M. (1994): Intervention in occupational stress. Sage, London.
- Strerenson, D. (2000): Stress-the new British disease. Management Research News, 23. K. 12.
- Szabados Gy.–Pierog A. (2011): Önkéntesség és civilek. In: Szele Bálint (szerk.): Tehetséggondozási workshopok a Kodolányi János Főiskolán 3. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 65–70. p.
- Terjék L. (2009): Investigation of some safety cultural-dimensions at agricultural organizations, Erdei Ferenc V. Tudományos Konferencia „Globális Kihívások, Lokális Megoldások” Kiadvány II. kötet Kecskemét, 2009. szeptember 3–4. 627–632. p. ISBN 978-963-7294-75-4
- Vántus András (2008): A dolgozói elégedettség vizsgálata és eredményei. Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben. Nemzetközi konferencia. Debrecen. 568–573. p.
- www.ommf.gov.hu (2008): Kommuniké a munkahelyi stresszel kapcsolatban. Budapest 1–4. p.

PHD LAZÁNYI KORNÉLIA egyetemi adjunktus

Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar Szervezési és Vezetési Intézet

Abstract

Stress as a notion stands for a feeling of strain or pressure. According to everyday conventions stress as a word has a negative meaning to it. As a psychosomatic and physiological process it places burden on the individuals bodily and psychological functioning infusing energy depletion, psychological complaints and when frequently recurring even lasting somatic manifests. However no stress at all can be also stressful for the individual. There is a certain amount of stress that is not only acceptable, but even recommended in work settings, that makes a certain job appealing, challenging and demanding in a good sense. In this case the adaptive phase provides ground for continuous improvement and establishes lasting individual learning as an outcome. However, it is very important to keep in mind that the secure level of stress differs from individual to individual and even from time to time. Present article aims at introducing the literature on stress with a special focus on workplace stress and its potential individual consequences.

1. Stressz

A stressz igen összetett jelenség. Selye (1983) definíciója szerint a stressz nem más, mint a szervezet erős ingerekre adott nem specifikus válaszreakciója. Definíciója szerint stresszornak azokat a stressz reakciót kiváltó tényezőket nevezzük, melyek fajtájuk szerint lehetnek fizikai és pszichés eredetűek. Minél nagyobb válaszreakciót indít ki egy stresszor, annál intenzívebb az egyén által átélt stressz. Az átélt stressz észlelt mértéke két pszichés folyamat eredményeként jön létre. Az első szakaszt – a fight or flight (harcolj, vagy menekülj) jelenséget – már Cannon (1932) is leírta. Ebben a fázisban az egyén előhuzalozottan, „zsigeri” szinten reagál, például feláll a hátán a szőr. A stresszorok hatására fiziológiai és szomatikus változások következnek be, melyek megteremtik a megfelelő válaszreakció fizikális alapját. Nem csupán fokozott izomtónus, magasabb vérnyomás és vércukorszint, gyorsabb légzés, fokozott verejtékezés jellemző erre a fázisra, de fokozott a szervezet endorfin, adrenalin, noradrenalin és más katekolamin termelése is (Rigó, 1997). Kielesedik a hallás és látás, kitágulnak a pupillák és összehúzódnak a kapillárisok csökkentve az esetleges külső trauma következtében bekövetkező vérzés mértékét.

Az állatvilágban az alarm, vagy előhuzalozott reakciók csupán néhány (igen kevés) faj esetében felülírhatók. Az emberek esetében azonban szorosan összekapcsolódik a készültségi fázis az azt követő kognitív értékeléssel a megküzdéssel. A megküzdés, vagy coping nem más, mint a stressz helyzetre adott egyéni válasz, mely az inger jellemzőinek függvényében, individuális karakterisztikáknak (személyiség, észlelési szűrők, indíttatás, társadalmi és kulturális beágyazottság) mentén alakul ki (Töringer 2007). A megküzdés tehát egy (akár) tudati szinten (is) szabályozott válaszreakció. Éppen ezen gondolat mentén alakította ki Lazarus és Folkman (1984) stressz definíciójukat, melyben Selyével ellentétben nem a stresszorok által kiváltott fiziológiai és pszichés folyamatok irányából közelítenek a jelenséghez, hanem az egyéni válaszreakciók esetében szűrőként működő individuális jellemzők irányából. Megfogalmazásuk szerint a stressz nem más, mint az egyén által kihívónak (meg-, feloldhatatlannak) ítélt helyzetre adott válaszreakció. Ebben a definícióban egyrészt fontos szerepet kap az egyéni észlelés, percepció, másrészt felhívja arra is a figyelmet, hogy amennyiben nem kerül sor válaszreakcióra, akkor nem is beszélhetünk stresszről.

1.1. Eustressz, vagy distressz

Lazarus (1993) szerint a megküzdés két kognitív fázis egybefonódása révén alakul ki. Az egyén az első lépésben a helyzetet észleli és értékeli, míg a második lépésben a lehetséges válaszreakciók kerülnek mérlegre. Azokban az élethelyzetekben, amelyekben az egyén nem reagál egy adott ingerre nem beszélhetünk stresszről. Amikor azonban sor kerül megküzdésre, akkor az egyéni karakterisztikák függvényében lesz pozitív, illetve negatív a helyzet végkimenetele (Booth-Kewley és Vickers 1994). A pozitív kimenetelű stresszt eustressznek, míg a negatívát distressznek nevezi a szakirodalom (Kahn, Byosiére 1992).

Számos kutatás bizonyítja, hogy az alapvetően negatív érzelmi beállítottságú emberek (Melamed 1987; Barefoot és mtsai 1989), illetve az alárendelődő, szubmisszív személyiségűek (Pruessner és mtsai 1997) álta-

lában negatív stresszel, distresszel reagálnak. A jelenség hátterében az a magyarázat húzódik meg, hogy a negatív érzelmek, mint az ellenségeség, rosszindulat, türelmetlenség fokozzák az egyén negatív ingerek iránti fogékonyságát, ezért az inger észlelt intenzitása az ő esetükben magasabb, mint a kevésbé negatív érzelmi beállítottsággal rendelkező emberek esetében.

A distressz jellemzője, hogy nem generál hasznos coping mechanizmusokat. A megküzdés során az egyén úgy érzi, hogy a személyes erőforrásai nem elégségesek a helyzet fel-, megoldására, ezért személyes hiányosságait megerősítő tényként kezeli a helyzetet.

Az eustressz ezzel szemben pozitív megküzdési formákat indukál, melyek során az egyén úgy érzi, hogy bár az adott helyzet számára fenyegető, veszélyes, személyes erőforrásai, vagy mások által rendelkezésre bocsátott erőforrások segítségével képes azon úrrá lenni, elhárítani a negatív következményeket, mi több, személyes fejlődést megélni a kihívó helyzet által. Az eustressz velejárója a személyes képességek, kompetenciák fejlődése, a tanulás (Juhász 2002).

1.2. Munkahelyi stressz

A munkahelyi stressz a munka, a munkahelyi környezet, a munkaszervezet és a munkatársak kellemetlen jellegére adott pszichés, kognitív és viselkedési válasz. A munkahelyi stressz vizsgálható a bemeneti és a kimeneti változói között egyaránt. Megkülönböztethetünk tehát különböző stresszorok hatására létrejövő munkahelyi stresszt és különböző munkavégzéshez, munkahelyhez kapcsolódó stresszorok hatására bekövetkező pszichés és/vagy szomatikus kimeneteket, valamint szervezeti hatásokat.

1.2.1. Munkahelyi stresszorok

Az élet minden szférájának megvannak a maga stressz forrásai. A munkahelyi stresszorok is számos töről fakadhatnak. Stressz források lehetnek a munkafeladat mennyisége és jellege, a fizikai munkakörnyezet jellemzői, a szervezetben betöltött szerep(ek)el kapcsolatos kérdések, valamint szervezeten kívüli jelenségek is.

A túlzott munkaterhelés nem csupán fizikai oldalról meríti a munkavállalók energia bázisát, de a feladatnak való meg nem felelés érzése érzelmileg és pszichésen is megviseli az egyént. De Jonge és munkatársai (1999) a munkát három különböző dimenzióra osztoták: fizikai, pszichés és érzelmi. Tanulmányukban azt hangsúlyozzák, hogy a fokozott munkaterhelés a munka bármely dimenziójában egészségkárosító hatással bír. A munka tehát nem csupán mennyiségi ismérvek mentén (időtartam, darabszám ...) lehet túl sok, hanem minőségileg is. Fontos szempont még a munkaterhelés értékelésénél a munkaidő hossza, a közbeiktatható szünetek száma, hossza, a munka üteme, az időnyomás, valamint a többműszakos munkarend, vagy a túlórák intézménye. Egyre gyakoribb az olyan munkahelyek száma is, ahol nem a munkaterhelés, hanem az irodában töltött idő elvárt hossza (presenteeism) működik stresszorként.

Ideális esetben a munkaadók igyekeznek egy adott feladat elvégzésére azt a munkavállalót kiválasztani, aki mind egyéni karakterisztikaiban, mind ismereteit és képességeit tekintve képes arra. Az egyén–munka illeszkedés azonban a legtöbb esetben nem tökéletes. A munkavállalóknak gyakran kell olyan feladatokat felvállalniuk, melyek kívül helyezkednek a komfort zónájukon. Amennyiben úgy érzékelik, hogy ezen feladatok megoldása meghaladja az erejüket stressz helyzetbe kerülnek.

Nem csak a túlzott munkaterhelés lehet stressz keltő, de az elvárt szintnél alacsonyabb is. A kihívó, a munkavállaló képességeit meghaladó szintű munkának az ellenpólusa a kihívásoktól mentes, monoton munka. Napról napra, vagy akár óráról órára ugyanazokkal a feladatokkal találkozni éppannyira kimerítő lehet, mint a túlzott elvárásoknak való megfelelés kényszere. Ehhez hasonlóan, a nem megfelelő karriermenedzsment is mindkét véglet esetében stressz keltő. Mind az egyéni képességeket, készségeket kihasználatlanul hagyó pozíció, mind pedig az egyén korlátait meghaladó elvárásokat támasztó munkakör stresszorként működik a munkahelyi környezetben.

Régóta köztudott, hogy a nem megfelelő munka és higiéniai körülmények hatással vannak a munkát végző egyénre, és ez által a végzett munka minőségére és mennyiségére is (Kaucsek, Simon 1997). A fény-, hang-, szagigerek túlterhelhetik, illetve alul ingerelhetik a vonatkozó szenzoros területeket, ezáltal stresszorként működhetnek. További stresszforrás lehet a személyes tér hiánya, ami a napjainkban gomba mód szaporodó egyterű irodák (open office) legfőbb hátulütője. A munkakörnyezet azonban nem csupán fizikai valójában befolyásolja a munkavállalókat. A nem megfelelő szervezeti/társas légkör, a csapatmunka hiánya, a visszatérő, krónikus konfliktushelyzetek, a nem adekvát vezető-beosztott viszony, vagy a munkahelyi pszichoterror (mobbing) mind működhet stresszorként az egyéni érzékenység függvényében (Kaucsek és Simon 1996).

A munkahelyi feladatok nem csupán jellegüknél fogva képesek stresszt generálni, de abban az esetben is, ha nem egyértelműek az egyénnek szemben megfogalmazott elvárások. Amennyiben a munkavállaló nem rendelkezik adekvát információkkal a munkahelyi feladatait, hatás- és felelősségi körét illetően szerep kétértelműségről beszélhetünk. Stresszorként működik a munkahelyi szerep akkor is, ha konfliktusba kerül az élet

más szféráiban kialakult egyéni szerepekkel. Ezt a konfliktushelyzetet ma számos szakirodalmi forrás tárgyalja munka–magánélet egyensúly (work-life balance) alatt. Amennyiben egy alkalmazottnak akár munkaköréből, akár a szervezeti felépítésből, akár speciális helyzeteknek, eseményeknek köszönhetően kettős (többszörös) szerepet kell a szervezet életében betöltenie, igen valószínű a stressz szintjének emelkedése. Hasonló módon stresszt indíkal a nem megfelelő vezetési stílus, vagy személyes/szakmai főnök beosztott viszony is. Amennyiben gyakoriak a szervezeti átalakítások, vagy más okból kifolyólag bizonytalan az egyén szerepe, helye a szervezetben a stressz a szervezet immanens jellemzője. A kritikus, követelőző vezető, az információhiányos helyzetek, az ellenséges környezet, a pszichés és fizikai erőforrások hiánya még megfelelő munkaterhelés mellett is rémálommá változtathat egy szervezetet.

A munkahelyi szereppel, de még inkább a munkakörrel kapcsolatos stresszorok közé tartozik az autonómia, a kontroll és a karrierlehetőségek nem megfelelő volta (Ramirez et al. 1996, Van Vegchel et al. 2005). Mint a korábbi tényezők esetében, most is jellemző, hogy egyaránt stresszorként hat a különböző jellemzők túlzottan magas és alacsony szintje. A társas támogatás hiánya pedig, azon túl, hogy negatívan érinti az egyén által elérhető fizikális, információs és érzelmi-pszichés erőforrások körét, károsan befolyásolja az egyéni megküzdési stratégiákat is.

Szervezeten kívüli tényezők is erős hatást gyakorolhatnak a munkavállalók stressz szintjére. A társadalmilag elszigeteltek – mint a külföldi vendégmunkásokat, az ingázókat, vagy a munkásszálláson lakókat – éppúgy befolyásolja a társas háttér hiánya, mint a családban élőket annak időnként túlzottan intenzív volta.

1.2.2. A munkahelyi stressz következményei

A munkahelyi stressznek számos individuális és szervezeti szintű hatása van. Míg az egyén szintjén fizikai, lelki és viselkedésszerű változásokat figyelhetünk meg, addig a szervezeti hatások közül az egyén szervezeti viselkedését leírókat, valamint a szervezet működését befolyásolókat választhatjuk külön.

A munkahelyi stressz legnyilvánvalóbb hatása a fiziológiai és szomatikus lenyomatok terén jelentkezik. A stresszorok által kiváltott magasabb aktivációs szint erős fizikai megterheléshez hasonló lenyomatot hagy az emberi testen – ezért is alakul ki következtében a fáradtság érzése. Emelkedik a vérnyomás és a pulzus, amely intenzív kardiovaszkuláris igénybevételt jelez, az erős hormonális reakciók pedig a mellékvese és a kortikális terület fokozott működését feltételezi. A szomatikus hatások azonban nem kizárólag akut, de krónikus stressz következtében is kialakul(hat)nak (Nemes, Valló 2000). A krónikus stressz negatív módon befolyásolja az immunbiológiai folyamatokat, ezért nagyobb a vírusos és bakteriális fertőzések, valamint a tumoros megbetegedések esélye. Ehhez társulnak a krónikus stressz szintjével párhuzamosan emelkedő prevalenciájú pszichoszomatikus betegségek, mint a krónikusan magas vérnyomás, szív és érrendszeri betegségek (Karasek et al. 1981), gyomor-bélpanaszok (gyomorfekély), krónikus fejfájás (migrén), nőgyógyászati és libidózavarok (Agüir, Hoyos, Bolumar 1993), valamint a légzőszervi és egyéb allergiás betegségek (asztma) (Bush et alii 2009).

A stressz, mint folyamat gyakran jár együtt az egyén kognitív és érzelmi állapotának megváltozásával. Bár egyénenként különbözőek a stresszreakciók, igen sokan reagálnak akut ingerekre „lefagyással”. Ez nem más mint az ingerületvezetés problémája, amely lehet értékelési, azaz információfeldolgozási probléma és lehet döntésképtelenségből adódó jelenség. Mindkét fajta esetben gondolati elakadás történik, mely lehet ideiglenes – késleltetett reakció követi – illetve lehet végleges – ez válik a coping mechanizmus bevéssződött formájává. Stressz hatására a koncentráció, a memória és a problémamegoldó képesség is sérülhet. Érzelmi szinten a stressz számos negatív érzélemmel – mint feszültség, harag, düh, fáradtság, szorongás és frusztráció – kapcsolódik össze. A krónikus stressz gyakran eredményez kiégést, depressziót és alacsony önértékelést.

Viselkedési szinten a stressz gyakran vonja maga után egészségkárosító magatartásformák megjelenését. Az egyéni reakciók ezen a szinten is sokfélék és egyénenként eltérőek. Jellemző következmény az agresszió, a konfliktuózus interakciók, a fokozott érzékenység, a visszahúzódság, apatikusság, unalom, valamint a motiváció és az elégedettség alacsony szintje (Norbeck 1985). Alvási és evési problémák is felléphetnek.

Amennyiben egy adott szervezetben a stressz észlelt szintje magas, a szervezeti működés határfoka romlik. Romlik a munkahelyi hangulat és morál, gyakoribbá válnak a balesetek. Csökken az alkalmazottak munkára/teljesítményre való motivációja, készsége és képessége. Normasértésekre (lopás, szabotázs), munkahelyi konfliktusokra lehet számítani. Ilyen helyzetekben megnövekszik a fluktuáció, a korai nyugdíjazásukat kérők aránya, valamint a táppénzes napok száma. Igen fontos negatív következménye még a munkahelyi stressznek a megnövekedett feszültség. A munkavállalók túlérzékenyek a kritikára, nem kreatívak a problémák megoldása során, alacsonyak a munkájukkal, szervezetükkel és önmagukkal kapcsolatos elvárásai; ezzel együtt elégedetlenek helyzetükkel és úgy érzik igazságtalanul bánnak velük.

2. Optimális szintű stressz

A korábbiakban bemutatottaknak megfelelően a munkahelyi stressznek nem csupán káros egyéni, de nemkívánatos szervezeti következményei is vannak. Éppen ezért a szervezetnek és a munkavállalóknak közös érdekük, hogy valamilyen módon csökkentsék az észlelt stressz mértékét. A cél nem a munkahelyi stressz teljes kiküszöbölése. A feladat olyan egészséges egyensúly megtalálása, mely kihívásokkal teli, kreatív gondolkodásra, folyamatos tanulásra, fejlődésre, felelősségvállalásra és közös munkára inspirál, ahelyett, hogy félelmet keltene és frusztrációt generálna.

Karasek és Theorell (1990) döntés-kontroll-támogatás modellje szerint a munka természetében, mennyiségében és minőségében rejlő stresszorok ellensúlyozhatóak a munka feletti személyes kontrol (érzetének) megteremtésével, valamint támogató munkakörnyezet révén. A megfelelő informáltság, és a munkavállalóknak kínált megfelelő anyagi juttatások szintén pozitívan hatnak az észlelt stressz szintjére (Van Vegchel et al. 2004; Himmel, Dietrich, Kochen 2000).

A munkaadók azonban nem csupán a hatás- és felelősségkörök átruházása révén csökkenthetik a munkahelyi stresszorok káros hatását. Számos szervezeti megoldás vezethet ehhez a kívánatos célállapothoz. A legalapvetőbb módszer a munkakörök és az azt betöltő munkavállalók pontosabb illesztése. Amennyiben a feladatok és munkavégzési szintek az egyéni kompetenciáknak és motivációknak megfelelően vannak alakítva, számos munkahelyi inger, mely korábban stresszorként funkcionált a munka természetes, pozitív velejárójává változik. Abban az esetben ugyanis, amikor az egyén nem észlel a környezeti ingerek által támasztott elvárások és a saját képességei között áthidalhatatlan szakadék nem beszélünk stresszről. Ha pedig az egyén fejlődése révén az inger egyéni percepciója szerint az eltérés megszüntethető, pozitív stresszel, eustresszel állunk szemben.

Amennyiben a szervezetnek nincs ideje, erőforrása, motivációja a teljes szervezeti struktúra, folyamatok át-szervezésére, a munkahelyi stressz csökkentésére egyéni tréningek formájában is van lehetőség. Az egyéni fejlesztés célja az alkalmazottak képességeinek fejlesztése révén a stressz percepciójának megváltoztatása. Fontos, hogy a szervezet ne a stresszteli helyzet elfogadtatását tűzze ki a tréning céljául, hanem olyan munkavállalókat képezzen, akik hisznek saját képességeikben és abban, hogy képesek a stresszteli helyzeteket saját javukra fordítani, vagy szükség esetén megváltoztatni.

Megküzdési, társas támogatás keresési és relaxációs technikák elsajátításával a stressz reakciók késleltethetők, és erősségük csökkenthető. Mi több az egyéni fejlesztés képessé teheti a szervezeti egyéneket a stressz tüneteinek felismerésére, és ez által a stressz reakciók megelőzésére. A stressz ugyanis időben kumulatív, (folyamatosan épül fel), és a krónikus stressz tünetek az időben történő beavatkozás révén megelőzhetőek. Minél hamarabb felismerik az alkalmazottak a stressz helyzetet, annál jobbak az analitikus, döntési és tervezési képességeik, tehát annál alkalmasabbak a stressz helyzet megszüntetésére, átkeretezésére. Vállalati tréningek segítségével pedig azt is megtanulhatják, hogy hogyan hasznosítsák leghatékonyabban személyes erőforrásaikat.

Tudományos kutatások bizonyítják, hogy a tréningek nem csupán rövid távon, de hosszú távon is csökkentik a korábban stressz telinek ítélt situációkban a stressz hormon szintjét (Lokk, Arnetz 1995), a depresszió, szorongás, érzelmi kimerültség mértékét (Kagan, Kagan, Watson 1995), munkavállalók szervezet-elhagyási szándékát (Smoot, Gonzales 1995), valamint növelik a társas támogatói kört (Heany, Price, Rafferty 1995).

3. Összefoglalás

Mivel a stressz az egyén fiziológiai és idegrendszeri aktivációjának mértékével szorosan összefügg, az optimális aktiváltsági állapottal párhuzamosan létezik egy optimális stressz szint is. Túlságosan alacsony aktiváció esetén ugyanis csökken a koncentráció képesség. Ezzel együtt alacsonyabb a munkamotiváció, a személyes hatékonyság (érzet) és magasabb a hibaarány. Túlságosan magas aktiváció mellett információs, érzelmi, vagy fizikai túlterhelés keletkezik, amely növeli az elsielt, téves döntések előfordulási valószínűségét. Az alacsony aktivációs szint azonban éppen ilyen megterhelő. Az unalom, a monotonitás, akihívásokat nélkülöző munkavégzés a döntési helyzetek hiánya tehát éppannyira elkerülendő, mint a korábban leírt másik szélsőséges állapot. A szervezeteknek tehát célja, hogy az arany középút megteremtése révén, és/vagy személyes képességek segítségével az észlelt stressz szintjét csökkentsék, elkerülve a distressz kialakulását.

Az eustressz szervezeti előfeltétele, hogy megfelelő emberek kerüljenek a megfelelő pozíciókba, ahol lehetőségük van a képességeik szintjére szabott döntések meghozatalára, melyekben vezetőik és munkatársaik egyaránt támogatják őket, információk és egyéb erőforrások rendelkezésükre bocsátása révén; valamint a fizikai munkakörnyezet is támogatja a magas szintű munkavégzést és a vállalati HR gyakorlat lehetővé teszi a kiváló munka fel és elismerését.

Az ideális szervezet létrehozása azonban idő és pénzigényes folyamat, melynek hatásai főleg hosszú távon érzékelhetőek. Amennyiben egy szervezet már rövid távon is csökkenteni szeretné a munkahelyi stresszorok

észlelt szintjét, érdemes a munkavégzéshez kapcsolódó egyéni képességek és készségek szintjét emelnie, illetve stresszkezelő és hatékony megküzdési stratégiák kialakítását támogató képzéseket indítani. A szervezeti egyéneknek mindeközben nincs más feladata, mint hogy a szervezeti környezet ingerei által irányítva, képességeiket és tudásukat minél teljesebben kihasználva folyamatosan fejlődjenek és munkahelyük, vezetőjük és munkafeladataik által elvárt „tökéletes” munkavállalóvá váljanak.

Felhasznált irodalom

- Agüir E., Perz-Hoyos V., Bolumar S. (1993): Effect of Work Organisation on the Mental Health of Nursing Staff, *Journal of Nursing Management*, 1. pp. 3–8.
- Barefoot, J. C., Dodge, K. A., Peterson, B. I., Dahlstrom, W. G., Williams, R. B. (1989): The Cook-Medley Hostility Scale: Item content and ability to predict survival, *Psychosomatic Medicine*, 51, pp. 46–57.
- Booth-Kewley, S., Vickers, R. R. (1994): Associations between major domains of personality and health behaviour, *Journal of Personality*, 62, pp. 281–298.
- Bush, Ch., Roscher, S., Ducki, A., Kalytta, T. (2009) *Stressmanagement für Teams in Service, Gewerbe und Produktionen – ein reourceorientierter Trainingmanual*, Springer Medizin Verlag, Heidelberg.
- Cannon, W.B. (1932): *The Wisdom of the Body*, Norton, New York.
- De Jonge, J., Bosma, H., Peter, R. and Siegrist, J. (2000): Job strain, effort-reward imbalance and employee well being: a large-scale cross-sectional study, *Social Science and Medicine*, 50, pp. 1317–1327.
- Heany, C.A., Price, R. H., Rafferty, J. (1995): Increasing coping resources at work: a field experiment to increase social support, improve work team functioning, and enhance employee mental health, *Journal of Organisational Behavior*, 16 (4), pp. 335–352.
- Himmel, W., Dietrich, A., Cochen, M. M. (2000): Will german patients accept their family physician as a gate keeper? *Journal Of General Internal Medicine*, 15. 7. pp. 496–502.
- Juhász, Á. (2002): Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés. Oktatási segédanyag, Budapest, letölthető innen: <http://www.jfk.szie.hu/files/docs/nevelestudomanyi/munkapszichologia/munkahelyistressz.pdf>
- Kagan, N. I., Kagan, H., Watson, M. G. (1995): Stress reduction in the workplace: the effectiveness of psychoeducational programs, *Journal of Counselling Psychology*, 42 (1), pp. 71–78.
- Kahn, R. L., Byosiore, P. (1992): Stress in Organisations. In: Ed.: Dunnette, Hough: *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, pp. 571–651, Consulting Psychologists Press, Palo Alto.
- Karasek R. A., Theorell T. (1990): *Healthy work: Stress, productivity and the reconstruction of working life*. New York: Basic Books.
- Karasek J., et al. (1981): Job Decision Latitude, Job Demands and Cardiovascular Disease: A Prospective Study of Swedish Men, *American Journal of Public Health*, 71. pp. 694–705.
- Kaucsek, Gy., Simon, P. (1996): Pszichoterror a munkahelyen (Irodalomáttekintés és az első hazai tapasztalatok), *Humánpolitikai Szemle*, 7(9), pp. 39–45.; 7(10), pp. 41–49.
- Kaucsek, Gy., Simon, P. (1997): Szervezetpszichológia, Bornus Nyomda Kft, Pécs.
- Lazarus, R.S. (1993): Coping theory and research: Past, Present and Future. *Psychosomatic Medicine*, 55, pp. 234–247.
- Lazarus, R.S. Folkman, S. (1984): *Stress, Appraisal, and Coping*, Springer, New York.
- Lokk, J., Arnetz, B., (1997): Psychophysiological concomitants of organizational change in health care personnel: effects of a controlled intervention study, *Psychotherapy and Psychosomatics*, 66, pp. 74–77.
- Melamed, S. (1987): Emotional Reactivity and Elevated Blood Pressure. *Psychosomatic Medicine* 49(3), pp. 217–225.
- Nemes, J., Valló, Á. (2000): *Menedzserbetegségek, B+V (Medical&Technical) Lap- és könyvkiadó*, Budapest.
- Norbeck J. S. (1985): Perceived job stress, job satisfaction, and psychological symptoms in critical care nursing, *Research in Nursing and Health*, 3 (8). pp. 253–259.
- Pruessner, J. C., Gaab, J., Hellhammer, D. H., Lintz, D., Schommer, N., Kirschbaum, C. (1997): Increasing correlations between personality traits and cortisol stress responses obtained by data aggregation, *Psychoneuroendocrinology*, 22, pp. 615–625.
- Ramirez A. J., et al. (1996): Mental health of hospital consultants: the effects of stress and satisfaction at work, *Lancet*, 53 (16), pp. 724–728.
- Rigó, A. (1997): *Egészségpszichológia jegyzetkiegészítő*. ELTE, Budapest.
- Selye, J. (1983): *Stressz distressz nélkül*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Smoot, S. L., Gonzales, J. L. (1995): Cost-effective communication skills training for state hospital employees, *Psychiatric Services*, 46, pp. 819–22.
- Tiringer I. (2007): *Megküzdés (coping) Egészségpszichológia a gyakorlatban*. Medicina, Budapest.
- Van Vegchel N., et al. (2004): Quantitative Versus Emotional Demands Among Swedish Human Service Employees: Moderating Effects of Job Control and Social Support. *International Journal of Stress Management*, 11 (1), pp. Pp. 21–40.
- Van Vegchel N., De Jonge J., Schaufeli W. (2005): Reviewing the effort-reward imbalance model: drawing up the balance of 45 empirical studies. *Social Science and Medicine*, 60, pp. 1117–1131.

HOGYAN NÖVELHETŐ A MENEDZSEREK SZEMÉLYES HATÉKONYSÁGA?

HOW CAN BE MANAGERS' PERSONAL EFFECTIVENESS IMPROVED?

BÁCSNÉ BÁBA ÉVA egyetemi adjunktus

Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar
Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Emberi Erőforrás Menedzsment Tanszék

Abstract

In my research I approach the role of time factor in management work otherwise than the conventional time management researches do that. The main objectives of my research are the following: To explore the function of time in management work; and to prove that time as a resource can serve to improve the effectiveness of the management and the company.

I would like to explore the opinions of managers on the time factor and on whether time effectiveness can be improved. I show opinion of managers of organisations of different sizes (micro, small, medium and large) and forms (joint-stock company, ltd., shared joint-stock company, co-operative society, and other), and of organisations which have been transformed and which have not. I present time management practice in the managing activities of managers of different ages, sexes, qualifications, positions and working hours. I reveal, according to the managers' valuation, what managing tasks are emphasised and which are the ones that remain in the background, i.e. what rearrangements take place in managing activities nowadays.

I would like to make establishments and conclusions, on the basis of researches, which help the heads of organisations to make both their personal and their company's time management more effective.

1. Bevezetés

Az idő, mint erőforrás egyedülálló tulajdonságokkal rendelkezik: az egyén számára véges, visszafordíthatatlan, nem raktározható, mindenki számára egyformán hozzáférhető. Ezek a tulajdonságok mutatnak rá az időparadoxonra, vagyis arra, hogy bár a rendelkezésünkre álló idő korlátozott, felhasználási lehetőségei korlátlanok.

Az idő „rabságából szabadulni vágyók” jelentős részét teszik ki a menedzserek. Mivel az ő munkájuknak is az idő ad keretet, érthető, hogy a vezetéstudomány területén is, időről időre előtérbe kerültek az időgazdálkodással foglalkozó time management kutatások, amelyek az idő hatékony felhasználását állították a középpontba.

Kutatásomban a hagyományos time managementtől némileg elmozdulva arra vállalkoztam, hogy a vezetői munkát feltérképezve feltárjam, az időtényező vezetésben betöltött szerepét, bebizonyítsam, hogy az idő, mint erőforrás a menedzserei- és a vállalati eredményesség, hatékonyság fokozásának szolgálatába állítható. Arra törekedtem, hogy konkrét kutatások alapján olyan megállapításokat, következtetéseket vonjak le, amelyek segítik a szervezetek vezetőit abban, hogy mind személyes, mind vállalatuk időfelhasználását hatékonyabbá tegyék. Vizsgálataimban abból indultam ki, hogy az időnek az erőforrások közt van a helye, megfelelő időgazdálkodással pótlólagos forráshoz juthat a vezető, illetve a szervezet.

Szerettem volna feltárni a különböző szervezeti méretű (mikro-, kis-, közép-, nagy-), átalakulást átélő, és még át nem élt szervezetek különböző korú, nemű, végzettségű, beosztású, munkaidejű vezetőinek véleményét az időtényezőről és az időhatékonyság javíthatóságáról. Be akartam mutatni a vezetők vezetési tevékenységének időgazdálkodási gyakorlatát, értékelésük alapján feltárni, mely vezetési feladatok kerülnek előtérbe, melyek szorulnak háttérbe, azaz milyen átrendeződések vannak a vezetői tevékenységben, napjainkban.

2. Szakirodalmi áttekintés

A menedzserek tényleges munkaideje az egész világon hosszabb, mint a törvényes munkaidő, és ahogy a vezetéstudomány időgazdálkodással foglalkozó kutatásai tanúsítják, tíz vezetőből kilenc küszködik időhiánnyal. Ha a vezető meg akar szabadulni az időhiány okozta szorongásaitól, az erőn felüli munka fáradtságától, családi és egészségi problémáitól, hatékonyan kell gazdálkodnia saját és a vállalat vezetésére szánt, vagy ahhoz szükséges idejével. A legfelső vezetőnek, illetve vezetésnek a gazdasági lehetőségek figyelembe vétele mellett úgy kell megszervezni a vállalatvezetői munkát, hogy összhangot tudjon teremteni feladata, ideje, képességei és magánélete között (Gulyás, 2008). A vezetéstudomány területén éppen ezért időről időre előtér-

be kerültek az időgazdálkodással foglalkozó time management kutatások, és így mára már az időgazdálkodás négy generációja segíti a menedzsereket az önszervezés „high-tech”-jének elsajátításában.

Az időgazdálkodással foglalkozó szakírók első generációja az idő hatékony felhasználását állította a középpontba, vagyis abban akartak a vezetők segítségére lenni, hogy mindent a lehető legrövidebb idő alatt, a legkisebb energia befektetéssel tudjanak elvégezni. Josephs (1996) az „Időgazdálkodás vezetőknél” (1955) című könyvében mutatta be személyes időgazdálkodási rendszerét. Kiindulásként meghatározta az időmegtakarítás három alapelvét:

1. A szükségtelen, megszokásból végzett dolgok kiiktatása.
2. Egyszerű, könnyebb, gyorsabb megoldások keresése (egyszerűsítés).
3. Egyszerre két-három dologgal foglalkozni.

A 70-es évek generációja a hatékonyság helyett az eredményességet hangsúlyozza. Lakein (1995) szerint a vezető az előtte álló feladatok közül mindig azt választja, amelynek a legnagyobb a hozama. Fontosabb, hogy a menedzser mire használja az időt, mint az, hogy minden feladat a lehető leghatékonyabban legyen elvégezve. A vezető munkája akkor lehet eredményes, ha a fennálló szükségletek alapján meghatározza hosszú távú, illetve ezek elérését biztosító azonnali céljait, melyeket prioritásuk alapján rendszerez. Ez az ABC rendszer. A – a nagyon fontos, B – a közepesen fontos, C – a nem fontos célok megjelölésére szolgál. Az A célokon belül a legfontosabb A-1-es jelölést, a második A-2-est, a harmadik A-3-ast kap, és így tovább. A B, C célok hasonló felosztása után a célok megvalósításához szükséges feladatok listázása történik. A listáról a nem fontos, az azonnal el nem végezhető feladatokat törölni kell, így maradnak az azonnal végzendő tevékenységek. Ezekhez határidőket kell rendelni, ütemezni kell, majd ütemezés szerint végrehajtani. Lakein követője LeBoeuf (1999) azt vallja, hogy eredményesnek lenni annyi, mint alternatív célok közül kiválasztani a leghelyesebbet és azt elérni. Ahhoz, hogy a vezető a jövőben a legjövődélmezőben használhassa fel idejét és energiáját elengedhetetlen, hogy előtte időt és energiát szánjon a tervezésre. Egyszerűen így fogalmazza meg a munkabefektetés-elméletet: a vezetőnek fel kell áldoznia valamennyit jelen idejéből és energiájából, hogy a későbbiekben kevesebb munkával többet tudjon teljesíteni. Az időfelhasználás racionalizálásához időelemzés készítését javasolja. Ennek során körülbelül harminc szokásos heti tevékenység időtartamát kell a vezetőnek először megbecsülni, majd ténylegesen felmérni. A becslőt és a valós érték összevetéséből kiderül hová tűnik a vezető ideje, milyen időablók hátráltatják munkáját.

A második generáció képviselője Oncken (2000) is, aki *Monkey Business* címmel jelentette meg időgazdálkodási menedzser technikáját. A majom-analógia segítségével a vezető visszanyerheti rejtélyesen elvesztett idejét. A majmok az éppen sorra kerülő feladatokat szimbolizálják. A vezetőkre rátelepedhetnek a majmok, nyagathatják őket, megoldást várva. Ha halogatják a megoldást, számuk tovább növekedhet, ami a vezető teljesítményromlásához vezethet. A vezető, akkor felel meg a vele szembeni elvárásoknak, ha képes a vállalata számára innovatív, újító döntések meghozatalára. (Hiszen az állandóan változó gazdasági környezetben az innováció hiányában rugalmatlanná váló szervezetnek még a fennmaradása is kétséges.) A vezetőnek minél több szabad felhasználású időre van szüksége, hogy innovatív döntések hozhasson. A szabad felhasználású idő legnagyobb ellensége a beosztottakra fordított idő. A legnagyobb időabló, amikor az adott majom a beosztott válláról sikeresen ugrik eredeti gazdája vállára, azaz a beosztott főnökére tolja feladata megoldását. A legfontosabb vezetői döntés az időfelhasználás javításában: visszaadni mindenkinek a majmát (feladatát), etesse, gondozza (oldja meg vállalta a felelősséget érte) mindenki a sajátját. Meg kell még határozni a majom etetési időt is, azaz a főnök – beosztott konzultációt. Összegezve: a vezetőnek kezdeményezze, önállóan cselekvő, megbízható beosztottakra, hatékony vezetői kommunikációra és a beosztottak rendszeres ellenőrzésére van szüksége.

A 80-as 90-es években a vezetéspszichológia kiemelt kutatási területe lett az időgazdálkodás. Rue-Byars (1990) *Supervision* című művében a vezetői munkát megszakító eseményeket, az előre nem tervezett krízishelyzeteket, a vezető személyes szervezetlenségét és a külső rendetlenséget sorolják az idővesztés okai közé. A szerzők szerint a vezetőnek célszerű először időelemzéssel a tipikus időablókat kiszűrnie, majd hasznos munkahelyi szokásokat bevezetnie a megfelelő időgazdálkodás kialakításához. Ajánlják még iratkezelési technikák alkalmazását, emlékeztetők, iratrendezők használatát, hatékony telefonálási módszereket, ötleteket a zavaró látogatók leszerelésére, a halogatások elkerülésére, feladat és felelősség delegálására. Javasolják a munkahelyi kommunikáció fejlesztését a személyes megbeszélések, az írásos közlések és az értekezletek terén. Ez azért fontos, mert a kommunikáció alapvető részét képezi a vezető munkájának, segítségével kölcsönös bizalom alapuló, igényes együttműködés jöhet létre vezető és beosztottak közt (Dajnoki, 2007), ami pozitívan visszahat a vezető időgazdálkodására is. A vezető időgazdálkodásának fontos eleme az új munkatárs beillesztése (Móré 2012), amelyben saját vezetői alkalmasságát is kifejezésre juttatja. Az időgazdálkodás meghatározó tényezője maga a munkafolyamat típusa is (pl. szezonális), de akár szervezetenkénti összefüggések is feltárhatóak (pl. civil szervezetek sajátosságai) (Szabados, 2008).

Smith (1996) is pszichológiai oldalról közelíti meg az időgazdálkodást. Szerinte az időgazdálkodás nem

más, mint eseményirányítás. Ezt így magyarázza: az idő alapeleme az esemény. Az idő lényegében nem más, mint események sora, egymásutánja. Vannak olyan események melyeket teljesen képes irányítani az ember, és vannak olyanok, amelyeket egyáltalán nem. Az emberek elsősorban a számukra fontos eseményeket szeretnék irányítani. Ezek a prioritásaik, melyeket vezérlő értékeik, azaz személyiségük alapvető építőelemei (tisztesség, becsület, őszinteség stb.) határoznak meg. A tettek és a vezérlő értékek önmegvalósítással, önszervezéssel kerülnek közelebb egymáshoz. Az értékek határozzák meg hogy „miért”, a hosszú távú célok mutatják meg, hogy „mit”, a köztes célok pedig azt, hogy „hogyan” lehet a kitűzött célt megvalósítani. A cél valójában egy fennálló állapottal való konfrontáció. Megvalósítása azt jelenti, hogy az egyén valami újat hoz létre, elhagyja az ismerős, kényelmes terepet, a komfortzónát, új magatartásformákat kénytelen elsajátítani. A céloknak konkrétaknak, mérhetőeknek, cselekvésorientáltaknak, reálisaknak és jól időzítetteknek kell lenniük. Smith a gyakorlatban a Franklin Időtervező (Franklin Quest Company) használatát ajánlja. Ez a korábban bemutatott ABC rendszerre épül, azaz fontossági sorrendbe állított célok által meghatározott napi feladatok tervezésére.

Gitlin (1992) is a vezető személye felől közelíti meg az időgazdálkodás kérdését. Önismeret segítségével a vezető tisztázhatja, mit akar és mire képes. Az idő nem képes alkalmazkodni a vezető időigényéhez, de a vezető képes igazodni az idő múlásához. Ha a vezető tudatában van annak, hogy adott idő alatt nem képes képességei maximumát nyújtani, akkor mindenképpen új gondolkodásmódot és munkastílust kell elsajátítania. A hatékony időbeosztáshoz vezető út első lépése tehát az, hogy a vezető felméri saját maga és jelenlegi időbeosztásának gyengéit és erősségeit.

Az időgazdálkodás legkorszerűbb, negyedik generációjának megalapozója Covey (2004) az egyéni időtervezés megkönnyítésére egy könnyen átlátható modellt (1. ábra) alkotott. Modelljének két dimenzióját a fontosság és a sürgősség képezi. A tevékenységek fontosságát az határozza meg, mennyire visz közel a célok eléréséhez. A sürgősség a tevékenységhez kapcsolódó határidőt jelenti.

1. ábra. Covey modellje
Figure 1. Modell of Covey

	Sürgős	Nem sürgős
Fontos	<i>Sürgős és fontos dolgok:</i> Kritikus helyzetek Égető problémák Határidők	<i>Fontos de nem sürgős dolgok:</i> Megelőzés Kapcsolatépítés Új lehetőségek keresése Tervezés Rekreáció
Nem fontos	<i>Nem fontos, de sürgős dolgok:</i> Közbejött dolgok Küszöbön álló ügyek	<i>Sem nem fontos sem nem sürgős dolgok:</i> Rutin feladatok Idő töltések Bizonyos telefonok, posták

Forrás: Covey, 2004

Az időgazdálkodással foglalkozó szakírók jelentős része konkrét időgazdálkodási technikákat is megfogalmazott. Ezen technikákból megkíséreltem felállítani egy egymásra épülő, általánosan alkalmazható időgazdálkodási módszert.

1. Az eredményes időgazdálkodáshoz vezető út első lépése a *listakészítés*. Az összes napi – vagy akár heti, havi – feladatot fel kell jegyezni.
2. Ezt követi a *feladatok rangsorolása*.
3. A rangsorolást logikusan követő lépés az *időrablók tevékenységek kiszűrése*.
4. Az időgazdálkodás *négy-negyedes módszere*, amely a leghatékonyabban hangsúlyozza fontos feladatainkat. (A – fontos és sürgős, B – fontos, C – sürgős, D – egyéb, rutin feladatok.)

A bemutatott szerzők közül Josephs, Lakin, Smith és Covey egyaránt javasolja a listázást és a rangsor készítést. Leboeuf, Rue–Byars az időrablók leleplezésében és az ellenük való védekezésben mutatnak utat. Ezen technikák akár önállóan, akár egymásra épült egészként alkalmazhatók a vezetői munka hatékonyságának fokozására.

3. Anyag és módszer

A kutatás szervesen illeszkedik a Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézete által indított kutatási programhoz, „A menedzsment funkcionális vizsgálatához”. A program struktúráját moduláris felépítés jel-

lemzi. Ez azt jelenti, hogy a kutatás három fő, egymással összefüggő területet ölel fel, melyek mindegyike résztémakörökből épül fel. A vizsgálati módszer azért minősíthető funkcionális jellegűnek, mert elsősorban a vezető feladatainak meghatározása és a feladatokat befolyásoló tényezők elemzése a kutatás fő célja. Az adatgyűjtés során alkalmazott kérdőíves interjúk révén a megkérdezett vezetők véleménye és tapasztalata, értékítélete és preferenciái képezik a minősítések alapját. Ennek köszönhetően a kutatási módszer a funkcionalitás mellett empirikusnak nevezhető (Berde, 2009). A kutatási témám a folyamat menedzsment fő területéhez, azon belül az időgazdálkodás résztémakörhöz illeszkedik. A vizsgálatok rendszere is igazodik az intézet által alkalmazott módszerhez, ami kérdőíves interjú, vállalati adatgyűjtést jelent. A vizsgálati célnak megfelelő feldolgozás érdekében mennyiségi és minőségi sorok alkalmazásával elemeztem összegyűjtött adataimat. Jelen cikkemben a vezetési feladatokat az időtényező és az időhatékonyság minősítésének eredményeivel jellemzem. A hatás vizsgálatok keretében pedig bemutatom, hogy hogyan változott a vezetők egyes vezetési feladataira fordított ideje az elmúlt időszakban.

A vizsgálatokban 625 vezetői interjú dolgoztam fel. A válaszadó vezetők mintegy fele – 49,92%-a – mezőgazdasági tevékenységet folytató cégnél dolgozik. A megkérdezettek 13,6%-a szolgáltató, 9,82%-a ipari, 7,04%-a kereskedelmi, 5,40%-a élelmiszeripari, 14,57%-a egyéb tevékenységű cég vezetője. A vállalkozások üzemméretéről a foglalkoztatottak száma tájékoztat. 8,08%-ban 10 főnél kevesebbet, 26,63%-ban 10–49 főt, 44,50%-ban 50–249 főt, 20,79%-ban 250 főnél többet alkalmaznak. E szervezetek több, mint 40%-a élt át jelentős átalakulást az elmúlt időszakban, az új vállalkozási formák terjedése és a felerősödött a vállalati kapcsolatok szerveződésének folyamata miatt (Oláh–Pakurár, 2005).

A válaszadók jelentős része felsőfokú végzettséggel rendelkező férfi, aki főként közép- és alsóvezetői beosztásban dolgozik. A megkérdezettek közt szinte azonos arányban vannak a 30-as, a 40-es, és az 50-es korosztályhoz tartozók, de nem elhanyagolható a huszonévesek aránya sem. A válaszolók 60%-a betartja a törvényesen előírt 8 órás munkaidőt, de 40%-uk ettől több időt tölt munkával.

4. Eredmények

Vizsgálataim során feltételeztem, hogy a vezetők időgazdálkodását jellemzi az, hogy az egyes vezetési tevékenységekre mennyi időt szánnak. Az egyes vezetési feladatokra eső időráfordítások kijelölik a vezetői funkciók fontossági sorrendjét is. A vezetési tevékenység vizsgálata során a vezetői feladatokat két csoportra bontva elemeztem. Az egyik csoportba a klasszikus vezetési feladatokat soroltam, melyek a vezetői munka logikusan felépülő sorrendjét mutatják. Így az információszerzés – kommunikáció – tervezés – döntés – rendelkezés – szervezés – ellenőrzés alkotja az általam szervezeti folyamatokkal kapcsolatos funkcióknak (röviden: folyamat feladatoknak) nevezett vezetői tevékenységek csoportját. Azokat a feladatokat, melyek ebbe a logikailag felépülő folyamatba egyértelműen nem helyezhetőek el, illetve amelyek több elemhez, funkcióhoz is köthetők külön vizsgálom. Így a motivációmenedzsment, a szervezeti kultúra formálás, a változásmenedzsment, a minőségmenedzsment, a szervezet fejlesztés, a humán erőforrás gazdálkodás, és a szervezeti magatartás formálás került egy csoportba. Mivel ezek a vezetői munkához tartalmuknál fogva kötődnek, tartalmi vezetői feladatoknak neveztem el őket.

A vizsgálati eredményeim, amelyeket a 2. ábra szemléltet, arra utalnak, hogy a folyamat feladatok közül a szervezésben és a döntésben van legfontosabb szerepe az időtényezőnek, ezután a tervezés, a külső információszerzés, az ellenőrzés, a kommunikáció, és a belső információszerzés következett. A legkisebb jelentősége az időnek a rendelkezésben van.

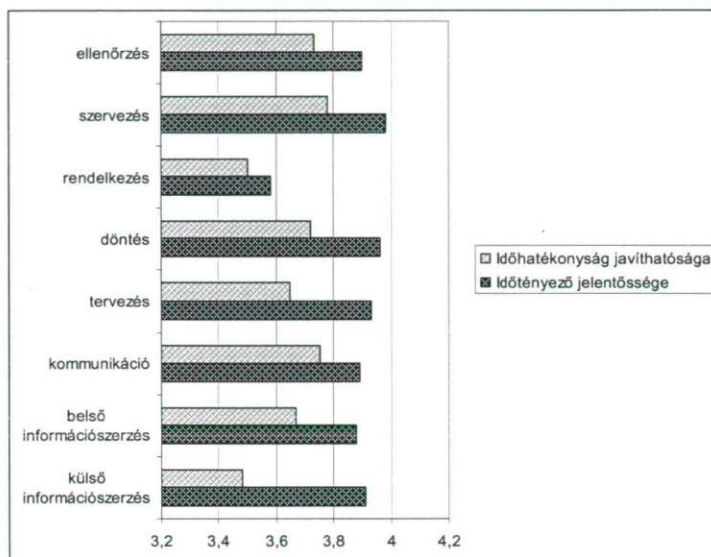
A nagy cégek vezetői a folyamat menedzsment terén az időtényezőnek a legjelentősebb szerepet a probléma feltárásában tulajdonítottak. A szervezeten belül szükséges a hatékony kommunikáció, a gyors belső információáramlás, így biztosítható a szervezet olajozott működése, ami eredményekben is megnyilvánul. A megfelelő időben történő külső információszerzés és a tervezés, pedig versenyelőnyt jelent a piacon.

A folyamat feladatok időhatékonysági vizsgálata szerint, minél nagyobb a vállalat mérete, annál inkább vélik javíthatónak az időhatékonyságot a vizsgálatban részt vett vezetők a külső-belső információszerzésben, a kommunikációban, a tervezésben és a döntésben. Ez magyarázható úgy, hogy a nagyobb létszám, nagyobb, bonyolultabb szervezeti struktúrával jár, amely esetében még vannak lehetőségek az információszerzés, a kommunikáció, a tervezés és a döntés javítására, gyorsabbá tételére.

A tartalmi funkciók vizsgálatánál a minőségmenedzsment, a szervezetfejlesztés, és a humán erőforrás gazdálkodás esetében értékelték fontosnak az időt (3. ábra). A sikeres minőségjavítás a vezetés teljes elkötelezettségét, az összes dolgozó aktív bevonását, kiterjedt képzést igényel. Ez magyarázza a tartalmi feladatok vizsgálatánál a minőségmenedzsment, a szervezetfejlesztés, és a HR gazdálkodás együttmozgását. A tartalmi vezetési feladat vizsgálatokból megállapítható, hogy a nagyméretű cégek a kisebb vállalkozásoknál fontosabbnak értékelték az időtényezőt a motivációmenedzsmentben. Vezetői szempontból a motiváció egyfajta belső késztetés kialakítását jelenti. A több foglalkoztatottat alkalmazó cég vezetésének nagyobb feladat a megfelelő

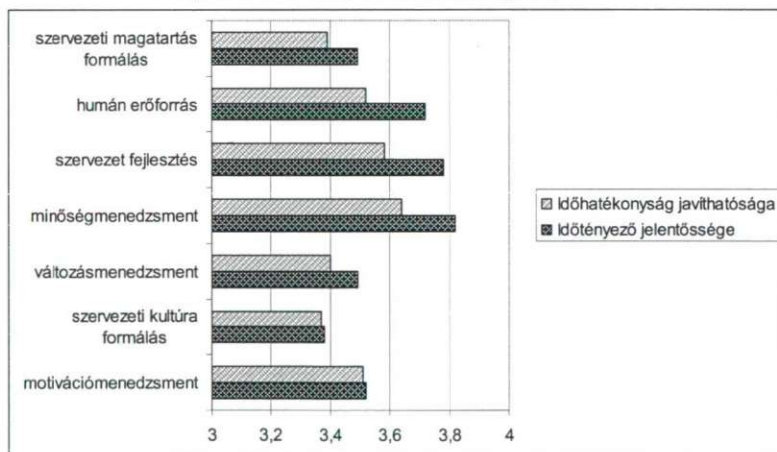
motivációs eszköz, módszer kiválasztása, alkalmazása, hiszen az egyénenként változó, hogy melyik módszer, vagy eszköz a leginkább célravezető. Juhász (2009) vizsgálatai azonban rámutatnak arra, hogy bizonyos motivációs eszközök alkalmazása nem az ösztönzést segíti, hanem fegyelmezési eszköz.

2. ábra. Az időtényező szerepe a folyamat feladatokban
Figure 2. Time factor in process tasks

Forrás: Saját vizsgálat

3. ábra. Az időtényező szerepe a tartalmi feladatokban
Figure 3. Time factor in content management tasks

Forrás: Saját vizsgálat

A tartalmi vezetési feladatok időhatékonyság vizsgálata szerint a szervezeti kultúraformálás, a HR gazdálkodás, és a szervezeti magatartás befolyásolás esetében minél nagyobb a szervezet, annál inkább érzik úgy a vezetők, hogy az idő hatékonyabban felhasználható. A nagy üzemméretből következő több lépcsős hierarchia, strukturális koordinációs eszközök alkalmazását feltételezi. A megkérdezettek szerint ennél az üzemméreti formánál a személyorientált eszközök segíthetnek az időhatékonyabb kihasználásban. Ezzel összecseng Vántus (2010) véleménye is, miszerint a vállalkozás elért eredményeiben jelentős szerepe van annak, hogy a tulajdonos/vezető mennyire fordít figyelmet az alkalmazottakkal kapcsolatos tényezőkre, amelyek jelen vizsgálatban a tartalmi feladatok rangsorolásában az élmezőnyben végeztek.

A vezetési funkciókkal kapcsolatban hatás vizsgálatokat is végeztem. Ennek során azt vizsgáltam, hogy az elmúlt időszakban hogyan alakult a vezetőknek az egyes vezetési feladatokra rendelkezésre álló ideje. Az 1. táblázat szerint az ellenőrzésen és a szervezésen kívül valamennyi feladat esetében a többségi vélemény az volt, hogy a vezetőknek a feladatok elvégzésére fordított ideje nem változott.

Vizsgálati eredményeim alapján kimutattam, hogy az elmúlt időszakban az ellenőrzés esetében a többség csökkenést tapasztalt, a szervezésnél, pedig némi növekedést. Jelentős változást jelent, hogy a vezetők közel egy harmada az információra és a kommunikációra több időt, a tervezésre és a döntésre kevesebb időt szánt az elmúlt időszakban.

Ezen időráfordítás változások alapján megállapítható, hogy a feladatok közül a szervezés, az információ, és a kommunikáció előtérbe kerül, míg az ellenőrzés, a tervezés és a döntés némileg háttérbe szorul napjainkban a vezetői munkában.

1. táblázat. Az egyes vezetési feladatokra szánt időráfordítások változása
Table 1. Study of time expenditure in management tasks

Vezetési feladat	Változatlan		Nőtt		Csökkent	
	db	%	db	%	db	%
Információ	251	40,6	200	32,4	167	27,0
Kommunikáció	228	36,9	212	34,3	178	28,8
Tervezés	242	39,3	170	27,6	204	33,1
Döntés	286	46,7	121	19,7	206	33,6
Motiváció	348	56,4	145	23,5	124	20,1
Változás	284	46,0	162	26,3	171	27,7
Rendelkezés	352	57,1	103	16,7	161	26,1
Szervezés	210	33,9	212	34,2	197	31,8
Ellenőrzés	203	33,0	182	29,5	231	37,5

Forrás: Saját vizsgálat

Ez az eredmény alátámasztja a szervezeti folyamatok vizsgálatánál tapasztaltakat, azt, hogy a nagyobb üzemméretű cégek vezetői úgy értékelték, hogy még vannak tartalékaik az információszerzés, a kommunikáció, a tervezés és a döntés javítására, gyorsabbá tételére. Úgy látszik, hogy a valóságban is törekednek az információszerzésre, kommunikációra több időt szánni. Ez a többlet időráfordítás pedig úgy térül meg, hogy a tervezésre, döntésre kevesebb idő ráfordítása lesz szükséges.

5. Következtetések

Kutatásaimban a vezetők személyes hatékonyságának növelési lehetőségeit vizsgálva a kérdést nem a hagyományos time management felől közelítettem meg, hanem arra szerettem volna rávilágítani, hogy a vezetői tevékenységen belül melyek azok a területek, funkciók, amelyek a vezető személyes vezetését igénylik, illetve melyek azok, amelyeket háttérbe lehet szorítani, esetleg delegálni lehet. Vizsgálataimban kerestem azokat a tényezőket is, amelyek segíthetik a menedzseri munka ilyen irányú átrendeződését.

A vezetési feladatok eredményeit összegezve elmondható, hogy a vezetők úgy vélik időgazdálkodásuk jelentős részét szervezeti folyamatokkal kapcsolatos tevékenységek foglalják el. Szeretnék az erre a területre eső időráfordításukat csökkenteni, hogy az így felszabaduló idejükben a tartalmi feladataikra – a motiválásra, a változás-, és minőségmenedzsmentre, a szervezettefejlesztésre, a humán erőforrás gazdálkodásra – koncentrálhassanak.

A vezetési feladat vizsgálatok összegző eredményeként megállapítható, hogy a vezetőknek időgazdálkodásuk javítása érdekében célszerű alkalmazni az általam választott feladatcsoportosítást és ennek megfelelően külön választani a folyamat és tartalmi funkciókat. A vezetési folyamat mindennapi, ismétlődő rutin feladatait célszerű a lehetőségekhez mérten információs és multi-médiás technikákkal automatizálni, ezáltal csökkenteni azok időigényét. A szervezeten belüli információs hálózat, és szerver segítségével a kommunikáció, információ, tervezés, döntés, rendelkezés és részben az ellenőrzés feladatok időráfordítása jelentős mértékben racionalizálható. Az így felszabadított időt célszerű a tartalmi feladatokra fordítani, úgy, mint az emberi erőforrás gazdálkodás, a motiváció, a változásmenedzsment a szervezeti kultúra, ahol az időigény magas, és az időhatékonyság javításának nincsenek meg a technikai feltételei. Ezek a feladatok a személyes vezetés fogalomkörébe tartoznak és feltétlenül szükséges ezen a területen a vezető személyes közreműködése ahhoz, hogy sikert lehessen elérni.

A személyes termelékenység (legmagasabb szintjén személyes leadership) átfogóbb és messzebb mutató diszciplína, mint az időgazdálkodás és az iratkezelés. Amennyiben a menedzserek nem rendelkeznek elegendő tudással és megfelelő készségekkel ezen a területen, akkor mind hatékonyságuk, mind az eredményességük alacsony lesz, ezek összesen – a vállalatra és magukra nézve is – negatív következményével.

Felhasznált irodalom

- Berde Cs. (2009): A vezetés funkcionális vizsgálatának módszertani kérdései. „Jubileumi kiadvány a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vezetéstudományi Intézet alapításának 50. évfordulójára.” Miskolci Egyetem, Miskolc-Lillafüred, 2009. 30–37. p.
- Dajnoki K. (2007): Examination of leader communication in agriculture. APSTRACT „Applied Studies in Agribusiness and Commerce” Vol. 1. Number 1., Argoinform Publishing House, 41–48. p.
- Covey S. R. (2004): The Seven Habits of Highly Effective People. Free Press.
- Gulyás László (2008): A vezetés funkcióiról általában In. Gulyás László szerk. (2008): A vezetéstudomány alapjai. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 105–112. p.
- Josephs R. (1996): Időgazdálkodás vezetőknek. Park Kiadó, Budapest.
- Juhász Csilla (2009): Régiós különbségek a humán erőforrások ösztönzés-menedzsmentjében. A VIKEK évkönyve. Szeged–Kaposvár, 101–105. p.
- Lakein A. (1995): Hogyan gazdálkodjunk időnkkel és életünkkel. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest.
- Leboeuf M. (1999): Az önszervezés iskolája. Bagolyvár Könyvkiadó, Budapest.
- Móré Mariann (2012): Te csak beszélj, én könnyen beilleszkedem. VIKEK Közlemények IV. évf. 2. sz. pp. 43–50.
- Oláh J.–Pakurár M. (2005): Changes in the value of production of large firms in the statistic region of Nagykálló. AVA 2 2005 Agrárgazdaság, Vidékfejlesztés és Agrárinformatikai Nemzetközi Konferencia. Debrecen, 2005. április 7–8. CD
- Rue L. W.–Byars L. L. (1990): Supervision. Irwin Homewood, Boston.
- Smith H. (1994): The 10 Natural Laws of Successful Time and life Management, Warner Books.
- Szabados Gy. (2008): Idénymunka csoportosan-merre tovább? Humánpolitikai Szemle XIX. (7–9). 11–17. p.
- Updegraff R. R. (2004): Obvious Adams: The Story of a Successful Businessman. Kessinger Publishing, LLC.
- Vántus A. (2010): A foglalkoztatottság jellemzőinek változása Hajdú-Bihar megyei állattenyésztő gazdaságokban. IV. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. II. évf. 2–3. sz. (No. 3–4.) 24–31. p. ISSN: 2062-1396

No. 13. B-sorozat 2.
Társadalomtudományi tematikus szám

A KÁRPÁT-MEDENCEI NAGYRÉGIÓ ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ ALKOTMÁNYOZÁSSAL

DR. DARAI LAJOS MIHÁLY, a filozófiai tudományok kandidátusa, főiskolai tanár

Kodolányi János Főiskola

Abstract

The regio of Carpathian-basin and its surroundings had been having peculiar and continuous cultures and civilisation since very long time ago. Hier we have common past and common sense in the middle age. Recently it comes to surface many problems hier and in Europe with the constitution also. But this process raises more of the questions and problems than it solves. First of all we need the calming down reconciliation with each other in this region and to go back to the common history or common consent explanation, interpretation of that. The perception of the today's common interest heals up the wounds of 20th century. The public law settlement and constitution may give definit peace treaty after taking military possession and great power influence in Middle Europe. Meanwhile however in the centre of these the Hungarian Historical Constitution stands as for a long time suitable to government the many peoples of this territory. As for us even if it is not in force, it may be able to not only for us, but also to serve as a model throughout Europe. This research report provides this concrete additives.

1. Bevezetés

A Kárpát-medencei nagyrégió a Kárpátokon belüli egész területet jelenti, de az itteni műveltség messzire kiterjedése és azonossága miatt a Kárpátokon átnyúlva, annak környezetét szintén magában foglalja. Így e műveltségi, valamint népáradat miatt nagyrégióink működési területébe bele kell vennünk a tágabb értelemben vett Pannónián (a Történelmi Magyarország vagy Magyar Királyság, ill. a Szent Korona országain) kívül minden, e Nagy-Pannóniát vagy Nagy-Magyarországot környező ország (Olaszország, Németország, Lengyelország és a Balkán területén lévő államok) bizonyos területét. A továbbiakban a 'Kárpát-medencei' vagy a 'pannon' jelzővel és a 'Kárpát-térség' és 'Pannon-térség' kifejezéssel mindig erre utalunk.

A mostanában ismét igen időszerűvé tett és lezárulni látszó alkotmányozási folyamat sokkal több kérdést vet fel nálunk és Európában, mint amennyit megoldani látszik, legalábbis a főbb összefüggéseket tekintve. Mindközben két kérdéskör ágaskodik erősen szemünk előtt nálunk. Egyik az elszámoltatás vágyát messzemenően kielégíteni, ha valahogy sor kerülhetne rá: ez az ország egymást követő három katonai megszállásának (1944, 1945, 1956) megszűnte után alkotmányosan kötelező közjogi rendezés égető szükségessége. Az 1920-as rendezés erre kiváló mintául szolgálhat, hiszen az már a mai regionális keretek között (azaz Csonka-Magyarországon) történt. Másik az Áltóttingi országgyűléshez való viszonyunk tisztázása, annak tudományos megalapozása, ami egyúttal kiváló alap lehet a Kárpát-medencei nagyrégió politikai jellegű viszonyainak, összefüggéseinek s reményt keltő fejleményeinek feltárására, kezdeményezésére.¹

Hiszen a történeti közös múlt feltárása – mint közös alapot – ragadhatja meg a Kárpát-medence 1920 előtti történelmi alkotmányát, amelyre minden utódállam egyaránt építheti mai differenciált európai integrációs² törvényi alapvetését is. És ez az építkezés a tudományos kutatásban, a történettudomány által feltárt múltra, régimúltra is érvényesíthető, mint alapra, azaz akár a kutatás során, akár az elért eredmények közkinccsé tételében, oktatásában is együttműködhetnek végre. Mert a múltunk nagyrészt közös, és még a nem teljesen közösben is együtt sírtunk, együtt neveltünk. Sokkal több eredményt tudnánk felmutatni a kutatásban, több forrás jutna a régészeti feltárásokra, és sokkal nagyobb teret, nyilvánosságot kaphatna akár az itteni európai ősmúlt, akár a középkori-újkori fejlemények. Előbbi nem is nagyon lehet a mai országokra szétszabdaltan kutatni, ahogy ezzel az ügyet megerőszkolva ma próbálkoznak, mert már a régészeti műveltségek mindegyre átnyúltak a mai határokon, és a középkort igenis meghatározta a Magyar Királyság színvonala, körülményei, azaz a többnyire igen eredményes politikai vezetése, míg az 1920 előtti, újkori közelmúltat pedig szinte mindenütt alapvetően befolyásolta a Magyar-Osztrák Monarchia fejlesztési folyamata. Elég csak a mai országunkat környező fővárosokra, régi magyar városokra egy pillantást vetni.

Az intézményesült európai szövetségben ez a kutatási és alkotmányozási Kárpát- vagy Pannon-térségi – tudományos – egyesülés további közös intézményeket is életre hívhat, egyes országok jogi keretében önállóan működhet, miközben a várhatóan megnövekedett kutatási eredmények elérése tekintetében a függetlenség elve, a minden befolyástól mentesség, az ősi emberi józanész, az emberiség közös érdeke, a tudomány és az egyetemes erkölcs érvényesül. Az alkotmányozáson túl, annak alapján az együttműködés általános célja a Kárpát-medencei vagy pannon műveltség jellegének és történetének interdiszciplináris (néprajzi, régészeti, embertani stb.) kutatása az őskortól napjainkig, ideértve a művészeti, tudományos és gazdasági kérdéseket is. Mindez nemcsak azért sürgető, mert mi itteni népek feleslegesen torzszalkodunk itt egymás hegyén-hátán,

összefonódva minden vonatkozásban, ellenfeleink kárörömére és óriási gazdasági hasznára, hanem hogy visszaadjuk e térség, e nagyrégió becsületét, közkinccsé tegyük kiemelkedő és nélkülözhetetlen szerepét, amit az európai civilizációban és ezáltal az egész világon betöltött.

Miközben ma inkább még az jellemző erre az európai léptékben hatalmas övezetre, hogy a kultúra ápolása kényszerűen háttérbe szorult, a hibás modernségi folyamatok érvényesülnek továbbra is, háborúk, szélsőséges mozgalmak öröksége nehezen számolódik fel, a történelmi gyökerek ismerete elhalványodott – főként a térséget sújtó világhatalmi törekvések miatt, a tudományos kutatás lecsökkent a térségbeli gazdasági hanyatlás következtében, a kultúrák közti értékek viszonylag alacsony jelentőségűek, így kevésbé érvényesül a kultúrák közti műveltségű emberek könnyebb azonosulása a helyi szintű és az emberiség előtt álló feladatokkal.

3. Politikai alapok

Amikor manapság közép-európai tudomány és kultúra transferről, vagy divatos szóval transznacionalizmusról mint kíváncsi megoldásról töprengünk, legelőször azt a kérdést kell megválaszolni, hogy miért nem érvényesül még ma sem a közép-európai megbékélés? Mi kellene hozzá, mi akadályozza ezt 23 évvel az 1989-es nagy európai, valamint világfordulat után, azaz a hidegháború felszámolását követően, és 67 évvel az utolsó forró világháború végetérte után. Érdemes ezért tekintettel lennünk arra, hogy e vonatkozásban mi közép-európaiak mit és miért vettünk át a XIX–XX. században a nyugat-európai és amerikai mintákból, és mit kényszerültünk elhagyni a magunk sajátosságaiból. Valamint hogy ki szelektált itt a demokratikus intézményrendszer eszközei között, s miért csak egyfajta áldemokrácia valósulhatott meg, s az pedig mi célból és milyen következményekkel történt?

Miért fogadta el, ill. nem akadályozta meg számunkra Nyugat-Európa és Amerika se a demokratikus jogoknak a háttérbe szorítását, lábbal tiprását az elmúlt században, amikor erre nekik minden eszközük és lehetőségük megvolt a háromszor is győzedelmes helyzetükben. Milyen kulturális összefüggések, mily emberi kapcsolódások akadályozták, vagy enyhítették, ha tudták, ezen a tájon a diktatórikus intézkedéseket, az általuk okozott szenvedéseket, ill. tompították, vették el azok életét? S mikre alapozhatunk, milyen reménysejteltséget támaszthatunk, hogy felgyorsuljon a rég várt folyamat, megerősödjön a törekvés, megnyilvánuljon a szándék, minek eredményeképpen beköszönhet az üdvös állapot, a valódi, őszinte, örömteli, együttműködő és élményekkel, haszonnal teli megbékélés.

Mi, közép-európaiak ugyan miért hallgatnánk tovább a nehézségeinkről, egymás iránti, eddig ki sem mondott sérelmeinkről és elvárásainkról, ha a még fennálló, de már mindenki részéről idejétmúltnak tartott akadályok elhárításával megnyílhatnak előttünk a legmagasabb szintű együttműködés, együtt boldogulás útjai és módjai? Lassan már egyetlen, önként vállalt szövetségi államkeretben éltünkben ki tudná feltartóztatni ezen államoknak végérvényes kiegyezését egymással és a múlttal való megbékélésük feltételeinek teljesítését? Ez ugyan már közakarat itt. Feltűnő azonban, mennyire hiányzik a tárgykör felvetése és rendezésének elősegítése minden olyan közfórumról, ahol a különböző politikaalkotó és érdekérvényesítő tényezők összegző kezdeményezésére lenne szükség a megbékélési folyamat elindításához és örömteli beteljesítéséhez.

Egyértelmű, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia helyénvaló dolgait, sajátos és időtállóan bizonyult jellegzetességeit ideje lenne megcélózni, visszaállítani.³ Azaz beszélnünk kell arról is, hogy volt már béke e tájon, s annak felbomlását nem csupán azon tényezők idézték elő, amikről korábban tudnunk lehetett. Hanem már részleteiben is ismertek azok a nagyhatalmi mesterkedések, amelyekkel a nyugat-európai (angolszász, francia, sőt német) államok beavatkoztak a közép-európai állami életbe,⁴ és sajnos úgy gondolták, hogy az ő centrum-országi érdekeik miatt ideje szétrobbantani e tájék békéjét. S ha most valami valódi újjászületést akarunk kezdeni, akkor fel kell tárunk e mesterkedéseket és beavatkozást. Nehogy még mindig elvesztett egységünk akkor felborult szekerére kényszerüljünk, s azok az akadályok álljanak ellen mostani békénk megteremtésének, amelyeket e tájtól távol, idegen államérdekek és azok kiszolgálói hívtak életre.

3.2. Történelmi integrációs előzmények és következmények

A térség korábbi integrációja esetében a Hun Birodalom és az Avar Birodalom kizárólag hatalmi jelleget öltött, a kulturális élet területén nem igen érezte a hatását a térségben. Ezért erre az időre tenni mintegy „Európa korai integrációját a Volgától a Rajnáig” Attila idején, enyhén szólva anakronizmus. Éppen ellenkezőleg, ott volt a legjobb életlehetőség, ahová nem terjedt ki a birodalomépítő katonai szervezeti eljárások hatása, mert oda más hatalom sem érhetett el. Ilyen terület volt éppen a Kárpát-medence északra fekvő nagy része is.

A Magyar Királyságban már I. Kálmán idején megjelent⁵ a Szent Korona Tana, melynek a lényege, hogy a Magyar Királyságban a legfőbb hűbérúr nem a király, hanem olyan szakrális tárgy: személy, akinek alattvalója mindenki, még a király is. Ez a felfogás mellérendelő szemléletet tükröz, és kiválóan alkalmas a különböző kultúrák közösségi előnyök érvényesítésére.⁶

Itt tehát viszonylag későn, a Werbőczy-féle törvények⁷ idején jelenik meg a jogrendben az ember birtoklása, majd pedig a Habsburg-házi uralkodók idején sikerült a magyarságot megfosztani faluközösségeitől és beletartozásuktól a hűbéri rendbe.⁸

De a magyar társadalom ettől kezdve rendszeresen robbant, lett rebellis, és alig 70 évvel a hűbéri rend véglegesítése után, 1848-ban azonnal el is törli ezt a rendszert, amint majd 1956-ban is az orosz gyarmati rendet. Ezzel visszautalva Hérodotosznak a szkítákra vonatkoztatott leírására: rabszolgaságban nem tartható, inkább az életét adja fel.

Ami persze a kulturális sokszínűség igényét is mutatja, ahol nincsenek olyan éles határok, mint a hatalom esetében. Gondoljunk csak az ételek izesítésének lassanként megváltozó szokására, vagy a népviselet tájként harmonizáló jelképi díszre, amelyek ugyancsak átmennek a határokon, még a nyelvi-etnikai határokon is, mert a műveltség alapvetőbb rétegeit képviselik. Ugyanez vonatkozik a zenei anyanyelvre és a táncra.

A korábbi integráció felbomlása akkor indult meg, amikor a térségi török uralom elleni, a költő Zrínyi Miklós-féle sikeres felszabadító harcot a nyugati hatalmak nem engedték végigvinni Magyarországon, így a felszabadítást az ő egyesült haderejük végezhette el. A Szávától és Dunától délre eső területek azonban majd csak még további kétszáz év alatt szabadulnak fel, ami máig ható konfliktusokat okoz.

A török hatalom megszűnte után az osztrák császár magyar király a *divide et impera* elv hatalmi logikája szerint eljárva nem egyesítette a három részre szakadt Magyar Királyságot, hanem meghagyva Erdély különállását, oda a saját emberét tette kormányzóknak, a déli megyéket határőr szerepben önállósította, valamint a török népiertástól elnéptelenedett magyar területekre külhoni, főleg német és szláv nyelvű népeket telepített.

Ez rögtön felkeltette a magyar uralkodó osztály ellenállását, illetve megosztotta azt szintén máig érzékelhető kuruc, labanc színezettel. Az osztrák császár (önmaga, mint magyar király ellen) szított és támogatott nemzeti ébresztések, nemzeti egyesülési és elszakadási törekvések ez ellen a magyar nemesi réteg ellen lettek szervezve. S párhuzamosan a magyar függetlenség és hatalmi szabadság kivívásának mozgalmával, forradalmaival és szabadságharcával együtt a két ügy egyszerre nem tudott érvényesülni.

A nyugati hatalmaknak tálcán kínálkozott a lehetőség a térség ügyeibe való beleszólásra, sőt a térségbe való hatalmi behatolásra, ami szintén máig érezteti hatását. A délszláv radikális csoportok támogatásával kirobbantott – területszerző – első világháború végén kényelmes módon vehették át a *divide et impera* elv karmesterei pálcáját, és szerződéses alapon felosztották a háborús hiteleket visszafizetni képes gazdasági egységekre Közép-Európát. Ezzel teljesen megnyomorítva az itt még némiképp virágzó kultúraközösségi életet, lehetőségeket, előnyöket.

A soknyelvű térség nemhogy egymás nyelvét nem tanulhatta meg, mint addig, de az éles határokkal a természetes gazdasági kapcsolatok is megszűntek.

Az első világháború utáni nyugati hatalmi érdekeltségű rendezés – és a további törekvés a világ új berendezésére – okozta azt, hogy egy második világháborút is el kellett viselnie ennek a térségnek, most még nagyobb anyagi és szellemi, azaz kulturális veszteségekkel.

Ezután már olyan társadalmi és politikai rendszerbeli különbségek is adódtak a térségen belül, amelyek igen nehézzé tették, de sosem szüntették meg a kulturális kapcsolatokat.

Az újintegrálódási feladatot emiatt nem intézhetjük el azokkal a ma divatos és kíváncsú elméletekkel és ezek hangoztatásával mindenütt, amik akár az euroatlanti katonai integrációhoz, akár az európai gazdasági és kisebb mértékben politikai szövetséghez vezetnek. Ami gondot okoz itt, a globális folyamatok, amelyek maguk alá látszanak gyűmni nemcsak térségünket, de akár Európa egészét is. Ez azonban egyáltalán nem az ördögtől van, hanem éppen a közös érdek érvényesítésének hiánya miatt lehetséges. Azaz eszerint még erőteljesebben kellene integrálódunk nemcsak egymáshoz, hanem egész Európához is. Ám Európa nyugati fele ezt egyáltalán nem segíti elő – ami történelmi súlyú tévedése. Így viszont térségünk integrációjával ellentétes globális világfolyamatok érvényesülhetnek rajtunk, csak annyi előnyt nyújtva közben, hogy könnyebben lehet már felismerni a térségi érdeket, ami egyszerűen csak a globális világ ellentéte, mert bizony, amikor ott nappal van, itt éppen éjszaka, ami nekik fényes, nekünk sötét.

Ugyanakkor nemcsak ilyenfajta ellentétekkel van tele a padlás e tájon, hanem ellentmondás maradványokkal is az elmúlt két évszázadból. Ezeknek valóságosan megtörtént és ideológiaként gyártott esetein, gyökerein szerencsére már annyira túl vagyunk, hogy hamar felismerjük az ellentmondást, ha állítani, képviselni kezdik újra valahol, mint például a térség déli részein nem oly régen megtörtént. Ezért van remény kisebb bajok elfelejtésére, nagyobb sérelmek megfelelő kezelésére, megszüntetésére. Amivel elhárulhatnak az akadályok az elől, hogy térségünk újra az emberiség egyik legintegráltabb világrésze lehessen, amint őstörténete kezdetén és azáltal meghatározottan oly sokáig lenni tudott, táplálva az elmúlt ezer év szellemi és anyagi történeteit, igaz – különböző hatásokra – utóbb egyre inkább vesztve vezető szerepéből. De az elmúlt két évszázadban az első, és sok vonatkozásban egészen a második világháborúig érvényesíteni tudtuk itt Közép-Európában a korábbi integráció, a mély kulturális egység jótékony hatását. Erre emlékezve kell bízunk a mai megoldásban is, amit a kultúra egyetemességének kultúraközi újraélesztése nyújthat, ha jogi – alkotmányos – keretet kap a megvalósulás.

3.2. Alkotmányos egymásrautaltságunk

A Kárpát-medencei nagyrégiót jelképező magyarság számára az írott és íratlan, általánosan elismert közjogi és alkotmányos elvek és értékek a nemzeti kulturális identitás fontos részét képezik. Ehhez legalább 1100 éve következetesen ragaszkodunk. Ennek legfontosabb jelképe az állami címerben szereplő Szent Korona. Az ezt el nem ismerő hatalmat, önkényuralmat az ország sosem tekintette legitimnek, a társadalom, illetve képviselői előbb-utóbb mindig helyreállította az alkotmányos értékeket elismerő jogfolytonosságot. Hiszen a magyar történelmi alkotmányba ütköző, az ország, a nemzet sorsát lényegében érintő döntéseket és azok következményeit a magyar nép soha nem fogadhatja el magára nézve kötelezőnek. S teszi ezt éppen a tiszta szerződések megkötésének lehetősége, a szerződéses fegyelem érdekében, s annak tudatában, hogy a magyar alkotmány a nemzet igen régen fennálló államára vonatkozó akaratát fejezi ki. Mely alkotmány a Szent Korona intézményétől semmilyen módon el nem választható. Ez a Szent Korona és az általa megjelenített nemzet a töle elidegeníthetetlen magyar föld, mint természeti erőforrás végső tulajdonosa.

A példaadó magyar alkotmányossághoz a Szent Korona szuverenitása, szerepköre, intézményei hozzátartoznak. Az alkotmányt elismerő alaptörvények, sarkalatos törvények, törvények, állami rendeletek stb. alakítják ki azt a konkrét intézményrendszert, amely az adott korban, adott körülmények között lehetővé teszi az alkotmányos közeletet, államot, az alkotmányos igazságok, értékek, elvek általános tiszteltését, hivatkozását. A mindenkor magyar kormány az alkotmányos rendet, evidenciákat semmilyen okkal, vagy hivatkozással nem sértheti meg, mivel ez a Szent Korona és az alkotmányos alapértékek sérelmét jelenti.

Az ember eredendően, lényegénél fogva szabadságra született, amit teljességében egy nemzet közösségében, vagy a nemzetek szövetséges közösségében élhet meg, s ez politikai közösség és szövetség is egyben. Az állam feladata a nemzet közösségében az emberi szabadságot kiteljesítő életvitelhez szükséges feltételek garantálása. Az államon ez számon kérhető. Az államnak biztosítania kell a természeti erőforrásokhoz való monopolprofitról mentes, zorsora nélküli hozzáférhetőséget, a pénzrendszer és bármely más közintézmény vonatkozásában is, mind ma, mind az ezután következő nemzedékek számára. Az emberi szabadság érvényesítésének eszközszerződjere a jog, a gazdaság, az államigazgatás, ami semmilyen módon nem fordulhat az ember ellen.

Az emberi gondolkodás, alkotás minden elérhető és megvalósítható vívmányát, elemző képességét fel kell használni az alkotmányos értékek védelmére és hasznára. A népakaratból politikai hatalomhoz, cselekvési lehetőséghez jutott képviselőnek kötelessége az alkotmányos rend betartása és betartatása, amelynek megszegése esetén felelősségre vonható. A szabályozási eszközökkel elkövetett genocídium, szisztematikus népiirtás üldözendő. A hatalmi ágak feltétlenül megosztandók, nem monopolizálhatók, nem kapcsolhatók össze.

Mindezekből következően elkerülhetetlen lett a Magyar Történelmi Alkotmány visszaállítását az európai uniós csatlakozás után, amint elkerülhetetlenül szükséges annak közép-európai alkalmazása, kiterjesztése is. Alkotmányosságunk jogfolytonosságát az új mai alaptörvény megszületésével fokozatosan helyre kell és helyre tudjuk állítani. Ha ezzel példát állítunk a közvetlen környezetünk és az egész Európai Unió nemzetei és országai elé, az az egész térség alkotmányosságának érdeme. És ha e kezdeménnyel hozzájárulunk az európai demokratikus szabadsági hagyományok megőrzéséhez, az a magyarokon kívül Európa többi és a világ népeinek is előnyére fog válni.

Ez az alkotmányozási folyamat ugyan sok jogi munkával jár, de megéri minden nemzetnek, hogy kinyilvánítsa akaratát a kulturális egységesség alkotmányos alátámasztására, és együtt a többiekkel megvalósítsa azt. Most már a hozzáértő okos nemzetek folytathatják le a vizsgálatot a Magyar Királyságra mint egészre vonatkozó Történelmi Alkotmány érvényességének területeit illetően a ma külön köztársaságokban élők számára. Így természetesen a Magyar Köztársaságban élők számára is. A többi és a Magyar Köztársaság Elnökének elismerése, esetleg beiktatása az Alkotmányunk szerinti részkormányzói szerepkörbe, igen könnyen elképzelhető.

Az emberi egyéni és társas élet legfontosabb, személyeket és közösségeket, valamint az egész nemzetet érintő alapelveinek, követelményeinek teljesítéséhez végig kell venni az európai szövetségbe lépéssel elfogadott összes törvényi szabályozást és egybevetni a történelmi alkotmányunk és közép-európai regionális érdekeink követelte elvi állapotokkal és szabályozással. Mivel az alkotmányosság felállításának olyan elvi többletet, ami eddig nem érvényesült az Európai Unióban. A fölösleges vagy káros elvek eltüntetését pedig egyesült erővel kell képviselnünk Európa többi része felé.

Kezdeményoznünk kell a többi ország alkotmányának és a miénknek az összevetését, harmonizációját és egyesítését is. Ezzel kiiktatható lenne a különbségekből és félreértelmességekkel fakadó ármánykodás bárki kárára. Az előnyei pedig nyilvánvalók. Eleve megelőzhetők a konfliktusok, ha az alkotmányos elvek szintjén a feltárult problémákat orvosoljuk. Mivel az Európai Unió minden állampolgára és gondolata egyenlő jogokkal bír, jogelveink hozzájárulhatnak a jobb együttéléshez, együttműködéshez, kötelességünk azokat a közös Európa rendelkezésre bocsátani.

Az állam fogalmánál nem hagyhatjuk, hogy csupán valakik hatalmát értsék, hanem valódi néphatalmat kell kialakítanunk az alkotmányozási folyamatban, azaz vigyázva arra, hogy akik az államot működtetik ellenőrizhetők maradjanak, és ne alárendelő elvek uralkodjanak el fölöttünk. Különben a törvény alóli kibújást, éppen alkotmányosságunk mentén nem közösség ellenességnek, hanem annak érdekei védelmének foghatnánk fel.

Történelmi alkotmányunkat azért is kell nagyrégióinkban érvényesíteni, mert Európa szűkében van az időtál-

lő megfelelő elveknek, nem hivatkozik például a kereszténység tanítására. A mi alkotmányos elveink régisége azt jelenti viszont, hogy eddig is hatással voltak egész Európára, ha ez a hatás el is felejtődött.

De ha még nálunk sem érvényesül saját hatályos történelmi alkotmányunk, ugyan miért kellene nekünk az európai alkotmánnyal foglalkoznunk. Azért, mert azt láttuk a közelmúltban, hogy az emberi szabadság eszmiségen európai szülőföldjén erős önkényuralmat megalapozó szerződést készítettek elő, s mivel még nem mondtak le róla, az előkészületek tovább folytatódnak a francia és a holland leszavazás ellenére. Ezzel sajnos ők, akik ezt teszik, az utóbbi évszázadok szabadságra épülő alapvető demokratikus és piaci vívmányainak felszámolását célozzák meg. Még a szövetségre lépő államok alkotmányos alapelveit sem tisztelik. Ha a nemzeti államok gazdasági együttműködésén alapuló, a keresztény erkölcsiségben gyökerező Európai Közös Piac utód Európai Közösségekből és Európai Unióból új szuperállamot alkotnak, az nyílt önkényuralmával a személyiség szabadságát szolgáló alkotmányos állam helyett a emberi jogokat csupán az állam önkorlátozása-ként fogja értelmezni.

4. Következtetés

A Kárpát-medence és környezete olyan területi egység volt a múltban, különösen a középkorban, de a régészeti műveltségek idején is már, amit csak a mai szűkre szabott nyugati vagy keleti imperialista szemlélet darabol fel a trianoni határokkal és nevezi szlováknak a tátrai vaskohót vagy románoknak az erdélyi aranybányákat. Mi viszont szívesen mondunk Vincsát, amikor az itteni második földművelő műveltségi fokozatról van szó, amit a mai nevén Vinča szerbiai faluban tártak fel első teljességében, ahonnan e műveltség elnevezése jön.⁹ A földrajzi, éghajlati meghatározottság fontosabb, mint a politikai, időtállóbb is, ezért nem lehetünk rá vakok rá. Valamint a földrajzi egység tudata segít oldani a mesterségesen keltett politikai feszültséget. Történelmi Alkotmányunk az egész Kárpát-medencére szól, arra alkalmas is, egyedül mi, magyarok nem sajátíthatjuk ki. Ezért párbeszédet kell kezdeni róla a környező országokkal, hogy minden, korábban a történelmi szerepre alkalmas jellegét ma is érvényesíthessük és a népeink közötti megbékélés közös jövőjét építhessük ezután.

Az Kárpát-medencei vagy Nagy-Pannon-térség intézményes kultúraközi kutatási eredményei közkinccsé tétele konferenciák, fesztiválok és más események szervezésétől a kiadványok, könyvek kiadásán és terjesztésén át az iskolarendszerű és továbbképzésekig az óvodától a doktori iskoláig történhet. A műveltségi és tudományos területek egységes szemlélete és egyesítése szellemében, a különböző kulturális hagyományok, népi, nemzeti, nemzetiségi különbségek, műveltségek megismertetésével, összehasonlításával, sőt érvényesítésével. Ez a kutatás a jelen és múlt feltárását végzi a legkülönbözőbb régiókban és tudományterületeken, és mindig a mában is érvényesség, hasznosíthatás igényével és törekvésével, alakjában. Oldva a korábbi téves beállításokból származó feszültségeket, a jövőbeli folyamatokat sokkal teljesebben előrejelezve, az eredmények kölcsönös felhasználása biztosításával.

Az együttműködés további területei és eredményei is adódnak, mint a közös kiadványok létrehozása és terjesztése, különböző közös célokra történő pályázás az EU-nál, az érintett országokban vagy harmadik országban, nemzetközi szervezeteknél. Információs szolgáltatás, gyűjtemények létrehozása, nyári egyetemek, vándorkiállítások, multimédiás feldolgozás és terjesztése. Az egész nagyrégiót átfogó napilap, hetilap, tematikus folyóiratok online változatban, az információ áramlás megszervezése a különböző működési területek között, tájékoztatás további oktatási és kulturális intézmények, könyvtárak, múzeumok felé, könyvkiadás a kutatási eredményekből, értékes művek újrakiadása, pályázók segítése. Segítve a két- és többnyelvűség terjedését, a helyi látványok jobb bemutatása történhet az odalátogató turisták számára, az országos jelentőségű és a nemzetközi jelentőségű események jobban ismertté tehetők mindenütt.

Az iskolai oktatással jól megalapozható a konfliktusmentes jövő a térségben, midőn a két tannyelvű oktatást szomszéd nyelveken szervezzük meg az óvodás kortól a tudományos fokozat eléréséig, az anyanyelv előnyeinek a kölcsönös felhasználásával, és a tudományokat egységben látó tantervű oktatást adunk, ezzel a nemzeti tudományos színvonalat is emelve, s magas szintű vezetőképzést nyújtunk a jövőndő nemzeti irányító szakemberek kiképzésének segítségével. Elindulhat mindenek érvényesítése a felnőtt- és továbbképzésben is, sokkal jobban kicsérelve a különböző kulturális hagyományokkal, eredményekkel bíró országok egymás számára felhasználható szakmai tapasztalatait. A kulturális értékek emelésével ingatlanfejlesztés valósulhat meg, a kulturális örökség ápolásával, elsajátításával turisztikai hasznosság, az iskolázottság emelésével a tudásalapú társadalom elősegítése. A nemzetközi kapcsolatainkat pedig elmélyíti a térség népeinek ez a közeledése, valamint az egyéni életutak is gazdagodhatnak, a helyi és övezeti szellemi tőke jobban gyarapodhat.

Manapság térségünkben a megbékélés hiányát sokan egyenesen a bőrükön érzik, mások pedig talán a lelkiismeretükkel nem tudnak elszámolni. Vagyis az érzelmi és lelki tényezők fájdalmai és zavarodottsága mögött mindannyiunk veszteségei húzódnak meg, és ennek a hiánynak az alapján is kényszerülünk megbékélésünk megvalósítására, megélésére. Sokkal többre vagyunk hivatottak együtt, egységben, és ez az együttműködésben kiteljesülő Közép-Európa szerencsére már a mai világban nem pusztá álom, hanem a mindennapjainkba beépülő valóság lehet.

A 20. századi leckéből a 21. század számára való tanulságokat a nyugati hatalmak számára nekünk kell megtanítani. Közép-Európa keleti felét gazdaságilag még mindig kitagadják, Kelet-Európát pedig katonailag is. Az európai szövetségben ezt orvosolnunk kell. Hiszen már Euráziára kellene európai vigyázó szemüket vetniük: Szibériára, Kínára, Indiára, Pakisztánra, Közép-Ázsiára, Közép-Keletre és így tovább. Ha a multik már erősen mennek Kínába, az nem ugyanaz, mint amikor a nemzetközi szervezetek mennek, amikor a fejlett világ, a kölcsönös érdeklődés–érdekesség–érdekeltség költözik oda, illetve teremődik meg, s nem érzik kirekesztettnek magukat ezek a nemzetek. Amikor nem az Egyesült Államok katonái, hanem az Egyesült Európa áldásai mennek oda. Máskülönben az a veszély keletkezik, hogy a gazdaságilag megerősödött kinasztitottak más módon fogják érvényesíteni rang és elismerés utáni vágyukat. A szokásos hagyományos módon: háborúval. Amibe Közép-Európa teljesen belerokkanna.

Ezek borzalmas kilátások számunkra, ezért mielőbb a nyugat valódi részévé kell válnunk, hogy képviselhesük és érvényesíthessük a további és nagyarányú keleti gazdasági terjeszkedés gondolatát és gyakorlatát. Meg kell teremteni az emberi célok megvalósulásának elősegítését mindenütt, minden földrészen – mielőbb Afrikában is. A jólét kiterjesztéséről van szó tehát, ami cselekvési program, a tetterő felkeltője és a lelkesedés tárgya lehet a lelkileg kiüresedett nyugati világban. Világmodellekkel és számítógépekkel már ki lehet számolni, hogy milyen módon fejleszthető tervszerűen – nem tervutasítással – a világ lemaradt fele. Ha másképp nem lehet, az államoknak és államszövetségeknek tárgyalniuk kell erről a hozzájuk hasonlóan nagy vállalatokkal és szövetségeikkel. Meghatározni a közös érdeket és a közös stratégiát. Ebben tehát Nagy-Közép-Európára a régmúlthoz hasonló hősi szerep vár. Ennek tudatában talán egyértelműbb és egységesebb tud lenni a közeljövőben aktuális feladata, az egymáshoz és a nyugathoz való közjogilag teljes és egységes kapcsolat teljesítésében, s nem merül el az etnoscziológiai jellegű nehézségek tengerében.

Jegyzetek

1. Egy kezdő lépésnek tekinthetjük a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület 2012. szeptember 21-ei budapesti *Az Áltóttíngi Országgyűlés történelmi vizsgálata* című zártkörű tudományos konferenciáját.
2. Vesd össze Koller (2012).
3. Lásd Dr. Lajos Darai: Revival of institutional regionality. Előadás a *Europe of Regions: East and Central Europe's Accession to the European Union* c. Budapest Forum konferencián. Budapest, 2002. szept. 8. és Európai történelem egy interkulturális európai régióban. Előadás *Az integrált Európa narratívái és diskurzusai* c. tud. konferencia. Az európai kultúra olvasatai c. szekció. A Budapest Fórum Egyesület és a Kodolányi János Főiskola „Régiók Európája: Európa régiói” c. konferencia-sorozat 12. konferenciáján. Budapest, 2007. okt. 20.
4. Vesd össze Makkay (1997).
5. Dümmerth (1977), pp.: 311–315.
6. Másutt ismeretlen: a Magyar Királyságon kívül a tripartitum uralkodott, ahol földet és embert ember birtokolt.
7. Zétényi (1997), pp.: 83–89., Werbőczy (1514) művét idézi.
8. Ez a 'dicsőség' Mária Terézia és fia, II. József 'érdeme'. Lásd: Láczy (1878), pp.: 224–332.
9. Szokás Vinča–tordosi kultúrájának nevezni. Tordos a mai Romániában, az erdélyi Hunyad megyében található.

Felhasznált irodalom

- Bordes, Francois (1968): The Old Stone Age. World University Library, London.
- Cser Ferenc–Darai Lajos (2008): Európa mi vagyunk. II. kötet. Frig Kiadó, h. n.
- Cser Ferenc–Darai Lajos (2005): Magyar folytonosság a Kárpát-medencében Frig Kiadó, h. n.
- Dümmerth Dezső (1977): Az Árpádok nyomában, Panoráma, Budapest.
- Gábori Miklós (1974): Ala Tau – Ararat. Régészeti utazások. Gondolat, Budapest.
- Gimbutas, Marija (1991): The Civilization of the Goddess, Harper, San Francisco.
- Koller Boglárka (2012): Klubtagságok az EU-ban. Politikatud. Szemle. 2012/1. 32–57. old.
- LaRouche to CEC National Conference (2006): World War III, or Mastering the Solar System? Official Publication of the Citizens Electoral Council of Australia. 2006/9–10.
- Láczy Gyula (1878): A faluközösségek eredete. Ősi család és tulajdon. In: A magyar néprajz klasszikusai; Az ősi társadalom magyar kutatói. Gondolat, Budapest, 1977.
- Makkay János (1997): Sir Arthur Evans és Trianon. Századok 1997/6. szám 1339–1354. old.
- Nagy (2006), Ákos: A kor halad, a vér marad. Magyar Östörténeti Kutató és Kiadó, Gödöllő.
- Renfrew, Colin (2005): A civilizáció előtt. Osiris, Budapest.
- Werbőczy István (1514): Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae. (Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve).
- Zétényi Zsolt (1997): A Szent Korona Eszme mai értelme. Püski, Budapest.

A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG ÉLETKÉPI TÖREDÉKEI UKRAJNA FÜGGETLENEDÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN. AUTONÓMIA HARCOK A HELYI SAJTÓ TÜKRÉBEN

THE FRAGMENT SUBJECT PICTURE OF SUBCARPATHIAN HUNGARIANS IN UKRAINE IN SEPARATENESS PERIOD. AUTONOMY FIGHTS IN THE PROJECTION OF LOCAL PRESS

BAYERNÉ SIPOS MÓNICA Phd aspiráns

Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola

Abstract

Based on the Ukrainian newspapers, and journals, it is not easy to create a realistic picture of political processes in Ukraine in the early 1990s. During the Soviet period was not possible to the press to inform the society objectively on the events that have occurred in the region. The situation changed a little after Gorbachev had come to power. Several articles have appeared on those topics which had been forbidden to speak. Unfortunately, even after the regime change, there were magazines that are still not communicated entirely objectively to the public.

The aim of my study is to present Sub-Carpathia's political situation and the aspirations of autonomy of its minority, in the light of the local press, between the periods of 1989–1992. During my researches it came clear, that although the press is the main instrument of public media, it does not independent at all.

1. Bevezetés

Tanulmányom témája a kárpátaljai magyarság életképi töredékei Ukrajna függetlenedésének időszakában. Autonómia harcok a helyi sajtó tükrében. Témaválasztásom aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint a kárpátaljai magyarság autonómia vonatkozásában újra napirendre kerülő jogkörbővítési igényei, vagy az ukrán parlament által elfogadott új kisebbségbarát nyelvtörvény elfogadása. Bár az ország függetlenedésével kapcsolatosan már jelentek meg tanulmányok a régióra vonatkozóan, de ezek többsége a kor egy-egy sajátosságára világít rá. Célom, hogy bemutassam Kárpátalja politikai helyzetét, a kisebbségi érdektörékvéseket 1989–1992 között a témában megjelent szakirodalom, sajtó tükrében.

2. A függetlenség létrejöttének körülményei

Ukrajna a Szovjetunió része volt, „szövetségi köztársaságként” annak megalakulásától, 1922. december 31-től. A történelmi ukrán államterület Európa egyik legtöbbszőr szétszabdalt államterülete volt.¹ Az 1980-as évek közepén, amikor Mihail Gorbacsovot választották meg a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottságának főtítkárává, senki nem gondolta, hogy az elkövetkezendő években óriási változások következnek be a világ egyik szuperhatalmában. A Szovjetunió megszűnése elképzelhetetlen volt.² A peresztrojka, a glasznoszty meghirdetése után nagy változás következett be az ország társadalmi életében. Az akkori vezetés nem volt tudatában annak, hogy a reformok hatására a társadalomban milyen folyamatok indulnak el, hittek abban, hogy a folyamatokat mindvégig kézben tudják tartani.³ 1985 után a Szovjetunióban megerősödtek a nemzeti mozgalmak, amelyek többek közt hozzájárultak a tagköztársaságok kiválásához. Az 1990-es évek elején születtek meg a régi-új államok, új politikai rendszerek.⁴

A nagy birodalom meggyengülése Kárpátalján is érezte hatását. A magyar kisebbség önszerveződését, közösségi tudatának formálódását meggyorsította a peresztrojka szabadabb légköre, a cselekvési tér kitágulása, a határok nyitottabbá válása, az anyaországgal való szorosabb kapcsolattartás.⁵

1989-ig a Kárpátalján élő magyaroknak nem volt hivatalosan is bejegyzett önálló, politikai, kulturális szervezete. 1984-ben alakult meg Beregszászban az Illyés Gyula Irodalmi Klub, majd 1987-ben Ungváron a nyelv művelők és irodalombarátok köre a Drávai Gizella kör, egy évvel később pedig az Ungvári Magyar Társasklub. Hasonló célkitűzésű körök működtek még Munkácson (Rákóczi Kör), Técsőn (Hollósy Simon Kör), Gáton (Kovács Vilmos Kör) és Nagyszőlősen (Bartók Béla Kör).⁶

Az állami beavatkozástól és hatásoktól mentes közösségi képződmények túllépték a helyi peresztrojka töré-

keny nyilvánosságát és felélesztették a szertefoszlottnak hiitt formát, az önálló és független polgári kezdeményezés intézményét.⁷

1988 márciusában 19 kárpátaljai magyar értelmiségi beadványt fogalmazott meg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának, melyben, mint írták: „Kérjük megvizsgálni egy magyar nemzetiségi körzet létrehozásának lehetőségét területünkön. Egy ilyen autonóm közigazgatási egység létesítése elősegítené a megye magyar lakossága nemzeti kultúrájának fejlődését...”. A beadvány szerzői végül is úgy döntöttek, hogy nem küldik el a levelet, hanem végiggondolják a magyarok képviseletére alkalmas szövetség létrehozásának módjait.⁸

1988 nyarán a kárpátaljai magyarság képviselői memorandumot juttattak el az SZKP Központi Bizottsághoz Moszkvába, amelyben – mint Balla Gyula írja –

1. „első ízben fogalmazódott meg a kárpátaljai magyarság részéről az az igény, hogy az ott élő magyar nemzetiség részére autonómiát adjanak, pontosabban hozzanak létre nemzetiségi körzetet Beregszász központtal... A memorandummal kapcsolatban a kárpátaljai magyar értelmiség körében is megoszlottak a vélemények. Némelyek főként amiatt aggódtak, hogy ha létrehoznák a magyar nemzetiségi körzetet, a szórványban élő magyar etnikum számára lehetetlenné válna az anyanyelvi oktatás, művelődés, következőképp felgyorsulna a szórványmagyarság beolvadása.”
2. A második elképzelés egy Csemadok-szerű, az állami struktúra részét jelentő, az állami költségvetésbe illeszkedő kulturális szervezet megalakítása volt. Ezt a változatot támogatta a Szovjet Baráti Társaságok Szövetségének helyi szervezete is azzal a javaslattal, hogy a magyar szövetséget ennek a szervezetnek az égisze alatt hozzák létre.

1988 őszére egyértelművé vált, hogy eljött az ideje a magyar önrendelkezési törekvések közös mederbe terelésének és minőségileg magasabb szintre emelésének.⁹

Szeptemberben először találkoztak egymással a vidék magyarságintézményeinek vezetői. A megbeszélést az Ukránai Írószövetség magyar csoportja és a József Attila Alkotókörösség hívta össze. A kibővített ülésre eljöttek a régióban már korábban megalakult magyar művelődési és irodalmi központok képviselői.¹⁰ Véleménycseréjük célja egy olyan beadvány megfogalmazása volt, melyben az ukránai magyar dolgozók művelődési szövetségének létrehozását kezdeményezik. A területi pártbizottsággal egyeztetve a kárpátaljai magyar értelmiségiek elhatározták a Szovjetunióbeli Magyarok Kulturális Szövetségének megalakítását. 1989. február 26-án alakult meg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, amely az első független, határon túli, magyar érdekvédelmi szervezetként lett bejegyezve.¹¹

Ukrajna a szovjet tagköztársaságok közül az utolsók között kapcsolódott be a függetlenségért vívott küzdelembe. 1990 márciusában az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága határozatot hozott „Ukrajna politikai és gazdasági függetlenségéről”. 1990. július 16-án az ukrán törvényhozás elfogadta az „Ukrajna állami szuverenitásáról” szóló nyilatkozatot, amelyben az országot szuverén nemzetállamként definiálták, bevezették a köztársasági törvények elsőbbségét, az ukrán állampolgárságot, valamint önálló kül- és biztonságpolitikát hirdettek meg.

1991 márciusában a szovjet föderáció jövőjéről tartottak népszavazást, amelyen az ukrán szavazók 76,4%-a támogatta a szövetség fennmaradását. Erre alapozva Mihail Gorbacsov 1991 új szovjet szövetségi szerződést készített elő, amely a korábbihoz képest jelentősen decentralizálta volna a tagállamok jogkörét, de alapvetően erős központ alkotta volna a rendszer lényegét. 1991 közepén az ukrán parlament nagy többséggel elvetette a tervezetet, mivel a dokumentum továbbra is egységes országot kíván létrehozni, nem pedig szuverén államokból álló laza konföderációt.

Miközben az augusztusi puccs után Gorbacsov újabb tárgyalásokat szeretett volna az ukrán Legfelsőbb Tanács augusztus 24-én kinyilvánította az ország függetlenségét.

Már nem lehetett megakadályozni a Szovjetunió megszűnését, amelyet véglegesen az 1991. december 8-i minszki orosz–belorusz–ukrán csúcs mondott ki.¹²

3. Az autonómia kérdése a helyi sajtó tükrében az ország függetlenedésének korában¹³

Nincs könnyű helyzetben az aki az ukrán napilapokból, folyóiratokból próbál valós képet alkotni a sokak szerint csak névlegesen független Ukrajna, Kárpátalja társadalmi, gazdasági és politikai folyamatairól. Ukrajnában a belpolitika rendkívüli kuszasága, a korábbi hírlapírói garnitúra szinte teljes érintetlensége és a lapok, folyóiratok létét is alapjaiban meghatározó, gazdasági viszonyok sokszor szinte lehetetlenné teszik mértékadó fórumok megjelenését és tartós fennmaradását.¹⁴

A szovjet éra alatt nem volt arra lehetőség, hogy a sajtó betöltse valódi szerepét, azaz objektíven tájékoztassa a társadalmat a világban, az országban, a régióban történt eseményekről. Némileg változott a helyzet Gorbacsov hatalomra kerülése után. Miután meghirdette a glasznosztot, vagyis a szólásszabadságot, megjelentek a sajtóban olyan témájú cikkek, melyekről korábban tilos volt beszélni.¹⁵

Sajnos még a rendszerváltás után is voltak olyan folyóiratok, amelyek visszafogottan, nem teljesen objektíven, nyíltan tájékoztatták a közvéleményt.

Kutatásom Kárpátalján megjelenő megyei és járási lapokat tanulmányoztam. Magyar újságok közül a Kárpáti Igaz Szót, amely megyei szintű lapként jelent meg, a Beregi Hírlapot amely a népképviselők kárpátaljai területi beregszászi járási tanácsának és társadalmi-politikai szervezetek lapjaként jelent meg, valamint a Kárpátalját, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapját.¹⁶ Ukrán nyelvű sajtótermékek közül a Karpat-szkij Kraj-t, a Novini Zakarpattya-t, és a Zakarpatszkaja Pravda példányait vizsgáltam meg.

Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy mennyire foglalkoztak az augusztusi puccs kísérlettel a helyi sajtótermékek. Kutatásaim során szembesültem azzal, a ténnyel, hogy kissé megkésve jelent meg az esemény bemutatása az újságokban. Az államszín másnapján az 1991. augusztus 20-án megjelent Beregi Hírlapban szó sem esett az augusztus 19-i moszkvai államszín kísérletről, mindez talán az információáramlás lassúságának tudható be vagy szándékos akadályoztatás is feltételezhető. A Kárpátalja hetilap állítása szerint a sajtó csak a puccs bukása után volt hajlandó közölni az ellenzék állásfoglalását. A Kárpáti Igaz Szó augusztus 20-án megtagadta a KMKSZ. puccsal kapcsolatos, állásfoglalásának közlését, holott a lap egyik alapítója maga a szövetség.¹⁷

A Beregi Hírlap augusztus 22-ei számában már említi az eseményeket, de konkrétan nem írják le hogyan zajlottak az események. A Rendkívüli bizottság, amely ideiglenesen átvette az ország irányítását, rendelkezéseivel nem fűztek hozzá semmit, közlik a helyzet tisztázásához idő kell.¹⁸ Ezzel szemben a Kárpátaljának részletesen beszámolnak a történetekről, valamint ismertetik a területi tanács intézkedéseit, amelyek az államszín támogatásáról biztosítják a hatalom képviselőit.¹⁹

Augusztus 24-én a Beregi Hírlap tájékoztat a járási tanács üléséről, amelyen valamilyen oknál fogva szó sem esett a puccsról.²⁰ Végül augusztus 30-án jelenik meg a lapban egy cikk a puccs leveréséről, ugyanitt közlik, hogy az ország kikiáltotta függetlenségét. Két nappal később egy rövid összefoglalóban számolnak be a beregszászi pártbizottság bezárásáról és a járási kommunista párt megszűnéséről.

Augusztus 31-én a puccsal kapcsolatban a Beregi Hírlap és a Kárpátalja is leközöl egy-egy interjút helyi vezetőkkel. Míg a népképviselők járási tanácsának és végrehajtó bizottságának elnöke arról számolt be, hogy „fentről” semmilyen utasítást nem kaptak, addig az Ungvári Városi Tanács elnökhelyettese elmondta, hogy az önkormányzatuk szót emelt a puccs ellen. Rendkívüli ülésen a képviselők nyilatkozatot fogadtak el, amelyben úgy határoztak, hogy kiállnak a jog és az alkotmányosság mellett. Vaszil Prokopec azt is közölte, hogy a helyi televízió is jelen volt a tanács rendkívüli ülésén, ám a felvétel bemutatását letiltották.²¹

A puccs leverése után új témaként jelent meg a helyi sajtóban a decemberi népszavazás, melynek kapcsán újra felszínre került az autonómia kérdésköre. A lapokban sorra jelentek meg cikkek ezzel kapcsolatban.²²

A Beregi Hírlap első ízben szeptember 17-én foglalkozik a helyi autonómia kérdéssel, amikor is tájékoztat a járási tanács rendkívüli üléséről, ahol a következőket szavazták meg: „December 1-jén szavazhasson a lakosság Kárpátalja autonómiájáról és Beregszász központtal a Beregszászi Autonóm Körzetről is.”²³ 5 nappal később már a járási tanács határozatát közlik a közös szavazóközterek alakításáról Ukrajna elnökének megválasztásához és helyi referendum lebonyolításához.²⁴

A Kárpátalja hetilap folyamatosan foglalkozott az autonómia ügyével.²⁵ Novemberben tudósítást közölnek arról, hogy a kijevi parlament elnöksége bizottságot küld Kárpátaljára, a helyzet tisztázására, valamint feladatok lett volna a területi tanács befolyásolása annak érdekében, hogy vonják vissza határozatukat a helyi népszavazás kiírásáról.²⁶

A Zakarpatszkaja Pravda leközölt egy nyilatkozatot, amelyet Leonid Kravcsuk, későbbi ukrán elnök, adott az ungvári televízióknak, azon a napon, amikor a kárpátaljai megyei tanács a szavazólap szövegét megváltoztatva oly módon, hogy a népszavazáson a kérdés így hangozzék: „Akarja-e Ön, hogy Kárpátalja Ukrajna alkotmányában rögzítve kapja meg egy speciális öngazgatással rendelkező közigazgatási egység státuszát?” Kravcsuk elmondta, hogy a kérdés helyes csak bonyolultan van megfogalmazva. Közölte, hogy ő a kezdetektől támogatta a javaslatot, hiszi hogy szükség van rá. Kárpátalja szabad gazdasági övezetté nyilvánításának kérdése már napirenden van. A szabad gazdasági övezeten túl egy szélesebb körű öngazgatási terület kérdése merült fel. Ő támogatja az ügyet, mivel minden területnek joga van speciális jogokkal rendelkezni, amelyek kielégítik Kárpátalja minden nemzetiségű lakosságát.²⁷

A Kárpáti Igaz Szóban megjelent cikkekből kitűnik, hogy eldurvult a helyzet, ádáz kampányt indítottak az autonómia ellen. Az újságban ruszin – és magyarellenes hangulatsztítás zajlott le.²⁸

A Zakarpatszkaja Pravdában 1991 szeptember 27-én a KMKSZ megjelentetett egy cikket, amelyben ez szerepelt: „a szövetség tartózkodik a nemzetiségek közötti feszültség és ellenségeskedés szításától, mivel a kárpátaljai magyarok jólétét Ukrajnán belül képzeli el és nem törekszik a határok megváltoztatására.” A cikkre válaszul októberben közöltek egy olvasói levelet, aki szerint nincs leírva hogyan is kell értelmezni a KMKSZ törekvéseit. A szerző szerint a szövetség aktivistái agitáltak az embereket, és arról akarták meggyőzni őket, hogy a nyelvi és kulturális autonómia nem elegendő a terület magyarjainak. Egy területi elvű autonóm körzetre van szükség.²⁹

1991. november 26-án a Beregi Hírlapban megjelent Dalmay Árpád: „Kell e nekünk autonómia?” cikke, amelyben vázolta az autonóm körzet létrehozásának várható előnyeit.³⁰

November közepétől a lapokban különböző felhívások jelennek meg, amelyek felszólítják a lakosságot, hogy három igennel szavazzanak, a legtöbb felhívás a független Ukrajna megteremtésére vonatkozik.³¹

A Kárpátalja címoldalán a KMKSZ felhívása olvasható: „Szavazzunk 2 igennel!”³² A Zakarpatszka Pravdában a megye értelmiségi fóruma fordult a lakossághoz, felhívva a figyelmüket a decemberi sorsdöntő jelenségére. Azt követelik Ukrajna Legfelsőbb Tanácsától, hogy érvénytelenítsék a Megyei Tanács határozatát, valamint garantálják Kárpátalja területi egységét és azt, hogy a jövőben semmilyen más közigazgatási – területiális egységhez nem lesz csatolva.³³

A népszavazás után a lapok közölték az eredményeket, amelyekből kiderült, hogy a lakosság közel 80%-a az autonómiára voksolt. A sajtóban megjelent írásokból kiderül, hogy sokaknak nem tetszett az eredmény, továbbra is autonómia ellenes cikkeket jelentetnek meg.

A Karpatszkij Kraj egyik számában arról számolt be, hogy megtevesztették a lakosságot, amely nem jártas a politikai cselszövésekben, ezért szavazott 78%-uk az öngazgatási terület mellett. Az autonómiára voksolt a felbukkanó ruszinok egy része is, akik Ukrajnától függetlenül képzelik el jövőjüket.³⁴

A Novini Zakarpattya közétette a már megszavazott Kárpátalján létrehozandó szabad gazdasági övezettel kapcsolatos közvélemény-kutatás eredményeit. A megye lakosságának többsége pozitívan értékeli és szükségesnek tartja az övezet létrehozását. A tájékoztatóban általában negatívan álltak a döntéshez.³⁵

A Kárpáti Igaz Szó egyik decemberi számához mellékletként csatolja a Pesti Hírlap néhány oldalát. A cikkből kitűnik, hogy a kárpátaljai népszavazás példaértékűnek tekinthető, precedens lehet a továbbiakban a kisebbségben élő magyarok számára.³⁶

1992 februárjában a Kárpátalja lekölzi a Kárpátaljai Ruszinok Szövetségének elnökével készített interjút, amelyből kiderül, hogy a régióban élő ruszinok célja nem a Csehszlovákiához való visszakerülés, hanem a Kárpátaljai Autonóm Köztársaság létrehozása.³⁷

A Novini Zakarpattya című lap tudósítása szerint A Narodnij Ruh Ukrajini kárpátaljai szervezete és Kárpátaljai ukrán néptanácsának képviselői felhívást intéztek Ukrajna elnökéhez és a Legfelsőbb Tanácshoz, valamint a Miniszteri Kabinethez, amelyben a megye különleges gazdasági, és önkormányzati státuszának megtagadását kérték.

A Kárpátaljai Megyei Tanács felszólította Kárpátalja politikai pártjait, társadalmi szervezeteit, kulturális szövetségeit, hogy támogassák a különleges státus megadását a régióknak, mivel ez szolgálja leginkább a lakosság érdekeit.³⁸ 1993-ig további próbálkozások történtek az autonómia kivívásáért, melynek kérdése folyamatosan elhúzódott, és lassan lekerült a sajtó oldalairól. 1993. november 9-én a parlament napirendre tűzte a tervezetet, de elutasította a törvényjavaslatot. Mindez azt jelentette, hogy egy 200 ezres kisebbség egy 50 milliós országban nem érhet el semmit, még ha lehetőségein felül teljesít is.³⁹ Hiába küzdött a magyar kisebbség, az autonómia nem tudott megvalósulni.

A sajtóképet megvizsgálva világossá vált, hogy bár a nyilvánosság legfőbb eszköze a sajtó, amellyel a kulcspozíciók birtokosait szava tartásra és becsületességre lehet szorítani, s a független tájékoztatás a politikai semlegesség innen merít igazolást, azonban a gyakorlatban nem létezik ideálisan független minden részhajlástól mentes sajtó.⁴⁰ A peresztrojka meghirdetése után a sajtóban is érezhető volt a szovjet rendszer nyomása, amely az általam vizsgált időszakban nem tűnt el teljesen. Attól függően, hogy kik birtokolták a hatalmat, a sajtó hasábjain keresztül, az eseményeket elferdítő cikkekkal próbálták megtevesztetni a társadalmat. A cikkek elemzéséből nyilvánvalóvá vált számomra, hogy melyik lap kinek az oldalán állt, hogy a hatalom lapjai szinte semmit nem írnak le. Az ukrán lapok többsége előszeretettel közölte le a nacionalisták cikkeit, magyar – autonómia ellenes hangulatot kelte a lakosság körében.

Jegyzetek

1. Kaproncay Péter (1999): A koszovói konfliktus történelmi és kulturális háttere. In: Krausz Tamás (szerk.): A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Napvilág Kiadó. Budapest. 23–36. old.
2. Glatz Ferenc (2012): Rendszerváltás, kisebbségpolitika, kultúra-külpolitika, 1989–1990. História. 2012/1. szám. 2–4. old.
3. Kemecei Ernő (1992): Orosz ezredvég. (A nemformális mozgalmaktól a politikai pártokig.) Hatodik Sip Alapítvány. Budapest. 6. old.
4. Kemecei Ernő (1992): i. m. 13. old.
5. Bayerné Sipos Mónika (2011): Konszenzus és konfliktus a mai kárpátaljai társadalomban. In: Kupa László (szerk.): Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Virágmandula Kft. Pécs. 194–203. old.; Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 166–167. old.
6. Móricz Kálmán (2001): Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Sip Alapítvány. Budapest. 148. old.

7. Balla Gyula (1989): Kárpátalján is vannak változások. In: Bertha Bulcsu, Szakonyi Károly (szerk.): Magyarok a Kárpátalján. Új Idő Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest. 11–26. old.
8. Tóth István (1991): Szempontok a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség önszerveződésének történetéhez. Regio. 1991/2. szám. 130–147. old.
9. Bayerné Sipos Mónika (2010): Kárpátaljai magyar autonómia-törekvések az ukrán területi közigazgatási reformtervezet jegyében. E Tudomány. 2010/4. szám. http://www.e-tudomany.hu/etudomany/web/uploaded_files/20100402.pdf
10. Móricz Kálmán (2001): Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Sip Alapítvány. Budapest. 148. old.
11. Jelen voltak a beregszászi Illyés Gyula, az ungvári Drávai Gizella, a munkácsi II. Rákóczi Ferenc, a técsői Hollóssy Simon, a nagyszőlősi Bartók Béla, valamint a gát-derceni Kovács Vilmos Kör, illetve klub képviselői. – A fejezet megírásában sokat segített Darcsi Karolina diplomamunkája, amely Politikai harcok Kárpátalján Ukrajna függetlenedésének időszakában címmel íródott a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán 2002-ben.
12. Bayerné Sipos Mónika (2011): Konszenzus és konfliktus a mai kárpátaljai társadalomban. In: Kupa László (szerk.): Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben. Virágmandula Kft. Pécs. 194–203. old.
13. Póti László (2003): Ukrajna a nemzetalkotó állam. In: Kiss J. László (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. Teleki László Alapítvány. Budapest. 305–307. old. – A fejezet megírásában sokat segített Darcsi Karolina diplomamunkája, amely Politikai harcok Kárpátalján Ukrajna függetlenedésének időszakában címmel íródott a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán 2002-ben.
14. Tóth István: Ukrán folyóiratokról. Klio: történettudományi szemléző folyóirat. 1994/2. szám. 49. old.
15. Darcsi Karolina: Ukrajna függetlenedése Kárpátaljai perspektívából. Köz-politika. 2003/ 4. szám. Regio. 39–48. old.
16. Uo.
17. A lap 1992-től közéleti, kulturális lapként jelent meg.
18. Megtartották a járási tanács ülését. Beregi Hírlap. 1991/98. szám. 1. old.
19. H. S.: „Mi nem taktikázunk”. Kárpátalja. 1991/16. szám. 3. old.
20. Beregi Hírlap. 1991/108. szám. 2. old., Beregi Hírlap. 1991/110. szám. 4. old.
21. H. S.: „Mi nem taktikázunk”. Kárpátalja. 1991/16. szám. 3. old.
22. Beregi Hírlap. 1991/110. szám. 4. old.
23. December elsején népszavazáson döntünk a magyar nemzetiségi körzet megalakításáról. Beregi Hírlap. 1991/108. szám. 2. old.
24. Móricz Kálmán (1991): Tanácstalanul. Jegyzetek a kerületi tanács utolsó(-nak tűnő) üléséről. Kárpátalja, 1991/19. szám. 5. old.
25. Kárpátalja. 1991/19. szám. 16. old. Kárpátalja. 1991/22. szám. 5. old.
26. Móricz Kálmán (1991): Nem vonták vissza csak felfüggesztették. In: Kárpátalja. 1991/22. szám. 5. old.
27. Pídtremuju samovrjadevannya. In: Zakarpatszka Pravda, 23. XI.91. Nom. 890. c. 2–3.
28. Dr. Majorosi István (1991): Szót kér a képviselő, legyünk résen. Kárpáti Igaz Szó, 1991/220. szám. 3. old.
29. Szavcsur (199): Zsivemo na odnyij zemli. Zakarpatszkaja Pravda. 12.10.91. c.2.
30. Beregi Hírlap. 1991/136. szám. 3. old.
31. Beregi Hírlap. 1991/137. szám. 1. old., Beregi Hírlap. 1991/138. szám. 1. old.
32. Kárpátalja. 1991/22. szám. 1. old.
33. Ucsaszneke formu inteligencijy Zakarpatty. Zvernennya do Zakarpatciv. Zakarpatszka Pravda 20.11.91. c. 3.
34. Vaszil Markus (1992): Peremozsi cse peremozsényi? in: Karpatszkij Kraj 09.1992/35. szám. 3. old.
35. Janos Szavka (1993): Ne za cseszpivmunera, a szpravodlevosztyi radö. In: Novini Zakarpatty 04.03.1993.
36. G. Fehér Péter: Beregszász példája. Kárpáti Igaz Szó. 1991/242. szám. 7. old.
37. Lajos Mihály: Végcél – Kárpátalja autonómiája. Kárpátalja, 1992/3. szám. 5. old.
38. Novini Zakarpatty. 1992. 12. 29.
39. Kovács Miklós (1998): Üzenet a kalapács alól. Ungvár. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Ungvár. 245. old.
40. Kovács Miklós (1998): i. m. 194. old.

REVISION OF THE LANDMARKS IN THE HUNGARY'S SOUTHERN BORDER

DR. SUBA JÁNOS alezredes, PhD, a Hadtörténeti Térképtár vezetője
Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest

Abstract

There have always been problems with the landmarks along the rivers, because border stones have been washed away or damaged in other ways by water. In 1928 already 510 disappeared, 26 fallen down and 105 damaged border stones were known. As a result of diplomatic negotiations, on 14th February 1931 the delegates of both countries made decisions on the time and mood of tours of inspection, the way of replacement of the damaged landmarks as well as the costs and matters concerning the work. The review of landmarks on the Hungarian–Yugoslavian border started in July 1931 according to Point K in Act XLV of 1929. The tour of inspection was carried out by sections. During the works in 1931 and 1932 altogether 58 border stones which had been endangered by collapses were transferred, 243 disappeared ones were replaced, 92 ones covered with earth were re-erected, 74 seriously damaged ones were replaced and 261 ones were repaired along the complete border line between Hungary and Yugoslavia.

1. A határjelek felülvizsgálatának okai

A trianoni békeszerződés 1921. XXXIII. Törvénycikkkel beiktatott 33. cikke értelmében Magyarország is kötelezte magát arra, hogy a határmegállapító bizottságok² által elhelyezett háromszögelési és egyéb jelek, határcölöpök, vagy határkövek, megóvásáról gondoskodik. Ez a tény és az, hogy az új állami határ megjelölésével kapcsolatos költségek a magyar államkincstárt jelentős mértékben megterheltek. Az új államhatár megjelölésére szolgáló határjelek megrongálásának megakadályozására különös gondot fordítottak. A belügyminiszter 162. 033/1923. BM körrendeletével a határmenti vármegyék alispánjainak felhívta a figyelmét, hogy a határ és a földmérési jelek büntetőjogi védelméről szóló 1891. XLI. Tc. rendelkezései az új állami határra, vonatkozó megjelölésekre is érvényben van.³ A határmenti lakosságot hirdetmény és egyéb szokásos módon, például dobszó útján, figyelmeztették. A törvény értelmében – a hivatalból üldözendő bűncselekményekről – az államkincstárnak okozott kár megjelölésével értesítették a kincstár jogügyi igazgatóságát, hogy vagyoni kárát, mint magánjogi igényt érvényesítse.⁴

A határkövek és egyéb határjelek védelmének és karbantartásának a magyar–jugoszláv határszakasz viszonylatában – mind jogi és mind műszaki szempontból – fokozott jelentősége van, mert a határvonal fele nagyesésű és vízfolyással, vagy annak mentén (Dráva, Mura) megállapított vonalon fut.⁵ A magyar kormány – elsősorban a határjelek védelmét, érintő problémákat rendezve – 1926-ban a jugoszláv kormánnyal egyezményt kötött, amely a „Szerb–Horvát–Szlovén királysággal egyes közlekedési kérdések rendezése, valamint a határjelzések fenntartásának szabályozása tárgyában, Belgrádban 1926. évi júl. 24. kötött egyezmény” címet viselte.⁶ Ennek az egyezménynek elsősorban a vízi határra vonatkozó részei érdemelnek figyelmet. Hiszen a déli határszakasz 630,622 km-es hosszából 346 km a vízi határ.⁷ Így a legfontosabb probléma a határjelek védelme, helyreállítása rendeződött, ugyanis a határszakasz állandósított határjeleivel mindig probléma volt a vízfolyások mentén, mert a határköveket a víz elmosta, és egyéb módon rongálta meg.⁸

2. A jugoszláv–magyar „határmegújító bizottság” működése 1931–1932-ben

A kérdések jogi rendezése és a műszaki helyreállítási munkálatok elvégzése szempontjából a határkövek felülvizsgálatánál az egyezmény két fontos rendelkezését kell kiemelnünk. Az egyik a szerződő felek arra kötelezik magukat, hogy változatlanul megállapított határvonalat megfelelő jelzésekkel látják el mindenütt, ahol egy folyónak mederváltoztatása ezt megköveteli, továbbá arra, hogy 10 évenként felülvizsgálják a határvonalat mindenütt, ahol ez hajózható folyó sodorvonalával esik össze (1. cikk. 3. bek.). A másik, hogy olyan megrongált határköveket, amelyek a Mura, Dráva, vagy más határfolyó mentén állnak, vagy általában mindazon határköveket, amelyek egészen a Szerződő Felek egyikének területén állnak és ennél fogva a határt nem jelzik közvetlenül, az állam tartozik helyrehozni, amelynek területén e határkövek állnak (2. cikk. C. pont).⁹

A megrongált határkövek pótlásával kapcsolatos műszaki munkákat mérnökökre bízta. Az egyezmény úgy rendelkezik, hogy: az A. (99,618 km), C. (86,595 km), és az E szakaszokon (133,114 km) jugoszláv, a B. (178,007 km), D. (89,595 km), és az F szakaszon (43,858 km) magyar mérnökökre bízta a javítást (5. cikk).¹⁰ Ez összhangban áll a határkitűzés folyamán történt felosztással. Az egyezmény a határkövek és a határjelek fenntartásának, a megrongált kövek helyrehozatalának költségviselését fele-fele részben határozta meg. Ez az elv azonban csak anyagkiadásokra és munkadíjakra volt érvényes. A közigazgatási költségeket az egyezmény a két érdekelt állam belügyének tekintette. Voltak kivételek: Ha megállapítást nyert, hogy a határköv rongálását magyar vagy jugoszláv állampolgár követte el, az illető állam, illetve maga a károkozó viselte a helyreállítási költségeket. Ha harmadik állam polgára okozta a kárt, őt terhelik a költségek, ha azok behajtása nemzetközi jogi szempontból lehetséges (2. cikk.). A megrongált köveket a két érdekelt állam közös költségen beszerzett kövekkel pótolja (4. cikk.).¹¹

A határőrizeti és a határmenti közigazgatási szervek évek óta beadványokkal árasztották el, a Belügy- és a Külügyminisztérium vezetését. Egy 1928-as (szerb jegyzék alapján) készült kimutatás szerint már 510 eltűnt, 26 kidőlt és 105 megrongálódott határkörről tett említést.¹² Ez a szám természetesen az idők folyamán egyre emelkedett. Egyrészt a magyar–jugoszláv határvonal hosszúsága, másrészt a terepviszonyok – részben kocsi-val nehezen, sőt alig megközelíthető – következtében. A bejárás és az elvégzendő munkálatok nehézségére való tekintettel a magyar vezetés szükségesnek látta, hogy a két kormány részéről egy bizottság üljön össze, és tárgyalja meg a határbejárás és a „foganatosítandó munkálatok legegyszerűbb, leggyorsabb és leggazdaságosabb végrehajthatóságának módjait.” Ezt különösen költségkímélés szempontjából tartották fontosnak.¹³

1930. szeptember 15-i átiratában a belügyminiszter szerint a bizottság tagjai a belügy-, a külügy- és a pénzügyminisztérium (Állami Földmérés) küldötte lenne. A belügyminiszter részéről Jeszenszky Andor osztálytanácsost javasolta egyben elnöknek is. A munkálatokat már 1931 tavaszán kezdték volna meg.¹⁴ A diplomácia tárgyalások eredményeképpen 1931. február 14-én a két kormány küldöttei meghatározták a határbejárás idejét, módját, a megsérült határjelek kicserélésének módját, a költségeket és a munkálatokkal összefüggő kérdéseket.¹⁵ Megállapodtak, hogy a határbejárás szakaszonként történik meg. Minden egyes szakasznál a felmerült költségeket az állam viseli, amelyre az illető szakasz fenntartása hárult. E megállapodás folytán költségelszámolásnak nincsen helye. Minden munkajegyzőkönyvet két nyelven – magyar és szerb nyelven –, a zárójegyzőkönyvet, amely az egész munkálatokat felöleli francia nyelven, szerkesztik meg. Mindhárom nyelven szerkesztett jegyzőkönyvek egyformán hatályosaknak kell tekinteni. Minden változtatás, amelyet a partbeomlás által veszélyeztetett határköveknek áthelyezésével járt, illetve az új határköveknek a beomlások által elsodortak helyébe való állítását térképen rögzítik, amelyeket mindkét delegáció tagjai aláírnak. Az egyes szakaszok ily módon kijavított térképeit az illető állam kinyomatja, és a végleges jegyzőkönyv aláírásától számított hat hónapon belül 70 példányban kicseréli.¹⁶

A magyar–jugoszláv határon a határjelek felülvizsgálata az 1929. évi XLV. Tc. K. pontjának rendelkezése szerint 1931 júliusában kezdődtek meg. A bizottságok 1931-ben nem fejezték be teljes egészében a munkáját, mert csak az F., E., és D. szakaszokban, valamint a C. szakasznak magyar oldalán hajtották végre a felülvizsgálatot és a hiányok pótlását. A bizottságok összeállításánál magyar részről a területileg illetékes főszolgabíró, a határőrszakasz parancsnok, és mint egyetlen állandó tag, az állami földmérés mérnöke volt kiküldve. Jugoszláv részről állandó tagok voltak.¹⁷

Elsőként az F szakasz¹⁸ bizottsága ült össze. 1931. június 26-án, Szegeden, hogy a határjelek felülvizsgáláról szóló 1931. évi február 14-i jegyzőkönyv alapján végrehajtsa a megrongált, összetört és eltűnt határgúllák-oszlopok és jelzők kicserélését a magyar–jugoszláv határ egész hosszában.¹⁹ Ezen értekezleten elhatározták, hogy a „Tisza, Dráva és Mura áradásai által elhordott határgúllák kicserélését, úgy oldják meg, hogy azokat a biztosabb, az árvíznek ki nem tett helyen állítják fel”. A határjelek távolságát a „trianoni vonaltól megállapítatják, és a vázlaton feltüntetik”. A változtatások a trianoni határvonal eredeti szelvényein piros színnel fogják ábrázolni, és természetesen ezekről, a változásokról a bizottság értesíteni fogja a saját kormányát. A bizottság tervek szerint június 27-én állt volna fel, de a magyarországi választásokra való tekintettel csak július 1-jén kezdte meg működését.²⁰

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a határvizsgálatra felállt bizottságoknak nem volt egységes megnevezése.²¹ Így a dokumentumokban a C, a D és az F szakaszon jugoszláv–magyar határmegújító bizottság, az A szakaszon a jugoszláv–magyar határvonal helyreállítására kiküldött bizottság, a B szakaszon a jugoszláv–magyar határ-felülvizsgáló bizottság szerepel.

1931-ben a munkálatok menete az volt, hogy a bizottság előbb végigjárta a vonalat, megállapította a hiányokat, és utána a kövek elkészülte és helyszínre fuvarozása után ismét elment azok felállítására.

A C határszakaszban²² (86,429 km), melynek fenntartása a jugoszláv állam kötelessége, a magyar oldalon a munkálatok 1931. augusztus 27-én a C 317. kőnél kezdődtek meg és 1931. szeptember 10-én fejeződtek be a C 1. jelű határkőnél. A bizottság a C szakasz magyar oldalát gyalog végigjárta és a következőket állapította meg: „A Dráva partszakadása miatt a vízbe esett 23 kő, a partszakadás miatt veszélyes helyen áll egy határkő, 6 határkő törött, a víz hordaléka eltemetett 12 követ.”²³ A hiányzó kövek helyett a bizottság biztos helyre új

határköveket állított fel és azokat bemérte. A bizonytalan helyen álló követ a bizottság beljebb helyezte, a törött köveket kicserélte. Az eltemetett köveket kiemelték a homokból.

A D szakaszon²⁴ (89,595 km), amelyet a magyar állam tartott karban, a bizottság 1931. július 29-én kezdte meg a munkáját, a D 550. határkőnél, és 1931. augusztus 25-én a D 1. határkőnél fejezte be. A bizottság gyakorlatilag végigjárta a D szakaszt és a következőket észlelte: egy határkövet elvitt a víz, 35 darab határkő eltört, 16 darab határkövet (D 172.–D 187.) az első határbizottság – az M-JU HMB – nem állított fel. Ezen a szakaszon a bellyei uradalomnak a határkövével jelezték az országhatárt. 77 darab határkövet megrongáltak. A bizottság az összes határköveket kijavította, vagyis 35 darab törött határkövet, 16 darabot eredetileg fel sem állítottak, és 1 darabot, a Dunába esett kő helyett újakat – összesen 52 darabot – helyeztek.²⁵

A bizottság az E szakaszon²⁶ (133,114 km), amelyet a jugoszláv állam tartott karban, 1931. július 20-án kezdte meg munkáját az E 507. határkőnél, és 1931. július 28-án E 1 határkőnél fejezte be. Az A határszakaszon megállapították, hogy 61 db határkövet rongáltak meg. Ezeket, a határköveket kijavították, és körülöttük a terepet kitisztították, hogy jól lehessen látni.²⁷

A bizottság a már említett 1931. június 26-i szegedi konferenciával kezdte meg működését az F szakaszon, amelynek hosszúsága 43,858 km volt. Itt határozták el, hogy a munkálatok előkészítése után 1931. július hó 1-jén terepen találkozni. Az F szakasz határjeleit a magyar állam volt köteles karbantartani. A munkálatok 1931. július 1-jén az F 242. határkőnél kezdődtek meg, és 1931. július 19-én az F 1.-nél fejeződtek be. A bizottság megállapította, hogy 13 határkő megrongálódott, 5 határkő törött, 39 határkövet elvitt a Tisza. Az összes határköveket kijavították, az 5 törött helyett új határköveket állítottak fel. A Tisza által elvitt 39 határkő helyett a bizottság a Tisza magyar oldalán levő töltésen újakat állított fel. Ezek a határköveket nem tudták az eredeti helyükre felállítani, mert a víz elsodorta őket.²⁸

1932-re az A és B szakaszok és a C szakasz jugoszláv oldalának bejárása maradt. Az A szakasz²⁹ munkálatai (99,619 km) – amelyeknek költségeit a jugoszláv állam viselte –, 1932. május 19-én az A 1. jelű határkőnél kezdődtek meg és 1932. június 2-án az A 653. számú határkőnél fejeződtek be. Megállapították, hogy 82 kő sérült meg. Egy határkő annyira megsérült, hogy helyébe újat kellett állítani, 3 határkő az eredeti helyéről a vízbe esett. A bizottság az összes sérült határköveket kijavította, és az A 438. számú határkő helyett újat állított fel. A magyar mérnök jelentése szerint a kövek rendben voltak, a helyi hatóságok a határszakaszt a kiadott utasítások alapján előkészítették, a bokrokat, erdőket kiirtották, így a haladás könnyű volt. Az egész A szakaszon mindössze három kő hiányzott, melyek az Adovány csatornába³⁰ estek. A bizottság ezeket újakkal pótolta, és két követ, melyek a csatorna part szélén állottak, áthelyezett. A munkálatok az A határszakaszon június 2-ára befejeződtek. A kidőlt határköveket újból felállították és bemérték, a hiányzó határjelek helyett pedig újakat állítottak fel, ezek bemérték, az elhelyezésüket a határvázlatokon feltüntették.³¹

A B határszakaszon³² (178,007 km), melyben a határjelek karbantartása a magyar állam kötelessége volt, a munkálatok 1932. június 3-án a B 1.-nél kezdődtek, és 1932. szeptember 30-án fejeződtek be a B 1014 sz. határkőnél. Az előzetesen beérkezett magyar jelentések szerint a B szakaszon (Mura és Dráva mellett) igen sok kő hiányzott. A legtöbb esetben azonban a jelentések nem tudták pontosan megállapítani a hiány okát: a követ a víz vitte-e el, vagy a lerakódott iszap alá került-e, avagy más módon tűnt el eredeti helyéről? Duchon Béla mérnök, mint a magyar részről a bizottság egyetlen állandó tagja, 1932. május 2-án a helyszínre utazott tájékozódni, az előkészületek megtételére, és a munkálatok elvégzésére. A határvonal bejárására gépkocsit szeretett volna szerezni. Magánvállalkozót a rendelkezésre bocsátott összegért nem tudott szerezni. Honvédelmi Minisztérium csak Gömbös honvédelmi miniszter személyes közbelépésére utalt ki a bizottság részére egy hat ülés csukott luxuskocsit, amely a bejárás alatt a mintegy 13 000 km utat tett meg. A hiányzó határjelek pótlására szükséges köveket is megrendelte. Már az 1931-ben az Állami Földmérés (Pénzügyminisztérium XIII. ügyosztálya) megbízta Weisz Soma nagykanizsai céget 50 db határkő elkészítésével. Azonban ez a mennyiség koránt sem volt elegendő, ezért gondoskodni kellett a hiányok pótlásáról, mégpedig úgy, hogy a bizottság kijövelekor a kövek ne csak készen álljanak, hanem a helyszínre fuvarozva várják elhelyezésüket. Május 3-tól 14-ig a magyar mérnök végigjárta Barcstól Tótszerdahelyig a határvonalat, sok helyütt méréssel megállapította a hiányokat, és a bejárás végén személyesen megrendelte a hiányzó köveket a nagykanizsai cégnél. Bejárása alatt intézkedett, hogy a községi előjáróságok a vasúton megérkező köveket a helyszínre fuvarozzák, a határőrségtől pedig állandóan magával vitt egy őrzőjáratot, azzal pontosan felíratta, és a helyszínen megmutatta minden egyes kőnek a helyét. Így az előmunkálatok következtében több mint 100 követ már előre kivitte a helyére.³³

A trianoni határleírás szövege rendelkezéseinek megfelelően a Mura mozgóhatár, ahol a víz sodra képezi a mindenkor határt.³⁴ A magyar vízügyi hatóságok csupán arra szorítkoztak, hogy azokon a helyeken, ahol a víz túl sokat elsodor a partból, partbiztosításokat építsenek. A Dráva mellett állandó vonal a határ, amely át- és átszeli az élő Dráva folyót. A bizottság felváltva dolgozott a két parton. A haladás mindkét oldalon igen nehéz volt, a sűrű bozót miatt. Mindazonáltal a helyeken, ahol a folyó medre homorú volt, hiányoztak a kövek, mert a part szakadása miatt a folyóba estek. A part domború oldalán pedig a kövek az áradások és az ezt követő iszapölések következtében homok alatt voltak. Így gyakran megtörtént, hogy a part kétféle jellegének változá-

sánál mindössze egy vagy két pont észlelhet. Az eltemetett köveket az eredeti poligon kitűzésével keresték fel, a hiányzók helyén pedig új poligonmenetet³⁵ vezettek. „Természetesen mindenütt kellett bozótot irtani, amely helyenként oly sűrű volt, hogy egy lépést sem lehetett benne tenni. A kövek rendszerint elég mélyen voltak a föld alatt, sőt többször előfordult, hogy az a fűzfakaró, amit az eredeti kitűzéskor jel gyanánt tűztek a kő mellé, kihajtott, fa lett belőle és ennek a fának a gyökerei alatt, több mint egy méter mélyen állt a keresett kő. Egy-egy ilyen kőnek a felkutatása és kiemelése sokszor egy fél napig is eltartott.”

A magyar mérnök statisztikája szerint, a B szakasz Mura mentén húzódó részében a 326 kő közül 84-et vitt el a víz (35 magyar és 49 jugoszláv), iszap alatt volt 23 (9 magyar és 14 jugoszláv), 12 (4 magyar és 8 jugoszláv) volt törött, és 28 követ (16 magyar és 12 jugoszláv) kellett a part szakadása miatt biztos helyre áthelyezni. Így ebben a szakaszrészben a határjelek 44%-ánál kellett műszakilag beavatkozni.

A közös jegyzőkönyv szerint a bizottság megállapította, hogy a Mura és a Dráva part szakadása miatt magyar oldalról 50, jugoszláv oldalról 77 darab, és 16 darab számozatlan – összesen 143 – határkő hiányzik, töröttek és használhatatlan 40 darab (6 jugoszláv, 12 magyar, és 22 szám nélküli) határkő. A partszakadások miatt, át kellett helyezni 29 darab határkövet. A trianoni határ kitűzése óta a Mura és a Dráva több helyen 50 cm-től 1 méter magas hordaléktréteget rakott le. Ezért ezen a helyeken mérések útján 29 határkövet kellett újra megtalálni.

Azokon a helyeken, ahol csak egy-két pont hiányzott, az elveszett ponttól 100–200 méter távolságra helyezték el az új követ, és az előre kiszámított pontot a természetben kitűzték. A hiányzó kövek pótlására ott ahol sorozatosan hiányoztak, poligont vezettek. Az új köveket úgy helyezték el, hogy azok a régi két kő irányába essenek. A szakértők szerint ennek a nagymérvű pusztulásnak egyik oka az volt, hogy az eredeti kitűzés idejében túl közel tették a parthoz a határköveket, a másik oka pedig az, hogy sem a magyar, sem a jugoszláv határőrizeti szervek nem tudták pontosan, hol vannak a határjelek, így nem is fordítottak rá kellő gondot. Ezen a téren az 1932. évi bejárás valamint javított. Az új köveket a parttól jóval messzebb helyezték. Igaz, hogy itt a magyar és jugoszláv bizottsági tagok között állandó nézeteltérés volt, mert ha a jugoszláv parton csak valamivel beljebb akart a magyar fél egy követ elhelyezni, az ellen azonnal tiltakoztak. Hiába érveltek azzal, hogy minden kőnek koordinátái vannak és így távolsága a határtól pontosan adottak, a parthoz közel lévő kövek rövid idő alatt ismét a vízbe esnek, minden alkalommal (persze csak a jugoszláv parton) nagyon nehezen tudták rávenni a jugoszláv felet a kövek áthelyezésére.

A határjelek őrzése is ezután intenzívebb lett, mert a határőrségnek módjában állt minden kő megismerése és szigorú parancsban utasították őket a határjelek megővására.

A B szakasz további részein, ahol a régi magyar–horvát határ maradt meg, sokkal kevesebb tennivaló volt. Itt a határ legtöbb helyen, szárazon halad és a Dráva hol magyar, hol jugoszláv területen folyik, határt azonban csak elvéve képez. Ezen a részen összesen 64 kő hiányzott, 25 eltörött és három kellett biztos helyre áthelyezni. A megvizsgált 3600 kőnek csupán 3%-nál kellett beavatkozni. Fontosabb művelet volt Vízvár mellett, ahol 4 kő, mely a határvonalon állt, oly közel került a Drávához, hogy át kellett őket helyezni. Ezen a helyen kettős köveket helyeztek el, mégpedig jugoszláv parton egyet, a magyar parton vele szemben 4-et. Ugyancsak nagyobb munka volt Bélavár községnél, ahol a Dráva régi medre 7 követ vitt el a jugoszláv oldalon, 1930-ban pedig a Dráva főágát a jugoszlávok egy keresztgáttal elzárták, és a víz sodrát áterelték a magyar partra. Így a víz a magyar oldalt szakította. Ezért itt mind a jugoszláv, mind a magyar parton hosszabb poligonmenetet kellett vezetni. A köveket biztos helyre helyezték át. A többi helyen a hiányok szórványosak voltak, egy-két kőnél soha sem hiányzott több egy helyen. A bizottság a határ két pontján kijelölte a határvonalat, és ezeken, a helyeken összesen mintegy 3 holdat sikerült a magyar tulajdonosoknak visszaszerezni. Az újonnan kitűzött határt határdombokkal jelölték ki. A határvonalat kijelölése a B 311.-től 313.-ig, a B 795-ös határkőnél, a B. J. 875.-től 876.-ig terjedt.³⁶

A B szakaszon a bejárás és a helyreállítási munka szeptember 30-án fejeződött be, így összesen 120 napig tartott. Ebből a Mura szakaszra 90, a Dráva szakaszra pedig 30 nap jutott. A hiányzó köveket pótolták, biztonságosabb helyen állították fel és bemérték. Négy kő helyett reperkövek állítottak fel (egyet a jugoszláv oldalon, három magyar oldalon). Az újonnan felállított kövek elhelyezéséről és adatairól vázlatok készülnek. A törött határjelek helyett a bizottság újakat állított. A partszakadás miatt veszélyben lévő köveket a bizottság áthelyeztette. Az eredeti helyéről való távolságot feltüntették a vázlatokon. A megkeresett köveket kiásták, régi helyeiken újból elhelyezték, úgy hogy 40 cm-re álljanak ki a földből.

1932-ben tovább folytak a C szakasz határjeleinek felülvizsgálata. Itt a határjelek fenntartása a jugoszláv állam kötelessége volt. A helyreállítási munka 1932. október 1-jén kezdődtek a C. J. I. számú kőnél, és 1932. október 15-én fejeződött be a C. J. 317. számúnál. Ezt megelőzően a jugoszláv bizottság mérnöke ugyanazt az előkészítő munkát végezte a C szakaszon, mint a magyar mérnök a B szakaszban. A munka elég gyorsan haladt. Ezen a részen az államhatár mozgóhatár, a Drávának a főfolyása. Hiányzott összesen 34 kő, iszap alatt volt 45, kicseréltek kettőt, áthelyeztek 21 darabot. Vagyis az összes 315 kőnek 30%-ánál volt szükség a beavatkozásra. A külső munkálatok október 15-én fejeződtek be. A bizottság megállapította, hogy egy kő hiányzott, egy annyira megrongálódott, hogy újat kellett állítani. A Dráva part szakadása miatt eltűnt 35 kő. A Drá-

va partomlása miatt veszélybe került 22 kő. A trianoni határ kijelölése óta a Dráva több helyen is több mint egy 1 méter magasságot, elérő hordalékot rakott le. Ezért műszerrel kellett megkeresni 42 követ és több számozatlan követ. Az eltűnt kövek helyett a bizottság biztosnak vélt helyre új köveket helyezett el. A partomlás miatt veszélybe került köveket beljebb helyezték a partról. A műszerrel megtalált köveket felemelték, és úgy helyezték el, hogy belőlük 40 cm álljon ki a földből. Az összes követ bemérték, elhelyezésükről vázlat készült, az eredeti helyüktől való távolságot a vázlaton feltüntették.³⁷ A bizottság 1932. november 3-ig dolgozott, a változásokról megszerkesztették a vázlatrajzokat, majd azután Budapestre utaztak. Itt a zárójegyzőkönyvet a Belügyminisztériumban felvették és ezzel a törvényben megállapított határ-felülvizsgálat lezárult.

Az 1931. és 1932. években végzett munkálatok során a teljes magyar–jugoszláv határvonalon összesen 58 olyan határkövet helyeztek át, amely a beomlások által veszélyeztetve volt, 243 eltűnt határkövet pótoltak, 92 betemetett határkövet újból felállítottak, 74 súlyosan sérült határkövet cseréltek ki, és 261 határkövet javítottak ki. Ezek alapján elmondható, hogy az 1926. évi július hó 24-én kelt Egyezmény rendelkezéseire képest a bizottság bejárta és helyreállította a teljes magyar–jugoszláv határvonalat és a ráruházott feladatát, elvégezte.³⁸

A határmunkálatok költségeit tekintve, a Belügyminisztérium dologi kiadása 4712 pengő és 89 fillér volt. A Pénzügyminisztérium személyi kiadása (minden napidíj, fizetés és lakáspénz) 6691 pengő volt.³⁹ A jugoszláv félnek ennél sokkal több költséget okozott a bejárás. A költségeikről semmilyen tájékozódást nem adtak, de mégis sikerült megtudni, hogy több mint 600 000 dinárba került az 1932. évi bizottsági működésük, ami a magyar pénzben kb. 60 000 pengőnek felelt meg.⁴⁰

Úgy látszott, hogy ezzel a határbejárással egy időre megoldódott a határkövek problematikája, de a vízi határszakasz jellegéből ezután is állandóan az érdeklődés középpontjában maradtak. A határmenti járások főszolgabíróinak évente jelentést kellett tenniük az országhatár jelek állapotáról. A siklói járás főszolgabírája jelentette, hogy az ország-határjelek közül Drávacsehi község határában egyetlen egy határoszlop sincs meg, valószínű, hogy a Drávába dőltek. A járás többi határmenti községében sértetlen állapotban megvannak.⁴¹ A barcsi főszolgabíró 1936. március 11-én jelentette, hogy a C. 109. számú magyar–jugoszláv határkövet a mezőőr eredeti helyéről elhelyezte, mert a Dráva partszakadása miatt a kő elpusztult volna. Kérte, hogy a Külügyminisztérium értesítse a jugoszláv felet.⁴²

A mohácsi járás főszolgabírájának, illetve a Kölkedi körjegyző 1938. május 28-ai jelentése szerint a Béda-erdő melletti 60 méteres sávban a trianoni határvonalat a magyar állam és a magyar birtokosok terhére megváltoztatták. Ugyanis a határköveket összekötő vonal nem jelenti minden esetben a trianoni határvonalat is, hanem a kövek között vannak görbületek is, amelyeket a határkijelöléskor csak dombokkal jelölt meg a bizottság. Ezek a dombok elpusztultak és néhány év előtt a határvonalat a jugoszlávok kötől köig egyenes vonalban sodronykerítéssel jelölték meg. Ezáltal egyes helyeken 200 négyszögöl fogyás állt elő a magyar állam és a magyar birtokosok terhére. A változást a földmérési felügyelőség kiküldött mérnöke Zádor Ferenc műszaki tanácsos állapította meg. Horváth István Baranya vármegye alispánja kérte a külügyminisztériumot, hogy a helyes határvonal helyreállítása iránt intézkedni méltóztassék.⁴³ A kérdést hosszú huzavona után rendezték.

Ezzel a folyamattal a magyar–jugoszláv határvonal menete és határjeleinek története a jugoszláv állam összeomlásáig rendeződött. Ez után tovább folytatódott a déli államhatár metamorfózisa, mint demarkációs vonal.

Jegyzetek

1. A tanulmány első része a szerző „A magyar–jugoszláv határszakasz határköveinek története 1921–1932”, című tanulmánya. Ez a kérdés azért érdemel figyelmet, mert a magyar geodézia- és a határörizet-történetben ilyen mélységben még nem került feldolgozásra. In: Közép-Európai Közlemények, 2011. 2. szám 52–59. old.
2. Suba János (1996): Magyarország határainak kitűzése és felmérése 1921–1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése) I. kötet. Doktori értekezés (kézirat). ELTE BTK Könyvtár, Budapest, 1996. 45. old.
3. 162. 033/1923. B.M. II. körrendelet. Az új állami határ megjelölésére szolgáló határkövek megrogálásának megakadályozása tárgyában. Magyar Országos Levéltár K szekció polgári központi kormányhatóságok levéltára (1867–1945) (továbbiakban: MOL–K.). A Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság iratai MOL–K. 481. 5. csomó.
4. 47/M. E. II-1924. ME átirata a PüM-nek MOL–K 481.
5. A határmegállapító bizottságok (továbbiakban: HMB) műszaki delegációjának jelentéseiből egyértelműen kitűnt, hogy nemcsak a Mura, Lendva hanem a Barcstól lefelé terjedő részének kivételével a Drávát nem szabályozták. Ezért a HMB a Dráva folyását csak Barcstól lefelé fogadta el „valóságos határfolyónak.” Egyébként ezért hagyta meg a régi magyar–horvát határvonalat.
6. A határkövek és határjelek védelméről. MOL–K. 52. (A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító bizottság iratai) 1. csomó szám nélküli. A törvényt az 1929. évi XLV. Törvénycikk alatt iktatták be. Magyar Törvénytár CD.
7. Ennek ellenére Magyarország és Jugoszlávia között nem jött létre vízügyi egyezmény. Az általános egyezmény megkötését célzó tárgyalások már 1924-ben megkezdődtek, de a kidolgozott egyezménytervezetet a jugoszláv kormány nem hagyta jóvá. Valószínűsíthető az is, hogy a szerződés kötés meghiúsulása összefüggött a magyar külpolitika 1927-ben bekövetkezett irányváltásával. Erről részletesebben: Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években Budapest, 1968. 37–41. old. Az 1932-ben folytatódó tárgyalások eredményeként is létrejött egy egyezmény tervezet,

- amelynek elfogadását gátolta, hogy magyar részről olyan záró jegyzőkönyvet óhajtottak az egyezményhez csatolni, amely kimondja, hogy az egyezmény rendelkezései a Ferenc csatorna ügyeire nem vonatkoznak. Kun László: Vízügyeink nemzetközi szempontból nézve. Vízügyi Közlemények, 1937. 345–366. old.
8. Baranya vármegye alispánja így írt: „Mindenesetre kívánatosnak tartanám, hogy a Dráva menti országhatár más megfelelő módon jelöltesse meg, mert az áradás és elsodrás veszélyének állandóan kitéve lévő, az érterületeken elhelyezett határkövek megfelelő fix pontokat képezzenek.” Alispáni jelentés, a Határmegállapító Központi Iroda általános iratai MOL–K 478. 16. csomó 227. szám.
 9. 1929. évi XLV. Törvénycikk. Magyar Törvénytar CD.
 10. A szakaszok együttes hossza adta ki a határvonal 630, 622 km-es hosszúságát, ± 296 m különbséggel. Az Állami Térképszet szerkesztő osztálya 1931-ben a határmegállapítás felmérési anyaga alapján kb. ± 1 km pontossággal, megállapította Magyarország határhosszát. Magyarország trianoni határhossza összesen 2266 km 297 m. ± 1009 m. volt Magyarország határainak hossza. A határhossz megállapítás a határmegállapító bizottságok részletes határleírásai és a nagyméretarányú határterképei alapján történt. A határleírások a határkövek közti távolságokat cm-re pontosan megadják. Az egyes szakaszok határhosszát e megadott hosszértékek összeadásával nyerték, és térképen egyszeri leméréssel ellenőrizték. Azokon a határszakaszokon ahol a határkövek nem magán a határvonalon állnak, ott a határvonal hosszát a térképről való leméréssel határozták meg. Minden távolságot kétszer mértek, és végleges értékül a két mérés számtani középértékét vették. (Ez a mérés 78 munkanapot – két ember másfél hónapi munkáját vette igénybe.) Térképészeti Közlöny II. Kötet. 1932. 1–2. füzet. 33–34. old.
 11. A határkövek és határjelek védelméről MOL–K. 52. 1. cs. szám nélküli.
 12. MOL–K 69. (A külügyminisztérium irattára, gazdaságpolitikai osztály iratai.) 78487/4/1928.-Küm átirat – MOL–K 69. 2939/adm. res.4/ Feljegyzés a Magyar–jugoszláv határon határkövek helyreállításáról Dr. Walkó Lajos külügyminiszternek.
 13. MOL–K 69. 182184/1930. II. – Magyar–jugoszláv határon határkövek helyreállítása.
 14. MOL–K 69. 2825/4. adm. res. – 1930. Küm válassza a Büm-nek.
 15. A magyar és a jugoszláv kormány által a közös határvonal megjelölésére szolgáló eltűnt, elpusztított vagy megsérült kövek, oszlopok és jelek helyrehozatalára kiküldött bizottság magyar delegációja: Jeszenszky Andor miniszteri tanácsos a Belügyminisztérium, Duchon Béla kir. segédmérnök a Pénzügyminisztérium, Zsilinszky Antal minisztériumi segéd-fogalmazó a Külügyminisztérium részéről. A jugoszláv kormány részéről: Petrovitch M. András ezredes, a Határmegállapító Iroda vezetője, Milovanovitch M. Milutin külügyminiszteri titkár, Klein Sámuel kataszteri felügyelő a Pénzügyminisztérium részéről.
 16. MOL–K 69. Határjelek felülvizsgálata az 1931. II. 14-i jegyzőkönyv
 17. Lásd a 14. jegyzetett.
 18. Az F szakasz a Tiszától a román határig 50 km hosszan húzódik.
 19. A magyar kormány részéről: Dr. Csonka Miklós szegedi városi tanácsnok a magyar kir. Belügyminisztérium és Szeged szab. kir. város képviselőjében, vitéz Bagossy István, vámmőr őrnagy, Duhon Béla segédmérnök, mindketten a Pénzügyminisztérium képviselőjében. MOL–K 69. 152.802/XIII.b.-1932. A megrongált, összetört és eltűnt határgúlák-oszlopok és jelzők kicserélése a magyar–jugoszláv határ egész hosszában.
 20. MOL–K 69. 55124/4-1932 új határkövek elhelyezése a magyar–jugoszláv határon.
 21. A bizottság a közös határon folytatott munkálatait Budapesten, 1931. évi február 14-én, Szegeden 1931. június 26-án és Budapesten 1932. évi október hó 17-én felvett jegyzőkönyvek alapján végezte. A bizottság minden szakaszból külön jegyzőkönyvet vett fel, amelyek az elvégzett munkálatokat tartalmazták: Az F. szakaszból Szegeden, 1931. évi július hó 19-én; az E. szakaszból a magyar példány Szegeden, a jugoszláv példány Horgoson 1931. évi július hó 28-án; a D. szakaszból a magyar példány Szegeden, a jugoszláv példány Harkányban 1931. évi augusztus hó 25-én; az A. szakaszból Csáktornán (Cakovec) 1932. évi június hó 2-án; a B. szakaszból Barcsen 1932. évi október hó 1-én; a C. szakasz magyar részéről Barcsen 1931. évi szeptember hó 11-én, a szakasz jugoszláv részéről Donji Miholjac 1932. évi október hó 13-án.
 22. A C. szakaszban 86 km hosszan a Dráva alkotja a határt, a szakasz Dolnij Miholjac községtől kb. nyolc km-re lévő pontig húzódik.
 23. MOL–K 69. – 1611. 1371/1932.-XIII. b. Jugoszláv – Magyar Határfelülvizsgáló Bizottság jegyzőkönyve C. szakasz.
 24. A D szakasz a Dráva és a Duna közti baranyai területet 83 km hosszan foglalja magában.
 25. MOL–K 69. – 1611. 1371/1932.-XIII. b. Jugoszláv–Magyar Határmegújító Bizottság jegyzőkönyve D. szakasz.
 26. Az E szakasz a Duna és a Tisza közötti területen húzódik 135 m hosszan.
 27. MOL–K 69. – 1611. 1371/1932.-XIII.b. Jugoszláv–Magyar Határmegújító Bizottság jegyzőkönyve E szakasz.
 28. MOL–K 69. – 1611. 1371/1932.-XIII.b. Jugoszláv–Magyar Határmegújító Bizottság jegyzőkönyve F szakasz.
 29. Az A szakasz az osztrák határtól egészen a Lendva folyónak a Murába való torkolatáig terjedt 95 km hosszan.
 30. Adovány csatorna – Lendva-patak, a Kerka-Mura vízrendszer egyik legjelentősebb mellékveze. Rövid magyarországi szakasza 6,8 km hosszú, szinte teljes szakaszán az államhatáron folyik. Átlagos mederszélessége 8–10 m, vízmélysége változatos, 0,6–1,8 m között változik.
 31. MOL–K 69. – 1611.1371/1932.-XIII.b. A jugoszláv–magyar határvonal helyreállítására kiküldött bizottság A szakasz jegyzőkönyve.
 32. A B. szakasz Felsőszemenyétől a Mura és a Dráva mentén a Barcsi vasúti hídig húzódott 17 km hosszan.
 33. MOL–69. 161. 137/1932.-XIII. b. Az Állami Földmérés részéről kiküldött Duchon Béla mérnök beszámolója az 1932. évi határmunkálatokról.
 34. A Mura igen szeszélyes folyó, mely évről évre nagyon változtatja medrét. Helyenként nagy darabokat szakít a partból, másutt iszapolt, szigeteket képez. Ezzel gazdasági kárt okoz a parti birtokosoknak, mert a víz a művelt szántóföldeket, erdőket sodor el, az új lerakódás, szigetképződés után pedig évtizedeken át használatlan bozotos, bokros homokzátony marad.

35. A geodéziai alap-ponthálózatból kiindulva távolság- és szögmérésekkel, azaz háromszögeléssel, vagy poligonmenet felvétele segítségével bármely további pont koordinátája meghatározható.
36. MOL–K 69. – 1611. 1371/1932.-XIII.b. Jugoszláv–Magyar Határfelülvizsgáló Bizottság B. szakasz jegyzőkönyve.
37. MOL–K 69. – 161. 137/932-XIII B. Jugoszláv–Magyar Határfelülvizsgáló Bizottság C. szakasz jegyzőkönyve.
38. MOL–K 69. – 161. 137/932-XIII B. Jugoszláv–Magyar Határfelülvizsgáló Bizottság munkájának értékelése 1932. november 7.
39. Ez az egyes kiadási ágak között a következőképpen oszlott meg: autóköltség: 1847, 28, fuvar és napszám: 1663, kő ára: 1102, 56, sofőr elszállásolása: 76, műszerszállítás: 14, 35, posta és vegyes kiadások: 9, 70, összesen: 4712, 89 Pengő. MOL–K 69. – 161.137/932-XIII B.
40. A jugoszlávoknál három állandó bizottsági tag volt, nyolc emberrel, és két autóval dolgoztak. Sem az embereket, sem, az autókat akkor sem bocsátották el, amikor nekik kellett viselniük az anyagi költségeket. Ez idő alatt, a jugoszláv munkások tétlenül álltak. A szükségleten felül több mint 200 követ rendelték és vitettek a helyszínre, melyek sokáig a határszéli kis falvakban elszórtan heverték. MOL–K 69. – 161. 137/932-XIII B.
41. MOL–K 69. 38/1936. Országhatárjelek állapota.
42. MOL–K 69. 34. 259/1936. szám IX. B. Jugoszláv határkö elhelyezése – átirat a Küm-nek.
43. OL. K 69. – 53089-Küm alispáni jelentés az országhatár önkényes megváltoztatásáról.

Felhasznált Irodalom

Suba János (1996): „Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése)” I. kötet 1996. Budapest. 45 p. Doktori értekezés (kézirat.) ELTE BTK könyvtár.

QUESTION MARKS OF THE NATION BUILDING IN KOSOVO

DR. REMÉNYI PÉTER adjunktus

LÉPHAFT ÁRON doktorandusz

Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar

Abstract

Nation building in Kosovo suffers from several problems, unresolved questions all of which have an effect overarching the borders of the youngest Balkan state. Among the above mentioned problems the authors focus on the most significant ones from a political geographical point of view, namely:

- The unsettled relationship between ethnic majority and minority which is problematic from a various point of views. On one hand Northern Mitrovica and adjacent municipalities under Serbian control pose an obstacle on territorial integrity of the state, also parallel structures had been created which challenges national sovereignty. On the other hand the involvement of the international community (USA, EU and institutions) in ethnic homogenization and in the maintenance of ethnic based regimes is also problematic.
- The relationship of Kosovo Albanians and Albanians of Albania as well as “panalbanism” has not got sufficient attention so far. Usually the question is answered by a prohibitive resolution or statement, but in the long run the bottom up processes cannot be stopped or denied by declarations.

1. Bevezetés

Európa legfiatalabb állama a Jugoszlávia felbomlását követő államosodási folyamat eddigi utolsó „szülötte” Koszovó. A függetlenség kikiáltása előtt (2008) soha államisággal nem rendelkező régió és lakossága előtt álló legnagyobb feladat a működőképes állam és az államhoz lojális nemzet megteremtése.¹ Mind az államépítés, mind a nemzetépítés² komoly kihívás és Koszovó esetében sem mentes az ellentmondásoktól. A nemzetépítés Koszovóban – szemben a nemzetközi segítséggel zajló államépítéssel – döntően „hazai” projekt, melyben a homogén nemzetállam megteremtése a fő cél.

A koszovói nemzetépítés számos problémával és eddig megnyugtatóan meg nem válaszolt kérdéssel terhes folyamat, melyek mindegyike túlmutat a legfiatalabb balkáni állam határain. Ezek közül politikai földrajzi szempontból a legfontosabbak, melyekre munkánkban ki kívánunk térni, megításunk szerint az alábbiak:

- Többség és kisebbségek rendezetlen viszonya, mely mind az állami szuverenitás (Észak-Mitrovica, párhuzamos struktúrák), mind a nemzetközi közösség szerepvállalása (asszisztálás az etnikai homogenizációhoz) szempontjából problémás.
- A koszovói-albán viszony és a „panalbanizmus” kérdése mindeddig nem került kellőképpen megvizsgálásra. A kérdést legtöbbször, mint a nemzetközi alapelvekkel ellentétes és a nemzetközi közösség ellenállását kiváltó folyamatot valószínűsítik az elemzők. Középtávon azonban a kérdés rendezése nem kerülhető meg.

2. Nemzetépítés a Nyugat-Balkánon

Nemzetépítés alatt – tisztában léve a fogalom sokrétű, egymással sokszor vitában álló, értelmezési lehetőségeivel – jelen munkánkban azt a komplex, hosszan tartó folyamatot értjük, minek következtében egy államterületen az adott államhoz lojális, az államot sajátjának valló, a hivatalos értékekkel azonosulni tudó és akaró nemzet jön létre, illetve a lakosság nemzeti identitása erősödik. A folyamat a modern nemzetek születésével kezdődik, a francia, angol stb. nemzetek évszázadokkal ezelőtt kikristályosodnak. A Balkánon a nemzetvé válás folyamata a történelmi okoknál fogva megkésett, egyes esetekben 20. század végi történet (bosnyák nemzet).³ Kelet-Közép-Európában fontos továbbá kiemelni, hogy az egykori kommunista politika a nemzeti kérdést mesterségesen háttérbe szorította, nem ez jelentette az államok ideológiai alapjait. A rendszerváltozásokat követően a térség minden államában felerősödtek a nemzeti identitást erősítő törekvések.

Az egykori Jugoszlávia esetében ezt tovább erősíti a jugoszláv, mint nemzet kialakítására való törekvés, a nemzeti sajátosságok csökkentése egy jugoszláv közösség létrehozására irányuló törekvéssel párhuzamosan.

* A kutatást az OTKA 75624 számú pályázata támogatta.

A délszláv állam felbomlása és annak módja a nemzeti érzéseket és az ehhez kapcsolódó ideológiák jelentőségét alapvetően növelte meg. Mindennek a hétköznapiakban is megjelenő szimbolikáját, lenyomatait nap, mint nap tapasztalhatjuk a térségben.

A terület és a nemzet összekapcsolásának igénye, a területen élő lakosság lojalitásának biztosítása minden utódállam esetében elsőrangú kérdés volt, a fegyveres konfliktusok legfőbb mozgatórugója is ez volt. Szemben azonban a korábbi évszázadok nemzetépítésével a 20. század végi Balkánon már többé-kevésbé kialakult, vagy éppen kialakuló nemzetekről beszélhetünk. Így a nemzetépítés alapvetően az azonos etnikumhoz és ezáltal nemzethez tartozók területi homogenitásának – és lehetőség szerint az elképzelt államterülettel egybeeső kiterjedésének – a megteremtésére irányult. Az etnikai homogenizációs törekvések így a 90-es évek legfőbb társadalmi folyamataiként jelennek meg a térségben, van ahol ez „sikerrel jár”, mint pl. Horvátországban, van ahol pedig államon belüli szegregációs folyamatok zajlanak le (Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia).⁴ A homogenizáció eszközei a diszkriminációtól a tömeggyilkosságokig széles skálán mozognak.

Koszovóban is hasonló folyamatok zajlottak le, mint a többi jugoszláv utódállam esetében. A független állam kialakítása felé vezető út egyik legfontosabb állomása itt is a terület és a nemzet egységének megteremtése volt, melyhez a nemzeti ideológiák szolgáltatta érvrendszer alapján minden eszköz felhasználható volt, csakúgy, mint szerb részről ennek megakadályozására.

3. Az etnikai struktúra átalakítása, mint a nemzetépítés eszköze

A jelenlegi koszovói etnikai struktúrák kialakulása hosszan tartó folyamatok eredménye, melyben a legutolsó fejezetet az albánság magasabb természetes szaporodási mutatói, valamint a szerbek Koszovóból való folyamatos kivándorlása együttesen jellemzik. Mindezeknek köszönhetően a 20. század második felében évről évre nőtt az albán lakosság aránya.⁵

Önmagában ez a tény is folyamatosan egyre homogénebbé tette Koszovót, aminek kiteljesedéséhez nagyban hozzájárultak a 90-es évek végének és a 2000-es évek elejének erőszakos etnikai homogenizációs folyamatai. Számításaink szerint Koszovó etnikai diverzitási indexe az 1991-es népszámlálás és a 2000-es évek elejének EBESZ becslései között eltelt időszakban 13 százalékpontot csökkent,⁶ mely masszív etnikai homogenizációt jelent.

A 13 százalékpontos csökkenés a jugoszláv utódállamok közül a vizsgált időszakban a második legmagasabb érték, Horvátország után. Természetesen, ahogy ezt korábbi munkáinkban kimutattuk, a szubnacionális terek etnikai változásainak értékei nagyságrendekkel térhetnek el az állam szintjén tapasztalttól. Koszovó esetében is számos olyan opstina van, ahol a homogenizáció értéke messze nagyobb a 13 százalékpontnál. Ilyenek többek között Zubin Potok és Kosovo Polje, ahol a változás 40 százalékpont körüli, amivel bekerültek az egykori Jugoszlávia 10 legnagyobb mértékben homogenizálódó opstinái közé. Azért is jó példa a fenti két település, mert Kosovo Polje albán „irányban” homogenizálódott, azaz elvesztette nem albán lakosságának döntő részét, amivel párhuzamosan jelentős albán beköltözés is megvalósult. Ezzel szemben Zubin Potok szerb „irányban” homogenizálódott, azaz elvesztette nem szerb lakosságát, miközben Koszovó más részeiről beköltöző szerbeknek adott otthont.⁷

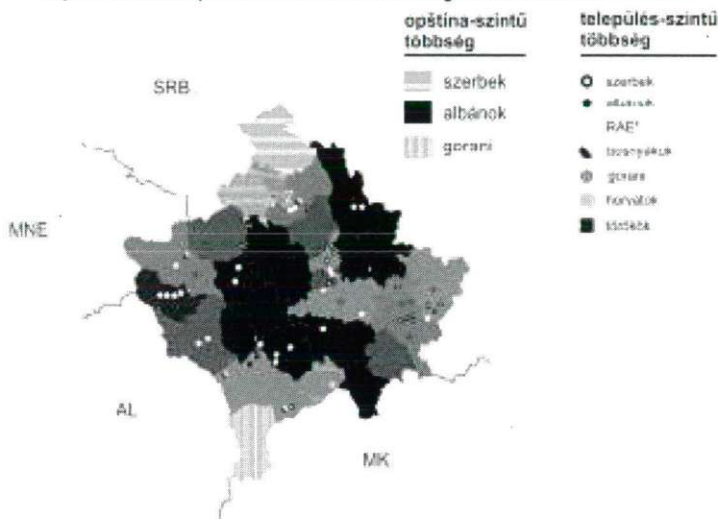
Az etnikai homogenizáció során elért „eredmény”, azaz az etnikailag homogén területek megőrzése érdekében szintén számos eszközt alkalmaz a koszovói elit. A szimbolikus épületek lerombolása, az egyes nemzetek identitását megtestesítő jelképek, településnevek eltávolítása, illetve ezzel párhuzamosan az új jelképrendszer és ikonográfia megteremtése a koszovói hétköznapiak részei. A koszovói identitás erősítésének legszembetűnőbb példái a háború albán szempontból hősi halottainak emelt emlékművek.

A belső etnikai törésvonal mentén szegregálódó lakosság képe rajzolódik ki a fenti folyamatok alapján, ahol a többségi albán társadalom az ország nagy részét ellenőrzi, kivéve a szerbek által többségében lakott és Belgrád informális védelmét és támogatását élvező északi opstinákat (Zvečan, Leposavić, Zubin Potok). Itt szerbiai támogatással egy többé-kevésbé szakadár terület jött létre, ahol a szerb többség nem hajlandó albán fennhatóság alatt élni, de a terület kiszakadását nem teszi lehetővé a nemzetközi rendszer. A kérdés rendezésének kulcsa egyértelműen Belgrádban van, hiszen szerb támogatás nélkül fenntarthatatlan rendszerről van szó.

Ugyanakkor sem a helyi szerbek, sem a belgrádi vezetés nem hajlandó a helyzet megváltoztatására (rendszeresek a nyilatkozatok a legfelsőbb szerb vezetés részéről, melyek elutasítják Koszovó elismerését, illetve szorgalmazzák annak megosztását).⁸ Az opstinák déli határai mentén államhatár-jellegű rendszerek épülnek ki a mozgást akadályozó és ellenőrző objektumokkal a két fél határmenti lakossága pedig nagy gyanakvással figyeli egymást, a határon történő átjárás rendkívül korlátozott, az utca embere mindkét oldal részéről elutasító a másik etnikum tagjaival szemben.⁹ A szerb többségű opstinák északi, szerbiai kapcsolatai erősödnek, állami támogatások, szociális transzferek, a közszolgáltatások biztosítása (oktatás, egészségügy), de még a politikai struktúrák (szerbiai választásokon való részvétel) is kiterjednek a koszovói szerb területekre. A helyzetet sem a pristinai kormány, sem a nemzetközi közösség helyi képviselői nem képesek megoldani Belgrád nélkül.

A függetlenség kikiáltása óta a koszovói elit igyekszik az ország etnikai feszültségeit enyhíteni, hiszen ez a nyugati támogatók jóindulatának fontos feltétele. Ennek érdekében Koszovó középső és délkeleti részén szerb többségű mini-opstinákat¹⁰ is létrehoztak, ahol etnikai alapú önkormányzati hatalommal rendelkezik a szóróványban élő szerb kisebbség.¹¹ A hivatalos koszovói politika ugyanezt ajánlja az északi szerbeknek is, egyelőre sikertelenül. Ráadásul a szerb lakosság egy része számára a Pristinával együttműködő opstinai vezetés minimum áruló, tagjai helyenként közvetlen fizikai bántalmazásnak is ki vannak téve.¹² Ezeken a településeken így párhuzamosan két szerb önkormányzat is működik, egy a régi, teljes opstinára kiterjedő (de jure) fennhatósággal, melyet Belgrád elismer, de Pristina nem és egy az újonnan létrehozott „mini-opstinák” területére kiterjedő jogkörökkel, melyet Pristina ismer el és Belgrád nem. Az előbbieket Belgrád az utóbbiakat Pristina támogatja.

1. ábra. Koszovó etnikai összetétele az EBESZ becslései alapján
Map 1. Ethnic composition of Kosovo according to the estimations of OSCE

Szerkesztette: Léphaft Áron az EBESZ térképe alapján, forrás: <http://www.osce.org/kosovo/>

A fenti folyamatok jól példázzák az etnikai alapú territorialás rendszerek létrejöttét Koszovóban, melynek alapjai a háború során lezajlott etnikai homogenizációval jöttek létre. Ezek fenntartásához és működtetéséhez etnoterritoriális intézményrendszerek és informális mechanizmusok is kapcsolódnak. Hasonlóan, mint Bosznia-Hercegovinában, nem az adminisztratív vonalak jelentik az áthághatatlan akadályt a két közösség között, hanem azok a társadalmi-politikai struktúrák, melyeket a két államrészben kiépítettek annak érdekében, hogy a másik közösséghez tartozókat diszkriminálják. Hívhatjuk ezeket akár etnokratikus berendezkedéseknek is, hiszen a demokratikus intézmények (választások, szabad média, szabad pártalapítás, független bíróságok...) meglete mellett etnikai alapú rendszerek jönnek létre.¹³ Ezek legfőbb elemei az etnikai alapú politizálás, a közalkalmazotti állások és az állami vállalatok munkahelyeinek etnikai alapú betöltése (utóbbiban a szerbek aránya 1% alatti), az igazságszolgáltatási (szerbül beszélő ügyészek, bírák hiánya)¹⁴ oktatási rendszerek (etnikai alapú tantervek az iskolákban) etnicizáltsága,¹⁵ az ingatlanulajdonlás informális szabályai stb.¹⁶ Az intézményrendszer etnikai alapú működése mellett a hétköznapi szimbolikájában, a médiában, a tankönyvekben, az utcai művészetben, a hivatalos emlékművekben és szimbólumokban egyaránt tetten érhető a két csoport közötti feszültség. Ennek fókuszpontjában napjainkban legnagyobb részt az északi szerb többségű opstinák déli határvonala áll. Ennek következtében nem csak Koszovó nemzetközi elismertsége nem teljes, hanem a területi integritása sem, melynek rendezése legalább akkora feladat, a következmények pedig nem kevésbé súlyosak, mint Koszovó függetlenségének kivívása és elismertetése.

4. Az albán-albán kérdés

A koszovói nemzetépítés kapcsán nem lehet megkerülni az Albánia és Koszovó közötti viszony kérdését. A nemzetépítés hosszan tartó folyamat, melynek a kimenetelét, eredményét nem lehet előre predesztinálni. Koszovó kapcsán két alapvető lehetőséget lehet számításba venni. Az egyik egy folytatódó szétfejlődési folyamat, mely a Koszovói szerb uralom kezdetével indult és végével zárulni látszik. Amennyiben a szétfejlődés

folytatódik és fokozatosan megeremtődik egy életképes és fenntartható koszovói identitás akkor idővel létrejöhét egymás mellett élő két nemzet is a román és a moldáv mintájára. Ehhez azonban nagyon erős, felülről jövő és kimondottan koszovói nemzetépítés kell, továbbá egy olyan erő, mely évtizedeken keresztül megakadályozza a két albán állam és társadalmak közeledését. Jelenleg egyikre sem látunk komoly esélyt, hiszen a nemzetközi tiltás csak az állami egyesülésre vonatkozik.

A másik forgatókönyv egy folyamatosan integrálódó albán szállásterülettel számol, melyben egy természetes összenövési folyamat keretében lépésről lépésre valósul meg a két állam integrációja. Ezt a verziót látszanak erősíteni azok az alulról jövő folyamatok, melyek a lakosság, mindenek előtt a fiatalság körében, a média, a felsőoktatás területén, a kultúrában megfigyelhetők. Az államközi, közlekedési, gazdasági kapcsolatok erősítése megeremti mindennek a technikai feltételeit is. Nyelvi akadályok nem lévén a két ország számos stratégiai területen rendkívül erős kapcsolatokat épített ki egymással. Ilyenek a felsőoktatási hallgatók intenzív államközi ösztöndíjai,¹⁷ az Albániában tömegesen képzett koszovói köztisztviselők,¹⁸ az albániai média koszovói térhódítása stb. Elsősorban a fiatalok körében népszerű a pánalbán gondolat, mely középtávon (20 év) a pristinai politikai elemzők szerint is elvezet az egységesüléshez,¹⁹ de megjelentek már az albán egység gondolatot hivatalosan is hirdető pártok (Vetevendosje, mely a legutóbbi választásokon 12% feletti eredményt ért el dacára az ellene irányuló állítólagos választási visszaéléseknek) és egyes közvélemény kutatásokban is többségben vannak a Nagy-Albániát támogatók (Albánia 63%, Koszovó 81% Macedónia 53% 2010-ben).²⁰

Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi közösség nem fog hozzájárulni az állami szintű egyesüléshez, ezt számos amerikai és európai politikai vezető kinyilvánította már. Más kérdés, hogy megakadályozható-e egy folyamatos integrálódási folyamat, melyben lépésről lépésre közeledik egymáshoz a két állam. Első lépésként a kultúra és az oktatás területén lehet szorosabbra fűzni a kapcsolatokat, majd a gazdaságban, melyet követhet a jogrendszerek egységesítése, közös kormányváltások, „schengenizálódó” albán határok, valutaunió stb. A tényleges állami egység megeremtése így másodlagos, illetve a megfelelő külső környezethez kötött kérdéssé válhat.

5. Konklúziók

A koszovói nemzetépítés beleillik a nyugat-balkáni és tágabban a kelet-közép európai nemzetépítési folyamatokba. A posztoszocialista térségben mindenhol tapasztalunk hasonló folyamatokat a bipoláris világrend felbomlását követően, melyek közül nem egy – köztük a koszovói is – erőszakos, etnikailag diszkriminatív és homogenizáló jellegű. Ennek keretében, mivel nincs lehetőség az állam teljes etnikai homogenitásának kialakítására belső megosztottság jön létre, élesen elkülönül egymástól szerb és albán szállásterület, ahol (mindenek előtt a szerb oldalon) etnikailag determinált rendszerek jönnek létre. Ezáltal nem csak a nemzetközi elismertség válik problémássá, hanem a területi integritás is.

Szemben a többi hasonló nemzetépítéssel, Koszovóban nem csak a többségi nemzet identitásának megeremtése, az állammal szembeni lojalitás erősítése és az államterület etnikai homogenitásának kialakítása jelentkezik fontos feladatként. A Koszovói lakosság többségének etnikai hovatartozásával megegyező etnikumú és anyanyelvű szomszéd Albániához és albánokhoz való viszony tisztázása is a koszovói nemzetépítés integráns része. A jelenlegi politikai és gazdasági elitek számára – hasonlóan a nemzetközi közösség állásfoglalásához – nem kívánatos Nagy-Albánia megeremtése. Hosszú távon azonban nem látszik más fejlődési irány az alulról építkező folyamatok vizsgálata során, mint a nemzeti integráció lassú és folyamatos megvalósulása.

Jegyzetek

1. Koszovó függetlenné válásának folyamatáról lásd többek között Juhász József–Magyar István–Tálas Péter–Valki László (2000): Koszovó. Egy válság anatómiája. Osiris, Budapest, 392 p.; Gulyás László (2008/a): Centrifugálisból centripetális Tito kísérlete a koszovói kérdés rendezésére 1945–1980. Közép-Európai Közlemények 2008/2. szám. No. 2. 56–63. p.; Gulyás László (2008/b): Nyolc év Koszovó történetéből (1999. június 10.–2007. december 10.) Mediterrán és Balkán Fórum. 2008 október. II. évfolyam 3. szám 8–17. p.
2. A kérdéssel bővebben lásd: Rada Péter (2006): A nem működő államok újjáépítésének dimenziói. Külügyi Szemle 3–4. sz. pp. 234–263., vagy Nagy Károly (2010): Államépítés a XXI. században. Európai Tükör 15. évf. 1. sz. pp. 74–85., illetve Linz, Juan José (1993): State Building and Nation Building. European Review, Vol. 1., No. 4., pp. 355–369
3. Végh Andor (2012): Minorities, mother countries, majority on the western Balkans. Revista de Historia Actual Online 27: pp. 83–101.
4. Reményi Péter (2010): Some aspects of demographic consequences of the breakup of former Yugoslavia. In: Tarrósy István–Susan Milford (eds): The Western Balkans: Lessons from the past and future prospects – A view from the Danube Region. Proceedings of the 7th DRC Summer School, Pécs, pp. 41–54.
5. Végh A. (2012): i. m.
6. Reményi Péter (2009): Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. Balkán Füzetek Különszám I. pp. 122–129.
7. Reményi P. (2009): i. m.

8. Például: Ivica Dacic, Szerbia miniszterelnöke kijelentése Koszovó felosztásáról a Southeast European Times online hírportálon: Belgrade, Pristina relaunch dialogue amid tension, http://setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/10/09/feature-01 letöltve: 2012. október 11., vagy Tomislav Nikolic nyilatkozata Koszovó el nem ismeréséről a Tanjug portálján: Nikolic: Kosovo is part of Serbia, <http://www.tanjug.rs/news/59291/nikolic--kosovo-is-part-of-serbia.htm> letöltve: 2012. október 11.
9. Szóbeli közlések Kosovska Mitrovacában, Trepčában és Pristinában 2012. augusztus 28–31. között.
10. Klokot Vitinából, 5050 fős lakossággal melyből 3350 szerb, Gračanica Kosovo Polje, Priština és Lipljan területeiből 23 050 fős lakossággal, melyből 19 200 szerb, Parteš és Ranilug, mindkettő Gnjilane-ből, közel 100%-os szerb etnikai aránnyal előbbi 5200, utóbbi 5800 fős lakossággal.
11. International Crisis Group (ICG) (2012): Setting Kosovo Free: Remaining Challenges. Europe Report No. 218. 30 p.
12. Szóbeli közlés Gračanicában 2012. augusztus 30., illetve ICG 2012. i. m.
13. Bővebben lásd: Yiftachel, Orel–Ghanem, As'sad (2004): Understanding 'ethnocratic' regimes: the politics of seizing contested territories. Political Geography, no. 23 pp. 647–676., Reményi Péter (2011): An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina. Eurolimes, vol 11. spring pp. 129–141.
14. ICG 2012 i. m.
15. M. Császár Zsuzsa (2011): The Western Balkans – Education Systems, with Special Respect to Minority Education. In. Kobolka István–Pap Norbert (eds.) European Perspective and Tradition - Western Balkans. Budapest, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, pp. 231–278. és OSCE Mission in Kosovo (2009): Kosovo non-majority communities within the primary and secondary educational systems. Department of Human Rights and Communities. hely nélkül.
16. ICG 2012 i. m. és szóbeli közlések Prishtinában 2012. augusztus 30–31. között.
17. Szóbeli közlés Peć/Peje, 2012. szeptember 1.
18. Szóbeli közlés Pristina 2012. augusztus 30.
19. Szóbeli közlés Pristina 2012. augusztus 30.
20. Gallup Balkan Monitor 2010. p. 48. www.balkan-monitor.eu letöltve 2012. október 11.

Felhasznált irodalom

- International Crisis Group (ICG) (2012): Setting Kosovo Free: Remaining Challenges. Europe Report No. 218. 30 p.
- Gulyás László (2008/a): Centrifugálisból centripetális Tito kísérlete a koszovói kérdés rendezésére 1945–1980. Közép-Európai Közlemények 2008/2. szám. No. 2. 56–63. p.
- Gulyás László (2008/b): Nyolc év Koszovó történetéből (1999. június 10.–2007. december 10.) Mediterrán és Balkán Fórum. 2008 október. II. évfolyam 3. szám 8–17. old.
- Juhász József–Magyar István–Tálas Péter–Valki László (2000): Koszovó. Egy válság anatómiája. Osiris, Budapest, 392 p.
- Linz, Juan José (1993): State Building and Nation Building. European Review, Vol. 1., No. 4., pp. 355–369.
- M. Császár Zsuzsa (2011): The Western Balkans – Education Systems, with Special Respect to Minority Education. In. Kobolka István–Pap Norbert (eds.) European Perspective and Tradition - Western Balkans. Budapest, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, pp. 231–278.
- Nagy Károly (2010): Államépítés a XXI. században. Európai Tükör 15. évf. 1. sz. pp. 74–85.
- OSCE Mission in Kosovo (2009): Kosovo non-majority communities within the primary and secondary educational systems. Department of Human Rights and Communities. hely nélkül
- Rada Péter (2006): A nem működő államok újjáépítésének dimenziói. Külügyi Szemle 3–4. sz. pp. 234–263.
- Reményi Péter (2009): Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. Balkán Füzetek Különszám I. pp. 122–129.
- Reményi Péter (2010): Some aspects of demographic consequences of the breakup of former Yugoslavia. In. Tarrósy István–Susan Milford (eds): The Western Balkans: Lessons from the past and future prospects – A view from the Danube Region. Proceedings of the 7th DRC Summer School, Pécs, pp. 41–54.
- Reményi Péter (2011): An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina. Eurolimes, vol 11. spring pp. 129–141.
- Yiftachel, Orel–Ghanem, As'sad (2004): Understanding 'ethnocratic' regimes: the politics of seizing contested territories. Political Geography, no. 23. pp. 647–676.
- Végh Andor (2012): Minorities, mother countries, majority on the western Balkans. Revista de Historia Actual Online 27: pp. 83–101.

Internetes források

- http://setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/10/09/feature-01 letöltve: 2012. október 11
- <http://www.tanjug.rs/news/59291/nikolic--kosovo-is-part-of-serbia.htm> letöltve: 2012. október 11.
- Gallup Balkan Monitor 2010. p. 48. www.balkan-monitor.eu letöltve 2012. október 11.

REGIONÁLIS MINTÁZATOK A PRESZÓKRATIKUS FILOZÓFIÁBAN. 2. RÉSZ. A GÖRÖG FILOZÓFIAI KULTÚRA KORAI DIFFÚZIÓJA

REGIONAL PATTERNS IN PRESOCRATIC PHILOSOPHY. PART TWO. THE EARLY PHASE OF THE DIFFUSION OF GREEK PHILOSOPHICAL CULTURE

MOLNÁR GÁBOR PhD, adjunktus
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

The paper continues the exploration of the local sociocultural factors that might have contributed to the genesis and development of early Greek philosophy. The following classification is suggested for the constituents of a philosophical-scientific culture that can become objects of—possibly separate—diffusion processes: (a) pieces of information, knowledge of facts, (b) isolated (decontextualized), or even fragmentary, views, (c) belief complexes, (d) intellectual activities, (e) social roles, and (f) scientific instruments. The difference between isolated views and systematized complexes of ideas is of particular importance since they can contribute to the spreading of philosophy in different ways and at different degrees. This in turn makes necessary to give a brief survey of later forms of interpersonal knowledge transfer within Greek philosophy, especially in the sophistic and Socratic periods, before knowledge diffusion within the less documented era—Presocratic philosophy—can be investigated.

Bevezetés

Előző írásomban¹ a preszokratikus filozófia történetének első két fázisát igyekeztem tudásszociológiailag rekonstruálni: milétoszi kialakulását, valamint kiáramlását a környező görög városokba. A következőkben ez utóbbi ponton veszem föl a fonalat, és a tudás átadásának lehetséges mechanizmusait vizsgálom.

Mindenekelőtt, ha a görög filozófiai-tudományos kultúra terjedéséről beszélünk, érdemes megkülönböztetnünk

- adatokat, információkat, tényismereteket,
- elszigetelt (dekontextualizált) nézeteket, nézettöredékeket,
- nézetkomplexumokat,
- intellektuális tevékenységformákat,
- szociális szerepeket és végül
- ismeretszerzési eszközök terjedését.

Ezek közül (a) és (f) inkább a kultúra tudományos összetevőjéhez kapcsolódhatott, a filozófiai komponens esetében (b) és (c), valamint az őket előállító és felhasználó intellektuális tevékenységek (d) terjedése jöhet szóba. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a tudomány és a filozófia közötti számunkra természetes különbségtétel a vizsgált korban korántsem biztos, hogy magától értetődő volt.² Továbbá az egyik tudásterületen elért eredmények még akkor is hatással lehetnek a másik területen mutatott teljesítményre, ha történetesen maguk a vizsgált személyek különböző területeknek tekintik őket. Meggyőződésem szerint a milétosziak intellektuális teljesítménye – filozófiai teljesítményüket is beleértve – jelentős részben a város „hiperaktív” gyarmatosítása során felhalmozódott geográfiai, csillagászati, etnográfiai stb. ismeretekre, adatokon alapult,³ másrészt az a tudás kultivációjához és gyakorlati alkalmazásához szükséges eszközök (térkép, gnómón stb.) birtoklásán.⁴

A társadalmi szerepek (e) terjedését ismét csak érdemes elkülönítenünk a technikai jellegű tevékenységektől (d). Ugyanaz a szellemi tevékenység ugyanis meglehetősen eltérő intézményesített viselkedésszisztemekbe (például a „pap”, a „tudós” vagy a „világi bölcs” szerepébe) ágyazódva egyaránt végezhető,⁵ és a tevékenység átvételével együtt korántsem biztos, hogy az eredetileg hozzá kapcsolódó szerepmintát is átveszik.

Ami (b) és (c) különbségét illeti, úgy vélem, ennek különös figyelmet érdemes szentelnünk, ha a filozófia korai elterjedését szeretnénk rekonstruálni. Jelentőségének belátásához azonban kissé távolról, a görög filozófia későbbi korszakából kell kiindulnunk.

Steiger Kornél a következőképpen jellemzi a 4–3. századi filozófusok működését:

„A filozófiai gondolatmenet fölépítésének folyamata nem nyilvánosan megy végbe; a filozófus csak a konklúziót hozza nyilvánosságra [...] Stratégiai oka van annak, hogy a szókratikus filozófus nem világítja meg érveinek és rejtvényeinek nyelvi-logikai hátterét. Ez a tulajdonsága őt magát kiismerhetetlenné, gondolkodásmódját pedig követhetetlenné teszi. Tudható, hogy a megairai paradoxonok és Antiszthenész sajátos nyelvfelfogása mögött rengeteg elméleti megfontolás lappang, amelyre vonatkozóan már az ókorban is csupán találgatások hangzottak el.”⁶

Steiger szerint e jellemzőjük szembeállítja a szókratikus és hellenisztikus filozófusokat Platónnal, akinek dialógusaiban Szókratész nyilvánosan építi fel gondolatmenetét, mintegy betekintést enged beszélgetőtársainak – és az olvasónak – gondolkodása műhelytitkaiba.

Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni a fenti állításban rejlő paradoxont, hiszen valójában nem Platón, hanem az általa ábrázolt Szókratész az, aki e tekintetben szemben áll a szókratikus filozófusokkal,⁷ miközben Platón esetében nemcsak a saját filozófiai tanításához való eljutás folyamatát borítja lepel, de már az is kérdéses, hogy mi a saját álláspontja (a dialógusok Szókratésze mennyiben tekinthető Platón szócsovének, a különböző dialógusok eltérő álláspontjai hogyan viszonyulnak egymáshoz és hogyan viszonyulnak Platón állítólagos iratlan tanaihoz).

De vajon tekinthetjük-e a platóni Szókratészt – legalábbis ebben a vonatkozásban – a történeti Szókratész többé-kevésbé hiteles ábrázolásának? Xenophón Szókratész-ábrázolása ezt jobbra megerősíti.⁸ Arisztophanész Szókratész-paródiája viszont a *Felhőkben* meglehetősen más képet sugall: ott Szókratész zárt iskolát működtet, a „Gondolkozdát”, amelybe beavatás révén lehet bekerülni (258), és amelynek tanítása „szent-titok” [*mystéria*] (143), „[a]zt tudni csak tanítványnak szabad” (140).

Akár alaptalanul vetítette rá Szókratészre és körére a komédiaköltő az ezoterikus tanokkal foglalkozkodó, a társadalomtól elzárkózó iskola képét, akár arról van szó, hogy Szókratész életpályájának korábbi és későbbi szakasza közötti különbség tükröződik Arisztophanész és Platón eltérő ábrázolásában, akár, végül, a teljesen nyilvánosan tanító Szókratész csupán Platón és tanítványtársai kreációja volt, az nyilvánvaló, hogy efféle zárt közösségre ismerünk legalább egy példát a görög filozófia korábbi történetéből: a püthagoreusokat.⁹

Ahelyett azonban, hogy a püthagoreus filozófiáig visszazsaladnánk az időben, vagy komolyan vennénk Burnet és Taylor nem igazán népszerű hipotézisét a püthagoreus Szókratészről, nézzük meg azt a szellemi közeget, amelyet lényegesen megalapozottabban, dokumentáltabban rekonstruálhatunk Szókratész köré: a szofista mozgalmat.

A *Nagyobbik Hippiaszban* Szókratész a szokásos iróniájával lép fel a szofisták, név szerint Gorgiasz, Prodikosz, Prótagorasz – és persze főként beszélgetőtársa, Hippiasz – ellen. Mint mondja, „a hajdani nagynevű bölcsek [...] mindannyian, vagy legalábbis többségük egyértelműen távol tartották magukat a politikától” (281c4–8),¹⁰ és közülük „soha senkinek nem jutott eszébe, hogy fizetséget kérjen, vagy hogy mindenféle népségnek saját bölcsességéről előadásokat tartson” (282c6–d1), ám azóta a szofisták mestersége olyan fejlődésen ment keresztül, hogy a régi bölcsek a maiakhoz képest „gyenge kezdők” (281d3–7). Kerferd szerint¹¹ Platón, Xenophón, illetve az általuk ábrázolt Szókratész igazi kifogása a szofisták gyakorlatával szemben éppen az, hogy megkülönböztetés nélkül árulják bölcsességüket, és ezáltal bárki hozzájuthat, aki csak meg tudja fizetni. Ennek téjét akkor értjük meg igazán, ha meggondoljuk, hogy az általuk kínált bölcsességnek része volt a tanítvány felkészítése az államügyekben való részvételre. Ugyanakkor, amint arra Kerferd maga is felfigyel, korántsem biztos, hogy a tanítványok válogatás nélküli elfogadása jellemző volt valamennyi szofistára. Magánál Platónnál is (*Prótagorasz* 310d6–e3) igencsak aggódik a tehetséges ifjú Hippokratész, vajon a dialógus címszereplője vállalta-e a tanítását. Persze amit a neves szofista megtehetett, azt kevésbé ismert kollégája már feltétlenül engedhette meg magának, így e tudáshoz mégis csak hozzáférhettek arra érdemteleknek is. A pénzért tanításnak azonban van egy másik negatív következménye is, amelyet Kerferd nem vesz számításba. Ha ugyanis a tudást pénzért árulják, a szegényebb sorú tehetségek mindenképpen kirekesztődnek belőle. Erről, amennyiben hihetünk Platónnak, a kevésbé jómódú Szókratésznek személyes tapasztalata volt:

„...ha meghallgattam volna Prodikosz ötvendrachmás előadását, ahol amint ő állítja, éppen ebben a témában szerezhet jártasságot a közönség, akkor semmi akadálya nem volna, hogy megtudd tőlem mi az igazság a nevek helyességét illetően. De hát én ezt az előadást nem hallottam, csak az egydrachmásat...” (*Kratülosz* 384b2–c1)

Ebből persze nem feltétlenül kell Szókratész demokratikus beállítottságára következtetnünk, inkább a plutokráciával szembeállított meritokratikus (vagy pontosabban: talentologikus) elv képviselőt láthatjuk benne.

Érdemes azonban közelebről is megnézni a szofisták tanítási gyakorlatát:

„...itt van például Gorgiasz, a híres leontinoibeli szofista, aki, mikor hazája követeként hivatalos ügyben járt nálunk, [...], a nép előtt is kiváló szónoknak bizonyult, aztán előadásokat tartva és az ifjakat tanítva magánemberként is alaposan megszede magát városunkban.” (Nagyobbik Hippiasz 282b4–c1)

Szókratész rögtön utána szinte pontosan ugyanezt elismétli meg Prodikosszal kapcsolatban is. Vagyis mindketten háromféle beszédet tartottak:

- (1) nyilvános beszédet közügyekben,
- (2) nyilvános előadást (*epideixisz*) magánemberként, és
- (3) vélhetően nem nyilvános órákat magánemberként ifjaknak.

A sorrend nyilvánvalóan nem véletlen. A szofista nyilvános megszólalása közügyben (a nép vagy a tanács előtt) alapozza meg hírnevét, ezért számíthat közönségre magánemberként tartott epideiktikus előadásán. Ez utóbbi pedig arra szolgál, hogy jól fizető tanítványokat toborozzon magának. Tanítvány és tanítvány között azonban számottevő különbség lehetett. Egyrészt, mint a *Kratülosz*-ból vett fenti idézet mutatja, a tanítvány saját vagy apja pénztárcájától függően mélyebb vagy felszínebb oktatásban részesülhetett. Másrészt, különbség volt azok között a tanítványok között is, akik meghatározott gyakorlati tudás elsajátítása végett szegődtek a szofista tanítványául (akár közéleti, akár magánjellegű tudást igyekeztek megtanulni tőle), feltehetően csak arra az időre, amíg városukban tartózkodott, és azok között a szorosabb értelemben vett tanítványok között, akik maguk is szofistává kívántak válni, ezért állandó kíséreléssel szegődtek.¹²

Noha a szofista filozófus nem fukarkodik a szavakkal, ha nyilvánosan kell megjelenie, sőt, élvezettel tobzódik bennük – ellentétben szokratikus-hellenisztikus utódjával, aki tettek, gesztusok, vagy tömör, velős mondanások, *apophthegmák* révén filozófál nyilvánosan¹³ –, valódi filozófiai tanítását ugyanúgy nem lehet elsajátítani másként, csak ha tanítványául fogad és bizalmasan beavat minket. A túláradó szóbőség éppúgy a filozófiai tartalom elrejtésére szolgál, mint a lakonikus megnyilvánulás.

Szociológiai értelemben a két korszak között további különbségeket is találunk. A szofisták által kínált tudás (vagy legalábbis egy része) a vagyonszármazékok számára jelentős használati értékkel bírt, ugyanakkor szűkös erőforrás volt, expanzióban levő felvevőpiacon. (Noha a szofista filozófusoknak maguknak is nyilvánvalóan tenniük kellett azért, hogy tevékenységük iránt keresletet támasszanak, az i. e. 5. század közepén nemcsak a periklészi Athénben, de Hellasz szerte igény volt szolgáltatásaikra.) Az i. e. 4–3. század szokratikus és hellenisztikus filozófusai ellenben már nem a társadalmi-politikai életben az elit számára hasznosítható tudást kínálnak (nem is beszélve arról, hogy maga a társadalmi-politikai élet is jelentős átalakuláson ment át). Piacuk továbbá jórészt leszűkül Athénra (ebben az időszakban szinte minden filozófiai tevékenység ide összpontosult), ahol kiélezett harcot kellett vívniuk a potenciális tanítványokért az egyre szaporodó rivális irányzatokkal. Ez nemcsak a filozófiai iskolák közötti érintkezésének harciasabbá válását, vagy a mester iránt elvárt lojalitás fokozódását eredményezhette, de paradox módon még a tanítvánnyal szembeni szigor fokozódását is: a tanítványnak mind komolyabb próbatételeken kellett lojalitását bizonyítania, hogy kiérdemelje a bizalmat a mester ezoterikusabb filozófiai tanításainak megismerésére.

Xenophanész és a milétoszi tudományos-filozófiai kultúra korai diffúziója

Vajon – hogy kiindulól kérdéssünkhöz visszatérjünk – a szofistákat megelőző időszakban mennyiben voltak nyilvánosak a filozófiai nézetek? Írásom első részében Diels és Burnet nyomán azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a legkorábbi korszakban, az i. e. 6. század első felében a szinte kizárólag Milétoszra korlátozódó filozófiai-tudományos tevékenység valamiféle testület keretein belül folyt, amely vélhetően a gyarmatosítás szellemi koordinálásának ágense – és terméke – volt. E tudásmonopóliumról való lemondás legkézenfekvőbb kiváltójának pedig a perzsa veszélyt, illetve az ión városoknak a külső veszélyre adott reakcióját, egy pánióv vallási (és talán katonai) szövetség kialakulását vagy megerősítését tekintettem, valamikor az i. e. 546-ot megelőző időszakban.

Azonban – hipotetikus voltán túl – van egy másik el nem hanyagolható nehézség is ezzel a rekonstrukcióval. A milétoszi „filozófusokról” szóló valamennyi korai testimónium úgy mutatja be őket, mint a tudásukat gyakorlatban alkalmazó vagy könyv formában a nyilvánosság elő táró személyeket. Mit sem hallunk azonban valamiféle iskolai szerveződésről, tanítványokról, mélyebb ismeretek és ismeretszerzésre alkalmas készségek átadásáról. Thalész napfogyatkozást jelez előre a görögöknek, folyót terel el egy hadsereg számára és földrajzi ismereteken nyugvó politikai tanácsot ad, Anaximandrosz gyarmatot alapít, csillagászati eszköz (az ún. gnómón) használatát vezeti be Spártában, földrendést jelez előre, térképet és könyvet tesz közzé. Hekataiosz

ismét csak politikai tanácsadásra használja földrajzi ismereteit, szintén térképet és könyvet ad közre (valószínűleg Anaximandrosz térképének javított kiadását). Akármennyi is igaz ezekből, a tettekben, nincs bennük nyoma annak a kettősségnek, amely a későbbi filozófusok tevékenységére jellemző: a nyilvánosságra hozott tudás és a csak a szorosabb tanítványi körnek átadott („ezoterikus”) tudás kettősségének. A milétoszi filozófus, úgy tűnik, nem fogad tanítványt. Vagy ha mégis (és erre utal a tudás gyors akkumulációja a korabeli Milétoszbán), akkor kizárólag saját városa feltehetően előkelőbb polgárai közül, vagy még annál is szűkebb körből, valamiféle testület, kollégium keretein belül.

Akkor viszont hogyan ment végbe a milétoszi tudományosság diffúziója, disszeminációja a környező ión városokba? Hogyan juthatunk el az egy város monopóliumaként birtokolt tudástól ahhoz a késői preszokratiában tapasztalt helyzethez, hogy Görögország legkülönbözőbb vidékein „támadnak” filozófusok, akik újabb és újabb elméletek, álláspontok kidolgozásával járulnak hozzá a mind kifinomultabb filozófiai-tudományos diskurzushoz? E változás megértéséhez két személy működését kell megértenünk: a kolophóni Xenophanészét és a szamoszi Püthagoraszét. Közülük az alábbiakban Xenophanészszal foglalkozunk.

A kolophóni gondolkodó esetében a korai görög filozófiában egészen kivételes módon saját szavait használhatjuk a datálásra (8. töredék; DK 21 B 8):

„Hét esztendőm múlt immár el a hatvanon is túl:
űzve a gondolatom hellaszi földeken át;
s még huszonöt múlt el születésemtől is eladdig,
hogya ezekről még jól tudom én a valót.”

(Marticskó József fordítása)

Eszerint 25 évesen kezdte meg hosszú, legalább 67 évig tartó vándorlását Görögország szerte, a későbbi hagyomány szerint főként Szicíliában. A vándorlás kezdetét rendszerint Iónia i. e. 546/45-ös perzsa meghódításához kötik.¹⁴ Erre utal egy másik töredéke, amely a következő kérdéseket javasolja, ha egy téli lakomán (netán az ión emigráció összejövételén?) ismerkedésre kerül a sor (22. töredék, DK 21 B 22, 3–5. sorok):

„Honnan jössz, ki vagy és hány éves, drága barátom?
s mekkora voltál már, amikor megjöttek a médek?”

(Marticskó József fordítása)

A méd, azaz perzsa bevonuláskor betöltött életkornak a társas ismerkedésben tulajdonított különös jelentőség alapján kézenfekvőnek tűnik Hermann Fränkelnek azt feltételezni, hogy ez volt az az esemény, amely Xenophanész saját élettörténetében is a töréshez, szülőföldje elhagyásához vezetett.¹⁵ Ha ebből a feltevésből kiindulva számoljuk ki születési évét, akkor nagyjából i. e. 570-et kapunk, a 8. töredéket pedig eszerint 478 körül írta.¹⁶

Fennmaradt verses töredékeit (legalább is az értékelhető hosszúságú töredékeket) tartalmilag nyolc csoportba sorolhatjuk:

- a) önéletrajzi reflexió (B 8),
- b) a társasági élet költészete (B 1, 5, 6, 22),
- c) morális és politikai tanítást megfogalmazó szövegek (B 2–3),
- d) parodisztikus filozófiai kritikák (*szilloszok*) (B 7),
- e) ismeretkritikai szövegek (B 18, 34–36, 38),
- f) valláskritikai szövegek (B 11–12, 14–16),
- g) konstruktív teológiai szövegek (B 23–26),
- h) természetfilozófiai szövegek (B 27–33).

Ezek közül az első négynek nem kellett feltétlenül kapcsolódnia a milétoszi eredetű tudományossághoz, de igazából e), f) és g) esetében sincs egyértelmű bizonyíték milétoszi hatásra. Egyedül Xenophanész természetfilozófiai-termesztudományos tanítása az, amelyet nehéz lenne e hatás nélkül magyaráznunk.

Ha azonban e hatás pontos körülményeit szeretnénk rekonstruálni, rögtön abba a nehézségbe ütközünk, hogy a rendkívül hosszú életű költő-filozófus esetében többnyire nincs támpontunk fennmaradt szövegeinek datálására, különösen a tanító jellegű szövegek esetében.¹⁷ Egy-egy töredék írható az i. e. 6. század közepén (akár még Ióniában), de az 5. század első negyedének végén is.

Kérdéses az imént nyolc területhez sorolt szövegek közötti viszony is, pontosabban azok között a szövegek-körpuszok közötti viszony, amelynek töredékeit alkotják. Ha Xenophanész majdnem hetven éven keresztül tevékenykedett költőként, akkor persze arra számíthatunk, hogy nagyszámú verset írt. elegendő lenne persze csupán azt tudni, hogy természetfilozófiai gondolatait egyetlen tankölteményben foglalta-e össze, mint Parmenidész, vagy rövidebb költői művek sorozatában (esetleg életműve különböző korszakaiban), netán más témá-

jú szövegrészekkel összefűzve (gondoljunk a homéroszi hasonlatok természetrajzára, vagy – más kultúrából véve példát – a bibliai zsoltárok némelyikébe beleszőtt kozmogóniai és természettudományos nézetekre). Egy támpontunk talán csakugyan van arra, hogy Xenophanész természetfilozófiai és teológiai töredékei egyetlen mű részei voltak. Ez a 34. töredéke (DK 21 B 34, 1–2 sor):

„Senki se tud bizonyost és senki se lesz aki tudva
értse az isteneket s amiről itt szökök, a mindent...”
(Marticskó József fordítása)

Az istenek és a mindenség együttes szerepeltetése feltehetően arra utal, hogy ez a szkeptikus töredék egy Xenophanész teológiáját és természetfilozófiáját egyaránt tartalmazó költői mű előhangjában szerepelt.¹⁸

Az igazán fontos kérdés azonban az, vajon a kolophóni születésű, ám ifjúkorában hontalanná váló költő hogyan jutott hozzá a milétoszi természetfilozófiai tudáskészlethez. Ha elfogadjuk, hogy ez a tudáskincs valóban a perzsa támadás előtt, i. e. 547/6 körül került ki Milétosz falai közül, jutott el legalábbis az ión szövetségi városaiba, még mindig meg kell magyaráznunk a tudásátadás konkrét módját, mechanizmusát.

Vajon a milétoszi gondolkodók, Thalész és Anaximandrosz tanítványokat fogadtak volna a környező városokból? A késői, regényes Püthagorasz-életrajzok magától értetődőnek veszik, hogy Püthagorasz ifjú korában Milétoszba ment Thalész től és/vagy Anaximandrosztól tanulni (*Porph.* V.P. 11; *Iambl.* V.P. 14), ezek azonban egészen bizonyosan késői spekulációk, noha persze előfordulhat, hogy „ráhíbáznak” az igazságra. Valójában akármilyen meglepő is, a preszókratikus filozófia egész történetéből csak olyan esetre van valamelyest is megbízható történeti adatunk, hogy amennyiben a mester és tanítványa nem azonos városból származtak, akkor a tanító költözött át későbbi tanítványa(i) városába (Püthagorasz és Anaxagorasz esetében szinte biztosan ez történt). A szofistáknál, különösen Prótágorasznál fordult elő, mint láttuk, hogy más városokból ifjak csatlakoztak hozzájuk vándorlásuk során, de hogy szülővárosukba vonzóttak volna valakit, arról nem tudunk. A püthagoreizmus és különösen Empedoklész esetében gyanakodhatunk arra, hogy a tanítvány ment mesteréhez, de igazából majd csak Szókratész lesz az, akinek kedvéért Athénba jönnek tanítványok (a megarai Eukleidosz, a kürnéi Arisztipposz és az éliszi Phaidón).

Visszatérve az ióniai diffúzió kérdéséhez: más lehetőségeket is számításba vehetünk. Előfordulhatott, hogy pusztán Anaximandrosz nyilvánosságra hozott könyvéhez fért hozzá Xenophanész (és Püthagorasz). Talán másolatot készítettek róla saját maguknak, amit magukkal vittek Magna Graeciába. Vagy esetleg létezett egy szélesebb – ám nyomtalanul eltűnt – ión intellektuális nyilvánosság, ahol a milétosziak eredményei szélesebb körben is terjedtek, megvitatták őket, továbbadták és esetenként tovább is fejlesztették? Platón dialógusai azt mutatják, hogy a szofista időszakban Athénban volt ilyesmi. De száz évvel korábban, Kisázsiaiában? Vagy – ez a másik véglet a városállamokon átnyúló intenzív tanító-tanítvány viszony feltevéséhez képest – nem is szakavatott nyilvánosság, hanem a valamelyest műveltebb társadalmi rétegek általános nyilvánossága közvetítette a milétoszi tudományosságot a szomszédos ión városokba, a téma iránt többé vagy kevésbé érdeklődő amatőrök szóbeszéde révén lehetett hallani „ezt-azt” Anaximandrosz és társai eredményeiről? Vagyis módszeresen átadott, előszóban elmagyarázott, bővebben kifejtett komplex tanítás helyett összefüggésükből kiragadott, érthetetlen vagy félreérthető nézetek, nézettöredékek formájában.

Történeti adatok híján, úgy vélem, egyetlen, eléggé bizonytalan út kínálkozik arra, hogy a fenti alternatívák közül legalább valószínűségi alapon dönteni tudjunk: ha Xenophanész fennmaradt tanításában tudnánk kimutatni, hogy a milétosziak hatása nem merült ki néhány kőszöveg, kontextusától megfosztott elmélettöredék ismeretében.¹⁹

Ióniából Magna Graeciába

Nemcsak arra a kérdésre kell azonban válaszolnunk, hogy hogyan jutott hozzá Xenophanész a milétosziak eredményeihez, de arra is, hogy e tudományos-filozófiai kultúra terjesztésében és továbbfejlesztésében milyen szerepet játszott. Vajon hol, mikor, miért és milyen közönség előtt kezdte el verseibe foglalt teológiai és természettani nézeteit hirdetni. E kérdések megválaszolása azonban már ugyanúgy egy következő tanulmány tárgya lehet csak, mint a másik valószínű közvetítő, Püthagorasz szerepének rekonstrukciója.

Miközben ugyanis Xenophanész Hellasz-szerte, főként Szicíliában hirdette milétoszi eredetű természetfilozófiáját és heterodox teológiai tanítását, a szamoszi Püthagorasz szintén elhagyta Ióniát és – feltehetően i. e. 530 körül – Dél-Itáliába költözött. Az általa indított szellemi mozgalom szigorú titoktartáson alapuló zárt, ezoterikus közösségként vagy ilyen közösségek hálózataként működött, amelynek belső szellemi életéről, különösen története első fél-háromnegyed évszázadában gyakorlatilag alig tudunk valamit. Mégis, jó okunk van feltételezni, hogy a görög filozófiai és tudományos kultúra későbbi alakulására, elterjedésére, egyfajta összgörög filozófiai nyilvánosság kialakulására a püthagoreus mozgalomnak lényegesen nagyobb hatása volt, mint Xenophanésznek.

1. Molnár 2012a.
2. Molnár 2012a-ban és 2012b-ben éppen amellel érveltem, hogy a milétosziak (Thalész, Anaximandrosz, Anaximenész, Hekataiosz és talán Hippodamosz) esetében olyan szellemi – és politikai – tevékenységek alkottak szerves egységet, amelyeket nemcsak számunkra, de már a klasszikus ókori szerzők számára is elkülönültek egymástól, ezért nem láthatók már az ókori adatközlők sem, hogy a felsorolt személyek ugyanannak a (feltehetően intézményesített) tevékenység-komplexumnak a végzéséről volt szó, eltérő hangsúlyokkal.
3. V. ö. Molnár i. m.
4. V. ö. KRS 162 skk. (a gnómonhoz), Kahn 1960, 82 skk. és Heide 1921, 242 skk. (a térképhez). A birtoklás alapulhat átvételen és saját innováción is, de az ismeretek előállításának szempontjából ez másodlagos jelentőségű.
5. Lásd ehhez Florian Znaniecki (1965 [1940]) klasszikus munkáját, valamint Molnár 2002-t és 2003-at.
6. Steiger 2010, 44–45. További jellemzők Steiger (i. m. 39–48) szerint (1) a mester iránti feltétlen lojalitás, (2) a tanítvánnyal szemben gyakorolt szigorúság, (3) a kritikai magatartás a többi irányzat képviselőivel szemben, (4) a gyakorlati orientáció („az erény gyakorlását és fölmutatását fontosabbnak tekintik, mint egy diszkurzív morálfilozófia kidolgozását”), és (5) a szóbeli és gesztusokkal történő tanítás preferenciája az írással szemben.
7. Ugyanakkor olyan dialógushelyekre, ahol Szókratész láthatóan visszatart bizonyos tudást, lásd Szlezák (2000 [1993]), 26–27.
8. V. ö. pl. Xenophón: *Emlékeim Szókratészről* I.1.10: „...állandóan a nyilvánosság előtt forgott Szókratész. Már kora reggel a sétányokra és sportpályákra sietett. amikor megtelt a piac, ott tűnt föl, és a nap hátralevő részét mindig ott töltötte, ahol számítása szerint a legtöbb emberrel találkozhatott. Jobbára beszélt is, az érdeklődők pedig meghallgathatták.”
9. John Burnet (1928, 151 skk. és 1930, 277 skk., 308 skk.) és A. E. Taylor (1911, 178 skk.) amellel érvel, hogy Szókratész maga is a püthagoreus bölcsesség beavatottja volt. Azt már Grote (2009 [1847], 550) felismerte, hogy a Gondolkodó Sztrepsziadész általi felgyújtása párhuzamot mutat a püthagoreusok gyülekezeti házának felgyújtásával az 5. század közepi antipüthagoreus felkelés során (a *Felhőket* i. e. 423-ban mutatták be, a püthagoreus-ellenes felkelés legvalószínűbb időpontja i. e. 454, lásd Minar 1942, 50–94.). Ez természetesen legfeljebb arra utal, hogy Arisztophanész a saját – tendenciózus – Szókratész-portréjára alapozott drámai cselekményszövéshöz mintaként felhasználta a történeti eseményt.
10. Itt a műtiléni Pittakoszt, a priénéi Biaszt és a milétoszi Thalészt (vagyis a „hét bölcs” három leginkább kanonikus tagját) sorolja fel, pontosabban az utóbbinak inkább a tanítványait („tón amphi ton Milésion Thalén”) és utódaitak „egészen Anaxagorasz”: tehát a hét bölcs mellett az ión preszókratikus filozófiai hagyomány képviselőit. Pittakosz, Biasz és Thalész esetében ugyanakkor meglehetősen furcsa Szókratész állítása, hogy távol tartották magukat a politikától. Hérodotosz, akinél mindhármán szerepelnek, politikai tanácsadóként ábrázolja őket (I.27 és 170). Pittakoszt ráadásul a hagyomány Mutiléniéi tirannoszaként ismeri.
11. Kerferd 2003 [1981] 37. o. V. ö. Xenophón: *Emlékeim Szókratészről* I.2.6.: „Úgy vélekedett, hogy a fizetéstől tartózkodva saját szabadságát teszi tartóssá. Azokat, akik tanításukért pénzt fogadtak el, önmaguk rabszolga-kereskedőinek nevezte, hiszen eladván magukat, rákényszerültek, hogy mindenkiel társalogjanak, akitől bért fogadtak el.” V. ö. még i. m. I.5.6., I.6.5., I.6.13.
12. A *Prótagorasz*-ban ilyen a mendéi Antimoirosz, „Prótagorasz legismertebb tanítványa”, aki „szofistának készül, ezért tanulja a szakmát” (315a3–5), de nyilvánvalóan ilyen a *Gorgiasz*-ban az akragasi Pólosz is. Ugyanakkor a határvonal talán nem volt ilyen éles e két csoport között. Prótagorasz „egész csapat” nem athéni követte, „ilyeneket minden városban, ahol csak megfordul, felszed Prótagorasz, Orpheuszkat megbűvöli őket a hangjával, ők pedig elvarázsolva többé nem tángatnak e hang mellől” (*Prót.* 315a7–b2). Kérdéses, hogy e rajongók – már ha egyáltalán történetileg hiteles Platon iménti leírása – a szofistává válás szándékával csatlakoztak-e hozzá. De az ifjú Hippokratész sem látja világosan a különbséget e kétféle tanítvány között, különben nem tudná őt Szókratész csöbbe húzni, hogy miközben mindennél inkább Prótagorasz tanítványul kíván szegődni, azt már szégyellné, ha szofista válna belőle (311b2–312a7). Kerferd (i. m. 42) felvetése szerint a vele vándorló, állandó tanítványainak ellátásáról talán maga a szofista gondolkodott a keresetéből. Hippokratész attitűdjé egyben azt is erősen valószínűvé teszi, hogy a szofista foglalkozás elsősorban a középrétegeknek jelenthetett mobilitási csatornát, miközben tanításuk gyakorlatiasabb oldala az őket eltartó vagyonszámba felő rétegek igényeit elégítette ki. Ekkor viszont elesik az a szofistákkal szemben az imént felhozott ellenvetés is, hogy pénzért végzett tanítói tevékenységük nem tette lehetővé a szegény sorú tehetségek bevonását a filozófiába.
13. Steiger i. h.
14. KRS 246; Guthrie 1962, 343.
15. Lásd Fränkel 1975 [1951], 326, 21j.
16. Ha az ókori biográfiai hagyománnyal és az általános tudományos konszenzussal szemben a „méd bejövetele” nem az i. e. 546/45-ös, hanem az ión felkelést lezáró 494-es eseményekkel azonosítjuk, akkor Xenophanész dátumai a következőképpen alakulnak: i. e. 519 körül született (vagyis nagyjából Parmenidészsel egykorú), 494-ben hagyta el Ióniát és 427-ben írta a fent idézett 8. töredékét. A legnyomósabb érv ez ellen Hérakleitosz 40. töredéke, amely Püthagoraszsal és Hekataiosszal együtt Xenophanészt is említi és bírálja (ráadásul Püthagorasz – Xenophanész – Hekataiosz sorrendben), és amelynek keletkezési idejét ekkor legalább az i. e. 480-as évtized közepére-végére kellene eltolni (Xenophanész e számítás szerint 489 körül volt harminc éves).
17. A nem szorosan vett filozófiai szövegek egyikénél-másikánál van ilyen támpont: a 2. töredék pl. Bowra megállapítása szerint i. e. 520 előttre datálható, mert az olümpiai versenyszámok között nem említi a teljes fegyverzetben futást (Guthrie 1962, 363); 7. töredék Püthagorasz-kritikáját pedig nyilvánvalóan Püthagorasz tevékenységének nyilvános megjelenése utánra kell datálnunk.
18. Vö. KRS 268.
19. Anaximandrosz és főként Anaximenész valószínűsíthető hatását Xenophanészra lásd Guthrie i. m. 391–392.

Felhasznált irodalom

- Burkert, W. (1972 [1962]): *Lore and Science in Ancient Pythagoreism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. [Eredetileg: *Uö: Weisheit und Wissenschaft: Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon*. Nürnberg: Verlag Hans Carl.]
- Burnet, J. (1928): *Greek Philosophy. Part I. Thales to Plato*. London: MacMillan.
- Burnet, J. (1930⁴): *Early Greek Philosophy*. London: MacMillan.
- Fränkel, H. (1975 [1951]): *Early Greek Poetry and Philosophy. A history of Greek epic, lyric, and prose to the middle of the fifth century*. Oxford: Basil Blackwell. [Eredetileg: *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*. New York: American Philological Association.]
- Grote, George (2009 [1847]): *History of Greece. Vol. IV*. New York: Cambridge University Press.
- Guthrie, W. K. C. (1962): *A History of Greek Philosophy. Vol. 1. The earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidel, W. A. (1921): Anaximander's book, the earliest known geographical treatment. *Proceedings of the American Academy*, nr. 7., 239–288. ok.
- Kahn, Ch. H. (1960): *Anaximander and the origins of Greek cosmology*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.
- Kerferd, G. B.: (2003 [1981]): *A szofista mozgalom*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kirk, G. S. – J. E. Raven – M. Schofield (1998 [1983]): *A preszókratikus filozófusok*. Budapest: Atlantisz Kiadó. (Rövidítve: KRS)
- Mínar, E. L. (1942): *Early Pythagorean Politics in Practice and Theory*. Baltimore: Waverly Press.
- Molnár G. (2002): „...tiszteletnek örvendő, ahogy illik.» A Szókratész előtti filozófusok társadalmi szerepei. Első rész.” *Acta Scientiarum Socialium* XII., 97–123. ok.
- Molnár G. (2003): „...tiszteletnek örvendő, ahogy illik.» A Szókratész előtti filozófusok társadalmi szerepei. Második rész.” *Acta Scientiarum Socialium* XIV., 151–172. ok.
- Molnár G. (2012a): Regionális mintázatok a preszókratikus filozófiában. *Közép-Európai Közlemények*. V. évf. 1. sz. (No 16.), 102–115. ok.
- Molnár G. (2012b): „The Birth of Philosophy from the spirit of colonization. A Milesian tale.” In: Kjučkova, N. D. et al. (szerk.): *Szavropolszj Almanah Rosszjizskovo Obsesztva Intellektualnoj Isztorii*. Vol. 13., Sztavropol. 202–219.
- Steiger K. (2010 [1999]): „A lappangó örökség. Fejezetek a preszókratikus filozófia antik hagyományozásának történetéből” In: *Uö: Tanulmányok az antik görög filozófiáról*. Budapest: Gondolat Kiadó, 9–127. ok.
- Szlezák, Th. A. (2000 [1993]): *Hogyan olvassuk Platón?* Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Taylor, A. E. (1911): *Varia Socratica I.* Oxford: Parker.
- Znaniecki, Th. (1965 [1940]): *The Social Role of the Man of Knowledge*. New York: Octagon Books.

A MAGYAR KAPITALIZMUS-ÉRTELMEZÉS TÖRTÉNETI ALAKULÁSA A HAZAI POLITIKAI GAZDASÁGTANBAN

THE HISTORIC DEVOLUTION OF THE HUNGARIAN CAPITALISM-INTERPRETATION IN THE DOMESTIC POLITICAL ECONOMY

HORVÁTH GÁBOR PhD-hallgató

Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Széchenyi István Doktori Iskola

Abstract

There are six specifications of the Hungarian political economy that were more or less alive throughout the history of the state and report significance even nowadays. All of them have substantially effected and still determine the type of capitalism that emerged in the country. This essay analyses three out of these six factors that can principally be associated with the behavior of the state, namely the overspendings and activism of the paternalistic realm; the restrictive policies of its dominant forces against the elements of the market economy; and by this very reason, the heavy distrust of the capitalist classes towards the state. In this paper, corresponding capitalism-theories of Hungarian political economists are collected, which are also accompanied by the respective historical evolution of the examined elements. Its findings prove that the heroic struggle of the domestic capitalistic and feudalistic powers during the centuries continues as a form of campaign between the external high finance and the overgrown state in today's Hungary.

1. Bevezetés

Talán meglepő kijelentés, de a magyar kapitalizmus már több mint 900 éves. Legalábbis Tolnai György 1946-ban kiadott könyvében¹ azt olvashatjuk, hogy a második világháború egy olyan korszakot zárt le, amelyben a tőkés rend és a feudális rendszer hatalmai már kilenc évszázadon keresztül (tehát a magyar állam megalakulása óta) egymásnak feszülve próbálták maguk alá gyűrti a másikat.² Természetesen a mai magyar kapitalizmust nem lehet összehasonlítani sem az ipari forradalom szabadpiaci mechanizmusával, sem pedig a századelő irányított piaczgazdaságával (még kevésbé a rendszerváltást megelőző közel 20 év „piaci szocializmusával”), mégis a rendszer hosszú távú alakulása során megfigyelhetők olyan jellegzetességek, amelyek relevanciája hazánkban a kezdetektől mind a mai napig nagy. Ide sorolom a következő tényezőket:

- állandó belső forráshiány, a külföldi tőkére utaltság kényszere,
- a közteherviselés hiányossága a különböző mentességekre való hivatkozás alapján,
- a társadalmi értékrend és a kapitalizmus eszközkészlete közötti különbségek,
- állami túlköltekezés, az állam túlzott szerepvállalása és paternalizmusa,
- az uralkodó rétegnek a tőkével szemben alkalmazott restriktív politikája,
- és ebből kifolyólag a tőke állammal szemben tanúsított bizalmatlansága.

Bár alább mindegyik tényező említésre kerül, a dolgozatban mégis ez utóbbi három, az államot, mint aktort kezelő tényezővel szeretnék behatóbban foglalkozni. Látszik, hogy köztük ok-okozati összefüggés található, kapcsolatuk mégis ambivalens. Mindehhez segítségül hívom a hazai politikai gazdaságtan képviselőinek gondolatait, és rövid történeti áttekintést is nyújtok. Célom, hogy az olvasó a példákon keresztül megértse a magyar kapitalizmus és történelmi hagyatékait.

2. Jelenetek a magyar kapitalizmus történetéből – és azok értelmezése

Az állam szükséges szereplője napjaink kapitalizmusának. Polányi Károly érvelése alapján tiszta, mindenféle külső társadalmi kontrolltól független piaczgazdaság tulajdonképpen sohasem létezett.³ Az átmenet a modernitásba nem spontán módon, hanem erőteljes állami beavatkozás segítségével történt. Az állam és a kapitalista piaczgazdaság együttélése bár elviselhető, de mivel egymástól idegenek, az nem mindig könnyű.⁴ A rendszerváltás Magyarországon a piaczgazdasági fejlettség szintje az államtól való függetlenedés mérőszáma lett. Ezt követően már a közhatalmi szabályok állami kikényszeríthetősége került középpontba, végül pedig az állam különböző gazdasági érdekcsoportoktól való szabadságának követelménye jelentette a kapitalizmus egyik

kritériumát.⁵ A '90-es évek elején az volt fontos, hogy a gazdasági tevékenység milyen mértékben válik magánüggyé, az évtized közepén az, hogy a magánérdek követése csak jogok és kötelezettségek útján keresztül szolgálhatja a közjót, és építheti ki egy jól szervezett társadalmat, az ezredfordulóra pedig középpontba került az állam „foglyul ejtésének” problémája. Az eredményül kapott hazai kapitalizmus definíció minimalista és maximalista is egyszerre, mert bár a gazdasági szereplők szabadon követhetik profitmotivumukat, ezt csak racionalis és kalkulatív magatartással tehetik meg, amihez szükség van közhatalmi szabályozásra, de az állam szabadságára is.

Tehát a piaci szereplők szerződéses szabadsága valóban garantált, ám annak tárgya társadalmilag szabályozott. S mivel e struktúrák (jogok és kötelezettségek) állandóan változnak, azaz ebből kifolyólag sosem két egyforma állapot, ezért van értelme összehasonlító kapitalizmustanról beszélni. A „varieties of capitalism” iskola hazai képviselői Greskovits Béla és Dorothee Bohle a közép-európai kapitalizmusok vizsgálata során kiemelik, hogy a régióban az intézményi konfigurációik és azok teljesítménye alapján alakultak ki különböző rezsimtípusok.⁶ E változatosság attól függött, hogy az állam, mint változtató képességgel bíró aktor mennyire volt képes levezényelni az átalakulást: azaz mekkora (és milyen minőségű) kormányzati kapacitás állt rendelkezésre a piacépítéshez, az ipari transzformációhoz és a makrostabilitás eléréséhez, valamint hogy a gazdaságok milyen mértékben ágyazódtak a nemzetközi keretekbe. E felosztás alapja az a Polányi-féle elmélet, hogy a piaci rendszer terjeszkedését a társadalom önvédelmi reakciói korlátozzák. Szerintük tehát e védelem mértéke differenciálja a régió kapitalizmusait.

Tolnai szerint a hazai korai kapitalizmus összefüggésben állt a kor bankárainak (izmaeliták, zsidók, görögök) pénzváltó-kereskedő tevékenységének fejlődésével, amely nagymértékben függött az uralkodó réteg érdekeitől, s ez utóbbi nem egy alkalommal hozott velük szemben tökeellenes törvényeket.⁷ Mivel az akkori tőkéseket az óriási biztonsági kockázatok miatt leginkább kalandorként aposztrofálhatjuk, céljuk mindig is az elképesztően magas nyereség volt. A minél nagyobb profit elérésének módjai, a hatékony gazdálkodás, a technikai fejlesztés és innováció, a monopol-profitok realizálása és a spekuláció⁸ közül többet már ekkor felfedezhetünk a kor kereskedőinek eszköztárában. Minekután a 12–13. századi államberendezkedés jelentősen túlköltekezett, az udvartartás folyamatos finanszírozást igényelt, így a pénzzel rendelkező „kereskedő társadalom” az államkölcsezők révén találta meg számítását.

Gedeon Péter úgy gondolja, hogy a kapitalista gazdasági rendszer – Polányi híres megállapítására hivatkozva – egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy az minden más társadalmi értékről és normáról leválasztódik, s ezáltal válik a „haszoncszerzés önálló tevékenységi motivumává”.⁹ Való igaz, hogy a kapitalizmus vállalkozója elsősorban saját hasznát keresi, azonban ez nem elválasztható attól a jótékony hatástól, melynek során a tőkés gazdálkodásba bevont terület is önkéntelenül fejlődik. Ennek ellenére hazánkban a kapitalizmus alapintézményeinek megítélése a történelem legtöbb korszakában mind állami szinten, mind pedig az köznép szemében kedvezőtlen volt. A magyar nemesség túlhatalma saját pozícióját biztosító intézkedései révén nagyon sokszor elvándorlásra kényszerítette a fejlesztő erőket. Pedig a mindenkori központi hatalomnak már a középkorban is óriási szüksége volt a „földtől független jövedelemforrásokra”,¹⁰ s ezért nyugaton ahogy tudták, támogatták a kapitalizmust, hiszen az általános jólét emelkedése az emígy megnőtt állami adóbevételek formájában tért vissza az udvarhoz.¹¹

A magyar rendek konzervativizmusa azonban minduntalan megakasztotta a további a fejlődést. S mivel a külföldi tőke már többször megegyezte a lábát az országban, az csak elenyésző mértékben próbált szerencsét, amely a pénzeszközök állandó hiányát eredményezte. A dualizmus korabeli gazdaságpolitika önkéntelenül is egy tőkeerős ipari és egy tőkeszegény agrárország egymásrataltságára épült. A magas magyar tőkemegtérülési mutató miatt hamar érvényesültek a kapitalizmus belső törvényszerűségei: a profitérdek és a jövedelmezőség,¹² tehát érthető, hogy a kor elitje – amely addigra már kénytelen volt bekapcsolódni a kapitalista termelésbe, és utat adni a pénzeszközöknek – bűjtött gyarmatosítást látott az osztrák és német nagytőkések magyarországi tevékenységében. Pedig annak ellenére, hogy az ország küszködött a tőkés gazdaságra való áttéréssel, az ipar és a kereskedelem ekkor volt képes felzárkózni a Lajtán túli területek fejlettségi szintjéhez. Bár az első világháborút követően a jóvátételi kifizetésekhez és az újjáépítéshez hatalmas hitelekre volt szükség, a nagybirtokrendszer és az uralmi viszonyok egyéb maradványai (pl. az adómentesség) még mindig az kapitalizmus hátán terebélyesedtek. Ugyan az 1929-es válság nem engedte meg a túlzott költekezést, de szükségessé tett bizonyos fokú állami beavatkozást¹³ a gazdasági rendszerben. A Bethlen féle „irányított demokrácia” alapján „irányított kapitalizmusnak” hívhatnánk a kor gazdaságpolitikáját, ahol bár a tőke jelentősen megerősödött, azt mégis különböző oldalról (kommunizmus, jobboldali fasiszta áramlatok) támadták. Palánkai Tibor szerint e minőségi fordulatot követően a gazdasági rendszer leginkább a „szabályozott piaci kapitalizmus” terminológiával írható le.¹⁴

Az ilyen és ehhez hasonló, szintén állam által szervezett kapitalizmust (marxi terminológiában: monopolkapitalizmus) vizsgálja kritikus szemmel íásaiban Szalai Erzsébet, aki az „újkapitalizmusról” szóló könyvében¹⁵ „újszocialista” társadalmi formációt vizionál, amely ugyan nagytőke ellenes, de az nem feltétlenül az állami szerepvállalás megerősödéséből, hanem inkább az önszerveződésből táplálkozik. A két pesszimista forgató-

könyv – az egyik a nemzetközi nagytóke érdekeit szolgáló világkormány-szerű képződmény, a másik a szélső-jobboldal megerősödését vizionáló protekcionista gazdaságpolitika – elkerülésére igazán egy vegyes gazdaságot preferáló globális „zöld New Deal” megalakulása lehetne a gyógyír.¹⁶ Való igaz, hogy mára a legtöbb fejlett országban „vegyes piacgazdaság” fejlődött ki, amely a piaci mechanizmus mellett központi intézkedésekkel (úgy, mint a jövedelem-újraelosztás, állami beruházások, szociális védőháló) igyekszik legalább enyhíteni a kapitalizmus genetikussá válását. Mindez azonban sokba kerül, és a foglalkoztatottság szempontjából még káros is.

Kornai János különösen fontos megállapítása, hogy a szocialista rendszer egyes elemei, mint pl. a „puha költségvetési korlát” szindrómája átszivárognak a kapitalizmusba, vagy mint egyes hiánygazdasági szigetek tovább élnek abban. Az ingyenes javak (pl. egészségügy) szférája, ill. a hazai állami tulajdonban lévő vállalatok finanszírozása csak ráerősít a gondoskodó (és feleslegesen túlköltekező) állam továbbélésére.¹⁷ A magyar kapitalizmusban „felülről jövő reformokra” vezethető vissza a jóléti állam kialakulása, s a tökehiány miatt a hazai kapitalista csoportok helyett a külföldiek jutottak domináns pozícióba. Magyarország a piacgazdaság belső hibáinak kiküszöbölésére az intézményesített tiltakozási formák helyett inkább ad hoc jellegű kompenzációs formákat (korai nyugdíjazás, családtámogatás, munkanélküli segély) kínált, amelyek súlyos eladósodást eredményeztek.¹⁸

A Berend-Ránki szerzőpáros megállapítja, hogy az alapvetően magántulajdon és piacellenes szocializmusba való gazdasági átmenet Magyarországon nem egyértelműen és gyorsan történt: az erősödő állami beavatkozás először csupán a tőkés viszonyok és piaci szabályok korlátozásában merült ki, amely „államkapitalista” jellegű volt.¹⁹ Csak lépésről lépésre, az államosítás kiterjesztésével szűnt meg a magántulajdon, végül pedig a szocialista gazdaságfejlesztési stratégia részeként az alacsony felhalmozás – ezzel párhuzamosan értelemszerűen az erőltetett beruházás – politikája azt eredményezte, hogy a piaci mennyiség fokozatosan csökkent, míg nem e piaci hatások helyett teljes mértékben átvette a pártszervezet központi irányításán alapuló tervgazdasági struktúra. Kornai szerint a kapitalizmus negatív rendszerspecifikus vonásai²⁰ miatt ugyan visszataszító vonásokkal teli, ám a piaci adás-vétel, a bértmunka, a hitelrendszer, és nem utolsósorban a magántulajdon és magánszerződések törvényes védelme hosszabb távon nagyobb életszínvonal emelkedést biztosít, mint bármilyen központi tervezés.²¹ Felemás megoldások nem hoznak kézzelfogható eredményt. Az '65-os reformok bekapcsolták a piacgazdaság elemeit, a közvetett irányítás módszereit alkalmazták, ill. a formális–informális magánszektor térnyerését eredményezték.²² Mivel azonban minden újítás rendre a bürokratikus mechanizmus elvén alapuló szocializmus ideológiai és intézményi korlátjaiba ütközött, kapitalista átmenetre ekként nem volt mód.²³

A piacgazdaság lényege a csere és az együttműködés szabadsága, ami viszont érthető módon nem létezhet bizalom nélkül. Ennek megteremtése sürgető feladat, hiszen a bizalmatlanság mértékelen terhet és költséget jelent a magyar kapitalizmus számára.²⁴ Az állam, és a modern kapitalista jogrendszer az, amely – a tulajdon védelmével, a kártérítési rendszer működtetésével, nem utolsósorban pedig a szerződések kikényszerítésével – sikeresen alakíthatja ki egy mindenki számára kölcsönösen előnyös kapitalizmus kereteit. A magyar kapitalizmus törvényi feltételeit először az 1840. és 1848. évi országgyűlések²⁵ valósították meg; a megoldás felemásra sikerült, hiszen a feudális nagybirtok helyzete az új állapotok között is biztosítva volt. Leopold Lajos gazdaság-szociológus szerint²⁶ éppen ezért léteznek olyan államok, amelyek hasonlítanak ugyan a tőkés rendszerben termelőkhöz, s a kapitalisztikus termelést lehetővé tevő jogi fogalmak is kialakultak bennük, ám ezek gyakorlatilag üresek maradtak. Ahol a kapitalizmust csupán kívülről erőltették, azt a rendszer Leopold „színelvű kapitalizmusnak” nevezi. A magyar gazdaság már csak azért sem lehetett „igazi kapitalizmus”, mert belőle a tőkés–termelő-rend gazdasági (koncentráció, munkamegosztás, piacra termelés), erkölcsi (jövőbe vetett bizalom) és logikai (spekuláció, kalkuláció) elemei közül számos hiányzott.

Bár a kapitalizmus diktatórikus rezsimekben éppúgy életképes, mint demokratikusban, Magyarországon a hadigazdaság éveiben az állam túlzott paternalizmusa miatt²⁷ egy a szabad piacot és a szerződő felek egységes akaratát feltételező kapitalizmusról nem beszélhetünk. Ahol a magánvállalkozás működése kockázatos, mert bizonyos rétegek jogilag védtelenséget érzhetnek elszenvet, ott a szereplők bizonytalanok és a szabad üzletkötés lehetetlen. Az árszabályozás, a törvényi tiltás és kötelezés nem összeegyeztethető a kapitalizmus elveivel. Ahogy azt a Közös és Kapitalizmus Intézet megállapítja, hazánkban a törvényalkotás a kapitalizmus törvényi feltételeit sajnálatos módon ma sem különösen támogatja, ami miatt rossz, a cserét nem ösztönző kapitalizmus alakult ki az országban.²⁸ Az állam, mint aktor, a jogalkotáson keresztül befolyásolhatja a gazdaság menetét, ennek során két hibát követhet el. Feladata az lenne, hogy segítsen ott, ahol a cserehez szükséges viszonyok hiányoznak, és ne avatkozzon be ott, ahol mindez nélküle is létrejöhet. Magyarországon nem ez a helyzet.

De nézzük meg az előzményeket. Amikor a poszt-szocialista átalakulás során újra meg kellett teremteni a hiányzó piaci intézményeket, akkor létre kellett hozni a magántulajdont, a tőkepiacot, és a piaci folyamatok szabadságát, amelyet akarva-akaratlanul is az állam vezényelt le. A 40 éves szocialista gazdasági berendezkedés után ez az időszak markánsan eltért a korábban tapasztalt piac–állam küzdelem mindennapjaitól, amelyet

többen is neoliberais „reformok” idoszaka néven illetnek.²⁹ Egyrészt az állam magánosította saját vagyonát, másrészt pedig hihetetlen mértékű külföldi tőke áramlott be az országba, és a kapitalizmus jellegzetességei érvényesültek. A probléma abban leledzik, hogy mindez csupán a passzív előnyök (földrajzi közelség, alacsony bérek és szabályozás, adókedvezmények, állami támogatás) útján történt, és az állam vajmi keveset foglalkozott az aktív előnyök (jól képzett munkaerő, magas hozzáadott értékű termelés, egészséges társadalom) fejlesztésével.³⁰ Rádásul, az 1989 előttről örökölt struktúra és szabályrendszer a mai napig meghatározza a hazai piaczgazdaság ellentmondásait, amely éppúgy megmutatkozik a magyar jóléti modell bőkezűségében (pl. a túlzottan sűrűre font szociális háló a munkanélküliség ellen), mint a tőke és a munka egy még mindig kifejezetten nagyarányú állami szférával szembeni bizalmatlanságában.³¹ Mivel a külföldi tőke aránya a '90-es évektől kiugróan nagy, az ország gazdasága teljes mértékben a globális folyamatok függvénye lett. Mindenesetre, figyelembe véve a piaci jövedelmek központi újraelosztásának arányát, valamint az EU-s források allokációs mechanizmusát, az állami függőség egyértelműen nőtt, kiadásai ma is jelentősek.

Magyarországon az elmúlt hónapokban kézzel fogható egy olyan erőteljes központosítási tendencia, amelyben a mennyiségi változások együttese minőségileg is mássá tette az irányítás rendszerét: a trend a decentralizált piac játéktéréről is szolgáló horizontálisról egyre inkább a centralizált állam által képviselt vertikális koordináció mechanizmusra tolódik. A jelenlegi „magyar modell” viszont sajnálatos módon mindkettőből azt veszi át, ami a legkevésbé vonzó.³² Mint ahogy egykoron a feudalizmus a tőkét, úgy próbálja most maga alá gyűrti az centralizált állami tevékenység egészségtelen túlbujánzsát a modern kapitalista decentralizált piaczgazdaságot, amely ugyan – pont, ahogyan régen – nem képes hasonló eszközökkel védekezni, ám a kockázati felárakon és kötvényhozamokon keresztül, valamint a közvetlen külföldi tőkebefektetés csökkenése révén reagál a támadásokra. Ha a hazai attitűdök, intézmények, valamint a kormányzati, hatósági és bírósági döntések közelmúltbeli változásait elemezzük, a kapitalizmus szemszögéből ugyancsak riasztó képet kapunk.³³ Néhány szektorban a verseny fokozásának vagy az adminisztráció csökkentésének pozitív vetülete kerül szembe a kiszámíthatóságot és a tervezéshez szükséges stabilitást mellőző radikális intézkedésekkel. Az olyan események, mint a visszaható hatályú jogalkotás, a hosszú távú viszonyok újraszabása, a szabad együttműködést mellőző állami kényszer vagy tiltás, valamint a soha ki nem próbált, ráadásul alapjaiban rossz jogszabályok indokolatlanul gyors bevezetése ellentétesek a kapitalizmus elveivel. A magántulajdon, a hitelezői pozíciók és a nagy szolgáltató szektorok elleni (jórészt csupán érzelmi) támadások pedig alapjaiban rongálják a vállalkozói szellemre építő kapitalizmus intézményét.

3. Összefoglalás

A bevezetőben említett magyar kapitalizmus–feudalizmus harc annak fényében nyeri el különös jelentőségét, hogy az ország az európai piaczgazdaság folyamatos izmosodása mellett is a régi rend egyik utolsó bástyájának számítot: amikor a 19. században a kapitalizálódás a kontinens legtöbb országában már a kiteljesedés fázisába érkezett, hazánkban – a tőke több százéves jelenléte ellenére – elmaradt ez a folyamat. Történt ez azért, mert a társadalom vezető rétege féltve őrizte pozíciót, közben – fogyasztási szokásainak köszönhetően – eladósodott, a tőkének jogi szabályozások által utat alig adott, amely így érhető módon sokáig bizalmatlanul viseltetett az állam szerveivel szemben. Fentebb azt tekintettük át, hogyan használta fel a nemesség saját kiváltságait és a nagybirtokrendszert arra, hogy kibújjon a kapitalizmus törvényei alól. Miként régen az uralkodó elit próbálta meg a jog által ellehetetleníteni saját ellenségképét, a kereskedő réteget, úgy fedezhetünk fel manapság is a kapitalizmus szempontjából kedvezőtlen, a tőkével szemben arrogáns intézkedéseket.

A kapitalizmus tehát nehezen talált utat az országba, s mikor a feudalizmus már végképp nem bírta az ostromot, a tágra nyílt kapukon beömlő tőke saját hasznát keresve alapjaiban rendezte át a társadalmi viszonyokat, amely újabb ellenérzéseket szült. Ezt követte az „irányított kapitalizmus”, a háborús gazdálkodás, és a szocializmus idoszaka, amely alatt generációk nőttek fel anélkül, hogy a szabad akaraton alapuló, kölcsönösen előnyös kapitalizmus értékrendjét megismerhették volna.³⁴ A lakosság nagy része ezért idegenkedik a vállalkozói tevékenységtől, és megvetéssel tekint a nagyvállalati szektorra is.³⁵ Amikor viszont a rendszerváltás után az állam teremtette meg a tőke számára kedvező környezetet, a hazai vállalatok és a lakosság nézte rosszszallóan a radikális tőke- és jövedelemátosztást; nem lehet szebben kifejezni azt, hogy ma az „emberek utálják az államot”.³⁶ Teszik ezt annak ellenére, hogy amaz bőséges juttatásokkal igyekezett plasztikálni a piaczgazdaság defektjeit, s ezáltal erősen eladósodott – ahogy tette ezt régen is a növekvő bürokrácia és háborús kiadások következtében. Pedig a kapitalizmus megfelelő intézményrendszerrel a világ minden táján működhetne, és az állam jó szabályozási kerettel sikeresen ösztönözhetné vállalkozók összefogását, ami alapvető feltétele a bizalomnak, ezért a közjónak is.

Szükségesnek mutatkozik kiemelni, hogy a vizsgált tényezők: állam eladósodása és ennek ellenére idegenkedése a kapitalista rendszerrel szemben, valamint ennek következtében a tőke állammal szembeni bizalmatlansága nem csak a hazai kapitalizmus sajátossága, ez mégis Kelet-Európában, s különösen Magyarországon

mutatkozott (és mutatkozik) meg a legjobban. Ennek erősebb bizonyítására természetesen mélyrehatóbb vizsgálatra van szükség, ehelyütt csupán a téma felvetése és a tendenciák rövid vázolósa kerültek bemutatásra. A történeti részek elemzésénél nem csupán a magyar gazdaságtörténet kivonatolására törekedtem, hanem igyekeztem a kapitalizmus feltételeinek szempontjából releváns részeket kiemelni, és azokhoz megjegyzést fűzni. Végül, de nem utolsósorban, meg felelkezünk meg a bevezetőben említett többi tényezőről sem, amelyek elemzése egy következő tanulmány feladata lehet.

Jegyzetek

1. Tolnai György (1946): A magyar kapitalizmus története. Kilenc évszázad a feudalizmus árnyékában. Bibliotheca. Budapest. A szerző e munkáját a háború éveiben írta, ám az csak később jelenhetett meg. (A történeti részek bemutatásánál végig főként e műre hagyatkoztam.)
2. Az iménti gondolatmenetet persze csak úgy fogadhatjuk el, ha megértjük, hogy a szerző kapitalizmus alatt csupán a tőke szerepének folyamatos változását (benyomulását a gazdaságba, majd annak állami intézkedések általi visszaszorulását), nem pedig a „kapitalisztikus berendezkedés” feltételeinek maradéktalan teljesítését érti.
3. Polányi Károly (2004): A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Napvilág Kiadó Kft. Budapest. Polányi e művében mutatja be, hogyan alakította át az Angliában született, de már a kezdetektől fogva halálra ítélt minden beavatkozástól mentes piacgazdaság folyamatos elterjedése, valamint az állami korlátozások egész sora, és e kettő szükségsszerű harca a 19. századi Európa társadalmát. E két ellentétes folyamat – a gazdasági liberalizmus és a három fiktív áru (munka, föld, pénz) védelme – hatalmas feszültségeket okozott a társadalmon belül.
4. A nyugat-európai országokban pl. a 20. század elején a monopolisztikus ipar és nagybankok egyesítették hatalmukat az állammal, sőt előbbieik befolyása ki is terjedt az államszervezetre. Szigeti Péter (1991): Szervezett kapitalizmus. Median Könyvek. Budapest.
5. Századvég (2005): Kapitalizmus, de melyik? Beszélgetés Bruszt Lászlóval, Gedeon Péterrel, Novák Csabával. Századvég-Szöveggyűjtemény. 35. szám. (2005/1.) 181–182. old.
6. Dorothee Bohle – Greskovits Béla (2007b): The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe. *Competition & Change*. 2007/2. szám (11. évf.) 89–115. old.
7. Ekkor a magyarországi kereskedők szinte kivétel nélkül idegenek közül kerültek ki, akiknek jövedelme jócskán meghaladta a hazai kereskedőkéit. Annak ellenére, hogy a fővárost kereskedelmi központtá a görögök tették, és ezáltal tevékenyen járultak hozzá a magyar kapitalizmus számbavételéhez, gazdasági szerepüknek a 18. században állami rendelkezésekkel vetettek véget. Pozíciójukat a későbbiekben a zsidó kereskedők vették át. Forrás: Bácskai Vera: A görög kereskedők szerepe a főváros polgárosodásában. Budapest Főváros Levéltára. Webcím: http://bfl.archivportal.hu/id-769-bacsikai_vera_gorog_kereskedok_szerepe.html (Letöltés dátuma: 2012. október 4.)
8. Palánki Tibor (2009): Gondolatok a jelenlegi világgazdasági válság természetéről. In: Mészlivetz Ferenc (szerk.): Eredeti válság-felhalmozás. Összeomlás vagy átalakulás? Savaria University Press – MTA Politikai Tudományok Intézete, Szombathely – Budapest. 87. old.
9. Századvég (2005): i.m. 185. old.
10. Az elmúlt évtizedekben is jelentős eltolódás következett be a tőke és a munkajövedelmek viszonyában, s ez inkább a tőkének kedvezett. Palánki (2009): i.m. 80. old.
11. Balázs Zoltán: A kapitalizmus és a nemzeti eszme. Konzervatórium. Webcím: http://konzervatorium.blog.hu/2009/11/13/a_kapitalizmus_es_a_nemzeti_eszme (Letöltés dátuma: 2012. szeptember 28.)
12. Hanák Péter (1971): Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiában. Tülsúly vagy függőség? Századok. 1971/5. szám. 903–931. old.
13. Romsics Ignác: A Horthy-rendszer jellegéről. Elitizmus, tekintélyelv, konzervativizmus. *Rubicon*. 1997/1. szám.
14. Palánki (2009): i.m. 91. old.
15. Szalai Erzsébet (2006): Az újkapitalizmus – és ami utána jöhet... Új Mandátum Kiadó, Budapest.
16. Szalai Erzsébet (2009): Szakítópróba. A globális válság és magyarországi hatásai. In: Mészlivetz Ferenc (szerk.): Eredeti válság-felhalmozás. Savaria University Press – MTA Politikai Tudományok Intézete, Szombathely – Budapest. 219–236. old.
17. Kornai János (2012b): Mit mond A hiány és A szocialista rendszer a mai magyar olvasónak? *Közgazdasági Szemle*. 2012. április (LIX. évf.) 426–443. old. Ezzel a témával foglalkozik személyes visszaemlékezések és példákon keresztül Farkas Zoltán: A kapitalizmus szeretni nem kell félneitek jó lesz... – Reflexiók Kornai János legújabb könyvéhez. <http://mozgovilag.com/?p=2474> (Letöltés dátuma: 2012. szeptember 23.)
18. Dorothee Bohle – Greskovits Béla (2007a): A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*. 2007/2. szám. (XVI. évf.) 7–32. old.
19. Berend T. Iván – Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 227–243. old.
20. Kornai János (2008): A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonása. *Közgazdasági Szemle*. 2008. május (LV. évf.) 377–394. old.
21. Kornai János (2011): Gondolatok a kapitalizmusról. Négy tanulmány. Akadémiai Kiadó. Budapest.
22. Berend – Ránki (1972): i.m. 244–319. old.
23. Kornai János (2007): A reformszocializmus belső ellentmondásai. In: Uő.: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Nyolc tanulmány. Akadémiai Kiadó. Budapest. 32–41. old.; és Uő. (2007) Piaci szocializmus? Szocialista piacgazdaság? In: Uő.: i.m. 50–61. old.

24. Szalai Ákos – Szepesi Balázs (2009): Mit nem tudunk a magyar kapitalizmusról? In. Uő. (szerk.): *Kapitalista elvárások. Közjó és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány*. Budapest. 51–82. old. Bruszt szerint, mivel a vállalkozó attól az, hogy kockázatot – ám ez nem racionális, ha mindezt korlátlanul kénytelen tenni –, ezért azóta beszélhetünk kapitalizmusról, hogy az állami jogrendszer szabályozza ezt a tevékenységet is. Századvég (2005): i.m. 190. old.
25. Az ösiség törvénye a magyar kapitalisztikus berendezkedés legnagyobb gátja volt; az egyenlő közteherviselés pedig – amellet, hogy a magyar nemesi adómentesség a birodalomban ez idő tájt egyedülállónak számított – a túlköltségek állam költségvetésének konszolidációját is lehetővé tette volna.
26. Ifj. Leopold Lajos (1917): Színelte kapitalizmus. In. Uő: *Elmélet nélkül – Gazdaságpolitikai tanulmányok*. Molnár-féle Nyomdai Műintézet és Részvénytársaság. Szekszárd. 93–131. old.
27. Berend – Ránki (1972): i. m. 105–224. old.
28. Szalai Ákos – Szepesi Balázs (2009): i. m.
29. Többi között Szalai (2009): i. m.
30. Pogátsa Zoltán (2007): Éltanuló válságban. Állam és piac a rendszerváltás utáni Magyarországon. Figyelő. Budapest.
31. Mihályi Péter (2008): Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete. Közgazdasági Szemle. 2008. március (LV. évf.) 193–217. old.
32. Kornai János (2012a): Központosítás és kapitalista piacgazdaság. Népszabadság. 2012. január 29.
33. Szalai Ákos (szerk.) (2011): Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról 2010. Közjó és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány. Budapest.
34. Az értérendszer–kapitalizmus kapcsolatáról lásd Csité András (2009): Boldogtalan kapitalizmus. In. Szalai Ákos (szerk.): *Kapitalista elvárások. Köz-jó és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány*. Budapest. 257–308. old.
35. Csité (2009): i.m. 293–301. old.; Szalai–Szepesi (2009): i. m. 67. old.; Szalai (szerk.) (2011): i. m. 48. old.
36. Pogátsa (2007): i. m. 201–202. old.

felhasznált irodalom

- Berend T. Iván–Ránki György (1972): *A magyar gazdaság száz éve*. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Csité András (2009): Boldogtalan kapitalizmus. In. Szalai Ákos (szerk.): *Kapitalista elvárások. Közjó és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány*. Budapest. 257–308. old.
- Dorothee Bohle–Greskovits Béla (2007a): A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában. Politikatudományi Szemle. 2007/2. szám. (XVI. évf.) 7–32. old.
- Dorothee Bohle–Greskovits Béla (2007b): The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe. Competition & Change. 2007/2. szám (11. évf.) 89–115. old.
- Hanák Péter (1971): Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchiában. Túlsúly vagy függőség? Századok. 1971/5. szám. 903–931. old.
- Kornai János (2007): Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Nyolc tanulmány. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kornai János (2008): A kapitalizmus néhány rendszerspecifikus vonása. Közgazdasági Szemle. 2008. május (LV. évf.) 377–394. old.
- Kornai János (2011): Gondolatok a kapitalizmusról. Négy tanulmány. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kornai János (2012a): Központosítás és kapitalista piacgazdaság. Népszabadság. 2012. január 29.
- Kornai János (2012b): Mit mond A hiány és A szocialista rendszer a mai magyar olvasónak? Közgazdasági Szemle. 2012. április (LIX. évf.) 426–443. old.
- ifj. Leopold Lajos (1917): Színelte kapitalizmus. In. Uő.: *Elmélet nélkül – Gazdaságpolitikai tanulmányok*. Molnár-féle Nyomdai Műintézet és Részvénytársaság. Szekszárd. 93–131. old.
- Mihályi Péter (2008): Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete. Közgazdasági Szemle. 2008. március (LV. évf.) 193–217. old.
- Palánkai Tibor (2009): Gondolatok a jelenlegi világgazdasági válság természetéről. In. Mészlivetz Ferenc (szerk.): *Eredeti válság-felhalmózás. Összeomlás vagy átalakulás?* Savaria University Press – MTA Politikai Tudományok Intézete, Szombathely – Budapest. 77–96. old.
- Pogátsa Zoltán (2007): Éltanuló válságban. Állam és piac a rendszerváltás utáni Magyarországon. Figyelő. Budapest.
- Polányi Károly (2004): A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. Napvilág Kiadó Kft. Budapest.
- Romsics Ignác: A Horthy-rendszer jellegéről. Elitizmus, tekintélyelv, konzervativizmus. Rubicon. 1997/1. szám.
- Szalai Ákos–Szepesi Balázs (2009): Mit nem tudunk a magyar kapitalizmusról? In. Uő. (szerk.): *Kapitalista elvárások. Közjó és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány*. Budapest. 51–82. old.
- Szalai Ákos (szerk.) (2011): Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról 2010. Közjó és Kapitalizmus Intézet Közhasznú Alapítvány. Budapest.
- Szalai Erzsébet (2006): Az újkapitalizmus – és ami utána jöhet... Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Szalai Erzsébet (2009): Szakítópóba. A globális válság és magyarországi hatásai. In. Mészlivetz Ferenc (szerk.): *Eredeti válság-felhalmózás*. Savaria University Press–MTA Politikai Tudományok Intézete, Szombathely–Budapest. 219–236. old.
- Századvég (2005): Kapitalizmus, de melyik? Beszélgetés Bruszt Lászlóval, Gedeon Péterrel, Novák Csabával. Századvég–Szöveggyűjtemény. 35. szám. (2005/1.) 179–202. old.
- Szigeti Péter (1991): Szervezett kapitalizmus. Median Könyvek. Budapest.
- Tolnai György (1946): *A magyar kapitalizmus története*. Kilenc évszázad a feudalizmus árnyékában. Bibliotheca. Budapest.

WEBER ERIKA PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Abstract

My research aims at investigating labour migration in Southern Great Plain Region since the change of regime. This region is basically a rural area. The Southern Great Plain Region's area has historically low population, which is also a peculiarity of the rural areas, but the agriculture has been great importance in this area. Out of the Hungarian regions in this region is the highest share of agriculture from the GDP and the agricultural employment rate is the highest as well. However, the economic role of agriculture reduced in the past, so the population and workforce holding capacity of the area is reduced, too. My goal is to examine the region's villages and counties for labour migration, its causes, and how the direction and magnitude of migration relates to the rural nature of the area and the decline of agriculture. With reason of rural character of the area it is important to emphasize the rural development and its comparison with the population and workforce holding capacity and the developmental opportunities in the region.

A Dél-alföldi régió alapvetően vidéki jellegű térség. A magyarországi régiók közül ebben a régióban a legmagasabb a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya és a mezőgazdaság részaránya a bruttó hozzáadott értékből. Ritka településhálózattal rendelkezik a régió, azonban sűrű a városhálózata. Városainak egy része funkcióiban elmarad a fejlettebb városoktól és lakosságszámuk is alacsony a megyeszékhelyek és megyei jogú városoktól eltekintve. Az alacsony lakosságszámú, nehezebben megközelíthető települések esetében folyamatos elvándorlás figyelhető meg. A vidéki jelleg és az elvándorlások miatt fontos a vidékfejlesztés kiemelése, fejlesztési lehetőségek feltárása a térségben. Ebben a tanulmányban a munkaerő vándorlását kívánom megvizsgálni a rendszerváltás utáni időszakban. Fontos a vándorlás okait feltárni és az elvándorlás mérséklésére ható tényezőket számba venni. A tanulmány során a munkaerő mozgásának főbb jellemzőit vázolom. Mely tényezők befolyásolják a legnagyobb mértékben a népességmozgás intenzitását? A jövedelem, a megélhetési költségek, a környezet, vagy az előrelépési lehetőség hatása a legmeghatározóbb? Elsőként a migráció fogalmát, jellemzőit határozom meg, majd a gazdasági aspektusaira térek ki. Végül a régió munkaerőjének vándorlását vizsgálom meg települési szinten.

1. Migráció fogalma, jellemzői

A migráció nem a modern kor egyik jellegzetessége. Az emberiség történelmét folyamatos vándorlások jellemzik. A tudomány és a technológia fejlődésének köszönhetően a vándorlás iránya, intenzitása és távolsága a történelmi korszakoknak megfelelően változott. A közgazdasági elméletek a bérszínvonalra és a munkahelyek számára vezetik vissza a munkaerő mobilitását. Mindemellett azonban fontos az is, hogy a regionális fejlődésre hogyan hat a munkaerő mobilitás, a migráció. A fejlett, centrális régió és a fejletlen, periférikus régió közti kapcsolat napjainkban egyre nagyobb figyelmet kap. Az egyik legerősebb kapcsolat a munkaerő tekintetében figyelhető meg. A gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödése és a tőke koncentrációja a munkaerő mozgását is előidézi.

A régiók nem zárt egységek, egyre nyitottabbá válnak. A gazdasági növekedést befolyásoló tényezők áramlanak közöttük (népesség, természeti erőforrások, tőkeállomány, technikai haladás, innovációk), mert működésük legkedvezőbb területét keresik. A regionális gazdaság fejlődése minőségi feltételeinek megváltozásából következik. Nemcsak szerkezeti változás, hanem a gazdaság működését megalapozó feltételrendszer átalakulása is vezethet fejlődéshez, vagy lemaradáshoz. Ezek az elemek együttesen és külön-külön is hatással vannak egy adott régió fejlődésére. E tényezők közül bővebben a népességre térnék csak ki, mert ez kapcsolódik szorosan a vizsgálandó témakörhöz. A népességet az ott élők számával, a születési és halálozási rátákkal, a népesség összetételével, vagy a vándorlás mértékével jellemezhetjük. A népességváltozás hatásai együttesen

* A tanulmány a TÁMOP 4.2.2./B-10/1-2010-0029: Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen pályázat keretében készült.

minőségi átalakulást hoznak létre a régiókban, hatással vannak a versenyképességre, a jövedelemtermelő képességre, ami egyben az ott élők és dolgozók életkörülményeit is befolyásolja.¹

A globalizáció következtében a munkaerő vándorlása egyre mindennapibbá kezd válni. Az egyéni és társadalmi mozgások egyaránt jelentős befolyással bírhatnak a gazdasági fejlődésre, valamint a térbeli különbségekre. A világ fejlett régióiban a nagyvárosokban és az agglomerációkban koncentrálódik a gazdaság, ennek következtében a népesség is.² A munkaerő intenzívebb mobilitása, a gazdasági fejlődés és ezzel párhuzamosan bekövetkező városi népességszám növekedés ennek következtében kulcskérdés a gazdaságpolitika számára.

A társadalmi mobilitás egyedi térbeli megvalósulása a migráció, melyet több tudományterület (demográfia, földrajz, szociológia, közgazdaságtan) is vizsgál. A népességmozgás három legkiemeltebb jellemzője: a gyakoriság (lehet napi, melynek speciális változata az ingázás, heti vagy évszakos periódusú, ami lehet a termelőtevékenység, mint például a földművelés, a hozzá kapcsolódó iparok és a hozzá kötődő szállítás), a térbeli hatókör és a célok sokszínűsége.³

2. A migráció gazdasági aspektusai, hatása a regionális fejlődésre

Az egyéni és társadalmi mozgások sok tekintetben összekapcsolódnak, de mégis más szempontok alapján vizsgálándók. Míg az egyéni mozgások vizsgálata során az életkor, a képzettségi és kulturális szint jelenti a kutatások fő irányát, addig egy társadalmi csoport mozgását a történelmi, kulturális és gazdasági szempontok alapján érdemes vizsgálni.

A legnagyobb tömegeket érintő mozgások általában kényszermozgások, melyek célja leggyakrabban a kedvezőbb életfeltételek, a jobb gazdasági, jövedelmi pozíció elérése. Még napjainkban is jelentős méreteket ölt a politikai és természeti eredetű vándorlás. A vándorlási és migrációs nyomás egyre erősebb, melynek egyik fő oka az egyre nagyobb méreteket öltő fejlődésbeli különbség. A mozgási lehetőségek napról napra javulnak, az infrastruktúra fejlődésének és a nemzetközi intézmények tevékenységének köszönhetően. Szükségessé vált a migrációs politika kialakítása, főként a fejlett országokban.⁴

Az emberiség történelmében mindvégig megfigyelhetők migrációs folyamatok, azonban eltérő intenzitással. A gazdasági változások hatására a tradicionális társadalmi viszonyok megváltoztak. Az ipari szektor növekedési üteme már a 19. században meghaladta a mezőgazdaságét, és magasabb bérei az agrárszektor tömegeit vonzották. Főként a 18. század végén és a 19. század első felében nőtt meg leginkább az ipari foglalkoztatottak száma, és ezzel párhuzamosan csökkent az agrárfoglalkoztatottak száma. A városi népesség növekedése erőteljesebb volt, mint a falusi, mert az ágazatot váltók nagy része a városba költözött. Az iparosodás folyamatának következtében nagyvárosok jöttek létre és mellettük agglomerációs övezeteik is kialakultak. A nagyvárosok mellett a vidéki lakosságot a kisvárosi ipartelemek is vonzották.⁵ A vidéki (mezőgazdasági) régióból a városi (ipari) régióba történő vándorlással párhuzamosan azonban nem csak gazdasági növekedés ment végbe, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális változások is bekövetkeztek.

Alapvetően tehát, ha egy adott településen, régióban egyre nagyobb az elégedetlenség a munka- és az életkörülmények tekintetében, és minél nagyobbak a felismerhető regionális különbségek, annál nagyobb a valószínűsége a térbeli mobilitásnak. A közgazdasági elméletek a bérszínvonalra és a rendelkezésre álló munkahelyek számára, illetve az ezek közti térbeli különbségekre vezetnek vissza a munkaerő mobilitást. Vagyis minél nagyobb az egyes régiók között a különbség a béreket illetően, annál nagyobb mértékű mozgás várható.⁶

Ez a munkaerőmozgás hatást gyakorol a regionális fejlődésre is, amit külön kell választani a periférikus és fejlett régiók esetében. A periférikus régiókból a fejlett régiókba történik a vándorlás, ami a fejletlenebb régiók esetében részben a munkanélküli réteget érinti. A munkaerő csökkenése a periférikus régiók esetében jelentős hatással van a gazdaságra. A nagy munkaerőt igénylő ágazatok esetében a nagymértékű munkaerő csökkenés hatására a munkahelyek veszélyeztetettsége egyre nő, sorozatos elbocsátások várhatók, mert a megmaradt munkaerő nem elegendő a hatékony termeléshez, így még rosszabb helyzetbe kerül a térség. A veszélyeztetettség azonban szoros összefüggésben van a szakképzettséggel. Ha képzetlen munkaerő vándorol ki, az helyettesíthető tőkeberuházásokkal, intézményi reformokkal, ami által nőhet a munkatermelékenység, az átlagjövedelem; azonban ha képzett munkaerő vándorol ki, ez a folyamat ellenkezőképpen megy végbe, ekkor kerül sor a tevékenységek feladására, ami a munkanélküliséget növeli. Az alacsony munkaerő-kínálat azonban egy idő után újra vonzza a munkaerőt a térségbe, így megfordul a korábbi folyamat, és felélénkülhet a gazdaság.⁷

A fejlett régiók esetében a haszon függ össze a bevándorlók képzettségi szintjével. Minél magasabban képzett a munkaerő, annál kevesebb költséget jelent a helyi önkormányzatoknak, és annál fejlettebb technológiát, magasabb teljesítményt lehet realizálni a térségben. Az ilyen tényezők azonban megnövelik a bevándorlás intenzitását és kumulatív hatásokhoz vezethetnek. Ha helyettesíthetőek lennének a termelési teljesítmények, nagyobb munkaerőtömeg versenyezne, ami lenyomná a bérek szintjét, a tőke határtermelékenysége viszont nőne, ami konfliktusokhoz vezethet, mert ez csupán a bevándorlóknak köszönhető, és a munkaerő-kínálat növekedése lassíthatja a fejlesztéseket. Megfigyelhető még a fejlett régiók, területek fiatalodása is, a fejletlen területekre pedig az előregedés jellemző.⁸

3. A dél-alföldi migrációs trendek

A fejletlen régiók esetében ma is fennáll a fent említett helyzet. A vidéki, főként mezőgazdasági térségekből a városi térségekbe irányul a munkaerő vándorlása. E térségek foglalkoztatási kapacitása alapvető hatással van a munkanélküliség és az elvándorlás alakulására. A munkahelymegtartás és teremtés mellett a vidékfejlesztés fontos feladata a népesség megtartása is. A vidéki térségek esetében, bár differenciáltak a területek, legjelentősebb problémáik mégis megegyeznek, általános érvényűek, melyek közt a népesség fogyása, elöregedése, és az elvándorlások következtében a falvak, tanyák kiürülése elsődleges helyen szerepel.⁹ (1. táblázat)

1. táblázat. Népességszám alakulása a városok és községek esetében (1990–2010)
Table 1. Population trends in cities and villages (1990–2010)

Megnevezés		Bács-Kiskun megye	Békés megye	Csongrád megye
1990	Városok együtt	287 434	248 840	313 356
	Községek együtt	262 143	170 660	120 787
	Megye összesen	549 577	419 500	434 143
2001	Városok együtt	333 667	267 303	299 666
	Községek együtt	207 763	131 999	118 908
	Megye összesen	541 430	399 302	418 574
2010	Városok együtt	352 598	273 368	317 872
	Községek együtt	172 243	88 434	103 955
	Megye összesen	524 841	361 802	421 827

Forrás: KSH és Népszámlálás 2001 honlapja, 1990 évi népszámlálás 5., 6., 8. kötete alapján saját szerkesztés

A vizsgált régió kevés, de nagy kiterjedésű településsel rendelkezik. A városok magas száma ellenére azonban a kapcsolatrendszer nem kiforrott, nincsenek a megyeszékhelyeken kívül egyértelműen kialakult központok, a kistérségi központok is csak névleges központi szereppel bírnak. A nemrégiben városi jogot nyert városok nem rendelkeznek még városi funkciókkal, a feladatkörök bővülésével, települési vezetők lobbyképességével várossá alakultak a község jellegű, kis népességszámú települések is, ezek azonban önállóan nem tudják megoldani azon feladatokat, melyek a népességmegtartáshoz, munkahelyteremtéshez szükségesek. Ezen kívül jelentős hatása van a térségben a tanyáknak is, amelyek szerves részét alkotják a településeknek, így azoktól elválasztva semmiképp sem fejleszthetők.¹⁰

A távolságok hazánkban nem számottevőek a települések között, még ha az ország két különböző végén is vannak ezek a települések, a közlekedési infrastruktúra azonban jelentős befolyásoló tényező a munka- és lakóhelyválasztásban. A városok elérhetősége rossz a régióban, főként a határ menti településeknél és a tanyák esetében. Ezek a területek a közlekedési viszonyok nem megfelelőek, ami az ingázók számára megnehezíti a munkába járást. Ezekben a térségekben a lakosság egy része számára az elvándorlason vagy az ingázáson kívül más lehetőség nem marad a munkavállalásra, így akár a hosszabb utazási időt is vállalja a munkavállalás érdekében. A határ menti települések esetében a városokat leszámítva az ingázás legalább olyan mértékű, mint az elvándorlás. (Gara: 1980–1989 közt vándorlási különbözet: –178, 2001: –34; ingázás 1990: 360, 2001: 231)^{11,12}

2. táblázat. A munkaerő ingázásának adatai a Dél-alföldi régióban (1990, 2001)
Table 2. The data on labour force commuting in Southern-Great Plain Region (1990, 2001)

Megnevezés		1990			2001		
		Megyén belülre	Megyén kívülre	Más településről bejárók	Megyén belülre	Megyén kívülre	Más településről bejárók
Bács-Kiskun megye	Városok	7066	1946	27493	7235	2806	23402
	Községek	30165	3575	14768	19956	1929	7807
	Megye összesen	37231	5521	42261	27191	4735	31209
Békés megye	Városok	10209	700	24998	9470	1180	18548
	Községek	19630	2164	6937	11429	1259	3800
	Megye összesen	29839	2864	31935	20899	2439	22348
Csongrád megye	Városok	6828	861	23620	8233	1013	20602
	Községek	19682	1180	5843	15292	660	5443
	Megye összesen	26510	2041	29463	23525	1673	26045

Forrás: 1990 évi népszámlálás 5., 6., 8. kötete és Népszámlálás 2001 honlapja alapján saját szerkesztés

Az ingázók száma Bács-Kiskun és Békés megye esetében csökkent, míg Csongrád megye esetében nőtt. Alapvetően a megyén belüli ingázás jellemezte mindkét időszakot, és főként a községekből volt meghatározóbb a városba irányuló ingázás (2. táblázat). Az ingázók az 1990-es években főként fizikai foglalkozásúak voltak, akik legalább középfokú végzettséggel rendelkeztek. Az ingázók közül a 30–49 év közöttiek voltak túlsúlyban. 2001-re a 15–29 évesek lettek túlsúlyban, viszont a fizikai foglalkozásúakra volt még mindig jellemzőbb az ingázás. Főként az ipari, építőipari dolgozók ingáztak, de megnőtt a szellemi foglalkoztatottak aránya is.

Mivel a régió alapvetően sűrű, de kisméretű városokból álló városhálózattal rendelkezik, nagymértékben kapcsolódik a szomszédos régiókhoz is. A megyehatárok településeiről a szomszédos régiók nagyvárosai rövidebb idő alatt elérhetőek, mint akár a megyeszékhelyek, ilyen például Dunaújváros, Szekszárd a Bács-Kiskun megyeiek esetében. Dunaföldvár például meghatározó volt a Duna menti települések lakosai számára, ma viszont már csak az átmenő forgalmat biztosítja, ami az új hidak közelsége miatt szintén mérséklődött. A megyehatárokon, a közlekedési csomópontoknál lévő települések esetében a megyén kívülre ingázók száma megközelíti, vagy meg is haladja a megyén belül ingázók számát. Ilyen például Apostag (132, 141), Dunavecse (121, 141) és Solt (225, 198)^{13,14}, ahol a dunaföldvári híd nagyban segíti a szomszédos megyék elérhetőségét, de az új dunaújvárosi híd feltehetően még inkább ösztönzi a lakosságot a megyén kívülre irányuló ingázásra. Ez a 2011-es népszámlálás adatai alapján meghatározható lesz majd. Ebből is jól látható, hogy az egyes régiókat nehéz elkülönülten vizsgálni, figyelembe kell venni a fejlesztések esetében a szomszédos régiók adottságait, lehetőségeit is, hiszen a munkavállalás terén is hasonló a helyzet, egyre többen kényszerülnek ingázásra, ami más régiókkal is teremt kapcsolatot.

A falvak esetében a legnagyobb problémát viszont az elvándorlás jelenti. Az elsődleges oka az elvándorlásnak a munkanélküliség, emellett az infrastruktúra is kiemelkedő hatással van rá. A városokban több munkalehetőség van, viszont a nem megfelelő közlekedési lehetőségek miatt sok esetben az ingázásra nincs lehetőség, így az elvándorlás lehet megoldás a lakosság számára.

A népesség a régióban folyamatosan csökken, amivel párhuzamosan a foglalkoztatottak száma is csökkent. A nagyobb problémát azonban az jelenti a térségben, hogy a foglalkoztatottak aránya a népességben belül szintén csökkent a rendszerváltást követő 20 évben, aminek következménye a munkanélküliség arányának növekedése (3. táblázat). A régióban az ingázók száma lecsökkent 2001-re az 1990-es időszakhoz képest 4,7%-kal, az összes foglalkoztatotthoz viszonyítva azonban nőtt az arányuk, ami a foglalkoztatottak számának nagyobb mértékű csökkenéséből következik.

3. táblázat. Népességszám, foglalkoztatás és ingázás alakulása a Dél-alföldi régióban (1990–2010)
Table 3. Population trends, employment and commuting in Southern-Great Plain Region (1990–2010)

Megnevezés	Népesség (fő)			Foglalkoztatottak aránya a népességben belül (%)			Munkanélküliek aránya a népességben belül (%)			Ingázók a foglalkoztatottak arányában (%)		
	1990	2001	2010	1990	2001	2010	1990	2001	2010	1990	2001	2010
Bács-Kiskun megye	549577	541430	524841	43,53%	35,38%	36,51%	1,14%	4,31%	4,40%	17,87%	20,85%	-
Békés megye	419500	399302	361802	41,22%	31,34%	35,43%	1,15%	4,96%	5,03%	18,91%	22,56%	-
Csongrád megye	434144	418574	421827	43,89%	36,83%	38,69%	0,96%	3,96%	3,77%	14,98%	20,06%	-

Forrás: KSH és Népszámlálás 2001 honlapja, 1990 évi népszámlálás 5., 6., 8. kötete alapján saját szerkesztés

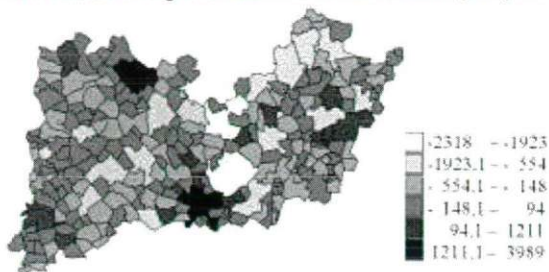
A munkanélküliségi ráták adatai¹⁵ alapján azt tapasztaltam, hogy az M5-ös autópálya vonzáskörzete mentén alacsonyabb a munkanélküliségi ráta, míg a határok mentén, és főként a Békés megyei térségben jóval magasabb. Elsősorban a falvak esetében figyelhető meg emellett magas munkanélküliségi ráta, ami nagyban hozzájárul a falvak fejletlenségének megőrzéséhez és az elvándorlás mértékének növekedéséhez, ami részben a városokba irányul, részben pedig más régiókba, vagy külföldre.

Míg a rendszerváltás előtt jelentős elvándorlás jellemezte a térséget, ez a 90-es években mérséklődött, és a bevándorlók száma meghaladta az elvándorlók számát. 2001 után viszont visszaesés következett be, legnagyobb mértékben Békés megyét érintette ez a változás.

A következő két ábrán a vándorlási egyenleg alakulása látható a településekre vonatkozóan a rendszerváltás előtt, illetve a mai időszakban.

Az 1980–1989-es időszakban a szegedi és kecskeméti kistérségben figyelhető meg főként odavándorlás, ami a megyeszékhely szerepüknek nagyban köszönhető. A mainál fejlettebb élelmiszeriparuk jelentős munkaterőt tudott felszívni, ami szintén az odavándorlásoknak kedvezett. Hódmezővásárhely és Szentes esetében volt abszolút értékben a legnagyobb az elvándorlás mértéke, ami részben Szeged közelségének is köszönhető. Mindkét település esetében megfigyelhető azonban, hogy az elvándorlásokkal ellentétben magas a más településekről bejárók száma, és ehhez képest alacsony a településről eljárók száma, ami azt mutatja, hogy a települések foglalkoztató szerepe jelentős maradt, csak a lakosságszám csökkent.

1. térkép. A Dél-alföldi régió vándorlási egyenlege (1980–1989)
Map 1. The balance of migration in Southern Great Plain Region (1980–1989)

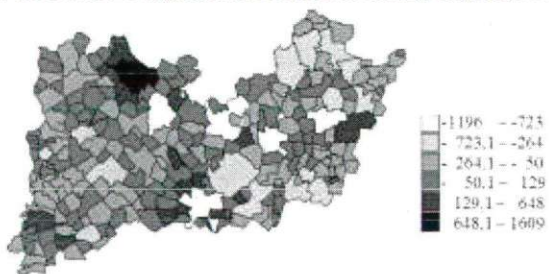

Forrás: 1990 évi népszámlálás 5., 6., 8. kötete alapján saját szerkesztés

A 2002–2010-es időszakra vonatkozóan mérséklődött a vándorlási különbség települési szinten, mind a többlettel, mind a negatívummal rendelkező települések esetében jelentősen lecsökkent. Ebben szerepe lehet a népesség csökkenésének és a munkanélküliség növekedésének is. A vándorlások középpontjába Kecskemét került a régióban, míg korábban Szeged és Kecskemét közötti központként szerepelt ilyen szempontból, mára Kecskemét vált egyedüli vándorlási központtá. Erre hatással van az M5-ös autópálya is, ami ugyan Szeged esetében is jelen van, viszont a főváros, Budapest elérhetősége Kecskemét szempontjából kedvezőbb. Budapest agglomerációjának bővülésével Kecskemét is már a vonzáskörzetébe tartozik, ami kedvezően hat a város népességvonzó hatására. Kecskemét lényegében csak közigazgatásilag tartozik ehhez a régióhoz, de az adottságait, elhelyezkedését tekintve szorosabban kapcsolódik a Közép-magyarországi régióhoz. A Mercedes gyár is pozitív hatással van/lesz a kecskeméti térség fejlődésére.

Mindemellett mindhárom megyeszékhely esetében megfigyelhető a szomszédos kistépüléseknél a pozitív vándorlási egyenleg, így jelen van a szuburbanizáció is a térségben, ami a nagyvárosoktól elvonja a lakosság egy részét. Ebben a régióban a falvak esetében nem annyira erőteljes a kiürülés folyamata, mint az aprófalvas térségekben az ország más területein, azonban jelentős elvándorlás érzékelhető itt is. Ezen a közlekedés javításával lehetne változtatni elsősorban és munkahelyek teremtésével.

2. térkép. A Dél-alföldi régió vándorlási egyenlege (2002–2010)
Map 2. The balance of migration in Southern Great Plain Region (2002–2010)

Forrás: KSH honlapja alapján saját szerkesztés

A mezőgazdaság magas részaránya meghatározó a régió számára, azonban a mezőgazdaság fejlesztése önmagában nem segítene a vidéki jellegű térség fejlesztésében. A mezőgazdasági vállalkozások aránya csökkenő tendenciát mutat, és foglalkoztatási potenciáljuk is egyre csökkenő. Fontos a térség számára, hogy a mezőgazdaság fejlődjön, azonban emellett jelentős erőfeszítéseket kell tenni a hozzá kapcsolódó ágazatok, az élelmiszeripar és az alternatív energiaforrások feldolgozásának, felhasználásának fejlesztésére és az egyéb ipari és szolgáltatási szektor fejlesztésére is.

4. Összegzés

A globalizáció és a területi különbségek növekedésének köszönhetően a gazdasági fejlődés szempontjából a munkaerő mobilitása kulcsfontosságú tényezővé vált. A népességmozgás a jövőben is komoly kihívásokat tartogat a gazdaság, a társadalom és a környezet számára egyaránt. Ez minden országcsoporthoz, régióhoz, városi vagy rurális térséghez érint, bár más-más szempontból. Ebből következik, hogy a nemzetközi szervezeteknek és a lokális intézményeknek egyaránt jelentős szerepe lesz a jövőben a meglévő és egyre erősödő ellentétek feloldásában.

Az egyik legnagyobb problémát az elvándorlás jelenti a térségben, am jelentős hatással van a népességszám csökkenésére. Az elvándorlás egyik oka az, hogy a fiatalok számára kevés munkalehetőség van a vidéki területeken, alacsony a foglalkoztatási kapacitás, nem megfelelő a közlekedési infrastruktúra, az úthálózat ahhoz, hogy lehetővé tegye az ingázást.

A népességfogyás, és részben a fiatalok elvándorlásának köszönhető születési ráta folyamatos csökkenése következtében óvodákat és iskolákat vonnak össze. A gyermekek számának csökkenése sokkal nagyobb mértékű a vidéki térségekben, mint az urbanizált övezetekben. A Kalocsa melletti kis lakosságú településeken (pl. Homokmégy) az is megfigyelhető, hogy a közeli városba járnak a felső tagozatos diákok iskolába, már nem tudja egy nagyobb község sem felvállalni az oktatási feladatok ellátását az alacsony gyermeklétszám miatt.

A falvakba beköltöző népesség döntő többsége is az idősebb korosztályból származik, valamint megfigyelhető egyes falvak esetén a külföldi nyugdíjasok betelepődése is. Az elmúlt néhány évben a gazdasági válság hatására munkahelyét elvesztők számára is egy lehetőséget jelent a falu, főként a lakhatási költségek alacsonyabb árszínvonala miatt. Városokból, sok esetben Budapestről is leköltöznek vidékre a könnyebb megélhetés reményében.

A térség fejlődésének elindításához az egyik legfontosabb feltétel a vidékfejlesztési és területfejlesztési intézményrendszer összehangolása. A területfejlesztés és a vidékfejlesztés összekapcsolása és együttes kezelése elengedhetetlen a sikeres fellépéshez. A vidéki városok munkaerő megtartó képességét segítheti egy-egy nagyvállalat megtelepedése is. A városi térségben történő munkahelyteremtés azonban nem jelent feltétlen megoldást a falvak számára, hiszen ez csak tovább növelné az elvándorlási szándékot a fiatalok körében. Sokkal inkább a helyi gazdaságfejlesztésre kellene koncentrálni.

Jegyzetek

1. Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
2. Florida, Richard (2008): Who's your city. Basic Books. New York.
3. Nemes Nagy József (2009): Terek, helyek, régiók. Akadémia Kiadó. Budapest
4. Rédei Mária (2007): Mozgásban a világ. A nemzetköz migráció földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
5. Kaposi Zoltán (1996): A gazdasági folyamatok és a közgazdasági gondolkodás kapcsolata a 18. században, Bornus Nyomdaipari Szolgáltató Kft., Pécs.
6. Richardson, Harry W. (1973): Regional Growth Theory. Macmillan. London.
7. Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
8. Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
9. Vidékfejlesztési Minisztérium (2011): Nemzeti Vidékstratégiai Koncepció – 2020 II. (agrár-, élelmiszer-, környezet- és vidékstratégiai alapvetések) (vitaanyag). Budapest.
10. DARFÜ KHT. (2008): Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Operatív Programja 2009–2010. DARTOP-1.6. 2009.
11. 1990. évi népszámlálás 5. kötet (1992): Bács-Kiskun megye adatai, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
12. Népszámlálás 2001 honlapja: <http://www.nepszamlalas2001.hu> – Letöltve: 2012. 07. 28.
13. 1990. évi népszámlálás 5. kötet (1992): Bács-Kiskun megye adatai, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
14. Népszámlálás 2001 honlapja: <http://www.nepszamlalas2001.hu> – Letöltve: 2012. 07. 28.
15. Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer honlapja: <https://teir.vati.hu/> – Letöltve: 2012. 05. 20.

Felhasznált irodalom

1990. évi népszámlálás 5. kötet (1992): Bács-Kiskun megye adatai, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
1990. évi népszámlálás 6. kötet (1992): Békés megye adatai, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
1990. évi népszámlálás 8. kötet (1992): Csongrád megye adatai, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- DARFÜ KHT. (2008): Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Operatív Programja 2009–2010. DARTOP-1.6. 2009.
- Florida, Richard (2008): Who's your city. Basic Books. New York.
- Kaposi Zoltán (1996): A gazdasági folyamatok és a közgazdasági gondolkodás kapcsolata a 18. században, Bornus Nyomdaipari Szolgáltató Kft., Pécs.
- Központi Statisztikai Hivatal honlapja: Éves településszisztematikus adatok 2010-es településszerkezetben. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp> – Letöltve: 2012. 09. 01.
- Lengyel Imre–Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Nemes Nagy József (2009): Terek, helyek, régiók. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Népszámlálás 2001 honlapja: <http://www.nepszamlalas2001.hu/> – Letöltve: 2012. 07. 28.
- Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer honlapja: <https://teir.vati.hu/> – Letöltve: 2012. 05. 20.
- Rédei Mária (2007): Mozgásban a világ. A nemzetköz migráció földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Richardson, Harry W. (1973): Regional Growth Theory. Macmillan. London.
- Videkfejlesztési Minisztérium (2011): Nemzeti Vidékstratégiai Koncepció – 2020 II. (agrár-, élelmiszer-, környezet- és vidékstratégiai alapvetések) (vitaanyag). Budapest.

A KISVÁROSOK FÖLDBIRTOK-SZERKEZETÉNEK TIPIKUS VONÁSAI A 20. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN*

THE TYPICAL FEATURES OF THE LAND-STRUCTURE OF SMALL TOWNS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

HORECZKI RÉKA PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Abstract

The aim of the present study is to introduce the agricultural system in the beginning of the 20th century of the small towns in the South Transdanubian region. I want to study those municipality that basically in the 18th and 19th century was a large (high population concentrations) village. This municipality were enough different as economically, but in the life of each village played a great role the agriculture. The agriculture have a major role in the production and the labour-structure, too. Some small towns was a traditional agricultural village where 70–85 percent of the population lived from agriculture. This town usually was a micro-region centres or market centres; therefore the development of small town depends on the results of the resources and cooperation between town and surrounding villages. In my study I will probably analyse the agricultural sector in the life of small town with statistical boards and other sources. The structure of estate was changed by the possibilities of livestock production, by the possession of vineyard, and by the situation of the forestry. I try to draw conclusions about the most typical features of the economics of the studied town.

1. Bevezetés

A kutatási célom a dél-dunántúli térség gazdasági, társadalmi és politikai életét erőteljesen befolyásoló kisvárosok hosszú távú fejlődésének törvényszerűségeit és sajátosságait feltárni és bemutatni. A három megyében a kisvárosok száma állandóan változott, a mezővárosi fejlődés, az 1871. és az 1886. évi városi törvények ezt alapvetően befolyásolták, de főként a rendszerváltás után szaporodtak meg. A kutatás során elemzem a kisvárosok népesedését, fejlődéstörténetét, gazdasági szerkezetét. Megvizsgálom, hogy valóban térségközponti, piacközponti funkciókat töltenek, töltöttek-e be. Fel kívánom tárni azokat az okokat, amelyek megmagyarázzák egyes térségek fejlődését, illetve rohamos elnéptelenedését. Megpróbálok ezzel párhuzamosan olyan alternatívákat keresni, ami a helyi gazdasági erőforrásokra épülve a felzárkózást, és a növekedést generálhatná. A helyi gazdasági potenciál sok esetben a helyi tradíciókból, tevékenységekből, szaktudásból vagy a gazdasági magatartásból állhat. Ez jelenthet egy jól működő kistüzemi művelés lehetőségét, vagy egy termálvízre épülő fűtési modellt, vagy turisztikai potenciál kihasználtságát. A kutatás a dualizmus időszakától tekintendő át ezeket a településeket és változásait egészen a jelen időkig; ezért mindig csak egy-egy területet, illetve időszakot vizsgállok, amely részek a kutatás végén egységes egészet alkotnak majd.

Jelen tanulmányom megírása során a 19. század vége, 20. század eleji állapotokat kívánom bemutatni egy Somogy megyei településen.

2. A térség főbb változásai

A mezőgazdaság szerepe a 19. században hangsúlyosabban jelentkezett a kisvárosok életében, mint a többi iparág. Ez volt az az időszak is, amikor „gomba módra” kezdtek szaporodni a kisvárosok, felgyorsult a hazai urbanizáció (a mezővárosi státusz adózási és önkormányzati szempontból kedvező helyzetet eredményezett a településeknek). A mezőgazdaság mellett a kisvárosok életében az ipar csupán átmeneti szerepet töltött be ebben az időszakban. Az agrártermeléshez köthető kisipar, amely be tudott kapcsolódni a közvetlen kereskedelembe – a piachelyek révén – megfelelő népességvonzó erőként jelentkezett, és egyes települések esetében stabil fejlődést generált. A gyáripar megjelenése viszont megtörte ezt a látszólagos kapcsolatrendszert; hatalmas népesség-csoportosulásokat volt képes életre hívni. Számos pozitívuma mellett a kisvárosi hálózatra nem volt szignifikáns hatással, hiszen az ipar a már

* A tanulmány a TÁMOP 4.2.2/B-10/1-2010-0029: Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen pályázat keretében készült.

meglévő – nagyobb – városokba települt, ahol a helyi infrastruktúrát szükségszerűen fel tudta használni a fejlesztéséhez. A nyersanyag lelőhelyre épülő települések köre viszont meglehetősen csekély volt a régióban, központi szerepet nem tudtak megszerezni.¹ Az iparfejlődés sajátosságát a nagyüzemek számának rendkívül gyors ütemű növekedése is mutatja, hiszen 1890 és 1910 között megháromszorozódott a 100-nál kevesebb munkást, és megnégyesződött az 500-nál több munkást foglalkoztató üzemek száma. Az iparban dolgozók száma a 20 év alatt ötszörös létszámnövekedést mutat. Trianoni békeszerződés után a magyar iparnak új kihívásokkal kellett szembesülnie. Fejlődésnek indult a textilipar, amely 1939-re az egyik legnagyobb ipari foglalkoztatóvá vált.²

A városfejlődés és a vasút kölcsönös kapcsolata a dualizmus korában számottevő, az egyes területek bekapcsolódása a gazdaság érrendszerébe meggyorsította az egységes-országos piac kialakulását, ösztönözte a beruházásokat. Mind a mezőgazdaság, mind az ipar jövedelmezőségét elősegítette, de fontos megjegyezni, hogy a csupán a vasúti csomóponti szerep nem generálta a városok fejlődését, ha nem állt mögötte megfelelő gazdasági súly, érdekérvényesítő képesség (pl. Szentlőrinc, Somogyuszob esete).

A térség természeti adottságai lehetővé tették a mezőgazdaság és az agrártermékek kereskedelmével foglalkozó települések fejlődését. A településállomány és a mezőgazdaságból élők számára erőteljes hatást gyakoroltak a 19. század végén lezajlott változások, amikor már a területek kb. 45%-át a parasztgazdaságok művelték.³ A törpebirtokosok, a volt cselédek és napszámosok száma az agrárkereskedők között megnövelte a „szegénység” számát a községekben.

T. Mérey szerint a városiasodó települések életét alapvetően befolyásolták a következő tényezők: a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a közlekedés; mint fő elemek; ezeken felül még jelentős volt a közszolgáltatás, a véderő, a napszámosok és házicselédek számának és arányának a változása a településeken belül. Ezek a városok „európai léptékben” kisvárosnak voltak tekinthetők, nemcsak a csekély népességszámuk, hanem főként az őstermelés hagyománya (növekvő szerepe), az ipari termelés kézműves kereteinek fejletlensége és csupán helyi jelentősége miatt.⁴ A Dél-dunántúli régió városait tanulmányoztam már népességszám-növekedésük alapján, ezúttal az agrár szektort, a földbirtok-szerkezetet mutatom be részletesebben.⁵ A tanulmány során egy település esetén keresztül mutatom be részletekbe menően és vonok párhuzamot pár környékbeli településsel (mai kisvárossal kapcsolatosan).

2. Nagybajom népességének változása

Somogy megye a vizsgált időszakban nagy kiterjedésű megyének számított a 6653 km² területével, amelyen 1846-ban 238 140 lakos élt.⁶ A megye területén ekkor 13 mezőváros volt található, melyek közül Nagybajom közigazgatásilag a 19. század közepéig falunak számított. A vásártartási jog megszerzésével a település mezővárosi rangot kapott, mivel az országos vásártartó helynek számított akkoriban. Az első községtörvény (1871. 18. tc.) még használta a mezőváros megnevezést a településre, de a második, az 1886. évi (22. tc.) már nem. A törvény szerint Nagybajom nagyközségnek tekinthető, mert rendezett tanáccsal nem rendelkezett (ami a városokhoz emelte volna), de megfelelő anyagi erőforrásai miatt saját maga látta el községi teendőit (a kisközségek erre nem voltak képesek). 1908-ban már a törvényes előírásoknak megfelelően nagyközséggé szerveződött.

1. tábla. Népesség változása 1869–1949
Table 1. Change of population to 1869 by 1949

Év	Népesség (fő)
1869	4309
1880	4275
1890	4658
1900	5082
1910	5034
1920	4970
1930	5412
1941	5467
1949	5336

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Nagybajom területéhez az 1870-es években közigazgatásilag hozzácsatolták a környező pusztákat, így Somogy megye messze legnagyobb határú településévé vált. A nagy kiterjedésű alföldi településekre emlékeztető határ 1895-ben 21 430 kat. holdat tett ki. Az óriási határ és az egyre növekvő lakossága azonban nagyobb mértékben növelte az előljáróság közigazgatási teendőit, mint a nagyközség bevételeit. Az össznépesség a századfordulón elérte az 5000 főt, és az első világháborúig nagyjából ezen a szinten maradt.

A népesség növekedése viszont nem érintette egyformán a kül- és belterületet. Az utóbbin a népesség egy

százalékkal csökkent, míg a pusztákon 63%-kal nőtt, s ezáltal a kül- és belterületi lakosság aránya a belterület rovására jelentősen módosult. A külterületi népesség húsz pusztá között oszlott meg. A puszták közül 8 számított jelentősebbnek, ahol a külterületi népesség 71,4%-a lakott, ezen puszták mindegyikének lakossága 100 fő fölött volt az első világháborúig.

2. tábla. Népesség változása 1870–1910
Table 2. Change of population to 1870 by 1910

	1870		1910	
Külterület	1195	27,7 %	1955	38,8 %
Belterület	3114	72,3 %	3079	61,2 %
Összesen	4309	100,0 %	5034	100,0 %

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A külterületi lakosság számának nagyarányú növekedése akkor következett be, amikor a puszták adókedvezményben részesültek. A pótdának csak a felét kellett kifizetniük. Ez a kedvezmény 1911-ben szűnt meg.

3. Nagybjom földbirtok-szerkezete

Nagybjom község földbirtok-területe a somogyi községekéhez képest óriási volt. Az 19. század végi közigazgatási hozzákapcsolások eredményeképp Somogy megye – egyik – legnagyobb határu településévé vált. „Nagybjom, a megyebeli legnagyobb helység” megnevezéssel is lehet találkozni Kanyar (1989) könyvében.⁸ Ellentétben sok más somogyi uradalmi központtal, a település földbirtokstruktúrája nem volt egységes. A község területe nem egy nagybirtok részét alkotta. Nagybjomban egyszerre találhatunk több jelentős, megyei viszonylatban is a „bene possessionati”-hoz tartozó középbirtokost; ugyanakkor jelentős számban fordultak elő kisebb birtokosok is, nem is beszélve a törpebirtokosokról, agrárproletárokról.

Nagybjomban a föld forgalmát alig gátolták feudális kötöttségek. Hitbizományi területei csupán Somssich Andornak voltak.⁹ A föld adásvétele gyakorivá vált. Gyakori jelenség a községben, hogy egész birtokokat adtak ki haszonbérletbe, hogy a gazdálkodás gondjától megszabaduljanak. A földvásárlók és haszonbérlek között kiemelkedő szerepet játszott a helyi zsidóság. A Böhm család két pusztát is megvett a Festetics családtól, így a határ egyik legnagyobb birtokosává vált. A saját és bérelt birtokaik nagysága meghaladta a 4000 kat. holdat. Jelentős földbirtokos volt még Kohn Gusztáv is, aki Festetics Pál 1719 holdas birtokát bérelte. Ez a 10 család volt az, aki a termőföldek felét tudhatta magáénak. És a maradék 577 gazdálkodónak jutott a határ másik fele.

3. tábla. Közép- és nagybirtokosok a községben 1895-ben
Table 3. Medium and large estates of the village in the 1895

Tulajdonos/Bérlő neve	Terület (kat.hold)	Szántóterület	Cselédek száma
Böhm Ignác és tsa	4579	1620	52
Braun Mihály	136	99	4
Gál János és tsa	103	48	4
Horváth József	118	60	1
Igmándy Aladár	604	346	18
Kohn Gusztáv	1719	901	15
Kotai Ferenc	244	148	17
Pataky Vince	305	186	14
Sárközy Jenő és tsa	1909	699	33
Udvary Dávid	385	211	10

Forrás: Gazdacímár 1895¹⁰

A Nagyatádi féle földreform során Nagybjomban 451 igénylő kapott földet és 168 család jutott házhelyhez. A földbirtokosok közül a Festetics és Somssich család ajánlotta fel birtokai egy részét a nagybjomiaknak. Összesen 1462 kat. holdat osztottak szét, átlagosan 3,1 kat. hold telket kaptak az igénylők. A földreform során a határ 7,3%-a került az igénylők kezére, így a kisbirtokok részesedési arányát ezzel az értékkel megnövelte a határból. Az új földbirtokstruktúra alakulása 4. táblázatban látható.

A paraszti birtok és a kisbirtok legfelső határa 103 kat. hold lett. Ekkora birtokkal egy gazda rendelkezett csak. Gazdátársai, akik 50 kat. holdnál nagyobb birtokkal rendelkeztek, saját maguk már nem tudták megművelni földjeiket, ezért állandó jelleggel idegen munkaerőt alkalmaztak. A többség törpebirtokosnak számított, akik nem tudtak földjükből megélni, ezért munkavállalásra kényszerültek. A törpebirtokosok egy része „kétlaki” életet élt, azaz elsősorban iparral foglalkoztak, de némi földdel is rendelkeztek. Az 5–50 kat. hold kiterjedésű birtokkal rendelkezők valamennyien paraszti birtokosok voltak, akik családi erővel művelték földjeiket.

A közép és nagybirtokok jelentős szerepe továbbra is megmaradt, de veszített a súlyából. A nagy- és középbirtokok között volt megtalálható a Somssich (1350 kat. hold), Sárközy (2380 kat. hold), Festetics (513 kat. hold) és a Böhm (1553 kat. hold) család is. A kisbirtokok és a község legeltetési társulati birtoka a határ több mint felét foglalja már el. De a földbirtokok megoszlása továbbra sem igazságos, hiszen a néhány közép és nagybirtokos család foglalja el a határ 47, és a szántóterület 40%-át. A község birtokstruktúrájában lényeges változások nem történtek, viszont megfigyelhetővé vált az „egykézés”, amely a paraszti birtokok szétaprózódását kívánta megakadályozni. A paraszti birtokokat a szétaprózódás veszélye mellett az eladósodás is fenyegette. A törpebirtokosok és szegényparasztok sorsa kiszámíthatatlan és nagyon kockázatos volt, hiszen hiába dolgozott megállás nélkül saját földjén, egy természeti csapás, esetleg egy haszonállat elhullása már a csődbe kergethette őket.¹²

4. tábla. A község birtokszerkezete 1935-ben
Table 4. Holding structure of the village in the 1935

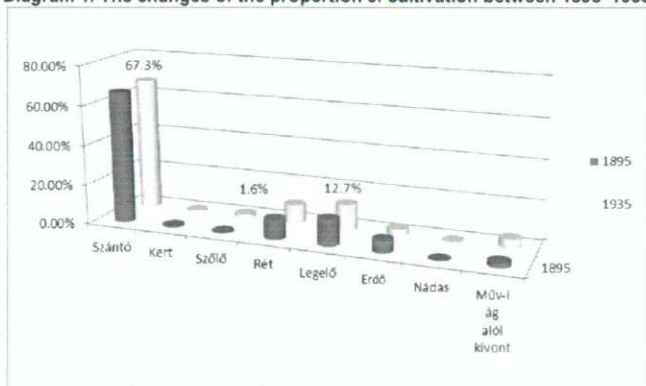
Birtoknagyság	A földbirtokok	
	száma	területe (kat.hold)
1 kat.hold alatt	296	149
1–5 kat. hold	430	1 208
5–50 kat. hold	462	6 488
50–103 kat. hold	11	758
103–500 kat. hold	5	1 384
500–1000 kat. hold	5	3 175
1000 kat. h. felett	5	6 810
Összesen	1214	19 972

Forrás: KSH 1935¹¹

4. A mezőgazdasági rendszer változásai

A 19. század második felétől megnövekedett a mezőgazdaságilag művelt területek aránya, a pusztai földek feltörése révén. A század végén megyei átlaghoz hasonlóan Nagybjomban is az összes földterület mintegy felét szántóföldként hasznosítják, a szántókon főként gabonatermesztés folyt. Nagybjom határa nagyon jó, és magas aranykorona értékű földekkel bír. Emiatt valamint azért, mert a búza volt a legjobban eladható termék abban az időszakban, történt az, hogy az 1935-ös évre sem tudott megtörni a gabonatermesztés döntő súlya, viszont az állattartás megváltozott feltételei miatt a kapásnövények súlya növekedett. A művelési ágak részeseése a századfordulóhoz képest alig változott. A rét és legelő 3–5%-os csökkenést mutat, amit a szántóterületek bevonásával lehet magyarázni.

1. ábra. A művelési ágak arányának változása 1895–1935
Diagram 1. The changes of the proportion of cultivation between 1895–1935

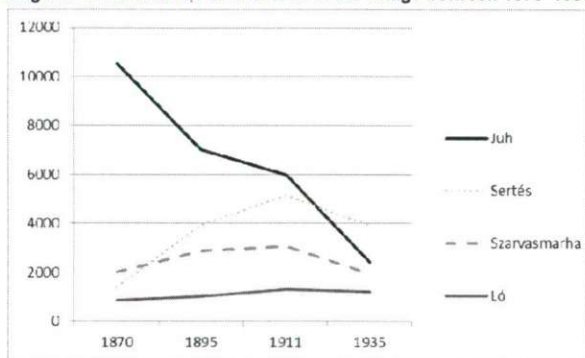
Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A gazdálkodás korszerűsödését jelentette a községben, hogy az igásállatoknál a ló vette át az ökör szerepét, valamint már használtak vetőgépet, jobb ekéket; ezen felül a paraszti kisgazdaságokban is a cséplést már – az uradalmakból bérbevevő – géppel végezték. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a községben 1900-ban a mezőgazdaságból élők a lakosság 49,4%-át tették ki; de az iparosok és a kereskedők is szép számmal

képviseltették magukat. Az önálló iparosok közül legnagyobb számban cipészeket, szabókat és kőműveseket találhatunk. Ugyanakkor a földbirtokosok vagy kereskedők tulajdonában lévő iparvállalatokról sem szabad elfeledkezni. Nagybjom három gőzmalommal, téglá-előállító üzemmel, szikvízüzemmel, szatócsüzettel, valamint élelmezési és dohányboltokkal rendelkezett.

Az állattenyésztést a 19–20. század fordulóján a kapitalista fejlődés és az egyre terjedő városiasodás, valamint az ezzel járó fogyasztási szokások változása befolyásolták. Megnővekedett a hús, zsír és tejtermékek iránti igény. A századfordulóra már lezajlottak a fajtaváltások, a hagyományos hazai fajták helyett a nagyobb termelőképességű és jobb fajtákat állították tenyésztésbe; ez elősegítette a korszerűbb állattartás és az istállózás elterjedését.¹³ Az állatállomány ennek következtében mind mennyiségében mind összetételében lényegesen módosult. A tartásból tenyésztés lett. A mezőgazdaság egészét befolyásoló politikai vagy gazdasági válságok az állattenyésztés fejlődésére is kedvezőtlenül hatottak. Az első világháborúig tartó időszakban az állatállomány kismértékű növekedése volt megfigyelhető (3–6%-os pozitívum). Az 1920-as évekre a világháború és annak következményei (tömeges levágás, elhullás, járványos megbetegedések) a termelés visszaesését eredményezték. Az 1930-as években már a minőségi termelés felé fordult a figyelem; hússertéseket tenyésztettek a mangalica, valamint magyartarka marhákat a szürkemarha helyett. Az 1940-es években indult meg az állatok számának növekedése, a baromfiállományé 10% fölötti, míg a sertés-, szarvasmarha-, lófélék esetében egy stagnáló, lassú növekedésről lehet csak beszélni. Az általánosabb egész térségre jellemzők bemutatása után a község haszonállat-számának változását mutatom be.

2. ábra. A községben lévő haszonállatok száma 1870 és 1935 között
Diagram 2. The number of livestock in the village between 1870–1935

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

A juhállomány nagyarányú csökkenése hátterében a fajtaváltás állt. A nyugati fajták elterjedése kiszorította a hazait, valamint az egyre nagyobb arányú extenzív gabonatermelés következtében csökkentek a legelőterületek. A juhtartás a nagyuradalmakban tartotta hegemoniáját, 1895-ben a község juhállományának 73%-át adták az uradalmak. Az állattartás többi ágában viszont a parasztság birtokolta az állomány többségét. A növekvő lakosság hússal való ellátását a juhtartás visszaesése után nagymértékben a sertésenyésztés rohamos fejlődése biztosította. Aki tehette kukoricán hizlalt, ezért növekedett a kapásnövények súlya. A fajtaváltás itt is bekövetkezett, egyeduralkodóvá vált a mangalica tartás.

A lovak számának növekedését részben a földművelés, részben a szállítás igényei idézték elő. A település áruforgalmának lebonyolítása a vasúti összeköttetés hiányában elképzelhetetlen volt fuvarosok nélkül. 1942-ben a „legjobb lóvásárok” között tartották számon Nagybjomot Drávafok és Szigetvár mellett. Ebben az évben 4 országos vásárt tartottak a községben, átlagosan 470 ló és 647 szarvasmarha került eladásra egy-egy vásár alkalmával.¹⁴

Összefoglalás

A mezőgazdaság a 20. század folyamán veszített a gazdasági életben elfoglalt kivételes szerepéből, bár a kedvező természeti adottságok és a kialakult emberi tapasztalatok okán a község képes volt ellátni a saját és környező pusztái lakosságát. A század első felében a magyar agráriumot mind belső mind külső eredetű válságok akadályozták a fejlődésben, az első világháború, az 1920. évet követő gazdaságsszerkezet-váltás, és a világgazdasági válság. Az 1945 után létrejövő kis- és törpebirtokok a megfelelő felszereltség és igaerő hiányában nem voltak képesek a nagybirtokok fejlettségét utolérni, esetlegesen versenyezni velük. A Dél-Dunántúlon található területeket, így Nagybjomot is, ez az érdekes kettősség jellemmez; a mezőgazdaságban a nagybirtokok mellett szinte eltérpülnek a kisparaszti gazdaságok, még a közösségben szerves egészként működnek

együtt, hiszen a nagybirtokos a község fő támogatójaként, a mezőgazdasági munkaerő igényén túl, ipari kapacitásokkal is jelentkezik.

A tanulmány megírása során egy jelenlegi kisváros 19–20. századi mezőgazdasági változásait tekintettem át, a népesség változásától indultam, a földbirtokszerkezet és földbirtokstruktúrát is elemeztem. Összességében megállapítható, hogy Nagybajom gazdasági szerkezetében nagyon hosszú ideig a mezőgazdaság volt a meghatározó gazdasági ágazat, amely jelentős hatást gyakorolt a településfejlődésre is. A nagyközség társadalmának túlnyomóan nagy részét a mezőgazdaság tartotta el. A mezőgazdasági kereső és eltartott népesség a század elején az összlakosság háromnegyedét tette ki.

Jegyzetek

1. Beluszky Pál–Győri Róbert (2005): Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus kiadó, Budapest–Pécs.
2. KSH, 1996.
3. Kaposi Zoltán (2010): Markzentren und Versorgungsbezirke auf dem Süd-Transdanubischen Gebiet von Ungarn im 19. Jahrhundert. In: *Relatia Rural - Urban: Ipostaze ale traditiei si modernizarii*. Szerk.: Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean. Cluj-Napoca, 2010. Presă Universitară Clujeană. 331–352. p.
4. T. Mérey Klára: Városiasodó településtípusok a századfordulón Somogy megyei példák alapján. In: Kanyar József (szerk.) (1986): Somogy megye múltjából. 13. Levéltári Évkönyv. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár. 279–301. p.
5. Bácskai Vera (1995): Dunántúl városhálózata a 18. században. In: Horváth Gyula (szerk.) (1995): A Dunántúl szolgáltatásban. Előadások Rúzsás Lajos emlékének. MTA RKK, Pécs.
6. Horeczki Réka (2012): A mezővárosok fejlődési sajátosságai a dél-dunántúli régióban 1784–1910 között. IV. Nemzetközi és X. Országos Grastyán Konferencia konferenciakötetében megjelenő tanulmány (megjelenés alatt).
7. Kanyar József (1983): Fejezetek Somogy megye történetéből. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 27. p.
8. Kanyar József (1989): Harminc nemzedék vallomása Somogyról: Történelmi olvasókönyv. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 42., 194–252., 270–300., 385–460., 576–623. p.
9. A Somssich család birtokai közül az erdők voltak hitbizományban, mindössze egy 50 kat. hold területen.
10. Gazdacímár, 1987.
11. KSH 1935.
12. Mikóczy Alos–Solymosi László (1979): Nagybajom története. A Nagybajom Nagyközségi Közös Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kaposvár 132–226. p., 334–359. p., 366–378. p.
13. KSH, 1998.
14. Kanyar (1989): i. m. 576. p.

Felhasznált irodalom

- Az 1920. évi népszámlálás. (1925): Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 72. kötet, Budapest.
- Az 1930. évi népszámlálás. (1934): Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 86. kötet, Budapest.
- A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. kötet. Gazdacímár. (1897) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. (1912): Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 42. kötet, Budapest.
- Bácskai Vera (1995): Dunántúl városhálózata a 18. században. In: Horváth Gyula (szerk.) (1995): A Dunántúl szolgáltatásban. Előadások Rúzsás Lajos emlékének. MTA RKK, Pécs.
- Beluszky Pál–Győri Róbert (2005): Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus kiadó, Budapest–Pécs.
- Csánki Dezső (1914): Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Budapest.
- Horeczki Réka (2012): A mezővárosok fejlődési sajátosságai a dél-dunántúli régióban 1784–1910 között. IV. Nemzetközi és X. Országos Grastyán Konferencia konferenciakötetében megjelenő tanulmány (megjelenés alatt).
- Kanyar József (1983): Fejezetek Somogy megye történetéből. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 27–56. p.
- Kanyar József (1989): Harminc nemzedék vallomása Somogyról: Történelmi olvasókönyv. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 42., 194–252., 270–300., 385–460., 576–623. p.
- Kaposi Zoltán (2010): Markzentren und Versorgungsbezirke auf dem Süd-Transdanubischen Gebiet von Ungarn im 19. Jahrhundert. In: *Relatia Rural - Urban: Ipostaze ale traditiei si modernizarii*. Szerk.: Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean. Cluj-Napoca, 2010. Presă Universitară Clujeană. 331–352. p.
- Magyarország állattenyésztése 1851–1996-ig. (Statisztikai áttekintés). (1998) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyarország földbirtokosai és földbérlői (1937) Gazdacímár. A 100 kat.holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérlők az 1935. évi adatok alapján. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. (1937) I. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyarország népessége és gazdasága: Múlt és jelen. (1996) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Mikóczy Alos–Solymosi László (1979): Nagybajom története. A Nagybajom Nagyközségi Közös Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kaposvár 132–226. p., 334–359. p., 366–378. p.
- T. Mérey Klára: Városiasodó településtípusok a századfordulón Somogy megyei példák alapján. In: Kanyar József (szerk.) (1986): Somogy megye múltjából. 13. Levéltári Évkönyv. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár. 279–301. p.

DEVELOPMENT ANALYSIS OF THE COUNTIES OF THE WEST PANNON REGION

HEGEDŰSNÉ DR. BARANYAI NÓRA PhD, adjunktus
DR. BALI LÓRÁNT PhD, egyetemi tanársegéd
Pannon Egyetem Georgikon Kar

Abstract

The main objective of the study is to analyze the region's and the counties' economic and social processes, to quantify the differences, as well as to present the underlying cause and effect relationships of the last ten years. The economic development of the area in question exceeds the national average due to the high ability of cities to attract foreign direct investment. The competitive skills of the sub-regions on the region's southern border, and on the internal peripheral of Zala and Vas counties, are insignificant. To remedy the developmental problems in the area, the West Pannon Operational Programme was created for the 2007 to 2013 period, by which several priorities were formulated. The ultimate goal of the Programme was that by environmentally conscious planning, improvements in the economic and public service infrastructure, that fit into the regional characteristics, may be realized to promote growth and employment. One of the main objectives of the study is to evaluate the operational success of the Programme.

1. Bevezetés

A Nyugat-Dunántúli tervezési statisztikai régió Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyét foglalja magában. A megyék fejlettségében, gazdasági potenciáljában számottevő különbségek voltak érzékelhetők a múltban, melyek jelenleg is éreztetik hatásukat.

1. táblázat Helységek száma igazgatási rang szerint, 2011

Table 1. Number of places according to their administrative rank, 2011

Területi egység	Megyei jogú város	Többi város	Község	Helységek száma összesen	Terület, km ²
Győr-Moson-Sopron	2	9	172	183	4 208,05
Vas	1	11	204	216	3 336,14
Zala	2	8	248	258	3 783,89
Nyugat-Dunántúl	5	28	624	657	11 328,08

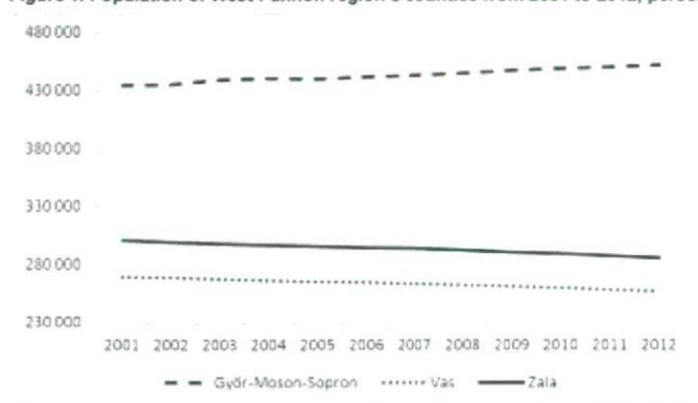
Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

Az ország területének 12,2%-át adja a régió és itt él a népesség 10%-a. A 100 km²-re jutó településszám tekintetében Nyugat-Dunántúl a regionális rangsor első helyén áll. A régió településhálózatát 5 megyei jogú város, 28 város és 624 község alkotja (1. táblázat). A települések háromnegyedén a népességszám nem éri el az 1000 főt. A városiak aránya Vas megyében a legmagasabb és Zalában a legalacsonyabb. A városi agglomeráció emelkedése Győrre, Mosonmagyaróvárra és Sopronra jellemző. A közfunkciók ellátásának problémája figyelhető meg a régió városiányos területeinél. Az aprófalvak elnéptelenedése tapasztalható Győr-Moson-Sopron megye déli részén, valamint Zala és Vas megyében.

2. A Nyugat-Dunántúli régió társadalmi, szociális helyzetképe

Vizsgálataink fő célkitűzése között szerepelt a régió és a megyék gazdasági és társadalmi folyamatainak vizsgálata, a különbségek számszerűsítése, valamint a mögöttük meghúzódó ok-okozati összefüggések bemutatása. A Nyugat-Dunántúli régiót 25 kistérség alkotja, amelynek elemzése e tanulmány keretében nem célunk, mivel a kistérségek vizsgálata csak egy hosszabb tanulmány keretében valósulhatna meg. Az utóbbi évtizedekben hazánk lakosságának száma csökkenő tendenciát mutatott, nincs ez másként a Nyugat-Dunántúli régióban sem, de a népességfogyás a térségben kevésbé volt drasztikus, mint országos szinten, köszönhetően a bevándorlásoknak.

1. ábra. A nyugat-Dunántúli régió megyéinek népessége 2001 és 2012 között, fő
Figure 1. Population of West Pannon region's counties from 2001 to 2012, person

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

Vas és Zala megyében 2001-hez képest minden évben csökkent a népesség, 2012-ben már 5%-os volt a népességfogyás, míg Győr-Ménfőcsanak megyében a vizsgált időszakban évről évre növekedés tapasztalható, lévén, hogy a megye több városa belföldi vándorlási célpontnak volt mondható (1. ábra).

A régió népsűrűsége 88 fő/km², a megyék ebben a tekintetben is jelentős különbséget mutatnak (Vas 77, Zala 75, Győr-Ménfőcsanak megye 107 fő/km²).

2. táblázat. A nemzetiségek megoszlása a Nyugat-Dunántúli régióban, 2001
Table 2. Distribution of ethnic groups in the West Pannon region, 2001

Területi egység	Ország=100%				Nyugat-Dunántúli régió=100%			
	roma	horvát	német	szlovén	roma	horvát	német	szlovén
Győr-Ménfőcsanak	0,7	12,5	2,9	2,5	20,2	27,9	55,0	4,2
Vas	0,7	14,9	1,6	56,0	20,3	33,1	31,2	93,7
Zala	2,1	17,5	0,7	1,3	59,5	39,0	13,8	2,2
Nyugat-Dunántúl	3,6	44,9	5,3	59,7	100,0	100,0	100,0	100,0
Ország összesen	100,0	100,0	100,0	100,0				

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A fenti táblázat szerkesztésekor a kisebbségek megnevezésénél a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvényt vettük alapul (2. táblázat).¹

A régióban a roma, a horvát, a német és a szlovén kisebbség önálló közösséget alkot. A határ közvetlen közelében fekvő településeken a horvátok nagy számban élnek. A térségen belül Zala megyében élnek legnagyobb arányban (39%), de Vas megyében is meghaladja megoszlásuk a 33%-ot. Az ország szlovén kisebbségének, több mint 55%-a Vas megyében tartózkodik. A régió német kisebbségének több mint a fele Győr-Ménfőcsanak megyében él. A vizsgált térség roma kisebbségének közel 60%-a zalai lakos, a másik két megye részesedése 20–20%. A régióban erre a kisebbségre nem jellemző a településenkénti koncentráció, de a településen belüli szegregáció annál inkább jelen van.

Súlyos demográfiai problémának tekinthető a gyermekvállalási hajlandóság mérséklődése, a magas halandósági szint és a népesség elöregedése.² A halálózási ráta 2011-ben mind a régió, mind a megyék szintjén meghaladta a 2001. évi, de ennél a mutatónál is nagy szórást mutatnak a megyék. A legmagasabb érték Zala megyében figyelhető meg (13,9 fő), ettől alig marad el Vas megye (13,6 fő). Győr-Ménfőcsanak megye (11,8) értéke jelentősen alulmarad az országos adathoz képest is. A népesség csökkenés ráadásul öregedő korösszetétellel jár együtt. A fiatalodási index, amely a 15 évesnél fiatalabbak arányát mutatja a 60 évesnél idősebb népesség százalékában azt a képet vetíti elénk, hogy amíg a 2000-es évek elején a régió szintjén, valamint Győr-Ménfőcsanak és Vas megyében is 100% felett volt az érték, addig 2011-re már messze elmaradt ettől (Győr-Ménfőcsanak 90,9%, Vas 76,8%, Zala megye 68,6%, Nyugat-Dunántúli régió 80,3%).

A gazdasági és a társadalmi folyamatok esetében is nagyon lényeges faktornak tekinthető, hogy a felnőtt korú népességen belül hogyan alakul a munkaerőforrást jelentő aktív munkavállalók létszáma.

Hazánk aktivitási rátájánál (52,8%) ugyan kedvezőbb képet mutat a Nyugat-Dunántúli régióé (58,1%), de nemzetközi viszonylatban még ez a szám is alacsonynak mondható. A magasabb aktivitás a nagyobb foglalkoztatottság és az alacsonyabb munkanélküliség miatt következhetett be. A 3. táblázatban látható, hogy 2011-

ben Győr-Moson-Sopron, valamint Zala megye aktivitási aránya 57,4%-ot tett ki, amely 2001-hez képest Győr-Moson-Sopron megye esetében 0,2%-os növekedést mutatott, míg Zala megye esetében 0,5%-os csökkenésről beszélhetünk. A régiót alkotó harmadik megyénél a legmagasabb az aktivitási ráta (58,3%), azonban ez az érték 1,5%-kal alacsonyabb a 2001. évinél.

3. táblázat. A gazdasági aktivitás alakulása a Nyugat-Dunántúli régióban
Table 3. The development of economic activities in the West Pannon region

Területi egység	2001		2011		2011/2001	
	Aktivitási arány	munkanélküli/ munkaképes korú népesség	Aktivitási arány	munkanélküli/ munkaképes korú népesség	Aktivitási arány	munkanélküli/ munkaképes korú népesség
	%		%		%	
Győr-Moson-Sopron	57,3	4,1	57,4	6,3	100,2	151,7
Vas	59,8	5,1	58,3	7,1	97,4	139,4
Zala	57,7	3,3	57,4	9,3	99,5	283,3
Nyugat-Dunántúl	58,1	4,1	57,6	7,4	99,2	177,7
ORSZÁG	52,8	5,7	55,8	10,9	105,6	191,8

Forrás: KSH alapján saját számítás

A munkanélküliek száma a régióban a 2000-es évek elejéig folyamatosan csökkent, majd a kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetnek köszönhetően újra növekedésnek indul, főként Vas és Zala megyében. Munkanélküli szempontból a nők, a szellemi foglalkozásúak, a szakképzettek és a roma népesség van a leghátrányosabb helyzetben a régióban. A munkaerő piaci adatokat elemezve megállapítható, hogy 2001-hez képest 2011-ben mindhárom megyében nőtt a munkanélküliség, a legdrasztikusabb emelkedés (183,3%-os) Zala megyében volt megfigyelhető. A negatív irányú folyamat elsősorban a régióban működő multinacionális vállalatok létszámleépítéseinek köszönhető.³ A gazdasági válság nem kerülte el a régió mezőgazdasági, élelmiszeripari, illetve textilipari vállalkozásait sem, amelynek hatására a régió, illetve a megyék munkanélküliségi rátája megemelkedett az utóbbi években, de még így is az országos átlag alatt maradt.

A régió munkaerő piaci helyzetével szoros kapcsolatban van a népesség egészségügyi állapota. A férfiak és a nők születéskor várható élettartama a 90-es évektől napjainkig növekvő tendenciát mutatott. A nemek között azonban különbségek figyelhetők meg. 2011-ben míg a nők élettartama Győr-Moson-Sopron megyében 79,3 év, Vasban 78,5 év, Zalában pedig 78,8 év volt, addig a férfiaké jóval alacsonyabb volt, ugyanezekben a térségekben rendre 71,7; 70,7; és 71,2 évet tett ki.

A gazdasági-, társadalmi és nem utolsósorban a szociális viszonyokat jól tükrözik az élve születések, az orvos ellátottság és a csecsemőhalálozás. Az ezer lakosra jutó élve születések száma a régióban 2001-hez képest 10 év alatt több mint 10%-kal csökkent, de a megyék ebben sem mutatnak egységes képet, a legnagyobb 17,1%-os visszaesés Vas megyét jellemezte, a legkisebb pedig Győr-Moson-Sopron megyében volt jellemző (5,2%). A régiók közül a Nyugat-Dunántúlon volt 2011-ben a legkevesebb háziorvos, házi gyermekorvos, szám szerint 618 fő. Az egy háziorvosra és házi gyermekorvosra jutó lakosok száma a régióban 1608 fő volt, ami 4%-kal haladta meg az országos átlagot, köszönhetően a régió aprófalvas településszerkezetének. Az egészségügyi ellátórendszer, valamint az anya-csecsemő védelmi ellátás színvonalát jól tükrözi, hogy a csecsemőhalandóság az utóbbi évtizedben mind regionális mind megyei szinten csökkent. Az ezer élve születettre jutó csecsemőhalálozás Zalában 2001-hez képest 70%-kal csökkent.

A már többször említett aprófalvas térszerkezet miatt a szociális ellátórendszer működése nem teljes. A hozzáférhetőség és a minőség esetében pedig területi egyenlőtlenségek figyelhetők meg. A városokban, nagyvárosokban az ellátás jóval magasabb színvonalú, mint a falvakban. A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatások esetében a kistérségeken egy védőnő vagy egy pedagógus látja el zömében a gyermekjóléti feladatokat, míg a városokban ezek már intézményi keretek között történnek.

3. A Nyugat-Dunántúli régió gazdasági, infrastrukturális helyzetképe

A terület gazdasági fejlettségét legjobban jellemző mutatók egyike, az 1 főre jutó GDP, melynek tekintetében a régió elmarad az országos átlagtól, de Győr-Moson-Sopron megye (3001 ezer Ft/fő) messze meghaladja azt. 2001-hez képest mind regionális, mind megyei szinten jelentős emelkedés következett be az 1 főre vetített GDP mértékében, és a növekedés Győr-Moson-Sopron megyében volt a legmagasabb, több mint 71%-ot tett ki. A gazdasági teljesítmény fokozódásában nagy szerepet játszott a külföldi működő tőke, amely leginkább Győr, Sopron, Mosonmagyaróvár, Szombathely és Szentgotthárd térségére volt jellemző. Zala megye települé-

lései a városokat is beleértve gazdaságilag elmaradnak a másik két megyéhez képest. Itt kell megjegyeznünk, hogy a régió kistérségeinek vizsgálata ugyan nem célja tanulmányunknak, de a megyék esetében sem beszélhetünk egységes fejlettségről. A régió déli határain, valamint a zalai-vasi belső periferián elhelyezkedő kistérségek versenyképessége elenyészőnek mondható.

A működő vállalkozások a gazdaság motorjaiként döntő tényezőnek tekinthetők a termelékenység és a gazdaság növekedésének vizsgálatakor. A 4. táblázatban látható, hogy az 1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma Győr-Moson-Sopron megyében meghaladja az országos átlagot (69,6 db). 2001-hez képest a régiót tekintve a mutató, hasonlóan az országos adathoz 10%-kal növekedett, de Vas megyében még ennél az értéknél is jelentősebb 20%-os javulás volt tapasztalható. A 2000-es évektől a régió területén jelentős beruházásoknak, vállalati együttműködéseknek lehettünk tanúi. A térségben kulcságazatnak tekinthető a járműipar, a bútortipar, az elektronika, a mechatronika, a faipar, az egészségturizmus, a gyógyturizmus, a logisztika, az alternatív erőforrások, és a környezeti technológiák.

4. táblázat. A Nyugat-Dunántúli régió gazdasági fejlettségi mutatói, 2010
Table 4. The economic development indicators of the West Pannon region, 2010

Területi egység	1 főre jutó GDP ezer Ft/fő	1000 lakosra jutó tudományos kutató fejlesztők száma, fő	1000 lakosra jutó működő vállalkozá- sok száma, db	1000 lakosra jutó vendégéjszaka
Győr-Moson-Sopron	3 001	3,5	72,6	2298,7
Vas	2 220	1,6	65,0	5075,3
Zala	2 034	0,6	68,0	6789,5
Nyugat-Dunántúl	2 519	2,1	69,3	4322,1
ORSZÁG	2 675	3,6	69,6	1952,6

Forrás: KSH alapján saját számítás

Versenyképességről nem beszélhetünk kutatás-fejlesztés nélkül. Az innovatív gondolkodás, az innovációs képesség fontos és fejlesztendő területek tekinthetők. A K+F tevékenység a térség egyetemeire és kutatóintézetekre volt inkább jellemző, mint a multinacionális vállalatokra, hiszen ez utóbbi intézményekben mind a gyártási technológia, mind az alkatrészek külföldi behozatala a jellemző. A fenti táblázatban is látható, hogy a kutató fejlesztő tevékenység zömében Győr-Moson-Sopron megyében kulminálódik.

A régióban a turizmus fontos szerepet tölt be, ezt mutatja, hogy az 1000 lakosra jutó vendégéjszaka szám 4322,1 volt, ami több mint duplája az országos átlagnak. A térség nagyon változatos turisztikai attrakciókkal rendelkezik. Továbbá a nemzetközi határállomások is jelentős személyforgalmat bonyolítanak le. Az 1000 főre vetített vendégéjszakák tekintetében Zala megye messze megelőzi a másik két megyét a maga közel 6790-es éjszakájával, ebben nagy szerepe van a Balatonnak. Az egészségturizmus, a gyógyturizmus szerepe meghatározó a régióban. Egyre inkább előtérbe kerülnek az aktív pihenést elősegítő, valamint a wellness szolgáltatások is. A kulturális és épített történelmi örökség szintén vonzerőt jelent az odalátogatóknak. A régióban a borvidékeken bor utakat alakítottak ki, borfesztiválok, borversenyek színesítik a turisztikai kínálatot. Az utóbbi időben egyre kedveltebb a falusi turizmus, a csendes, nyugodt környezetre vágyó turisták körében.

Egy térség gazdasági fejlettségét jelentősen befolyásolhatja a terület infrastrukturális helyzete. Az 5. táblázatban közölt információk alapján elmondható, hogy az 1 km vízvezeték-hálózatra jutó zárt csatornahálózat hossza, vagyis a közműháló 2010-ben a régióban közel 80 m-rel volt hosszabb, mint az országos átlag. A közműháló a vizsgált időszakban Zala megyében volt a leghosszabb 781 méter, Vas megye viszont 5,5%-kal elmaradt az országos átlagtól. 2001-hez képest regionális szinten ez a mutató közel 35%-kal növekedett, köszönhetően annak, hogy szennyvízelvezetési és szennyvízkezelési fejlesztéseket valósítottak meg. A fejlesztési programok ellenére is nagy számban vannak a térségben olyan előregedő települések, ahol még nem épült ki közcsontra. A vezetékes gázellátás tekintetében elmondható, hogy 2010-ben a régióban a lakások közel három negyede rendelkezett ezzel a hozzáférhető energiaforrással. A legjobb helyzetben Zala megye volt (80,7%), míg az aprófalvas Vas megyében ez a mutató nem érte el a 70%-ot sem. 2010-re a szervezett és rendszeres hulladékszállítást a környezetvédelmi előírások szigorodása miatt a települési önkormányzatok a legtöbb helyen már megoldották, ennek köszönhető mind regionális, mind megyei szinten a 90% feletti érték (kivételt ez alól csak Vas megye képzett 89,2%-kal).

A távbeszélő fővonalak lakosságra vetített száma 2001-hez képest folyamatosan csökkent, regionális szinten több mint 15%-kal. A zömében idősök lakta falvakban a lakosok még jobban ragaszkodnak a vezetékes telefonhoz, de a nagyobb lélekszámú és fiatalabbak lakta településeken már a mobiltelefon használat a jellemzőbb. A kábeltelevíziós ellátottságot tekintve pedig az előzőekhez képest fordított kép rajzolódik elénk. Az ezer lakosra jutó kábel tv előfizetők száma 10 év alatt a régióban több mint 11%-kal nőtt, és Vas megyében ez az emelkedés meghaladta a 20%-ot.

5. táblázat. A Nyugat-Dunántúli régió infrastrukturális fejlettségi mutatói, 2010
Table 5. The infrastructure development indicators of the West Pannon region, 2010

Területi egység	Ezer lakosra jutó fővonalak száma	Ezer lakosra jutó kábel-telvízió előfizetők száma	Közműolló	A rendszeres hulladék-gyűjtésbe bevont lakások aránya, %	1000 lakosra jutó internet előfizetés	Gázfogyasztók/lakás
Győr-Moson-Sopron	322,6	247,4	777	95,0	210,2	75,4
Vas	292,6	216,7	621	89,2	160,6	66,9
Zala	297,5	248,0	781	95,9	191,2	80,7
Nyugat-Dunántúl	307,5	239,6	736	93,7	191,8	74,8
ORSZÁG	292,9	218,9	657	92,4	203,2	78,4

Forrás: KSH alapján saját számítás

Az informatika és az informatikai alkalmazások térhódítását jelzi az, hogy a régió lakosságának körében egyre nagyobb arányban vannak azok a háztartások, amelyek rendelkeznek számítógéppel és internetes hozzáféréssel. Az ezer lakosra jutó internet előfizetők száma 2007-hez képest 2010-re a Nyugat-Dunántúlon közel 50%-kal megemelkedett. Az internethasználat növekedését nagyban befolyásolta a szélessávú infrastruktúra elterjedése. A települések urbanizációs szintje, azonban ennél a mutatónál is különbséget jelez. A kistéleplülések, falvak esetében még mindig meghatározó szerepe van a nyilvános elérési pontoknak.

4. Összegzésnek: A Nyugat-Dunántúli Operatív Program jövőképe

Az előző fejezetekben bemutatásra került a régiónak és megyéinek fejlettségbeli helyzete különös tekintettel a különbségekre. A 2007 és 2013 közötti időszakra a Nyugat-Dunántúli régió Operatív Programjában több prioritást fogalmaztak meg, melynek végső célja az volt, hogy környezetileg tudatosan tervezett fejlesztésekkel a regionális adottságokhoz illeszkedő gazdasági és közszolgáltatási infrastruktúra megteremtése valósuljon meg a növekedés és foglalkoztatás elősegítése érdekében.⁴ A programban regionális szinten közel 550 millió euró áll rendelkezésre, amelyet hat fejlesztendő terület között osztanak szét. Ezek a következők: regionális gazdaságfejlesztés; turizmusfejlesztés – Pannon Örökség megújítása; városfejlesztések; környezetvédelmi és közlekedési infrastruktúrafejlesztés; helyi és térségi közszolgáltatások infrastrukturális fejlesztése, technikai segítségnyújtás.

Az első prioritás a regionális gazdaságfejlesztés, amely a régió vállalkozásainak klaszterekben való együttműködését, valamint a korszerű vállalkozói tanácsadási tevékenységet hivatott elősegíteni. A régió gazdasági fejlettségét jelentősen előmozdíthatná az ipari parkok és ipar területek versenyképes szolgáltatásainak növelése, ezért ez is a fejlesztendő területek közé tartozik. A fenti célokat nem egyedül az NYDOP-nak kell megvalósítania, hanem a Zászlóshajó projekttel, a Gazdaságfejlesztési Operatív Programmal, a Társadalmi Infrastruktúra Operatív Programmal, az Új Magyarország Vidékfejlesztési Programmal együttműködve.

A második prioritás a turizmusfejlesztés szintén kapcsolódik a Zászlóshajó projekthez és az ÚMVP-hez. A program célja, hogy elősegítse a régióban a termálutizmust, a történelmi emlékek és kulturális értékek integrált fejlesztési láncolatát, az ökoturisztikai programok fejlesztését, a helyi, térségi desztináció menedzsment szervezetek, turisztikai klaszterek létrehozását.

A harmadik prioritás a városfejlesztés szintén kapcsolódik a Zászlóshajó projekthez, a Közlekedésfejlesztési Operatív Programhoz és az ÚMVP-hez. Szükséges beavatkozási területnek tekinthető a városközpontok fizikai, műszaki és társadalmi-gazdasági megújítása. Szintén a fontos célok közé tartozik a hátrányos helyzetű lakosság életkörülményeinek javítása megfelelő települési infrastruktúra fejlesztések révén. Jelenleg javításra szorulnak a helyi és helyközi közösségi közlekedési szolgáltatások is.

A negyedik prioritás a környezetvédelmi és közlekedési infrastruktúrafejlesztés nem valósulhatna meg a Zászlóshajó projekt, a KEOP, és az ÚMVP nélkül. A régió településszerkezetére jellemző, hogy magas a 2000 lakos-egyenérték terhelés alatti települések száma, amelyeknek a szennyvízkezelése még megoldásra vár. A célok között szerepel a környezetmegóvásával hulladékkezelési eljárások kidolgozása, a felszíni vizek minőségének javítása és az általuk okozott kockázatok csökkentése. A térségi közlekedési kapcsolatok fejlesztése főként a határ menti aprófalvas zsáktelepülésekre jellemző.

Az ötödik prioritás a helyi és térségi közszolgáltatások fejlesztése igazodik a Zászlóshajó projekthez, az Államreform OP-hez, az Elektronikus Közigazgatás OP-hez, a TIOP-hoz, a TÁMOP-hoz, és az ÚMVP-hez. A régió előregedő népességű aprófalvai jellemző az egészségügyi szolgáltatások hiányosságai, amelyek mind

minőségi, mind mennyiségi javításra szorulnak. A társadalmi kirekesztettség problémáját a szociális szolgáltatások bővítésével kívánja a program orvosolni. Minőségi közoktatási infrastruktúra kialakításával megteremtődne az esélyegyenlőségi feltételek nemcsak a városokban, hanem a falvakban is. Az NYDOP segítséget kíván nyújtani a térség informatikai fejlesztéséhez is.

A hatodik prioritás célja, hogy az operatív program műveletei eredményesen és hatékonyan valósuljanak meg. A program keretében támogatást adnak a technikai-adminisztratív intézkedések végrehajtására.

A NYDOP keretében eddig 1903 darab pályázat érkezett be, amelyből az IH 940-et támogatott, közel 118 millió forint értékben. A legnagyobb arányban az első prioritást támogatták (30,4%), ezt követi 28,3%-kal az 5. prioritás, majd rendre a negyedik (16,7%), a második (15,3%), a harmadik (8,3%) és végül a hatodik (0,96%) prioritás következett.⁵

Jegyzetek

1. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100179.TV×hift=1
2. Öregedős falvak a Nyugat-Dunántúlon KSH jelentés 2011. március 4. old.
3. Helyzetelemzés a Nyugat-Dunántúli régió szükségleteiről Zala Megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézete 2009. augusztus 25. old.
4. Nyugat-Dunántúli Operatív Program 2007–2013 76–107. old.
5. http://emir.nfu.hu/nd/kozvel/?link=umft_1_1&sc=2&id_op=30&id_tamogatascel=-1&id_paly_tip=-1&id_paly_altip=-1&sr=1713&ml=1&id_paly_altip_kmr=-1&id_paly_altip_konv=-1&sc=4

Felhasznált irodalom

- Öregedős falvak a Nyugat-Dunántúlon KSH jelentés 2011. március 4. old.
- Helyzetelemzés a Nyugat-Dunántúli régió szükségleteiről Zala Megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézete 2009. augusztus 25. old.
- Nyugat-Dunántúli Operatív Program 2007–2013. 76–107. old.
- http://emir.nfu.hu/nd/kozvel/?link=umft_1_1&sc=2&id_op=30&id_tamogatascel=-1&id_paly_tip=-1&id_paly_altip=-1&sr=1713&ml=1&id_paly_altip_kmr=-1&id_paly_altip_konv=-1&sc=4
- http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100179.TV×hift=1

AZ IPAR VERSENYKÉPESSÉGI TÉNYEZŐINEK ÁTALAKULÁSA A KÖZÉP-EURÓPAI GAZDASÁGOKBAN*

THE COMPETITIVENESS FACTORS OF INDUSTRY IN TRANSITION IN CENTRAL EUROPEAN ECONOMIES

LUX GÁBOR PhD, tudományos munkatárs
MTA Közgazdaság RTK Regionális Kutatások Intézete

Abstract

The competitiveness of Central European countries is characterised by the regional separation of industrial and tertiary forms of competitiveness. While capital cities and their agglomerations, as well as a few major urban centres with strong international functions are dominated by advanced business services, the spaces of minor cities and medium-sized towns are more strongly affected by the development of industry. Local and regional industrial competitiveness, which has strong linkages to the location choices of Foreign Direct Investment, had formerly been characterised by the strong role of general, quantitative factors such as the macroeconomic environment, national labour costs or access to domestic markets. In recent years, we could observe the rising significance of qualitative factors – skilled labour, local institutional milieus or access to emerging industrial clusters – which show not only stronger territorial embeddedness, but also the increasing significance of location advantage as collections of multiple competitiveness factors. This paper highlights ongoing restructuring processes, the relevance of the institutional environment, as well as the possibilities of development policy.

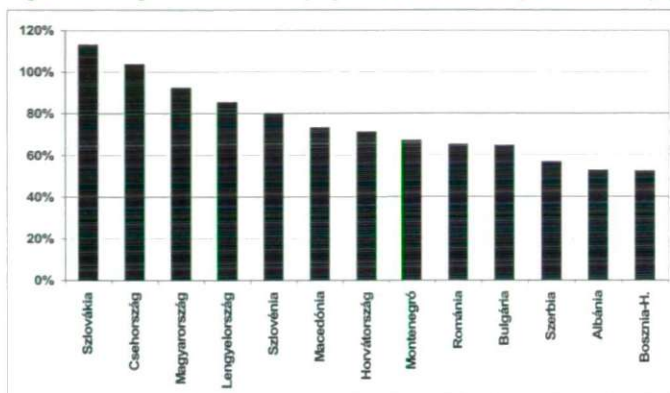
1. Az ipar foglalkoztatási és növekedésgeneráló szerepének területi átalakulása

Az európai gazdasági tér átalakulása és a posztindusztriális fejlődési szakaszba lépése a foglalkoztatási szerkezet átalakulásával is járt. Az ipar foglalkoztató szerepét egyre nagyobb mértékben átvette a szolgáltató szektor, de a szolgáltatások, különösen a tudásintenzív üzleti szolgáltatások (KIBS – knowledge-intensive business services) jelentősége az innovációs tevékenységben és a megtermelt hozzáadott értékben is emelkedett.¹ Ez a szerkezeti átalakulás, amelyet a Clark-Fischer hipotézis fogalmazott meg, Nyugat- és Dél-Európában főként az 1970-es évektől az 1990-es évek közepéig zajlott le. Ellentétben a posztindusztriális fejlődéshez fűződött rendkívül optimista várakozásokkal,² a terciér szektorban bekövetkezett növekedés nem feltétlenül jelenti az ipar szerepének drasztikus visszaszorulását, csak az ipar és a szolgáltatások relatív súlyának és kapcsolatának átrendeződését. A dezindusztrializáció–tercierizáció legerősebben mindenhol a nagyvárosi térségeket érintette, míg az EU-15-ökben a feldolgozóipari specializáció Dél-Németországban és Dél-Írországban maradt fenn szignifikáns mértékben.³

Az átalakulási folyamat a poszt szocialista Közép-Európa gazdaságaiban megkésve, de sokkal gyorsabban, részben a túliparosodott–szolgáltatáshiányos gazdaságszerkezet korrekciójaként következett be, és térben erősen egyenlőtlen volt. Míg a rendszerváltás előtt a délkelet-európai országcsoporthoz (Jugoszlávia, Románia és Bulgária) mutatta az ipari foglalkoztatás magasabb részarányát, a két évtizedes dezindusztrializáció ezt a „felzárkózott” csoportot érintette legnagyobb mértékben: míg Szlovákiában és Csehországban még nőtt is a foglalkoztatottak létszáma, addig Magyarországon, Lengyelországban és Szlovéniában 20% alatti mértékben, máshol ezt meghaladóan csökkent. 2008-ban, a válság előtti utolsó „béké évben” két romániai régiót kivéve egy Csehországot, Délnyugat-Lengyelországot, Nyugat-Szlovákiát és az Észak-Dunántúlt magába foglaló magterületen volt a legmagasabb az ipari foglalkoztatás részaránya, és ezzel lényegében visszaállt egy tradicionális, történelmi ipari magterület: az első világháború előtti időkhöz visszavezethető Lódz–Erfurt–Budapest háromszöghöz hasonló térformáció (2. ábra). Egyes iparágakat elkülönítő bontásban az is kimutatható, hogy míg a tradicionális könnyű- és élelmiszeripar (NACE DA–DE) elsősorban a keleti perifériákon koncentrálódik, a külföldi működőtőke magas jelenlétével, erős exportpotenciállal és viszonylag magas technikai szinttel jellemezhető gépipar (NACE DK–DN) fő koncentrációi a magterületre esnek. Ez a területi szerkezet már a rendszerváltás utáni gazdaságszerkezeti korrekciók (sőt, túllkorrekciók) nyomát viseli; sem a tőkeintenzív, sem a munkaintenzív iparformák esetében nem beszélhetünk túliparosodottságról.

* A tanulmány az OTKA NK 104985 pályázata (Új térformáló erők és fejlődési pályák Kelet-Európában a 21. század elején) keretein belül készült.

1. ábra. Az ipari foglalkoztatás változása Közép-Európában 1990–2008 (%)
Figure 1. Changes in industrial employment in Central Europe, 1990–2008 (%)

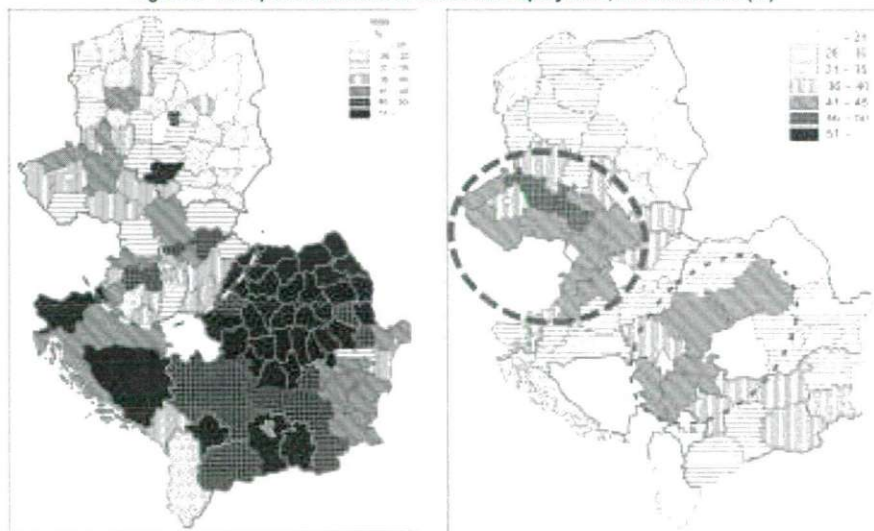

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek és EUROSTAT alapján a szerző szerkesztése

Egy itt részletesen nem ismertetett, korrelációelemzésen alapuló vizsgálat⁴ igazolta, hogy a gazdasági fejlettség és az ipari foglalkoztatás közötti kapcsolat eltérően jelentkezik az északnyugati és délkeleti országcsoportban. Az előbbiben a fővárosokon és agglomerációikon kívül erős pozitív korreláció (0,70) figyelhető meg az ipari foglalkoztatás aránya és az egy főre eső nominális GDP között (a szolgáltatásoknál ez –0,10), addig délkeleten ez a kapcsolat nem áll fenn (–0,14 és 0,21). Az eltérés oka a szerkezetátalakulási folyamatok eltéréseiben, a délkeleti országok lemaradásában és gyengébb tökeellátottságában érhető tetten; indirekt módon erre utal, hogy Temesváron, ahol erős, külföldi működőtőkére alapuló újraiparosodás zajlott le az elmúlt évtizedekben, az ipari foglalkoztatás kisebb *tartós* visszaesést szenvedett el, mint Románia más térségeiben.

A mélyebb elemzések az elektronikai és optikai termékek, illetve a járműipar kiemelkedő növekedésgeneráló szerepét azonosították; így a fővárosokon és agglomerációikon kívül Közép-Európa északnyugati országai-ban a feldolgozóipar alakítja legerősebben a területi különbségeket. Ezzel együtt az is említést érdemel, hogy a legfejlettebb szolgáltató tevékenységek (NACE J–K; információtechnológia, kommunikáció, pénzügyi és biztosítási szolgáltatások) erősen koncentrálnak a városhierarchia felső szintjein; az egypólusú városszerkezetű országokban (mint Szlovéniában, Szlovákiában, Bulgáriában, hazánkban és Horvátországban) mindenhol meghaladja az 50%-ot, és további terjedése csak igen lassan megy végbe.

2. ábra. Az ipari foglalkoztatás területi szerkezete, 1990 és 2008 (%)
Figure 2. The spatial structure of industrial employment, 1990 and 2008 (%)

Forrás: Nemzeti statisztikai évkönyvek és EUROSTAT alapján a szerző szerkesztése

Az ipar szerepe tehát mind foglalkoztatási, mind versenyképességet erősítő szerepe révén központi kérdés a térség országaiban. Prognosztizálható, hogy ezek a szerepek hosszabb távon is fennmaradnak Közép-Európában, és a fejlődésben nem csupán a megkésettiségről van szó, hanem az ipar jelentőségének a délnémet-hez hasonló továbbélése lesz jellemző. Csak a fővárosokban és vonzáskörzeteikben mutatható ki a szolgáltató szektorra épülő erős területi versenyképesség; rajtuk kívül elsősorban az ipar terjedési folyamatai alakítják a területi különbségeket, a legélesebb határvonalak pedig az ipari fejlődésből részesülő, és az ebből kimaradó térségek között találhatók. A 2004–2008 közötti időszakban a korábbi, elsősorban dezindusztrializációs tendenciákkal szemben inkább lassú újraiparosodás ment végbe a térségben, legerősebben lengyel, bolgár, cseh és kisebb mértékben román régiókban. Ebből a folyamatból Magyarország lényegében kimaradt, illetve Közép-Magyarországon, Közép-Dunántúlon és Dél-Alföldön lassú dezindusztrializáció ment végbe, amely az utóbbi két esetben a térségi specializáció kedvezőtlen következményekkel járó gyengülését vetíti előre.

2. A duális szerkezetű ipar az európai munkamegosztásban

Az európai ipari integráció eltérő formában jelenik meg az elkülönülő iparformákon belül. A közép-európai iparban a belföldi vállalatok egy részének továbbélése mellett elsősorban a külföldi működőtoke formálja a területi különbségeket. A kialakult duális iparszerkezet jelentős versenyképességi különbségekkel rendelkező szférák egymás mellett élését jelenti, és mind ágazati, mind területi dimenzióban jelentkezik.⁵ Az európai munkamegosztásban Közép-Európa a delokalizációs-iparáttelepítési folyamatok egyértelmű nyertesének tekinthető, amely azonban a low-tech ágazatok visszaesését és az új ipar térben egyenlőtlenebb megjelenését is jelenti.⁶ Magyarországon Kiss (2007b) kimutatta, hogy 2000 és 2005 között az ország delokalizációs nyeresége 35 jelentősebb vállalat volt (ebből 12 Németországból), vesztesége pedig 15 (ebből 6 Kínába). A veszteségeknek főleg az olcsó munkaerőre alapozott vállalatok voltak kitéttek, de nem az ország fejletlen, hanem fejlettebb területein (Dunántúl és Budapest); a betelepülésből elsősorban a két észak-dunántúli régió és az Észak-Alföld profitált.

Közép-Európa ipari integrációja országok közötti különbségein kívül időben is differenciált: az ipar a *tényezőintenzitási létra* (Guerrieri 1998, Soós Károly 2002) eltérő fokain (erőforrásintenzív, munkaintenzív, skálaintenzív, szakosodott ellátó és tudásintenzív ipar) kapcsolódik be az európai munkamegosztásba, és megfigyelhető az értéklánc mentén történő fokozatos „feljebb lépés” (lásd Szalavetz 2012). Több szerző kimutatta, hogy a posztoszocialista átalakulás első éveiben a közép-európai országok a tradicionális munkaintenzív termékek terén alakították ki a legmagasabb komparatív előnyöket (Magyarország korai előnyökkel rendelkezett a skálaintenzív termelésben), míg a szakosodott ellátó és tudásintenzív iparban aránylag gyengébben szerepeltek. Az első években megfigyelhető volt a korábbi specializációs profilok meggyengülése vagy elvesztése; részben a schumpeteri teremtmény pusztulás piactisztító hatásaként (textilipar, bőr- és cipőipar, faipar), részben viszont a magasabb tudásigényű tevékenységekből való kivonulással, például a K+F és innovációs tevékenység leépítésével (pl. VIDEOTON).

Ugyanakkor a folyamat további kikutatását nézve⁷ az 1990-es évek második felétől egyre inkább megfigyelhető a skálaintenzív, az ezredfordulótól részben a szakosodott ellátó és kisebb mértékben a tudományalapú ipartípusok elterjedése. Különösen relevánsak Lefilleur adatai, aki kimutatta, hogy Közép-Európa északnyugati csoportjának országai (a visegrádi négyek és Szlovénia) az autóiparban jórészt ledolgozták a termelés technológiai hátrányát és szakképzettségi intenzitásában megelőzték nyugati versenytársaikat. A kelet-nyugati ipari munkamegosztásban a külkereskedelmi cserearányok javulása következett be. Nem az olcsó bér munka-modell tartóssá válása, és nem a Nyugat-Európában félelemmel kísért tömeges delokalizáció következett be, hanem egy új munkamegosztás alakult ki, amelyben egyes térségek (újra)specializációval alakítanak ki új versenyelőnyöket.

Nyugat-Európa megtartotta az ipari termelés magas szintű funkcióit (K + F, design, irányító funkciók) a termelés legértékesebb részét (premiummárkák, magas hozzáadott értékű termelés), illetve paradox módon egyes alacsony képzettséget igénylő részeit, míg Közép-Európában mindenekelőtt az értéklánc középső részen elhelyezkedő tevékenységeket helyezi el. A legerősebb kooperációt a német feldolgozóipari vállalatok hasonították meg a Közép-Európát „teljes térként” (tehát a termelési tevékenységek teljes körét befogadó integrációs zónaként) hasznosító szemléletükkel.⁸ Becker és társai (2005) elemzése igazolta azt a hipotézist, hogy a német feldolgozóipari vállalatok telephelyválasztásában elsősorban a magasán képzett munkaerő térségi jelenléte volt meghatározó, és kimutatta, hogy a bérelőny (alacsony munkaerőköltség) csak harmadannyira volt számukra jelentős, mint a kontrolleszoportként használt, Közép-Európában jóval kevésbé expanzív svéd vállalatoknál. A német vállalatok Közép-Európában árelfogadókként viselkedtek, tehát jellemzően alkalmazkodtak a helyben adott foglalkoztatási költségekhez, másrészt viszont a magasabb GDP-vel rendelkező térségeket potenciális piacokként is tekintették és ez pozitív hatással volt telephelyválasztási döntéseikre. Összefoglalva a közép-európai német beruházások „ideális célterületei” a magas szakképzettségi és jövedelmi szinttel leírható térségek, vagyis a pozitív döntéseket főként nem az „olcsóság”, hanem a német térségekhez való hasonlóság motiválja.

A külföldi működőtőkére alapozott nagyberuházások egyedi foglalkoztatási hatásának egy ökonometria módszerekkel elvégzett becslését adja Dinga (2008). A csehországi Kolín körzetben (tkp. kistérségben) és három kontrollkörzetben elvégzett elemzés bebizonyította, hogy a koncentrált, nagyméretű feldolgozóipari beruházás kedvező hatást gyakorolt a helyi munkaerőpiac foglalkoztatási rátájára, csökkentette a munkanélküliségi rátát és nem gyakorolt szignifikáns kizorító hatást a már letelepedett vállalkozásokra. Megfigyelhető volt továbbá, hogy a munkahelyteremtés elsősorban a 9 hónap alatti időtartamú munkanélküliséget csökkentette, vagyis a tartós munkanélküliségre nem tudott megoldást adni. A közvetlen foglalkoztatás az üzemindítás utáni negyedik (a beruházási döntés utáni hatodik) évben érte el a teljes szintjét; az üzemben foglalkoztatott 3500 fő körülbelül fele érkezett a körzeten belülről, míg a többieket részben a szomszédos körzetekből ingázók, részben betelepültek tették ki. A nagyberuházás multiplikátorhatása a közvetlen foglalkoztatás mintegy 2/3-át kitevő többletfoglalkoztatást eredményezett a térségben letelepedett beszállítóknál illetve a közvetett keresletnövelés által. Feltételezhető, hogy Magyarországon, ahol a kis- és középvállalati beszállítók köre gyengébb és az ipari termelés importtartalma Csehországnál magasabb, ennél csekélyebb multiplikátorral számolhatnánk (a térségi beruházási boom kérdéseiről részletesen lásd Lux 2012).

3. A versenyképességi átalakulása a változó térben

A posztszocialista átalakulás első évtizedében a kedvező makrogazdasági feltételrendszer, az olcsó munkaerő és a jó közúti elérhetőség szerepe volt meghatározó a tökevonzásban, ezek a tényezők pedig a fővárosi agglomerációk mellett a nyugati piacok gyors megközelíthetőségét lehetővé tevő, kiépült úthálózatot kínáló nyugati határterületek és kapuvárosok növekedését segítették elő. Az ipartelepítési tényezőknek ez a négyese tartósan fennmarad a külföldi működőtőke telephelyválasztásában és a hazai vállalkozások növekedési lehetőségeinek biztosításában, de arányaiban csökken, miközben új tényezők megjelenése is tapasztalható (1. táblázat). A bérek emelkedése és a termelés tényezőintenzitási létra mentén történő feljebb lépése miatt is csökken az abszolút bérelőny, és emelkedik a minőség, a munkaerő képzettségének szerepe, amely, mint Bajmócy 2011 felhívja rá a figyelmet, már a külső forrásból származó termelési technológiák sikeres helyi alkalmazásához is elengedhetetlenül fontos, és, mint Rechnitzer és Smahó 2012 jelzi, a szakmunkásképzés és felsőoktatás rendszereinek megújítását igényeli. Szintén ebbe az irányba mutat a kelet-európai és távol-keleti verseny jelentette kényszer is. A válság rövid távon „felszabadította” a munkaerő egy részét és kitolta a bérelőny kihasználásának lehetőségeit, de ahogy Jürgens és Krzywdzinski (2009) hangsúlyozza, a képzett alkalmazottak hiánya tartós marad és kikényszeríti a bérversenyt, amire egyes szakmákban a nyugatra vándorlás megállítása érdekében is szükség lesz. A munkaerő kérdése tehát *elsősorban mennyiségi kérdésből mennyiségi és minőségi szempontokat is figyelembe vevő optimalizációs problémává válik*.

A közlekedési és logisztikai helyzet, az infrastruktúra szerepe szorosan kötődik az elmúlt évtizedek térfejlődési folyamataihoz és az autópályák kijelölté fejlődési tengelyekhez. Az állami politikákban sokáig szinte vakhít uralkodott a közútépítés jótékony hatásával kapcsolatban, de az autópályához való közelség valójában nem vezet az érintett térségek automatikus és jelentős telephelyi felértékelődéséhez. Németh (2009) többváltozós statisztikai módszerekkel végzett elemzései bebizonyították, hogy bár az autópályák fejlődésben betöltött szerepe igazolható, „*a 2001-es állapothoz képest 2006-ra lecsökkent a korrelációs együttható értéke az autópályától való távolság és a lakossági jövedelmek, valamint a munkanélküliség szintje között. Ez azért van így, mert az autópályák – elsősorban az M3-as – elérték az ország kevésbé fejlett térségeit.*” (p. 147.) Az autópálya-építések tehát elsősorban felerősítik a meglévő térbeli folyamatokat és megkönnyítik a más telephelyi előnyök kihasználását, de nem alakítanak ki radikálisan új növekedési pályákat.

1. táblázat. Az ipar versenyképességi tényezői Közép-Európában
Table 1. Competitiveness factors in Central European industry

Első szakasz (1990–2002)	Második szakasz (2002–)
Makrogazdasági feltételrendszer	Makrogazdasági feltételrendszer
Közúti elérhetőség	Közúti elérhetőség (légiközlekedés↑)
Földrajzi helyzet, nyugati felvevőpiacok közelsége	Nyugati és belső felvevőpiacok közelsége
Olcsó munkaerő	Nyugat-európainál olcsóbb, képzett munkaerő
Ipari hagyományok	Szakmunkásképzés, műszaki és természettudományos felsőoktatás
Rugalmasság, gyors reagálás, megbízhatóság, alkalmazkodóképesség	Rugalmasság, gyors reagálás, megbízhatóság, alkalmazkodóképesség↑
Adókedvezmények és más vállalati támogatások	Helyben elérhető, magas színvonalú üzleti szolgáltatások
Geopolitikai helyzet (kapu- és tranzitszerep stb.)	Innováció, K+F közelsége↑
	Agglomerációs (urbanizációs és lokalizációs) előnyök↑
	Hálózatok, klaszterek kialakulása↑

Jelmagyarázat: A dőlt jelölés a kiemelt fontosságú, a nyílak a növekvő jelentőségű tényezőket jelölik

Forrás: A szerző szerkesztése

A kvantitatív telepítési tényezők kvalitatívvá alakulása más területeken is megfigyelhető. A közlekedésen belül egyes iparágak, termelési központok jobban igénylik a légi közlekedést, felértékelődik a közeli cargo-terminálok szerepe, ami a működő regionális repterekkel gyengén ellátott magyar nagyvárosokban potenciális versenyhátránnyá válik. A megfelelő tényezőellátottságot biztosító képzési rendszerek – szakmunkásképzés, felsőoktatás, különösen a műszaki és természettudományi karok jelentősége – megkerülhetetlenné válnak a lokális–regionális munkaerőpiacokon (Horváth 2009), mivel a meglévő képzett munkaerő kihasználása és a belső migráció már nem képesek kielégíteni a vállalati igényeket a sikeres térségekben, a perifériákon pedig alapszinten sem biztosítja az ipartelepítés feltételeit. Mind a kívülről betelepülő, mind a helyi vállalatok szemszögéből növekvő igény mutatkozik a fejlett üzleti szolgáltatások kihasználására; bár a szolgáltató szektor erős területi koncentrációt mutat, így is jelentőssé válik a helyben igénybe vehető üzleti szolgáltatások kritikus tömege, mivel ez a telephelyi előny a szolgáltatók gyors reakcióképessége, kereslethez történő pontos alkalmazkodása révén hozza helyzetbe a helyben települt vállalatokat. A rugalmas alkalmazkodás, a változásokra adott gyors reakcióképesség és a megbízhatóság a közszféra részéről is hozzájárul a térségi versenyképességhez (vagy hiánya annak romlásához). Akár a helyi kormányzatról, akár közintézményekről és az állami intézmények helyi egységeiről van szó, az adott telephely intézményi adottságai a „szoft” versenyképességi tényezők egyik legfontosabb komponensét jelentik. A fenti előnyök összekapcsolódnak a nagyvárosi térségekben kialakuló agglomerációs előnyökhez, ezen belül a városi gazdaság és társadalom komplexitásából adódó, iparágak közötti tudásáramláshoz kötődő *urbanizációs*, valamint az iparági koncentráción alapuló *lokalizációs* előnyökkel. Bár Lengyel és Szanyi (2011) 1998 és 2005 közötti adatokat felhasználó empirikus elemzése az agglomerációs előnyök számszerű gyengeségét tárta fel Magyarországon, feltételezhető, hogy az agglomerációs előnyök jelentősége lassan, de fokozatosan emelkedik a térségi versenyképességben.

Ez az átalakulási folyamat lényeges megfontolásokat hordoz az iparfejlődés és az újraiparosítási politikák szemszögéből. Az elmúlt évtizedek nyertese a Nyugat- és Közép-Dunántúl, Nyugat-Szlovákia, Csehország és Délnyugat-Lengyelország területén szerveződő feldolgozóipari zóna, amely (elsősorban az autóiparban és más gépipari tevékenységekben) térségi vezető szerepet alakított ki, az elmúlt években pedig új beszállítókat vonzott. Ugyanakkor a legsikeresebb régiókat nem csak elérhetőségük tette kiemelten versenyképessé, hanem más tényezők (erős ipari hagyományok és munkakultúra, privatizációra kijelölt nagyvállalatok, nagyvárosok jelenléte, stb.) is szerepet játszottak. Bár e tényezők jelentős része hosszú távú, erősen *útfüggő* fejlődési folyamat eredménye, nem hanyagolható el a versenyképesség koncentrált tereinek, intézményeinek jelentősége azokon a területeken sem, ahol mindeddig nem került sor a fenntartható fejlődési folyamatok elindulására.

A fejlesztéspolitikának más-más stratégiákat kell követnie a nemzetközi versenybe bekapcsolódott és abból kimaradó térségekben. Az előbbieken az ipar hálózatépítő, erős partnerségen alapuló, komplex területi szemléletű fejlesztése érhet el tartós foglalkoztatáspolitikai célokat. A kis- és középvállalatok közötti kapcsolatok kialakítása, a beszállítói rendszerek létrehozása, valamint a térségi tényezőkinálat mennyiségi és minőségi oldalának fejlesztése válik szükségessé; az új munkahelyek létesítése egyre jobban a kész, a beruházó által felhasználható befektetési környezet biztosítását igényli. A külföldi működőtőke tömeges beáramlására közép-távon nem lehet számítani, mivel a válság hatására ez a folyamat lelassult, bizonytalanabbá vált; a tőkeszegény környezetben pedig a kisebb számú nagyberuházás helyettesítése a külföldi és hazai kis- és középvállalatok bevonását, és a hazai tőke szerepének felértékelését teszi szükségessé. Az eddigi fejlődésből kimaradt térségekben körében nem lehetséges teljes mértékben a hatékonysági szempontok érvényesítése; szociális regeneráción alapuló, méltányossági szempontokat figyelembevevő szemlélet szükséges a versenypiacra való későbbi belépés érdekében, és az újraiparosítás előfeltételeként magát az újraiparosítás *feltételrendszerét* kell kiépíteni.

Jegyzetek

1. Montresor, Sandro–Marzetti, Giuseppe Vittucci (2007): The Deindustrialisation/tertiarisation Hypothesis Reconsidered: A Subsystem Application to the OECD7. Working Papers 622. Dipartimento Scienze Economiche, Università di Bologna, Bologna.
2. Bell, Daniel (1973): The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. 1999 Special Anniversary Edition. Basic Books, New York.; Florida, Richard (2003): The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life. Basic Books, New York.
3. Czírfusz Márton (2007): Struktúrák regionális egyenlőtlenségei. Tér és Társadalom, 2007/1. szám. pp. 69–83.
4. Lux, Gabor (2010): Location differences of services and industry: A Central European dichotomy. Works of the Commission of Industrial Geography Polish Geographical Society 16. pp. 29–37.
5. Barta, Györgyi (2005): The role of Foreign Direct Investment in the spatial restructuring of Hungarian industry. In: Barta, Györgyi–G. Fekete, Éva–Kukorelli Szőrényiné, Irén–Timár, Judit (eds.): Hungarian spaces and places: patterns of transition. Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 143–160.; Kiss Éva (2007a): Foreign Direct Investment in Hungary. Industry and its spatial effects. Eastern European Economics, 2007/1. szám. pp. 6–28.
6. Barta Györgyi–Czírfusz Márton–Kukely György (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. Tér és Társadalom, 2008/4. szám. pp. 1–20.

7. Soós Károly Attila (2002): Az átmeneti gazdaságok EU-exportja nemzetközi összehasonlításban, 1993–2000. *Közgazdasági Szemle*, 2002/12. szám. pp. 1063–1080.; Lefilleur, Julien (2008): Geographic reorganisation of the European automobile sector. What role for the Central and East European countries in an enlarged European Union? An empirical approach. *Eastern European Economics*, 2008/5. szám. pp. 69–91.; Jürgens, Ulrich–Krzywdzinski, Martin (2009): Changing east-west division of labour in the European automotive industry. *European Urban and Regional Studies*, 2009/1. szám. pp. 27–42.
8. Frigant, Vincent–Layan, Jean-Bernard (2009): Modular production and the new division of labour within Europe. The perspective of French automotive parts suppliers. *European Urban and Regional Studies*, 2009/1. szám. pp. 11–25.

Felhasznált irodalom

- Bajmóczy Zoltán (2011): Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe. JATEPress, Szeged.
- Barta, Györgyi (2005): The role of Foreign Direct Investment in the spatial restructuring of Hungarian industry. In: Barta, Györgyi–G. Fekete, Éva–Kukorelli Szörényiné, Irén–Timár, Judit (eds.): *Hungarian spaces and places: patterns of transition*. Centre for Regional Studies, Pécs, pp. 143–160.
- Barta Györgyi–Czirfusz Márton–Kukely György (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 2008/4. szám. pp. 1–20.
- Becker, Sascha O.–Ekholm, Karolina–Jaeckle, Robert–Muendler, Marc-Andreas (2005): Location Choice and Employment Decisions: A Comparison of German and Swedish Multinationals. CESIFO Working Paper No. 1374. Institute for Economic Research, Munich.
- Bell, Daniel (1973): *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. 1999 Special Anniversary Edition. Basic Books, New York.
- Czirfusz Márton (2007): Struktúrák regionális egyenlőtlenségei. *Tér és Társadalom*, 2007/1. szám. pp. 69–83.
- Dinga, Marián (2008): The Impact of Territorially Concentrated FDI on Local Labor Markets: Evidence From the Czech Republic. CERGE-EI Discussion Papers No. 348. Charles University Center for Economic Research and Graduate Education – Academy of Sciences of the Czech Republic Economic Institute, Prague.
- Florida, Richard (2003): *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Basic Books, New York.
- Frigant, Vincent–Layan, Jean-Bernard (2009): Modular production and the new division of labour within Europe. The perspective of French automotive parts suppliers. *European Urban and Regional Studies*, 2009/1. szám. pp. 11–25.
- Guerrieri, Paolo (1998): Trade patterns, Foreign Direct Investment, and industrial restructuring of Central and Eastern Europe. In: Zysman, John–Schwartz, Andrew (eds.): *Enlarging Europe: The Industrial Foundations of a New Political Reality*. University of California at Berkeley, Berkeley, pp. 130–156.
- Horváth Gyula (2009): Cohesion Deficiencies in Eastern and Central Europe: Inequalities of Regional Research Area. Discussion Papers No. 72. Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Pécs.
- Jürgens, Ulrich–Krzywdzinski, Martin (2009): Changing east-west division of labour in the European automotive industry. *European Urban and Regional Studies*, 2009/1. szám. pp. 27–42.
- Kiss Éva (2007a): Foreign Direct Investment in Hungary. Industry and its spatial effects. *Eastern European Economics*, 2007/1. szám. pp. 6–28.
- Kiss Éva (2007b): The impacts of relocation on the spatial pattern to Hungarian industry. *Geographia Polonica*, 2007/1. szám. pp. 43–61.
- Lefilleur, Julien (2008): Geographic reorganisation of the European automobile sector. What role for the Central and East European countries in an enlarged European Union? An empirical approach. *Eastern European Economics*, 2008/5. szám. pp. 69–91.
- Lengyel Balázs–Szanyi Miklós (2011): Agglomerációs előnyök és regionális növekedés felzárkózó régiókban – A magyar átmenet esete. *Közgazdasági Szemle*, 2011/10. szám. pp. 858–876.
- Lux, Gabor (2010): Location differences of services and industry: A Central European dichotomy. *Works of the Commission of Industrial Geography Polish Geographical Society* 16. pp. 29–37.
- Lux Gábor (2012): A térségi boom gazdasági és társadalmi következményei. *Tér és Társadalom*, 2012/2. szám. pp. 22–39.
- Montesor, Sandro–Marzetti, Giuseppe Vittucci (2007): The Deindustrialisation/tertiarisation Hypothesis Reconsidered: A Subsystem Application to the OECD7. Working Papers 622. Dipartimento Scienze Economiche, Università di Bologna, Bologna.
- Németh Nándor (2009): Fejlődési tengelyek az új térszerkezetben. Az autópálya-hálózat szerepe a regionális tagoltságban. *Regionális Tudományi Tanulmányok* 15. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest.
- Rechnitzer János–Smahó Melinda (2012): A jármű- és autóipar hatása a kelet-közép-európai térség versenyképességére. *Magyar Tudomány*, 2012/7 – különszám. pp. 38–47.
- Soós Károly Attila (2002): Az átmeneti gazdaságok EU-exportja nemzetközi összehasonlításban, 1993–2000. *Közgazdasági Szemle*, 2002/12. szám. pp. 1063–1080.
- Szalavetz Andrea (2012): A „feljebb lépési” teljesítmény mérése a globális értékláncokon belül. *Külgazdaság*, 2012/3–4. szám. pp. 66–86.

AZ IDŐSKORI ÁPOLÁS NÉHÁNY EGÉSZSÉGFÖLDRAJZI VONATKOZÁSA – KECSKEMÉTI ESETTANULMÁNYOK

SOME HEALTH GEOGRAPHICAL ISSUES OF THE ELDERLY CARE: CASE STUDIES OF KECSKEMÉT

BÁN ATTILA PhD-hallgató

Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

Abstract

In the new millennium, new international research trends emerged in the geography of health. Two of these new fields are the geography of nursing and the geographical gerontology. These new research trends are also referred in Hungarian publications, but no research has been carried out yet on these fields in Hungary. Therefore our aim was to carry out a geographic research on institutional (micro) scale, which includes both the fields of the geography of nursing and the geographical gerontology. To achieve that, we chose to execute our research in nursing homes. During our research we conducted two surveys based on self-assessment in two nursing homes which are in the property of the municipality of Kecskemét. Our units of analysis were the residents of the nursing homes. 158 questionnaires were filled out during the survey, 106 in the Margaréta nursing home, and 52 in the Platán nursing home. The sampling rate was over 40% in both nursing homes. The mental health nurses helped us choosing those residents for the survey who were physically and psychologically capable of answering questions. The participants from the Margaréta nursing home were mostly between 71 and 90 years old, while the participants from the Platán nursing home were between 61 and 80 years of age. Most of them were widows, but the percentage of those who divorced was also significant. Most participants' main reason for moving into the nursing home was their deteriorating health, but the scarce or missing services and loneliness also influenced the participants' decision. In their choice between the nursing homes the advice of family members and acquaintances was decisive, but they considered the nursing homes' capacity and proximity too. The catchment areas of the nursing homes also prove the importance of proximity. The participants' most common health problems were cardiovascular diseases and locomotor disorders, but the appearance rate of sensory deficits (vision, audition) is also high. A significant portion of the participants never leaves the institution. This trend appears in the shopping independence too. Most of the residents' social relations are reduced. Usually they don't have any goals for the future, and even those who have live with a scant vision of the future.

1. Bevezetés

Az egészségföldrajzon belül egy alapvetően új szemléletmód kezd teret nyerni. Ennek fő jellegzetessége, hogy a hely sokkal összetettebb társadalmi terméként jelenik meg. Ezzel párhuzamosan a földrajzi kutatásokban felmerült az is, hogy a léptékek között szerepeltetni lehet akár magát az emberi testet, illetve az ember legszűkebb környezetét is.¹ Ennek következtében az ezredfordulót követően a nemzetközi egészségföldrajzon belül is létrejöttek új kutatási irányzatok (pl. ápolás egészségföldrajza, földrajzi gerontológia), amelyek az idős emberekre, illetve az ápolás intézményi tereire koncentrálnak.² E kutatási irányzatok a hazai szakirodalomban is megjelentek, de csupán rövid eszmefuttatások erejéig és bemutató jelleggel. Ugyanakkor konkrét, empirikus kutatások nem születtek e témákban.

E problematikából kiindulva kutatásunk alapvető célja az elméleti alapok bemutatásán túl egy kérdőíves adatfelvétel eredményeinek rövid ismertetése. A kutatás helyszínéül két kecskeméti idősothont: a Margarétát és a Platánt választottuk. A tanulmány során az intézményi téren belüli főbb társadalmi folyamatok ismertetésére helyezzük a hangsúlyt.

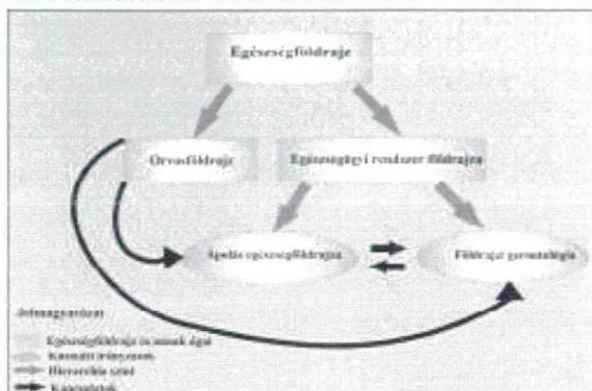
2. Az egészségföldrajz új kutatási irányzatai

Az ápolás egészségföldrajza és a földrajzi gerontológia egyaránt az egészségföldrajz újabb ágához, az egészségügyi rendszer földrajzához tartozik. A két kutatási irányzat között szoros kapcsolat figyelhető meg, és kölcsönösen hatnak egymásra. Ez a kapcsolat elsősorban annak köszönhető, hogy az életkor előrehaladtával az ápolási tevékenységek jelentős mértékben megnövekednek, amit az egészségügyi és szociális ellátási intézmények (pl. kórház, idősothon) betegforgalmi adatai is mutatnak. Természetesen az ápolási tevékenységnek és öregedésnek vannak orvosföldrajzi aspektusai is,³ hiszen az öregedéssel számos betegségnek van kapcsolata.

Egyes betegségek kifejezetten időskorban jelennek meg (pl. mozgásszervi, érzékszervi problémák), amelyek morbiditásának kutatása az orvosföldrajz hagyományos kérdései közé tartozik (1. ábra).

Az ápolás egészségföldrajza a nemzetközi szakirodalomban is rendkívül fiatal kutatási irányzat. Ennek terminológiai alapjait többek között Andrews, G. J. fektette le a kétezres évek elején. Ebben az időben számos ápolással foglalkozó szakember publikált tudományos cikkeket, amelyek már az ápolás egészségföldrajzának kezdetét jelezték. Ezek a tanulmányok nem konkrét földrajzi munkák voltak, de különös hangsúlyt fektettek a tér és a hely szerepére. Alapvető problémaként említik, hogy a szerzők ritkán használták föl egymás eredményeit, illetve nem integrálódtak egy kutatási irányzatba.⁵

1. ábra. Az új kutatási irányzatok helye az egészségföldrajzon belül
Figure 1. The connections between the new research trends and the traditional branches of health geography

Forrás: Pál V. 2002 alapján szerk.: Bán A. 2012⁴

2.1. Az ápolás egészségföldrajza

Az ápolási kutatásokban három tényező szerepe a meghatározó, ezek a változás, az ápolás, valamint a hely. Ezen kívül fontosak ezek kombinációi is, amelyeknek szintén három aspektusa van. Az első az egészségügyi szolgáltatások térbeli változásai és az ellátás. A második a strukturális változás, valamint a hely és a gondozás kapcsolata a kórházakban, illetve az ápolás egyéb intézményeiben. Végül pedig a harmadik az ápolók mindennapos munkájának szintje és tükrözi a nővér–beteg kapcsolatot.⁶

A nemzetközi ápolási kutatások programjai nem egységesek, több diszciplína is érintett, többek között a földrajz. Mikroszinten vizsgálva az ápolásföldrajz témájának középpontjában a kórházak állnak, mint politikai, kulturális és szimbolikus konstrukciók, továbbá a kórházakon belüli terek, illetve azok használata. Különösen kedvelt kutatási téma az ápolók térbeli „szabadságának”, illetve térhasználatának vizsgálata. Meglepően nagy hangsúlyt fektetnek az ápolók és betegek közötti kapcsolatok feltárására is. A közöttük lévő kapcsolat „közelsége” igazán fontos a kölcsönös megértés miatt, ami elősegíti a „legjobb gyakorlatok” alkalmazását a betegek érdekében.⁷

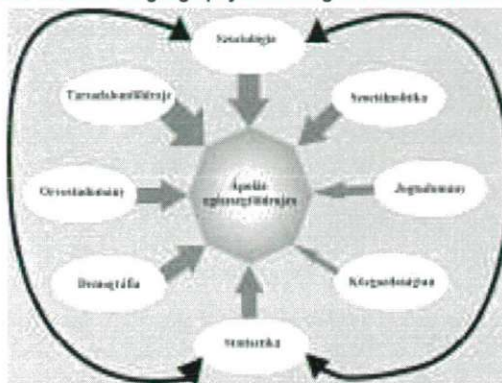
Az ápolási kutatások egy része foglalkozik az intézmények szükségleteivel is. Ezen belül pedig vizsgálják az ápolási munkaerő megoszlását országokon belül és országok között is. Az ápolási kutatások egyre inkább eltávolodnak az ápolási tevékenységtől, hogy jobban megfigyeljék a páciens, a betegséget, az egészséget, valamint az életmódot. Ugyanakkor a fogalom lényegét a közösségi ápolásban határozták meg, melynek kutatásában meglehetősen fontosak a földrajzi információs rendszerek.⁸

A vidéki egészségügy és ápolás egyre több problémába ütközik. Ennek oka a fenntarthatóság, vagyis a megfelelő ápolási munkaerő biztosítása ezeken a területeken. Ebből kifolyólag a kutatásoknak szükséges megvizsgálni a vidékiség természetét, szerkezetét, negatív jellemzőit, továbbá az egészség, betegség, egészségügy gondozás mindennapi problémáit.⁹

A számítógép és egyéb technológiák alapvetően befolyásolják az ápolás terét és természetét. A páciensek „teste” mindig is az ápolói munka középpontjában állt, míg az új technológia csökkenti ennek szerepét. A virtuális környezet, a kibetér szerepének növekedése miatt a hagyományos ápolás kezd átalakulni (pl. a telemedicina terjedése a fejlett országokban).¹⁰

Az ápolás egészségföldrajza az egészségföldrajz minden segéd és társ diszciplínájával kapcsolatban áll. Bizonys tekinthetünk bővebb is a kapcsolatok száma a tradicionális egészségföldrajzhoz viszonyítva. Ezt az is bizonyítja, hogy az elmúlt években a politika (szociálpolitika) és a jogtudomány (jogszabályi változások) felől is különösebb érdeklődést váltunk felfedni az idősok ápolása, gondozása iránt. A lenti ábrán a nyilak vastagsága a kapcsolatok intenzitását mutatják. A két legjelentősebb diszciplína e tekintetben a társadalomföldrajz és azon belül a népesség- és egészségföldrajz, valamint a szociológia és azon belül az egészségszociológia (2. ábra).

2. ábra. Az ápolás egészségföldrajza a társ- és segéd diszciplínák között
 Figure 2. The connections between the geography of nursing and its associated and auxiliary disciplines

Forrás: Pál V. 2002 alapján szerk.: Bán A. 2012¹¹

2.2. Az idősok egészségföldrajza

A földrajzi gerontológia, vagy más néven az idősok egészségföldrajza az ápolás egészségföldrajzához hasonlóan teljesen új kutatási irányzat. E témakörrel elsősorban demográfusok, geográfusok, valamint epidemiológiai szakemberek foglalkoznak. A kisebb területi egységek elemzését elsősorban egészségföldrajzosok végzik. Az idősok egészségével foglalkozó földrajzi jellegű kutatások kétarcúak. Egyrészt számos publikáció született e témakörrel kapcsolatban, illetve igen aktív tevékenységet folytatnak a kutatók. Másrészt azonban ezek a kutatások sokszor nem teljes körűek, valamint egyfajta „hiányosság” figyelhető meg, ugyanis több egészséggel kapcsolatos tanulmányból kimaradtak az öregek. Az idősok korosztály halálózására kevésbé fókuszálnak, mint a fiatalabbak halálózására.¹²

Az idősok egészségének globális differenciáit az Egészségügyi Világszervezet (WHO) mutatta be, amikor elkészített 191 ország rövidített életkortáblázatát. Az itt szereplő adatok hasznos nemzetközi áttekintést adnak az idősok várható élettartamáról. A WHO továbbá szintén globális szinten szeretné megjeleníteni az erőszakos halálózásokat, azonban a tagországok mindössze egyharmadában állnak rendelkezésre a teljes halálóki feljegyzések, ezért az adatproblémák hátráltatják ennek megszületését. Az idősok korosztály betegségeinek globális felmérésénél is hasonló problémák adódnak, pedig a demencia, mint általánosan elterjedt idősokori betegség feltérképezése egyre inkább a figyelem középpontjába kerül.¹³

Az idősok egészségéről szóló, földrajzi jellegű kutatások többsége szubnacionális területi szintű. Az egészségkutatások között nagy szerepet kapnak a különféle egészségatlások. Az Amerikai Egyesült Államok halálózási atlasza az egyik legjelentősebb közülük. Ez az atlasz minden betegcsoportra tartalmazza a 70 év feletti nők és férfiak halálózási rátáját. Egy másik hasonló jellegű atlaszt adtak ki Ausztráliában is, ami a 65-84 és 85 év fölöttiek halálózásának térbeli jellegzetességeit mutatja. Az Európai Egészségatlász a specifikus halálózás okainak földrajzi differenciáit mutatja be a fiatalabb korosztályok tekintetében. Ez pedig két kérdést vet föl: egyrészt hogyan fognak alakulni ennek térbeli egyenlőtlenségei az idősokoknál? Másrészt milyen mértékben függ össze a hosszú élettel a jobb vagy rosszabb egészségi állapot? Külön említésre méltó a „compression of morbidity”, vagyis a végső életszakaszban megjelenő megbetegedés. Ezek a kérdések szoros kapcsolatban vannak olyan betegségekkel, melyeknek leginkább idősokok vannak kitéve. Egy másik európai tanulmány a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek és az idősok egészsége közötti kapcsolatra koncentrált. Több vizsgálat eredményei is igazolták, hogy az anyagi egyenlőtlenség szorosan befolyásolja az egészségi állapotot. Ezért külön kiemelték, hogy az idősok egészségének javítása érdekében szükség van a társadalmi-gazdasági jólétük emeléséhez.¹⁴

Az egészségföldrajzból az elmúlt évtizedben egyre inkább megnőtt az egészségre gyakorolt helyi hatások, valamint az egészségügyi egyenlőtlenségek szerepe. Ebből adódóan a kutatások növekvő érdeklődést mutattak az életút-megközelítések iránt. Ezek a munkák segítenek a krónikus megbetegedések térbeli mintázatának magyarázatában. Ugyanakkor rendkívül kevés az életút-kutatás a szükséges adatok megszerzése miatt.¹⁵

A nemzetközi kutatásokban egyre nagyobb szerepet kapnak az idősok, amit a nyugdírendszer fenntarthatósága, illetve az egészségügyi- és szociális ellátás alapvető problémái egyaránt indokolnak. A továbbiakban az új kutatási irányzatok elméleti alapjainak gyakorlati felhasználásával mutatjuk be az idősokozás néhány egészségföldrajzi aspektusát.

3. Az intézményi tér vizsgálata Kecskemét példáján

Az idősgondozás szerepe a jövőben egyre inkább növekedni fog, amit az idősök számának és arányának jelentős növekedése indukál. Az előregedés miatt nem lehet csupán az otthoni, hagyományos, általában családi gondozásra összpontosítani, ebből adódóan egyre inkább a figyelem központjába kerülnek az intézményi, bentlakásos formák. Egyrészt a növekvő igények mellett újabb problémákat vet fel, mint például az ellátottság és a szervezés (vonzáskörzetek) kérdését. Másrészt azokat az időseket, akik bentlakásos otthonba költöznek, nem lehet a társadalom kirekesztettjeiként kezelni. Ebből adódóan a térbeli folyamatokat kisebb területi léptékben is szükséges vizsgálni, így egyre nagyobb szerepet kap az intézményi tér, ami jelen esetben az otthonon belüli (társadalmi) folyamatokat jelöli.

A kutatás során két önkormányzati tulajdonú idősothont választottunk ki, amire már a bevezetőben is utaltunk. A választást az indokolta, hogy mindkét otthonban jelentős a lakók száma: a Margaréta Otthon 240 fő, míg a Platán Otthon 120 fő gondozását biztosítja.

A két otthonban kérdőíves adatfelvételt végeztünk 2012 januárjában és februárjában. A kutatás elemzési egysége a bentlakásos otthonok egyes lakói voltak. A kérdőívek kitöltése teljesen anonim módon és önkéntes válaszadás útján történt, melynek lebonyolítását kérdezőbiztosként végeztük.

A mintavételezési stratégiát tekintve nem szokványos, a társadalomtudományban általában használatos (random, szisztematikus, stb.) módon választottuk ki a lakókat. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a tudományos módszerek alapján kiválasztás során mintába kerülő idős emberek nem feltétlenül képesek válaszolni a kérdőívünkben szereplő kérdésekre. Emiatt mindkét otthonban a mentálhigiénés szakemberek segítségére támaszkodtunk. Ezek a foglalkoztatottak azokhoz az idős emberekhez vezettek, akik szellemi képességüket tekintve alkalmasak voltak a válaszadásra.

A Margaréta Otthonban 106 főt, míg a Platán Otthonban 52 főt sikerült megkérdeznünk. Ez több mint 40%-os mintavételi aránynak felelt meg mindkét otthonban. A Margaréta Otthonban a nemek szerinti megoszlás egyértelműen a nők dominanciáját mutatja. Az idősök több mint háromnegyedét (80 fő) nők tették ki, míg a férfiak csupán a megkérdezettek egynegyedét (26 fő). Ezzel szemben a Platánban a férfiak (27 fő) és a nők (25 fő) hasonló számban és arányban szerepeltek.

Az első otthonban (Margaréta) a legfiatalabb válaszadó mindössze 41 éves volt, míg a legöregebb betöltötte a 98. életévét is. A megkérdezettek átlagos életkora 79,04 évnak adódott. A lakók lényegében homogén csoportot alkotnak a korukat tekintve. A legnagyobb aránnyal a 71–80, illetve a 81–90 évesek rendelkeznek. E két csoport adja a megkérdezetteknek közel a négyötödét (83 fő). A második otthonban (Platán) a legfiatalabb válaszadó 44 éves, míg a legidősebb 91 éves volt. Az átlagos életkor is csupán 68,37 év volt, ami több mint 10 évvel kevesebb, mint a Margaréta Otthonban. A legnagyobb csoportot a 61–70, illetve a 71–80 évesek adják, akik a megkérdezettek több mint a felét (29 fő) teszik ki. Ezen kívül meghatározó az 51–60 éves korosztályba tartozók száma (12 fő) is. Tehát a második otthon valamelyest fiatalosabb korszerkezetű volt, mint az első.

A családi állapotuk szerinti megoszlást tekintve a Margarétában az özvegyek adják a megkérdezettek 2/3-át (66 fő). Míg a Platánban ez az arány megoszlik az özvegyek (17 fő) és az elváltak (18 fő) között.

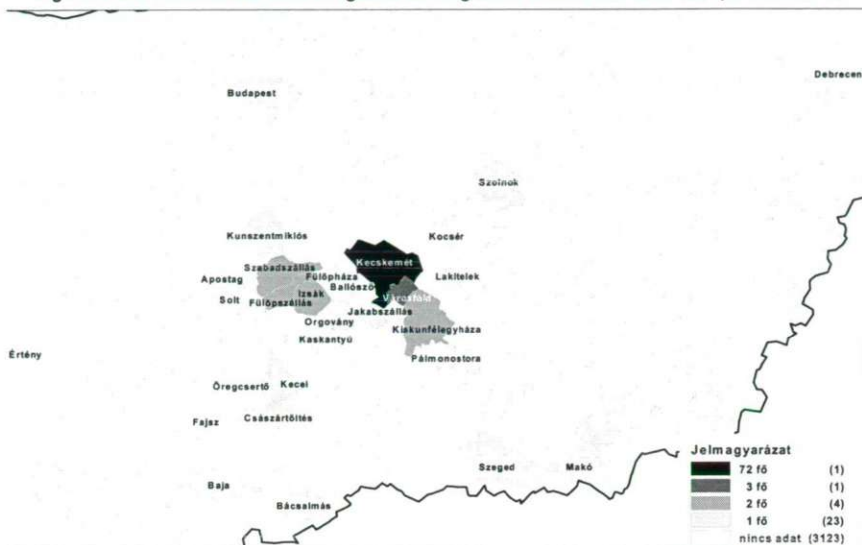
Alapvető fontosságú a lakók azon attitűdjének vizsgálata, hogy hogyan kerültek bentlakásos intézménybe. A megkérdezettek az első otthonban a beköltözésük okát elsősorban az egészségi állapotuk megromlásában (83 fő), illetve az önellátás hiányában (56 fő) látták. Meghatározó még továbbá azok száma is, akik a családi ellátást „lehetetlennek” tartották (33 fő), a családtagok elfoglaltsága miatt. A második otthonban az egészségi állapotuk megromlása (36 fő) mellett nagyobb szerepet kapott egy pszichoszomatikus tényező, az egyedüllét (23 fő), mint az önellátás hiánya (19 fő).

Mindkét bentlakásos intézmény esetében hasonló tényezők játszottak szerepet a megkérdezettek választásában. A Margaréta Otthon lakói elsősorban az ismerősök, illetve a család ajánlása (70 fő) alapján döntöttek az otthon mellett, de meghatározó tényezőként jelent meg a szabad férőhely korlátai (28 fő) is, illetve a térbeli közelség (20 fő). A Platán Otthon válaszadóit pedig szinte teljes mértékben a család és ismerősök ajánlásai (28 fő), valamint a szabad férőhely korlátai (22 fő) befolyásolták döntésükben.

A Margaréta Otthon egy országos befogadású intézmény. Ezt igazolja a vonzáskörzetének „külső határvonala” (Budapest–Szolnok–Debrecen–Szeged–Baja) is, melyen belül összesen 29 település található. Ezek többsége azonban Bács-Kiskun megyén belül koncentrálódik. A Platán Otthon vonzáskörzete jóval szűkebb, és mindössze 11 településre terjed ki, melyeknek többsége a Kecskeméti kistérséghez tartozik. Azonban a lenti ábrákon a térbeli közelség meghatározó szerepe figyelhető meg (3. ábra, 4. ábra).

A megkérdezettek a Margarétában és a Platánban egyaránt átlagosnak ítélték egészségi állapotukat. A főbb betegségtypusok közül kettőt emelhetünk ki: ezek a szív- és érrendszeri megbetegedések, illetve a mozgásszer- vi betegségek, amelyek a megkérdezettek több mint 2/3-át érintették mindkét otthonban. A lakók egészségi állapotának egyfajta alternatív indikátoraként szolgált a vásárlási önállóság is. A Margaréta Otthonban a vásárladók többsége (64 fő), míg a Platánban közel fele (25 fő) általában mással vásároltat. Ennek okai között számos tényezőt említhetünk, többek között a kedvezőtlen fizikai és mentális állapotot.

3. ábra. A Margaréta Otthon vonzáskörzete 2012-ben 106 kérdőív alapján
Figure 3. The catchment area of Margaréta nursing home in 2012 based on 106 questionnaires

Forrás: Kérdőíves adatfelvétel alapján saját szerkesztés

4. ábra. A Platán Otthon vonzáskörzete 2012-ben 52 kérdőív alapján
Figure 4. The catchment area of Platán nursing home in 2012 based on 52 questionnaires

Forrás: Kérdőíves adatfelvétel alapján saját szerkesztés

A kérdőíves adatfelvétel eredménye szerint a lakók társadalmi kapcsolatai és térhasználata is egyértelműen beszűkült, hiszen az első otthonban a megkérdezettek több mint a fele (57 fő), míg a másodikban közel 2/3-uk (34 fő) abszolút nem tartja a kapcsolatot korábbi lakhelyén élő ismerőseivel, barátaival. Az intézményi teret a megkérdezettek egy jelentős része soha sem hagyja el. Így kialakult egyfajta intézményi függőség. A Margarétában ez a válaszadók 1/3-át (32 fő), míg a Platánban közel felét (25 fő) érinti.

Mindkét bentlakásos intézményben a válaszadók meghatározó hányada semmilyen jövőbeli céllal nem rendelkezik. A Margaréta Otthonban a megkérdezettek közel fele (49 fő), míg a Platánban közel 40%-uk (20 fő) nyilatkozott ennek megfelelően. Ráadásul domináns azok száma is, akiknek a jövőképek hiányos.

4. Konklúziók

Az önértékelésen alapuló kérdőíves adatfelvétel eredménye rámutatott azokra az általános trendekre, amelyek jellemzik az intézményi teret, illetve az időszotthonokban élők térrel kapcsolatos attitűdjét. Mindkét otthonban többnyire hasonló tendenciák és kedvezőtlen eredmények mutatkoznak, azonban a statisztikai minta nagysága meglehetősen csekély, hiszen épp hogy eléri az alapsokaságot. Ebből adódóan szükségesnek tartjuk a kutatás kiterjesztését az adatok „pontosítása” érdekében. Egyrészt a jövőben célszerűnek látjuk új, különböző fenntartású (pl. egyházi, alapítványi, stb.) otthonokat bevonni a kutatásba. Másrészt azokat a jelenségeket is megvizsgálni, amelyek kvalitatív módon is kutathatók.

Jegyzetek

1. Fabula Szabolcs (2012): A szociális foglalkoztatók mint „terápiás helyek” kritikai vizsgálata. In: Pál Viktor (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései – Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 231–241. old. – Boros Lajos (2010): Posztstrukturalista elméletek: kihívások és lehetőségek a településföldrajz számára. In: Csapó Tamás–Kocsis Zsolt (szerk.): A településföldrajz aktuális kérdései. VI. Településföldrajzi Konferencia. Savaria University Press. Szombathely. 392–405. old. – Boros Lajos (2012): Földrajz és társadalomelméletek. In: Pál Viktor (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései – Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 146–161. old.
2. Pál Viktor–Tóth József (2007): Az egészségföldrajz alapkérdései. In: Pál Viktor–Tóth József (szerk.): Egészségföldrajz. Lomart Kiadó. Pécs–Gyula. 15–30. old.
3. Pál Viktor (2005): Fogalmi kérdések, történeti csomópontok, kutatási irányzatok az egészségföldrajzban. In: Földrajzi értesítő. 2005/3–4. szám. 435–453. old. – Pál Viktor (2010): Egészségföldrajz. In: Tóth József (szerk.): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 597–618. old. – Pál Viktor–Tóth József (2007): i. m.
4. Pál Viktor (2002): Egészségföldrajz. In: Tóth József (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 382–421. old.
5. Andrews, Gavin J. (2006): Geographies of health in nursing. *Health and Place*. 2006/1. szám. 110–118. old. – Pál Viktor (2009): Új megközelítési módok, kutatási irányok a nemzetközi egészségföldrajzban. *Közép-Európai közlemények*. 2009/6–7. szám. 21–28. old.
6. Uo.
7. Uo.
8. Andrews, Gavin J. (2006): i. m.
9. Uo.
10. Uo.
11. Pál Viktor (2002): i. m.
12. Andrews, Gavin J. et al. (2007): Geographical Gerontology: The constitution of a discipline. *Social Science and Medicine*. 2007/1. szám. 151–168. old.
13. Uo.
14. Uo.
15. Uo.

Felhasznált irodalom

- Andrews, Gavin J. (2006): Geographies of health in nursing. *Health and Place*. 2006/1. szám. 110–118. old.
- Andrews, Gavin J. et al. (2007): Geographical Gerontology: The constitution of a discipline. *Social Science and Medicine*. 2007/1. szám. 151–168. old.
- Boros Lajos (2010): Posztstrukturalista elméletek: kihívások és lehetőségek a településföldrajz számára. In: Csapó Tamás–Kocsis Zsolt (szerk.): A településföldrajz aktuális kérdései. VI. Településföldrajzi Konferencia. Savaria University Press. Szombathely. 392–405. old.
- Boros Lajos (2012): Földrajz és társadalomelméletek. In: Pál Viktor (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései – Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 146–161. old.
- Fabula Szabolcs (2012): A szociális foglalkoztatók mint „terápiás helyek” kritikai vizsgálata. In: Pál Viktor (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései – Tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából. SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 231–241. old.
- Pál Viktor (2002): Egészségföldrajz. In: Tóth József (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 382–421. old.
- Pál Viktor (2005): Fogalmi kérdések, történeti csomópontok, kutatási irányzatok az egészségföldrajzban. In: Földrajzi értesítő. 2005/3–4. szám. 435–453. old.
- Pál Viktor (2009): Új megközelítési módok, kutatási irányok a nemzetközi egészségföldrajzban. *Közép-Európai közlemények*. 2009/6–7. szám. 21–28. old.
- Pál Viktor (2010): Egészségföldrajz. In: Tóth József (szerk.): Világföldrajz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 597–618. old.
- Pál Viktor–Tóth József (2007): Az egészségföldrajz alapkérdései. In: Pál Viktor–Tóth József (szerk.): Egészségföldrajz. Lomart Kiadó. Pécs–Gyula. 15–30. old.

AZ EURÓPAI ÉS HAZAI FEJLESZTÉSI POLITIKÁK, AZ UNIÓS TÁMOGATÁSOK 2007–2013 KÖZÖTT, A KOHÉZIÓS POLITIKA JÖVŐJE

THE EUROPEAN AND HUNGARIAN DEVELOPMENT POLICIES, THE 2007–13 SUBSIDIES OF THE EU, THE FUTURE OF THE COHESION POLITICS

SZABÓ FERENC egyetemi adjunktus

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Abstract

The European Union announced the Lisbon Strategy in 2000, which is the basis of the union's 2007-13 budget period. This budget is the basis of national operational programs, as resources for the New Hungary Development Plan in 2007–10, and after 2010 the New Széchenyi Plan. About 8,200 billion HUF worth of EU funding available until 2013. December 31. Given that the actual use of the 2012th June slightly exceeded 25%, the question is that the total amount possible to call during the next one and a half years. In 2008–09 the financial world crisis has hit some European Union Member States. Especially those South and East Central European states, including Hungary, which have lower economic backgrounds and financial markets, that can be obtained financed their economies by cheap loans. The effects of the crisis and crisis management tools available are summarized in the Lisbon Strategy based Europe 2020 strategy in 2010, the primary objective of the new strategy is crisis management and to avoid similar situations of crisis in the future. The completion of the EU's during 2014–20 budget preparation, which the more advanced (net contributors) incurred by the countries need to reduce the public burden. It is sensitive to the cohesion policy, according the draft is known today, the result of the decreasing contributions and support restructuring, the support of Hungary would be about 20% less eligible for development assistance in the next period. Lobbying activities get strated and "Friends of Cohesion" group called strong pressures attempt to achieve that resources of the cohesion policy will not be reduced. For our country is very important that the EU development funds rate will not be reduced. Another important question is whether this support will be used much better and should be used more effectively than at present.

Bevezetés

Az Európai Unió 2000-ben hirdette meg a Lisszaboni Stratégiát, melynek szellemében készült el az unió 2007–2013-as időszakra vonatkozó költségvetése. Ez a költségvetés az alapja a hazai operatív programoknak, melynek forrásait 2007–10 között az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében, 2010 után pedig az Új Széchenyi Terv keretében használtuk fel. A mintegy 8.200 milliárd forint értékű uniós támogatás 2013. december 31-ig vehető igénybe. Tekintettel arra, hogy a tényleges felhasználás 2012 júniusáig alig haladta meg a 25%-ot, kérdéses az, hogy a teljes összeg lehívása lehetséges-e a következő másfél évben. A 2008–09-es pénzügyi válság súlyosan érintette az Európai Unió egyes tagállamait is. Különösen azokat a dél és közép-kelet-európai államokat, köztünk hazánkat is, amelyek gyengébb gazdasági háttérrel rendelkeznek és korábban a pénzügyi válság elől elcsúszóan beszerezhető hitelekkel finanszírozták gazdaságukat. A válság hatásait és a válságkezelés lehetséges eszközeit a Lisszaboni Stratégiára épülő, 2010-ben elfogadott Európa 2020 stratégiában foglalták össze, melynek elsődleges célja a válságkezelés és a jövő hasonló válsághelyzeteinek elkerülése. Folyamatban van az EU 2014–20-as költségvetésének előkészítése, melynek során a fejlettebb (nettó befizető) országok részéről felmerült a közterhek csökkentésének igénye. Ez a kohéziós politikát érintené érzékenyen, hiszen a befizetések csökkentése és a támogatások átstrukturálásának ma ismert tervezete eredményeként Magyarország mintegy 20%-kal kevesebb fejlesztési támogatásra lenne jogosult. Megindult a lobby tevékenység és a „Kohézió Barátai” elnevezésű csoport erős nyomásgyakorlással kíséri meg elérni, hogy a kohéziós politikása fordított összegek ne csökkenjenek. Hazánk számára rendkívül fontos, hogy az EU fejlesztési támogatások mértéke ne csökkenjen. A másik fontos kérdés, hogy ezeket a támogatásokat a jelenleginél sokkal ésszerűbben és hatékonyabban kellene felhasználni.

1. Miért nem vezetett eredményre a Lisszaboni stratégia

A globalizáció olyan kihívások elé állította az európai unió tagállamait a 1990-es évek végére, amely teljesen új gondolkodást és stratégiai megközelítést igényelt. Ennek próbált megfelelni az EU 2000-ben elfogadott Lisszaboni Stratégiája, amely a versenyképességet, munkahelyteremtést, a tudás alapú gazdaság megteremtését és a környezetvédelmet, mint versenyképesség-javító tényezőt állította a stratégia középpontjába.¹ A jól átgondolt és kidolgozott stratégia jóváhagyását nem követték tettek,² ráadásul 2004-ben és azt követően jelentős számban csatlakoztak új tagállamok az unióhoz,³ mellyel az unión belüli gazdasági egyenlőtlenségek, fejlettségbeli különbségek jelentősen megnöttek.

2005-ben kísérlet történt a Lisszaboni Stratégia újra indítására⁴ és az unió 2007-13-as pénzügyi ciklusának költségvetésében már jelentős támogatásokat különítettek el a stratégiai célok megvalósítására. (A csatlakozó országok felzárkóztatása érdekében meghirdették a konvergencia programot.)

Sajnos a 2008-as pénzügyi válság szinte minden eredményt megsemmisített, amelyet addig sikerült elérni, jelentős recesszió következtében nagymértékben nőtt a munkanélküliség és rövidesen kialakult egy jelentős hitelválság, melynek legsúlyosabb áldozata Görögország. A kezelhetetlenné vált görög államadósság miatt kialakult államszűkítési veszély súlyos válságot idézett elő az euro-zónában, melyet többszöri sokmilliárdos mentőcsomagokkal sem került igazán megoldani. A válság gyors megoldására tett erőfeszítések nem vezettek eredményre, a térség gazdasága jelentősen lelassult, a munkanélküliség egyes országokban kritikus értékre növekedett, különösen a fiatalabb korosztályok esetében. Egyes elemzők szerint a válság több hullámban akár 2020-is is elhúzódhat, különösen a gyengébb, kevésbé versenyképes tagállamok esetében.

2. EURÓPA 2020. (Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája)

Az Európa 2020 stratégia elsődleges célja a 2008–2009-es pénzügyi válság és azt követő gazdasági világválság kedvezőtlen hatásainak elhárítása, a fenntartó fejlődés és tartós növekedés feltételrendszerének kidolgozása és alkalmazása. A stratégiai öt kiemelt területe (öt fontos politikai célkitűzés a válságkezelés jegyében):

- foglalkoztatás,
- kutatás és innováció,
- éghajlatváltozás és energia,
- oktatás,
- valamint a szegénység elleni küzdelem.

Az említett politikai célokhoz szorosan kapcsolódva a következő kiemelt konkrét célokat fogalmazta meg az unió a 2020-ig terjedő időszakra. A 20–64 évesek legalább 75%-ának munkahellyel kell rendelkeznie. Az EU GDP-jének 3%-át a K+F-re kell fordítani. Teljesíteni kell a „20/20/20” éghajlat-változási/energiaügyi célkitűzéseket (ideértve megfelelő körülmények között a kibocsátás 30%-kal történő csökkentését). Az iskolából kimaradók arányát 10% alá kell csökkenteni, és el kell érni, hogy az ifjabb generáció 40%-a rendelkezzen felsőoktatási oklevéllel. 20 millióval csökkenteni kell a szegénység kockázatának kitett lakosok számát.⁵

3. A Európai Unió kohéziós politikája

Az EU stratégia céljait többek között a kohéziós politika keretében valósítja meg.⁶ A 2007-ben meghirdetett konvergencia program is ennek a része, melynek megvalósítása érdekében az unió jelentős forrásokat különített el a 2007–13-as költségvetésében. A Strukturális Alapok (ESZA, ERFA) és a Kohéziós Alap forrásait területi elven, illetve a lakosságszám alapján – figyelembe véve az egyes régiók fejlettségét – osztották fel az egyes tagállamok között. Az így rendelkezésre bocsátott forrásokat az egyes tagállamok nemzeti fejlesztési programjainak megvalósítására lehet felhasználni. Hazánk esetében 2007-től ez az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT), 2010-től az Új Széchenyi Terv (ÚSZT). A nemzeti fejlesztési program keretében az egyes fejlesztési területekhez rendelt operatív programok biztosítják a forrást az egyes pályázatokhoz, valamint a pályázatok keretében megvalósuló projektekhez.

4. A hazai támogatások lehvása

2007 és 13 között Magyarország számára mintegy 8.200 milliárd forint támogatás jár, ennek 85% EU-s forrás, a fennmaradó rész hazai. Jelenleg 5810 milliárd forintnyi támogatási döntéssel lekötött összegről beszélhetünk, ami körülbelül 40 ezer projektet jelent. Eddig 2630 milliárdot fizettünk ki, ami 29 240 projekthez

kötődik. Szerződéssel rendelkező projektünk 5373 milliárd forint nagyságrendben van, mintegy 37 492 darab projektben (NFÜ: 2012. 06. 12. A forintban számított összegek függnek az árfolyamváltozásoktól.)

Cél a 2013. december 31-ig hátralévő időben a valamennyi uniós forrás felhasználása, ez azt jelenti, hogy 18 hónap alatt kell kiírni, elbírálni és megvalósítani mintegy 15 ezer pályázati projektet összesen 2.390 milliárd forint értékben.⁷

A források lehívásának nem kellő intenzitása alapvetően két okra vezethető vissza. Egyrészt nagymértékben összefügg az uniós költségvetési ciklus közepére eső 2010-es kormányváltással, melynek következtében közel két éven keresztül jelentősen lelassultak, illetve bizonyos időszakban teljesen leálltak az uniós fejlesztési programok. Másrészt a mai napig súlyos probléma a hazai kedvezményezettek nem kellő szakmai felkészültsége. Különösen a projektmenedzsment területén mutatkoznak jelentős hiányosságok. A projektek előkészítése, tervezése legtöbbször nem kellő mélységű és alaposágú, a végrehajtás során ez gyakran okoz komoly működési zavarokat, melyek jelentősen lassítják esetenként megállíthatják a támogatott projekteket.⁸

A kormány utasítására a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség 2012-re intézkedési tervet dolgozott ki a pályázatok felgyorsítása érdekében. Önerő alap biztosítása, szállítói és kedvezményezetti előleg növelése, biztosítása, projektfelügyeleti rendszer kialakítása, adminisztrációs kötelezettségek egyszerűsítése, kis- és közép-, sőt mikro-vállalkozások támogatása szolgálja az említett célokat.

Készülni kell a következő uniós költségvetési ciklusra is, melynek előkészítése során máris súlyos viták merültek fel a kohéziós politika jövőjét illetően. Az EU szigorítani akar, egyes fejlettebb (nettó befizető) országok nem kívánják úgy finanszírozni a rendszert, mint eddig. Ha nem tudjuk felhasználni a teljes támogatást, azt érvként használhatják ebben a vitában ellenünk. Szerencsére nincs operatív programunk felfüggesztve, ellentétben több környező országgal, ezért viszonylag jó helyzetben vagyunk.

5. A kohéziós politika jövője

Az Európai Bizottság 2011. június 29-én hozta nyilvánosságra a 2013. január 1-jén induló új 7 éves uniós költségvetési ciklus irányelveire vonatkozó javaslatait (MFF: Multiannual Financial Framework). A kommunikáció új eleme a fejlettebb tagállamoknak az, a nem titkolt törekvése, hogy a konvergencia programokra szánt összegek csökkenjenek, és a fejlettebb államok is részesülhessenek a versenyképességi programok támogatására szánt forrásokból. A kohéziós politika esetleges hangsúlyeltolódása kedvezőtlenül érintheti a kelet-közép-európai államokat, köztük elsősorban Magyarországot.⁹

2011. második félévben kerültek nyilvánosságra a szektorális jogszabály-javaslatok. A javaslatok szerint az uniós 2013–2020-as költségvetésének főösszege a tagállami GNI 1,05%-a a kötelezettségvállalások esetében és 1,11% az MFF-en kívüli tételekkel. (GNI: gross national income, bruttó nemzeti jövedelem a GDP-ből származtatott mutató. Figyelembe veszi a külföldről kapott jövedelmeket és a levonja a kiáramlott jövedelmeket.)

1. táblázat. MFF javasolt keretszámai
Table 1. The suggested main figures of the Multiannual Financial Framework

MFF javasolt keretszámai (milliárd €)			
1	Okos és inkluzív növekedés	437	490,9
	Ebből: kohézió	354,8	336
2	Természeti erőforrások	413	382,9 (!)
	Ebből: közvetlen kifizetések	330	281 (!)
3	Biztonság és állampolgárság	12	18
4	Külkapcsolatok	56	70
5	Adminisztráció	56	63

Forrás: Mondok, 2012

A táblázat adatai szerint a bizottság jelentősen növelni kívánja a gazdasági növekedésre gazdaságélénkítésre fordítható támogatásokat, viszont csökkenteni kívánja a kohéziós forrásokat és a természeti erőforrások ésszerű felhasználására szánt támogatásokat.

Összhang a kohéziós politikával jelentős kiadási tétel a kutatás-fejlesztés-innováció, melyet a Horizon 2020 program kertében kívánnak élénkíteni. A tervezett támogatás 80 milliárd euró, a támogatás alapelve: excellence (kiválóság). A sikeres Erasmus program kiterjesztésével jelentős támogatások várhatók az oktatás, kultúra, ifjúság, és a sport területén (Erasmus for all).

A kohéziós politika pénzügyi hátterének alakulása

A kohéziós politika sarokszámai látszólag jelentősen nem változnak, kivéve a már említett konvergencia célkitűzést, mely esetében 8.77 milliárd €-val (15,34%) csökken a rendelkezésre álló forrás összege.

2. táblázat. A kohéziós politika sarokszámainak alakulása
Table 2. The main figures of the cohesion policy

A kohéziós politika sarokszámainak alakulása		
Költségvetési időszak	2007–13	2013–20
Konvergencia	57.16	48.39
Kohéziós Alap + outermost	20.59	20.72
Versenyképesség	13.00	15.82
Területi együttműködés	2.44	3.48
Phasing in	2.80	–
Phasing out	4.01	–
Átmeneti régiók	–	11.59

Forrás: Mondok, 2012

Kohéziós politika és Magyarország

Az eddig nyilvánosságra került dokumentumok, bizottsági javaslatok és tervek szerint Magyarország lehet a legnagyobb vesztese az EU következő költségvetési ciklusának. Az eddig ismert javaslatok változatlan megvalósulása esetén a hazánk rendelkezésére álló uniós források akár 20%-kal is csökkenhetnek. Ez a veszteség mai áron – tekintve, hogy 2007 és 13 között összesen mintegy 8.200 milliárd Ft állt rendelkezésünkre – meghaladhatja az 1.640 milliárd forintot. (Lásd: következő táblázat) Ezen túlmenően számos egyéb tényező is hátrányosan érinthet bennünket, mint például a tervezett támogatási felső korlát, az ÁFA költségek elszámolhatóságának korlátozása, a teljesítménytartalék bevezetése, bizonyos esetekben a kötött felhasználás (ESZA-részarány), valamint a jelentős adminisztrációs terhek. Ráadásul a makrogazdasági előrejelzések sem kedvezőek, várható a hangsúlyeltolódás a gazdagabb régiók javára és bizonyos hazai régiók relatív fejlettsége is akadályozhatja a támogatások megszerzését (Közép-magyarországi régió).

3. táblázat. A támogatások alakulása tagállamonként
Table 3. The subsidies of the member states

A támogatások alakulása tagállamonként			
Tagállam	Különbség a 2007–13 és a 2014–20 időszak között		
	Összeg (millió €)	Támogatás intenzitása (%)	Eltérés (%)
Belgium	334,6	4,5	14,5
Bulgária	987,3	18,4	14,2
Csehország	-5 607,8	-77,5	-20,5
Dánia	-1,2	-0,0	-0,2
Németország	-7 111,8	-12,4	-26,5
Észtország	-326,1	-34,7	-9,3
Írország	89,4	2,9	9,6
Görögország	-9 393,0	-119,9	-45,0
Spanyolország	-11 025,0	-35,1	-30,5
Franciaország	265,1	0,6	1,8
Olaszország	144,3	0,3	0,5
Ciprus	-299,4	-54,6	-45,0
Lettország	-975,5	-61,2	-20,8
Litvánia	-1 021,4	-43,2	-14,6
Luxemburg	4,1	1,2	6,2
Magyarország	-5 262,0	-74,8	-20,5
Málta	-326,0	-113,8	-37,8
Hollandia	-321,2	-2,8	-16,5
Ausztria	13,1	0,2	0,9
Lengyelország	13 003,8	48,7	18,8
Portugália	-1 940,1	-26,1	-8,8
Románia	8 440,4	56,0	42,5
Szlovénia	-1 627,0	-115,3	-38,0
Szlovákia	2 684,2	71,0	22,6
Finnország	-717,6	-19,4	-40,9
Svédország	324,7	5,1	16,8
Egyesült Királyság	309,0	0,1	2,8
EU 27	-19 355,2	-45,3	-5,5

Forrás: Mondok, 2012

A támogatások várható alakulása jól mutatja az EU támogatási rendszerének tervezet jelentős mértékű átalakítását. Összességében is csökken a támogatás 5,5%-kal, ez közel 20 milliárd €, és ezen túlmenően a súlypont eltolódások miatt jó néhány elve hátrányos helyzetű (dél- és kelet-közép európai) ország kaphat 20–30–40%-kal kevesebb támogatást, mint eddig.

Természetesen azok a tagországok, amelyeket ez az új rendszer hátrányosan érint, igyekeznek mindent megtenni annak érdekében, hogy ezek a hátrányok minél inkább csökkenjenek a költségvetés 2013. második felében történő elfogadásáig. Már 2011-ben megkezdődtek az egyeztetések, különböző szövetségi rendszerek alakultak, melyeknek különbözőek a céljai, de mindenki szeretne a számára lehető legjobb (legmagasabb támogatást biztosító, vagy legkevesebb terhet jelentő) költségvetés létrehozását előmozdítani. Az említett szövetségi rendszerek – melyek tagjai két egymástól jelentősen eltérő érdekcsoportba sorolhatók – a következők:

- Visegrádi 4-ek (CZ, HU, PL, SK)
- V4+ (SI, RO, BG)
- Kohézió Barátai (HU, PL, CZ, SK, SI, RO, BG, EE, LT, LV, ES, PT, EL, CY, MT + CR)
- Nettó befizetők (DE, FR, UK, SE, FI, NL + BE, LU)
- KAP Barátai (FR, DE, PL, ES, HU)

A tagállamok többsége abban érdekelt, hogy a kohéziós politika és a konvergencia célok megvalósítása folytatódjék. De az említett érdekcsoportok közül a legtekintélyesebb a nettó befizetők 8 fős csoportja és ezek a tagállamok a terheik csökkentését szeretnék elérni. A bizottság most úgy tűnik az erősebbek mellett foglalt állást. A tárgyalások folyamatosak a „kohézió barátai” elszántak és mindent megtesznek annak érdekében, hogy a pozíciók ne romoljanak és már nem sok idő van addig, amíg a konszenzus kényszer létre hozza majd a következő költségvetést.

Tárgyalások állása

Az unió lengyel elnöksége (2011. II. félév) alatt megtörtént a technikai tisztázás, nyilvánosságra hozták a szektorális jogszabály-javaslatokat. A dán elnökség alatt megtörtént (2012. I. félév) a „negotiating box” összeállítása. A ciprusi elnökség (2012. II. félév) során lehetséges, de nem valószínű a végső döntés, ismerve a jelentősen eltérő álláspontokat. Valószínűbb, hogy valamikor 2013. I. félévében, az írországi elnökség ideje alatt születik meg az EU következő 7 éves pénzügyi ciklusának költségvetése. (Az is valószínűtlen, és nem is lenne szerencsés, ha a litván elnökségre, 2013. II. félévére maradjon a döntés.) Sok függ az adminisztratív kapacitásoktól, Herman van Rompuy, az Európai Tanács (állam és kormányfők) első állandó elnöke is befolyásolhatja az eseményeket és az Európai Parlament is mindig szolgálhat meglepetésekkel.

6. Következtetések

Az EU számos problémával küzd, melyek gyors megoldása feltétele az európai együttműködés sikeres folytatásának. A világgazdasági folyamatok, a pénzügyi válság kihívásai mára szinte megoldhatatlan feladat elé állította az Európai Unió vezetését. Az új kihívások új típusú gondolkodást igényelnek és új típusú válaszok megfogalmazását.

A 2000-ben meghirdetett Lisszaboni Stratégia pontosan ezt tűzte ki célul, és hogy nem vezetett igazán sikerre annak az oka az első években a tagországok érdektelensége, az évtized második felében elsősorban a nagyarányú bővítés, 2008 után pedig a pénzügyi válság kedvezőtlen hatásai. Az unió 2007–2013-as költségvetése már elkészült intézkedésnek bizonyult, különösen a közelgő válság ma már ismert katasztrofális utóhatásainak ismeretében. Ez a költségvetés ugyan jelentős fejlesztési forrásokat biztosított különösen az újonnan csatlakozott országok felzárkóztatása érdekében. Ezek a források – elsősorban az idő rövidsége miatt – azonban nem voltak képesek kifejteni kedvező hatásait, ezáltal megelőzni, vagy elkerülni a bekövetkezett válság negatív hatásait. Ráadásul a kedvezményezett tagállamok, így Magyarország is, 2008-ig az uniós forrásoknak csak a töredékét használta fel és azokat sem a leghatékonyabban. A rendelkezésünkre álló mintegy 8.200 milliárd forint értékű uniós támogatásból eddig ténylegesen felhasznált összeg még mindig nem érte el a 3.000 milliárd forintot. Az eddig projektekkel és szerződésekkkel lekötött összeg közel 6.000 milliárd forintot. Egyrészt 2013. december 31-ig gondoskodni kell ezeknek a folyamatban lévő projekteknek megvalósításáról, másrészt ki kell írni és ugyancsak le kell bonyolítani még több mint 2.000 milliárd forint értékű fejlesztési pályázatot. Ez létkérdés, különösen azért, mert a fel nem használt összegek számunkra 2013. december 31. után elvesznek és a jövőbeni támogatások mértékének megállapítása folyamatban van. (A fel nem használt összegeket érvénytelenítik és a támogatások mértékének csökkentése mellett.)

Magyarország esetében a 2010-es kormányváltás is hozzájárult a kialakult helyzethez, a 2007-ben meghirdetett Új Magyarország Fejlesztési Tervet 2010 után felváltotta az Új Széchenyi Terv, de közben 1,5–2 évre

leálltak az uniós fejlesztések, annak ellenére, hogy az unió által korábban jóváhagyott hazai operatív programok változatlanok maradtak.

A 2008–09-es pénzügyi válság az Európai Unió tagállamait súlyosan érintette. A 2010-ben elfogadott Európa 2020 stratégia elsődleges célja a válságkezelés és a jövő hasonló válsághelyzeteinek elkerülése. Az EU 2014–20-as költségvetésének előkészítése folyamatban van. A fejlettebb (nettó befizető) országok részéről felmerült terhek csökkentésének igénye. A befizetések csökkentése és a támogatások átstrukturálására vonatkozó bizottsági javaslat szerint Magyarország mintegy 20%-kal kevesebb fejlesztési támogatásra lenne jogosult a jövőben. Hazánk számára rendkívül fontos lenne, hogy az EU fejlesztési támogatások mértéke ne csökkenjen, valamint az, hogy ezeket a támogatásokat minél hatékonyabban használjuk fel. A kohéziós politika védelme érdekében hazánk részvételével megalakult a „Kohézió Barátai” elnevezésű csoport, melynek célja a meglévő források szintjének biztosítása a jövőben is.

Jegyzetek

1. Európai Bizottság (2010): A lisszaboni stratégiát értékelő dokumentum, SEC (2010. 02. 02.) 114, Bizottsági szolgálati munkadokumentum, Brüsszel.
2. Kok Bizottság (2004): Szembenézni a kihívással, A lisszaboni növekedési és foglalkoztatási stratégia. A Wim Kok vezetése alatt álló magas szintű munkabizottság jelentése, 2004. november.
3. Európai Bizottság (2004): A lisszaboni célkitűzések megvalósítása, Reformok a kibővített Unió számára. Bizottsági jelentés az Európai Tanács tavaszi ülészakára, Európai Bizottság, 2004. március 26.
4. Európai Bizottság (2005): Növekedés és munkalehetőség, Európa jövője. A lisszaboni stratégia új kezdete. Közlemény az Európai Tanács tavaszi ülészakájának. – Európai Bizottság (2006): Ideje magasabb sebességre kapcsolni, Az új növekedési és foglalkoztatási partnerség. A Bizottság közleménye az Európai Tanács tavaszi ülészakájának, 2006. január 25.
5. Európai Bizottság (2010) – EURÓPA 2020
6. Info regio News (2005): A kohézió és a lisszaboni stratégia: világos jelzés a városok és a régiók felé. 132. sz. 2005. március.
7. Petykó Zoltán (2012): Célegyenésben, előadás, NFÜ szakmai workshop, 2012. június 12, SZTE TIK, Szeged.
8. Gulyás László–Keczer Gabriella (2012): Projektmenedzsment 1.0, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2012.
9. Modok Benő (2012): Az Európai Unió következő, 2014–2020 közötti pénzügyi keretének tárgyalásai és a legfontosabb magyar érdekek, előadás (Külügyminisztérium), NFÜ szakmai workshop, 2012. június 12, SZTE TIK, Szeged.

Felhasznált irodalom

- Európai Bizottság (2004): A lisszaboni célkitűzések megvalósítása, Reformok a kibővített Unió számára. Bizottsági jelentés az Európai Tanács tavaszi ülészakára, Európai Bizottság, 2004. március 26.
- Kok Bizottság (2004): Szembenézni a kihívással, A lisszaboni növekedési és foglalkoztatási stratégia. A Wim Kok vezetése alatt álló magas szintű munkabizottság jelentése, 2004. november.
- Info regio News (2005): A kohézió és a lisszaboni stratégia: világos jelzés a városok és a régiók felé. 132. sz. 2005. március.
- Európai Bizottság (2005): Növekedés és munkalehetőség, Európa jövője. A lisszaboni stratégia új kezdete. Közlemény az Európai Tanács tavaszi ülészakájának.
- Európai Bizottság (2006): Ideje magasabb sebességre kapcsolni, Az új növekedési és foglalkoztatási partnerség. A Bizottság közleménye az Európai Tanács tavaszi ülészakájának, 2006. január 25.
- Európai Bizottság (2010): A lisszaboni stratégiát értékelő dokumentum, SEC (2010. 02. 02.) 114, Bizottsági szolgálati munkadokumentum, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2010): EURÓPA 2020, COM (2010. 03. 03.), A bizottság közleménye, Brüsszel.
- Gulyás László–Keczer Gabriella (2012): Projektmenedzsment 1.0, Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2012.
- Petykó Zoltán (2012): Célegyenésben, előadás, NFÜ szakmai workshop, 2012. június 12, SZTE TIK, Szeged.
- Modok Benő (2012): Az Európai Unió következő, 2014–2020 közötti pénzügyi keretének tárgyalásai és a legfontosabb magyar érdekek, előadás (Külügyminisztérium), NFÜ szakmai workshop, 2012. június 12, SZTE TIK, Szeged.
- <http://www.euractiv.com/en/HomePage>
- http://ec.europa.eu/index_hu.htm
- <http://ec.europa.eu/environment/integration/integration.htm>
- <http://europa.eu.int/growthandjobs/>
- www.nweurope.org

KÉRDÉSEK ÉS LEHETSÉGES MEGOLDÁSOK A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOK VASÚTI REGIONALIZÁLÁSI GYAKORLATÁBAN

QUESTIONS AND POSSIBLE SOLUTIONS IN THE SURROUNDING COUNTRIES' RAILWAY REGIONALIZATION PRACTICE

SZABÓ LAJOS egyetemi adjunktus
Széchenyi István Egyetem Közlekedési Tanszék

Abstract

The neighbouring countries are generally correspond with the practice of the European railway liberalization. Under the railway reform, the former state railway companies were divided to independent departments (independent railway companies). The state remained the owner, but the infrastructure manager became the operator. Passenger and freight railway companies were founded. Compared with the leading European countries of railway liberalization, the neighbouring countries are characterized by diversity. For example the cardinal characteristic of the Romanian railway liberalization came from the passenger and freight private railways, but in Serbia only the former state railway company performs such activities. The same diversity can be observed in the field of railway regionalization. The priorities of infrastructure development are the European transport corridors in each case, in regional traffic some fleet modernization could be happen only.

Bevezetés

A tanulmányban említett szomszédos országok mindegyikében az Unió jogi szabályozásnak megfelelően megtörtént az egykori állami vasút független szervezeti egységekre történő felosztása. A pályák tulajdonosa az állam maradt, fenntartója, üzemeltetője a pályavasút lett. A környező országokban első körben az áruszállítást végző és az azzal kapcsolatos szolgáltatásokat végző vasútvállalatok jelentek meg. Jelenleg több országban is jogi szabályozási korlátokba ütközik a személyszállító vasútvállalatok megjelenése a piacon. A személyszállítást többnyire az egykori államvasútból létrejött vasútvállalatok végzik mind regionális, mind pedig távolsági forgalomban. A regionális forgalomban szembeötlő az infrastruktúra elhanyagolt állapota, az attraktivitás hiánya a személyszállítási szolgáltatások területén.

1. A regionális személyszállítás helyzete néhány környező országban a vasúti liberalizáció után

A tanulmány terjedelmi korlátait figyelembe véve néhány szomszédos ország törekvéseit vázolom a regionális személyforgalom lebonyolítását illetően. A Trianon utáni helyzet nemcsak a magyar, hanem a szomszédos országok hálózatának az alakulására is nagy hatással volt. Ez inkább kedvezőtlen, mint kedvező adottságokat teremtett a regionális forgalom lebonyolításában. A szóba jöhető vonalak jó része mellékvonal, ezen belül egy részük Trianon után az alapvető funkciójukat elvesztett vonalak. Például az egykori regionális vagy kistérségi központ, ahová ezek a vonalak vezettek, a határ túloldalán maradtak, vagy a csak regionális forgalmat lebonyolító egységes vonalak feldarabolódtak az új határok meghúzása után. A regionális forgalomban szóba jöhető vonalak jó része olyan vonal, ahol az infrastruktúra eleve csökkentett műszaki paraméterekkel épült meg. Az évtizedek során elmulasztott fenntartás eredményeként ezek a paraméterek csak tovább romlottak.

1.1. Szlovákia

Az egykori Csehszlovákia felbomlásával az újonnan létrejött Szlovákia területén 1993-ban alakult meg a szlovák vasúttársaság Železnice Slovenskej Republiky (ŽSR). A vasúti liberalizáció alapelveit tekintve más országokhoz hasonló célok fogalmazódtak meg:

- a pályák tulajdonosa az állam marad
- a pályák üzemeltetője, fenntartója a pályavasút legyen
- a különféle szolgáltatások szétválasztása, majdani privatizációja.

A fentieknek megfelelően első lépcsőben a ŽSR-t 2002. január 1-jével két egymástól független szervezeti egységre osztották fel. A tulajdonképpeni pályavasút a ŽSR lett, mint az infrastruktúra kezelője, üzemeltetője. A Železničná spoločnosť pedig a személy- és áruszállítással kapcsolatos szolgáltatásokat nyújtó vasútvállalat lett. A további szervezeti átalakulások következő fontos mérföldköve a 2005. január 1-jével megalakuló és a személyszállítási szolgáltatásokkal foglalkozó Železničná spoločnosť Slovensko a.s. (ZSS), illetve az áruszállítással foglalkozó Železničná spoločnosť Cargo Slovakia a.s. A liberalizációval együtt megjelentek a magán vasúttársaságok is, számuk jelenleg a húszhoz közelít. A személyszállításban egy magán vasúttársaság vett csak részt, a 2003. április 10-én alapított Bratislavská Regionálna Kol'ajová Spoločnosť (BRKS), amit pozsonyi regionális vasútvállalatnak fordíthatnánk. A társaságban többségi tulajdonos a pozsonyi regionális önkormányzat volt, de több szlovák és külföldi részvényese is volt. A vasúttársaság elsősorban a Pozsonyból kiinduló regionális jelentőségű vonalakon tervezte a személyszállítás beindítását. 2003 júliusától két vonalon indult meg a forgalom; Zohor-Rohožník, Záhorská Ves-Zohor), majd további vonalakon tervezte a személyszállítás megindítását (Bratislava-Malacky, Zohor-Tmava). Ezek olyan helyi (regionális) jelentőségű vonalak voltak, ahol a ZSS a forgalmat leállította. A személyszállítási tevékenység elé mindmáig akadályt gördít a 164/1996. sz. szlovákiai vasúti törvény. A törvény rendelkezik a regionális vasútvállalatok alapításáról, a szolgáltatások megrendelési körülményeiről. Ugyanakkor a vasútvállalatok által végzett közszolgáltatásokért csak úgy tudnak a regionális önkormányzatok fizetni, ha állami pénzeket csoportosítanak át. Ezen kitétel miatt 2006-tól szünetel a társaság személyszállítási tevékenysége.¹ A BRKS a személyszállítás mellett áruszállítási szolgáltatásokat is végez 2004 augusztusától. Szlovákián belül (a Kútý-Bratislava-Dunajská Streda-Komarno viszonylaton indult az áruszállítás), valamint együttműködik több vasúttársasággal a határokon átnyúló forgalomban.

A szlovák vasúti hálózat kedvezőtlen vagy éppen rossz pályainfrastruktúra paramétereket tudhat magáénak. Az állapotromlás különösen a 80-as évektől kezdődően szembeötlő. A fejlesztések differenciáltak mondhatók. A Brüsszel által is támogatott fejlesztések elsősorban az országon áthaladó ötös korridor Bratislava-Žilina-Košice-Čierna nad Tisou szakaszát érintették. Ezen kívül négy vonal felújítása szerepelt csak a nagy felújítások között (Bratislava-Rača-Tmava, Tmava-Nové Mesto nad Váhom, Nové mesto nad Váhom-Puchov, Puchov-Žilina).² A szlovák vasúti hálózat gerincét a Pozsony-Kassa tengely alkotja. Főként erre a tengelyre korlátozódik belföldi forgalomban a minőségi személyszállító vonatok közlekedtetése. Nyolc féle vonattermék szerepel jelenleg a személyszállítási kínálatban. Ezek közül a regionális forgalomban leginkább használható a Rýchlik (R), amely nagyvárosok között közlekedik erősen korlátozott megállásokkal. A Zrýchlený (Zr) is nagyobb városok között közlekedik, viszonylag több helyen megáll. Az Osobný vlak(Os) mindenütt megálló személyvonat. Mint a környező országokban mindenütt, így Szlovákiában is veszteséges a személyszállítás. A 2000-es évek elején az utasszállítási teljesítményekben drámai esőkkenések álltak be. Például az utasszám az 1990. évi 118,3 millióról 2006-ra 47,5 millióra esett vissza. Ez a tendencia a személyszállítás veszteségét tovább növelte. Ez a következőkhöz vezetett: 2002-ben határozat született arról, hogy 2003 elejétől több vonalon megszüntetik a személyszállítást, bizonyos vonalakon pedig autóbuszok helyettesítették volna a vasutat. Így 36 veszteséges vonalból 25-ön szűnt volna meg a forgalom. A tervezett intézkedések meglehetősen nagy tiltakozást váltottak ki a szakszervezetek és az utasok körében. Ennek hatására 2003. június 15-től 9 vonalon indult újra a forgalom. Az újranyitott vonalak között nem szerepel több olyan vonal, amely közvetlenül a határ mentén halad és magyarok lakta területet érint. Például továbbra is szünetel a forgalom a Komárno-Kolárovo, Moldava nad Bodvou-Medzev, Lučenc-Vel'ky Krtíš vonalakon. Ugyanakkor újraindult a forgalom a Čata-Šahy és az eredetileg vonatpótló autóbuszos közlekedésre kijelölt Šturovo-Levice vonalakon. Az utóbbi viszonylatok főbb menetrendi jellemzőit tartalmazza az 1. táblázat.

1. táblázat. Határ menti vonalak menetrendi kínálata
Table 1. Scheduling supply of frontier lines

Viszonylat	Hossz (km)	Napi vonatpár	Utazási sebesség (km/ó)
Šturovo-Levice	52	8	44
Čata-Šahy	32	4	48

Forrás: 2010/11 évi menetrend alapján saját szerkesztés

A Filakovo-Šiatorská Bukovinka vonalon az úgynevezett revitalizációs program keretében szűnt meg a forgalom 2011. május 1-jétől. Szintén a program részeként egy a szlovák-lengyel, további két vonalon (Kosice-Hidasnémeti, Šturovo-országhatár), a magyar-szlovák határsávbán szűnt meg a forgalom.

1.2. Románia

A román vasúti liberalizáció hajnalához mindenképpen hozzátartozik az 1989-es rendszerváltást követő mellékvonal bezárási hullám. A bezárt vonalak körét keskeny nyomtávolságú vonalak, kis forgalmú mellékvonalak alkották. Például ennek esett áldozatul a legsűrűbb hálózattal rendelkező bánáti terület az Arad és

Temesvár környéki vonalakkal. Még 1997-ben is szüntettek meg mellékvonalakat vagy erősen korlátozták a forgalmat. A Marosvásárhely (Târgu Mures) környéki 198 km-es kisvasúti hálózaton megszűnt a forgalom. További két kisvasúton erősen korlátozták a forgalmat. Turda és Abrud között igény szerint a technikai lehetőségek függvényében közlekedtek a vonatok, míg a Sibiu-i vonalon napi egy vonatpár közlekedett csupán. A vonalbezárásokkal párhuzamosan jelentkezett az infrastruktúra látványos romlása. Ilyen előzmények után kezdődött el a liberalizációs folyamat az egykori vasúttársaság, a Societatea Națională a Căilor Ferate Române (CFR) önálló vasútvállalatokra történő felosztásával. A felosztást követően inkább csak megkezdődött, majd a 2000-es évek elejétől látványos fordulatot vett a modernizációs program, ami az infrastruktúra paraméterek jelentős javulását eredményezte. Először a minőségi vonatok járműparkjának kicserélése kezdődött el, majd a pályarekonstrukciók sorában prioritással bíró bíró és a IV-es páneurópai korridorhoz tartozó Kurtisch–Arad–Alba Julia–Braşov–Bukarest–Constanța vonal rekonstrukciója. Ezen a vonalon található Románia legfontosabb Fekete-tengeri kikötője, Constanța. A vasúti reform eredményeképpen – az európai szabályozással összhangban – négy önálló vállalat alapítására került sor 1998. október 1-jén. Az infrastruktúra fenntartása, fejlesztése a CFR Infrastructură feladata lett. A személyszállítás, illetve az azzal összefüggő szolgáltatások a CFR Călători vállalatához kerültek. Az árufuvarozást a CFR Marfă, a turizmussal, különvonatok közlekedtetésével kapcsolatos feladatokat a Societatea Feroviară de Turism végzi. A román vasúti liberalizáció egyik sarkalatos jellemzője a személy- és az áruszállítási piacon egyaránt jelenlévő magánvasutak. Tehát a vasúti személyszállítás sem állami monopólium.

1.2.1. Magánvasúti társaságok a (regionális) személyszállításban

A magán vasúttársaságokkal közszolgáltatási szerződést köt az állam, a társaságok szinte teljes egészében – sokszor leromlott állapotú – mellékvonalakon végeznek személyszállítási tevékenységet. A pálya tulajdonjoga az állam kezében marad. A magánvasúti társaságok elemi érdeke az attraktivitás növelése, mert egyedül ez a garancia a nyereséges működésre. Az attraktivitás lényeges elemei:

- technológiai racionalizáció
- szerelvényfordulók optimalizálása
- igényekhez igazodó menetrend
- megállók áthelyezése
- igény szerinti megállások a megállókban
- megújuló járműpark

A három regionális személyszállító vasúttársaság közül kettő esetében számvitelileg teljesen önálló infrastruktúrakezelő és személyszállító társaság alakult. A Regiotrans által közlekedtetett vonatok pályahálózatát az SC RC-Cf Trans SRL, a Regional vonatainak pályáit a Via Terra csoporthoz tartozó Via Terra Spedition tartja karban.

1.2.1.1. Regiotrans

A legrégebbi és legnagyobb személyszállító magán vasúttársaság a 2005-ben alapított brassói székhelyű Regiotrans. A magánvasúthoz tartozó vonalak száma 2011 elején 41 db volt, a legtöbb Temesvár (14) és Brassó (10) környékén. Az alapítás idején a hálózat Brassó környékére koncentrálódott, ma már például Arad, Temesvár, Gyulafehérvár környékén is megtalálhatók a vállalat kezelésében lévő vonalak. A teljes hálózat meghaladja a 700 kilométert. A Regiotrans általában mellékvonalakon bonyolítja le a személyszállítást, de közlekednek néhány fővonali (CFR) szakaszon is a vállalat vonatai (pl. Alba Julia–Sibiu, Sighişoara–Sibiu). A cég járműparkjának szinte a teljes állománya korábban a francia vasutak hálózatán közlekedett. Néhány magyar–román határ menti vonal, és a székelyudvarhelyi szárnyvonal főbb menetrendi jellemzőit tartalmazza a 2. táblázat.

2. táblázat. Menetrendi kínálat a Regiotrans néhány vonalán
Table 2. Scheduling supply on some lines of Regiotrans

Viszonylat	Hossz (km)	Napi vonatpár	Utazási sebesség (km/ó)
Arad-Sănnicolau Mare	67	5	38
Sănnicolau Mare-Vălceni Hm.	21	7	46
Arad-Nădlac	52	8	36
Odorhei-Sighişoara	47	4	33

Forrás: 2010/11 évi menetrend alapján saját szerkesztés

1.2.1.2. Regional

A kolozsvári (Cluj-Napoca) székhelyű Via Terra csoport az áruszállítási szolgáltatások széles választékát nyújtja 2003 óta. A csoport tagja a Regional vasúti személyszállítást végző vállalat. A Regional határozott szándéka a közeljövőben tovább emelni a személyszállítási szolgáltatások színvonalát a valamivel több, mint 400 kilométeres hálózaton. Igény szerint lehetőség van turisztikai célú különvonatok közlekedtetésére is. A 3. táblázat a 2010/11. évi menetrendi időszakban a társaság által kezelt vonalak főbb menetrendi jellemzőit mutatja.

3. táblázat. Menetrendi kínálat a Regional néhány vonalán
Table 3. Scheduling supply on some lines of Regional

Viszonylat	Hossz (km)	Napi vonat-pár	Utazási sebesség (km/ó)
Rodna Veche- Ilva Mica	21	5	23
Ilva Mica-Năsăud	20	3	40
Năsăud-Salva	6	1	60
Vascau_Holod	56	4	36
Holod-Salonta	56	4	45
Salonta-Oradea	39	3	49
Satu Mare-Negrești Oaș	45	6	35
Negrești Oaș- Bixad	7	6	33
Bistrita Nord- Bistrita Bargaului hcv.	30	5	30
Sarmasag- Marghita	62	5	30
Marghita- Oradea	69	4	38

Forrás: 2010/11 évi menetrend alapján saját szerkesztés

1.2.1.3. Servtrans Invest SA

A 2002-ben létrejött bukaresti székhelyű vállalat regionális személyszállításban betöltött szerepe elhanyagolható. A magán vasút, mint meghatározó áru fuvarozó vasúti szereplő van jelen Romániában. Személyszállítással csak 2005 márciusában kezdtek el foglalkozni. Csupán egyetlen vonalon végeznek személyszállítást az egykor a CFR használta, mára leromlott állagú személykocsikkal. A vonal a Havasalföldön található (Roșiori Nord- Coștești), 64 km hosszú. A napi 4 pár vonat átlagos utazási sebessége 41 km/óra.

1.3. Szlovénia

Amikor 1991. június 25-én megalakult a szlovén állam, ezzel együtt az egykori Jugoszláv Államvasutak erre a területre eső részén is új vasúttársaság alakult, mégpedig a Szlovén Vasutak (SŽ), amely a következő évtizedben jelentős változásokon esett keresztül. Az európai vasúti liberalizáció jegyében szétválasztották az infrastruktúra és a vállalkozó vasutat. Ez volt az első lépés, amely megteremtette az utat a vasúti szabad verseny felé. Az átalakítások utolsó fázisa 2003-ban történt meg, amikor is holdingba szervezve leányvállalatokat hoztak létre. 2004. július 1-jétől a holdingban a 3 vasútvállalat (áru fuvarozás, személyszállítás, infrastruktúra) mellett további 6 leányvállalat található.³ Szintén az EU-s direktívákkal összhangban megalakultak a tanúsító illetve a pályakapacitás elosztó szervezetek is. A szlovén vasutakon erősen visszaestek a személyszállítási teljesítmények. A hivatásforgalomban veszik leginkább igénybe a vasutat Maribor és az északi-keleti országrészek, valamint Ljubljana és délnyugati országrészek között. Az SŽ járműparkja egyáltalán nem nevezhető homogénnek a gyártó céget tekintve, egyaránt megtalálhatók német, olasz, francia, sőt még észak-amerikai eredetű járművek is. A vasúti regionális közlekedés attraktivitását növelendő 2006-ra a Siemens Desiro család egységeire cserélték le az 1964-ben beszerzett úgynevezett Gumulka (311/315) típusú egységeket. Ennek és a pályafelújításoknak köszönhetően Ljubljana regionális közlekedésében az utas szám 70%-kal (!) emelkedett. A vasúthálózat fő fejlesztési iránya az országon áthaladó két korridorra terjed ki. Az V-ös korridor a koperi kikötő és Ukrajna között teremt kapcsolatot Budapesten keresztül, a X-es korridor pedig Szlovénián keresztül Nyugat-Európa–Görögország–Törökország kapcsolatot hoz létre. A két korridor Ljubljánában keresztezi egymást. A fővonali hálózat állapota garantálja a jó kapcsolatokat (eljutási idő) az Adria partjával. Ennek is köszönhetően a legfontosabb európai vasúti fuvarozási központokból kevesebb, mint 24 óra alatt elérhető a koperi kikötő vasút. Az SŽ szállítási teljesítményének a gerincét az áruszállítás adja, és ennek csak 10%-a bonyolódik belföldi relációban.⁴ A szlovén hálózat is magán viseli az első világháborút követő területi változások nyomait. A hálózat fő tengelyét képező Šentilj–Celje–Ljubljana–Sežana–(Triest) vonal az egykori úgynevezett osztrák déli vasútnak a mai Szlovénia területére eső szakasza, amely Bécs és Triest között teremtett kapcsot.

latot. Az első világháborút követően a vonal három ország területére került. Az egykor több mint 600 km-es vonalból ma mintegy 69 km esik a mai Szlovénia területére. Csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy napjainkra Ausztria első számú kikötője a koperi lett, amely a már említett V-ös korridor egyik végpontja. Magyar vonatkozásokat is takar az Ormož–Hodoš vonal, amelynek a 29 km-es Hodoš–Murska Sobota szakasza az egykori Körmend–Zalánvölgy–Muraszombat közötti helyi érdekű vasútvonalrész. Ez a vasútvonal is az első világháborút követő békeszerződés áldozata lett, kettévágta a határ. Az őrségi vasút újjáépítésekor az egyik alternatívaként felmerült, hogy a vonal nem Zalaegerszeg, hanem Körmend irányából indul és úgy éri el a magyar–szlovén határt. Az őrségi vasút megépítésével létrejött Koper és Dansk között az úgynevezett „Adria-Ostsee” korridor. A Celje–Velenje vonal pedig az egykori Lavanttalbahn (Klagenfurt–Celje) megmaradt szakasza. A Maribor–Prevalje vonal pedig az egykori Dráva–völgyi vasút Szlovéniában maradt része. A Dráva–völgyi vasút az elnevezéséből is adódóan a Dráva völgye mentén haladva teremtett kelet-nyugat irányú kapcsolatot. Az utóbbi három vonal fővonal szerepét elvesztve, napjainkban csak a regionális forgalomban játszik szerepet. Kettőnek ezek közül a jelentős regionális forgalmat lebonyolító Maribor, illetve Ljubljana az egyik végpontja. A Ljubljana–Kamnik szárnyvonal kimondottan regionális forgalmat lebonyolító vonal. A vonalak főbb menetrendi jellemzőit tartalmazza a 4. táblázat.

4. táblázat. Menetrendi kínálat néhány szlovén regionális vonalon
Table 4. Scheduling supply on some Slovenian regional lines

Viszonylat	Hossz (km)	Napi vonatpár (db)	Utazási sebesség (km/ó)
Ljubljana–Kamnik	25	15	32
Maribor–Prevalje	75	5	41
Celje–Velenje	38	12	42
Ormož–Hodoš	68	4	54

Forrás: 2011/12 évi menetrend alapján saját szerkesztés

Szlovéniában hétvégén szinte csak a minőségi vonatok járnak, így a 4. táblázatban feltüntetett vonalakon vasár- és ünnepnapokon nincs vonatközlekedés. Kivétel ez alól a hodoši vonal, ahol a 4 vonatpárból 3 távolsági és nemzetközi forgalomban közlekedik, és ezek nem mindegyike áll meg. Ormož–Murska Sobota között még 6 pár betétjárat közlekedik.

1.4. Horvátország

A Horvát Nemzeti Vasúttársaság (HŽ) megalapítása a parlament 1999. október 5-én kelt döntése alapján történt meg. Ahogyan az egykori Jugoszláviából kiváltak a volt tagköztársaságok, annak megfelelően darabolódott föl az egykori Jugoszláv Vasutak (JŽ) hálózata. A darabolódás után létrejött új önálló vasúttársaságok hálózatán egyes viszonylatok elvesztették régebbi szerepüket, mások új szerephez jutottak. A HŽ hálózatán is megfigyelhetők ezek a jelenségek. Az Isztrián végig futó Buzet–Pula vonal csak Szlovénián keresztül kapcsolódik a horvát hálózathoz. Hiányzik a Lupoglav–Rijeka közötti vonalszakasz, ami a közvetlen belföldi kapcsolatot megteremtene. Rijeka közvetlen összeköttetésben van a szlovén hálózattal, de ebből az irányból az áruforgalom szempontjából különösebb jelentőséggel nem bír. Amint a szlovén résznél kitértem rá, napjainkban az Ausztria–Németország–Adria relációban a koperi kikötő élvez elsőbbséget. Ez a hálózatfejlesztés szempontjából Horvátországban azt jelenti, hogy a Rijeka–Zágráb–Botovo (Magyarország) tengely bír kiemelt jelentőséggel a Kelet-Európa–Adria kapcsolatok miatt. 2011 májusában megkezdődött a 3,5 milliárd eurós beruházás első üteme a legrosszabb állapotban lévő Koprivnica (Kapronca)–Krizevci (Körös) szakasz felújításával. A vonal egy részét Karlovac (Károlyváros) és az Adria között teljesen új nyomvonalra helyezik. A vonal 60 km-rel rövidebbé válik és az engedélyezett sebesség 160 km/ó lesz. Szintén Jugoszlávia felbomlása után adódott az a helyzet, hogy a Martin Brod–Knin vonal több, mint 15 helyen szeli át a Horvátország–Bosznia–Hercegovina közötti határt. Ezen a vonalon a rossz infrastrukturális állapotok miatt 2010 májusától szünetel a forgalom. A hálózatnak része két európai korridor (X: Szlovénia–Zágráb–Szerbia, Vb: Magyarország–Botovo–Zágráb–Rijeka, Vc: Magyarország–Beli Manastir–Slavonski Šamac–Bosznia–Hercegovina). Elmondható, hogy hálózati szinten ezek a folyosók bírnak kiemelt szereppel a fejlesztéseket illetően. Az úgynevezett regionális és a helyi forgalmat lebonyolító vonalak rossz állapotban vannak. Különösen a kelet-szlavóniai és a boszniai határhoz közeli mellékvonalak állapota kritikus. Új közlekedési és finanszírozási stratégia kidolgozására van szükség, hogy a forgalom ritkítása, illetve a teljes mellékvonal bezárás elkerülhető legyen.⁵ Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a jugoszláv időkben elhanyagolták ezeket a vonalakat. Az agglomerációs és a regionális forgalomban inkább az új járműbeszerzésekkel kívánják vonzóbbá tenni a kötött pályát az egyéni és az autóbussz közlekedéssel szemben. A HŽ nehéz helyzetben van, nincs forrás az infrastruktúra fejlesztésére, ami vonalbezárásokhoz, járatritkításokhoz vezet. Horvátország 2006-ban elkezdődött

EU-tagsági felvételi eljárásával egy időben megindult a vasúti liberalizáció a vonatkozó EU direktíváknak megfelelően. A HŽ holding 2007 januárjától több vasútvállalatra (infrastruktúra, személyszállítás, áru fuvarozás, vontatás) tagozódott.

Az 5. táblázat néhány jellemző vonal menetrendi jellemzőit tartalmazza. Az úgynevezett helyi forgalmat lebonyolító vonalakat a horvát–magyar határtérségből választottam ki. A regionális vonalak kiválasztásánál is egyrészt a határ közelsége motivált (Varaždin–Osijek, Čakovec–Zaprešić), másrészt valamilyen szempontból speciálisnak tekinthető vonalakat választottam ki. A Pula–Buzet vonal egy sziget a hálózaton belül, a Knin–Zadar vonal pedig a szárazföld belseje és a tengerpart között teremt kapcsolatot.

5. táblázat. Néhány horvát vasútvonal menetrendi jellemzői regionális forgalomban
Table 5. Scheduling features of some Croatian railway lines in regional transport

Viszonylat	Vonalhossz (km)	Napi vonatpár (db)	Utazási sebesség (km/ó)
Kinin–Zadar (Magistral)	95,3	3	40
Buzet–Pula (Regional)	91,14	3	45
Varaždin–Osijek (Regional)	249,8	3	32
Čakovec–Zaprešić (Regional)	100,7	7	32
Varaždin–Golubec (Lokal)	34,5	6	40
Čakovec–Mursko Središće (Lokal)	17,9	5	35
Križevci–Kloštar (Lokal)	61,7	9	46

Forrás: 2011/12 évi menetrend alapján saját szerkesztés

Az 5. táblázatban egy átlagos hétköznapi adatait és csak a közvetlen vonatokat vettem figyelembe.

2. Összefoglalás

A tanulmányban kiválasztott szomszédos országok regionális vasúti személyszállítása még sok megoldandó feladat előtt áll. Csak a legfontosabbakat megemlítve a fontossági sorrend mérlegelése nélkül. Ahhoz, hogy regionális forgalomban a kötött pálya versenyképes legyen, attraktív személyszállítási szolgáltatásra van szükség. A kiragadott regionális forgalmat lebonyolító vonalak menetrendi kínálatát áttekintve szembeötlő, hogy az utazási sebességek alacsonyak, a napi gyakoriság is alacsony. Bár a táblázatokból nem derül ki, de a vonatok időbeni eloszlása is kívánnivalót hagy maga után. Lényeges menetrendi szerkesztési szempont kell, hogy legyen a vonatok lehetőleg azonos időközönkénti közlekedtetése és a csatlakozások biztosítása regionális forgalomban is. Ahol a gyakorisági értékek viszonylag elfogadhatóak, azok kiemelt prioritások az adott ország vasúti közlekedéspolitikájában. Például a regionális forgalom európai közlekedési folyosón bonyolódik. Néhány vasút a járműpark megújításával is próbálkozik az attraktivitás növelése terén. Ez az új beszerzések helyett inkább felújításokat jelent, valamint nyugati vasutaktól jobb állapotban lévő egységek beszerzését. Kétségtelenül a regionális vasúti közlekedés attraktivitásának a növeléséhez döntő többségben forrásokra van szükség. Ennek biztosítása a legnehezebb feladat. Az Unió források jelen pillanatban csak az európai közlekedési folyosók rehabilitációjára nyújtanak fedezetet. Ennek tükrében több országban egyetlen út maradt: egyre több regionális forgalomra is alkalmas mellékvonal bezárása.

Jegyzetek

1. Supa Jaroslav (2011): Liberalization of the Slovak railway market In: Railw CEE rev. 2011/1. szám. p. 6.
2. Roman Veselka (2005): Die Eisenbahnen der Slowakischen Republik – Schieneninfrastrukturbetreiber In: Zeitschrift der OSShD 2005/3. szám. p. 24.
3. Michael Netzhammer (2004): Signale für die Bahnreform p. 39. http://www.gtz.de/dokumente/akz/deu/AKZ_2004_1/Slowenien_Twining.pdf
4. Joze Jurkovic (2006): SZ -competitive progress In: Eur. railw. rev. 2006/12. szám. p. 33.
5. Wolf Dietrich Geitz (2007): Model restructuring reshapes CFR to survive in a competitive market In: Railway Gazette International 2007/3. szám. p. 49.

Felhasznált irodalom

- Bacic T. (2010): Trains withdrawn on three lines In: Today's Railw. Europe 2010/175. szám. p. 49.
Eisenbahn Regulierung in Europa http://www.docutren.com/archivos/doc_internacionales/docs/original31.pdf
Joze Jurkovic (2006): SZ -competitive progress In: Eur. railw. rev. 2006/12. szám. pp. 33–37.

- Kroatische Eisenbahnen <http://members.al.net/edze/enzyklopaedie/hrb.htm>
- Michael Netzhammer (2004): Signale für die Bahnreform http://www.gtz.de/dokumente/akz/deu/AKZ_2004_1/Slowenien_Twining.pdf
- Peter Engelbert (1997): Nebenbahnsterben in Rumänien In: Eisenbahn Österreich 1997/9. szám. p. 9.
- Podenau R. (2009): Regional passenger rail service in Romania In: Raiv. Mark. CEE rev. 2009/1. szám. p. 26.
- Roman Veselka (2005): Die Eisenbahnen der Slowakischen Republik – Schieneninfrastrukturbetreiber In: Zeitschrift der OSShD 2005/3. szám. pp. 23–24.
- Sebastian Off (2008): Rumänien In: Eisenbahnkurier 2008/7. szám. pp. 76–80.
- Slovenische Eisenbahnen <http://members.al.net/edze/enzyklopaedie/slob.htm>
- Supa Jaroslav (2011): Liberalization of the Slovak railway market In: Railw CEE rev. 2011/1. szám. pp. 6–7.
- Szlovák–magyar határsávbán számolnak fel vasútvonalakat <http://www.szegedma.hu/hir/szeged/2011/4>
- Torna Bačić (2010): Croatia prunes rail network In: Railvolution 2010/10. szám. p. 11.
- Viorel Simuz (1999): Wiederherstellung und Modernisierung der Infrastruktur der Rumänischen Eisenbahn In: Zeitschrift der OSShD 1999/5. szám. pp. 1–5.
- Wolf Dietrich Geitz (2003): Die aktuelle Lage der Bahn in Kroatien In: Fern Express 2007/2. szám. pp. 49–51.
- Wolf Dietrich Geitz (2007): Model restructuring reshapes CFR to survive in a competitive market In: Railway Gazette International 2007/3. szám. pp. 155–158.

GÁLYÁSZ JÓZSEF egyetemi docens

SZABADOS GYÖRGY adjunktus

SZABADOS KRISZTIÁN PhD-hallgató

Debreceni Egyetem Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar

Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet Vezetéstudományi Tanszék

Abstract

In the past decade, the role of the energy became important social question. Complex focus has to be taken to the harmful effects of utilization and considerably limited availability of resources of energy sources. There is a world-wide consensus, that environmental impact has to be reduced. We can achieve this goal by reducing the use, by increasing the efficiency of utilization and by increasing the rate of the species of the renewable energy within all utilization. Quantitative energetic goals of EUROPE 2020 program forecast 20–20% improvement in the fields of energy-efficiency, rate of renewable energy sources in consumption and the emission of greenhouse gases. Though these questions seem technical at the first approach, but their realization would not be possible by exclusively technical tools. In our essay we analyse the actual and possible role of social sciences in the realisation of the above mentioned energy-efficiency aims.

1. Az energetika, korunk összetett kihívása

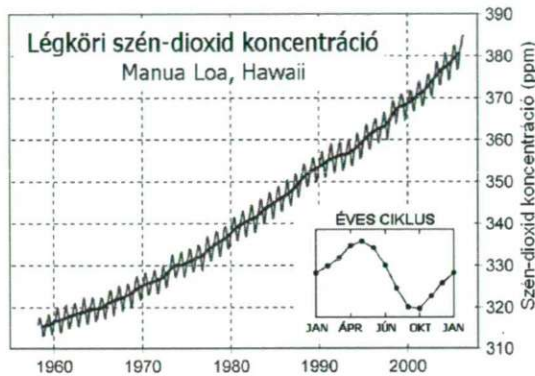
Az EURÓPA 2020 program energetikára vonatkozó mennyiségi célkitűzései 20–20%-os javulást irányoznak elő az energiahatékonyság, a megújuló energiaforrások felhasználásának aránya és az üvegházhatású gázok kibocsátása területén. Első megközelítésre ezek ugyan műszaki kérdések, de a megvalósításuk csak műszaki eszközökkel nem lehetséges. Dolgozatunkban azt elemezzük, hogy a fenti célok teljesítésében milyen szerepe van, illetve lehet a társadalomtudományoknak.

Az energia szerepe az elmúlt évtizedben egyre hangsúlyosabb társadalmi kérdésként került a figyelem középpontjába. Ha felhasználás káros hatásait állítjuk a fókuszba, akkor nagyon soknak tartjuk a használatból okozott környezetszennyezést, ha a készletek és a felhasználás üteme kerül szóba, akkor egy véges rendszer kimerülése miatt érzett aggodalom irányítja rá a figyelmünket. Abban ma már az egész világra kiterjedő konszenzus van, hogy a környezeti terhelést csökkenteni kell. Ez megtörténhet a felhasználás csökkentésével, a felhasználás hatékonyságának a növelésével és a megújuló energia fajták arányának emelésével az összes felhasználáson belül. Ezek az elvek mára már célokká váltak, amelyeknek az elérésére nemzetközi egyezményekben vállalt kötelezettséget a világ, az Európai Unió és az egyes nemzetállamok kormányai. Az utóbbi időben a politikai szintű kötelezettségvállalás allokációja is elindult és ebben nagyon pozitív jelenség az önkéntesség szellemé. Ezeket a célkitűzéseket, erőfeszítéseket foglalja keretbe a fenntartható fejlődés koncepció, egy olyan fejlődési folyamat, ami kielégíti a jelen igényeit anélkül, hogy csökkentené a jövő generációk képességét, hogy kielégítsék a saját igényeiket¹.

2. A problémakör jelentőségét alátámasztó átfogó mutatók

Ennek a helyzetnek, társadalmi jelenségnek az értékelő leírása, elemzése a problémakör összetettsége miatt nagyon nehéz – ugyanis környezetvédelmi, gazdasági és szociális kérdések jelennek meg egyidejűleg, melyek eltérő vizsgálati módszertannal elemzik a saját szakterületüket –, ezért erre a célra egy komplex mutatót választottam, a légköri szén-dioxid-koncentrációt ábrázoló Keeling görbét (1. ábra). A mérések a CO₂ növekedését mutatják az atmoszférában. 1958-ban 315 ppmv volt a szén-dioxid-koncentráció, ez az adat 2006-ra 380 ppmv-re emelkedett. A sarkokon lévő jégmagban lévő buborékokból kiderült, hogy a levegő CO₂-koncentrációja a 280 ppmv értéket soha nem haladta meg az elmúlt 450 000 év során.

1. ábra. A légkör szén-dioxid koncentrációjának változása
Figure 1. Change of carbon-dioxide concentration in the air

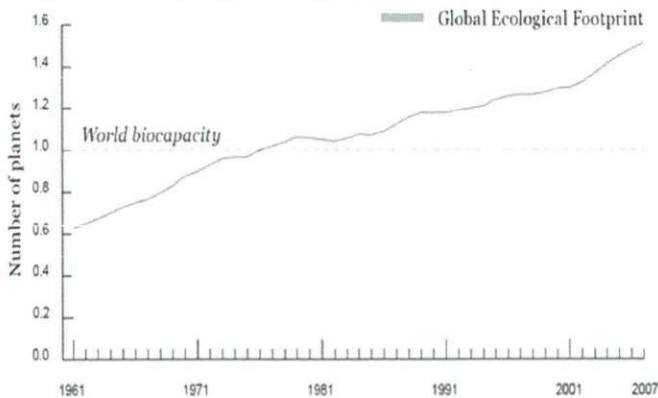
Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Keeling-g%C3%B6rbe>

2.1. Ökológiai lábnyom (EF, Ecological Footprint)

Minden egyes ember és társadalom elfoglal/használ bizonyos teret bolygónk felszínéből azzal, hogy itt termeljük meg életünk kielégítéséhez szükséges javainkat és itt dolgoztatjuk fel a természettel azokat a hulladékokat, amelyeket kibocsátunk. Az ökológiai lábnyom azt a teljes földterületet méri (globális, vagy helyi hektárban), mely az élelmiszer-, víz-, energia- és hulladéktárolási szükséglet kielégítésének fenntartásához szükséges személyenként, termékenként, vagy térségenként. A fenntarthatóság fontos mutatóit alkalmazza, de kizárólag környezetvédelmi összefüggésekben. Eredményei közérthetőek az átlagember számára is, célja ezért általában a szemléletformálás.²

Jelenleg olyan ütemben folyik erőforrásaink felélése, mintha nem 1, hanem 1,4 Földünk lenne.³

2. ábra. A globális ökológiai lábnyom alakulása 1961–2007 között
Figure 2. Tendency of global ecological footprint between 1967 and 2007

Forrás: EC: Sustainable Development Indicators. Study. Brussels, 2009

Az energiaigény számítására a karbon-lábnyom használatos. Hazai nagyvárosaink karbon-lábnyoma saját területük 8–31-szeresét teszi ki, Budapest esetén ez az érték 60–107 közé tehető Szigeti C. (2009) számításai alapján.

3. A társadalomtudományok szerepnek értelmezése

A fenntartható-fejlődés fogalom három pillért (környezet, gazdaság, szociális kérdések) jelöl meg azzal a céllal, hogy ezek között egyensúlyt jöjjön létre, egyúttal útjára indított egy soha le nem zárható szakmai vitát arról, hogy hogyan lehet leírni, algoritmizálni ezt a nagyon összetett kérdéskört. Nem célja ennek a dolgozatnak, hogy ezt a módszertani vitát értékelje, de az célja, hogy a társadalomtudomány eszközeivel hozzájáruljon a megközelítések gazdagításához, konkrét szakmai ajánlásokkal pedig a környezeti problémák csökkentésére

szolgáltató eszköztár bővítéséhez.⁴ Azért kell a társadalomtudományok szerepét ilyen hangsúlyosan kiemelni, mert a környezeti károk mérséklését, a beavatkozás módját – főleg ha az energetikai eredetű – alapvetően műszaki kérdésnek tekintjük. A társadalomtudományok azonban arra vállalkoztak, hogy a „hozzáért” természettudomány vészjelzéseit kommunikálják, a gazdaságra, a civil társadalomra és a mindennapi életünkre kifejtett hatásait számszerűsítsék, s a maguk sajátos eszközeivel hozzájáruljanak a károk mérsékléséhez. Ez az eszközrendszer több elemű, ide sorolhatjuk a különböző szintű együttműködések, szabályozási megoldásokat és a társadalmi párbeszédet. A civil szervezeteknek az életben maradásuk, és jövőjük attól függ, képesek-e az ügyfelek által elvárt szolgáltatást magas színvonalon, kiváló minőségben teljesíteni.⁵

3.1. A Kiotói egyezmény

A Kiotói Egyezmény egy 1997-ben aláírt, a fejlett országokat tömörítő, nemzetközi egyezmény, amelyben a résztvevő, iparosodott államok kötelezik magukat arra, hogy széndioxid-kibocsátásukat az aláírást követő évtizedben 5,2 százalékkal az 1990-es szint alá szorítják vissza. Magyarország 6%-os csökkentést vállalt az 1985–1987-es időszak átlagos kibocsátásához képest. A rendszer-váltáskori gazdasági visszaesés miatt Magyarország számára nem lett volna méltányos az 1990-es bázis, ezért esetünkben az 1985–1987 közötti időszak a vállalt referencia szint.

Az egyezmény 1997-es kidolgozása az ENSZ Klímaváltozási Konvenciójának (United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)) keretében történt, célja pedig a légkör üvegházhatású gázkoncentrációjának stabilizálása volt, hogy a klímaváltozás és a globális felmelegedés előrelátható hatásait enyhíteni tudják. Az egyezmény 2005. február 16-án lépett életbe.

2006 decemberéig 169 állam csatlakozott az egyezményhez, amelyek összességében a világ széndioxid-kibocsátásának 61,6 százalékáért felelősek.⁶

A jelenleg is hatályban lévő Kiotói Egyezmény 2012-ig van érvényben, és 2007 májusában már megkezdődtek a tárgyalások egy következő egyezmény körvonalazásáról.

A Kiotói egyezmény tartalmazza az úgynevezett „rugalmas mechanizmust”, ami a tagállamoknak megengedi a kibocsátási kvóták kereskedelmét. Kibocsátás-kereskedelem alatt a környezetvédelmi szabályozásnak azt a módját értjük, amelyben nem egyes szennyező létesítmények számára határoznak meg egyedi határértékeket, hanem egy adott szennyezőanyag országosan összességében megengedhető maximális kibocsátását határozzák meg, és a szennyező létesítményeket gazdasági ösztönzőkkel bírják rá a kibocsátások csökkentésére. Ez úgy történik, hogy a maximális kibocsátást lebontják szabadon forgalmazható kibocsátási egységekre (ezek az egységek a tulajdonost feljogosítják egy egységnyi szennyezés kibocsátására), a szennyező létesítményeket pedig kötelezik kibocsátásaik nyomon követésére, illetve arra, hogy a valós kibocsátásaikkal megfelelő mennyiségű kibocsátási egységet vásároljanak (az államtól, vagy egymástól). Magyarországon 229 létesítmény kapott szén-dioxid kvótát.

Az 1. táblázatban szereplő adatok, a maximálisan kibocsátható szén-dioxid határértékei.

1. táblázat. Szén-dioxid kvóták az EU-ban
Table1. Carbon-dioxide quotas in the EU

Ország	Szén-dioxid (tonna)
Németország	1497
Nagy-Britannia	736
Lengyelország	717
Olaszország	697,5
Franciaország	469,5
Csehország	292,8
Ausztria	99
Magyarország	93,8
Szlovákia	91,5
Összesen	6572,4

Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Kibocs%C3%A1t%C3%A1s_kereskedelem

3.2. Covenant of Mayors (Polgármesterek Szövetsége)

Az EU a 2020-ig tartó időszakra elfogadta az „Európa 2020” elnevezésű stratégiai tervét, amely három, egymást kölcsönösen megerősítő prioritást tart szem előtt:

- Intelligens növekedés: tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítása.
- Fenntartható növekedés: erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság.
- Inkluzív növekedés: magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság kialakításának ösztönzése.

A fenti prioritásokat az EU egy programstruktúra részévé tette és konkrét mennyiségi célkitűzésekben határozta meg a különböző szakterületeken elérendő számszerű értékeket. Nevezetesen az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását az 1990-es szinthez képest legalább 20, kedvező feltételek esetén 30%-kal csökkentenünk kell; a megújuló energiaforrások arányát 20%-ra kell növelnünk a teljes energiafogyasztásban, és az energiahatékonyság 20%-kal történő növelése is szükséges.⁷

Ezeknek a céloknak a teljesülését nagyon sok program és eszköz támogatja, melyek közül a témánk szempontjából kiemelt figyelmet érdemel Polgármesterek Szövetségének a megalakulása és a vállalt küldetése. Az európai gondolkodásban most vannak kialakulóban azok a struktúrák, amelyek a gyakorlatban valósítják meg a többszintű kormányzás elvét; ez a szerveződés ennek egy jó példája. Ennek a hangsúlyozását azért tartjuk fontosnak, mert eddig az volt a jellemző, hogy európai szintű programok megvalósítását vagy a nemzeti kormányok hatáskörébe utalták, vagy közösségi kezdeményezésű programokkal tervezték elérni. Ezzel szemben ez a szerveződés nemzetek feletti és önkéntes részvételen alapul, viszont a súlyát megadja az önkormányzatok által kivívott társadalmi rang.

A Polgármesterek Szövetsége helyi és regionális önkormányzatokból álló európai mozgalom, amely önkéntes elkötelezettséget vállal az energiahatékonyság növelése és a megújuló energiaforrások saját területükön történő használata iránt. Az elkötelezettséggel a Covenant aláíróinak az a célja, hogy elérjék és túlszárnyalják az Európai Unió által 2020-ra kitűzött 20%-os CO₂-kibocsátás csökkentést. A Covenant több, mint egy egyszerű szándéknyilatkozat aláírása. Az általuk kitűzött ambiciózus CO₂csökkentési célok elérése érdekében az aláírók elkötelezik magukat arra, hogy intézkedéseket tesznek, és elfogadják azt, hogy jelentést készítenek, és folyamatosan beszámolnak a megvalósításról. Az előre meghatározott határidőken belül hivatalosan vállalják az alábbiakat:

- Megfelelő adminisztratív struktúrák kialakítása, beleértve az intézkedések vállalásához szükséges, elegendő emberi erőforrás biztosítását;
- CO₂ Alapbocsátás készlet elkészítése;
- A Fenntartható Energia Akcióterv benyújtását követően legalább két évente megvalósítási jelentés benyújtása értékelés, ellenőrzés és igazolás céljából.

A Fenntartható Energia Akciótervek kidolgozásában, tekintettel a helyi érintett felek mobilizálásának rendkívüli szükségességére, az aláírók vállalják továbbá, hogy

- megosztják a tapasztalataikat és know-how-jukat a többi önkormányzattal;
- helyi Energia Napokat szerveznek annak érdekében, hogy felhívják a polgárok figyelmét a fenntartható fejlődésre és az energiahatékonyságra;
- részt vesznek a Polgármesterek Szövetségének éves ünnepségén, a tematikus műhelymunkában és a munkacsoportok ülésein, illetve hozzájárulnak ezekhez;
- a Covenant üzenetét terjesztik a megfelelő fórumokon, és így különösen más polgármestereket is arra biztatnak, hogy csatlakozzanak a Covenant-hoz.

3. Egy új javaslat, a természetes személyek érdekeltségének és erőfeszítéseinek rendszerbe foglalása, egyéni energia kvóta rendszer

A fenti nagyon vázlatos áttekintés alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy az energetikai kihívások kezelésébe a Kiotói egyezmény keretein belül bevonásra kerültek a nagy ipari kibocsátók, az Európa 2020 program részeként ez a kör tovább szélesedett a társadalom teljes körére. Megjelentek új szervezett felelősségvállalók a Polgármesterek Szövetségeként. Ezek akcióterületébe beletartoznak az állampolgárok is, de ennek az a jellemzője, hogy a részvétel önkéntes és érdekeltségre alapozott. Jelenleg az energiafelhasználás mintegy 40%-a személyi fogyasztáshoz kötődik, ezért indokolt lehet olyan modelleket átgondolni, illetve kutatási programokban kiteljesíteni, ami nagyobb aktivitásra ösztönzi a magánfogyasztókat.

Ebben a körben a jellemző energiahasználat:

- háztartási célú villamos energia használat,
- fűtési célú fosszilis energia (gáz, szén, villanyáram),
- hűtési célú energia felhasználás,
- közlekedés saját, fosszilis energiát használó közlekedési eszközzel,
- fűtési célú távhőszolgáltatás.

Ezeket a javakat szabályozott módon közüzemi szolgáltatásonként kapja a lakosság, ami lehetővé teszi az ezeken a szolgáltatókon keresztül vásárolt energia akár vásárlói szintű számbavételét.

Az új rendszer alapja, működési elve az lehet, hogy a természeti kincsekhez való hozzáférés a továbbiakban nem korlátlan, mivel elég és megalapozott tudományos érv gyűlt össze, hogy a felhasználást szabályozni kell

és a szabályozásba alanyként be kell vonni a 40%-os felhasználási arányt lefedő természetes személyeket. Ennek az elvnek a gyakorlati megvalósítására kidolgoztunk egy egyszerű modellt, amelyben abból indultunk ki, hogy nemzeti szinten meg kell határozni azt az energia mennyiséget, amelyet a lakosság felhasználhat. Ez induláskor értelemszerűen azonos lehet az elmúlt három év átlagfogyasztásával, ami a rendszer felállása és működési tapasztalatok értékelése után csökkenthető. Akár az is megcélozható, hogy teljesüljön ebben az esetben is a 20%-os megtakarítás. A következő nagyon fontos kérdés, hogy hogyan lehet elosztani az országos energiafelhasználás megváltoztatott kvótáit a felhasználók között. Első megközelítésre jó kiindulási alap lehet, hogy természetes személyenként egyenlően, de praktikus okokból háztartásonként. Ez a megoldás segítene érvényesíteni azt az elvet, hogy a természeti kincsekhez való hozzáférés mindenki számára egy természetes jog. Ebben a rendszerben az egyéni kvóták energiafelhasználásként átráthatók lennének, ami elvben azt jelenti, hogy mindenki maga döntheti el, hogy tankol az autójába, vagy lehűti a lakását. Természetesen egy ilyen rendszer felvet egy sor gyakorlati problémát, amelyeknek lajstromozását most elkezdjük és a kezelésükre vitaindító javaslatot teszünk. Egyúttal jelezzük, hogy ez egy kutatási program első lépése, így értelemszerűen a rendszer kidolgozása csak elvi szintű, beleértve a gyakorlati problémák megoldására tett javaslatot.

1. *Jelenleg nagyon jelentős különbségek vannak az egyéni energiafelhasználásban a gazdasági-vagyoni helyzet, lakóhely, életmód, életkor és még számtalan tényező tekintetében.* Ennek a problémának a kezelésénél azt az elvet célszerű követni, hogy aki kevesebbet használ (mindegy, hogy miért), annak ebből származzon anyagi előnye, aki pedig többet, annak legyen drágább az energia annyival, mint amennyivel a kevesebbet használóknak megéri lemondani a saját kvótájukról. Ez feltételez egy kvótakereskedelmet és megoldásokat arra, hogy lehetnek olyan élethelyzetek, amikor méltánytalan a magasabb áron való hozzáférés. A kvótakereskedelem technikai megvalósítása nem sokkal bonyolultabb kérdés, mint a vásárlói kártyák mai rendszere, a méltányosság kezelése pedig államilag szabályozandó.
2. *Mi indokolja a kvótakereskedelemmel együtt járó áreltérítést?* Az energiafogyasztásban/felhasználásban nagyon nagyok a különbségek és ezek jelentős része luxus-, illetve presztízfogyasztás. Ezzel elérhető lenne, hogy akik medencét fűtenek, vagy az átlagnál kétszer-háromszor nagyobb fogyasztású autóval járnak, ösztönözve lennének a megtakarításra. Ökonómiai értelemben a magasabb input árak miatt esetleg megvalósulnának olyan beruházások (napelen, szigetelés, villanyégők cseréje LED-es lámpákra, stb.) amelyek a mai árak mellett még nem gazdaságosak, illetve a megszokás miatt nem is foglalkozik vele az érintett.
3. *Megvalósítható-e ez a rendszer lokálisan, pld. csak Magyarországon?* A határoknak egyedül a tankolásnál, üzemanyag vásárlásnál van szerepe a rendszer működésében, ezért törekedni kell arra, hogy a bevezetés EU szintű legyen, ellenkező esetben a rendszerből ki lehet hagyni az üzemanyag beszámítást.
4. *Hogyan működhet a kvóta-kereskedési rendszer?* Minden jogosult (életvitelszerűen Magyarországon él) bejelentkezik a kvóta kiosztással megbízott hivatalhoz – célszerűen az okmányirodákhoz – ahol döntésének megfelelően megkapja a családi (közösség kvótája egybeszámítva, pl. a gyerekek miatt), vagy egyéni kártyáját, kártyáit (családi kvóta esetén) adott időszakra, célszerűen naptári évre. Ezt a kártyát használja ezen túl minden olyan vásárlásnál, ahol a kvótázott terméket, vagy szolgáltatást vesz igénybe. Közütemi szolgáltatóknál egyszerűen bejelenti a kvótája azonosító számát, így a szolgáltató addig nyújt szolgáltatást, amíg a kártyán van jogosultsági fedezet. Ebben a rendszerben lesznek olyanok, akiknek várhatóan hiányuk lesz – ők lesznek a vevők – és lesznek olyanok, akik nem használják fel a teljes kvótájukat – ők lesznek az eladók. A vevő-eladó közötti ügyletek megkötését a tőzsdéhez hasonló elven, a kereslet-kínálat alapján kialakuló napi árfolyamon lehet bonyolítani telefonon, interneten a kártyához tartozó PIN kód segítségével. A kereskedés pénzügyi részét a kereskedelmi bankok versenyajánlata alapján kell elindítani.

Az energetikai kihívások beazonosítása, definiálása értelemszerűen megelőzi a megoldások kidolgozását, ami egyéni és társadalmi szinten okoz némi frusztrációt. Ez lehet a tudományos érdeklődésnek is egyfajta hajtóereje, mint ahogy esetünkben is történt. Elindultunk egy úton, de a probléma természeténél fogva ebben az esetben felba csak sokakkal együtt érhetünk.

Jegyzetek

1. Gro Harlem Brundtland (1987): Az ENSZ Környezetvédelmi és Fejlesztési Világbizottságának „Közös jövőnk” című jelentése.
2. Bai Attila (2011) Települések energetikai fenntarthatóságának komplex értékelése, Tanulmány, Debrecen 54 p.
3. Bencsik J. (2011): Nemzeti Energiastratégia 2011–30. Energoexpo Nemzetközi Konferencia, Debrecen, 2011. szeptember 27.
4. Vántus András (2012): Az állattartó telepek műszaki felszereltségének szervezeti hatása. XXXIV. Óvári Tudományos Nap, Mosonmagyaróvár. CD.

5. Oláh Judit (2008): A szociális gazdaság jellemzői Magyarországon. „Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben: 140 éves a vezetés és szervezés oktatása a debreceni gazdasági felsőoktatásban” c. nemzetközi konferencia. Szerk.: Dienesné Kovács E.–Pakurár M. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008. október 2–3. 450–456.p. ISBN: 978-963-9822-08-5
6. http://www.globalisfelmelegedes.info/index.php?option=com_content&view=article&id=46:kiotgyezm&catid=39:klpolitika&Itemid=68
7. http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/flagship-initiatives/index_hu.htm

Felhasznált irodalom

- Bai Attila (2011): Települések energetikai fenntarthatóságának komplex értékelése, Tanulmány, Debrecen 54 p.
- Bencsik J. (2011): Nemzeti Energiastratégia 2011–30. Energoexpo Nemzetközi Konferencia, Debrecen, 2011. szeptember 27.
- EC: Sustainable Development Indicators. Study. Brussels, 2009.
- Gro Harlem Brundtland (1987) Az ENSZ Környezetvédelmi és Fejlesztési Világbizottságának „Közös jövőnk” című jelentése.
- Oláh Judit (2008): A szociális gazdaság jellemzői Magyarországon. „Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben: 140 éves a vezetés és szervezés oktatása a debreceni gazdasági felsőoktatásban” c. nemzetközi konferencia. Szerk.: Dienesné Kovács E.–Pakurár M. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008. október 2–3. 450–456.p. ISBN: 978-963-9822-08-5
- Szigeti C. (2009): Ökológiai lábnyom. Egyetemi előadás diaanyaga. Széchenyi Egyetem, KGYGK, Győr.
- Vántus András (2012): Az állattartó telepek műszaki felszereltségének szervezetségi hatása. XXXIV. Óvári Tudományos Nap, Mosonmagyaróvár. CD.
- http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/flagship-initiatives/index_hu.htm
- http://www.globalisfelmelegedes.info/index.php?option=com_content&view=article&id=46:kiotgyezm&catid=39:klpolitika&Itemid=68
- <http://hu.wikipedia.org/wiki/Keeling-g%C3%B6rbe>

HELYI ÉS REGIONÁLIS SZEREPET BETÖLTŐ MEREV PÁLYASZERKEZETŰ UTAK EGYKOR ÉS MA

LOCAL AND REGIONAL ROUTES WITH CONCRETE PAVEMENT THEN AND NOW

BENCZE ZSOLT MSc

tudományos munkatárs – KTI Közl. Tud. Int. Nonprofit Kft. Út- és Hídügyi Tagozat Ellenőrzési Iroda
PhD-hallgató – Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris doktori iskola

Abstract

The History of the concrete road building goes back to antiquity. The network of Roman Empire is considered as rigid pavement technology, which is proven by the durability of the still intact road sections. This was followed by the development of cement concrete road construction as well. After the initial difficulties of construction of the concrete pavement the speed and the durability clearly defined success. In countries where the technology was taken seriously and proper maintenance of the discipline techniques used at the right time, there is continuously present the concrete pavement as part of the road network. In Hungary the concrete pavement construction can be divided into several distinct ages. The last few years have proven that the concrete pavement can be resistant to the extraordinary current heavy traffic for longer term, because the construction was appropriate and the maintenance is properly.

1. Bevezetés

Az útépités és fenntartás története egyidős az emberiség történetével. A technika fejlődésével a kezdetleges gyalogos ösvények folyamatos karbantartása olyan többletenergiát jelentett volna, hogy a gazdasági és hadászati kényszer miatt áttértek a tervszerű úthálózat kiépítésére és fenntartására. Az építéstörténet kezdeti időszakára jellemző az első ismert írásban foglalt törvénykezési módszer, amelyet Hammurapi adott ki az ókori Babilonban i. e. 2200 körül.¹ A törvénykezés szigora arra enged következtetni, hogy az empirikus magasépítés rengeteg kockázattal járt. Az útépitést szabályozó szigorról viszont nem szólnak a későbbi feljegyzések² sem. Feltételezhető, hogy ennek azon egyszerű oka volt, hogy egy esetleges tervezési vagy kivitelezési hiba nem követelt emberéletet. Az útépités technológiai fejlődése a XX. században érkezett arra a szintre, hogy olyan tartós, speciálisan útépitési célra gyártott termékeket építsenek be a burkolatba, amelyek biztosítani tudják a kényelmes és gyors közlekedést. Az útépitésben alapvetően kétféle kötőanyagra épülő burkolat típust különböztetünk meg: a kőolaj származású bitument, mint hajlékony szerkezeti tulajdonságú anyagot, és a mészkő/egyéb kiegészítőjű – manapság pl. kohászati salak alapú –, merev szerkezeti tulajdonságokkal rendelkező betont. A kutatási munka arra irányult, hogy közérthetővé tegye és kiegészítse az eddigi ismereteinket a hazai betonburkolat építés történetéről és az alkalmazott technológiákról valamint ezek hibáiról.

2. A kvázimerev (betonszerű) pályaszerkezetek rövid történeti áttekintése

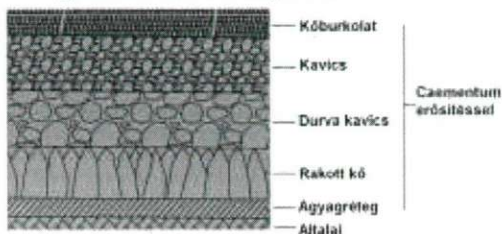
A kvázimerev pályaszerkezetek anyaga minden esetben olyan ún. hidraulikus kötési kavicsos homokhabarcs vagy hidraulikus kötési habarcsba ágyazott nagyobb kőlapok, amelyek szilárdulás útján nyerik el ezen burkolattípusra jellemző kötési formát. Ezt a kötési formát hidraulikus kötésnek nevezzük, amelynek pontos folyamatleírása mára már tisztázott.³ Az ókorban a magasépítésben és az útépitésben használatos kötőanyagok kereskedelme igen fontos része volt az egyes királyságok/despotikus rendszerek gazdasági tevékenységének. Ha megnézzük az ókor nagy infrastrukturális beruházásait, akkor láthatjuk, hogy milyen fontos szerepet töltek be a hidraulikus kötőanyagok. Háromféle kötőanyagról beszélhetünk:

- téglapor és mész keveréke,
- vulkáni tufa,
- hidraulikus mész.

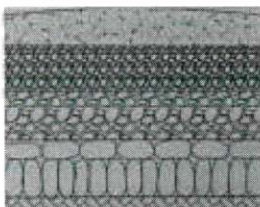
A hajózás fontos szerepet tölt be mind a mai napig a regionális és a globális kereskedelemben. Egy-egy kikötő létrehozásának technológiája ma sem különbözik az ókorban használatos technológiáktól: Heródesz Cézár kikötőjét⁴ ugyanolyan elven építették, mint a normandiai partraszállás ideiglenes kikötőit.⁵ A kikötőépítés azonban egy olyan prioritált projekt mind a mai napig, hogy össze sem lehet hasonlítani a hátszártnak

számító szárazföldi úthálózat kiépítésével és fenntartásával. A hadászati szempontok mellett a kereskedelem biztosítása is döntő szempont lehetett akkor, amikor létrehozták az ókori birodalmak a saját úthálózatukat. A perzsa királyi hadiutak⁶ és a római utak⁷ tervezésének alapelve egyértelműen hadászati célokat szolgált, és így a tartósság is egy fontos szempont lehetett a kivitelezésnél. A római hadiutak két típusát az 1. ábrán, illetve egy feltért szakaszát a 2. ábrán ismertetem.

1. ábra. A római utak pályaszerkezete
Figure 1. The Roman road pavements

Hidraulikus habarccsal
erősített kavicsos homok
Dő nagyságú kavics
Ököl nagyságú kavics
Terméskő alap
Döngölt agyag

Forrás: Betonburkolatok 2.1. ábra 13. oldal

2. ábra. A borostyánút
Figure 2. Amber Route

Forrás: <http://www.amber.net46.net/amber%20road.html> (letöltés dátuma: 2012-10-11)

A rómaiak által épített hadiutakra jellemző, hogy szilárdságukat az idők során nem veszítették el, és mind a mai napig jó állapotban vannak a megmaradt részek. A szilárdságukat biztosító (cement)hidrátok tulajdonságai megegyeznek a manapság használatos cementhidrátokéval.

3. A betonutak megjelenése

A Római Birodalom bukása és az újkori gazdasági fellendülés közötti időszakban a hadászati doktrínák egyik alapeleme volt, hogy a betörő ellenség mozgását ne segítsük jó minőségű utakkal, így az úthálózat építése és fenntartása csak a „mag”-ot képező régiókra volt jellemző minden országban. A magasépítésben továbbra is használtak hidraulikus kötőanyagokat. Az 1750-es években többen is újra kutatni kezdtek olyan építészeti megoldásokat, amelyek segítségével még gyorsabban még erősebb építményeket lehetett kivitelezni. Ezen kutatások John Smeaton⁸ nevéhez lehet kötni. Az első cementgyár 1796-ban nyitotta meg kapuit Angliában. A világon az első portlandcement szabadalmat Joseph Aspdin⁹ kapta meg 1824-ben, de még 2 évtizedet kellett várni, hogy J. Ch. Johnson¹⁰ tökéletesítse a portlandcement gyártását. Az első betonburkolatú utakat Skóciá-

ban építették Invernessben (1865) és Edinburghban (1872). Ezután a Kontinensen is sorban jelentek meg a betonburkolatok: Franciaország – Grenoble 1876, Németország – Breslau 1888,¹¹ majd Bellefontaine (USA) városában George W. Bartholomew 5 év garanciát vállalt a burkolatra. Ezután egy lassú térnyerés következett, majd a betonburkolat 1913-as Pine Bluff-i kivitelezése olyan sikeres volt, hogy 1914-ben egy év alatt közel 2300 mérföld betonutat építettek az Amerikai Egyesült Államokban. Ebben az időben kapta a az 1 dolláros út nevet a betonburkolat, mert az építési költségei 1 láb hosszú, 9 láb széles és 5 hüvelyk vastag burkolatnak pont 1 dollárba került.¹² Ehhez persze az is kellett, hogy a Ford művek kifejlessze a T-modellt, amely már kellő inspirációt jelentett a döntéshozóknak, hogy a választóik (akik egyben a támogatóik is) megfelelő kényelemben utazhassanak, vagy kellő gyorsasággal szállíthassák a termékeiket a felvő piacra (3. ábra). Az első világháborút követően az amerikai egyesült államokban nagymértékű fellendülés kezdődött, amelyet jól példáz az úthálózatuk robbanásszerű fejlesztése: 1925-ben már közel 25 000 km hosszúságban 2 × 2 sávos betonburkolatú autópálya épült meg.

Európában az 1933-as gazdasági válságot követően a hadigazdaságra berendezkedő Németország infrastruktúrája fejlődött a leglátványosabban: 4 év alatt (1935–1939 között) a 105 km-ről 3301 km-re növelte a gyorsforgalmi úthálózatát, amelyet kizárólag betonburkolattal készítettek.

3. ábra. Marketingképek az 1920-as évekből
Figure 3. Marketing Pictures from a 1920 Years

Forrás: PCA 1991. november No10. Concrete Paving – 100 Years of Progress Through Innovation

4. ábra. Betonburkolatú autópálya építés Németországban a 30-as években
Figure 4. Concrete highway construction in Germany in the '30-s

Forrás: http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Datei:Bundesarchiv_B_145_Bild-020683_Reichsautobahnbau_bei_Berlin.jpg&filetimestamp=20110105230924 (letöltés dátuma: 2012-10-11)

5. Betonburkolatok hazánkban

A hazai betonútépítés egykorú az európai betonút építéssel. 1880-ban az Akácfa utcában építették, azonban néhány hónap múlva tervezési és kivitelezési problémák miatt tönkre ment.¹³ Az első tartósnak bizonyult betonburkolatot Iglón készítették 1911-ben, mely az 1930-as években került felújításra.

Az idei esztendőben megjelent betonburkolatok című könyvben 5 korszakot különböztetnek meg a betonburkolatú utak építésének szemszögéből:¹⁴

- az 1927–1935. – hőskor,
- az 1936–1944. – ókor,
- az 1947–1962. – középkor,
- az 1962–1975. – újkor,
- az 1999–2012. – visszatérés kora.

A könyvben nem tesznek említést az 1975–1999-es időszakról, amelyet én az árnyékkornak neveznék, ugyanis ekkor is épültek betonburkolattal utak, csak ezekről nem maradt fenn írásos dokumentum a központi útnyilvántartásban. Ennek az oka, hogy ebben az időszakban kizárólag tanácsí/önkormányzati és MGTSZ megbízásokra készültek ilyen burkolattal utak.

A formai kötöttségek miatt nem foglalkozom külön-külön az egyes korszakok technológiáival és jellemző tervezési módszereivel. A hőskornak nevezett gyakorlati bevezetéstől a középkornak nevezett – gyakorlatilag az ország újjáépítésének időtartama – széles körben való elterjedést egyben ismertetem a fejlődési folyamatot helyezve előtérbe. Az újkornak nevezett időszakban az M7-es autópálya épült, amely egyben a helytelen technológiaválasztás miatt, akár a hanyatlás korának is lehetne nevezni. A visszatérés korából a kísérleti szakaszokat és a megépült M0 autót út egyes szakaszainak jellemzőit ismertetem.

5.1. Hőskortól a középkorig

A kezdeti keresztmetszeti kialakítás és a beépítési technológia a külföldi tapasztalatokon alapult. Elsősorban az Egyesült Államokban alkalmazott szélvastagításos keresztmetszet terjedt el Európában és nálunk is. Dr. Jáky József műegyetemi professzor a talajmechanika világhírű úttörője 1936-ban publikálta Westergard¹⁵ munkájára alapozva azon számításait és kísérleti eredményeit, amely szerint a makadám alapra helyezett betonburkolat vastagsága egyenértékű lehet a jól tömörített és megfelelő tulajdonságokkal rendelkező földműre terített vékonyabb vastagságú betonburkolatával.¹⁶

A kezdeti időszakban az egyes országok szakemberei szélesebb körben osztották meg tapasztalataikat egymás közt. Így értesültek a hazai szakemberek a pittsburgh-i kísérletek eredményeiről is, amelyek kellő inspirációt jelentettek Király Kálmánnak ahhoz, hogy 1927-ben megjelentesse a „Modern utak építése” című könyvét.¹⁷ A táblakiosztás és a cementkötés zsugorodásából eredő táblarepedések továbbra is pusztán empirikus tervezést tettek lehetővé, amelynek következményeként a kezdeti 18–20 méteres keresztthézag távolság már lecsökkent 8–12 méterre a '60-as évekre, de még ez is túl nagy távolság volt a pálya szélességéhez és vastagságához képest. Így a beton a fizika törvényei szerint mind hossz, mind pedig kereszt irányban is elrepedt. A repedések kiöntése és a repedt részek teherátadó vasalással történő egymáshoz való rögzítése még nem került szóba. A keresztthézagok kialakításánál a II. világháborút követő időszakban 36 méterenként táglási hézagot képeztek teherátadó vasalással, de ez túl kevésnek bizonyult a teherforgalom és az éghajlati viszonyok okozta mozgások roncsolásmentes teherátadására. Ezért a táblák kellő minőségi fenntartás hiányában lépcsőződni kezdtek, azaz az elvált táblarészek egymáshoz képest függőleges irányban elmozdultak és így utazáskényelmi bonyodalmakat okoztak, illetve balesetveszélyessé váltak.¹⁸ Ebben az időszakban, eltekintve a bauxitcement tiszavirág életű alkalmazási kísérleteitől, 600-as tiszta portlandcementet alkalmaztak (mai jelöléssel CEM I). Ebben az időszakban az őrlési finomság még nem volt homogén az alkalmazott gyártási technológia miatt, így igen eltérő zsugorodási képességekkel rendelkező betonokat építettek be. A cement tartalma a beépítés technológiájától függően:

- egyrétegű beépítés esetén 300 kg/m³,
- kétrétegű beépítés esetén alsó réteg 250 kg/m³, felső réteg 350 kg/m³ volt.

A '60-as évektől a fenntartási tapasztalatok alapján az egyrétegű beépítés esetén is a 350 kg/m³ cementtartalmat írtak elő.¹⁹ Az 5. ábrán a jellemző keresztmetszeti kialakítást ismertetem és az 1. táblázatban az adott korszak betonburkolatú útszakaszainak hosszát mutatom be.

5. ábra. Betonburkolatú út jellemző keresztmetszete az „őkorból”
Figure 5. Typical cross section of the concrete pavement from the „ancient time”

Forrás: Dr. Liptay András (1973): Betonburkolatok tartósságának és időállóságának kérdései, Doktori értekezés BME

1. táblázat. A betonutak hossza hazánkban
Table 1. The conversion coefficients for each category

Dátum	Épült hossz [km]	Összhossz [km]
1927	0	0
1935	295	295
1943	773	1068
1945	-168	900
1962	377	1277

Forrás: Balázs L. Gy. At al. (1976): Régi és új útbetonok összehasonlító vizsgálata, BME Tudományos Közlemények No. 16. 23. old.

5.2. Az újkor, avagy az M7-es

Az 1962-ben kezdődő M7-es autópálya építés újabb lendületet adott a betonburkolat építésének. Az M1–M7 közös bevezető szakaszának építését követően Siófok irányába haladt a géplánc a Zamrádi csomópontig (112 km), majd megépült a jobb pálya is. A kezdetben alkalmazott 36 méterenként terjeszkedési hézagot fokozatosan növelték 60, majd 120 méterre és végül már csak a felüljáró hidaknál alkalmazták. A pálya vastagsága is változott az építés előre haladtával. A kezdeti 20 cm-es bal oldali pályaszerkezeti vastagság 24 cm-re nőtt a jobb oldalon. A kivitelezés során az Állam, mint Megrendelő olyan technológia megoldásra kényszerítette a kivitelezőt, amelynek egyenes következménye volt a pálya gyors tönkremenetele. Költségsökkentésre hivatkozva elhagyták a hosszhézagoknál kötelezően alkalmazandó teherátadó vasalást, amelynek következtében a forgalom hatására kialakult a lépcsőződés. A másik hiba, amely szintén a gyors tönkremenetelt okozta az M7-es betonburkolatának és egyben a betonburkolat építés leállításához vezetett a téli útüzemet megkönnyítő sózás volt. Az Állam csak az 1972-es évtől kezdődően dotálta a légpótlószerek alkalmazását az útbetonban, holott ezen alkotóelem hiányának káros hatásait már a gyakorlatban is tapasztalhatták.²⁰ A betonburkolat fagyási mechanizmusát azóta pontosan leírták²¹ és európai szabvány is előírja a vizsgálat menetét.²²

5.3. Az árnyékkor

Az általam árnyékkornak nevezett időszakról nincsenek tényleges információink. Főleg tanácsai vagy önkormányzati beruházások keretében történt betonburkolatú utak építése. Erre jó példa a nyúli Felső-Héma utca, ahol a Tanács megrendelésére és a Regionális Vízügyi Társaság anyagi segítségével betonburkolattal látták el a löszös talajú vízmosást/utcat. Ennek azért volt jelentős szerepe, mert a víz lefolyását megkönnyítették és megakadályozták, hogy jelentős mennyiségű hordalékot vigyen magával, mivel a lösz (iszapos homokliszt) nedvesség hatására elveszti teherbíró képességét. A faluban található a lezúduló víz hatalmas erejére jó példaként az ún. Sárkánylyuk-szurdik, amely Közép-Európa legnagyobb mesterséges eredetű, de természetes vízmosású mélyedése. A Felső-Héma utcában teherátadó vasalás és légpótlószerek nélkül készült az útbeton, ami meg is látszik a 30 éves burkolaton.²³

5.4. A visszatérés kora, kísérleti szakaszok

Az árnyékkort követően próbaszakaszok sorozata épült, hogy a forgalom alatti viselkedésük alapján bizonyítható legyen a nagy forgalmú utakon történő alkalmazhatóságuk. A technológia fejlődésével a betonok összetétele és a beépítés technológiája is elérkezett arra a szintre, hogy nehéz teherforgalom számára már csak betonburkolatú pályaszerkezet építhető meg gazdaságosan. A próbaszakaszok építésének sorrendje:

1. 1999. – 7538. sz összekötő út,
2. 2004. – 44-es sz. főút,
3. 2005. – 4. sz. főút
4. 2005–2014? – M0,
5. 2007. – Szeged bevezető szakasz (White topping),
6. 2011. – Vecsés (betonburkolatú körforgalom).

Az 1999-es esztendőben a 7538-as számú úton 3 betonburkolatú próbaszakasz készült, amelyekről több cikk is megjelent már.^{24, 25} A 3 próbaszakasz jelen állapota megfelelőnek tekinthető. A burkolat fenntartása sajnos nem a kellő technológiával valósul meg, ezért a leromlás folyamatának gyorsulása már korábban is prognosztizálható volt. Ennek oka egyértelműen a döntéshozóknál tapasztalható hibás szemlélet, miszerint a fenntartásra fordítandó összegek csökkentése minden határon túl folytatatható.²⁶

A 2004-es esztendőben kivitelezett próbaszakaszok jelentősége nem annyira a betonburkolat anyagának és kivitelezésének technológiája miatt érdekes, hanem azért, mert ezen projekt keretében történt első ízben újra 2×2 forgalmi sávos út építése betonburkolattal. A próbaszakaszok az alábbiak voltak:

- Merev pályaszerkezet (beton),
- Kompozit pályaszerkezet (beton és aszfalt),
- Félmerev pályaszerkezet (aszfalt).

A 2003-ban kiadott kormányhatározat,²⁷ amely szerint az M0-át el kell kezdeni bővíteni, egyértelmű felszólítás volt a nagy építőipari cégeknek, hogy kezdjenek gyakorlatot szerezni a betonburkolat építésében. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a kormányhatározatban nem szerepel sehol, hogy kizárólag betonburkolattal lehet megvalósítani a kivitelezést. Ezen folyamatok keretében készült a 4-es úton a Vegyepszer próbaszakasza, majd a pályázatok kiírása során olyan furcsa helyzet állt elő, hogy mindig olyan kivitelező cég/konzorcium nyerte meg az aktuális M0 szakaszra kiírt pályázatot, aki előtte nem épített hazánkban betonburkolatú utat.

A szegedi white topping-os technológiával készült csomópont felújítás, mint azt a tavalyi előadásban is előre vetítettem²⁸ bontásra fog kerülni, mivel az adott üzemműködés forrás hiányában képtelen volt a felmerült problémákkal megküzdeni, így a nem tervezett többletforgalom tönkretette a kísérleti szakaszt.

5. Az M0 autótút/autópálya

Az M0 autótút történetéről bővebben nem kívánok beszélni, csak az egyes szakaszokon alkalmazott technológiákat ismertetném röviden és bemutatnám, hogy mi volt az újdonság a korábbi kivitelezésekhez képest. Az egyes szakaszokon nyertes cégek neveit és a szakaszhatárokat a 2. táblázatban ismertettem.

2. táblázat. Az M0 autótút beton burkolatú szakaszainak kivitelezése időrendben
Table 2. The timeline of the concrete-paved sections construction M0 highway

Dátum/típus	Épült hossz [km]	Kivitelező cég
2005/ fésűs	18	Strabag Zrt
2008/ fésűs	15	PVT-M0 Konzorcium
2008/ fésűs	4	Terrag Asdag Kft
2010/ fésűs(M31)	25	Collas Hungária Zrt
2012/ mosott (M0)	6,6	Collas Hungária Zrt

6. ábra. Felületképzés a mosott betonburkolatú szakaszon
Figure 6. Finishing the exposed-aggregate concrete pavement

A felületi érdesítési eljárás nagyban befolyásolja a burkolat mikro és makro érdességi mutatóit. Az első kivitelezési szakaszon több próbálkozás is volt: műfüves, jutavászonos és acélfűsű felületképzéssel, de csak az acélfűsű hosszirányú érdesítés tudta biztosítani a kellő érdességi mutatókat. Így a további szakaszokon is acélfűsű eljárással kiviteleztek a burkolatokat.²⁹ A fűsű eljárás időközben újabb problémákat vetett fel és az újabb vizsgálatok alapján nem bizonyult tartósnak.

Az ún. mosott felületképzéses eljárásnál két eltérő receptúrájú betonburkolatot építenek be friss a friss eljárás keretében, és a felső magasabb cementtartalommal rendelkező réteget kombinált kötőanyagkezeléssel és párazáró szerrel kezelik, hogy a cementpépet ki tudják seperi a kötési folyamat beindulása után (6. ábra).

5. Összefoglalás

A kutatás keretében bemutattuk és ismertettük a betonburkolat, mint merev pályaszerkezet építésének történelmét és technológiáit. Részletesen elemeztük az egyes korokra jellemző technológiák hibáit és előnyeit. A jelenleg alkalmazott technológiák élettartam alatti viselkedésének vizsgálata egyértelműen bizonyítja, hogy a kellő odafigyelés és a megfelelő technológiai fegyelem nélkül is könnyedén tönkre mehetnek az útjaink – függetlenül a választott pályaszerkezet típusától – ha nem biztosítjuk a fenntartásukhoz szükséges anyagi eszközöket.

Jegyzetek

1. Hammurapi törvénykönyve: (letöltés dátuma 2012. 10. 11.) jtd.uw.hu/EGYETEMES%20SZOVEG_GYUJTEMENY.doc 2–41. old.
2. Vitruvius (2009): 10 kötet az építésről, Budapest, 262 old.
3. Kalmár Istvánné (1965): Beton kötéslasztási kísérletek, Témazám: 1027-65, SZIKTI.
4. Cesarea: (letöltés dátuma: 2012-10-11) <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Archaeology/Caesarea.html> 2 old.
5. Normandiai partraszállás ideiglenes kikötői: (letöltés dátuma: 2012-10-11) http://lemil.blog.hu/2009/06/06/normandia_1944_a_mulberry_kikotok 5 old.
6. The Royal road: (letöltés dátuma: 2012-10-11) http://www.livius.org/ro-rz/royal_road/royal_road.htm 5 old.
7. Roman roads: (letöltés dátuma: 2012-10-11) http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_roads 2 old.
8. Historical Timeline of Concrete (letöltés dátuma: 2012-10-11) <http://www.auburn.edu/academic/architecture/bsc/classes/bsc314/timeline/timeline.htm> 2 old.
9. The history of concrete (letöltés dátuma: 2012-10-11) <http://matse1.matse.illinois.edu/concrete/hist.html> 1. old.
10. The history of concrete (letöltés dátuma: 2012-10-11) <http://matse1.matse.illinois.edu/concrete/hist.html> 1. old.
11. Keleti Imre et al. (2012): Betonburkolat, Budapest 14–15. old.
12. PCA (1991): Concrete Paving – 100 Years of Progress Through Innovation. 1991. november No. 10, 1–3. oldal.
13. Hanzély J. (1960): Magyarország közútjainak története Ütőgyi Kutató Intézet 14. sz. kiadvány Budapest 256 old.
14. Keleti Imre et al. (2012): Betonburkolat, Budapest 15. old.
15. H. M. Westergaard (1926): Analyses of stresses in Concrete Roads, Public Roads No. 3.
16. Jáky J. (1937): A betonburkolatok méretezése, Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye 9–10. szám 13. oldal.
17. Király K. (1927): Modern utak építése, Budapest, 44–75. old.
18. Keleti Imre et al. (2012): Betonburkolat, Budapest 22–24. old.
19. Balázs L. Gy. et al. (1976): Régi és új útbetonok összehasonlító vizsgálata, BME Tudományos Közlemények No. 16, 24–28. old.
20. Boromisz T. (1961): Betonburkolatok romlásai, ÜKI, Budapest 85 old.
21. Kausai T. (2008): Fagyálló beton, Letöltés dátuma: 2012-10-11 <http://www.betonopus.hu/notesz/fogalomtar/63-fagyallo-beton.pdf>
22. MSZT (2007): MSZ CEN/TS 12390-9:2007 A megszilárdult beton vizsgálata 9. rész fagyállóság. Lehámlás.
23. Bencze Zsolt (2010): Fokozott igénybevételű betonburkolatú kereszteződések és körforgalmak építésének előkészítése, Témazám: 245-007-1-9 KTI Nonprofit Kft, Budapest, 61 old.
24. Dr. Karsainé Lukács Katalin et al. (2000): Kísérleti útszakaszok a 7538 jelű Letenye-Lenti nehézforgalmú összekötő úton, Közúti és Mélyépítési Szemle 2000/5. 181–195. old.
25. dr. Karsainé Lukács Katalin és Dr. Gáspár László (2005): Cement Concrete Pavements in the Hungarian Road Policy 8th International Conference on Concrete Pavements • Colorado Springs, Colorado, USA • 39–60. old.
26. Szőke J. (2012): Plenáris ülés – MK helyzete, Nemzeti Közlekedési Napok 2012, Siófok.
27. CDJogtár: 2044/2003. (III. 14.) Korm. Határozat az országos közúthálózat fejlesztésének, fenntartásának és üzemeltetésének hosszú és középtávú feladatairól, valamint finanszírozásának egyes kérdéseiről.
28. Bencze Zs. (2011): Regionális vagy helyi jellegű nagyforgalmú csomópontok felújítási technológiái, Szeged 91–100. old.
29. Bencze Zs. (2008): Egy út mindenkiért – mindenki egy útért Ütőgyi napok, Keszthely előadás.

- Balázs L. Gy. et al. (1976): Régi és új útbetonok összehasonlító vizsgálata, BME Tudományos Közlemények No. 16. 24–28. old.
- Bencze Zs. (2008): Egy út mindenkiért – mindenki egy útért Útügyi napok, Keszthely előadás.
- Bencze Zs. (2011): Regionális vagy helyi jellegű nagyforgalmú csomópontok felújítási technológiai, Szeged 91–100. old.
- Bencze Zsolt (2010): Fokozott igénybevételű betonburkolatú kereszteződések és körforgalmak építésének előkészítése, Témaszám: 245-007-1-9 KTI Nonprofit Kft, Budapest, 61 old.
- Boromisza T. (1961): Betonburkolatok romlásai, ÚKI, Budapest 85 old.
- CD Jogtár: 2044/2003. (III. 14.) Korm. Határozat az országos közúthálózat fejlesztésének, fenntartásának és üzemeltetésének hosszú és középtávú feladatairól, valamint finanszírozásának egyes kérdéseiről 4 old.
- Cesarea: (letöltés dátuma: 2012-10-11) <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Archaeology/Caesarea.html> 2 old.
- H. M. Westergard (1926): Analyses of stresses in Concrete Roads, Public Roads No. 3.
- Hammurapi törvénykönyve: (letöltés dátuma: 2012.10.11.) jtd.uw.hu/EGYETEMES%20SZOVEG/GYUJTEMENY.doc 2–41. old.
- Hanzély J. (1960): Magyarország közútjainak története Útügyi Kutató Intézet 14. sz. kiadvány Budapest 256 old.
- Historical Timeline of Concrete (letöltés dátuma: 2012-10-11) <http://www.auburn.edu/academic/architecture/bsc/classes/bsc314/timeline/timeline.htm> 2 old.
- Jáky J. (1937): A betonburkolatok méretezése, Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye 9–10. szám 13. oldal.
- Kalmár Istvánné (1965): Beton kötéslasztási kísérletek, Témaszám: 1027-65, SZIKTI
- Karsainé Lukács Katalin et al. (2000): Kísérleti útszakaszok a 7538 jelű Letenye-Lenti nehézforgalmú összekötő úton, Közúti és Mélyépítési Szemle 2000/5. 181–195. old.
- Karsainé Lukács Katalin és Dr. Gáspár László (2005): Cement Concrete Pavements in the Hungarian Road Policy 8th International Conference on Concrete Pavements • Colorado Springs, Colorado, USA • 39–60. old.
- Kausai T. (2008): Fagyálló beton (Letöltés dátuma: 2012-10-11) <http://www.betonopus.hu/notesz/fogalomtar/63-fagyallo-beton.pdf>
- Keleti Imre et al. (2012): Betonburkolat, MBBE, Budapest 427 old.
- Kiráy K. (1927): Modern utak építése, Budapest, 44–75. old.
- MSZT (2007): MSZ CEN/TS 12390-9:2007 A megszilárdult beton vizsgálata 9. rész fagyállóság. Lehámlás.
- Normandiai partraszállás ideiglenes kikötői: (letöltés dátuma: 2012-10-11) http://lemil.blog.hu/2009/06/06/normandia_1944_a_mulberry_kikotok 5 old.
- PCA (1991): Concrete Paving – 100 Years of Progress Through Innovation. 1991. november No. 10. 1–3. oldal.
- Roman roads: (letöltés dátuma: 2012-10-11) http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_roads 2 old.
- Szőke J. (2012): Plenáris ülés – MK helyzete, Nemzeti Közlekedési Napok 2012, Siófok.
- The history of concrete (letöltés dátuma: 2012-10-11) <http://matse1.matse.illinois.edu/concrete/hist.html> 1. old.
- The Royal road: (letöltés dátuma: 2012-10-11) http://www.livius.org/ro-rz/royal_road/royal_road.htm 5 old.
- Vitrivius (2009): 10 kötet az építészetről, Budapest, 262 old.

A HAGYOMÁNYOS ITALKULTÚRA SZEREPE A TELEPÜLÉSEK TURISZTIKAI VONZEREJÉNEK ERŐSÍTÉSÉBEN

THE ROLE OF THE TRADITIONAL DRINK CULTURE IN THE ENHANCEMENT OF THE TOURIST ATTRACTION OF TOWNSHIPS

DR. PHD KOPCSAY LÁSZLÓ főiskolai docens

Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Kar Kereskedelmi és Marketing Intézet

Abstract

Nowadays the significance of country and agrarian tourism has become more appreciated: on one hand the demand on inland tourism has increased because of the drastic loss of discretionary income. On the other hand the townships in difficult financial situation see tourism as a potential opportunity to outbreak for them. All these can be realized, if they offer not only accomodation for the guests, but also attractive and interesting programs as well.

The study looks into the needs of demand, divided into inland and native guests. We can work up the suitable touristic strategy with take into consideration the different needs of the different segments. The traditional drink culture like visiting wine cellars or tasting pálinka are attractive towards the guests, but they are still not the main motivation of their own. Those companies are successful in this part of the market, which offer a complex program, where tasting is included as well.

1. Helyzetkép a belföldi turizmusról

A Magyar Turizmus Rt. 2012 szeptemberében örömmel számolt be róla, hogy az első félév sikeresen zárult a hazai turizmusban, 2–3%-kal egyaránt nőtt a külföldiek és hazai turisták által igénybevett idegenforgalmi szálláshelyek száma. Bár a hír valóban kedvező, mégsem lehet felhőtlen az öröm, hiszen a hazai turizmus évek óta meglévő strukturális gondjai változatlanul fennállnak. Ezt bizonyítják a KSH hivatalos adatai a 2011. évről.

2011-ben 41 millió külföldi látogató érkezett hazánkba, s ezzel szemben 16 millió magyar határ kilépés történt. Természetesen ezek csak becslült adatok, hiszen határátlépési regisztráció ma már nem létezik. Az egyetlen tényszerű adat a kereskedelmi és egyéb szálláshelyeken eltöltött éjszakák száma s ennek bevételei. 2011-ben az idelátogató külföldi turistának csak töredéke keresett fel kereskedelmi szálláshelyet (3,8 millió), s az átlagos hazánkban töltött idő 2,7 nap volt. A hazai turisták száma nagyjából ezzel megegyezett: 4,2 millió és 2,4 nap) Az egyéb szálláshelyek igénybe vétele jelentősen csökkent az előző évhez képest, 258 ezer külföldi és 759 ezer belföldi élt ezzel a lehetőséggel. Változatlanul kedvezőtlenül alakult a területi és szezonális igénybevétel: a vendégéjszakák 34%-a a két nyári hónapban volt, s az összes vendégéjszaka 70%-a a Budapest, Balaton, Nyugat-Dunántúli térségben volt.

Az adatok alapján az aránytalanságok és a kedvezőtlen tendenciák megmaradtak: változatlanul igaz az az állítás, hogy a külföldi turisták rövid időt, átlagosan egy hétvégét töltenek csak el hazánkban, s ez alatt nagyon kevés pénzt költenek el. A képet 2011-ben a hazai turizmus alakulása árnyalta: a romló életkörülmények miatt sokan a külföldi nyaralás helyett a hazait választják, s ezen belül is nő a „bónuszturizmus” részaránya, többnyire csak akciós áron foglalunk szállást a kereskedelmi szálláshelyeken.

2. A falusi- és az agroturizmus. Az italkultúra mint turisztikai vonzerő

Bár napjainkban a „bónuszturizmus” új kihívást jelent, mégis hosszútávon a falusi- és agroturizmus kitörési pont lehet a válság sújtotta régiók településeinek. Ezt próbálja az üdülési csekket felváltó SZÉP kártya bevezetésével a kormányzat is támogatni. A célcsoport adott: elsősorban belföldi, városban lakó családok vehetik igénybe, részükre ideális és olcsó kikapcsolódást, üdülési lehetőséget jelenthet. A pihenés mellett megismerkedhetnek a természet közeli hagyományos falusi életforma érdekességeivel, az állattartás munkáival, esetenként a falusi élet nevezetes eseményeivel (disznóölés, lakodalmos, búcsú, szüret), s vásárolhatnak is a házilag készített élelmiszerekből, használati tárgyakból.

Globalizálódó világunkban egyre nagyobb a szerepe a tömegtermékeknek és szolgáltatásoknak, s a hagyományos módon, házi eszközökkel készült termékek forgalmazása rengeteg nehézséggel ütközik. A falusi tu-

rizmus épp azoknak kínál kitérési pontot, akik menekülni szeretnének túlszűfolt városokból, elfogadhatatlannak tartják a multinacionális cégek által kínált új életformát, s szívesebben választják a vendégszerető falusi nyaralást és a hagyományos termékeket.

A falusi turizmus ma még sok helyen csak olcsó szálláslehetőségként kap szerepet. A minőségi előrelépéshez több feltételnek is teljesülnie kellene. Az igazi vonzerő csak a rendezett településeken képzelhető el. E mellett egyre jobban felértékelődik az emberi erőforrás szerepe, a vendéglátók szakmai felkészültségre és nyelvtudásra.

Perspektivikusan a fogyasztói trendek alapján nagy jövője lehet Magyarországon a falusi turizmushoz kapcsolódó agroturizmusnak is. Ennek keretében vidéki környezetben szervezett program valósul meg egy működő élelmiszeripari kisüzemben, ahol a vonzerőt a vállalkozás tevékenysége és termékei jelentik, melyeket a vendégek ellátására is felhasználnak. A falusi turizmus és az agroturizmus kiegészítik egymást: a falusi turizmus elsősorban családi környezetű szállásbiztosítást jelent, az infrastruktúrát teremti meg. A tartalmat, s ezzel együtt a vonzerőt, a vendégek motivációját az agroturizmus biztosítja.

Az agroturizmus a növénytermesztés, az állattenyésztés és a feldolgozás rendkívül széles skáláját jelentheti, melyek egyedülálló élményt jelenthetnek egy városi családnak. A gyerekek számára nyilván az állatok a legérdekesebbek, a szülőket talán a hagyományos ételkészítés és italkultúra, a kulináris attrakciók érdeklik jobban, de valójában a családi együttlét, a közös élmények adhatnak emlékezetes morális értéket a vakációnak.

Kínálati szempontból az agroturizmus kiegészítő tevékenységet jelenthet a mezőgazdasággal foglalkozó vidéken élő gazdálkodóknak és családtagjaiknak, s e mellett lehetőséget kínál a termékek helyben történő eladásához. Elsősorban az ipari hanyatlás által sújtott vidékek és a mezőgazdaság szerkezeti átalakításának kényszerét érző térségek remélik jövedelemtermelő képességük elvesztését pótolni. A falusi turizmus a bevezetési szakaszban csak kiegészítő tevékenységként életképes, önmagában nem tud egy-egy gazdálkodó családot eltartani. Am fejlődésének egy későbbi szakaszában már munkahelyeket teremthet, s e mellett az ország belső exportját is növelheti a helyben, hagyományos módon előállított termékek értékesítésének a segítségével.

A Magyar Turizmus Rt. által végzett piackutatás szerint, ha külföldieket kérdeznék hazánkról, az első reakció az esetek elsőpró többségében így hangzik: Magyarország egy olyan hely, ahol jól lehet enni és inni. Érdemes nagyon komolyan venni ezt az információt, melyet más kutatások is megerősítenek. A jóléti országokban az emberekkel szembeni társadalmi elvárás a kalóriaszegény, zsíros ételektől mentes táplálkozás. Az autós életforma pedig a szesz ital fogyasztásának a lehetőségét az esti órákra korlátozza. Így a jobbára műzlin élő, vitamindús gyümölcslevet fogyasztó fegyelmezett állampolgár alig várja, hogy a vakáció idején végre kedvére ehessen, ihasson. S erre elsősorban a helyi ételkülönlegességeket és italokat prezentáló agroturizmus képes.

A kínálat szélesítése érdekében ma már egyre több helyi rendezvény is várja a vendégeket, ahol a gasztronómia fontos szerephez jut, így a térség kulináris értékei turisztikai termékként is hasznosíthatóak. Így jönnek létre a szüreti fesztiválok, disznótorok, halászlé főző versenyek. Azok a vidékek is profitálhatnak ebből, melyek régebben semmilyen vonzerővel nem rendelkeztek, s kreatív gondolkodású szakemberek segítségével új ötleteket találnak ki: etyeki bormustra, szatmári szilvafőzés, kismarosai málnafesztivál stb.

Mindezt a helyi hagyományokkal, népművészettel is lehet erősíteni. Így egy-egy vidék egyéni arculatát s egyben az ott élők identitástudatát is erősíthetik a népi mesterségek, népművészeti termékek turisztikai attrakcióként és kereskedelmi áruként való hasznosítása.

Az agroturizmus legsikeresebb területe az elmúlt időszakban Magyarországon kétségkívül a borturizmus, melyhez az utóbbi néhány évben a pálinka is csatlakozott. A rendszerváltás idején még bűncselekménynek számított üzleti alapon vendégeknek borkóstoló programokat tartani, ma pedig már valamennyi borvidékünkön több-kevesebb szervezettséggel működik a borturizmus. E mellett az ország szinte minden településén rendeznek szüreti ünnepeket, bormapokat, pálinka fesztivált.

A borturizmus jelenlegi formájában elsősorban a fejlett borkultúrával rendelkező Nyugat-Európai országokban alakult ki egy-két évtizeddel ezelőtt.¹ A borturizmus az agroturizmus egyik ágának tekinthető, ahol a mezőgazdasági alapanyag a szőlő, az élelmiszeripari üzemet a borospince képviseli, a terméket az ott tárolt bor, a termékbemutató pedig egy hangulatos borkóstoló formájában valósul meg. Vélhetően ez utóbbinak köszönheti elsősorban a borturizmus a fokozódó népszerűségét.

Más oldalról is felértékelődik a helyi értékesítés jelentősége, a kínálat bővítésének kényszere. Napjainkban az élelmiszerkereskedelemben meghatározóvá váltak a multinacionális kereskedelmi hálózatok. Ezek stratégiája előnyben részesíti az olcsó, nagy mennyiségben gyártható termékeket. Azoknak a termelőknek van esélyük a multinacionális hálózatokba bekerülni termékeikkel, akik ezeknek a kritériumoknak meg tudnak felelni. A családi kisgazdaságok számára ez az értékesítési forma elérhetetlen. Am a nagyobb termelők helyzete sem megnyugtató: az addig meglévő korrekt, egyenrangú viszony a termelő és a kereskedő között felborul, a nagy tömegben vásárló kereskedő kedvezőbb helyzetbe kerül, a termelő kiszolgáltatottá válik. Így a boreladás lehetősége és jövedelmezősége a vevők számára legjobban preferált értékesítési rendszerben radikálisan csökkent. A termelők kénytelenek a boreladás más csatornáit kutatni.

3. A fogyasztói igények szegmentálása

3.1. A turisztikai trendek változásai

A kereslet oldalát tekintve Európa gazdagabb országaiban új irányzatok jelentek meg. Ezek még nem változtatták meg gyökeresen a turisták elvárásait, igényeit, de a kínálat kialakításakor nem lehet figyelmen kívül hagyni ezeket

- A turisztikai igényei egyre jobban differenciálódtak: a turisták többsége számára a hagyományos passzív turisztikai kínálat már kevésnek bizonyult, helyette mind nagyobb számban aktív kikapcsolódásra, programokra vágytak. Ezt erősítette az a körülmény is, hogy a diszkrécionális idő és jövedelem növekedésével megnőtt a turizmusra fordított igény, sokan évente nem csupán egy, hanem akár 4–5 alkalommal is szívesen útra kelnek.
- A demográfiai helyzet miatt nagy létszámú, jómódú, igényes nyugdíjas réteg alakult ki a gazdag Nyugat-európai országokban és Észak-Amerikában. Ennek a korosztálynak a szerepe egyre fontosabb a turizmusban, a szolgáltatók számára ez a szegmens jelenti a bővülés további lehetőségét. Az idősebb korosztály számára a bor vonzó téma, a fogyasztásnál is megfigyelhető az összefüggés, az életkor növekedésével nő az érdeklődés a bor, mint tradicionális termék iránt.
- Világszerte nőtt a borkultúra elismertsége. Néhány évtizede a közvélemény a bort alig különböztette meg a többi alkoholos italtól, ma már elismerik és értékelik a bor szerepét a gasztronómiában, sőt, az egészségre gyakorolt pozitív hatásait is elfogadják. Így a bor presztizs itallá változott, illik egy kicsit érteni hozzá, beszélgetni róla, s ezt a tájékozottságot elősegítheti a borturizmus.
- A jóléti országokban a tömegfogyasztás helyett az intelligens fogyasztás erősödött. A fogyasztót egyre jobban érdekli a termék előállításának módja, összetevői, tartósítószer tartalma, az egészségre gyakorolt hatása. Az intelligens fogyasztó minél szélesebb körű információforrás kiaknázásával folyamatosan gyarapítja ismereteit, szeretne minél többet tudni a termék minőségét alapvetően meghatározó származási helyéről.
- A tömegtermékekből kiábrándult fogyasztó azokat az utakat, élményeket, termékeket keresi, melyek az egyediség értékét, a hagyományt, a helyi kötődést és szakértelmet tükrözik. Ez a fogyasztói szegmens egyre nagyobb, s szemben az átlagfogyasztókkal, a többnyire a magasabb iskolai végzettségűek alkotják. Gondolkodásuk szabadidő-orientált, azaz többet költenek utazásra, vagyis számukhoz képest jelentősebb fogyasztói potenciált jelentenek. Számukra a borturizmus szimbolizálja a tömegestől eltérő, egyéni igényeiket.

3.2. A differenciált belföldi igények

A hazai turisták napjainkban a megfizethető szolgáltatásokat keresik. A diszkrécionális jövedelmek drámai csökkenése átrendezte az igényeket. A fogyasztók kénytelenek sok mindenről lemondani, s az olcsóbb helyettesítő termékeket választani. A szolgáltatónak minden esetben a vevők által elfogadott érték maximalizálására kell törekedni, s ezt figyelembe véve kell a kínálatot kialakítani.² Így a külföldi nyaralás helyett sokan a hazait választják, s ma már ugyanazért az árért egy borkóstoló vonzóbb program lehet, mint egy éttermi vacsora.

Mivel a hazai fogyasztók egyre érzékenyebbek célszerű a piaci szegmentációt is ennek alapján feltérképezni. A turizmusban négy alapsoportot lehet megkülönböztetni:

- Nagyvonalú költekező. Számára a nyaralás, a szabad idő eltöltése csak akkor nyer értelmet, ha az szakítva az otthoni takarékos élettel, költekező magatartással jár együtt. Ha ennek anyagi fedezetét nem tudja biztosítani, inkább el sem indul, otthon marad. E szegmens részaránya, utazási kedve visszaesett, hiszen a legfőbb motivációs tényező veszett el számára.
- Célorientált, takarékos. Józanul, racionálisan gondolkodó típus, mindig tisztában van vele, hogy a mik a reális lehetőségei. A jövedelem apadásával arányosan csökkenti a kiadásait. Szívesen vesz igénybe akciós szolgáltatásokat, a bónuszturizmus legjelentősebb célcsoportja.
- Otthoni élettempót kereső. Nem rajong a váratlan eseményekért, kalandokért, az otthoni kiegyensúlyozott, hétköznapi életén nem szívesen változtat. Így a kínált programokon is csak akkor vesz részt, ha pontos előzetes információkkal rendelkezik, s megkapja a számára szükséges komfortot, kényelmet.
- Tájékozatlan, befolyásolható. Nincsenek előzetes információi, társai vagy a csoportvezetője befolyásolják döntéseit. Nem szívesen vesz részt egyéni szervezésű úton, inkább választja a szervezett csoportos utakat. A reklámokra, akciókra fogékony.

4. Kínálatmenedzsment kialakítása

Sajnos számszerű, megbízható adatok a borturizmussal kapcsolatban nem léteznek. A vendéglátók nem vetnek nyilvántartást, amúgy is a határ gyakran elmosódik a baráti összejövetelek és a fizetett programok között. A számlaadási kötelezettségnek sokszor nem tesznek eleget, de a meglévő számlák sem adnak használható adatokat. Így korrekt számok nem állnak rendelkezésre, legfeljebb becsülni lehet a programokon résztvevők számát. Így szekunder adatok sem állnak rendelkezésre, s kvantitatív kutatás sem végezhető. A tevékenységről csak kvalitatív kutatás által vizsgálható. Mélyinterjúk segítségével a szolgáltatókat kérdeztem a szolgáltatás szervezésének és bonyolításának nehézségeiről, tapasztalataikról, partner kapcsolataikról. A kutatás eredményeként az eredményesnek ígérkező stratégia alappilléreit foglalom össze.

4.1. Szegmentáció, partner kapcsolatok

A kínálat, a program felépítése, összeállítása önmagában kevés, a véletlenül beeső vendégek aligha biztosítanak elegendő forgalmat. Ahhoz, hogy az elvárt üzleti cél megvalósuljon piacot kell szerezni. Meg kell találni azokat a közvetítői csatornákat, melyek segíthetnek az értékesítésben.

A szolgáltatók számára stratégiai szövetségesnek tekinthetők az együttműködő partnerek, így az utazási irodák, a vendéglátó szolgáltatók, az önkormányzatok, sőt, a településen lévő borturizmusban érdekelt többi gazda is inkább partner, mint versenytárs. Fokozatosan felépíthető az agroturizmus keretében más termelő egységek bekapcsolódása is, esetleg közös programok kialakítása által.

Egy borosgazda vagy szeszfőzde számára a munka két részből áll: a piacszerzésből, azaz a program eladásából és a program bonyolításából. Előbbi a munkaigényesebb, nehezebb, melyhez a marketing teljes eszköztárat fel kell használni. Ezek közül is a legfontosabb a kapcsolatépítés, a közvetítői kör állandó tájékoztatása, bővítése.

Az első eldöntendő kérdés, hogy van-e értelme fix programokat szervezni, mikor adott időpontokban, előzetes bejelentkezés nélkül, a résztvevők számától függetlenül rendszeresen tartanak kóstolókat. A tapasztalatok alapján ezt ott lehet megtenni, ahol az elsődleges vonzerő nem az italkultúra (Balaton, Budapest, Eger). Néhány borvidéken az itala alapozott vonzerő ezt lehetővé teszi (Villány, Etyek), ám több helyen az ilyen típusú programszervezés nem kecskegát eredménnyel (Szekszárd, Tokaj).

A csoportosan érkező vendégkör más szervező munkát igényel a külföldiekénél, mint a belföldiekénél. A más országból érkezők túlnyomó többsége utazási irodák által szervezett útra érkezik. Ezért a célcsoport ez esetben nem a végfogyasztó, hanem a közvetítő. A beutaztató irodákkal való személyes kapcsolat felvétel és szerződéskötés elkerülhetetlen, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy legalább ennyire fontos az idegenvezetők együttműködési készségét is elnyerni. E célra valamilyen személyes motivációt, érdekeltséget kell biztosítani.

A belföldi érdeklődőkkel való kapcsolat felvétel csaknem egyetlen módja ma már az internet. A 10–15 éve szervezett borutak elvesztették jelentőségüket, mivel vendégeket nem hoztak, az egykor lelkes alapítók hagyták elszorvadni ezeket. A honlap vált a marketingkommunikáció meghatározó eszközévé. A siker kulcsa így a honlap minőségétől, jellegétől függ: mennyire innovatív, naprakész, felhasználóbarát. A látványos megjelenés mellé fontos, hogy tartalmazzon konkrét programajánlatot, s a megrendelést egyszerűen, néhány kattintással el lehessen végezni.

Gondosabb gazdák katalógust, adatbázist készítenek valamennyi vendégről, s megpróbálják folyamatosan információkkal, reklámanyagokkal ellátni őket. Ám a sikerhez össze kell fogni, szükséges hozzá a közösségi marketing és a hatékony érdekképviselő is, annak ellenére, hogy a borutak szerepe megszűnt.

4.2. A szolgáltatás felépítése

Fentiek alapján megállapítható, hogy a bor- és pálinkaturizmus célja nemcsak az ital helyi eladása, hanem a minőségi turizmus fejlesztése, s mivel az italkultúra a turisztikai kínálat egyik fontos elemévé vált, a célok között már az egyes országokról kialakított kép színesítése, erősítése is helyet követel magának.

A szolgáltatásnak három alapvető igényt kell kielégítenie. Legfontosabb maga az ital, mint termék, s a hozzá közvetlenül kapcsolódó szolgáltatások. Ezt egészíti ki a desztinációs vonzerő, a tájkép, a megközelíthetőség, az épített örökség, a helyi információs hálózat, s végül az igénybe vehető kulturális kínálat, rendezvények, helyi gasztronómia, esetleg sport-, egészség- vagy vallási turisztikai vonzerő.³

A három közvetlen cél – a helyi eladás, a turisztikai vonzerő növelése és az országimázs építése – mellett további lehetséges célok is meg lehet fogalmazni. Mivel élő kapcsolat alakul ki a vevő és az eladó között, párbeszédre, visszacsatolásra kínálkozik alkalom: a gazda a roppant költséges piackutatás helyett közvetlenül a vevőtől kaphat információkat, kialakulhat a vevőkapcsolat legintenzívebb módja, a direktmarketing. Ha a külföldi turista vásárol, az rejtett exportnak minősül, hiszen a vásárolt bor elhagyja az országot, ha ez a statisztikai adatokban nem fog szerepelni.

Talán a legnehezebb feladat a szemléleti váltás: elfogadni és megvalósítani azt, hogy az új tevékenység alapvetően más, mint a régi. Termelés helyett szolgáltatás. Piaci értelemben ez diverzifikáció, új területre lépés, amelyre fel kell készülni: szabályait és követelményeit meg kell tanulni és be kell tartani, aztán a stratégiát felépíteni s azt következetesen alkalmazni. Teljesen új szemléletet kíván: a siker legalább olyan mértékben függ a szolgáltatás színvonalától, azaz a vendégekkel való állandó személyes kapcsolattartástól, mint a bor minőségétől. Stratégiai szempontból szerencsés, hogy nincs olyan erős, kíméletlen versenyhelyzet, mint az élelmiszer-kiskereskedelemben.

Az a gazda, aki vállalkozik a borturizmusra, valójában szolgáltatási tevékenységet végez, s a terméke, amit el akar adni, nem a bor, hanem egy program. Ezért a pincelátogatást és a borkóstolót, mint a turisztikai terméket gondos munkával fel kell építeni, össze kell állítani. Ez akkor lehet sikeres, ha a vevői elégedettség megteremtésére törekszik, ezért ez a kiindulási alap. Mit vár el a vendég? Mindenek előtt szeretné jól érezni magát, s e mellett érdekes dolgokat hallani, látni, esetleg a kérdéseire választ kapni. Ehhez meg kell teremteni a megfelelő külső körülményeket: tiszta, jól karbantartott, kellően megvilágított pincét kell bemutatni, s kényelmes, megfelelő hőmérsékletű helyiségben tartani a kóstolót. E mellett a higiéniai feltételek megléte is alapkövetelmény.

Csak ezek után következik az ital, mint ugyancsak nélkülözhetetlen kellék. Célszerű olyan fajtákat választani, amit a kóstoló után a vendég megvásárolhat. Fontos a megfelelő minőségű kóstolópohár, valamint sajt és pékáru is a bírálathoz. Gondolni kell arra, hogy a vendégek ízlése változatos, ezért jó, ha száraz és édes ital egyaránt szerepet kap a kóstolón. Feltétlenül biztosítani kell a gyerekek vagy gépkocsivezetők számára üdítőitalt is.

A jó program nem túl hosszú, sok érdekességet tartalmaz, kiemeli a legrangosabb értékeket, ám ezzel együtt szellemes is. A vendégek különösen hálásak, ha nem egy rutinszerű előadást hallanak, hanem érzik a gazda vendégszeretetét is. A siker eleme lehet az is, ha búcsúzáskor valamilyen apró meglepetést, emléktárgyat is kapnak a vendégek.

Jegyzetek

1. Pastore, Riccardo (2002): Il marketing del vino e del territorio: Istruzioni per l'uso. Franco Angeli, Milano, Italy.
2. Rekettye Gábor–Hetesi Erzsébet (2009): Kínálatmenedzsment. Akadémiai Kiadó, Budapest.
3. Turi Attiláné (2007): Turizmus marketing. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös.

Felhasznált irodalom

- Kárpáti László–Lehota József (2010): Agrármarketing. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- Kopcsay László (2007): Lehet-e a pálinka turisztikai vonzerő Magyarországon? In: A falu, 2007/3. szám. pp. 73–80.
- Kopcsay László (2008): A borutak szerepe a magyarországi borturizmusban. In: Borászati füzetek, 2008/1. szám. pp. 32–35.
- Pastore, Riccardo (2002): Il marketing del vino e del territorio: Istruzioni per l'uso. Franco Angeli, Milano, Italy.
- Rekettye Gábor–Hetesi Erzsébet (2009): Kínálatmenedzsment. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szakály Zoltán (2010): Marketing a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek piacán. Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Kaposvár.
- Turi Attiláné (2007): Turizmus marketing. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös.

PREVENCIÓS, REKREÁCIÓS TURIZMUS IRÁNT MUTATKOZÓ FOGYASZTÓI IGÉNYEK FELMÉRÉSE – FIATALOK SPORT ÉS WELLNESS SZOKÁSAI

SURVEY OF CONSUMER DEMAND FOR RECREATIONAL AND PREVENTIONAL TOURISM-SPORT AND WELLNESS HABITS OF THE YOUTH

KOZMÁNÉ CSIRMAZ ÉVA PhD-hallgató

DE AGTC GVK Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Abstract

A health conscious person might contribute to the preservation of its health and to the prevention of illnesses by its lifestyle, health conscious nutrition and regular exercise. Wellness helps to reach these goals with its complex services that are aimed at both the improvement of the physical state, the stamina and the preservation of mental freshness. The intention to develop health conscious life is traceable in the ever increasing demand. The goal of wellness tourism is to preserve health: healthy people purchase in their free time tourist service packages with medical elements that are financed by themselves or by complementary private insurance sources. The providers of wellness services offer complex prevention and health promotion programs in an entertaining way and in an attractive environment for the customers, while giving them the opportunity to obtain knowledge about healthy lifestyle. It is important for the customers of wellness tourism to attain and preserve health in its complex, comprehensive meaning, i.e. to obtain the balance between the mental, physical and biological aspects of health.

Bevezetés

Egészségünk a legnagyobb értékünk. Ma már sokak számára a fogalom nemcsak a betegség hiányát jelenti, az egészség élményéhez a lelki harmónia is hozzákapszódik.

Az Egészségügyi Világszervezet 1998-ban az alábbiak szerint fogalmazta meg mi az egészség. „Az egészség a mindennapi élet erőforrása, nem pedig életcélja, pozitív fogalom, amely a társadalmi és egyéni adottságokat, valamint a fizikai állapotot egyaránt figyelembe veszi.”¹

Növekvő tendenciát mutat a nem orvosi eszközökkel történő prevenció és egészségmegőrzés (wellness, fitnesz, életmódprogramok stb.). A testi, szellemi és szociális jólét iránt felmerülő igényeket az egészségturisztikai szolgáltatók igyekeznek kielégíteni. Ilyen szolgáltatók a wellness szállodák. Magyarország a gyógyvíz nagyhatalmak közé tartozik és ezt az előnyünket érdemes kihasználni, azonban nem lehet csupán a gyógyvízre alapozni, mert ez a vendégkör szűkülését jelentheti.

Szakirodalmi áttekintés

Az egészségtudatos életmód kialakítására való igény nyomon követhető a kereslet folyamatos növekedésében. Egy korábban elkészült egészségturisztikai kutatás belföldi kereslet-elemzése alapján a wellness szolgáltatásai elsősorban a megelőzésre (70%) és a pihenésre (23%) irányulnak. A wellness-turizmus célcsoportjához tartozókat általában az jellemzi az évente egyszeri, de hosszabb üdülés kedvelőivel szemben, hogy az évente több alkalommal, rövidebb ideig tartó (pl. hosszú hétvége) wellness szolgáltatásokat preferálják.²

A Turisztikai Világszervezet (UNWTO)³ 10 megatrendet határozott meg (demográfia, ismeretek és képzettség, egészségtudatosság, szabadidő, utazási tapasztalatok, életmód, információtechnológia, közlekedés, fenntarthatóság, biztonság), amelyek alapján különböző trendeket állapíthatunk meg a fogyasztók szegmenseire.⁴

- Öregedő népesség: az egyre javuló szociális helyzetből adódóan az átlagéletkor növekszik a nyugati társadalmakban. Az idősebb emberek nagyobb mértékű szabadon elkölthető jövedelemmel rendelkeznek. Nő a minőség, kényelem és a biztonság iránti igény. Egyre keresettebbek lesznek a főszezonon kívüli ajánlatok, a személyre szabott és speciális termékek, valamint a „télből nyárba” jellegű üdülések.⁵
- Erősödő egészségtudatosság: ez a desztináció kiválasztására és a vakáció alatt tanúsított viselkedésre egyaránt hatni fog. Ennek következtében az egészségesnek tartott desztinációk preferáltabbak lesznek. Az aktív turizmus népszerűsége erősödik. Nő a gyógyfürdők és fitneszcentrumok iránti kereslet.
- Egyre magasabb iskolai végzettség: a kommunikációban szereplő elemek sokkal kreatívabb és magasabb színvonalúak kell, hogy legyenek. Az új, közép- és kelet-európai országok iránti kereslet nőni fog.

- A hétköznapi fokozódó nyomása: manapság egyre több inger és stressz éri a halandókat, mint korábban. Elengedhetetlen, hogy ne álljanak rendelkezésre olyan létesítmények, melyek segítenek levezetni a munkában vagy akár az otthoni nézeteltéréseket, feszültségeket.
- Tapasztaltabbá váló fogyasztók: a turisztikai szolgáltatást igénybe vevők egyre inkább tudják, mire van szükségük és sokkal tájékozottabbak jogaikat tekintve. Ebből adódik, hogy az elvárt minőségi szint magasabb lesz, a fogyasztók előnyben részesítik az autentikusabb kínálatot.
- Változó életmód: az olcsónak értékelt szálláshelyek és szolgáltatások iránti kereslet csökken. A személyre szabottság és a személyes törődés mindinkább fontosabbá válik. Ebből következik, hogy a kisebb hotelek szerepe nőni fog.
- Az internet növekvő szerepe: egyre népszerűbbé válik az internetes helyfoglalás, ezért fontos, hogy az egyes desztinációk részletes és pontos információt tegyenek közzé.
- A megszokottnak vélt közlekedési eszközök reformja: a gyorsan és olcsón megközelíthető desztinációk minél inkább keresettebbek lesznek.
- A fenntartható fejlődés erősödő szerepe: a környezet iránt érzett felelősség tovább fokozódik. A természet és lakosság összhangja és a helyiek mentalitása egyre nagyobb hangsúlyt kap. A túlzott beépítettség elriasztja a látogatókat.
- A biztonság kiemelkedő szerepe: az elmúlt évek borzalmai, a terrortámadások, regionális háborúk beárnyékolják mindennapjainkat. Épp ezért a turisták elkerülik a veszélyesnek ítélt területeket. Kiemelkedő jelentőséget kap a vízminőség kifogástalansága. A kritikusabb turista előbb ad hangot nem tetszésének, ha a kapott szolgáltatás nem felel meg igény szintjének.⁶

Célkitűzések

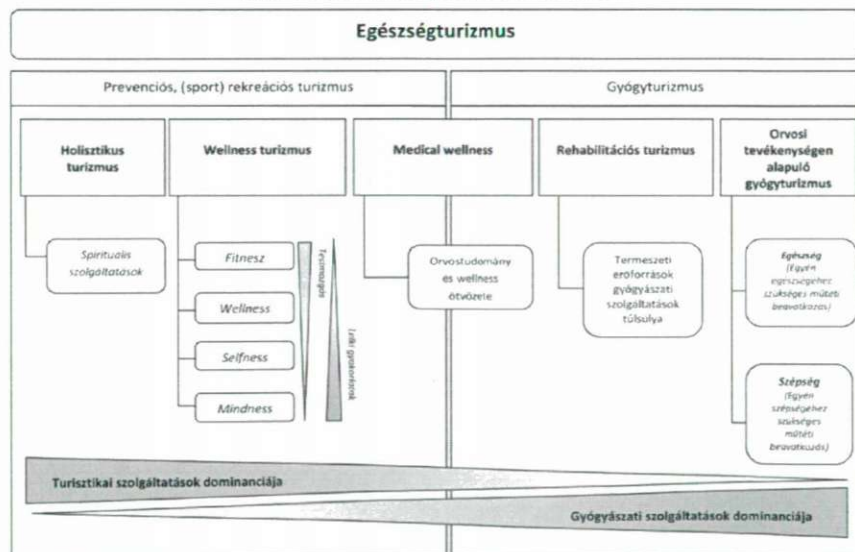
Vizsgálataim fókuszába a fiatalok prevenció és rekreációs turizmus iránt mutatkozó igényeinek és szokásainak elemzését helyeztem. Célom volt feltárni, hogy a 18–20 éves korosztály mennyire egészségtudatos azon belül is a férfiak vagy a nők azok akik ebben a korosztályban jobban óvják egészségüket.

Továbbá célom volt megvizsgálni hogy, mik azok a tényezők amelyek szerepet játszanak az egyetemisták egészség megőrzésében.

Az egészségturizmus fogalomrendszere folyamatosan változik követve a változó fogyasztói igényeket. Számos publikáció problémaként említi, hogy a turizmuson belül nincs egy egységes kialakult fogalomrendszer és ez komoly kommunikációs és funkcionális problémákat okozhat az adott tárgykörben.

Az alábbi ábra az egészségturizmus fogalomrendszerét ábrázolja, melyben a Kincses Gyula, illetve a Magyar Turizmus Zrt. által megalkotott egészségturizmus fogalomrendszereket ötvöztem és kiegészítettem.

1. ábra. Az egészségturizmus fogalomrendszere
Figure 1. Definition system of health tourism

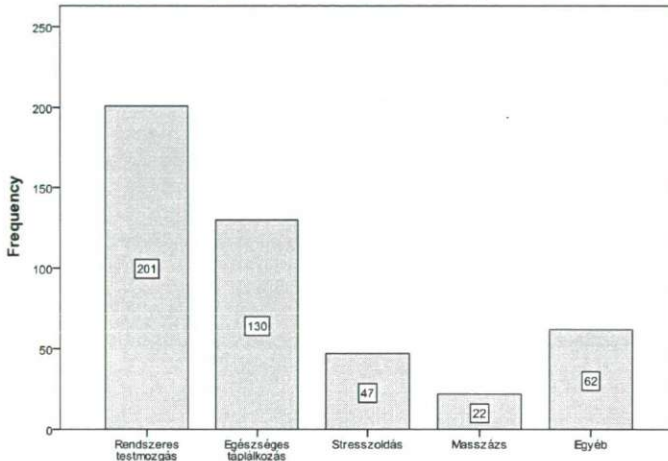

Forrás: Saját szerkesztés (Kincses Gyula és Magyar Turizmus Zrt. ábrája alapján)

A minta jellemzése

A felmérésben 472 hallgató vett részt, véletlenszerűen kiválasztott mintavételezési eljárás eredményeképpen. A Centrum nappali tagozatos hallgatóinak 55,8%-a nő, 44,2%-a férfi. A vizsgálatban részt vevő 472 főből 169 férfi (35,8%), 299 nő (63,6%) volt. A mintában 4 ismeretlen adat szerepelt (0,8%). A 470 főből 459 esetben (97,7%) kaptam választ erre a kérdésre. A legfiatalabb válaszadó 17 éves, a legidősebb 39 éves volt. A megkérdezettek életkorának átlaga 20 év, melynek szórása 1,816.

2. ábra. Mit tesz egészsége megőrzése érdekében?
Figure 2. How do you contribute to preserve your health ?

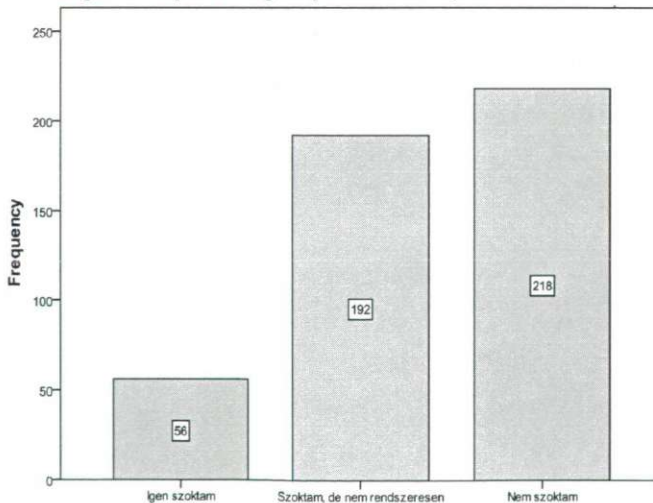

Forrás: Saját szerkesztés

A válaszadók 42,6%-a választotta a rendszeres testmozgást, 28,1% az egészséges táplálkozást jelölte meg, 13,4% az egyéb válaszlehetőséget karikázta be, 10,2% a stresszoldást és 4,8% a masszázst választotta.

A „Mit tesz egészsége megőrzése érdekében?” kérdésre adott válaszokban a nemek között szignifikáns eltérés van (Pearson-féle Chi négyzet: 15,541; df = 4; $p < 0,05$). A férfiak inkább rendszeres testmozgással őrzik egészségüket, míg a nők esetében az egészséges táplálkozás és a rendszeres testmozgás közel azonos súllyal szerepel az egészség megőrzésében. A 18–22 éves fiatalok 80%-a szeret sportolni, 16%-ának közömbös a sport, míg 4% azok aránya, akik inkább, vagy nagyon nem szeretik a sportot.

3. ábra. Szokott-e rendszeresen wellness-terápiás szolgáltatásokat igénybe venni?
Figure 3. Do you use regularly wellness therapeutic services ?

Forrás: Saját szerkesztés

A „Mennyire szereti a sportot” kérdésre a következő válaszok születtek. A megkérdezett férfiak 87%-a szeret, vagy nagyon szeret sportolni. 10,6%-nak közömbös a sport, azok aránya akik nem, vagy inkább nem szeretnek sportolni 2,4%. A nők esetében azok aránya akik szeretnek, vagy nagyon szeretnek sportolni 75,6%. 19,4%-nak közömbös a sport, míg a nők 5,0%-a nem, vagy inkább nem szereti a sportot.

Ha férfit kérdezzünk a wellness-terápián való részvételt illetően, a „nem szoktam” választ kapjuk nagyobb valószínűséggel, míg ha a megkérdezett nő, akkor nagyobb valószínűséggel kapjuk a „szoktam, de nem rendszeresen” választ (3. ábra).

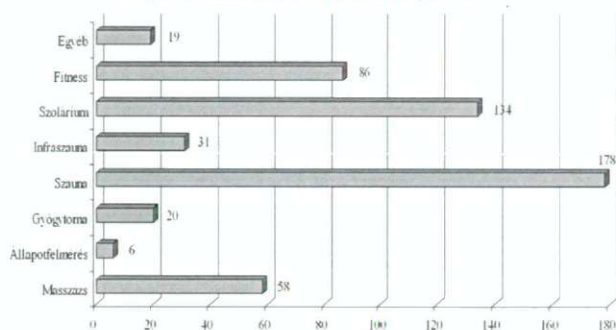
A „Szokott-e rendszeresen wellness-terápiás szolgáltatásokat igénybe venni?” kérdésre adott válaszokban a nemek között szignifikáns eltérés van. A nők (58,9%) jellemzőbben vesznek igénybe wellness-terápiás szolgáltatásokat, mint a férfiak (43,9%).

Wellness-szolgáltatások kedveltsége tekintetében a megkérdezettek 33%-a a szaunát, 25%-a a szoláriumot, 16%-a fitnesset, 11%-a masszázst, 6%-a infrasaunát, 4%-a a gyógytorna és az egyéb lehetőséget jelölte meg.

A „Milyen gyakran szokott wellness szolgáltatásokat igénybe venni?” kérdésre adott válaszokban a nemek között nincs szignifikáns eltérés. Mind a férfiak, mind a nők heti, ill. kétheti rendszerességgel ugyanolyan arányban wellness-elnek (20–24%) és a havi rendszerességgű válaszok aránya is közel azonos.

A wellness-szolgáltatások igénybevételénél a válaszadók 29,9%-a jelölte meg a masszázsterápiát, 24,1% a szaunát, 19,0% a fitnessterem lehetőséget választotta. 10% alatti az arány a szolárium (9,4%); a gyógytorna/mozgásterápia (8,4%); állapotfelmérés (6,6%) és infrasauna (2,8%) esetében.

4. ábra. Milyen szolgáltatásokat szokott igénybe venni?
Figure 4. What kind of services do you use?

Forrás: Saját szerkesztés

Összegzésképpen elmondható, hogy az egyetemistáknál már megfigyelhető a növekvő egészségtudatosság, azonban elsődlegesen a külső megjelenés, amely motiválja őket prevenciós, rekreációs szolgáltatások igénybe vételére. Míg a férfiak a rendszeres testmozgást részesítik előnyben egészségük megőrzése érdekében addig a nők az egészséges táplálkozást preferálják.

Jegyzetek

1. http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/constitution.pdf
2. <http://www2.eco.u-szeged.hu/tudkozlemeny/pdf/2009/Malovics-Malovics.pdf>
3. United Nations World Tourism Organization – az ENSZ Turisztikai Világszervezete
4. http://itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/bulletin200304/trendek.pdf
5. http://www.jokortv.hu/hirek/az_oregedo_tarsadalom_is_kinal_kivalo_uzleti_lehetosegeket
6. <http://www.tthungary.hu/modules/foldertree/versions/1/view.php?type=7&nid=1501&PHPSESSID=5d93138c1fffd132cc8f9ad6b246e5b4>

Felhasznált irodalom

- Gulyás E 2008: A magyar egészségturizmus helyzete a Magyar Turizmus Rt. szemszögéből vizsgálva. http://elib.kkf.hu/edip/D_10259.pdf.
- http://itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/bulletin200304/trendek.pdf.
- http://whqlibdoc.who.int/hist/official_records/constitution.pdf
- http://www.jokortv.hu/hirek/az_oregedo_tarsadalom_is_kinal_kivalo_uzleti_lehetosegeket
- <http://www.tthungary.hu/modules/foldertree/versions/1/view.php?type=7&nid=1501&PHPSESSID=5d93138c1fffd132cc8f9ad6b246e5b4>
- Málovics J.–Málovics É. (2009): Szervezeti kultúra és kompetenciák az egészségturizmusban: elméleti modellek és empirikus vizsgálati lehetőségek, JATEPress, Szeged, 108–126. o. 123. o. <http://www2.eco.u-szeged.hu/tudkozlemeny/pdf/2009/Malovics-Malovics.pdf>

SÁRINÉ DR. CSAJKA EDINA egyetemi docens

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

CSIZMADIÁNÉ DR. CZUPPON VIKTÓRIA egyetemi adjunktus

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Abstract

The aim of the study was to introduce the potentials of local economic development in Tamási micro region; on the basis of the investigation and evaluation of existing and planned actions at both settlement and micro region levels. Within the scope of the given conditions the study also attempts to reveal relevant human resource lack, with respect to the planned or already existing development ideas on the settlements and what additional resources are necessary to the planned developments. The investigation covered the classical five fields (local product, local money, development of local SME's, use of alternative energy sources in self-supply, social economy) listed by the literature of local economic development, too. The paper presents the revealed resources and lack of resources that are necessary to the effective implementation of the planned and ongoing developments.

1. Bevezetés

A Kaposvári Egyetem 2011-ben kapcsolódott a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség által meghirdetett Felsőoktatási-kistérségi partnerségi programhoz, „A Kaposvári Egyetem Pedagógiai és Gazdaságtudományi Karának programja a Tamási Kistérségben a társadalmi hálózatok megerősítése érdekében” címmel. A kutatási program céljai a következők voltak:

A kistérség belső erőforrásainak felmérése, hasznosíthatóságuk vizsgálata, a fejlesztési szükségletek megfogalmazása; milyen potenciális kitérés pontjai vannak a Tamási kistérségnek a helyi gazdaságfejlesztés szempontjából, ehhez képest milyen típusú humán erőforrás-hiány tapasztalható a kistérségben; milyen helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések zajlanak a kistérségben; milyen további helyi gazdaságfejlesztési tevékenységekre foglalkozott meg igény a kistérség, illetve a települések vezetőiben, és ezek megvalósítása mennyiben és milyen feltételekkel mozdítható elő.

A program keretében 2011 szeptembere és 2012 márciusa között 3 alkalommal szerveztünk többnapos kutatótábor a hallgatóink részére a Tamási kistérségbe. A kutatás során a térség majdnem összes településére ellátogattunk, annak érdekében, hogy pontosabb képet kaphassunk a térség helyzetéről. A kutatásban összesen 35 fő: 25 fő hallgató, 5 fő oktató, 2 fő meghívott vendégelőadó és 3 fő ERASMUS oktatásban részt vevő török diák vett részt. A kutatásban szerepet vállaló egyetemi hallgatók a vidékfejlesztési agrármérnök MSc, regionális- és környezeti gazdaságtan MSc, pénzügy- és számvitel BA, gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnök BSc, térségfejlesztő fakultációs programban résztvevő andragógia BA szakterületeken tanulnak.

A terepmunkát meghatározott tematika alapján összeállított mélyinterjú segítségével, hólabda módszerrel, kiscsoportokban végeztük. Egy településre 2 × 3–4 fős kutatócsoport látogatott el, melyet egy-egy oktató kísért, aki koordinálta a tevékenységüket. Minden településen interjú készült a polgármesterekkel, alpolgármesterekkel vagy a jegyzővel. Továbbá a helyi vállalkozók, közösséget formáló lakosok, civil szervezetek vezetői is kifejezték véleményüket. A kutatás során összesen 139 fővel készítettünk egyszeri alkalommal félig strukturált interjút. A mélyinterjúk félig strukturált jellege biztosította azt, hogy az interjúalanyokkal a vizsgált témaköröket jobban, szabadabban, mélyebben részletezhettük. Jelen tanulmány az egyéves kutatás helyi gazdaságfejlesztési moduljára fókuszál, az ebben a témakörben kapott eredményeket összegzi.

2. A helyi gazdaságfejlesztés lehetőségei a Tamási kistérségben, a működő és a tervezett tevékenységek települési és kistérségi szinten, a kapcsolódó humán erőforrás-hiány

A terepgyakorlatok során összegyűjtöttük, hogy a térségben milyen helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések vannak, voltak és várhatók, ezek közül melyik jelentkezik helyi, települési szinten, illetve mi képzelhető el összefogásban, kistérségi, vagy mikroterületi szinten. A helyi gazdaságfejlesztés szakirodalmában megtalálható klasszikus 5 területet (helyi termék; helyi pénz; a helyi mikro-, kis- és közép-vállalkozások fejlesztése;

alternatív energiaforrások hasznosítása, önellátás; szociális gazdaság) vizsgáltuk, melyek közül nem mindegyike található meg a kistérségben.

A helyi pénz gondolatával egyáltalán nem találkoztunk a Tamási kistérség településein. A kis- és középvállalkozások fejlesztése területén inkább csak a nagyobb településen mutatható ki kezdeményezés, ott is a tekintetben, hogy a helyi vállalkozók valósíthatják meg a helyi fejlesztéseket.

2.1. Szociális gazdaság kialakítására tett kísérletek

A helyi gazdaság speciális területe a szociális gazdaság. Ide tartozik minden olyan társadalmi szolidaritáshoz kapcsolódó szociális tevékenység, amelyek nonprofit módon (vagy a megtermelt profit társadalmi, térségi célra való visszaforgatásával) a legkülönbözőbb szervezetek (egyesületek, szövetkezetek, kölcsönös pénztárak, alapítványok) végeznek a társadalom szereplőinek valós, profitorientált vállalkozások és a közszféra által le nem fedett szükségleteinek kielégítése érdekében. E szervezetek a társadalmi hasznot építéssel szem előtt tartják, mint a pénzügyit. Olyan vállalkozások, amelyekben a profitra való törekvés határozott társadalmi célokat szolgál.¹

A szociális gazdaság jellemzően a társadalom sérülékeny szereplői, a kirekesztettség által veszélyeztetettek számára biztosít munkalehetőséget és megélhetést. A hátrányos helyzetű munkaerőt foglalkoztató szociális vállalkozások mellett a közösségi összefogást és célokat hangsúlyozó közösségi vállalkozások, valamint a háztartások önfenntartáson túli fölöslegét piacra juttató, az önfoglalkoztatók pozícióit javító szövetkezetek egyaránt ide sorolódnak. Az ilyen kezdeményezések sikere nem mérhető kizárólag a gazdasági teljesítmény alapján, mivel ezek – a gazdasági produktum mellett – nagyon jelentős társadalmi integrációs, illetve értékteremtő, értékközvetítő és értékmegőrző funkciót is betöltenek (önsegély, egyéni felelősség, demokrácia, egyenlőség, igazságosság, szolidaritás).

A helyi szükségletek kielégítésére épülő, erős foglalkoztatási céllal bíró szociális gazdaság (egyben az alternatív vagy közösségi foglalkoztatás) területén lehetnek: szociális (közösségi) földprogramok segítségével munkalehetőség biztosítása; szociális és kulturális szolgáltatások; tájfenntartó gazdálkodás; mezőgazdasági és erdészeti termékek feldolgozása; kézműipar; turizmus. Ide sorolhatók továbbá azok a beavatkozások is, amelyek a szociális ellátás és közösségi foglalkoztatás összekötését (helyi foglalkoztatás a házi segítségnyújtásban, gyermekfelügyelet vagy gyermekek gondozása), vagy a közcélú, közhasznú munkával lefedhető tevékenységek ösztönzését jelentik.²

A klasszikus szociális földmunkaprogramok lényege, hogy a mezőgazdasági termeléshez szükséges vagyonnal nem rendelkezők, azt hatékonyan működtetni nem tudók, szociálisan hátrányos helyzetűek részére kedvezményes szolgáltatásokkal, juttatásokkal lehetőséget teremtenek háztáji jellegű kistermelésre, illetve állattartásra, az egyéni és közösségi, valamint a helyi erőforrások kihasználására.³

„Noha a Belecskán működő rendszert a korábbi elemzésekben, a sajtóban és az általános szóhasználatban is szociális földprogramnak nevezik, hagyományos értelemben nem földmunkaprogram. A belecskai program ettől az ideáltípustól eltérő alapokon nyugszik. Azáltal, hogy a község önkormányzata a termelést és az értékesítést egy nonprofit vállalkozás keretei közé helyezte, egy egyedülálló lokális foglalkoztatási megoldást hozott létre, amely a földtől elválaszthatatlan, de mégsem földmunkaprogram. A belecskai rendszert célszerűbb az önkormányzat vállalkozáson alapuló szociális foglalkoztatási (szociális gazdasági, közösségi alapú gazdasági, falugazdasági) programnak nevezni.”⁴ A belecskai programról bővebben az idézet tanulmányban olvashatunk.

A kistérség településein korábban a Sorsfordító-Sorsformáló program, jelenleg a 2011 októbertől folyó START munkaprogram keretében folyik a települések zöldség- és gyümölcsstermesztés (1. táblázat), melyet mind a települések vezetői, mind pedig a lakosok döntő többsége szükségesnek és hasznosnak tart. Elmondásuk szerint fontos a termelés és értékesítés összehangolása, emellett a munkanélküliek foglalkoztatása, újra munkába állítása. Természetesen találkoztunk olyan véleményekkel is, hogy a földmunka-program nemhogy segítene a helyieknek, hanem épphogy rosszat tesz velük, mert úgy juttatja őket jövedelemhez, hogy az elvégzett munka nincs arányban a megkapott jövedelemmel. Amennyiben ez a lehetőség, külső forrás megszűnne, nem lennének felkészülve az önálló munkavégzésre, az önellátásra, a gyümölcsös nem tud eltartani ennyi embert.

A közfoglalkoztatás rendszere, a START munkaprogram 2012-ben hét projektből áll, ezeken belül többek között mezőgazdasági munka, belvízelvezetés, földutak rendbetétele, a közhatalózat javítása, illegális hulladéklerakó helyek felszámolása, újak kialakításának megelőzése a feladat. Megtalálható a kazánprogram is, amelynek lényege a középületekben alternatív fűtési móddal rendelkező, új vegyes tüzelésű kazánok beállítása, a kellő fűtőanyagot pedig kedvező esetben az érintett település állítja elő a mezőgazdasági program során (erről még később szólnunk).

A Tamási kistérségben működő helyi gazdaságfejlesztés ennek megfelelően elsősorban ezen program keretében valósul meg.

Tamási településen egy értékesítési központot, az ún. Zöld Alma Házat (ZAH) szeretnének létrehozni, mely – az elképzelések szerint – egy idő után képes lesz nem csupán a helyben, Tamásiban megtermelt alapanyagok, de a kistérségből származók begyűjtésére és értékesítésére is. Mind a termelés, mind pedig az értékesítés összehangolására. A ZAH bolthálózattá való kiterjesztése a kistérség településeire lehetőséget adna a jelenleg háztáji keretek között, vagy az önkormányzati kisebb-nagyobb földterületeken folyó élelmiszer alapanyagok

keresleti és kínálati oldalának bővítésére. A bolt és a szervezett keretek között folyó helyi termékek értékesítése pedig lehetővé teszi annak a helyi terméknek a kiválasztását, amely a leginkább eladható, legkeresettebb és a legnagyobb haszonnal megtermelhető – ami a későbbiekben a helyi jelleget hangsúlyozva védjeggyel ellátva kerülne ki a piacra. A védjeggyel ellátott termék jobb áron és nagyobb biztonsággal eladható. Az élelmiszer alapanyagok mellett a bolt kialakítása után pár éven belül szükséges a kínálati oldal bővítése, például non-food helyi termékekkel, melyeket a terepgyakorlatok során feltérképeztünk. Itt megjegyezendő, hogy a szociális szövetkezet fenntarthatóságához minimum középtávig (8–12 év) szükség van továbbra is az állami szerepvállalásra, azon túl azonban csupán akadályozná a 'felnőtté válást'.

1. táblázat. A START munkaprogram mezőgazdasági elemében 2012-ben részt vevő Tamási kistérségi települések
Table 1. The agricultural element of the START workprogram in 2012 participating towns in micro-region Tamási

Ssz.	Település megnevezése	Bevont létszám (fő)	Terület	Jóváhagyott növények													egyéb
			ha	bab	burgonya	káposzta	paprika	paradisom	petrezselyem	sárgarépa	uborka	vöröshagyma	zeller	zöld-borsó	kukorica	lakmántarépa	
		366	141,2779	22	26	22	24	21	25	19	26	12	19	2	0		
1.	Belecska	14	4,4	x	x	x	x	x	x	x	x	x					szamóca, cse-resznye, meggy, sárgabarack, őszibarack, szőlő, szilva, körte, alma
2.	Értény	7	1,048		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		petrezselyem-cékla, retek, karalábé, fejes káposzta sütőtök, spenót
3.	Felsőnyék	9	0,788		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			
4.	Füged	15	0,42	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x			
5.	Hőgyész	30	1	x	x				x					x			eper, laska gomba
6.	Iregszemcse	11	40,4	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			napraforgó
7.	Kalaznó	6	4,2	x	x		x	x	x			x					szamóca
8.	Keszőhidegkút	5	0,2146				x	x	x			x	x				levendula
9.	Kisszekély	15	3,22		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			
10.	Koppány-szántó	5	0,99	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x				brokkoli, petrezselyem-cékla, retek, karalábé, fejes saláta, sütőtök
11.	Magyar-keszi	10	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x				fejes saláta, retek
12.	Misza	7	1,65	x	x	x						x		x			
13.	Mucsi	7	1,2458	x	x				x			x		x	x		
14.	Nagykőnyí	12	1,352	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			
15.	Nagy-szekély	8	0,58	x	x	x	x					x		x			
16.	Nagyszokoly	15	2,3	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x			
17.	Ozora	26	1,54	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			dísznövény, gömbjuhar, gömbszilva, gyümölcsfák
18.	Regőly	21	7,17	x	x	x	x	x	x			x		x			
19.	Simon-tornya	6	2,35	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			
20.	Szakadát	5	0,3625	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			szőlő és gyümölcsös
21.	Szárazd	7	0,5	x	x		x		x		x						
22.	Szakály	5	1,077	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x			cékla
23.	Tamási	80	50		x	x	x	x	x	x	x	x					napraforgó, búza, retek, fejes saláta, dísznövények
24.	Tolna-némedi	8	2,1	x	x	x	x	x	x	x	x	x					spárga tök
25.	Udvári	19	7,25	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			sütőtök, málna
26.	Újireg	8	1,51	x	x	x	x			x	x	x		x			cékla
27.	Varsád	5	0,61	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x			

Forrás: Bencsikné Tóth Krisztina összeállítása,
Tolna Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ Tamási Kirendeltség, 2012. április

A Zöld Alma Hálózat koncepció kidolgozásában a Tamási polgármester kérésére a Kaposvári Egyetem kollektívái is aktívan részt vettek. A sikeres tanácsadás érdekében mélyinterjúkat folytattak le a lehetséges résztvevőkkel, a beszállítókkal, elemezték a helyzetet és ez alapján fogalmazták meg javaslatukat.

A legtöbb településen az önkormányzat által foglalkoztatott munkanélküliek a program keretében az önkormányzat saját intézményeinek ellátására termelnek növényeket (óvodák, iskolák, szociális otthonok), de több helyen elhangzott, hogy felesleges is termelni, amit szívesen értékesítenének. Van, ahol ez megoldható helyben, vagy már kialakítottak értékesítési pontot (Belecska), vagy tervezik a helyi piac létrehozását (Kisszé-kely, Regöly, Dúzs); több helyen azonban nem gondolkodtak még ilyen megoldásban, ők lehetnének a potenciális beszállítói a Zöld Alma Háznak. Több település tervezi azt, hogy bővíti a termelésbe bevont területek számát elsősorban a NFA-tól igénybe vehető földekkel (Regöly – 25 ha, Tamási – 50 + 28 ha, Fürged – 35 ha). Ezen túlmenően a legtöbb településen (Keszőhidegkút, Regöly, Nagyszékely, Mucsi, Fürged) nagy területű kertek vannak a lakosság birtokában, amit – a települések döntő többségénél – többnyire a még dolgozni tudó nyugdíjasok művelnek (ez alól kivétel Diósberény, ahol a megkérdezettek szerint majdnem mindenki műveli a kertjét). Ezek a kertek szintén bevonhatók lehetnek a közösségi zöldségtermesztésbe (Mucsiban az időskorúak felajánlották kertjeiket, önkormányzati művelésre), vagy akár gyógynövénytermesztésbe (Kisszé-kely, Keszőhidegkút – 500 m²-es területen már most levendula ültetvényt működtetnek, Dúzsban a gyógynövény mellett a fűszernövény-termesztésben is gondolkodnak).

Pár településen azonban a földhiányra panaszkodtak (Pinchely, Szakály, Mucsi, Fürged), a környező földek magánkézben vannak, a gazdák pedig nem szívesen adják el földjeiket a potenciális konkurenciának sem. A helyi gazdákkal való egyeztetés ezért elengedhetetlen, hiszen a közmunkások által megtermelt és helyben értékesíteni kívánt termékek sokszor jóval alacsonyabb áron kelnek el a piacon.

Az alapanyag beszállításon túl lehetőség rejlik a feldolgozott termékek értékesítésében is. Udvariban a megtermelt paprikát helyben savanyítják és Mislán is működött savanyító (Mislai Ízek), ami jelenleg kihasználatlan, de a kapcsolódó szakmai tudás még él, ezek a termékek is megjelenhetnek a ZAH polcain. Ugyanebbe a kategóriába tartozik a szárazdi lilahagymából készült hagymalekvár. Említettük már a belecskai programot, ahol 20 hektáron folytatnak gyümölcsfaismerlést (cseresznye, meggy, kajsz, őszibarack, nektarin, csemege-szőlő, szilva, alma, körte). Terveik között szerepel a gyümölcslékészítés, valamint gyümölcsaszalóval is rendelkeznek. Ezek a feldolgozott termékek is megjelenhetnek a ZAH termékinálátában.

A kistérségi központban kialakítani kívánt gazdálkodás nem csupán Tamási település gondjait oldja meg, illetve szükségleteit elégíti ki. A program térségi hatása jelentős, amellyel rövidtávon nő a térség gazdasági ereje, vásárlóereje, eladhatóvá lesznek a térségben megtermelt jó minőségű, megfelelő szakértelemmel gondozott gyümölcsök, zöldségek, valamint hosszú távú hatása a programnak kettős: egyrészt a közösség erejét növeli, ha az eddig munka nélkül tengődőknek 'értelmes' munkát adnak, másrészt az állami szerepvállalás csökkenhet a kistérség településeinek életében, csökkentve ezzel az állami kiadásokat.

2.2. Helyi termékek a térségben

A helyi gazdaságfejlesztés alapja, hogy a térségben legyen *helyi termék*. A START program mezőgazdasági termékein túl egyéb helyi termékeket is találtunk.

Nagyszékelyben a helyben áruolt méztermelők mellett a cifrakalács a helyi specialitás. Továbbá van, aki kecsketej és kecskesajt értékesítésével foglalkozik, a feldolgozás pedig Ozorán történik. Regölyben a pereckalács a helyi specialitás a méz és a pille⁵ mellett. Gyöngyösön 3 kézműves, és 1 népi iparművész készít termékeket (kétfestés, tutyi készítés gyönki mintával, rongyszőnyegszövés, fafaragás). Szakályban található egy családi biokertészet (megközelítőleg 14 hektáros zöldségtermesztő biogazdálkodás) és többen foglalkoznak méhészet-tel a településen.

Udvariban a nagy területen termelt paprikát nemcsak nyersen, de savanyítva is árulják. Emellett saját készítésű lekvárok (sütőtök, paprika stb.), savanyúságok (szárazdi lilahagymából saját felhasználásra) is termékként szolgálnak. Non-food termékek: a kosárfonó, kötélfonó darabjai. Irgeszemcse egyedi terméke az iregi csikos napraforgó. Erre építve Irgeszemcse szakmai/kulturális hagyományteremtő programcsomag összeállításán dolgozik – „iregi csikos napok”. A rendezvény multiplikátor hatása számottevő. Helyi turisztikai termékként erősíthetné a település arculatát, vonzerejét. Újabb helyi iparágak (pl. kézműipar, élelmiszeripar) alapjául szolgálhatna. Ozora helyi termékei: méz, pille, diótorta (pörköltcukor), kosár, kecskesajt, ozorai borok, pálinka, dió. Pinchelyen szintén mézzel találkozhatunk, valamint népviseletet, szövéseket is fellelhetünk (2 szövő-nő keze munkája). Belecska gyümölcsösét már említettük, emellett foglalkoznak fűszerpaprika-termesztéssel és mézelőállítással is. Páriban mesefigura gyártás folyik, Svájcba exportálják a kész terméket. Dúzsban a jegyző egyik sajátos ötlete az olajsajtoltás, melyben kevés ráfordítással nagy nyereségre tehetnének szert a jövőben, valamint folytathatnák a dohánytermesztést is, valamint itt is foglalkoznak méhészkedéssel. Fürgeden 6 család foglalkozik méhekkel. Magyarkesziben a 'Keszitutyi' készítik. Régen ez hétköznapi viselet volt, nem hagyományként tekintenek rá, hanem szégyenként élik meg, mert a szegénység jelképe volt és még ma is

az. Méhészettel foglalkoznak néhányan. Mucsi helyi termékei a kuglóf és a rétes. A jövőben gyümölcs-termesztéssel foglalkoznának, ebből lekvárt, pálinkát készítenének. Nagyszokolyban a megtermelt és feldolgozott termékeknek piacot keresnek, az értékesítést pedig szövetkezet vagy kft. formájában képzelik el. A helyi piaci lehetőségek kiaknázása mellett a Balaton környékére szeretnének szállítani. Ehhez az elképzeléshez azonban még hiányzik néhány apróság, mint például a feldolgozó üzem, ami a ribizli feldolgozáshoz szükséges. Simontornyán található egy bio-brikett üzem. Emellett a Premix Gyártó Kft. vágóhídja és húszeme (a takarmány-előállítás és a hizlalás Keszőhidegkúton történik), munkát ad a környékbeli henteseknek. A húszemben a helyiek közül leginkább nőket foglalkoztatnak. Simontornyán és Cecén van mintaboltjuk, ahol a húszemben előállított házi jellegű, saját receptúrával készített termékeiket értékesítik. A helyi állattartók felhízlalt sertéseit is feldolgozzák, amennyiben azok a fent nevezett cég által előállított takarmányon nevelkedtek. Bár a helyi gazdaságfejlesztésben fontos szerepet tölt be a turizmus is, jelen tanulmány azonban ennek ismertetésére nem tér ki.

2.3. Alternatív energiaforrások hasznosítása, önellátás

Ebben a témakörben is találtunk kezdeményezéseket a Tamási kistérségben. A legtöbb helyen még csak elképzelésekkel rendelkeznek a helyiek, de vannak működő elemek is.

Kisszékyben bio-apartman működik 5 éve, mely szondás kivitelezésű geotermikus energiával fogja biztosítani a fűtést és a meleg vizet a tervek szerint. Tamásiban a termálvizet használják a turizmusban, de fűtésre is tervezik, működik továbbá egy biogáz üzem. Iregszemcsén energiaültetvényt telepítenének a jövőben, valamint üvegházakban használnák termálvizüket. Pincehelyen a termálvizet közintézmények és földhasznosítók fűtésére használnák. Páriban a jövőben a feldolgozó vállalkozás egy brikettgyártó üzem kialakítását tervezi, ahol a melléktermékek teljes mértékű felhasználása, továbbá a vállalkozás energiaszükségletének teljes biztosítása megvalósulhat a további munkahelyek teremtése mellett. Dúzsoson energia növényekben is gondolkodtak. Szél-erőművek felállításához adottak a természeti tényezők, ám van, aki támogatja és van, aki ellenzi, mivel káros hatással lehetne az ott élő állatokra és a gyönyörű táj összképét is rontaná. Már korábban említettük, hogy a START munkaprogram egyik eleme a kazánprogram. Felsőnyéken a kazánprogramnak köszönhetően két kazán és egy aprítógép beszerzésére került sor. Ennek következtében lehetőség nyílik a gázfűtésről a természetes tüzelőanyagokra való áttérésre. Az óvoda és az iskolai ebédlő fűtése történne ilyen módon. Lehetőségeket látnak a szélenergiában, mint alternatív erőforrás. A megvalósítás még várat magára, azonban mérőműszeres vizsgálatok már történtek ennek érdekében. Fürge szélpark projektet tervez (több településsel: Felsőnyékkal, Magyarkeszivel), főként az önkormányzat bevételeit növelni, mivel a beruházó helyi adót fizet, a megtermelt megújuló energiaforrásból a falu nem részesül). Nagyszokolyban gyökérfűz telepítése van tervben, amit tüzelőként használnának. Simontornyán is a termálvizet hasznosítanák a közintézményeik fűtésére, valamint itt már megvalósult egy pelletlő üzem. Tolnanémediben az Agrár Kft. működtetne biomassza üzemet. Terveznek szél-erőművet, de az állatvédők ellenzik. Meleg vizes forrással oldanák meg a művelődési ház fűtését. Tervezik továbbá akácfaerdő telepítését, valamint a szotyola héjat tüzelés céljából elraktározni, ennek lehetőségét megteremtteni (raktár). Iregszemcsén a termálvíz, mint alternatív erőforrás került megemlítésre.

2.5. Humán-erőforrás-hiány a kistérségben

A témához szorosan kapcsolódik a térségben tapasztalható *humán-erőforrás-hiány* bemutatása is, amely szinte mindegyik településen jelentkezik. Ez részben abból fakad, hogy a közösségfejlesztő emberek sokszor nincsenek kapcsolatban a vezetőkkel. Nem ismerik egymás munkáját, munkásságát. Ezen javítottak némiképpen a beszélgetések a helyi vezetőkkel, helyi „megmondó” emberekkel. Tudatosítani kellett mindkét irányba, hogy a tágabb környezetüket is figyelembe kell venniük, amennyiben hozzá akarnak járulni településük fejlődéséhez. A leggyakrabban fellelő hiányosságok, melyek a HR térképen megjelennek:

- jól képzett pedagógusok, akik hajlandóak részt venni a tudatformálásban;
- jól képzett projektszakemberek (pályázatírás, megvalósítás, elszámolás);
- felnőttképzésben jártas szakemberek, andragógusok;
- szociális munkások, akik a több éve nem dolgozókat vissza tudják vezetni a munka világába, képesek gondjaikat megérteni, feltárni a mélyben gyökerező gátakat, amik segíthetnek a munkába állás során. Sokak szerint ehhez nem is „csak” szociális munkás kell, hanem megfelelő pedagógiai ismeretekkel rendelkező, szociálisan érzékeny ember szükséges, aki ugyanakkor megfelelő szigorral és keménységgel is tudja kezelni a néhol már kezelhetetlen közmunkásokat;
- szakemberek, akik az adott területen megfelelő jártassággal rendelkeznek (pl.: állattenyésztő, kertész, agrármérnök) A kis települések lakosai közül már csak igen kevesen rendelkeznek azzal a tudással, ami a mezőgazdasági, állattartási munkához szükséges. A kertek többsége műveletlen, mivel a lakosság is cserélődik, leginkább egykori városlakókra, akik nem értenek a földhöz;

- ötletgazdák, akik nem a megfelelő ismeretekkel felvértezve alkalmasak a települések jövőbeni terveit eltervezni, megalkotni, jövőképet készíteni. Széles látókörre van szükség mindehhez, ebben az esetben nagyon nagy jelentősége van a „kívülről” érkező szemnek, aki képes leültetni egy asztalhoz olyan embereket, akik addig nem tudtak egymásról.

3. Következtetések, javaslatok

A tanulmányból kiderül, hogy a térségben számos helyi élelmiszer, valamint non-food termék, szolgáltatás és kézzel nem fogható egyéb eladható attrakció található, azonban a klasszikus értelemben vett helyi gazdaságfejlesztés nem működik a Tamási kistérségben, mivel sem a vezetők, sem pedig a helyi szereplők nem nevezték nevén ezt a tevékenységet, nem is ebben a kontextusban gondolkodnak termékeikre, tevékenységeikre. Mindazonáltal a helyi gazdaságfejlesztés csirái a térségben egyértelműen felfedezhetők, melynek alapjait a Sorsfordító-Sorsformáló Program teremtette meg, valamint a START munkaprogram vitte tovább, annak is a mezőgazdasági modulja. A helyi gazdaságfejlesztés elindítására kitűnő lehetőséget biztosítanak ezek a programok, amennyiben a helyi szereplőkben tudatosul, hogy helyi gazdaságfejlesztést folytatnak, ezt képesek összefogásban, együttműködésben, egységes elvek mentén működtetni, valamint felismerik, hogy hosszútávon az állami szerepvállalás jelenléte nem fenntartható.

Ahhoz, hogy önfenntartó helyi gazdaság működjön a térségben, a következőkre van szükség: piaci elemzésre, a helyi piac pontos ismeretére; pénzügyi elemzésre arra vonatkozóan, hogy hány embert, milyen időintervallumban tud foglalkoztatni a rendszer piaci keretek között, valamint, hogy az állam kivonulása a programból milyen ütemben, mennyi idő alatt lehetséges; javasolt szervezeti keretekre; a kistérségben belül a termelés ésszerű, hely-specifikusságot figyelembe vevő koordinálására; a termelés és értékesítés kooperációjára, egységes arculat megteremtésére. Mindazonáltal a legfontosabb az emberi erőforrás, hiszen a rendszer nem működhet egy helyi elkötelezett, az ügyért tenni akaró – nem feltétlenül - szakember nélkül.

A felsoroltakhoz alapul szolgálhat a ZAH, amely lehetne a helyi gazdaságfejlesztés motorja, azzal, hogy megvalósul a termelés és értékesítés összehangolása, a helyi szereplők ösztönzésével mikro-, illetve kistérségi szintre lehetne kiterjeszteni tevékenységét. A termelés és értékesítés koordinálásával elkerülhetővé válik a párhuzamos termények megjelenése egy időben a piacon, valamint elkülöníthetőek lesznek az egyes települések, vagy mikrotérségek specifikumai (termény, termék, szolgáltatás). Mindezek megvalósítása TÉSZ keretei között lehetséges, figyelembe véve a jelenlegi kormányzati törekvéseket.

Jegyzetek

1. Czene Zsolt, Ricz Judit (2010): Területfejlesztési füzetek 2. Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Budapest. 25–26. o.
2. Czene, Ricz (2010): i. m.
3. Jász Krisztina–Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt (2003): A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. In: Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. MTA Etnikainemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 139–145. o.
4. Németh Nándor, Csité András, Kabai Gergely (2011): A helyi kezdeményezésű gazdaságfejlesztési programok vizsgálata. Esettanulmányok. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 18. o.
5. A Kapos–Koppány vidékét a nők jellegzetes ünnepi fejviselete után „pillés” vidéknek nevezték. A katolikus nők, de elsősorban a menyecskék kontyára helyezett fejdísz a XIX. század végétől vált a viselet jellegzetes darabjává. A környék falvaiban használatos pillék formájukban, anyagukban kissé eltértek egymástól, így azután a hozzáértő könnyedén felismerte mondjuk egy vásárbán vagy búcsúban, hogy melyik menyecske, melyik településről érkezett. („Száz magyar falu könyvesháza” sorozat, Ozora – Selyempille, kontydoboz)

Felhasznált irodalom

- Czene Zsolt, Ricz Judit (2010): Területfejlesztési füzetek 2. Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Budapest. 25–26. o.
- Jász Krisztina–Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt (2003): A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. In: Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. MTA Etnikainemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 139–145. o.
- Németh Nándor, Csité András, Kabai Gergely (2011): A helyi kezdeményezésű gazdaságfejlesztési programok vizsgálata. Esettanulmányok. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 18. o.

A TEMATIKUS UTAK ISMERTSÉGE ÉS MEGÍTÉLÉSE SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN

THEMATIC ROUTES IN SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG COUNTY ACCORDING TO THE VISITORS' OPINION

KOVÁCS ILDIKÓ PhD-hallgató

Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

Abstract

Nowadays the role and importance of culture in tourism is increasing. One of the main manifestations of this process is the spreading of thematic routes. Since the routes are new "products" it is important to monitor their development. The paper analyses three thematic routes in Szabolcs-Szatmár-Bereg County, Hungary using the results of an online survey and the content analysis of tourism web pages. According to the results the potential visitors do not have the sufficient information about the routes. The accessibility and available services were evaluated slightly better than average by those tourists who visited at least one of the routes. At the same time they were content with the attitude of service providers. Based on their experiences they would offer the routes to their friends – which can be a useful promotion tool. The surveyed visitors think that establishing these thematic routes was a good and important initiative. This shows the potential and importance of the routes but their further development and promotion is a must.

Bevezetés

Napjaink idegenforgalmában egyre nagyobb szerepet kap a kulturális turizmus. A kultúra szerepének felértékelődése a turizmus területén több tényező egyidejű megjelenésének köszönhető.¹ Kiemelhető ezek közül egyrészt az általános műveltségi szint emelkedése, mely révén szélesedik az emberek, mint potenciális utazók látóköre, érdeklődése a kultúra elemei iránt.² Ezen kívül fontos megemlíteni azt a ténytet, illetve tendenciát is, miszerint a turizmusban eddig kiemelkedő szerepet játszó tényezők, úgy mint a „4S” (azaz a sun, sea, sand, sex – napsütés, tenger, homok és szex) folyamatosan veszít vonzerejéből a kulturális turizmus javára.³

A kulturális turizmus fejlesztésének egyik egyre jobban terjedő eszköze a tematikus utak létrehozása, amelyek térben szervezik a turisztikai láttnivalókat, és irányítják, informálják a látogatókat. E növekvő szerep miatt lényeges, hogy folyamatosan informálódjunk a tematikus utak működéséről, ismertségükről, illetve arról, hogy a (potenciális) látogatók mennyire elégedettek velük. E tanulmány célja, hogy bemutassa, hogy hazánk egyik legelmaradottabb megyéjében, Szabolcs-Szatmár-Beregben milyen tematikus utak működnek, és hogy ezek mennyire ismertek, és milyenek a látogatói visszajelzések velük kapcsolatban. Az elemzés internetes kérdőívész, félig strukturált interjúk, valamint turisztikai honlapok tartalomelemzése alapján készítettem.

1. Kultúra és turizmus

A kulturális turizmus alapja maga a kultúra, amelyet különböző szerzők igen sokféleképpen értelmeznek. A többféle meghatározás ellenére azt leszögezhetjük, hogy a kultúra nem statikus fogalom, hanem folyamatos változáson megy keresztül. Alapvetően a társadalom hozza létre, mely fogalom így átszővi, meghatározza mindennapjainkat, befolyásolja cselekedeteinket.⁴ A különböző kultúrák meglehetősen nagy vonzerőt képesek jelenteni. Jól példázza ezt az európai kultúra is, melynek népszerűségét a turistaérkezések világviszonylatban is előkelő száma mutatja.⁵

Mint a kultúra fogalmának, úgy a kultúra és a turizmus kapcsolatának is többféle megközelítése létezik. Egyes szerzők szerint a turizmus komoly szerepet játszhat a kultúra szélesebb körben történő terjesztéséhez,⁶ míg mások szerint a szabadidő az, ami leginkább összeköti a két fogalmat.⁷ Mások a kulturális turizmust a Maslow-féle szükségletpiramissal hozták kapcsolatba. Eszerint a piramis tudás és esztétika iránti emberi szükségleteit, más szerzőnél az önmegvalósítás igényét képes leginkább kielégíteni a turizmus ezen ága.⁸

Amennyiben a kulturális turizmust rendszerként értelmezzük, úgy fontos megvizsgálni annak elemeit. A kulturális turizmus a kulturális örökségekre épül, melyeket a turizmussal egyeztetve a legegyszerűbben úgy határozhatunk meg, mint azon emberi alkotások és tevékenységek összessége, melyek bevonhatók az idegenforgalomba. Konkrét elemeit pedig egy nép tárgyi, valamint szellemi örökségei adják.⁹ A tárgyi emlékek közé tartoznak például az építet

örökségek (lakóépületek), műalkotások (szobrok, festmények, viseletek), míg szellemi örökségként tartjuk számon egy nép vagy nemzet szokásait, hagyományait, életstílusát. Ezen elemek nem statikusak, hanem akár országonként is különböznek/különbözhetnek, ami meglehetősen kedvező a turizmus szempontjából.¹⁰

A kulturális örökségek meglétén túl a hosszú távú turizmus fenntartásához elengedhetetlen ezen örökségek védelme.¹¹ Az idegenforgalomban részt vevő kulturális elemek védelme nem csak turisztikai érdek, hanem mind gazdasági, mind kulturális tekintetben nagyon fontos. A fent említett elemek a turizmusban nyilvánvalóan kínálati elemként jelennek meg, a gazdaságban pedig a látogatottságból származó bevételekként. Kulturális tekintetben pedig nagymértékben hozzájárulnak az identitás megőrzéséhez, ami szorosan kapcsolódik egy nemzethez vagy a kisebb közösségek életéhez.¹²

Mint a turizmusban általában, úgy a kulturális turizmus esetében is fontos kiemelni a komplexitás fogalmát.¹³ A látnivalók meglétén túl több feltételnek is meg kell felelni a versenyképesség szinten tartása, esetleges növelése érdekében. Ez alapvetően minden turisztikai terméknel szükséges, azonban a tematikus utak esetében kiemelten fontos.

2. A tematikus utak fogalma és jellemzői

A tematikus turisztikai útvonalak viszonylag új elemét képezik a kulturális turizmusnak.

Olyan útvonalakról van ugyanis szó, melyek egy meghatározott természeti vagy kulturális témára fűzik fel a látnivalókat, amik különböző módokon közelíthetők meg.¹⁴ A tematikus utak – bár a meghatározásban a természeti kifejezés is szerepel – többnyire kulturális vonatkozásúak. Ezen belül a kulturális örökségek sokszínűségének megfelelően többféle csoport alakítható ki, így például az ipari örökségekhez (Ruhr-vidék), vallási emlékekhez (főként zarándokutak formájában), vagy akár egy ismert művész életútjához kötődő (Goethe-út) utak.

A tematikus utak kialakításának többféle célja lehet. Létrehozhatnak például ilyen utakat azért, hogy felhívják a figyelmet a térségre, annak értékeire. Ez esetben a hagyományosnak mondható látnivalókon kívül a kevésbé ismert látványosságok is szerephez jutnak. Cél lehet továbbá az adott területet áttekinthetőbbé tenni konkrét útvonalajánlatokkal. Ez főként azoknak jelenthet előnyt, akik idegenként, vendégként érkeznek az adott területre.

Más esetben akár a résztvevők közötti kapcsolat elmélyítését is szolgálhatják a tematikus utak, hiszen együttműködés nélkül nem életképes maga a termék, valamint az összefogás egységesebb érdekérvényesítéssel eredményez. Ezen felül az együttműködés a turizmusmarketing szempontjából is fontos, hiszen így könnyebben létrehozható egy egységes turisztikai imázs, mellyel a látogatók könnyebben tudnak azonosulni.¹⁵

A tematikus utak egyik nagy előnye lehet – persze ez tematikától is függ –, a költséghatékonyság. Mivel az útvonalak legtöbb esetben nem jelentenek fizikális utat (nem kötődnek szorosan a kiépített útvonalhoz, hanem inkább elvont értelemben jelennek meg), így nem szükséges vonalas úthálózatot kiépíteni (ami egyébként is már adott), hanem főként a látnivalókat kell karban tartani, valamint a látogatók vonzásához elengedhetetlen marketingtevékenységek elvégzését.

2.1. A tematikus utak külföldön

Külföldön, főként Európában meglehetősen nagy hagyományai vannak a tematikus utaknak. Az egyik legszínesebb kínálattal Németország rendelkezik, ahol szigorú kritériumrendszer alapján hoznak létre egy-egy útvonalat.¹⁶ A kritériumok többek között a következőket tartalmazzák, melyek hazánk útvonalaira is jellemzőek, illetve jövőbeli elvárásaként jelentkezhetnek:¹⁷

- szimbólumok és szlogenek használata,
- központi információs pont kialakítása,
- az útvonalon található látnivalók, szolgáltatások jegyzéke,
- feladatkörök pontos, személyre szabott meghatározása,
- többnyelvű információs anyag megléte stb.

A szigorú elvárásoknak megfelelően ezek az utak igen népszerűek a belföldi, valamint a külföldi turisták körében is. A legtradicionálisabb németországi tematikus útvonal a Romantische Strasse,¹⁸ valamint az Alpen Strasse,¹⁹ melyek több évtizedes múlttal rendelkeznek. A tematikai sokféleséget támasztja alá, hogy találkozhatunk még borutakkal (melyek hazánk kínálatában is megjelennek), várakhoz kötődő utakkal, valamint a Limesstrasse révén az ókori római limes fennmaradt németországi emlékeit bemutató útvonalakkal.

2.2. A tematikus utak Magyarországon

Hazánk turisztikai kínálatát tekintve megállapítható, hogy egyre több tematikus út jön létre. Ezek közül a legtöbb határon belül húzódik. Ilyen például a Palóc út; a Bükkaljai Kő-út vagy akár a történelmi útvonalak Veszprém megyében.^{20,21} Azonban a fiatalabb utak egyre nagyobb hányada már határon átnyúló együttműkö-

dés révén valósul meg. Ez a tendencia természetesen elsősorban a határ menti területeket, megyéket érinti. Ezen területek többnyire elmaradottabbak gazdasági tekintetben az országos átlaghoz viszonyítva, így a turizmus ezen eleme, illetve maga a turizmus is potenciális fejlesztési lehetőségként jelenik meg.

A határ által elválasztott területek előtt alapvetően több út is áll: egymás versenytársai lehetnek; együttműködhetnek egymással; kitérhetnek egymás elől, például ha felosztják egymás között a piacot; vagy egyikőjük a meglévő kínálat színesítésével versenyelőnyt szerezhet.²² Tekintve, hogy tematikus újtink között egyre több a nemzetközi együttműködésen alapuló út, így kijelenthetjük, hogy a résztvevők az együttműködést választották, még ha sok esetben ez a kooperáció csak az utak kialakításáig terjed is.

A hazánkban kialakított utak közül a legismertebbek a borutak, melyek a legismertebb magyar borvidékekre épülnek, így például a Tokaj-Hegyaljai Borút, valamint a Villány-Siklósi Borút emelhető ki; illetve a kastélyturizmus is viszonylag jelentős, és egyre kiforrottabb.

Ezek alapján látható, hogy – bár viszonylag új termékként jelennek meg a hazai turizmusban – fontos figyelemmel kísérni, kutatni tematikus útjainkat a hosszú távú működőképesség és kereslet fenntartásához.

3. A vizsgálat mintaterülete

A kutatás mintaterületét Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adta. A terület kiválasztásában szerepet játszott egyrészt az a tény, hogy az érintett megye egyike hazánk gazdaságilag legelmaradottabb megyéinek (A megyében alacsonynak mondható a gazdasági aktivitás, valamint kevés a munkahely, aminek következtében nagy a munkanélküliségi ráta (utóbbi értéke 18,4% volt 2010-ben, ami a megyék rangsorában az utolsó helyet jelenti Nógrád megyével egyetemben)).²³

A területválasztást indokolja továbbá, hogy mind saját, mind más szakemberek által végzett kutatás is alátámasztja, hogy a megye igen gazdag természeti és kulturális vonzerőkben, melyek jó alapot szolgáltatnak a turizmus mélyebb kiépítésére.²⁴ A kutatás további aktualitását adja, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye három országgal is határos, ami a nemzetközi turisztikai kapcsolatok kiépítésének, valamint a határon átnyúló tematikus utak kialakításának is kedvező.

3.1. A vizsgált tematikus utak

A kutatásba bevont három tematikus út a megye gazdag kulturális örökségeit kívánja bemutatni háromféle tematika köré építve. Elsőként a Szilvaút (Szatmár-Szatmár Szilvaút) jött létre magyar és román együttműködés révén. Az úthoz 17 magyarországi és 10 romániai település tartozik jelenleg, de további bővítéseket terveznek. A Szilvaút a térség egyik hagyományos gasztronómiai értékére, az ún. „nemtudom” szilvára épül elsődlegesen. Az út során a különböző települések bemutatják évszázados hagyományaik alapján, mi minden készíthető szilvából, kezdve a szilvalekvártól, az aszalt szilván át egészen a szatmári szilvapálinkáig. A Szilvaút esetében különösen megfigyelhető a korábban említett komplexitás, amit Hanusz Á.²⁵ is megfogalmaz: „(...) keretet ad egy-egy kistérség komplex turisztikai bemutatásának és felfűzi azokat a turisztikai termékeket, amelyek a szatmár-beregi térségben önállóan nem jelentenek kiemelt turisztikai vonzerőt”.

A Szilvaút esetében találkozunk a turizmus, a kultúra, a néphagyományok, valamint a mezőgazdaság, így alkotva meg egy átfogó turisztikai terméket, melynek létrehozása a Szilvaút Egyesület volt hivatott.²⁶

A következő útvonal a Középkori templomok útja. A Templomút szintén magyar és román kooperációban alakult meg, magát a turisztikai terméket a középkori eredetű templomok adják, melyek értelmezhetők örökségturisztikai, valamint vallástörténeti látnivalóként egyaránt (utóbbihoz köthető, hogy a reformáció ebben a térségben hamarabb megvetette a lábát, mint a kálvinista Debrecen környékén). A konkrét turizmusfejlesztési program fő szakasza 2009–2011-ig tartott, a jelen szakasz pedig az út kibővítését célozta meg, mégpedig Ukrajna irányába. Ez várhatóan még ebben az évben véget ér, amikor is előreláthatólag 30 új „taggal” bővül a Templomút. Az Út stratégiáját tanulmányozva egy tudatosan felépített tematikus út képe rajzolódott ki, kezdve a megye turisztikai helyzetének felmérésétől, a problémák azonosításán, a látnivalók számbavételén, a partnerek bevonásán, érdekeltté tételén túlmenően egészen a külső kommunikációig.

A másik két úttól eltérően a Kastélyút magyar és szlovák partnerségen alapul. Az épületek egy részét már felújították (vajai Vay-kastély), de néhány helyen még folyamatban vannak a munkálatok (pl. a tiszadobi Andrassy-kastély esetében is, mely várhatóan idén készül el).

A tematikus úton található kastélyok hasznosítása eltérő: néhol múzeumként (a vásárosnaményi Tomcsányi-kastély a Beregi Múzeumnak ad otthont); hotelként (a csengeri Szuhányi-kúria); kastélyszállóként (a nyírbogáti Bogáthy-kúria); konferencia-helyszíneként (a Csuhá-Kállay kúria Nagyhalászbán) funkcionálnak; néhol pedig szabadtéri rendezvényeknek adnak otthont (a Kisvárdai vár).²⁷

4. A vizsgálat módszertana

A kutatás során primer és szekunder adatgyűjtési módszereket alkalmaztam. Egy vizsgálat során fontos megismerni a témához kapcsolódó szakirodalmakat, azt, hogy más kutatók, szakemberek hogyan látják az adott témát, milyen eredményeket értek el, illetve milyen adatok állnak rendelkezésre. Mivel ezek az adatok másoktól származnak, más szakemberek állításai, vizsgálati eredményei, így ezek csak másodlagos információforrások.

A primer, vagy elsődleges adatszerzés során sokkal irányíthatóbb a kutatás, és fontos előnye lehet még, hogy friss adatokra, információkra lehet szert tenni.

Jelen kutatásban elsődleges módszerként internetes kérdőívezést végeztem. A vizsgálat során elsőként ismerőseimhez juttattam el a kérdőíveket, akiket megkértem arra, hogy küldjék tovább saját ismerőseiknek is. Ennek eredményeképpen 150 értékelhető kérdőívet kaptam vissza. Az internetes kutatást megnehezítette, hogy mivel főként az ismerőseimhez tudtam elküldeni a kérdőívet, így a válaszadók korosztályi megoszlása ennek megfelelően némiképp torzult. A kérdőívezés második felében próbáltam ezt korrigálni, miszerint inkább a középkorosztály számára juttattam el a kérdőívet, de tekintve, hogy ezzel a módszerrel őket nehezebb elérni, ez a célkitűzés csak korlátozottan sikerült.

A primer adatgyűjtés másik pillérét a strukturált interjúk elkészítése adta. Az interjúkat az utak kialakításában részt vevő szakemberekkel készítettem el. Alapvető célkitűzés volt az interjúk esetében, hogy az utak nemzeti közeli jellegének megfelelően magyar, illetve román és szlovák felekkel is beszéljek, azonban a külföldi partnerek nem reagáltak többszöri internetes és telefonos megkeresésre sem. Az interjúkat végül két alannal tudtam elkészíteni: egyrészt a Szilvaútban érintett szakemberrel, valamint a Kastély- és Templomut is kézbent tartó szervezet illetékeseivel. Így végül is mindhárom úttal kapcsolatban tudtam szakemberekkel beszélni.

A szekunder adatok tekintetében elődegesen a témához kapcsolódó szakirodalmakat, valamint interneten található adatokat dolgoztam fel. Az interneten történő információszerezés során főként az utak honlapja nyújtott érdemleges információt, mely honlapokat később tartalomilag elemeztem is saját mutatók alapján. Ezt azért tartottam fontosnak, mert, ahogy a későbbiekben is látható lesz, az utak esetében az internet a legfontosabb információforrás, ami egyébként általános trendnek is tekinthető napjainkban.

5. A tematikus utak ismertsége és látogatók általi megítélése

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye általam vizsgált három tematikus útjának ismertségét és megítélését igen nehéz mérni. Egyrészt a módszertanban is ismertetett problémák miatt, másrészt ezek az utak még meglehetősen fiatalok. A legrégebben létrehozott, üzemeltetett út a „Szatmár-Szatmár Szilvaút”, melynek esetében már a 2000-es évek közepén kialakult egyfajta kapcsolat a magyar és román felek részéről. Ezt követte a Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együttműködési program 2007–2013. meghirdetése, melynek keretében a Szilvaút létrejött.

Ugyanennek a programnak a részeként került kialakításra a „Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyékben” elnevezésű út is, ami 2009 és 2011 között valósult meg, bővítése pedig már a kialakítás folyamán felmerült. Létrehozása óta már a negyedik fejlesztési ütemben tart a tematikus út, ami mindenképp figyelemre méltó.

A „Kastélyturizmus a magyar–szlovák határ mentén” nevet viselő tematikus út pedig a Magyarország–Szlovákia Határon Átnyúló Fejlesztési program által jöhetett létre 2009–2010-ben, egy útra felfűzve Szabolcs és Kassa megye kastélyait, kúriáit.

A kérdőíves kutatást, amint azt a cím is mutatja, két fő téma köré építtem: az utak ismertsége, valamint a látogatók általi megítélése. A vizsgált tematikus utak ismertségét tekintve a válaszok alapján elmondható, hogy viszonylag kevesen ismerik ezeket az utakat: a válaszadók több mint fele egyik útról sem hallott eddig. További tendencia továbbá, hogy szintén kevesen ismerik mindhárom utat, jellemzőbb, hogy csak az egyiket említették. A válaszok alapján a Kastélyutat ismerik legtöbben, ezt követi a Szilvaút, majd a Templomút.

Az a tény, hogy a megye tematikus útjai kevésbé ismertek nem örvendetes, bizakodásra adhat okot azonban az, hogy akik nem hallottak akár egy, vagy több útról, azok többnyire a későbbiekben kívánnak majd tájékozódni róluk. Ez mindenképp kifejezi, hogy látnak az utakban, azok témájában fantáziát, érdeklődnek irántuk.

Az ismertség növeléséhez – azon túl, hogy még el kell telni némi időnek addig, amíg jobban beépülnek ezek a tematikus utak a köztudatba – tudatos kommunikációra van szükség. Mint minden más, értékesíteni kívánt termék, úgy a turisztikai termékek esetében is a létrehozást a marketing ezen elemének kell követnie. Ehhez kapcsolódóan megvizsgáltam, hogy a megkérdezettek hogyan találkoztak a tematikus utakkal. A válaszok alapján az internet dominanciája figyelhető meg, azonban a rokonok, ismerősök szerepe sem elhanyagolható. Az internet jelen kutatásban bizonyított szerepe jól illeszkedik az általános trendekhez, azonban a turizmus szempontjából látható, hogy még mindig nagy szerep hárul a közvetlen, ismerősök által történő utak, látványlók ajánlásának. Ez talán azzal magyarázható, hogy egy látóval a valóságban megfoghatatlan – egy átlagos bolti termékhez viszonyítva –, csak adott helyen, adott időben értékesíthető.²⁸

Látván az internet jelentőségét, megvizsgáltam az utak honlapját, amelyeket tartalmilag is elemeztem (az elemzés szempontjai: a honlapok elérhetősége, a találatok száma, találatok minősége, a honlapok információ-gazdagsága, a térképi ábrázolás, képgaléria megléte, a honlap esztétikussága, hány nyelvű a honlap, kapcsolat-tartási lehetőségek, valamint információk a külföldi partnerekről). A főbb tapasztalatokat kiemelve elmondha-tó, hogy a mutatók alapján a legjobbnak értékelt út a Templomút volt, majd a Szilvaút, végül pedig a Kastélyút következett. Fontos hiányosság, hogy a határon túli partnerekről magán a látványosságon túl nincs a honlapo-kon információ, ami megkérdőjelezi a tényleges partnerséget. Fontos megemlíteni továbbá azt is, hogy a hon-lapok közül a Kastélyút honlapja tekinthető meg a legtöbb nyelven, amely a magyart nem számítva még négy nyelven elérhető. Ez mindenképp pozitívum, mely nagyban hozzájárul a külföldi turisták vonzásához. Ezt a képet azonban árnyalja az a tény, hogy épp a Kastélyút honlapja a legnehezebben elérhető, illetve a leghiányo-sabb néhány mutató tekintetében (pl. kapcsolattartási lehetőségek, képgaléria).

A kutatás során arra is fény derült, hogy a legtöbb látogató az utak kapcsán csupán egy-egy településre láto-gatott el, az utak teljes bejárása nem volt jellemző. Továbbá az is kijelenthető a vizsgálat alapján, hogy első-sorban a már eddig is ismert településeket keresték fel a látogatók (1. táblázat). Ezen tények abból a szem-pontból is negatívak, hogy a tematikus utak egyik fő célkitűzése a kisebb, eddig kevésbé ismert/látogatott attrakciók bevonása a turizmusba, ami eddig láthatóan nem valósult meg az utak esetében.

1. táblázat. A tematikus utakhoz tartozó legtöbbet látogatott települések
Table 1. The most visited settlements of the analysed thematic routes

Szilvaút	Templomút	Kastélyút
1. Panyola 2. Tarpa 3. Vásárosnamény, Szatmárcseke	1. Túristvándi 2. Csenger, Csengersima 3. Kölcse, Gacsály, Csaroda, Gyúgye, Nagyszekeres, Máriapócs, Nagyar, Nagygéc, Túrlicse	1. Tiszadob 2. Tuzsér, Nyírbátor 3. Betlér (SK), Kassa (SK), Tiszadada, Vásárosnamény, Vaja

Forrás: a kérdőíves vizsgálat alapján saját szerkesztés

Az utak látogatók általi megítélését vizsgálva elmondható, hogy összességében közepesnél valamivel jobb-nak ítélték meg az utakat. A véleményezést hat, általam meghatározott mutató – megközelíthetőség; az úthoz kapcsolódó, valamint az egyéb szolgáltatások mennyisége és minősége; és a lakosság hozzáállása – segítette. Átlagosan a Szilvaúttal voltak a legelégedettebbek a látogatók, de még ez az átlag sem éri el a 4-est. A muta-tók közül a legjobb értékeléseket a lakosság hozzáállása kapta, különösen igaz ez a Templomút esetében. A vendégszeretet Hanusz Á.²⁹ szerint is nagyon lényeges, és a megye egyik sajátossága. A fogadólakosság turis-tákhoz/turizmusához való hozzáállása különösen fontos, hiszen itt a legtöbb esetben személyes kapcsolat alakul ki a két fél között, és bármelyik fél negatív közeledése a későbbiekben komoly gondokat okozhatnak.³⁰

Az átlagokon kívül megvizsgáltam az értékek szórását is, ami azt hivatott tükrözni, hogy a látogatók véleménye mennyire egybehangzó az egyes mutatók tekintetében. Ezt elemezve elmondható, hogy viszonylag nagy az értékek közötti szórás (0-tól 1,16-ig terjednek, ahol: 0 – teljesen egybehangzóak a válaszok; 1,16 – a válaszok nagy eltérést mutatnak a mintában), tehát a vendégek véleménye nem egyöntetű. A kutatásban ez azt jelenti, hogy a különböző mutatók eléggé megosztják a megkérdezetteket, ami a látóivalók szempontjából kedvezőtlen.

A kutatás során arra is választ kaptam, hogy a legtöbb megkérdezett csupán a hazatérés után szerzett tuda-mást a tematikus út létezéséről, tehát úgy „járt” az útvonalon/adott településen, hogy nem volt tisztában annak tágabb turisztikai környezetével. A működtetőnek nyilván az lesz a későbbiekben a feladata, hogy ezt a jelen-séget megfordítsa, és a turista a tematikus út ismeretében keresse fel az adott települést, jobb esetben települé-seket.

Összegzés

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található három, általam vizsgált tematikus út viszonylag fiatalnak mondható. Talán ez az egyik oka annak, hogy kevésbé ismertek, nem épültek még be a köztudatba. Ebből pedig logikusan következik – ami a vizsgálatból is kiderült –, hogy az utakat meglátogatók köre még ennél is kisebb. Kedvezőnek mondható azonban, hogy akik jártak már a tematikus utakon, vagy az utakhoz kapcsolódó településeken, azok szívesen ajánlanák az utat/települést ismerőseiknek. Itt fontos azonban azt is megemlíteni, hogy a látogatók közül a többség csak a hazatérése után értesült a tematikus út meglétéről, ami mindenképp komoly – nem a turista hibájából fakadó – informálatlanságra utal.

Az internet napjainkban betöltött szerepét támasztja alá, hogy a legtöbb megkérdezett az internet révén is-meri az utakat. Ennek tudatában a honlapokat megvizsgálva látható, hogy vannak még hiányosságok, főként a nemzetközi vendégkör elérésével kapcsolatban, hiszen a honlapok (kivételt képez ez alól a Kastélyút honlapja) viszonylag kevés nyelven elérhetők. Az interneten kívül a rokonok, ismerősök szerepe is meghatározó volt a válaszadásoknál, így ezek az információk a jövőbeli marketingirányokat is meghatározhatják.

Az utak elérhetőségével, illetve színvonalával a látogatók nem voltak maradéktalanul elégedettek, de az eredményekből legalább jól kitűnik, hogy min kell még javítani. Az utak megítélése megosztotta a látogatókat, hiszen a válaszok nem voltak egybehangzóak az utakat minősítő mutatók tekintetében. Ez lényeges pont lehet, mivel az ismerősök révén történő információszerezés fontos szerepet tölt be az utak esetében. Amennyiben a vélemények megoszlanak az utak kapcsán, úgy könnyen előfordulhat, hogy a látogatók a továbbiakban ennek megfelelően fogják ajánlani a tematikus utakat ismerőseiknek.

Az eredményekből jól látszik, hogy alapvetően jó kezdeményezésnek tartják a megkérdezettek az utakat, érdeklődnek irántuk. Úgy vélem, hogy jelen kutatás is segíthetett valamelyest az utak megismertetésében, hiszen akik még nem hallottak az utakról, de most találkoztak velük a kérdőív kapcsán, akár potenciális látogatókká válhatnak.

Amennyiben sikerül javítani a kutatás során felmerült problémákon, hiányosságokon, úgy valóban hozzájárulhatnak ezek az utak a turizmus révén a megye gazdasági helyzetének javulásához. Ehhez az előbbieken túl tudatos tervezésre, és folyamatos monitoringra van szükség.

Jegyzetek

1. Michalkó G.–Rátz T. (2005): A kulturális turizmus élmény-gazdaságtani szempontjai. In: Enyedi Gy.–Keresztély K. (szerk.): A magyar városok kulturális gazdasága. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. pp. 123–132.; Michalkó G. (2007): A turizmuselmélet alapjai. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. p. 224.
2. Michalkó G. (2007): i. m.
3. Csapó J.–Matesz K. (2007): A kulturális turizmus jelentősége és szerepe napjaink idegenforgalmában. In: Földrajzi Értesítő, LVI. évfolyam 3–4. füzet, pp. 291–301.
4. Nagy E.–Boros L. (2010): A kulturális fordulat és hatása a gazdaságföldrajzban. In: Mészáros R. et al: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 57–80.
5. Rátz T. (2004): European tourism. János Kodolányi University College Department of Tourism, Székesfehérvár. p. 140.; Boros L.–Pál V. (2010) A kulturális gazdaság globalizálódásának néhány földrajzi aspektusa. In Mészáros R. et al. A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 249–278.
6. Hajdu E. (1999): A turizmus főbb termékei és szolgáltatásai. Külkereskedelmi Főiskola, Budapest. pp. 86–87.; Lengyel M. (2001): A turizmus általános elmélete. Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája : KIT Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Budapest. pp. 75–76.
7. Lengyel M. (2001): i. m.
8. Michalkó G. (2007): i. m.; Mundruczó Gy.-né (1996): Turizmus: elmélet és gyakorlat. Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest. pp. 31–33.
9. Horváth A. (1999): Turizmus a kultúrában: kultúra a turizmusban. Magyar Művelődési Intézet, Budapest. p. 149.; Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998): Destination culture : Tourism, museums, and heritage. Univ. of California, Berkeley; Los Angeles; London. pp. 15–23.; Dávid L.–Jancsik A.–Rátz T. (2007): Turisztikai erőforrások: A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt. Budapest. pp. 76–79.
10. Ashworth, G. J.–Larkham, P. J. (1994): Building a new heritage – tourism, culture and identity in the new Europe, Routledge, London, New York. pp. 31.;
11. Michalkó G.–Rátz T. (2005): i. m.
12. Pap Á. (2010): Challenges and conflicts of heritage protection in post-communist countries: the case of the Jewish Quarter in Budapest. HERITAGE 2010: Heritage and Sustainable Development, Vol 1–2. pp. 207–217.
13. Bodnár L. (2000): A turizmus földrajzi alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, p. 321.
14. Puczkó L.–Rátz T. (2002b): Goethe, Humbert és Odüsszeusz nyomában avagy kulturális utak a turizmusban. In: Turizmus Bulletin, VI. évfolyam 3. szám.
15. Puczkó L.–Rátz T. (2002b): i. m.
16. Juray T. (2002): A regionális és interregionális turisztikai utak szerepe Európában. In: Szónokyné A. G. (szerk.): Határok és az Európai Unió, JATEPress, Szeged. pp. 134–140.
17. Demhardt, I. J. (2004): Ferkehrslinien. In: Christoph Becker – Hubert Job (Hg.): Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland – Unser Land in Karten, Texten und Bildern, Freizeit und Tourismus. pp. 64.
18. <http://www.goethe.de/ges/mol/del/tro/de2525157.htm>
19. <http://www.deutsche-alpenstrasse.de/>
20. http://www.utikonyv.hu/_utikonyv/documentum.php?id=2471
21. <http://www.nordtour.hu/info/temak/tematikus-utak/>
22. Boros L. (2002): A határmentiség hatása a turizmusra. In: Szónokyné A. G. (szerk.): Határok és az Európai Unió. JATEPress, Szeged. pp. 141–145.; Boros L.–Garamhegyi Á. (2009): Bevezetés a településmarketingbe. JATEPress, Szeged 2009.; Bujdosó Z. (2010): Turisztikai tervezés módszertana. Károly Róbert Főiskola Turizmus és Területfejlesztési Tanszék, Gyöngyös. pp. 7–41.
23. A KSH 2010-es adatai alapján.
24. Hanusz Á. (1998): Adalékok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye idegenforgalmi földrajzához. In: Mészáros R.–Tóth J. (szerk.): Földrajzi kaleidoszkóp: tanulmányok Krajkó Gyula professzor 70. születésnapjára, Pécs–Szeged. pp. 204–221.; Kovács I.–Martyin Z. (2012): A kulturális turizmus helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában, Nemzetközi földrajzi konferencia. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász. pp. 220–228.; Csordás L. (2002): A turizmus helyzete és a területi különbségek alakulása az Északkelet-Alföldön. In: Szónokyné A. G. (szerk.): Határok és az Európai Unió, JATEPress, Szeged. p. 25–36.

25. Hanusz Á. (2009): A falusi turizmus és a népi gasztronómia kapcsolata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Gál András-Hanusz Árpád (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára, Nyíregyháza–Szerencs. pp. 147–161.
26. Hanusz Á. (2002): Falusi turizmus és a gasztronómiai hagyományápolás lehetőségei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Frisnyák S. (szerk.): A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza : a nyíregyházán 2001. október 29-30-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék, Nyíregyháza. pp. 267.; Hanusz Á. (2009): i. m.
27. http://www.castletour-husk.eu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=35&Itemid=67&lang=hu
28. Mundruczó Gy.-né (1996): i. m.
29. Hanusz Á. (2006): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye turizmusa. Nyíregyháza. p. 143.
30. Puczkó L.–Rátz T. (2002a): A turizmus hatásai. Aula Kiadó, Budapest. p. 494.

Felhasznált irodalom

- Ashworth, G. J.–Larkham, P. J. (1994): Building a new heritage – tourism, culture and identity in the new Europe, Routledge, London, New York. pp. 31.
- Bodnár L. (2000): A turizmus földrajzi alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, p. 321.
- Boros L. (2002): A határmentiség hatása a turizmusra. In: Szónokyné A. G. (szerk.): Határok és az Európai Unió. JATEPress, Szeged. pp. 141–145.
- Boros L.–Garamhegyi Á. (2009): Bevezetés a településmarketingbe. JATEPress, Szeged 2009.
- Boros L.–Pál V. (2010) A kulturális gazdaság globalizálódásának néhány földrajzi aspektusa. In: Mészáros R. et al. A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 249–278.
- Bujdosó Z. (2010): Turisztikai tervezés módszertana. Károly Róbert Főiskola Turizmus és Területfejlesztési Tanszék, Gyöngyös. pp. 7–41.
- Csapó J.–Matesz K. (2007): A kulturális turizmus jelentősége és szerepe napjaink idegenforgalmában. In: Földrajzi Értesítő, LVI. évfolyam 3–4. füzet, pp. 291–301.
- Csordás L. (2002): A turizmus helyzete és a területi különbségek alakulása az Északkelet-Alföldön, In: Szónokyné A. G. (szerk.): Határok és az Európai Unió, JATEPress, Szeged. p. 25–36.
- Dávid L.–Jancsik A.–Rátz T. (2007): Turisztikai erőforrások: A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt. Budapest. pp. 76–79.
- Demhardt, I. J. (2004): Ferkehrslinien. In: Christoph Becker – Hubert Job (Hg.): Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland – Unser Land in Karten, Texten und Bildern, Freizeit und Tourismus. pp. 64.
- Hajdu E. (1999): A turizmus főbb termékei és szolgáltatásai. Külkereskedelmi Főiskola, Budapest. pp. 86–87.
- Hanusz Á. (1998): Adalékok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye idegenforgalmi földrajzához. In: Mészáros R.–Tóth J. (szerk.): Földrajzi kaleidoszkóp: tanulmányok Krajcok Gyula professzor 70. születésnapjára, Pécs–Szeged. pp. 204–221.
- Hanusz Á. (2002): Falusi turizmus és a gasztronómiai hagyományápolás lehetőségei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Frisnyák S. (szerk.): A Nyírség és a Felső-Tisza-vidék történeti földrajza : a nyíregyházán 2001. október 29-30-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék, Nyíregyháza. pp. 267.
- Hanusz Á. (2006): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye turizmusa. Nyíregyháza. p. 143.
- Hanusz Á. (2009): A falusi turizmus és a népi gasztronómia kapcsolata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Gál András-Hanusz Árpád (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára, Nyíregyháza–Szerencs. pp. 147–161.
- Horváth A. (1999): Turizmus a kultúrában: kultúra a turizmusban. Magyar Művelődési Intézet, Budapest. p. 149.
- Juray T. (2002): A regionális és interregionális turisztikai utak szerepe Európában. In: Szónokyné A. G. (szerk.): Határok és az Európai Unió, JATEPress, Szeged. pp. 134–140.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998): Destination culture : Tourism, museums, and heritage. Univ. of California, Berkeley; Los Angeles; London. pp. 15–23.
- Kovács I.–Martyin Z. (2012): A kulturális turizmus helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: Társadalomföldrajzi kihívások a XXI. század Kelet-Közép-Európájában, Nemzetközi földrajzi konferencia. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász. pp. 220–228.
- Lengyel M. (2001): A turizmus általános elmélete. Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája : KIT Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Budapest. pp. 75–76.
- Michalkó G.–Rátz T. (2005): A kulturális turizmus élmény-gazdaságtani szempontjai. In: Enyedi Gy.–Keresztély K. (szerk.): A magyar városok kulturális gazdasága. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. pp. 123–132.
- Michalkó G. (2007): A turizmuselmélet alapjai. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. p. 224.
- Mundruczó Gy.-né (1996): Turizmus: elmélet és gyakorlat. Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest. pp. 31–33.
- Nagy E.–Boros L. (2010): A kulturális fordulat és hatása a gazdaságföldrajzban. In: Mészáros R. et al: A globális gazdaság földrajzi dimenziói. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 57–80.
- Pap Á. (2010): Challenges and conflicts of heritage protection in post-communist countries: the case of the Jewish Quarter in Budapest. HERITAGE 2010: Heritage and Sustainable Development, Vol 1–2. pp. 207–217.
- Puczkó L.–Rátz T. (2002a): A turizmus hatásai. Aula Kiadó, Budapest. p. 494.
- Puczkó L.–Rátz T. (2002b): Goethe, Humbert és Odüsszeusz nyomában avagy kulturális utak a turizmusban. In: Turizmus Bulletin, VI. évfolyam 3. szám.
- Rátz T. (2004): European tourism. János Kodolányi University College Department of Tourism, Székesfehérvár. p. 140.

CSR GYAKORLATOK A TAMÁSI KISTÉRSÉGBEN

CSR PRACTICES IN TAMAS MICRO-REGION

NEMES HAJNAL tanulmányi előadó

SÁRINÉ DR. CSAJKA EDINA egyetemi docens, tanszékvezető, mb. dékán

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar Felnőttképzési Tanszék

Abstract

In Our research we analyse CSR activities – Corporate Social Responsibility –, in small communities of Tamási micro-region's settlements. During the analyses we got information's about the existence of CSR activities in Least Developed micro-regions which is frequent in the Western European countries, and also for the question: If yes, in what form does it exist?. We could be informed about the effects of CSR activities by questionnaires and in-depth interviews.

This study has timeliness in the fact that expansion and publicity of companies social responsibilities can help society to improve outlook in a life, morals and relation between people and companies. The next generation can be grown by the attitude of helping to others with publicity of Corporate Social Responsibility. They will can take it for granted to find solutions for basic social problems or just contribute to reduce them.

1. Bevezetés

Kutatásunkban a CSR tevékenységek, vagyis a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának közösségekre gyakorolt hatását vizsgáljuk a Tamási kistérség településeinek kisközösségeiben. Vizsgálatunkat a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség leghátrányosabb helyzetű kistérségekkel foglalkozó programirodája által meghirdetett „A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és a felsőoktatás együttműködési programja” keretében megkötött Tamási és Simontornya Városkörnyéki Önkormányzatok Többcélú Kistérségi Társulás – Kaposvári Egyetem együttműködésében folytattuk.

A társadalmi felelősségvállalás már több ezer éve ismert, azonban figyelemmel kísérése és kutatása csak a 19. század közepén indult meg.

Egy CSR tevékenység kivitelezése során az adott társadalmi probléma felkarolása mellett közösségfejlesztés, közösségépítés is megjelenik, mind a vállalaton belül, mind az adott településen, településrészen vagy intézményben, ahol az megvalósul. Ezáltal az adott vállalati közösség – és a külső környezet is – fejlődik, összekovácsolódik és megerősödik, elősegítve ezzel a vállalaton belül a hatékony munkavégzést, mely a vállalat munkafolyamatára és profitszerzésére is pozitív hatással lehet.

Vizsgálatunk megkezdése előtt három hipotézist állítottunk fel, amelyek egyéni interjú és kérdőíves vizsgálatunk alapjául szolgáltak:

- ✓ A Tamási kistérségben is jelen van a CSR tevékenység, de elsősorban nagyvállalatok kezdeményezéseként és nem a helyi vállalkozók által.
- ✓ A lakosság döntő többsége nincs tisztában a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának jelentésével, céljával.
- ✓ A CSR tevékenységnek van közösségre gyakorolt hatása.

2. Fogalmi meghatározás

A CSR, Corporate Social Responsibility angol kifejezésekből megalkotott mozaikszó, amely magyarul a *Vállalatok társadalmi felelősségvállalását* (VTF) jelenti.

A CSR több irányzata alakult ki a 19. század közepétől napjainkig. A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának több értelmezése még ma is párhuzamosan él egymás mellett. Ez azzal magyarázható, hogy a CSR nagyon összetett fogalom, amelynek meghatározása területenként és országonként is eltérő, attól függően, hogy történeti, szabályozási, gazdasági vagy társadalmi oldalról közelítik meg. De érint etikai, értékrendbeli kérdéseket is.¹

Kérdőíves kutatásunk során az Európai Bizottság Zöld Könyve által elfogadott definíciót vettük alapul, mert ezt éreztük a legátláthatóbbnak, így a kérdőívet kitöltők lábjegyzetként ezt a fogalmi meghatározást olvashatták. Az Európai Unió Zöld Könyve szerint:

„A CSR egy olyan megközelítés, amely szerint a vállalatok önkéntes alapon környezeti és társadalmi szempontokat építenek be üzleti tevékenységükbe és az érdekelt felekkel való kapcsolatukba.”²

A Fenntartható Fejlődés Üzleti Világtanácsa (WBCSD) CSR értelmezése szerint:

„A CSR a vállalkozásnak az a tartós elkötelezettsége, hogy etikusán viselkedjék és hozzájáruljon a gazdasági fejlődéshez, miközben javítja a munkavállalók és családtagjaik, valamint a helyi közösség és az egész társadalom életminőségét.”³

A két kiválasztott definíció csupán töredéke a különböző szervezetek által megfogalmazott értelmezéseknek.

3. A CSR feltételrendszere és elterjedése hazánkban

A 2006-ban kiadott Közlemény szerint az Európai Unió CSR-politikája akkor tudna jól érvényesülni, ha a vállalatokkal szemben olyan elvárások lennének, hogy nem csak a megtermelt profit, hanem egyes társadalmi problémák megoldásában való segítségnyújtásuk alapján is értékelnék a vállalatok teljesítményét.⁴ Az Európai Unió CSR – politikai törekvései összhangban vannak a magyar célokkal, automatikusan, változtatás nélkül érvényesek hazánkban is. A piacgazdaságra való áttéréssel és a CSR területén nagy tapasztalattal rendelkező multinacionális vállalatok megjelenésével párhuzamosan ment végbe az integráció, így feltételezhetjük, hogy a nagyvállalatok tapasztalatai is hozzájárultak a CSR fogalom népszerűvé válásához, térhódításához. Hazánkban ezt a feltevést támasztja alá, hogy 2004-től egyre nagyobb médiafigyelmet kap a kérdés, egyre több rendezvényen jelenik meg, és egyre több vállalat tevékenységébe épül be társadalmi felelősségvállalás.⁵

A CSR feltételrendszerét a PESTEL-analízissel vizsgálják,⁶ tehát a politikai (Political), gazdasági (Economic), társadalmi (Sociocultural), technológiai (Technological), környezeti (Environmental) és jogi (Legal) környezet szemszögéből.

1. *Politikai sajátosságok:* A rendszerváltást megelőző szocialista rendszerben a vállalatvezetők korlátozott döntési jogkörrel rendelkeztek. Ennek köszönhetően a korábban állami tulajdonú vállalatok esetében a társadalmi és pénzügyi felelősségvállalás tradíciói hiányoznak. Ugyan ez a jelenség figyelhető meg az újonnan alapított cégek esetében is, mivel ezeknél – a megalapításukat követően – a piacra való bejutás és bennmaradás kerül előtérbe, a CSR rovására.⁷

A rendszerváltást követő időszakban a lakosság és az üzleti élet szereplői a CSR terjedésének lehetőségét az Európai Unióhoz való csatlakozásunkat követően az Unió CSR-politikájában látták, mivel az uniós szintű szabályozás iránt nagyobb volt a bizalom.⁸

2006-ban a kormány is felismerte a CSR jelentőségét, ezért a Gazdasági és Közlekedési Minisztériumon belül létrehozta az ún. CSR Igazgatóságot. A szerv fő feladata a roma vállalkozások gazdasági integrációjának támogatása, az adózási morál javítása, a vállalatok környezeti teljesítményének javításában való közreműködés, valamint a munkahelyi diszkrimináció csökkentése. Célul tűzték ki, hogy a multinacionális vállalatokkal összefogva segítik elő a CSR terjedését.⁹

2. *Gazdasági környezet:* Az 1980-as, '90-es évek politikai változásai magukkal hozták a nyugat-európai életszínvonal, fogyasztási szint iránti igényt. Az új alapítású vállalatok vagy kényszervállalatok voltak, vagy a tulajdonos-menedzsment rendelkezett hiányos tapasztalattal, azonban mindkét esetben elmondható, hogy a legalacsonyabb felelősségi szintnek, a pénzügyi és jogi felelősségnek sem tudtak eleget tenni.¹⁰

A gazdasági környezet másik komponense a vállalatok szempontjából a termékek iránti kereslet. Vagyis, hogy a vállalat jó környezeti teljesítménye, a társadalmi felelősségvállalása mennyire befolyásolja a versenyképességet, a CSR-ban élen járó vállalatok termékeiért, szolgáltatásaiért, a környezetbarát termékekért hajlandóak-e a fogyasztók magasabb árat fizetni.¹¹

3. *Társadalmi jellemzők:* A rendszerváltást követően addig nem tapasztalt társadalmi problémák kerültek felszínre, mint például a munkanélküliség. A globális környezeti problémák a nyugathoz képest kevésbé foglalkoztatták a lakosságot. Főként olyan problémákkal foglalkoztak, amelyek közvetlen környezetüket, vagy településüket érintették. Mára ez a rossz tendencia javult, a lakosság vállalatokkal szembeni elvárásai nőttek. A BCSDH (Business Council for Sustainable Development in Hungary – Magyarországi Üzleti Tanács a Fenntartható Fejlődésért) 2006-os vizsgálata során a megkérdezettek csupán 9%-a szokott minden vásárlásnál figyelni a tudatosságra, és a válaszadók 62%-a vásárlásakor soha sem veszi figyelembe a terméket gyártó, vagy szolgáltatást nyújtó cég felelős tevékenységének meglétét. A reprezentatív felmérésből az is kiderült, hogy a tudatos fogyasztók leginkább a magas jövedelemmel rendelkező, jól képzettek köréből kerültek ki.¹²

4. *Technológiai környezet:* A technológiai környezetet a vállalatok környezeti teljesítményére való hatása tekintetében vizsgálják. Az 1950-es évektől végbemenő iparosítás kezdetben nem vette figyelembe a környezetvédelmi szempontokat, amelynek alapja egy kommunista ideológia, a „természet legyőzése” volt. A piacgazdaságra való áttérést követően a környezetkárosító technológiák nagy részét lecserélték. A megszűnt termelési kapacitás részleges pótlása lehetővé tette a környezetvédelem szempontjából legkorszerűbb technológiák kialakítását, bevezetését.¹³

A technológiai környezet másik területe a környezeti infrastruktúra fejlettsége, amely a rendszerváltást követően ugyan javult, de bizonyos mértékben még mindig hátráltató tényező a szervezetek környezeti teljesítményét tekintve.¹⁴

5. Környezeti jellemzők: A környezet terhelése nagymértékben csökkent a nehézipar összeomlását követően, amit a növekvő fogyasztás, hulladéktermelés, a személygépkocsik számának emelkedése részben ellensúlyozott. A károsanyag-kibocsátás mennyisége csökkent, ennek pozitív hatásai mellett negatív is megjelent, hiszen ezzel a vállalatokkal szembeni elvárások is csökkentek. A környezeti infrastruktúra hiányosságai is akadályozták a cégek környezeti teljesítményének javítását, ezt azonban az EU-hoz való csatlakozásunk után a fejlesztéseknek köszönhetően mérsékelni tudtuk.¹⁵

6. Jogi környezet: A jogi szabályozás számos területen változott Magyarország 2004-es Európai Unió csatlakozását követően, mivel az uniós jogrendszerrel harmóniába kellett hozni a miénket, ami sok módosítással járt. Ennek a változtatásnak a következtében a CSR-gondolatok bizonyos elemei bekerültek egyes törvényekbe és határozatokba.¹⁶

A CSR szempontjából kiemelt fontossággal bír, hogy 2003/51/EC direktíva bevezetésével a Magyar Számviteli Törvénybe lehetővé vált a vállalatok számára, hogy hivatalos fenntarthatósági vagy CSR jelentést bocsásson ki.¹⁷

Az 1025/2006-os Kormányhatározat „A munkáltatót társadalmi felelősségének erősítéséről és ezt ösztönző intézkedésekről” a CSR szempontjából egy fontos állomás, mivel ebben fogalmazták meg a CSR népszerűsítésének és a társadalom általi elfogadottságának szándékát. A határozat az egyes minisztériumok feladatai közé is besorolja a CSR-t. Célja, hogy ösztönözze a munkáltatók önkéntességen alapuló felelős gazdálkodói magatartását.¹⁸

4. A kutatás és eredmények

4.1. A kutatás módszertana

A szekunder kutatás során összegyűjtöttük, rendszereztük és kritikusan elemeztük a témáról szóló hazai és külföldi szakirodalmat.

A primer kutatási fázis több lépésben zajlott. Első lépésként a Kaposvári Egyetem oktatói által 2011. szeptember 22–24-én, 2011. november 14–15-én, valamint a 2012. március 27–29-én szervezett kutatótáborokban hálóbada módszerrel végzett megkeresések alapján tudtuk meg, mely településeken folyt vagy folyik CSR tevékenység. Ennek során a bevont hallgatók, jómagunk is bejártuk a kistérség 32 települését és közelítőleg 160 helyi szereplővel került sor beszélgetésre. Második lépésként kvalitatív, vagyis minőségi, és kvantitatív, vagyis mennyiségi kutatást végeztünk. Minőségi kutatásunk eszköze az egyéni interjú volt, a Tamási kistérség településein. Kvantitatív kutatásunk kérdőíves vizsgálat volt, olyan kistérségbeli intézményekben, ahol CSR tevékenység folyt, vagy jelenleg is folyamatban van. A kérdőíves vizsgálatba 58 főt vontunk be.

Az egyéni interjú bemutatása

A kvalitatív interjú jellege félig strukturált volt, amely során csak a feltétlenül érinteni kívánt kérdésköröket és szempontokat foglalmaztuk meg. Ennél a kötelezően felteendő kérdések mellett az interakció során előkerült információk pontosabb rákérdezésére is lehetőség van.¹⁹

A kérdőív bemutatása

Kvantitatív kutatásunk során önkitöltős kérdőívvel dolgoztunk. A célcsoport a CSR által érintett helyi intézményekben dolgozók voltak. A kérdőív zárt és nyílt kérdéseket egyaránt tartalmaz. Egy szöveges ismertetővel indult. Itt foglalmaztuk meg, hogy kik vagyunk, milyen kutatást végzünk, majd a végén tájékoztattuk a kitöltőt arról, hogy a kérdőív kitöltésével hozzájárul annak a kutatás során történő felhasználásához.

Az interjú és a kérdőív felépítésének rendszere:

1. Bevezető, ráhangoló kérdések: céljuk, hogy az alany is rá tudjon hangolódni a témára.
2. A témához kapcsolódó kérdések: a kutatáshoz szükséges adatok felvételére szolgálnak.
3. Levezető kérdéssel: saját vélemény nyilvánítására adnak lehetőséget.

4.2. A terepgyakorlatok és az egyéni interjúk

A három terepgyakorlat során alaposan sikerült feltérképeznünk, hogy mely településeken volt példa CSR tevékenységre. A Pannon GSM Távközlési Zrt. Magyarkeszin, Nagyszékelyben, Ozorán és Kisszékelyben végzett önkéntes akciókat.

2008-ban a vállalat „karitatív csapatépítés” címszóval tíz hátrányos helyzetű településen, több mint 700 alkalmazottjával, összesen 45 millió Ft értékben végzett karitatív munkát annak érdekében, hogy a helyi játszó-

terek, parkok, óvodák és iskolák megszépüljenek, megújuljanak. Rászorultság alapján választotta ki a szervezet a tíz települést, amelyek közé a Tamási kistérségből *Magyarkeszi*, *Ozorát* és *Nagyszékelyt* is beválogatták. Mindhárom faluban új játszótér építettek a helyi közösség és vállalkozók bevonásával.²⁰

2009-ben a cég a Masped Kft.-vel „Rászorulókat segítése” elnevezésű társadalmi felelősségvállalási programja során adományokat gyűjtött a 2008-as karitatív csapatépítésük helyszínein élő hátrányos helyzetű családok számára. A két szervezet dolgozói közül közel 1700-an vettek részt a gyűjtésben, közel tíz konténert megtöltve gyermek- és felnőttruhákkal, játékokkal. A Tamási kistérségben Kisszékely, Magyarkeszi, Nagyszékely és Ozora hátrányos helyzetű családjai részesültek az adományozásban.²¹

Ezen négy település mellett az elvégzett terepkutatások alkalmával az alábbi településeken kerültek felszínre további megvalósult CSR tevékenységek: Iregszemcse, Pincehely, Tamási és Simontornya.

Iregszemcse polgármesterével, Süvegjártó Csabával folytatott beszélgetés során kiderült, hogy a településen is folyt CSR tevékenység, de nem a település szintjén valósult meg, hanem egy, a megye által kihelyezett gyermekotthonban.

Pincehelyen Sölleiné Pöcz Marianna anyakönyvvezető asszony elmondása szerint egy helyi vállalkozó saját költségén felújította a háza előtt lévő dűledező kis kápolnát, és egy azóta már meghalt fafaragó készített a gyerekeknek játékokat a játszótérre.

Tamásiban az Aranyerdő Társult Óvoda és Bölcsődében a Philips cég helyi telephelye végzett CSR tevékenységet. Az intézmény egyik épületének fénycsőit cserélték ki 1 millió Ft értékben. A kezdeményezés ötlete, egy a cégnél dolgozó apuka javaslatára született meg.

Simontornyán Dr. K. Németh András a Simontornyai Vármúzeum igazgatójának és Máté Imréné múzeum-pedagógus elmondása alapján a Vak Bottyán Általános Művelődési Központban a Techno-vill Gyártó és Értékesítő Kft. jóvoltából a településen élők bevonásával valósult meg az intézmény elavult, biztonsági előírásoknak már nem megfelelő áram hálózati rendszerének teljes cseréje. Hozzá tették, hogy állandó a helyi vállalkozások, és vállalkozók anyagi és tárgyi jellegű adományozása rendezvényekkor, valamint a Paksi Atomerőmű ajándékozott a városnak ügyeleti autót is.

A három kutatótáborban gyűjtött információk alapján végeztük egyéni interjús és kérdőíves vizsgálatunkat *Tamásiban* és *Simontornyán*. Választásunk mögött több indok is szerepel. Mindkét intézményben hasonló CSR tevékenység ment végbe, így a kapott eredmények összehasonlítása is könnyebb, ráadásul mindkét esetben tervezik más épületben folytatni a kezdeményezést.

A Simontornyai Vak Bottyán Általános Művelődési Központ: A művelődési központ iskolai épületében a Techno-vill Gyártó és Értékesítő Kft. CSR tevékenység keretében kicserélte az épület elektromos hálózatát, amely így már a törvényi előírásoknak is megfelel, nagyobb terhelést bír el. A projekt előzménye az volt, hogy az épület elektromos hálózatát korszerűsíteni kívánták, azonban az erre a célra fordítandó összeg, korán sem tudta fedezni az anyagköltséget sem. A vállalkozás ekkor ajánlotta fel, hogy a rendelkezésre álló összegből az intézmény vegyen annyi alapanyagot, amennyit tud, felhasználva a Kft. kedvezményes alapanyag vásárlási lehetőségeit, a többi ők állják, valamint elengedik az ilyenkor szokásos munkadíjukat. Több héten keresztül, hétvégén végezték a munkálatokat más helyi kisvállalkozók (pl. festő) és a szülők bevonásával. A projekt során nagy érdeklődést és segítséget, a közösségre gyakorolt pozitív hatást tapasztaltak. A központ más intézményeiben is végre kívánják hajtani az átalakítást, hasonlóan az elsőhöz, CSR tevékenység körében.²²

Az Aranyerdő Társult Óvoda és Bölcsőde: Az intézmény két épületegyüttesből áll, amelyek közül a Philips vállalat az egyik épület fénycsőit cserélte ki takarékos izzókra, míg a másik épületben a jövőben tervezik. A Philips cégnél dolgozó egyik apuka ötlete volt a fénycsővek cseréje, majd a vezetőség erre felbuzdulva szívesen adott rá engedélyt. A hivatalos átadó 2012. március 26-án volt.²³

4.3. A kérdőíves vizsgálat alapadatai

Tamási Aranyerdő Társult Óvoda és Bölcsőde:

Az intézmény dolgozóival 13 kérdőívet sikerült kitöltetnünk, az ott dolgozók körülbelül felével. A nemek és a lakhely tekintetében az egyhangúság jellemző, mind 37 és 60 év közötti tamási nő volt. A legmagasabb iskolai végzettség tekintetében 1 fő szakmunkás végzettséggel, két fő érettségivel, 9 fő főiskolai oklevéllel és egy fő egyetemi diplomával rendelkezik.

Simontornyai Vak Bottyán Általános Művelődési Központ:

Az intézmény munkatársai közül negyvenötön töltötték ki kérdőívünket, amely a körülbelül 60 fős alkalmazotti gárda közel 80%-át jelenti. A 28 és 61 év közötti válaszadók túlnyomó többsége nő volt, közülük csupán három férfi volt. Hárman rendelkeznek szakmunkás bizonyítvánnyal, négyen érettségivel, két főnél megjelenik a felsőfokú szakképesítés is. A többség (23 fő) főiskolai oklevéllel rendelkezik, megelőzve a 13 fős egyetemi diplomával rendelkezőket.

4.4. A kérdőívekből kapott eredmények

A kérdéssor ötödik kérdésével kezdődnek a konkretizáló kérdések, amelyek a hipotézisek (lásd 1. fejezet) körbejárását szolgálják.

A kérdőív ötödik kérdése mérte fel, hogy *hallottak-e a vállalatok társadalmi felelősségvállalásáról, ha igen, hol, és hogyan fogalmaznák meg a jelentését.*

A tamási óvodában sajnos egyetlen válaszoló sem hallott a CSR-ról, így természetesen arra sem kaptunk választ, hogy hol hallhattak róla, vagy hogyan fogalmaznák meg a definícióját.

Ezzel szemben a simontornyai válaszadók 56%-a, 25 fő hallott már róla, míg 42%-uk még nem, egy személy pedig nem válaszolt a kérdésre. Fontos megjegyezni, hogy bár 25 fő hallott már erről a fogalomról, közülük csupán kilencen nevezték meg, hogy hol. Korlátlan számú lehetőség írása mellett megfigyelhető, hogy a média különböző szegletei kapták a többségi jelölést, összesen kilencet,²⁴ míg 3-at az internet, egyet pedig a városforum, mint információszerezési csatorna. Az internet alacsonyabb megjelölése kicsit meglepő, hiszen az informatika és az internet korszakában már könnyen hozzá tudunk férni, mégis a kapott eredmény megmagyarázható a válaszadók életkorával. A Simontornyán megkérdezettek átlag életkora 47 év (28–61 év közöttiek), az internet világa pedig inkább a fiatalabb korosztályt vonzza, ők innen tájékozódnak, míg a középkorúak a különböző médiumokból, így lehet magasabb az arra adott válaszok száma.

A válaszadók 58%-a nem tüntette fel, hogy számára mit jelent a vállalatok társadalmi felelősségvállalása, míg 42%-a igyekezett definiálni. Ezt a kérdést a megadott válaszokban leggyakrabban előforduló szavak számának oldaláról közelítettük meg (lásd 1. táblázat).

Ennek alapján az alábbi szavak jelentek meg leggyakrabban a válaszadók leírásaiban:

1. táblázat. A leggyakrabban előforduló kifejezések (n = 15 fő)
Table 1. The most common expressions (n = 15 persons)

	Leggyakoribb válaszok	Kapott válaszok száma (db)
1.	Események, rendezvények támogatás	26
2.	Cégek, vállalatok, vállalkozók	19
3.	A közjót szolgálja	13
4.	Önkéntesen	8
5.	Megkeresésre, kérésre	5
6.	Környezetvédelem, környezet és a jövő	3
7.	Adományok	1

Forrás: saját szerkesztés

A két intézményben a kérdésre adók válaszai alapján, az ezen alapuló hipotézis „*A lakosság döntő többsége nincs tisztában a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának jelentésével, céljával*” beigazolódt. Az 58 válaszoló közül összesen 39 fő nem ismeri a CSR fogalmát, így a körülbelül 67%-os ismeretlenség beigazolja az állított előzetes feltevést.

A kérdőív hatodik kérdése az alábbi volt: *Tud a településen megvalósult CSR tevékenységről? Ha igen, mi volt az, és mely szervezet hajtotta végre?*

Tamásiban a 13 válaszoló közül 12 személy a nem választ adta erre a kérdésre, a maradék egy fő pedig semmit sem írt.

A simontornyai központ alkalmazottjai közül 14 fő, 31% nem tud a településen megvalósult társadalmi felelősségvállalásról, de a többség, 31 fő igen választ adott. Pozitívum továbbá az is, hogy a pozitív választ adók közül mindenki tudott precedenst mondani. Az erre a kérdésre adott válaszokat is a leggyakoribb előfordulás módszerével értékeltük ki és állítottuk fel azt a rangsort, amely alapján meg tudjuk határozni, a legismertebb vállalatokat, vagy vállalkozásokat és az általuk megvalósult CSR tevékenységeket. A felállított rangsor a 2. táblázatban látható.

A 2. táblázat eredményei jól mutatják, hogy a válaszolók többsége tud a Techno-vill Kft. által az intézményben megvalósult társadalmi felelősségvállalásról. De írták a Paksi Atomerőművet, a SIMONTRADE Kft.-t, a helyi vállalkozókat nagy számban is. A listában szerepel a Paksi Atomerőmű, mint nagyvállalat, de a városban jellemzőbbek a helyi vállalatok, vállalkozók CSR kezdeményezései. Ennek a megállapításnak a következtében csupán félig igazolódtott be a hipotézisünk. Beigazolódtott, hogy jelen van a CSR a településen, azonban a kapott eredményekből egyértelműen látszik, hogy a helyi kezdeményezések, és a kisebb volumenű (tombola felajánlások, adományok, városrészépítési akciókban való közreműködés stb.) társadalmi felelősségvállalások vannak többségben, és nem a nagyvállalatok akciói.

A kérdőív hetedik és nyolcadik kérdése keresi a választ a harmadik hipotézisre, egyben a kutatás fő témájára is, arra, hogy a *CSR tevékenységeknek van-e közösségekre gyakorolt hatása*, illetve ha van, az pozitív vagy negatív-e, és mely hatások ezek.

2. táblázat. A legismertebb CSR tevékenységet folytató vállalatok, vállalkozások Simontornyán (n = 31 fő)

Table 2. The most active companies in CSR, enterprises Simontornya (n = 31 persons)

Vállalat, vállalkozás neve	Megnevezett alvállalkozás	Megvalósult társadalmi felelősségvállalás megnevezése	Választ adók száma (fő)
Techno-vill		Az iskola elektromos rendszerének cseréje.	21
SIMONTRADE		Karácsonyi ünnepi világítás biztosítása a városnak.	20
		Megváltozott munkaképességek alkalmazása.	1
Helyi vállalkozók		Helyi és iskolai rendezvények támogatása.	17
	Varga Pékség		10
	HUSIMIX		5
	Mayer and Mayer Kft.		1
Paksi Atomerőmű		Rendezvények támogatása.	3
		Központi orvosi ügyelet támogatása.	2
		Városközpont rehabilitációjának támogatása.	1
B10 Bio üzem		Környezetvédelem.	3
SIMOVILL		Ipari szövetkezet biztosítása.	2
Vöröskereszt		Bútor-, és ruhaosztás.	1
Bőrgyár		Bölcsőde kialakítása.	1
Zsóka Virág		„Virágos Simontornya”	1

Forrás: saját szerkesztés

Tamásiban ennél a kérdéspárnál is folytatódott a válaszadás hiánya. Arra a kérdésre, hogy pozitív és hosszú, pozitív, de rövid, vagy negatív hatása van-e a tevékenységeknek a közösségre nézve senki sem adott választ. Nyilván ebből kifolyólag 12 fő, 92% nem nevezett meg hatást a következő kérdésre, míg a maradék egy személy is azt írta, hogy nem tapasztal hatást.²⁵

A simontornyai válaszadók 60%-a választotta a pozitív, hosszú hatást, közel 7%-uk mondta azt, hogy pozitív, de rövidtávú a CSR tevékenységek hatása, míg a maradék 33% nem adott választ erre a kérdésre. A hatások kiértékelésénél ismételtelen a leggyakoribb előfordulás módszerét vettük alapul. Megvizsgáltuk, hogy a kérdésre válaszoló 34 fő, milyen hatásokat említ kérdőívében, és az előfordulás gyakorisága alapján állítottunk fel egy rangsort. A rangsor eredményeket a 3. táblázatban foglaltuk össze.

3. táblázat. A CSR tevékenységek közösségre gyakorolt hatásai (n=34 fő)

Table 3. The impact of CSR activities in the community (n = 34 persons)

	Hatás	Válaszolók száma (fő)
1.	A közösségi összefogás, az aktivitás erősödött, kapcsolatok épültek ki.	20
2.	Közös célok és kezdeményezések jelentek meg.	16
3.	Nincs hatás.	5
4.	Kisgyermekes anyák és a megváltozott munkaképességek alkalmazása	2

Forrás: saját szerkesztés

A 3. táblázatban látható eredmények jól mutatják, 20-an, vagyis a válaszolók 59%-a írta azt, hogy a közösségi összefogás, az aktivitás erősödött, kapcsolatok épültek ki. 16 fő mondta azt, hogy közös célok és kezdeményezések jelentek meg a közösségben. A választ adók 15%-a, vagyis ötten nem tapasztaltak semmilyen hatást.

Összességében elmondható, hogy az 58 kérdőív többségében pozitívan vélekedtek a közösségre gyakorolt hatásról, sőt több példát is tudtak rá írni. Azonban a válaszok többsége azt sugallta, hogy a közösség alatt nem csak az intézményekben szerveződő közösséget értik, hanem a település egészét. Így részben igazolódott be az előzetes feltevésünk, hisz hatása van, de az nem megállapítható, hogy az intézményi kisközösségre – amelyet mi vizsgáltunk – vagy a városokéra.

5. Összegzés, következtetések

A három alkalommal végzett terepkutatás fontos első állomása volt kutatásunknak. Az ott összegyűjtött információk alapján szerkesztettük meg az egyéni interjú kérdésköreit, valamint a kérdőívet is.

A kérdőívek alapján kapott eredmények tükrében elmondható, hogy a Tamási kistérség településen jelen van a CSR tevékenység, leginkább a helyi vállalatok, vállalkozások által, de nagyvállalat, mint a Paksi Atomerőmű is hajt végre ilyen kezdeményezéseket. Beigazolódott az a feltevésünk, hogy a lakosság, a közösség tagjai nem tudják mit is jelent a vállalatok társadalmi felelősségvállalása. Ezt magyarázhatja talán az is, hogy

Magyarországon jelenleg még nem kap annyi figyelmet a CSR, habár egyre több cég él ezzel a lehetőséggel, gyakran ők maguk sem tudva azt, hogy az általuk végzett adományozás, segítség valójában milyen fogalom alatt van a szakirodalomban megnevezve. Az nyilvánvalóvá vált a kérdőívekben adott válaszokból, valamint az interjúkból, hogy a közösségekre nézve pozitív és hosszú hatása van az ilyen fajta jelenségeknek,

A kutatásunkat szeretnénk a későbbiekben kibővíteni. A dolgozat során felmerült CSR tevékenységet végző vállalatok oldaláról is meg szeretnénk vizsgálni, hogy az ottani közösségekre milyen hatása lehet az általuk végzett CSR tevékenységnek.

Jegyzetek

1. Szilávik János (szerk.) (2009): A vállalatok társadalmi felelősségvállalása, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgyártó Kft., Budapest.
2. EUROPEAN COMMISSION (2001): Promoting a European framework for corporate social responsibility – Green Paper Office for Official Publications of the European Communities, COM (2001)366, 2001. p. 8.
3. Üzleti Világutazás a Fenntartható Fejlődésér (1999): Corporate Social Responsibility. Meeting Changing Expectations (Conches-Geneva), (2011. 08. 01. 12:23) <http://www.wbcsd.org/DocRoot/hbdf19Txhmk3kDxBQDWW/CSRmeeting.pdf> p. 3.
4. EUROPEAN COMMISSION (2006): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee, COM(2006) 136.
5. Szilávik János (szerk.) (2009): i. m.
6. Csáfor Hajnalka (2009): Vállalatok társadalmi felelősségvállalása, regionális vizsgálat az Észak-magyarországi régióban, Doktori értekezés, Budapest (2012. 01. 10. 19:05) http://kornygazd.bme.hu/doktori/phds/DSZ0709/CsaforH/Csafor_ertekezes.pdf
7. Csigéné Nagypál Noémi (2008): A vállalatok társadalmi felelősségvállalása és kapcsolódása a fenntarthatósághoz, Doktori Értekezés, Budapest, (2012. 01. 10. 18:57) http://www.omikk.bme.hu/collections/phd/Gazdasag_es_Tarsadalomtudomanyi_Kar/2009/Csigene_Nagypal_Noemi/ertekezes.pdf
8. Csigéné Nagypál Noémi (2008): i. m.
9. Csigéné Nagypál Noémi (2008): i. m.
10. Szilávik János (szerk.) (2009): i. m.
11. Csigéné Nagypál Noémi (2008): i. m.
12. Szilávik János (szerk.) (2009): i. m.
13. Csigéné Nagypál Noémi (2008): i. m.
14. Csigéné Nagypál Noémi (2008): i. m.
15. Szilávik János (szerk.) (2009): i. m.
16. Szilávik János (szerk.) (2009): i. m.
17. Csigéné Nagypál Noémi (2008): i. m.
18. (A Kormány 1025/2006. (III.23.) Korm. határozata 2006)
19. Sántha Kálmán (2009): Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
20. Pannon GSM Távközlési Zrt. 2009.
21. Horváth (2009).
22. Interjú – Kossa István Techno-vill Kft. projektkoordinátora, 2012.03.28.
23. Interjú – Fülekiné igazgató asszony, Aranyerdő Társult Óvoda és Bölcsőde, 2012. 03. 27.
24. Rádió 1 db; televízió 5 db; újság 3 db.
25. Ezt az eredményt cáfolja némileg Fülekiné igazgató asszony interjúbán adott válasza erre a kérdésre, aki szerint természetesen van hatása.

Felhasznált irodalom

- Csáfor Hajnalka (2009): Vállalatok társadalmi felelősségvállalása, regionális vizsgálat az Észak-magyarországi régióban, Doktori értekezés, Budapest (2012. 01. 10. 19:05) http://kornygazd.bme.hu/doktori/phds/DSZ0709/CsaforH/Csafor_ertekezes.pdf
- Csigéné Nagypál Noémi (2008): A vállalatok társadalmi felelősségvállalása és kapcsolódása a fenntarthatósághoz, Doktori Értekezés, Budapest, (2012. 01. 10. 18:57) http://www.omikk.bme.hu/collections/phd/Gazdasag_es_Tarsadalomtudomanyi_Kar/2009/Csigene_Nagypal_Noemi/ertekezes.pdf
- EUROPEAN COMMISSION (2001): Promoting a European framework for corporate social responsibility – Green Paper Office for Official Publications of the European Communities, COM (2001)366, 2001.
- EUROPEAN COMMISSION (2006): Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee, COM(2006) 136.
- Magyar Köztársaság Kormánya (2006): Kormányhatározat a Munkáltatók társadalmi felelősségének erősítéséről és ezt ösztönző intézkedésekről: 1025/2006. (III. 23.) Kormányhatározat (2012. 02. 21. 16:45) <http://www.kkdsz.hu/userimage/1025kormh.doc>
- MITE: A leghatékonyabb helyzetű kistérségek és a felsőoktatás együttműködési programja című prospektus.
- Sántha Kálmán (2009): Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Szilávik János (szerk.) (2009): A vállalatok társadalmi felelősségvállalása, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsgyártó Kft., Budapest.
- Üzleti Tanács a Fenntartható Fejlődésér (1999): Corporate Social Responsibility. Meeting Changing Expectations (Conches-Geneva), (2011. 08. 01. 12:23) <http://www.wbcsd.org/DocRoot/hbdf19Txhmk3kDxBQDWW/CSRmeeting.pdf>

DR. MOLNÁR ESZTER egyetemi adjunktus

FEHÉR ANDRÁS PhD-hallgató

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Abstract

A research contract has been established in the framework of the Higher education and subregional partnership program between the National Development Agency and the University of Kaposvár in the spring of 2011. The subject of this research contract is "The University of Kaposvár, Faculty of Pedagogic and Economics' program in Tamási micro region in the interest of the social networks in order to strengthening". The research covered two semesters. During this period we organized three times practice field (so-called research camp) for the university's students, during these occasions we visited Tamási micro region's all settlements.

Our most important activity was to explore the value of inventory on the occasion of these research camps. The emphasis was on the human values, which is – as it turned out – always the most important factor in the development of settlements.

One of the great results is that beyond in even the usual "hard" (eg. local places of interest, tourist's attractions, sights etc.) resources a very large number of "soft" elements (eg. community development for individuals, social networks, existing collaborations and cooperation potentials etc) come to the surface, so these made realized not only among students, but also the head of the local stakeholders, too.

We have received an "X-rays picture" about Tamási micro region, on this "picture" there are clearly visible the area of "ill", problematic parts. We believe that the identified problems of Tamási micro region can be treat, solve and improve. To this financially and professionally supported, coming from below initiatives and in some villages a kind of a change in approach among the local leaders and the public could be the most suitable and efficient solution.

1. Bevezetés

A hazai területfejlesztési politika az elmúlt két évtized során leginkább az elmaradott térségek, települések fejlesztésére koncentrált. Hazánkban a 175 kistérség közül 48 kistérséget soroltak a leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségi státuszba, melyek közül 33 kistérséget komplex programmal segítőként jelöltek meg, melyek közt vizsgálatunk tárgya a Tamási kistérség is szerepel.

Az ország 33 leghátrányosabb helyzetű, komplex programmal segítő kistérségeit érinti „A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és a felsőoktatás együttműködési programja”, amely egy kísérleti jellegű programként indult. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) Koordinációs Irányító Hatóságán belül a programot az LHH Fejlesztési Programiroda indította és 2010-től a Magyar Idegenforgalmi és Területfejlesztési Közhasznú Egyesület (MITE) koordinálja. A program alapvető célja, hogy hozzásegítse az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségeit egy, a mainál hatékonyabb és hasznosabb társadalmi kapcsolatrendszer kialakításához, a társadalmi, szellemi értelemben vett perifériális helyzet oldásához.¹

2011 tavaszán az NFÜ és a Kaposvári Egyetem között a Felsőoktatási-kistérségi partnerségi program keretén belül létrejött a „A Kaposvári Egyetem Pedagógiai és Gazdaságtudományi Karának programja a Tamási Kistérségben a társadalmi hálózatok megerősítése érdekében” tárgyú kutatási szerződés. A kutatás 2011. szeptember 1-jével kezdődött és 2012. június 30-ig tartott, mely két szemesztert ölelt fel.

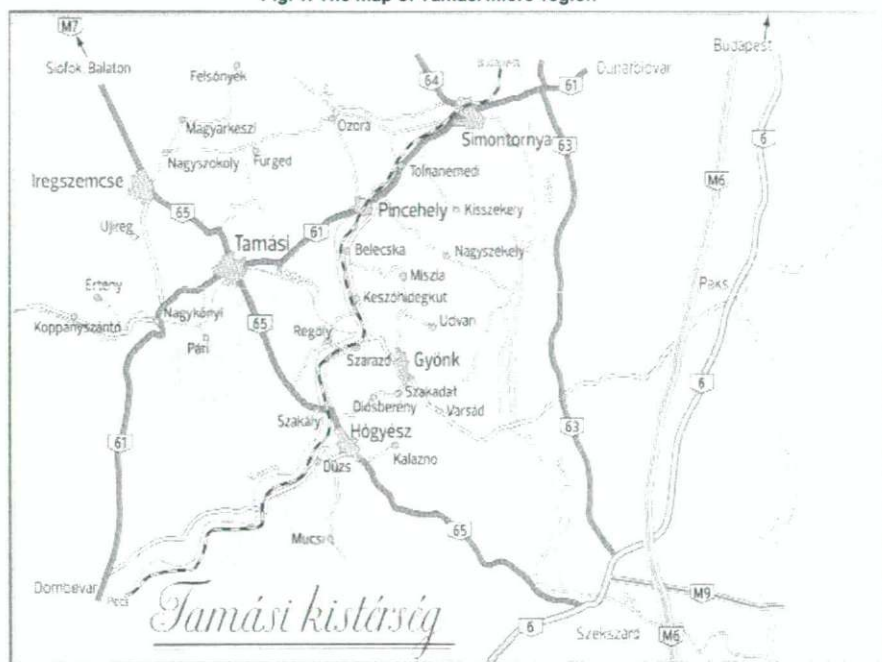
A partnerségi program célja a régió felsőfokú oktatási és kutatási kapacitásainak bevonása a Tamási kistérség értékeinek, hasznosítható belső erőforrásainak feltárásába és azok hasznosítási folyamatába, ezzel a kistérség tudásbázisának növelése.

A cél elérése érdekében a Kaposvári Egyetem vállalta, hogy a Tamási kistérséggel kapcsolatban gazdaság-szociológia felméréseket végez, segíti a pályázati együttműködés folyamatát, a kistérségben fellelhető jó gyakorlatokat összegyűjti, valamint a különféle kutatási eredményeket kommunikálja.

2. A Tamási kistérség rövid bemutatása

A Tamási kistérség (1. ábra) 32 települést foglal magába. A térséget 5 mikro térség, a Tamási, Högyész, Iregszemcsei, Simontornyai és a Gyönki alkotja. Területe 1028,3 km², népessége 2009. december 31-én 40 821 fő volt. Tolna megye 5 kistérsége közül, a kistérséghez tartozó településszám szerint a legnagyobb. A megye területének 27%-át öleli fel, a megyei népesség 17,0%-a él itt. A kistérség népsűrűsége 40 fő/km², köszönhetően az aprófalvas településszerkezetnek. Ennek aránya ebben a kistérségben a legalacsonyabb, jóval alatta marad a megyei (65%), illetve a régió (68%) hasonló átlagának. A települések népsűrűségének szórása természetesen igen nagy, a 9 fő/km² lakósűrűségű Miszlától a 130 fő/km² lakósűrűségű Simontornyáig.² A térség népességmegtartó képessége elég kedvezőtlen. A településeken az emberek kormegoszlása kedvezőtlen, mivel a népesség számának csökkenése mellett az előregedés folyamata is egyre szembetűnőbb. A gyermekkorúak aránya a lakónépességen belül alacsony. A kistérség iskolázottsága jóval elmarad az országos átlagtól a 2001-es népszámlálási adatok alapján.³

1. ábra. A Tamási kistérség térképe
Fig. 1. The map of Tamási micro-region

Forrás: www.tamasiportal.hu (2010)

A Tamási kistérség földrajzilag összefüggő egységet alkot, mely a települések közötti szoros gazdasági, társadalmi, kulturális hasonlóságon és kapcsolatokon alapul. A hivatalos formában való megjelenése társulás, települési önkormányzatok szövetsége, melynek kialakulását a közös lokális érdekek és a közös feladatmegoldás felismerése motiválja.⁴

3. Anyag és módszer

A kutatás során szekunder és primer kutatást egyaránt végeztünk. A *szekunder jellegű kutatásunk* során a Tamási Kistérségről, annak településeiről, a kistérségekről és a leghátrányosabb helyzetű programokról gyűjtöttünk és dolgoztunk fel anyagokat.

Kutatásunk emellett elsősorban a *primer vizsgálatokra* és azok eredményeire támaszkodott. Ezért a kistérség aktuális helyzetének vizsgálatára a Tamási kistérségben 2011. szeptember és 2012. március között 3 alkalommal szerveztünk többnapos kutatótáborokat. A kutatás során a térség összes, azaz mind a 32 településére ellátogattunk, annak érdekében, hogy pontosabb képet kaphassunk a térség helyzetéről. A program, illetve a kutatás előkészítése során több alkalommal is megbeszélést tartottunk Tamásiban, a kistérség központjában, valamint egy előzetes, részleges terepbejárást is folytattunk a térségben. A megbeszélések célja volt a kapcsolatfelvétel és az ismerkedés, valamint a program munkatervének elkészítése.

A terepgyakorlat céljai a következők voltak:

- kistérségi belső erőforrások felmérése, hasznosíthatóságuk vizsgálata,
- kistérségi fejlesztési szükségletek megfogalmazása,
- szociológiai felmérések a kistérségről,
- kistérségi jó gyakorlatok gyűjtése, kommunikációja és
- egy kistérségi helyi termék és értékkatalógus összeállítása.

A kutatás, illetve a kutatótáborok során összesen 35 fő: 25 fő egyetemi hallgató, 5 fő egyetemi oktató, 2 fő meghívott vendégelőadó és 3 fő ERASMUS oktatásban részt vevő török diák vett részt. A kutatásban szerepet vállaló egyetemi hallgatók a vidékfejlesztési agrármérnök MSc, regionális- és környezeti gazdaságtan MSc, pénzügy- és számvitel BA, gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnök BSc, térségfejlesztő fakultációs programban résztvevő andragógia BA szakterületeken tanulnak. A hallgatók már a terepgyakorlat előtt megismerkedhettek a kistérséggel, mivel minden résztvevőnek fel kellett készülnie egy-egy településről és beszámolnia gazdasági, társadalmi és környezeti szempontrendszer szerint. A beszámolót a többiek előtt hajtották végre, így minden hallgató képet kaphatott a kistérség egészéről.

A terepmunkát meghatározott tematika alapján összeállított mélyinterjú segítségével, hólabda módszerrel, kiscsoportokban végeztük. Egy településre 2 × 3–4 fős kutatócsoport látogatott el, melyet egy-egy oktató kísért, aki koordinálta a tevékenységüket. A kiindulópont mindkét csoport számára a polgármesteri hivatal volt, ahol vagy a polgármester, vagy a jegyző által javasolt célszemélyeket látogattuk meg a későbbiekben. Minden településen interjú készült a polgármesterekkel, alpolgármesterekkel vagy a jegyzővel. Továbbá a helyi vállalkozók, közösséget formáló lakosok, civil szervezetek vezetői is kifejtették véleményüket. *A kutatás során összesen 139 fővel készítettünk egyszeri alkalommal félig strukturált interjút.* A mélyinterjúk félig strukturált jellege biztosította azt, hogy az interjúalanyokkal a vizsgált témaköröket jobban, szabadabban, mélyebben részletezhettük. A nagyszámú mélyinterjú készítésével lehetővé vált a kutatási területre való jobb rálátás.⁵

A megkérdezések a következő témakörökre fókuszáltak: értékkeltár (környezeti, társadalmi, gazdasági); infrastruktúra (alternatív energiaforrások kihasználásának lehetősége); vállalkozások, gazdasági tevékenységek; CSR tevékenységek feltárása; civilek, közösségi élet; nemzetiségek, kisebbségek (elsősorban romák), egyéb szociális témakörök; jövőkép (kifejezetten helyi termékre, turisztikai lehetőségekre; képzési szükségletek összegyűjtése; egyetemi segítségnyújtás igénye, lehetősége).

4. A kutatási eredmények ismertetése

4.1. Infrastruktúra (alternatív energiaforrások, közművek, úthálózat)

A leghátrányosabb helyzetű települések tekintetében kiugrási lehetőség az alternatív energiaforrások használata. Ezek tényleges alkalmazása viszont a legtöbb esetben nem valósul meg, mivel sztereotípiaként él az emberek képzeletében, hogy ezek alkalmazása túl drága. Sokan viszont nem nézik azt, hogy hosszabb távon milyen jó befektetésnek bizonyulnának, a kezdeti magasabb költségeik ellenére is.

A térség bővelkedik *termálvízforrásokban*. Ezek jövőbeli kihasználását több településen is megemlítették (pl. Pincehely, Simontornya és Kisszékelly). Hátrányt jelent, hogy Tamási a térség alatti termálvízlelőhelyekből akkora mennyiséget használ fel, hogy más települések rajta kívül csak minimálisan alkalmazhatják ezeket a forrásokat. Többen elmondták, hogy a kisebb településeken nem lenne gazdaságos egy-egy meleg vizes fürdőnek az üzemeltetése.

A kistérség északi és keleti részén fekvő települések (pl. Nagyszékelly, Füged, Felsőnyék, Dúzs, Gyöngyös) közül sok helyen megemlítették, hogy megvannak a megfelelő földrajzi adottságok *szélenergia* kihasználására. Ennek legfőbb gátja a megkérdezettek szerint a beruházás magas költsége, az állatvédők ellenkezése, valamint az energia beszállítás terhe.

Néhány település a *kazánprogramban* látja a jövőt. Ez általánosan azt jelenti, hogy a gáztüzelést szeretnék kiváltani – legalább a közintézményekben – fa vagy egyéb alternatív tüzelési forrásokkal. Nagyszékelyben gyökérfűz telepítést tervezik. Párban egy helyi fakitermeléssel foglalkozó vállalkozó jövőbeli célja, hogy üzemét egy fabrikket előállító résszel bővítsen. Ezzel megteremtve az egész üzem teljes energiaellátását alternatív módon.

A térség településen a *közmű hálózat* kiépítettsége legtöbb esetben nagy kívánni valót maga után. Tolnánémedi és Regöly azon ritka példák közé tartozik, ahol elmondásuk szerint a közműhálózat szinte teljesen kiépített. A kistérség települései esetében közművesítettség terén a legnagyobb problémát a szennyvízelvezetés jelenti. Számos településen rájöttek arra, hogy nem éri meg nekik a szennyvíz csatornázás kialakítása, mivel sok a lakatlan vagy idősök által lakott ház, ahol szinte kizárt, hogy fizetni tudják a fejlesztéseket vagy később a szennyvíz díjat. Megoldásként egy szennyvíztisztító telep kialakítása szolgálhat, ezt Diósberény és Nagyszékely esetében is kiemelték. Így a szennyvízből öntözővíz minőségű víz válna elérhetővé.

4.2. Vállalkozások, gazdasági tevékenységek (helyi vállalkozások jellemzői, negatív és pozitív példák bemutatása)

A kistérség településein működő vállalkozások zöme mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozik. A térség nagyon jó minőségű földekkel rendelkezik, ennek is köszönhető, hogy a többség növénytermesztéssel tevékenykedik. A nagyméretű gazdaságok száma kevés. Főleg őstermelők, családi gazdaságokon belül végeznek mezőgazdasági tevékenységet. Pozitív példaként megemlítendő egy Tolnanémediben tevékenykedő német származású vállalkozó család, akik a birtokukon majdnem egy tucat helyi lakost foglalkoztatnak.

Az állattartás szinte az összes térségbeli településen teljesen visszaszorult, a megkérdezettek ezt a magas takarmányköltséggel indokolták, valamint a csökkenő vállalkozói kedvvel. Az állattartáshoz szükséges infrastruktúrális követelmények a legtöbb térségbeli településen adóttak. Így főleg nagy problémát jelent, hogy ezeket nem használják ki. Néhány kivétel akad csak, ahol az állattartást még mindig komolyan veszik. Egyik ilyen település a nagy hagyományokkal rendelkező Regöly, ahol a lótarás még ma is fontos szerepet tölt be, azonban a regölyi sárga vérvonala tisztán már nem fellelhető. Egy másik példaként Miszla települést említenék, ahol kecske- és birkatarással foglalkozik néhány helyi lakos. Sertés-, illetve szarvasmarha-tenyésztés is található néhány településen, de nem meghatározó jelleggel.

A kistérség számos települése az 1956-os kitelepítések előtt jórészt sváb lakta terület volt. Ekkor sokan foglalkoztak szőlőtermesztéssel és híresen jó borokat termeltek a térségben. Napjainkban már az a jellemző, hogy kevesen folytatják ezt a tevékenységet és a bortermelés szinte teljesen visszaszorult.

A térség egyik legégetőbb problémájának számít, hogy a portákhoz tartozó konyhakerteket nagyon kevés településen művelik meg, sok esetben nem is áll szándékukban ezeket megművelni, mert az plusz terhet jelentene. Szinte minden településen kiemelték ezt a problémát. Nagyszokolyon és még egy két településen próbál az önkormányzat úgy segíteni ezen a problémán, hogy bérbe veszi a műveletlen konyhakerteket és azokat közmunkásokkal művelteti meg. A termesztett növényeket, pedig a közkonyha számára ajánlja fel. Ez mindenképp követendő példa lenne a többi település számára is.

Ipari vállalkozások nagyon kevés településen maradtak fenn. Tamásiban van néhány nagyobb ipari vállalkozás (pl. Philips). Simontornyan a nagy hagyományokkal rendelkező börgyártást a jövőben vissza szeretnék hozni. Diósberényben emelték még ki, hogy zömmel ipari vállalkozások találhatók a településen. Nagyszokolyt érdemes még kiemelni azért is, mert található a településen egy „helyi ezermesternek” nevezett lakos, aki különféle találmányok és gépek kivitelezésével (rázógép és seprűkészítő gép) igyekszik segíteni a település mindennapjain. Irgeszemcse esetében kiváló lehetőséget nyújt a Kaposvári Egyetem által kihelyezett Takarmánykutató Intézet. Felismerték azt, hogy a téli mezőgazdasági szempontból holt szezon ki lehet úgy használni, hogy a helyieknek és környékbelieknek mezőgazdasági képzéseket nyújtanak.

4.3. CSR tevékenységek feltárása (helyi kezdeményezések mintapéldáinak felmérése)

A kutatásunk a CSR tevékenységre is kiterjedt, azonban e témakör jelen cikkünkben nem kerül részletes bemutatásra, bővebben kutatótársaink Nemes Hajnal PhD-hallgató-Sáriné Dr. PhD Csajka Edina: CSR gyakorlatok a Tamási kistérségben c. cikkében olvashatnak róla, ami szintén ebben a kiadványban jelent meg.

4.4. Civilek, közösségi élet (közösségi élet legfőbb jellemzői, helyi kezdeményezők)

A térség településeinek közösségi életét különböző nézőpontokból lehet bemutatni. Sok múlik azon, hogy zsáktelepülésről (pl. Szarazd) vagy éppen más településekkel közvetlen összeköttetésben és szomszédságban elhelyezkedő településről (pl. Kisszékely, Nagyszékely, Tolnanémedi) van szó. Zsáktelepülések esetén az összetartás általában szorosabb a helyi lakosságot illetően. Idegeneket nehezebben fogadnak be. Problémák itt általában a passzív fiatalsággal adódhatnak. Sűrűbben elhelyezkedő települések esetén elmondták, hogy a közösségi életet olyan rendezvényekkel próbálják feldobni, ahova a szomszédos település képviselőit is szívesen meghívják.

Érdekeség, hogy a roma kisebbség integrálódásával a lehető legkevesebb esetben volt probléma. Így ők egyáltalán nem romtják a települések közösségi életét, sőt sok esetben az ő kezdeményezésükre rendeznek eseményeket.

Irgeszemcsén elhangzott egy olyan gondolat, hogy: „Ahol kultúra van, ott a gazdaság is virágozni fog”. Sokat sejtető mondat ez, ami kifejezi, hogy megfelelő közösségi élettel és ahhoz tartozó kulturális eseményekkel a lakosságnak nagyobb hajlandósága lesz a gazdaságban való tevékenykedéshez és a munkához is.

Ahhoz, hogy az egyes településeken megfelelő módon szerveződhessen a civil élet, nagyon fontos, hogy egy erre alkalmas személy álljon az egész mögé. Diósberényben emelték ki leginkább, hogy milyen fontos szerep hárul egy olyan emberre, aki igazán meg tudja mozgatni a helyieket. Az ő segítségével például a helyi fiatalok közül néhányan csereüdültetés keretein belül külföldre is eljutottak.

Sok településen elmondták, hogy a civil élet mozgatórugójának a helyi fiatalságnak kellene lennie. Számos példa alátámasztja azt, hogy a fiatalok közösségbe szerveződnek. Ilyen az iregszemcsei FIKSZ is.

Politikai ellentétnek köszönhetően is alakulhatnak ki egyes településeken érdekellentétek a helyi lakosság belől. Erre a legjobb példa Tolnanémedi, ahol a 2010-es választásokkor rekordszámmal beillő 9 polgármester jelölt volt. Később a vesztes fél képviselői (kb. 20-30 fős csoport) megpróbálták a falu lakosságát egymás ellen uszítani.

4.5. Nemzetiségek, kisebbségek, egyéb szociális témakörök

Napjainkban a kisebbségek integrálódása a helyi közösségekbe az egyik legszükségesebb, mégis sok esetben legproblémásabb kérdéseket veti fel. Negatív oldalról nézve, ha az integrálódásuk nem megfelelően valósul meg, akkor ez széthúzással és közösség romboló hatással lehet a helyi lakosokra. Pozitív oldalát tekintve viszont a helyi közösségekbe való megfelelő beépítésük a település előrelépésének egyik legfontosabb zálogát képezi.

Kutatásaink során megállapítottuk azt, hogy a vizsgált térségre az Értényen hallott gondolatok illenek a legjobban: „Cigány és magyar együtt tud működni!”. Ez az idézet tökéletesen tükrözi a térség roma kisebbséggel kapcsolatos helyzetét. A legtöbb település esetében az integrálódásuk jól megoldott. Ezt néhány helyen úgy tudták elérni (pl. Nagyszokoly és Tolnanémedi), hogy a roma lakosokat nem egy utcába költöztették. Így el tudták kerülni a gettósodás létrejöttét. Pozitív példa Értény és Ozora esete, ahol a roma lakosság aránya a térség tekintetében is különösen magas. A közbiztonság viszont mind két településen kifejezetten jó. A romák általában önkormányzat vagy más civil szervezetek által próbálnak a helyiekkel kapcsolatot kialakítani. Negatív példa általában akkor lehet, ha nem rég beköltözött roma családokról van szó, nekik még kell egy kis idő, hogy a beilleszkedésük az adott településre megoldott legyen. Egyéb nemzetiségek is jelen vannak a térségben. A kistérség számos települése az 1956-os kitelepítések előtt jórészt sváb lakta volt, mint már említettük. A svábok egyes településeken még ma is nagy számban megtalálhatóak. Többségük már nagyon idős, de vannak visszatelepültek, és olyanok, akik csak nyaralni járnak a térségbe. Erre jó példa Kisszékely. Néhány településen (pl. Tolnanémedi) a külföldiekkel szemben alakult ki kisebb ellenszenv, mivel főleg a nyaraló külföldiek sokszor nincsenek tekintettel a települések lakosságára. Sajnálatos módon általános tendencia az, hogy a térség településein a kisebbségek nagyon ritka esetben őrzik csak a hagyományait. Ez az utókor számára értékesítést jelenthet, mivel nincs kitől tanulniuk a hagyományaikról, így nem lesznek tisztában az elődeik szokásaival. Kivételt képez Pári, ahol a német kisebbségiek egy hagyományörző kiállítás állítottak fel, vagy másik példa Nagyszokoly, ahol egy helyi roma lakos kezdeményezésére cigány táncokat tanítanak a helyieknek.

4.6. Jövőkép (helyi termékek, turizmus)

A kutatás során meglátogatott települések döntő többségében azt mondták, hogy látnak lehetőséget a falusi turizmus fejlesztésében. Sok esetben viszont azt vettük észre, hogy a szavakat nem követik nem hogy valódi tettek, de valós elképzelések sem. Legtöbb településen a turizmus kialakításának megfelelő infrastruktúráis háttere sem adott. Nincs olyan szálláshely, ahol a turisták megszállhatnak. Néhány esetben olyat is tapasztaltunk, hogy a már megépült tájházak üresen állnak, lakattal az ajtajukon. A falusi turizmus kialakításában ténylegesen van potenciál a térséget illetően, mivel nagyon szép természeti táj veszi körül az egyes településeket. Számos településen említhetnénk potenciális helyi termékeket is, amelyek a helyi turizmust tökéletesen rá lehetne építeni. Ilyen eset pl. a lilahagyma lekvár Szárazdon, Ozorán és Simontornyán a középkori várak, Dúzsón a helyben termelt bor, Páriban a mesefigura gyártó vállalkozás és a Pári-golf. Ezek mind-mind olyan termékek vagy szolgáltatások, attrakciók, amelyek különlegesnek számítanak és kicsit nagyobb hírveréssel akár turisták tömegeit is megmozgathatják.

Sok település esetében felmerült a helyi piac létrehozása is. Ehhez legelőször helyben termelt termékekre lenne szükség. Ezt legjobban a konyhakertek megművelésével lehetne elérni és az ott keletkezett felesleget kivinni a helyi piacra. Sajnálatos módon ez utóbbi tényező is komoly problémákat vet fel. Ráadásul az is a helyi piacok kialakítása mellett szól, hogy sok település esetében megvan az infrastruktúráis háttere azok megrendezésére (pl. régi iskolaépületek, amelyek legtöbb helyen nem sokkal a bezárást megelőzően lettek felújítva). Helyi piacok szervezését mikrotérségi szinten lehetne a leghatékonyabban megoldani, így több szomszédos település is beadhatná feleslegessé vált terményét vagy különleges cikkei.

A természeti táj szépségét kihasználva több település esetében is felmerült tanösvény kialakításának a szándéka (pl. Kisszékely, Mucsi, Tolnanémedi). Mucsi esetében ennek egyedüli gátja az, hogy a környékben az ottani vadásztársaság már működtet erdei iskolát és hozzá tartozó tanösvényt.

4.7. Egyetemi segítségnyújtás (igénye, lehetősége és különféle potenciális képzések indítása)

Napjainkban egy leghátrányosabb helyzetben lévő térség számára minden létező fejlesztési és támogatási lehetőséget ki kell használnia ahhoz, hogy biztosítani tudja a jövőjét. Egy ilyen lehetőségnek számít az, ha egy település és egy felsőoktatási intézmény együttműködik.

Jelentős mértékű képzési igény a településeken valójában nem merült fel. Az okok között megtalálható, hogy a megkérdezettek szerint, ha volt is képzés (akár ingyenes, akár fizetős) a településen vagy a térségben, akkor azon nem vagy csak kis létszámmal vettek részt az emberek. Többen úgy vélték, hogy a képzéseknek addig nincsen jelentős értéke és haszna, amíg nincsenek új munkahelyek az adott térségben. Megítélésünk szerint ajánlott lenne a térség szereplői részére közösségfejlesztő tréningeket, illetve képzéseket tartani. Ezt azzal is indokolnánk, hogy több településen is jelezték, hogy egyes területeken szívesen együttműködnének másokkal, viszont ehhez várnának valahonnan segítséget. Egy közösségfejlesztő tréning jó lehetőséget kínálhat a potenciális felek egymásra találásához, valamint a szükséges együttműködések elindításához és akár sikeréhez is. Amennyiben a térség egyes településein képzések indulnának, megállapítható, hogy a képzésekhez szükséges hely biztosítása több településen is adott, pl. művelődési házak, meglévő és volt iskolaépületek, stb. Mucsi tekintetében a nemrég alakult helyi közösségfejlesztő alapítvány különféle pályázatok elnyerésében látja a jövőt. Elmondták, hogy ezeknek a pályázatoknak a figyelése és megírása sok esetben komoly problémát jelent nekik. Így projektmenedzsment és pályázatírás tekintetében a Kaposvári Egyetem hatékony segítséget tudna nyújtani. Esettanulmányok formájában akár az egyetemi képzések során is felhasználható lehetne a Mucsi számára oly fontos pályázatok megírása, vagy azok menedzselése. Tolnanémedi esetében a gyógypedagógusok számára lenne kiváló gyakorlati hely a helyi óvoda, ahol sok olyan gyerek található, akik különleges bánásmódot igényelnek és a helyi óvónők sokszor nem tudnak velük rendszeresen foglalkozni, mert egyszerűen nincs idejük rá és túl kevesen vannak.

5. Következtetések és javaslatok

A bemutatott partnerségi program célja a régió felsőfokú oktatási és kutatási kapacitásainak bevonása a Tamási kistérség értékeinek, hasznosítható belső erőforrásainak feltárásába és azok hasznosítási folyamatába volt. A kutatás során számos hasznos és pozitív tapasztalatot gyűjtöttünk össze, mindeközben a kutatótáborokban eltöltött idő közelebb hozott minket és a hallgatókat a magyar valósághoz.

Kutatásunk során megállapítottuk, hogy a vizsgált térségben élőkre jellemző, hogy általában kedvesek, nyíltak, de mégis zárt közösségeket alkotnak. A lakosság átlagéletkora magas, előregedő települések a jellemzőek, ahonnan a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező lakosok elvándorolnak – munkahelyek hiányában – a nagyobb városokba.

Megállapítottuk, hogy számos rejtett, nem tudatosított érték (hard és soft egyaránt) található a vizsgált falvakban és városokban.

Minden településen fontos jelentősége van a helyi közösségnek és a civil kezdeményezéseknek. A közösség formálásához, szervezéshez számos esetben azonban éppen a megfelelő ember hiányzik a településeken. Több településen elhangzott, hogy a jövőben még több fiatalot kell bevonni a közösségformálásba, valamint a hagyományörzésbe.

A településeken készített interjúk által sok helyen tapasztaltuk, hogy pénz- és humánerőforrás-hiánnyal küzdenek a települések. Emellett magas a munkanélküliség, így a szegénység is elég jellemző ezeken a területeken. Meglepően tapasztaltuk, hogy mindezek ellenére a lakosság nem hajlandó művelni a konyhakerteket, illetve alig foglalkoznak háztáji gazdálkodással, pedig egy-egy család élelmiszer szükségletének nagy részét fedezni lehetni. Mivel ezeken a településeken problémaként említették a megkérdezettek azt, hogy nemcsak a lakosság hozzáállásával van a gond a háztáji gazdálkodás esetén, hanem azzal is, hogy nincs meg a megfelelő szakértelem, szaktudás, így nem mernek gazdálkodni. Ezért is lenne javasolt a lakosság körében bizonyos mezőgazdasági ismeretek ingyenes átadása, képzések szervezése, folyamatos tanácsadás biztosítása a térségben akár egyetemi szakemberek közreműködésével is.

A térség nagyon gazdag a természeti értékekben (pl.: vad, erdők, tavak, termálvíz stb.), melyek jó alapot biztosíthatnak a turizmus célú fejlesztésekhez.

Kutatásunk ideje alatt sok jó, követendő példát, gyakorlatot láttunk, tapasztaltunk a térség szereplőitől, ezeket a kistérségen belül át kell adni egymásnak a jövőben. Az információ, valamint a jó gyakorlat egymás közötti megosztása, átadása, transzferálása a többiek felé segítheti az egész térség fejlődését, a segítő szándékú információ szabadon áramlását tehát biztosítani kell. A térségben az együttműködési hajlandóság csirái fellelhetők, egyes fejlesztések terén érdemes lenne mikrotérségekben gondolkodni, a mikro térségi összefogást szorgalmazni.

Jegyzetek

1. Herczeg Béla, Németh Nándor (2010): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és a felsőoktatás együttműködési programja. In: Falu város régió, 2010/2–3. szám. pp. 58–61.
2. Tóth Ferenc, Sáreczné Huth Andrea (2011): Tolna megye komplex fejlesztési programjának felülvizsgálata 2009–2011. (2003. évi felülvizsgálat aktualizálása), Tolna megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, URL:http://www.tolnamegye.hu/terfej/TMTRF_09_6.1_20110520.pdf (2012. április 15.)
3. Czuppon Viktória (2005): Adalékok a Tamási kistérség fejlettségi vizsgálatához. In: Területi statisztika. 2005/6. szám. pp. 574–591.
4. Tóth Ferenc, Sáreczné Huth Andrea (2011): i. m.
5. Gordon, Wendy, Langmaid, Roy (1997): Kvalitatív piackutatás, HVG Kiadó Rt., Budapest.

Felhasznált irodalom

- Czuppon Viktória (2005): Adalékok a Tamási kistérség fejlettségi vizsgálatához. In: Területi statisztika. 2005/6. szám. pp. 574–591.
- Gordon, Wendy, Langmaid, Roy (1997): Kvalitatív piackutatás, HVG Kiadó Rt., Budapest.
- Herczeg Béla, Németh Nándor (2010): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és a felsőoktatás együttműködési programja. In: Falu város régió, 2010/2–3. szám. pp. 58–61.
- Tóth Ferenc, Sáreczné Huth Andrea (2011): Tolna megye komplex fejlesztési programjának felülvizsgálata 2009–2011. (2003. évi felülvizsgálat aktualizálása), Tolna megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, URL:http://www.tolnamegye.hu/terfej/TMTRF_09_6.1_20110520.pdf (2012. április 15.)

TOURISM POTENTIALS OF TAMÁSI MICRO REGION

DR. MOLNÁR ESZTER egyetemi adjunktus
Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar
SÁRINÉ DR. CSAJKA EDINA egyetemi docens
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

Abstract

A research contract has been established in the framework of the Higher education and subregional partnership program between the National Development Agency and the University of Kaposvár in the spring of 2011. The subject of this research contract is "The University of Kaposvár, Faculty of Pedagogic and Economics' program in Tamási micro region in the interest of the social networks in order to strengthening". The research covered two semesters. During this period we have received an "X-rays picture" about Tamási micro region, on this "picture" there are clearly visible the area of "ill", problematic parts. We believe that the identified problems of Tamási micro region can be treat, solve and improve.

This study aims are to explore and present the current and the hidden tourism opportunities in Tamási area. Other aim is that collect a database about this by interviews. Furthermore we analyze the viability of ideas. We researched that with what kind of methods could be more efficient the tourism activities of Tamási micro region and what ways becomes more enjoyable and thus salable, the tourism offer of the micro-region. In addition, we explore the dams of the potential of tourism's cooperations.

1. Bevezetés

A hazai területfejlesztési politika az elmúlt két évtized során leginkább az elmaradott térségek, települések fejlesztésére koncentrált. A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek meghatározásánál az elmaradottság foka egyre nagyobb szerepet töltött be. A kedvezményezett térségek besorolásáról szóló 311/2007. (XI. 17.) kormányrendelet gazdasági és infrastrukturális mutatók alapján rangsorolta az ország akkor még 174 kistérségét. 2007-es lehatárolás során 94 hátrányos helyzetű (HH) kistérséget különböztettek meg. Ide azok a kistérségek tartoztak, amelyek társadalmi-gazdasági, infrastrukturális fejlettségét jelző komplex mutató értéke kisebb volt, mint az összes kistérség átlagának értéke. Ezekben belül megkülönböztettek 47 olyan kistérséget, amelyeket a leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségi státuszba soroltak. Közülük 33 kistérséget komplex programmal segítőként jelölve meg.¹ Ezekben a térségekben a magyarországi népesség 10%-a, ugyanakkor a roma népesség körülbelül harmada él.² A legtöbb LHH-s kistérség a Dél-Dunántúlon és Tiszántúlon helyezkedik el. LHH-s településnek tekinthetők azok, amelyekre egyszerre jellemző, hogy társadalmi-gazdasági szempontból elmaradtak és az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliségű települések.³

Az LHH-s települések gazdasági leszakadása a legtöbb esetben a társadalmi feszültségek növekedéséhez vezet, ami sokszor a romákkal kapcsolatos konfliktusokban csúcsosodik ki. Az LHH-s kistérségek fejlesztésére szolgáló programok alapvető funkciója, hogy a helyi erőforrásokra való építés mellett azok kiegészítéseként külső erőforrásokat (beruházások, támogatások) is igénybe vesz. Az előbbi tendencia csak kevés esetben válik valósággá. Jellemzőbb az, hogy a projektgazdák legnagyobb része nem fejlesztési elképzeléséhez keres forrást, hanem a forráshoz alakít ki egy fejlesztési elképzelést.⁴ Az Európai Unió forrásait nem kiegészítő – ahogy kellene – forrásként veszik igénybe, hanem a fejlesztések és azok működtetésének szinte kizárólagos eszközeként.⁵ Minden létező kiírásra pályáznak, még akkor is, ha az elnyerhető támogatásból kötelezően megvalósítandó fejlesztésre nincs is szükség. Ennek köszönhetően alakulnak ki az előregedő falvakban gyerekzsivajtól mentes nagy játszóterek, a fenntarthatatlanság határán egyensúlyozó oktatási, szociális és egészségügyi intézmények.⁶

„A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és a felsőoktatás együttműködési programja” egy kísérleti jellegű programként indult. Az ország 33 leghátrányosabb helyzetű, komplex programmal segítő kistérségeit érinti. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) Koordinációs Irányító Hatóságán belül a programot az LHH Fejlesztési Programiroda indította és 2010-től a Magyar Idegenforgalmi és Területfejlesztési Közhasznú Egyesület (MITE) koordinálja. A program alapvető célja, hogy hozzásegítse az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségeit egy, a mainál hatékonyabb és hasznosabb társadalmi kapcsolatrendszer kialakításához, a társadalmi, szellemi értelemben vett perifériális helyzet oldásához.” A program során kistérség-felsőoktatási intézmény párok alakulnak ki. A kísérleti program két-három szemeszterre szól.⁷

2. Anyag és módszer

2011 tavaszán az NFÜ és a Kaposvári Egyetem között a Felsőoktatási-kistérségi partnerségi program keretén belül létrejött a „A Kaposvári Egyetem Pedagógiai és Gazdaságtudományi Karának programja a Tamási Kistérségben a társadalmi hálózatok megerősítése érdekében” tárgyú kutatási szerződés. A kutatás 2011. szeptember 1-jével kezdődött és 2012. június 30-ig tartott, mely két szemesztert ölelt fel.

A partnerségi program célja a régió felsőfokú oktatási és kutatási kapacitásainak bevonása a Tamási kistérség értékeinek, hasznosítható belső erőforrásainak feltárásába és azok hasznosítási folyamatába, ezzel a kistérség tudásbázisának növelése.

A cél elérése érdekében a Kaposvári Egyetem vállalta, hogy a Tamási kistérséggel kapcsolatban gazdaság-szociológia felméréseket végez, segíti a pályázati együttműködés folyamatát, a kistérségben fellelhető jó gyakorlatokat összegyűjti, valamint a különféle kutatási eredményeket kommunikálja.

A kutatás során szekunder és primer kutatást egyaránt végeztünk. A szekunder jellegű kutatásunk a már mások által összegyűjtött és közzétett, eredetileg más kutatási célt szolgáló adatok megszerzésére és új szempontok szerinti feldolgozására⁸ irányult. E kutatás során a Tamási Kistérségről, annak településeiről, a kistérségekről, annak turizmusáról és a leghátrányosabb helyzetű programokról gyűjtöttünk és dolgoztunk fel anyagokat. Forrásaink között a témával foglalkozó szakkönyvek, folyóiratok, statisztikai kiadványok, jogszabályok éppúgy szerepeltek, mint az Internet alapú és az offline adatforrások.

Kutatásunk emellett elsősorban a primer vizsgálatokra és azok eredményeire támaszkodott. A primer adatok megszerzéséhez a kvalitatív kutatás módszer került alkalmazásra, amelyet azért választottunk, mert ez egy strukturálatlan, feltáró jellegű módszer, amely kis mintán alapul és a probléma természetének megértését szolgálja.⁹ Ezzel a kutatással elsősorban a „Miért?”, „Hogyan?” kérdésekre adott válaszokkal sikerült jobban megismernünk és megértenünk a helyi szereplők tevékenységét, problémáit és cselekedeteiknek indítékait. Interjúkat készítettünk a kistérség településeinek polgármestereivel, civil szervezetek képviselőivel, valamint a Tamásiban található Tourinform Iroda vezetőjével és a kölesdi székhelyű Tolnai Borút Egyesület jelenlegi elnökével is. A félig strukturált interjúk során a kistérség általános helyzetének bemutatásán túl a térség turizmusára, azon belül is a potenciális turisztikai lehetőségek megismerésére helyeztük a hangsúlyt.

A mélyinterjúk félig strukturált jellege biztosította azt, hogy az interjúalanyokkal a vizsgált témaköröket jobban, szabadabban, mélyebben részletezhettük. A nagyszámú mélyinterjú készítésével lehetővé vált a kutatási területre való jobb rálátás.¹⁰

3. A Tamási kistérség rövid bemutatása

A Tamási kistérség a Dél-dunántúli régióban, a Dél-külső Somogy, Kelet-külső Somogy és a Tolnai-hegyhát kistájakon helyezkedik el és 32 települést foglal magába. A térséget 5 mikro térség, a Tamási, Hőgyé-szi, Iregszemcsei, Simontornyai és a Gyönki alkotja. Területe 1028,3 km², népessége 2009. december 31-én 40 821 fő volt. Tolna megye 5 kistérsége közül, a kistérséghez tartozó településszám szerint a legnagyobb. A megye területének 27%-át öleli fel, a megyei népesség 17,0%-a él itt. A kistérség népsűrűsége 40 fő/km², köszönhetően az aprófalvas településszerkezetnek. Ennek aránya ebben a kistérségben a legalacsonyabb, jóval alatta marad a megyei (65%), illetve a régió (68%) hasonló átlagának. A települések népsűrűségének szórása természetesen igen nagy, a 9 fő/km² lakossűrűségű Miszlától a 130 fő/km² lakossűrűségű Simontornyaiig.¹¹

A térség egésze a Kapos vízgyűjtő területének része, amelynek legnagyobb mellékfolyója a Koppány. A térség természetes vizekben szegény. Kiemelendő a Pacsmagi-tavak területe, amely a Koppány felduzzasztásával alakult ki és természetvédelmi területnek minősül. A kistérség központi turizmusa pedig a Tamási határában felfedezett termálvízre épül.¹² A Tamási kistérség földrajzilag összefüggő egységet alkot, mely a települések közötti szoros gazdasági, társadalmi, kulturális hasonlóságon és kapcsolatokon alapul. A hivatalos formában való megjelenése társulás, települési önkormányzatok szövetsége, melynek kialakulását a közös lokális érdekek és a közös feladatmegoldás felismerése motiválja.¹³

Az elmúlt évek gazdasági átalakulása a megyében a Tamási körzetet érintette a legsúlyosabban, a kistérség-gek közül több mutató itt a legrosszabb. Ennek oka, hogy az 1990-es évek elejének változásai az átlagosnál érzékenyebben érintették a főként mezőgazdaságra és iparra alapozott vidék gazdaságát. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a fontosabb vasúti és közúti útvonalak elkerülik a térséget, jelentősebb város sincs, sok az apró és kis falu, valamint az infrastruktúra színvonala alacsony. Emiatt a kistérségi vizsgálatok során a Tamási kistérséget három szempontból is a támogatható térségek közé sorolták: egyszer, mint társadalmilag-gazdaságilag elmaradott térséget, másodsor, mint rurális térséget, végül, mint tartósan magas munkanélküliséggel rendelkező térséget.¹⁴

4. A kutatási eredmények rövid ismertetése

A rurális turizmusról – főleg LHH térségek esetében – elmondható, hogy a legtöbb esetben csak kiegészítő jövedelemforrásként jelenik meg. Megélhetést csak keveseknek képes biztosítani. Kitérésre lehetőséget vagy válságkezelő megoldást csak néhány kistérségnek tud nyújtani. A vidéki turizmus potenciális veszélyeket is rejt magában, mivel megbonthatja a vidéki élet egyensúlyát, azt a harmóniát, ami a vendégeket odavonzotta.¹⁵

A kutatás során feltérképeztük a térség különféle turisztikai jelentőséggel bíró értékeit, melyek közül itt csak a legfontosabbakról teszünk rövid említést. Az egyik legjelentősebb értékek közé soroljuk a természeti értékek közül kiemelkedő Pacsmagi tavak rendszerét, mely országos jelentőségű természetvédelmi terület és nemzetközi fontosságú vízimadár-élőhely, a vadállományban gazdag Gyulai erdőt, valamint a Kolláti rétet.

Ösödök óta lakott vidéken minden történelmi kor hagyott maga után emléket, ennek köszönhetően várak, kastélyok és kúriák is találhatóak a térségben. Tamási kistérség két várral, a simontornyai és az ozorai várral büszkélkedhet, amely attrakciók elsősorban az iskolai osztálykirándulások kedvelt célpontjai. Az előző évszázadokban épült kastélyok, kúriák egy része elpusztult, a meglévők többsége ma gyermek- vagy idősök otthonaként szolgál (Belecska, Gyöngy, Iregszemcse). Hőgyészen két kastély is található, melyek szálláshelyként működnek. Emellett számos emlékművek, templomok rejtőznek a Tamási térség dombjai között.

A települések elengedhetetlen falunapjain, búcsúin, szüreti fesztiváljain kívül egyéb rendezvényekkel is szolgálnak. A kistépeléseken ma is őrzik a húsvéti locsolások, az arató felvonulások emlékét. Az események sorából kiemelkednek a lovas napok. A kistérség legnagyobb múltra visszatekintő eseménye a Tamási Lovas Napok. 1959 óta megszakítás nélkül rendezik az augusztus 20-ai ünnepségekhez kötődően.

A térség mozgalmas történelme során több nemzetiség, népcsoport élt és él ma is együtt. Az egykori berendezési és használati tárgyak megtekinthetők a tájházakban és a helytörténeti gyűjteményekben.

A vidék gazdag az irodalmi értékekben is, hiszen Pincehelyen joggyakornokoskodott Vörösmarty Mihály, Ozorán fellépett a vándorszínész Petőfi Sándor, de ugyan itt töltött boldog napokat Illyés Gyula, míg Fürge híres szülőtte a regényíró Vas Gereben.

A környék Magyarország egyik legfiatalabb borászati egységének, az 1998-ban önállósult Tolnai borvidéknek az egyik köze. A körzetet alkotó településeken jellemzően fehér szőlőfajtákat termelnek. Azonban megállapítható, hogy a borturizmus ezen a vidéken még gyerekcipőben jár. Sokszor nincsenek meg a vendégfogadás előírt törvényi feltételei, illetve a gyenge borítói közösségi marketing-tevékenység hiánya sem segíti a borítói állomások fejlődését. Borturizmus tekintetében célszerű lenne, a helyi szőlőterületeket bevonni a napi idegenforgalmi tevékenységbe. A pincetulajdonosokat ösztönözni kellene, hogy más neves borvidékek hagyományához hasonló, összefogással és összeszervezéssel kialakított „bortúra” útvonalat alakítsanak ki. Ehhez több, megfelelően működő minősített borítói állomásokra, esetleg borházra lenne szükség, ahol lehetőség nyílna a helyi termelői borainak bemutatására, értékesítésére.

A térség számos testvérvárosi kapcsolattal rendelkezik, amelyeket a turizmus fellendítése, valamint a térség külföldön való – minél szélesebb körben történő – megismertetése céljából javasolt kihasználni.

A térségben a lovasturizmus hagyományai is felfedezhetők. Célszerű lenne a Tamási környékén működő lovas tanyák, és lovas útvonalak feltérképezése, az együttműködés koordinálása egy több szakaszból álló útvonal megtervezése, kialakítása és természetesen gondozása.

Elmondható, hogy a legtöbb település potenciális fejlesztési területként tekint a turizmusra. Az urbanizáció és egyre növekvő városok és a stresszes munkakörnyezet generálta az igényt a falusi turizmus fellendülésére, ahol a kikapcsolódni vágyók, itthon a természethez közel és mégis hazánkban tölthetik el a szabadidejüket.

A térség legtöbb települése fejlesztési elképzelései között jelentős szerepet tölt be a turizmus.

Iregszemcsén a turizmus fejlesztésében elsősorban a balatoni átmenő forgalomra alapoz. Ki akarják bővíteni a Regöly–Tamási kerékpárutat a településen és még tovább is. A helyi, környékbeli természeti értékek megismerésére irányuló túrák, táborok szervezését is célul tűzték ki. Iregszemcse egyedi termékére, az iregi csikos napraforgóra építve szakmai/kulturális hagyományteremtő programcsomag összeállítását találták ki – „iregi csikos napok” néven. A rendezvény multiplikátor hatással bírhatna. Helyi turisztikai termékékként erősíthetné a település imázsát, arculatát, vonzerejét. Újabb helyi iparágak (pl. kézműipar, élelmiszeripar) alapjául szolgálhatna.

Nagykónyi polgármesterének van egy egyéni elképzelése, amely egy öt éve kidolgozás alatt álló ifjúságnevelő turisztikai centrum köré épül. Ennek lényege egy liliputi kisvasút megépítése, ami nem csak a fiatalok igényeit elégítené ki, hanem az idősebb korosztály számára is kikapcsolódást nyújt. Továbbá egy erdei iskola megalapítása is a terv részét képezi, amely osztálykirándulásoknak és nyári táboroknak is otthonául szolgálna. A vasút mentén kiépülő kerékpárút szerves részét fogja képezni a kialakítandó létesítmény elérésének. Ezt a komplex fejlesztést úgy képzel el, hogy a további fejlesztések ráfűzhetők legyenek. Ezek egymást erősítve alkossanak egy tökéletes rendszert.

Ozora a vadászturizmus felélénkítésében, túraútvonalak kiépítésében látja a jövőt. Továbbá már több éve tervben van a Sió csatorna újjahajózhatóvá tétele, valamint a falusi turizmus hálózatának kiépítése, melyre már volt kezdeményezés, de nem vált be.

Pári a lovas turizmusban lát kitörési pontot, melyhez az adottságok megvannak a településen és környékén. Kisszékelyben egy LEADER pályázat keretében tanösvényt és kilátót terveznek 2 éven belül, mely jó szabadidős tevékenység lenne a környező iskolák diákjainak (20 állomásos falukörút, információs táblák).

Pincehelyen a falusi turizmust szeretnék fellendíteni. Dúzsos az eddigi vadászatra alapozva szeretnék fejleszteni a vadászturizmust. Sok vadász jár a szőlők melletti erdőbe vadászni, ezeknek a vadászoknak szeretnék a jelenleginél jobb és nagyobb társaság befogadására alkalmas szállót kialakítani a pincéknél. A borászok a látogatást összekötnék a borkóstoltatással, mely többletbevételt jelentene nekik.

Szárazdon szintén a falusi turizmusban, vadászturizmusban gondolkodnak, a pacsmagi halastavakra és működő vadásztársaságra és a nyugodt környezetre alapozva.

Természetesen minden település esetében igaz, hogy nem szabad elfelejteni a nem tárgyasult értékeik turisztikai attrakcióként való hasznosításáról. Itt elsősorban az értékleltárban felsorolt számos, nem kézzel fogható elemre gondolunk, mint a hagyományok, közösségi rendezvények, meglévő speciális ismeretek (szöveg, fonás stb.). Egy pár példa álljon itt. Tamásiban az „Egy kis néprajz mindenkinek” című sorozat: Népviselet készítése-, pilletanfolyam, tojásdíszítés, -kaparás, úri hímzés, grillázkészítő tanfolyam. Regölyben Cziráki Viktor amatőr régész, aki az Újszkitia mozgalom vezetője (kézműves vásár évente kétszer, csoportok fogadása, hagyományörzés, ijjászat, jurta tábor-null komfortos életmód tábor).

A megkérdezettek továbbá arra kértük, hogy a következő néhány évre vonatkozó jövőképeket vázolják fel, alkossák meg az alapján, hogy milyen szerepet szánunk majd a különféle helyi termékeknek és milyen kiugrási lehetőséget vélnek felfedezni a turizmus kiaknázásában. Ezen kívül azt is vizsgáltuk, hogy milyen általános szemléletet képviselnek a jövő tekintetében.

A kutatás során meglatogatott településeken élők döntő többségében azt mondták, hogy látnak lehetőséget a falusi turizmus fejlesztésében. Sok esetben viszont azt vették észre, hogy a szavakat nem követik nem hogy valódi tettek, de valós elképzelések sem. Legtöbb településen a turizmus kialakításának megfelelő infrastruktúrális háttere sem adott. Nincs olyan szálláshely, ahol a turisták megszállhatnának. Néhány esetben olyat is tapasztaltunk, hogy a már megépült tájházak üresen állnak, lakattal az ajtajukon. A falusi turizmus kialakításában ténylegesen van potenciál a térséget illetően, mivel nagyon szép természeti táj veszi körül az egyes településeket. Számos településen említhetnénk potenciális helyi termékeket is, amelyre a helyi turizmust tökéletesen rá lehetne építeni. Ilyen eset pl. a lilahagyma lekvár Szárazdon, Ozorán és Simontornyán a középkori várak, Dúzsos a helyben termelt bor, Páriban a mesefigura gyártó vállalkozás és a Pári-golf. Ezek mind-mind olyan termékek vagy szolgáltatások, attrakciók, amelyek különlegesnek számítanak és kicsit nagyobb hírvérrel akár turisták tömegeit is megmozgathatják.

Sok település esetében felmerült a helyi piac létrehozása is. Ehhez legelőször helyben termelt termékekre lenne szükség. Ezt legjobban a konyhakertek megművelésével lehetne elérni és az ott keletkezett felesleget kivinni a helyi piacra. Sajnálatos módon ez utóbbi tényező is komoly problémákat vet fel. Ráadásul az is a helyi piacok kialakítása mellett szól, hogy sok település esetében megvan az infrastruktúrális háttere azok megrendezésére (pl. régi iskolaépületek, amelyek legtöbb helyen nem sokkal a bezárást megelőzően lettek felújítva). Helyi piacok szervezését mikrotérségi szinten lehetne a leghatékonyabban megoldani, így több szomszédos település is beadhatná feleslegessé vált terményét vagy különleges cikkeit.

A természeti táj szépségét kihasználva több település esetében is felmerült tanösvény kialakításának a szándéka (pl. Kisszékely, Mucsi, Tolnanémedi). Mucsi esetében ennek egyedüli gátja az, hogy a környékben az ottani vadásztársaság már működött erdei iskolát és hozzá tartozó tanösvényt.

A térség bővelkedik termálvízforrásokban. Ezek jövőbeli kihasználását több településen is megemlétték (pl. Pincehely, Simontornya és Kisszékely). Hátrányt jelent, hogy Tamási a térség alatti termálvízelőhelyekből akkora mennyiséget használ fel, hogy más települések rajta kívül csak minimálisan alkalmazhatják ezeket a forrásokat. Többen elmondták, hogy a kisebb településeken nem lenne gazdaságos egy-egy meleg vizes fürdőnek az üzemeltetése.

5. Következtetések és javaslatok

Kutatásunk során megállapítottuk, hogy a térségben számos rejtett, nem tudatosított érték (hard és soft egyaránt) található. A térség számtalan olyan természeti adottságokkal rendelkezik, amelyeket ki kellene használni a turizmus különböző területein. Az egészségturizmuson túl a falusi-, a kerékpáros-, a vadász-, valamint a lovasturizmus rejt potenciális lehetőségeket arra, hogy fellendítsék a térség turizmusát.

A térség nagyon gazdag a természeti értékekben (pl.: vad, erdők, tavak, termálvíz stb.), melyek jó alapot biztosíthatnak a turizmus célú fejlesztésekhez, erdei táborokhoz, további túraútvonalak létesítéséhez stb. Emellett számos település büszkélkedhet egyedi termékekkel (élelmiszerek, kézműves termékek), amelyeket helyi piacokon turistacsalogatóként is kínálni kellene. Ha megfelelően gazdálkodunk ezekkel az erőforrásokkal, értékekkel, számos fejlesztési nyújthatunk egyrészt támpontokat, amelyek az infrastruktúrális

háttérrel biztosítják, továbbá embereket tudunk rendelni ezen programokhoz, ami pedig azok sikerességét irányozza elő.

Elmondható, hogy a turizmus különféle formái a térségben megtalálhatóak ugyan, azonban a térség nem rendelkezik hosszú távon állandó és tervezhető nagyságú bevételt generáló turisztikai attrakciókkal. A turisztika kínálatból hiányoznak a turisztikai csomagok, a tour-pack-ek és a komplex szemlélet.

Az interjúk során sok helyen tapasztaltuk, hogy pénz- és humánerőforrás hiánnyal küzdenek a települések. Részben ezek is a turizmus fejlesztésének potenciális gátjai lehetnek. A vizsgált térségben a turizmus fejlesztése lehetőség arra, hogy az amúgy is magas munkanélküliséggel küzdő térségben a lakosok egy részének megélhetési forrása legyen.

A térségben az együttműködési hajlandóság csírái fellelhetőek, egyes fejlesztések terén érdemes lenne mikrotérségekben gondolkodni és a mikro térségi összefogást szorgalmazni.

Az idegenforgalom és a turizmus fejlesztése lendületet adhat a kistérségnek, segítheti a felzárkózásban. A régebben kialakított idegenforgalmi létesítményeket fel kell újítani, hogy megfeleljenek a jelenlegi követelményeknek. Emellett megfelelő marketing tevékenység kifejtésére van szükség, hogy a térség látványosságai, értékei széles körben ismertté váljanak.

A természeti értékek közül elsősorban a gyulai erdő, melynek dámvadállománya világhírű, alkalmas rá, hogy idegenforgalmi vonzerővé váljon. Az egyre több községben beinduló falusi turizmusban is hatalmas lehetőségek rejlenek. A térség legjelentősebb idegenforgalmi vonzereje napjainkban a Tamási termálfürdő.

Az idegenforgalom és a turizmus fejlesztését segíti a Tamásiban működő kistérségi Tourinform Iroda is.

6. Összefoglalás

A 2011 tavaszán az NFÜ és a Kaposvári Egyetem között a Felsőoktatási-kistérségi partnerségi program keretén belül létrejött a „A Kaposvári Egyetem Pedagógiai és Gazdaságtudományi Karának programja a Tamási Kistérségben a társadalmi hálózatok megerősítése érdekében” tárgyú kutatási szerződés. A kutatás két szemesztert ölelt fel. Ezen időszak alatt 3 alkalommal szerveztünk az egyetem hallgatói számára terepgyakorlatot, ún. kutatótábort, melyek során végiglátogattuk a tamási kistérség összes települését.

A kutatótáborok alkalmával az egyik, talán legfontosabbnak ítélt tevékenységünk az értékleltár feltárása volt. A felmérések egyik nagy eredményének tartjuk még, hogy a szokásos „hard” (pl.: helyi nevezetességek, turisztikai attrakciók, látnivalók stb.) erőforrásokon túl nagyon jelentős számú „soft” elemek (pl.: közösségfejlesztő egyének, kapcsolati hálók, meglévő együttműködések és együttműködési potenciálok stb.) is felszínre kerültek. Ezek a feltárt értékek a turizmus alapjait szolgálják részben, illetve egészben.

A turizmus különféle formái a térségben megtalálhatóak ugyan, azonban a térség nem rendelkezik hosszú távon állandó és tervezhető nagyságú bevételt generáló turisztikai attrakciókkal. A turisztika kínálatból hiányoznak a turisztikai csomagok, a tour-pack-ek és a komplex szemlélet.

Úgy véljük, hogy a Tamási kistérségben feltárt problémákat, turisztikai hiányosságokat lehet kezelni, fejleszteni, javítani, melyhez megfelelően – anyagilag és szakmailag is – támogatott, alulról jövő és összefogásra épülő kezdeményezések, valamint egyes települések esetén a helyi vezetők és a lakosság körében egyfajta szemléletváltás lenne a legmegfelelőbb, leghatékonyabb megoldás.

Jegyzetek

1. Brodorits Z., Nagy A. (2010): A fejlesztéspolitika érvényesülése a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség mintaértékelése alapján. In: Falu város régió. (1) 78–81. o.
2. Kullmann Á. (2008): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek programjainak dilemmái. In: Falu város régió. (3) 69–73. o.
3. Brodorits Z., Nagy A. (2010): i. m.
4. Kullmann Á. (2008): i. m.
5. Kovács K. (2007): A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei. In: A falu. 22 (2) 67–79. o.
6. Herczeg B., Németh N. (2010): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és a felsőoktatás együttműködési programja. In: Falu város régió. (2–3) 58–61. o.
7. Herczeg B., Németh N. (2010): i. m.
8. Hajdu I.-né (szerk.) (2005): Borpiac. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1–208. o.
9. Malhotra, N. K. (2002): Marketingkutatás. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest. 1–800. o.
10. Gordon, W., Langmaid, R. (1997): Kvalitatív piackutatás. HVG Kiadó Rt., Budapest. 1–301. o.
11. Tóth F.–Sáreczné H. A. (2011): Tolna megye komplex fejlesztési programjának felülvizsgálata 2009–2011. (2003. évi felülvizsgálat aktualizálása). Tolna megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány.
12. Czuppon V. (2005): Adalékok a Tamási kistérség fejlettségi vizsgálatához. In: Területi statisztika. 45 (6) 574–591. o.
13. Tóth F.–Sáreczné H. A. (2011): i. m.

14. Varga Zs. (2001): A Tamási kistérség. In: Falu város régió. (7) 47–50. o.
15. Kóródi M., Dudás P. (2005): A gazdaság és a turizmus kapcsolata a rurális kistérségekben. In: Területi statisztika. 45 (5) 462–476. o.

Felhasznált irodalom

- 311/2007 (XI.17.) Korm. rend. a kedvezményezett térségek besorolásáról.
- Brodorits Z., Nagy A. (2010): A fejlesztéspolitika érvényesülése a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség mintaértékelése alapján. In: Falu város régió. (1) 78–81. o.
- Czuppon V. (2005): Adalékok a Tamási kistérség fejlettségi vizsgálatához. In: Területi statisztika. 45 (6) 574–591. o.
- Gordon, W., Langmaid, R (1997): Kvalitatív piackutatás. HVG Kiadó Rt., Budapest. 1–301. o.
- Hajdu I.-né (szerk.) (2005): Borpiac. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1–208. o.
- Herczeg B., Németh N. (2010): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és a felsőoktatás együttműködési programja. In: Falu város régió. (2–3) 58–61. o.
- Kóródi M., Dudás P. (2005): A gazdaság és a turizmus kapcsolata a rurális kistérségekben. In: Területi statisztika. 45 (5) 462–476. o.
- Kovács K. (2007): A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei. In: A falu. 22 (2) 67–79. o.
- Kullmann Á. (2008): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek programjainak dilemmái. In: Falu város régió. (3) 69–73. o.
- Malhotra, N. K. (2002): Marketingkutató. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest. 1–800. o.
- Tóth F.–Sáreczné H. A. (2011): Tolna megye komplex fejlesztési programjának felülvizsgálata 2009–2011. (2003. évi felülvizsgálat aktualizálása). Tolna megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány.
- Varga Zs. (2001): A Tamási kistérség. In: Falu város régió. (7) 47–50. o.

EGYEDÜLLŐ SZEMKAMERÁS VIZSGÁLAT KAPOSVÁRON

UNIQUE EXAMINATION WITH THE AID OF AN EYE TRACKING CAMERA IN KAPOSVÁR

PINTÉR ATTILA főiskolai adjunktus
Soós MIHÁLY tudományos segédmunkatárs
DR. PHD VARGA ÁKOS egyetemi adjunktus

Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar Marketing és Kereskedelem Tanszék

Abstract

In the summer of 2012 our research group carried out a unique examination in Kaposvár, with the utilisation of an eye tracking camera. During the "KaposFest 2012" Festival we selected 7 participants who have never been in Kaposvár before to take a walk in the downtown, after the installation of the eye tracking camera. Our aim was to define the judgment of the city landscape based on the participants' impressions. A research like this could be a useful and effective support for a marketing plan of a certain settlement; the results could also be used for any publication, posters and it could serve as a valuable assistance in forming of the city landscape. Our results showed that the direction of the attention was from left to right. The street was examined on the left at first, but the right side was examined more carefully.

Bevezetés

2012 nyarán a „Kapos Fest 2012” rendezvény ideje alatt Kaposvárra látogató, Kaposváron nem járt mintasokaságból kiválasztott 7 fő bevonásával szemkamerás vizsgálatot végeztünk Kaposvár Megyei Jogú Város belvárosában található épületek és látványosságok vizsgálatára. A kutatás célja a városkép megítélése volt, a város főterét és az onnan sugarasan kiinduló sétálóutcákat szemügyre vevő résztvevők megfigyelése alapján. Egy ilyen vizsgálat hasznos és hatékony segítség lehet például egy település turisztikai marketingjének a kidolgozásában, felhasználható kiadványok, plakátok készítéséhez, segítheti a városkép kialakítását.

Kaposvár bemutatása

Kaposvár megyei jogú város kr. e. az V–IV. évezredben már lakott település volt. Kr. u. I. század elejétől – Pannónia provincia idején – a rómaiak által lakott terület volt. 1273-ban tartották az első vármegyegyűlést. 1690-ben Kaposvár Eszterházy Pál herceg birtokába került, majd a hatalmas kiterjedésű kaposvári Eszterházy-uradalom birtokközpontjává válik. 1750-ben Kaposvár a korábbi alkalmoszerű gyűlésektől eltérően Somogy megye állandó székhelye és a megyegyűlések helyszínévé vált. 1869. március 18-án Kossuth Lajost a kaposvári választókerületben országgyűlési képviselővé választották. Húsz évvel később Kossuth Lajos Kaposvár díszpolgára lett. 1873. január 23-án I. Ferenc Józseftől Kaposvár rendezett tanácsú városi rangot kapott, amely napot máig a város napjaként ünnepelemek. A századforduló előtti és utáni évtizedekben Galimberti Sándor, Kunffy Lajos, Vaszary János, Rippl-Rónai József, Zichy Mihály munkásságának köszönhetően Kaposvár a magyar festészet egyik központja. 1904. március 15-én felavatják a Városháza épületét. Az építkezés Kopeczek György és Kertész Róbert tervei alapján 1902-ben kezdődött, a díszterem ablakainak üvegfestését a Parlament üvegfestéseit is megalkotó Roth Miksa műhelye készítette. 1904-ben a Somogyi Hírlap első megjelenését 1909-ben követi a Kaposvári Hírlap kiadása. 1929-ben Kaposvár a korábbi rendezett tanácsú városi jogállásnak megfelelő megyei városi rangot kap. Az 1950 és 1975 közötti időszakban az iparfejlesztéssel jelentős változások következnek be a városban, a lakosság létszáma megkétszereződve 73 ezer főre nő. 1987-ben adták át az első kaposvári sétálóutcat. 1990. december 1-jétől Kaposvár megyei jogú várossá vált. 2008-ban az Év települése, 2010-ben pedig megkapta a „Magyarország legszebb főutcája” elismerést.¹

A szemkamerás vizsgálatok bemutatása

A marketingkutatásban alkalmazott műszeres megfigyelés olyan kutatási stratégia, ahol műszerek és nem emberek rögzítik a megfigyelt jelenséget.² A szemkamerás vizsgálat aktív közreműködést kíván a vizsgálat alanyától, melynek során a szem mozgásának útját rögzítik. A szemkamerás vizsgálatokkal pontosan lehet követni az észlelés tartalmát és irányultságát, és választ lehet kapni olyan kérdésekre, hogy

- mi az, amit csak nézünk, és mi az, amit látunk is?
- honnan hova kalandozik a tekintetünk?
- mely elemeken szeretjük sokáig letelepedni a szemünket?
- melyek azok a területek, amelyek kitüntetett érdeklődésre számíthatnak?
- melyek azok a területek, amelyek leginkább kívül esnek az észlelési határokon?³

Anyag és módszer

A vizsgálatot egy iViewXHED típusú mobil szemkamerával végeztük, melynek kalibrálását 5 pontos kalibrálási módszerrel hajtottuk végre, majd a vizsgálatot egy 33 fokos látószögű kameralencsével végeztük. A kalibrálási folyamat után egy átlagosan 10 perc 15 másodpercnyi sétára invitáltuk a vizsgálatba bevont személyeket, ami során a szemkamerához tartozó laptop iViewX szoftvere digitálisan rögzítette a szemek mozgását, valamint a fixációs pontokat (fixációs pont: az a pont a vizsgált felületen, ahol megragad és időzik a tekintet). A vizsgált útvonalat az eredmények bemutatása során három szakaszra osztottuk:

1. szakasz: Kossuth tér és a Noszlopi Gáspár utca szakasza
2. szakasz: a sétáló utca Kossuth Tér felől induló, Zsolnay Kútig terjedő szakasza
3. szakasz: a Zsolnay Kúttól a Corso étteremig terjedő sétáló utca rész.

A videofelvételek elemzése során a mintasokaságra vonatkozó átlagértékeket számoltunk az egyes épületek, látványosságok fixációs arányainak vizsgálatakor. A bemutatott fixációkon kívüli szemmozgások jellemzően a járókelők, az utcakövek és az egyéb felületeken történő mozgásuk miatt nem kerültek kiemelésre és bemutatásra.

Eredmények és értékelésük

Általánosságban elmondható a vizsgálat során szerzett eredmények alapján, hogy a balról jobbra történő megfigyelési irány a közterületek végigjárása és megfigyelése során is megfigyelhető volt. Az utcaképet a bal oldalon figyelték meg a vizsgálatba bevont személyek legelőször, viszont a jobb oldali utcafront megfigyelése nagyobb arányban és részletesebben történik.

Az első szakasz eredményei (Kossuth Tér időtartam: 101 mp, Noszlopi Gáspár utca időtartam: 128 mp)

A vizsgálat eredményei során egyértelmű fixációk voltak megállapíthatóak a Kapos Hotel éttermén (1,98%), majd a Kossuth térre érve a templom épületén (1,97%), a Városháza épületén (6,9%), a Royál étterem és kávézó épületén (2,01%), a szökőkúton (4,95%), és a Kossuth szobron (7,9%). A Noszlopi utcában átlagosan 2 perc 8 másodpercet töltöttek a vizsgálatba bevont személyek, akiknek legnagyobb összefüggő fixációja a Szivárvány Kultúrpalota épületén volt megfigyelhető, mintegy 15%-nyi összefüggő fixációval.

A második szakasz eredményei (sétáló utca Kossuth Tértől a Zsolnay Kútig időtartam: 259 mp)

A sétáló utcára érve a Kossuth Tér felől, a Csokonai Étterem került mindenekelőtt a vizsgálatba bevont személyek tekintete elé, majd a Stüher Kávézó sétáló utcára kihelyezett teraszán (6,57%) volt megfigyelhető jelentős arányú fixáció. A parkhoz érve a park szökőkútja (3,08%), majd a park előtti hirdetőtábla (1,18%) esetében volt megfigyelhető nagy arányú fixáció. A parkkal szemben a Megyeháza és a Múzeum épülete (8,49%) emelendő ki e szakasz épületeinek megfigyelési arányait figyelembe véve. Az épület homlokzatának, nagy felületű ajtóinak, valamint a sétálók felé kihelyezett információs anyagainak és plakátjainak szenteltek nagy arányú figyelmet a vizsgálatba bevont személyek.

A harmadik szakasz (Zsolnay Kúttól a Corso étteremig időtartam: 121 mp)

A Zsolnay Kútra (4,1%) –bár észrevették az alanyok–, a többi közterületi elem megfigyelésének ideje és a fixációk arányainak tekintetében nem történt jelentős mértékű megfigyelés egyik vizsgálatba bevont személy esetén sem. Kiemelt figyelem, 4,95% fordult a Lira Könyvesbolt sétáló utcára kihelyezett standjára, és kira-

katára. A vizsgált utcarész végső állomása a Corso Étterem volt, amire kiemelten magas (5,7%) arányú fixáció történt, mind a bent ülő személyekre, mind pedig a teraszra. A Corso Étteremmel szemben lévő közterületi hirdető tábla esetében is jelentős arányú (2,47%) fixáció volt megfigyelhető.

Összefoglalás

2012 nyarán a KaposFest 2012 nevű rendezvényen szemkamerás vizsgálatot végeztünk a Kaposváron nem járt mintasokaságból kiválasztott 7 fő bevonásával, amelynek célja a városkép megítélése volt, a város főterét és az onnan sugarasan kiinduló sétálóutkákat szemügyre vevő résztvevők megfigyelése alapján.

A vizsgált útvonalat az eredmények bemutatása során három szakaszra osztottuk:

1. szakasz: Kossuth tér és a Noszlopi Gáspár utca szakasza;
2. szakasz: a sétáló utca Kossuth Tér felől induló, Zsolnay Kútig terjedő szakasza;
3. szakasz: a Zsolnay Kúttól a Corso étteremig terjedő sétáló utca rész.

A vizsgálat során szerzett eredmények alapján kijelenthető, hogy a balról jobbra történő megfigyelési irány a közterületek végigjárás során is tetten érhető volt. Az utcaképet a bal oldalon figyelték meg a vizsgálatba bevont személyek legelőször, viszont a jobb oldali utcafront megfigyelése nagyobb arányban és részletesebben történik.

Jegyzetek

1. www.kaposvar.hu
2. Malhotra, N. K., Simon, J. (2008): Marketingkutató. Akadémiai kiadó, Budapest. ISBN 978 963 05 8648 1
3. Sas, I. (2007): Reklám és pszichológia. Kommunikációs Akadémia Könyvtár, Budapest. ISBN 963 219 790 9

Felhasznált irodalom

- Malhotra, N. K., Simon, J. (2008): Marketingkutató. Akadémiai kiadó, Budapest. ISBN 978 963 05 8648 1
- Sas, I. (2007): Reklám és pszichológia. Kommunikációs Akadémia Könyvtár, Budapest. ISBN 963 219 790 9
- <https://www.kaposvar.hu/index.php?page=varostortenet&width=800&F=2&T=1&lang=1&prn=0> (Letöltve: 2012. 10. 01.)

STATE OF HUMAN RESOURCE OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE SOUTH GREAT PLAIN REGION

DR. HABIL. PHD BODNÁR KÁROLY
University of Szeged Faculty of Agriculture

Abstract

People who are involved in agricultural production may have special or different attitude to the LLL programs, to the knowledge developments and innovations, than owners and employees have in other sectors. A survey was carried out at South Great Plain Region of Hungary to study the preparedness and willingness of agricultural entrepreneurs to innovation. A part of the research was a study about the readiness for the knowledge improvement of the agricultural producers. The investigation was based on survey with 265 completed questionnaires. The questions were focused on the language knowledge, the use of advisory, mass media, LLL courses, study tours, Internet, etc. It seems that all the examined traits (e.g. qualification level, farm size) can have influence, but with different significance on the willingness of innovation, the development of agricultural enterprises and the competitiveness of Hungarian agricultural production. The study was financed by the support of BAROSS DA_ELEM_07_MGK_INNO project (NKTH).

1. Introduction

The future situation of Hungarian agriculture is basically determined by the accession to the European Union. Hungary became a part of an integration that has been operating successfully for decades and where the income conditions deriving from the connection between agriculture and food industry can be regarded as stable.¹ All these are perfect and would show a perspective for an adequately prepared society. However, opinions are divided on the issue how much Hungary has done for that purpose.

The other form of obtaining financial resources is to apply for agricultural subsidies. The system of agricultural subsidies within EU consists of two groups basically. These are the national (governmental) supports and supports financed by the common budget. Within the frame of CAP the largest sums of money were spent on interventional arrangements, export subsidies and direct payments, on the account of market support. The respectively smaller ratio of resources are made up of provisions for rural development to promote, within that, the investments, the processing and selling of agricultural products, to help new farmers in their career, to encourage establishing new producer organizations and to work out a new (early) retiring system as well as to advance the development of rural infrastructure.²

One of the greatest informational program of the Ministry of Agriculture and Rural Development after 2000 was called „*The preparation of producers for the access to the European Union*”. The main objective of the national program was to provide information for farmers about EU regulations concerning them, personally, on the premises. The program comprised training advisors, organizing events, publishing practical handbooks for the lectures, contact with media and the maintenance of the programme. All this happened with the intention that communication should lay special emphasis on the persons who are directly affected by the changes.³

According to the results of Horváth's investigations (2010) most of the farmers do not want to do significant changes in their enterprises. As their data represents, 78% of farmers do not plan to give up their activity meanwhile two thirds do not want to establish any new activities. More than half of the farmers do not want to increase the number of their employees. The lack of competency in the farm enterprises could be handled by the organisation of integrated producer organisations.⁴ In the North Great Plain region the handicap of the people is based on the low level of education and on the poor accentuation of human resource development.⁵

In this survey it was tried to get an answer to the question what the opinion of the regional agricultural producers is, if they consider themselves adequately prepared to meet the demands of the European Union.

2. Material and method

In order to obtain the information a survey of questionnaire was designed and carried out. During the survey agricultural producers were asked (n=265) about their learning and information gathering habits and attitudes to innovation. Data were collected with random walking method from different settlement types in the South Great Plain Hungary. The data recording was carried out through face-to-face interviews. The producers had equal chances to get into the group of interviewees. Due to the relatively small size of the sample group the

compositions of the data were distorted, so the survey can not be regarded as a representative one, but the data of further study will be corrected, if it will be necessary.

Recent study is a part of a survey project, and the work was financed by NKTH by the support of BAROSS DA_ELEM_07_MGK_INNO project.

The questionnaire contained mostly closed questions in some cases interval scale was applied. To make some answers more exhaustive free contextual answers could also be given. The questions were focused on the following areas:

- basic information about respondent producers;
- educational level and foreign language knowledge of the farm managers;
- importance and frequency of the usage of:
 - study tours in Hungary and abroad,
 - gradual studies,
 - courses,
 - own research and observations,
 - information from other farms,
 - agricultural radio and TV programs,
 - books and journals,
 - agricultural extension,
 - opinion of business partners,
 - consumers' opinion,
 - local technical assistance,
 - Internet websites, thematic mail news, RSS.

The original questions were: What pre-requisites are important in the competitiveness in your firm, and sign the importance a number between 0 and 5. 0 = absolutely not important, 5 = very important. Data obtained were submitted to statistical analysis by using SPSS 17.0 software package.

3. Results

The major purpose of this survey is to look at the economic impact of innovation activity. During our investigation 265 questionnaires were filled in mostly by large-scale agricultural companies in South Great Plain and were interviewed as well. The enterprises investigated cultivate 160 thousand hectare in total and have approximately 5700 employees in South Great Plain. The sample is not representative, bigger firms are intentionally overrepresented, because principally large-scale companies can do or more familiar to do innovation activities. Of course none of the smaller enterprises have been excluded from the survey since their general attitude (how they can accept or refuse human resource development) is important very much in respect of agricultural market.

The average age of farm managers and farmers was more than 50 years (51.9 ± 10.4). A very important element of their attitude was found when they were asked: if they need a feedback about the results of the survey or not, only 168 of them wanted to know this information.

36.6% of the farm managers (*Table 1.*) working for large scale farms has a diploma in agriculture, but 8.3% of the primary producers educated on elementary school level without any professional knowledge, and this level is not competitive.

Table 1. Level of qualification of the interviewees

Level of qualification	Number of answers
Elementary school	22 (8.3%)
High school	40 (15.1%)
High school + vocational graduation	61 (23.0%)
University or college degree (BSc, MSc)	37 (13.9%)
University or college degree (BSc, MSc) in agriculture	97 (36.6%)
No data	8 (3.0%)

Source: author's data

The foreign language knowledge and the usage of the languages (*Table 2.*) are very poor among the farmers, because only 10.9% of them do not need help in communication on foreign languages.

The importance of different information resources was measured by the frequency of usage of them (*Table 3-4.*). It seems that own observations, books or journals and consumers opinion are the most important resources in information gathering of agricultural farms.

Table 2. Language skills of farmers

Foreign language knowledge	Number of answers
English	20 (7.54%)
English and German	8 (3.02%)
French	1 (0.38%)
Croatian	3 (1.13%)
Croatian and German	1 (0.38%)
German	13 (4.90%)
Russian	3 (1.13%)
English and Russian	1 (0.38%)
Slovak	4 (1.51%)
No language knowledge	105 (39.62%)
No data	106 (40.00%)
Who use this knowledge	29 (10.94%)
Who do not use	181 (68.30%)
No answer	55 (20.75%)

Source: author's data

Table 3. The importance of used information resources (%)

Grade	Study tour abroad	Study tour in Hungary	Research institute, university	Courses, LLL	Own experiment, observation	Results of other farms	Radio, TV program
0	30.2	13.2	18.1	6.8	8.3	4.5	9.8
1	6.8	4.5	4.9	3.8	2.3	1.9	4.9
2	12.8	9.4	12.1	7.5	3.8	9.4	16.2
3	17.0	23.0	23.4	20.4	12.1	30.2	24.2
4	14.3	23.4	16.2	27.9	24.9	27.5	18.1
5	8.3	17.0	12.8	25.3	41.9	16.6	18.5
No data	10.6	9.4	12.5	8.3	6.8	9.8	8.3
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Source: author's data

Table 4. The importance of used information resources (%)

Grade	Book, journal	Extension service	Business partners	Local technical assistance	Consumers' opinion	Internet, thematic mails	Other
0	0.8	6.4	3.8	7.2	4.2	6.4	18.1
1	2.6	4.2	3.4	5.7	3.4	2.6	2.3
2	4.9	4.2	4.2	6.4	5.3	5.7	1.5
3	16.6	23.4	20.8	24.2	13.6	22.3	15.5
4	30.9	28.3	29.1	21.1	24.5	26.4	1.9
5	35.8	24.5	29.1	29.4	41.1	28.3	3.8
No data	8.3	9.1	9.8	6.0	7.9	8.3	57.0
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Source: author's data

4. Conclusions

The aim of the study was the estimation of the farmer's ability for collecting professional information by their precognition, language skills, and the frequently used information resources. This information is indispensable in the development of structural educational programs for establish a successful and innovative agricultural producer society in Hungary.

The main steps of the work are: first the knowledge and requirement analyses in our region and in the next phase the preparation of a complex Lifelong Learning program.

Most of the questions were answered middle-aged farmers/producers from the South Great Plain Region. A little more than half of the respondents had some qualification related to agriculture.

The most significant information sources were the consumers' opinion and the professional journals. Although farmers can get informed easily through these sources but it is not enough. Many of them, mostly the

elderly, have problems with operating a computer; this is why Internet information has no decisive role for them.

In the forthcoming period those agricultural producers who will not try to maintain the human resource in their own enterprise on the current European level, most of them reckons with decreasing possibilities, or should ask for the help of the extension services.

We found that those farmers who planned to develop and expand their enterprise, regardless of the type of the enterprise, had knowledge about financial resources, application-systems and application possibilities at approximately the same rate.

In the future we need more young farmers with agricultural diploma (BSc. or MSc.), foreign language skill, with professional experiences in foreign countries and with the usage of as much information resources as possible to maintain their knowledge. Without these parameters producers can not be competitive among the European producers on the common market of the European Union and also on national level.

Notes

1. Komarek L. (2007): A Dél-Alföldi Régió súlyának, szerepének alakulása a hazai agrártermelésben. *Comitatus-Önkormányzati Szemle*, 17, 9, 52–64.
2. Komarek L. (2008): A Dél-Alföld agrárszerkezetének sajátosságai. *Csongrád Megyei Agrár Információs Szolgáltató és Oktatásszervező Kht*, Szeged.; Abonyiné Palotás Jolán, Komarek L. (2007): Dél-Alföld gazdasági helyzete és a kilábalás lehetőségei. *Területi Statisztika* 10, 47, 6, 586–594.
3. Benkő-Kiss Á. (2010): Data on the innovative development purposes in agricultural farms in South Great Plain Region in Hungary. In proc.: *International Scientific Symposium Management Of Durable Rural Development Timișoara 20. Mai 2010 (CD-ROM)*
- Horváth J. (2008): Emberi erőforrás az állattenyésztésben – jelenlegi helyzet, megoldandó problémák. *AgrárUnió*. 9, 10-11. szám. pp. 70–72.
5. Vántus A.–Pakurár M.–Oláh J. (2012): A foglalkoztatottság helyzete és kitörési pontjai a karcagi munkaerőpiac területén. *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*. 4, 2. sz. (No. 8.) A-sorozat 1. Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám. 17–24. p.

References

- Abonyiné Palotás Jolán, Komarek L. (2007): Dél-Alföld gazdasági helyzete és a kilábalás lehetőségei. *Területi Statisztika* 10, 47, 6, 586–594.
- Benkő-Kiss Á. (2010): Data on the innovative development purposes in agricultural farms in South Great Plain Region in Hungary. In proc.: *International Scientific Symposium Management Of Durable Rural Development Timișoara 20. Mai 2010 (CD-ROM)*
- Horváth J. (2008): Emberi erőforrás az állattenyésztésben – jelenlegi helyzet, megoldandó problémák. *AgrárUnió*. 9, 10-11. szám. pp. 70–72.
- Horváth J. (2010): Some Aspects to Determine the Innovation Activity in Agriculture in South Great Plain Region in Hungary *Management of Sustainable Rural Development. Lucrari Stiintifice. Seria I, Vol. XII. (1) 315–319.*
- Komarek L. (2007): A Dél-Alföldi Régió súlyának, szerepének alakulása a hazai agrártermelésben. *Comitatus-Önkormányzati Szemle*, 17, 9, 52–64.
- Komarek L. (2008): A Dél-Alföld agrárszerkezetének sajátosságai. *Csongrád Megyei Agrár Információs Szolgáltató és Oktatásszervező Kht*, Szeged.
- Vántus A.–Pakurár M.–Oláh J. (2012): A foglalkoztatottság helyzete és kitörési pontjai a karcagi munkaerőpiac területén. *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*. 4, 2. sz. (No. 8.) A-sorozat 1. Gazdálkodás- és szervezéstudományi tematikus szám. 17–24. p.

SZÍVESEN KÖLTÜNK EGÉSZSÉGES, DE DRÁGA ÉLELMISZERRE? AZ OLÍVAOLAJ ÁRA ÉS FOGYASZTÓI MEGÍTÉLÉSE

WE SPENDING MONEY FOR HEALTH WITH PLEASURE, BUT WHAT ABOUT EXPENSIVE FOOD? THE PRICE OF OLIVE OIL AND THE CONSUMERS' OPINION

VÁGI ZSOLT PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola

DEÉ KITTI dietetikus

Somogy Megyei Kaposi Mór Oktató Kórház, Kaposvár

DR. LELOVICS ZSUZSANNA PhD, dietetikus

Somogy Megyei Kaposi Mór Oktató Kórház, Kaposvár

PROF. DR. FIGLER MÁRIA intézetvezető egyetemi tanár

Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar Fizioterápiás

és Táplálkozástudományi Intézet Táplálkozástudományi és Dietetikai Tanszék

Abstract

Aim: To assess the role of the product price in the small amount of consumption.

Methods: A self-administrated questionnaire was used and asked 1000 Hungarian about their patterns of olive oil consumption.

Results: Only 10.2% of the respondents did not agree with the statement "Olive oil consumption is useful to preserve our health, but its price is not appropriate", 19.8% agreed with it, 70.1% agreed with it absolutely. Nine percent said that the price is appropriate and 56.9% that it is too expensive. "Expensive but it's worse it" answered 33.5%. There was only one person who said that it is cheap, but his financial situation was "well below the average" – according his own opinion.

Conclusion: The correlation between the financial situation and the statement "olive oil consumption is useful to preserve our health, but its price is not appropriate" was significant and moderately strong ($r = 0.23$; $p < 0.001$). 67.2% of the people with average or better financial situation agree with this statement.

1. Bevezetés

Az olívaolaj szó hallatán a legtöbb embernek a mediterrán tájak és a hozzájuk kapcsolódó jellegzetes olajat tartalmazó ételek jutnak eszébe. Például különböző saláták, az e területen élő emberek kreativitásának és hagyományainak köszönhetően rendkívül változatosan elkészítve. Számos más étel is készülhet az olívabogyóból sajtolt nedű felhasználásával. Az olívaolaj a mediterrán konyha egyik legfontosabb alapanyaga, ez adja a mediterrán étkezés „lelkét”.

Az olajbogyót több mint 4000 éve elixírként tisztelik a Földközi-tenger térségében. Plinius két folyadékot ajánlott az embereknek: a bort belső és az olívaolajat külső használatra. Ma már tudjuk, hogy egészségünket nem e két ételkészítés fogyasztása határozza meg, de az bizonyított, hogy protektív hatással rendelkeznek, így fogyasztással számos kardiovaszkuláris betegség kockázata hatékonyan csökkenthető.

2. Az olívaolaj szerepe a prevencióban és a gyógyászatban

Már a Bibliában is található utalás az olívaolaj gyógyításra történő felhasználására, akkoriban többek között test- és betegápolásra alkalmazták. A görög, a római és az arab medicinában is megtalálható – kenőcsök, balzsamok és olajok alapjaként – az olívaolaj, amit sebek és égések kezelésére is használtak. Kutatások már az 1930-as évektől folytak a mediterrán „csodaszerrel” kapcsolatosan, melyek sora napjainkban sem ért véget.

Ma már bizonyított, hogy az olívaolajnak számos jótékony hatása van: naponta négy-öt evőkanál javítja az infarktusos betegek vércukrát, illetve napi 2/3 evőkanál csökkentheti a férfiak vérnyomását.¹ Máj- és epebetegség diétájában megfelelő zsiradék lehet, és mindemellett savcsökkentő hatást is tulajdonítanak neki. Az olívaolaj ellenállóbbá teszi a sejtmembránt, ezáltal a sejtek védettebbé válnak a szabad gyökök káros hatásaitól. Feltételezik, hogy az olívaolajban lévő antioxidánsok – ha az emberi sejtek elegendő mennyiségben abszorbeálják őket –, ellenállók lesznek a kórokozókkal szemben.

Az olaszok számára az étkezéshez legalább annyira szükséges az olívaolaj, mint hazánkban a kenyér. Mindig ott van az asztalon, illetve a konyhában. Az egy főre eső havi átlagos olívaolaj-fogyasztásuk több mint 1,3 liter. Ettől a magyar átlag jócskán elmarad, az éves olívaolaj-fogyasztásunk 0,06 liter/fő.² A KSH Fogyasztói kosár felméréseiben³ nem is képez külön pontot az olívaolaj-fogyasztás, hanem az éves méréseket tekintve, összegezve nézik a napraforgóolajjal (étolaj, olívaolaj címszó alatt).

Magyarországon egyelőre kevesen ismerték fel, hogy bár az olívaolaj drágább a napraforgóolajnál, bőven megéri az árát. Ezt a tényt tükrözik az elmúlt öt év kutatásai is.

A krónikus betegségek által okozott megbetegedés és halálozás az eddigi törekvések ellenére is nagymértékű. Ennek oka multifaktoriális, mely okok között fő helyet foglal el a táplálkozás (rossz táplálkozási minta, szokások). Ezen krónikus betegségek kezelésében alkalmazott étrend szerves részét képezi az olívaolaj, melynek még mindig rendkívül jelentős szerepet tulajdonítanak nemcsak a terápiában, hanem a prevencióban is.

3. Health claim

Bár nem kutatási eredmény, azonban a táplálkozástudománnyal foglalkozók szempontjából fontos tényező, hogy 2004-től a minőségi olívaolajok címkéjére felkerült az ún. health claim jelölés.⁴ Ez fontos tájékoztatósi pont lehet egy címkelovasó, tudatos fogyasztó számára is, könnyebbé teszi az eligazodást a minőségi és az egyéb termékek között.

4. Új kutatási eredmények

Ahogy korábban említettük az olívaolajjal kapcsolatos kutatásoknak több évtizedes múltja van, és ma is számos tanulmány foglalkozik e termékkel.

Beauchamp és munkatársai 2005-ben kimutattak egy különleges vegyületet az olívaolaj vizsgálatai során. Ez az úgynevezett oleokantal,⁵ amely dialdehyd szerkezetű, és az ibuprofen-tartalmú fájdalomcsillapítókhoz hasonló módon fejti ki hatását. Gátolja a COX-1 és COX-2 enzimrendszereket, melyek a gyulladások kialakulásában játszanak szerepet. E kutatások rávilágítanak az oleokantal tumorpreventív hatására is. Bár ez a megállapítás még jórészt feltételezésen alapul, az újabb eredmények új szempontokat adnak a mediterrán étrend, daganat kialakulásának megelőzésében betöltött szerepének megértéséhez.

2008-ban Spanyolországban került megrendezésre az a nemzetközi konferencia, amely az olívaolaj és az egészség kapcsolatát kívánja az új kutatások segítségével hangsúlyozni.⁶ Itt mondták ki, hogy a táplálkozással összefüggésbe hozható nem fertőző betegségekben pozitív hatása van az olívaolaj-fogyasztásnak. E megállapítással kiemelték fontosságát a diabetes mellitus, a metabolikus szindróma, az obesitas és az oxidatív stressz prevenciójában és kezelésében. A feltárt összefüggések újabb kutatásokat tettek szükségessé.

Three-City Study néven ismert az a felmérés, amelyet Berr és munkatársai 2010-ben Franciaország (Bordeaux, Montpellier, Dijon) területén végeztek. 6947 idős korú, nem demens személy vett részt a vizsgálatban, melynek eredményeként kimondták, hogy az olívaolaj-fogyasztás csökkenti a kognitív funkciók romlását. Sőt, arra a megállapításra jutottak, hogy az olívaolajat funkcionális élelmiszernek kellene nyilvánítani, amit azzal indokolnak, hogy a 70–80%-os MUFA, és a 8–10%-os PUFA tartalma jogossá teszi e kategóriába sorolásra.

Cicerale és munkatársai⁸ 2010-ben megállapították, hogy a fenolos vegyületeket nagyobb koncentrációban tartalmazó olívaolajok fogyasztása előnyösebb. Ezt azzal magyarázták, hogy e vegyületek pozitív hatással vannak egyes élettani paraméterekre (1. ábra):

- a csontok egészségére,
- a gyulladásos markerekre,
- a sejtfunkciók markerekre,
- az oxidatív folyamatok markereire,
- a mikrobiális aktivitásra,
- a vérlemezkek funkcióira, véralvadásra és
- a vérplazma lipoproteinszintjére.

Carmago és munkatársai Spanyolországban 2010-ben húsz metabolikus szindrómában szenvedő betegen végeztek vizsgálatokat. Ennek eredményeként⁹ megállapították, hogy 98 olyan génvariánsunk van, melyre hatást gyakorol az olívaolajjal bevitt fenolos vegyületek összessége.

A MEDIS study keretein belül görög tudósok vizsgálták a zsírfogyasztás és a kardiovaszkuláris megbetegedések (CVD) kapcsolatát (Polychronopoulos 2010). A tanulmányban 1486 időskorú görögországi lakos vett részt. A kutatás eredményeként megállapították, hogy a résztvevőknek csak kis százaléka (férfiak 20,4%-a, nők 11,5%-a) mondható CVD rizikófaktoroktól (pl. diabetes, hypercholesterinaemia, obesitas és hypertensio) mentesnek. Bizonyos részük (férfiak 18,5%-a, nők 33,3%-a) viszont több CVD rizikófaktor is magáénak

mondhat. A mediterrán térség embereire még napjainkban is jellemző a nagy mennyiségű olívaolaj-fogyasztás, de emellett jelentős a húsból származó zsírbevitel is. Következtetésekként elmondták, hogy a mediterrán diéta mára nyugatiassá vált, tehát az e térségben élők táplálkozását is jelentősen befolyásolta a nyugati hatás, és ennek eredményeként nőtt a kardiovaszkuláris megbetegedések és halálozások száma.

Emellett már csak elgondolkodtató tényként szerepelhet, hogy egy 2006-os francia kutatásban a mediterrán diétát költséghatékonyak vallják akut miokardiális infarktuson (AMI) átesett betegeknek alkalmazva.¹⁰

1. ábra. A fenolos vegyületek biológiai aktivitása
Figure 1. Biological activity of phenolic compounds

Forrás: saját ábra

5. A vizsgálat célja

A szerzők célja volt annak felmérése, hogy a hazai csekély fogyasztásban mekkora szerepet játszik a termék ára.

6. Anyag és módszer

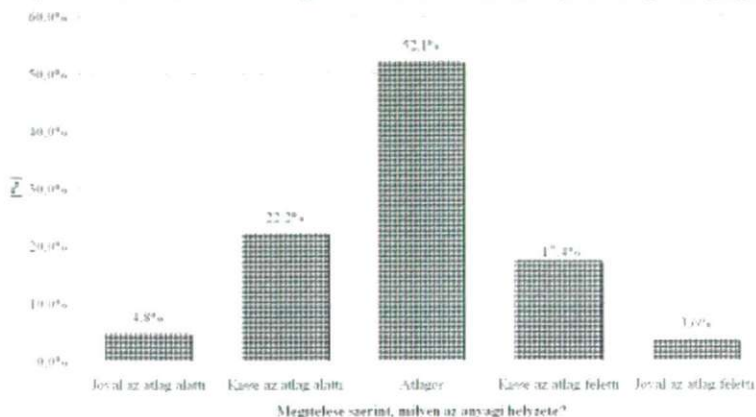
Önkitöltős kérdőívvel reprezentatív kutatást végeztünk, 1000 magyar (48,1% férfi és 51,9% nő) személyt kérdeztünk meg olívaolaj-fogyasztási szokásaival kapcsolatban 2012 tavaszán. A kérdőívet részben a táplálkozástudományban használt validált kérdőívek kérdéseiből, részben a marketingben használt kérdőívek kérdéseiből állítottuk össze. Az adatokat SPSS és MS Excel szoftver segítségével dolgoztuk fel.

7. Eredmények

7.1. Anyagi helyzet

A megkérdezettek fele (52,1%) átlagos anyagi helyzetűnek vallotta magát, valamivel többen voltak az átlag alatti jövedelműek (26,9%), mint az átlag feletti (21,0%) (2. ábra).

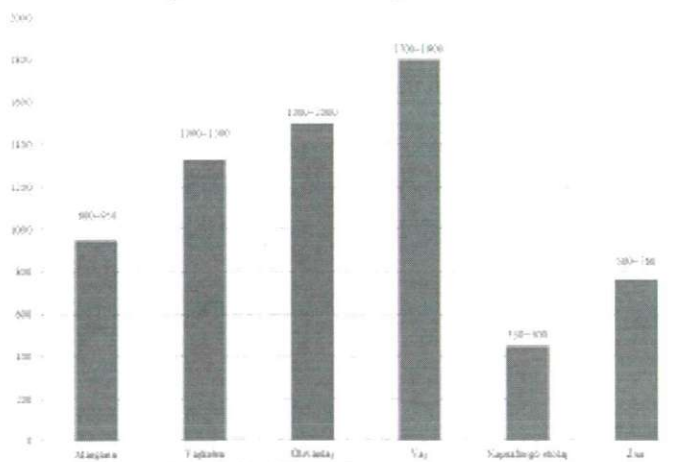
2. ábra. A megkérdezettek – szubjektív megítélése szerinti – anyagi helyzet szerinti megoszlása (n = 1000)
Figure 2. The respondents distribution according to their financial situation–by their subjective judgement (n=1000)

7.2. A zsíradékok ára

„Lassan ott tartunk, hogy drágább a zsíradék, melyben sütjük az ételt, mint maga a hús.” Egy liter étolaj ára 2012 őszén közelíti az 500 forintot, csak néhány import – főként bolgár – étolaj kapható kb. 400 forint körüli áron. A disznózsír ennél drágább, kilója minimum 600–650 forint körül alakul (2011 elején még bőven 500 forint alatt volt). Az árak alakulása és az e mögött rejlő okok feltárása nem témája jelen vizsgálatunknak (aszály, téli fagyok stb.), az árak összehasonlítását (3. ábra) azért mutatjuk, mert amikor egy termék áráról és annak fogyasztói megítéléséről beszélünk, a termékcsoport többi tagjának árát is ismernünk kell. Különösen igaz ez a magyar árérzékeny fogyasztók kapcsán, s nem utolsósorban egy olyan termék esetében is, amikor a hazai fogyasztók még mindig csak „ismerkednek” az olívaolaj sokoldalú felhasználási és fogyasztási lehetőségével.

3. ábra. Különböző zsíradékok ára 2012-ben
Figure 3.. Price of different types of fat in 2012

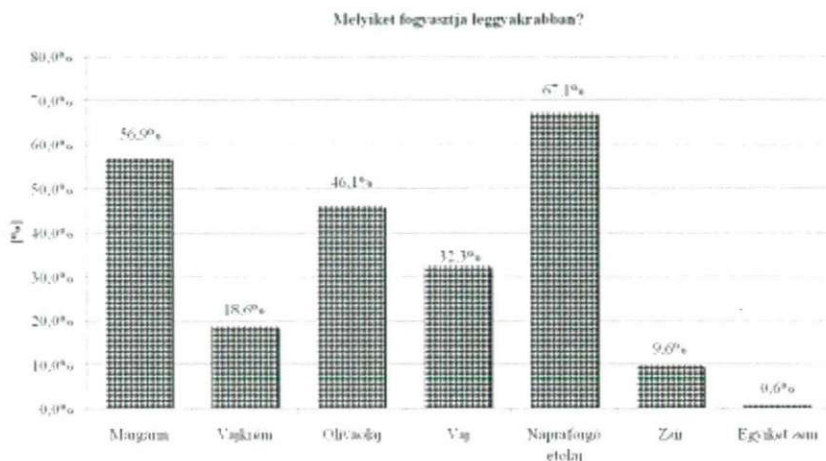

„Ha drága az olaj, főzz zsírral!” mondhatná a józan paraszti ész, csak hogy a zsír már régen drága. Az értékelést ez a tény sem könnyíti: ma 600–650 forint a legolcsóbb – ezek is általában import (német, lengyel) – termékek, a magyar zsír ennél is drágább.

7.3. A zsíradékfogyasztás és -használat jellemzése

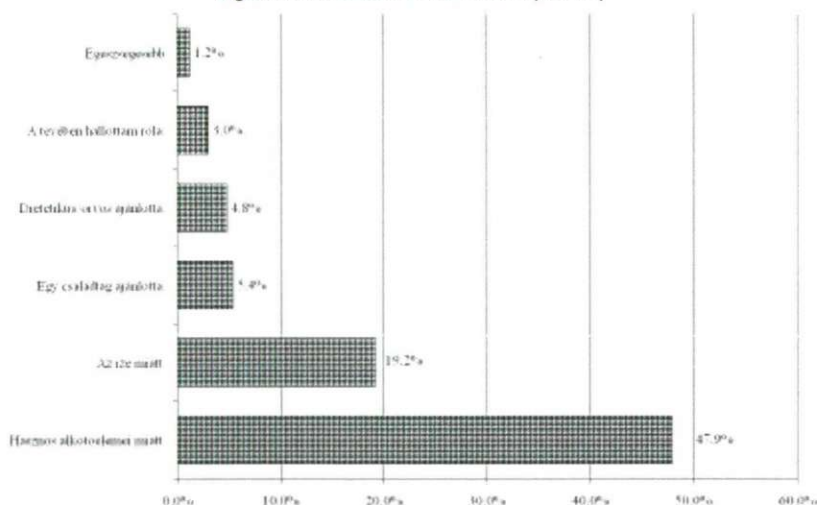
A megkérdezettek leggyakrabban (67,1%) napraforgó-étolajat fogyasztanak illetve margarint (56,9%). A harmadik helyen – 46,1%-kal – az olívaolaj áll (4. ábra), miközben öt hazai fogyasztóból négy szokott használni az ételek készítéséhez olívaolajat (80,2%).

4. ábra. A leggyakrabban fogyasztott zsiradékok (n = 1000)
Figure 4. The most frequently consumed fats (n=1000)

Közel minden második fogyasztó (47,9%) az olívaolaj hasznos komponensei miatt tette ezt, az íze miatt minden ötödik tette ezt (19,2%). A családtag vagy a dietetikus/orvos ajánlása kevésbé releváns a hazai fogyasztóknál (5. ábra).

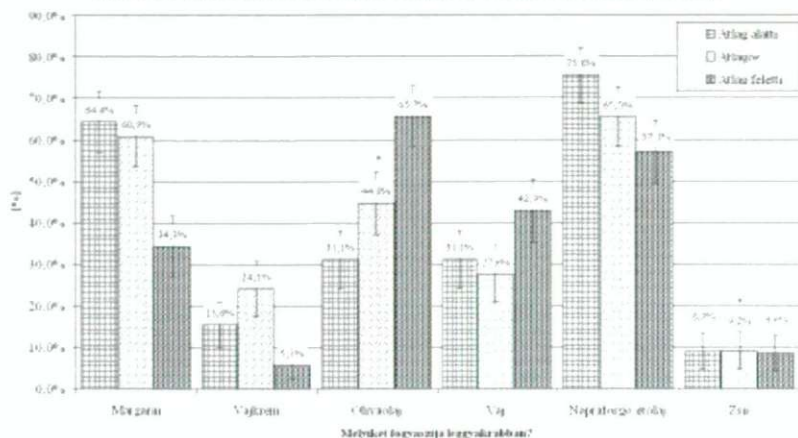
5. ábra. Az olívaolaj-használat okai (n = 1000)
Figure 5. The causes of olive oil use (n=1000)

Az elmúlt öt évben átlagosan minden jövedelmi almintában nőtt az olívaolaj fogyasztási mennyisége, az átlagos és az átlag feletti jövedelmű almintában egyforma arányban (77,0% és 77,1%). Az átlag alatti jövedelmű almintában a másik két almintához képest nagyobb arányban vannak (31,1%) azok, akiknél az olívaolaj fogyasztási mennyisége nem változott az elmúlt években, de ez a különbség nem szignifikáns mértékű ($p < 0,05$).

A preferált zsiradékokat vizsgáltuk a szubjektív anyagi helyzet függvényében is (5. ábra). Míg az átlag alatti (jóval és kissé az átlag alatti) és átlagos jövedelműek leggyakrabban napraforgó étolajat használnak, az átlag feletti (jóval és kissé az átlag feletti) jövedelműek – ha nem is szignifikáns mértékben – olívaolajat fogyasztanak leggyakrabban. A zsírfogyasztás mindhárom jövedelmi csoportban tíz százalék alatti, de csak az átlagos jövedelműeknél szignifikánsan kis arányú ez. A vaj és a vajkrém a kenhető zsiradékok magasabb árfekvésű termékei, az előbbieket a közel kétszeresít is elérheti a vajkrémekénél (3. ábra). A kenhető zsiradékok körül az átlag alatti és átlagos jövedelműek margarint, az átlag feletti jövedelműek vajat fogyasztanak. A két legdrágább terméket (olívaolaj, vaj) nagy – bár nem szignifikáns – mértékben az átlag feletti jövedelműek fogyasztják (6. ábra).

6. ábra. A preferált zsiradék a szubjektív anyagi helyzet függvényében (n = 1000)
Figure 6. Preferred fat according to subjective financial situation (n=1000)

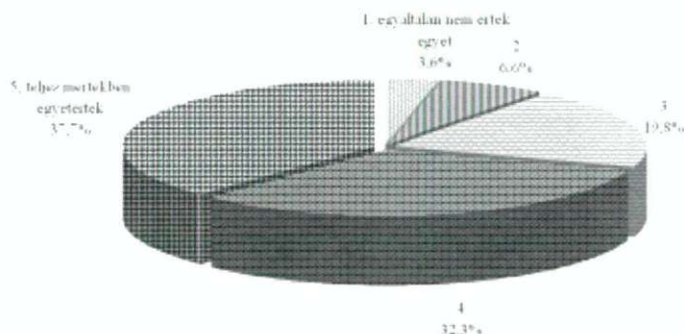
7.4. Az olívaolaj ára és annak hatása a fogyasztásra

A felmérésünkben részt vevők 90,4%-a az olívaolajat drágának találta; közülük minden harmadik személy drágának tartotta, de úgy gondolta, hogy „ilyen” áron is megéri megvenni a terméket. Ők az összes megkérdezettek 33,5%-a. További 9,0%-a megfelelőnek tartotta az árat, a fennmaradó 0,6% ítélte az árat túl olcsónak.

Az olívaolaj fogyasztását hasznosnak tartotta egészsége megőrzéséhez, de árát nem tartotta megfelelőnek tíz megkérdezettből közel négy személy (37,7%), további 32,3% is egyetértett az állítással. A megkérdezettek több mint hetven százaléka (70,1%) tehát, egyetértett az állítással, míg a skála másik végén („egyáltalán nem értek egyet”) a megkérdezettek 3,6%-a illetve 6,6% van (7. ábra).

7. ábra. Az állításra kapott válaszok megoszlása (n = 1000)
Figure 7. Distribution of answers received to the statement (n=1000)

„Az olívaolaj fogyasztása hasznos egészségünk megőrzéséhez, de ára nem megfelelő”

Minden tizedik vevő (9,6%) számára az olívaolaj alacsony ára volt a lényeg, még úgy is, hogy annak minőségét háttérbe szorította. Nem tekinthetők tudatos fogyasztóknak azok sem, akik a minőséget egyáltalán nem nézték, hanem azt a terméket vásárolták, amit a boltok polcain aktuálisan megtaláltak (ők a vevők 19,2%-át adták). Az olívaolaj minősége a megkérdezettek 64,7%-ának volt fontos: 37,1% a címkét amiatt is alaposan megnézte, mert az extra szűz olajok között is van különbség, 27,5% pedig csak olyan terméket vásárolt, amin az „extra szűz” felirat szerepelt. Egyéb szempontot 6,6% tartott szem előtt.

Vizsgáltuk „az olívaolaj fogyasztása hasznos egészségünk megőrzéséhez, de ára nem megfelelő” állítással egyetértés és a megítélés szerinti anyagi helyzet összefüggését. E két szempont között közepesen erős, szignifikáns kapcsolatot találtunk ($r = 0,233$, $p < 0,05$). Hasonló összefüggésben, az olívaolaj ára és a megítélés szerinti anyagi helyzet közötti összefüggés vizsgálata szintén közepesen erős, szignifikáns kapcsolatot eredményezett ($r = 0,221$, $p < 0,05$).

8. Következtetések

A megítélés szerinti anyagi helyzet mind a vizsgált állítás („az olívaolaj fogyasztása hasznos egészségünk megőrzéséhez, de ára nem megfelelő”), mind pedig az olívaolaj ára korreláció vonatkozásában szignifikáns, közepesen erős. Az átlagos és annál jobb anyagi helyzetben lévők 67,2%-a is egyetért az állítással. Megállapítottuk, hogy az olívaolaj ára akadálya a kívánatos fogyasztási mennyiségnek vagy/és gyakoriságnak.

9. Összefoglalás

Magyarországon az értelmiségi fiatalok körében jellemző az olívaolaj nagyobb mennyiségű fogyasztása. Az elmúlt öt évben hazánkban nőtt az olívaolaj-fogyasztás, ez nem csökkentette nagy mértékben a napraforgó-étolaj népszerűségét.

A magyarok felismerték az olívaolaj jótékony hatását, de az ára miatt prevencióra nem használják.

Jegyzetek

1. Kovács Ildikó (2005): 10 dolog, amit az olívaolajról tudni kell. In: Új Diéta, 2005/2. szám. pp. 29.
2. Kovács Ildikó (2005): i. m.
3. Központi Statisztikai Hivatal (2009): Az egy főre jutó éves élelmiszer-fogyasztás mennyisége. URL: http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,109886&_dad=portal&_schema=PORTAL&szo=ol%EDvaolaj&x=21&y=12
4. U.S. Food and Drug Administration (2004): FDA Allows Qualified Health Claim to Decrease Risk of Coronary Heart Disease. URL: <http://www.fda.gov/NewsEvents/Newsroom/PressAnnouncements/2004/ucm108368.htm>
5. Beauchamp, Gary K.–Keast, Russel S. J.–Morel, Diane et al. (2005): Phytochemistry: Ibuprofen-like activity in extra-virgin olive oil. In: Nature, 2005/9. szám. pp. 45–46.
6. López-Miranda, Jose-Pérez-Jiménez, Francisco-Ros, Eduardo et al. (2010): Olive oil and health: Summary of the II international conference on olive oil and health consensus report, Jaén and Córdoba (Spain) 2008. In: Nutrition, Metabolism and Cardiovascular Diseases, 2010/4. szám. pp. 284–294.
7. Berr, Claudine-Portet, Florence-Carriere, Isabelle et al. (2009): Olive oil and cognition: Results from the Three-City Study. In: Dementia and Geriatric Cognitive Disorders, 2009/4. szám. pp. 357–364.
8. Cicerale, Sara-Lucas, Lisa-Keast, Russel (2010): Biological activities of phenolic compounds present in virgin olive oil. In: International Journal of Molecular Science, 2010/2. szám. pp. 458–479.
9. Camargo, Antonio-Ruano, Juan-Fernandez, Juan M. et al. (2010): Gene expression changes in mononuclear cells in patients with metabolic syndrome after acute intake of phenol-rich virgin olive oil. In: BMC Genomics, 2010/10. szám. pp. 253.
10. Dalziel, Kim-Segal Leonie-de Lorgeril, Michel (2006): A mediterranean diet is cost-effective in patients with previous myocardial infarction. In: Journal of Nutrition, 2006/7. szám. pp. 1879–1885.

Felhasznált irodalom

- Beauchamp, Gary K.–Keast, Russel S. J.–Morel, Diane et al. (2005): Phytochemistry: Ibuprofen-like activity in extra-virgin olive oil. In: Nature, 2005/9. szám. pp. 45–46.
- Berr, Claudine-Portet, Florence-Carriere, Isabelle et al. (2009): Olive oil and cognition: Results from the Three-City Study. In: Dementia and Geriatric Cognitive Disorders, 2009/4. szám. pp. 357–364.
- Camargo, Antonio-Ruano, Juan-Fernandez, Juan M. et al. (2010): Gene expression changes in mononuclear cells in patients with metabolic syndrome after acute intake of phenol-rich virgin olive oil. In: BMC Genomics, 2010/10. szám. pp. 253.
- Cicerale, Sara-Lucas, Lisa-Keast, Russel (2010): Biological activities of phenolic compounds present in virgin olive oil. In: International Journal of Molecular Science, 2010/2. szám. pp. 458–479.
- Dalziel, Kim-Segal Leonie-de Lorgeril, Michel (2006): A mediterranean diet is cost-effective in patients with previous myocardial infarction. In: Journal of Nutrition, 2006/7. szám. pp. 1879–1885.
- Kovács Ildikó (2005): 10 dolog, amit az olívaolajról tudni kell. In: Új Diéta, 2005/2. szám. pp. 29.
- Központi Statisztikai Hivatal (2009): Az egy főre jutó éves élelmiszer-fogyasztás mennyisége. URL: http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,109886&_dad=portal&_schema=PORTAL&szo=ol%EDvaolaj&x=21&y=12
- Lazarou, Chrystalleni-Panagiotakos, Demosthenes B.–Matalas, Antonia-Leda (2008): Level of adherence to the Mediterranean Diet among children from Cyprus: the CYKIDS study. In: Public Health Nutrition, 2008/7. szám. pp. 991–1000.
- López-Miranda, Jose-Pérez-Jiménez, Francisco-Ros, Eduardo et al. (2010): Olive oil and health: Summary of the II international conference on olive oil and health consensus report, Jaén and Córdoba (Spain) 2008. In: Nutrition, Metabolism and Cardiovascular Diseases, 2010/4. szám. pp. 284–294.
- Polychronopoulos, Evangelos-Pounis, George-Bountziouka, Vassiliki et al: Dietary meat fats and burden of cardiovascular disease risk factors, in the elderly: a report from the MEDIS study. In: Lipids in Health and Disease, 2010/9. szám. pp. 30.
- U.S. Food and Drug Administration (2004): FDA Allows Qualified Health Claim to Decrease Risk of Coronary Heart Disease. URL: <http://www.fda.gov/NewsEvents/Newsroom/PressAnnouncements/2004/ucm108368.htm>

AZ „EX SITU” ÁLLATTENYÉSZTÉSI GÉNMEGŐRZÉS SZEREPE A REGIONÁLIS VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

EX-SITU GENECONSERVATION FOR REGIONAL RURAL DEVELOPMENT

PROF. DR. HABIL. SEREGI JÁNOS
DR. PHD SEREGI JÁNOS
VARGA LÁSZLÓ
Kaposvári Egyetem

Abstract

It is our common task to raise the level of animal husbandry. This topic has high importance for traditional species, breeds and their adequate use. It is possible or may possible to use these specimen as raw material for handmade products. Recently established 'Festetics Imre Zoo-park' is a perfect and new example on it in Keszthely–Gyenesdiás. You may find details on its whole scale function beside the primary show role in our presentation. This park is basis for the neighbouring eco-park establishment and strongly connected to the regional integration plans, by both its touristic attraction and market product gifted capacity. The project can apply for assistance from Bakonyerdő Forestry, Balaton Uplands National Park and local authorities. Additional support is necessary from NAKVI (Institute for National Agrar-consultancy and Education). Methodology and regional effect is a model for further developments.

Összefoglaló

Állattenyésztésünk színvonalának emelése valamennyiünk feladata. Vonatkozik ez különösen a hagyományos állatfajainkra, fajtáinkra, azok tudatos felhasználására. Ezek egyedei egyre több helyen jelent(het)nek lehetőséget arra, hogy az állati eredetű, ún. „kézműves termékek”-hez is alapanyagot szolgáltatassanak. A közelmúltban kialakított Keszthely–Gyenesdiási „Festetics Imre Állatpark” is példa erre. Előadásunkban annak bemutatató funkcióján túl egyéb hatásairól is beszámolunk. Ez a park ugyanis működésében érintheti a régió ökoparki terveit, integrációs törekvéseit. Kapcsolódhat a helyi turisztikai, termék-előállítás és piaci működéséhez. Ehhez a projekt igényelheti a Bakonyerdő, Balaton felvidéki Nemzeti Parki Igazgatóság, a környéki önkormányzatok közreműködését. Szükséges a létrehozóknak a NAKVI (Nemzeti Agrár-szaktanácsadási Képzési és Vidékfejlesztési Intézet) további támogatása. A projekt módszerét és regionális hatásait modellértékűnek tartjuk.

1. A állati eredetű génmegőrzés céljai

A génmegőrzés célja a genetikai erőforrások védelme a biodiverzitás megőrzése, etikai és esztétikai szempontokat is figyelembe véve. A populáció géndiverzitásának fenntartását befolyásoló tényezők fenntartása Génmegőrzés lehet: in situ: az eredeti helyszínen, ex situ: nem az eredeti helyszínen, hanem pl. mesterségesen létrehozott körülmények között.

1.1. Saját vizsgálatok

Reischl Gábor 2005. évi „regionalitás és Ökológia: Épített jövőnk” című tanulmányában megfogalmazza: „Lényeges megkülönböztetnünk a teremtés és a termelés fogalmát. Az előbbi a hosszú távú gazdálkodás, a föld művelése, ami kultúrát, kultúrtáját eredményez, az utóbbi a föld minél gazdaságosabb kihasználása, ami gyakran nehezen kontrolálható káros hatásokat indukál a táj gazdasága leépül, „agrársivataggá” silányul.”. Ezért a lakosság megélhetésében, foglalkoztatásában újra szerepet kell adni az állattartásnak és zöldség-gyümölcs-termesztésnek Ennek a hagyományos magyar fajtákból kialakított egészséges állomány-összetétel, az egykor itt meglévő biodiverzitáson kell(ene) alapulnia. Az újra beinduló, ill. megszervezendő mezőgazdasági tevékenységen kívül ebben nincs más alternatíva.

A helyzet javításához, a hungarikumok előállításához nélkülözhetetlen az integráció az állattenyésztésben, a vidékfejlesztésben. Ebben hazánkban a Nemzeti Park Igazgatóságok (továbbiakban NPI) – saját megközelítésünkben – elhelyezkedésük alapján felölelik és jellemzik a régiókat, így állattenyésztésükkel (gazdálkodásukkal) részben modelt adhatnak a mezőgazdaságnak, a régiókon keresztül országunk „ökológiai testének” megőrzéséhez.¹

1.2. Adatok az állati eredetű ökológiai termékek versenyképességéhez

Napjainkban állattenyésztésünk a kiutat, a bővítés és az értékesítés szélesítését keresi.

Az öko (bio) alapanyagok (húsok) és termékek pozitív élettani hatásai évek óta ismertek. Ez azok konjugált linolsav (CLA) és n-3 (omega-3) telítetlen zsírsav tartalmuknak köszönhető.

A fogyasztók érdeklődése a takarmányozás egészségre gyakorolt aspektusai iránt az elmúlt években megnőtt. A természetes forrásokból származó egészséges táplálóanyag-tartalom részaránya az élelmiszerminőség meghatározó paraméterévé vált. A már említett célkitűzés, a hazai állattenyésztés fejlesztésének bővítése, két hagyományos, őshonos állatfaj, a mangalica és a magyar szürke szarvasmarha célzott felhasználásával is elérhető. Mindkét állatfaj alkalmas az extenzív és intenzív tartásmódra. Az extenzív, hagyományos tartás és a kapcsolódó takarmányozás az alapanyagok (a húsok) és a termékek előnyösebb összetételét eredményezhetik, miáltal az egészséges humán táplálkozásban betöltött szerepük is jelentős.

1. A *mangalica sertés* hagyományos magyar sertésfajta (mint monogasztrikus állat) húsának zsírsav összetétele a takarmányozással jelentősen befolyásolható. Így a fajta hatása mellett az úgynevezett extenzív (legeltetés és hagyományos abrak) tartás – szemben az ún. intenzív (hízalás táppal) tartással, előnyös a CLS és az n-3 zsírtartalomra. A mangalica sertéshúsból, szürke marha húsból és mangalica szalonnából készült termékekben a tendencia folytatódik.

2. A *magyar szürke szarvasmarha* a monogasztrikus állatfajokkal ellentétben, kérődzőkben a zsírsavösszetétel változtatás lehetősége nehezebb, mert a takarmányból felvett telítetlen zsírsavakat a bendő mikroorganizmusai telített zsírsavakká alakítják át. Ugyanakkor kutatások bizonyították, hogy a hagyományos fajták húsának zsírsavösszetétele eltér más specializált hasznosítású fajtáktól, illetve az n-3 zsírsavak aránya az etetett takarmányoktól függően széles határok között mozoghat.

2. A Bakonyerdő Zrt. „Festetics Imre” állatparkja

Festetics Imre, egy Vas megyei arisztokrata volt az első magyar tudós, aki önálló örökléstan munkát közölt egy nemzetközi tudományos folyóiratban. A cikkben Festetics Imre szó szerint a „természet genetikai törvényeiről” (genetische Gesetze der Natur) beszél, azokról a törvényekről, amelyek megítélése szerint a jellegek öröklődésének a menetét irányítják a nemzedékek egymást követő sorozatában. A szenzációt az időpont (1819!) jelenti, hiszen mindez három évvel Mendel születése előtt történt; a genetika szót az angol Bateson csak 1905-ben fogadtatja el az új tudomány megnevezésére.

Külön érdekessége az anyagnak, hogy szerepel benne Mendel II. törvényének a lényege az egyes szülői tulajdonságok megjelenéséről a hibridek második nemzedékében. Ezt Festetics majdnem 50 esztendővel a Mendel-féle cikk megjelenése előtt fogalmazta meg, genetikai törvényei empirikus jellegűek

A magyar őshonos és régen honosult, valamint veszélyeztetett háziállat fajták génmegőrzésének elősegítése, a bennük rejlő nemzeti tradicionális értékek ápolása, társadalmi, gazdasági, tudományos, kulturális elfogadtatásának fokozása országos érdek.² A Bakonyerdő Zrt. „Festetics Imre” állatbemutató parkja az előbbi feladatokat igyekszik állatbemutatójával és az ott kialakított falusi udvarral bemutatni.

2.1. A Bakonyerdő Zrt. „Festetics Imre” állatbemutató parkjának állatállománya

Őshonos szarvasmarha fajtáink:

- Magyar szürke marha,
- Magyar tarka marha,
- Magyar bivaly.

Őshonos sertésfajtáink:

- Mangalica sertés
 - Szőke,
 - Vörös,
 - Fecskehasú.

Őshonos juhajtáink:

- Cikta,
- Cigája,
- Magyar/hortobági/racka (fekete-fehér),
- Magyar merinó,
- Nemesített magyar kecske.

Őshonos lófajtáink:

- Hidegvérű lófajtánk
 - Muraközi lófajta.

- Melegvérű lófajtánk
 - kisbéri félvér lófajta
 Magyar számár.

Őshonos baromfifajtáink:

- Tyúkfélék,
- Fedett nyakúak
 - Sárga magyar,
 - Fehér magyar,
 - Kendermagos magyar,
 - Fogolyszínű magyar tyúk.
- Kopasz nyakúak
 - Az erdélyi kopasznyakúak fekete, fehér, kendermagos.

Őshonos magyar pulykafélék:

- Magyar pulyka, fekete és fehér
- Rézpulyka,
- Bronzpulyka

Őshonos magyar vízi szárnyasok:

- Magyar kacska: fehér, tarka,
- Magyar lúd,
- Magyar fodros tollú lúd, fehér, szürke és tarka,
- Gyöngytyúk.

Őshonos magyar kutyafajok:

- Puli
- Komondor

Őshonos vadfajtáink:

- Gímszarvas,
- Őz,
- Dámvad,
- Muflon,
- Vaddisznó,
- Fácán,
- Fogoly.

A park állatállományát, a fajok leírását és a fontos tudnivalókat a látogatóknak elérhető, színvonalas tájékoztatók tartalmazzák. Az állatpark szerves kapcsolódik a zrt. egyéb regionális feladataihoz.

2.2. A Bakonyerdő Zrt. egyéb regionális feladatai (a teljesség igénye nélkül)

2.2.1. A Bakonyerdő Zrt. Erdei Iskolái

Esterházy Erdészeti Erdei Iskola

A Bakonyerdő Zrt. a Pápa melletti Kupi erdőben alakította ki a környezeti nevelést célzó erdei iskolai foglalkozások, egyéni és csoportos túrák, kirándulások számára alkalmas Esterházy Erdészeti Erdei Iskolát és a hozzá szorosan kapcsolódó Tallós Pál tanösvényt. Az iskola Erdészeti erdei iskolai minősítéssel rendelkezik. A tanösvény és az erdei iskola jó lehetőséget kínál a Bakonyalja élő környezetének, a környék műemléki, történelmi nevezetességeinek megismerésére. Betekintést kaphatunk a Bakonyalja jelenkori erdőgazdálkodásáról is. A tanösvény tematikája egyaránt tudja szolgálni az óvodást vagy akár a felnőtt érdeklődőt.

Bakonyi Kisbetyár Erdei Iskola

Erdei iskolánk a négy évszakot átölelve, egész évben várja a kalandra, nyugalomra, tiszta levegőre, a természet szépségeire és különleges élményekre vágyó látogatóit.

Az erdei iskola jól kiépített infrastruktúrát biztosít az ott zajló nevelési és oktatási munkához.

2.2.2. Részvétel a keszthelyi Riviéra fejlesztésében

A célok megvalósításában a térség egyik legfőbb gazdálkodója a Bakonyerdő Zrt. nagyon fontos szerepet játszik.

A Keszthelyi Riviéra részei a „Nátúr-Kultúrpark” fejlesztése irányába kívánnak elmozdulni, létfeltételeit meghatározó feladata ezen helyi környezeti, természeti értékek tudatosítása, a megóvásuk, ennek érdekében pedig a fenntartható hasznosításuk fontosságának széles körben való elfogadtatása!

Lehetőségeik:

- Örökségvédelem:
A lakosság kultúrténykedése a már rómaiaktól megkezdett úton haladt, amelyet mezőgazdasággal, szőlőműveléssel és állattenyésztéssel jellemezhetünk, a hagyományos gazdálkodási módok (legeltetési állattartás, kaszálós rétművelés stb.) teljes eltűnése, melynek következményeként egyre növekszik a felhagyott és gyomosodó szántóterületek (ugarok) illetve rétek aránya
- A kiút biztosítása:
 - Természetvédelmi terület, parkok nagyobb hasznosítása.
 - Tematikus túrautakkal a vonzerő növelése, de a tematikus út javaslatok (a nyolc! javaslat!) egyike sem érint állattenyésztési témákat, még részleteiben sem!
Ezért fontos lenne: az őshonos háziállatfajtákkal gazdálkodó családi gazdaság, legeltetési állattartás felújítása, a helyi piac – már vannak nyomok!
- Természetvédelmi Oktató Központot kell létrehozni, amely erdei iskola – turistaház – ökoéletterem is egyben, és tanösvényhez is csatlakozik.
A tervezett tanösvény hossza 1300 fm és az alábbi állomásokat tartalmazza (Állami Erdészetszolgálat Térségfejlesztési Terve, 2003 után):
A visegrádihoz hasonló „ambuláns oktatást” folytat, előre eladott helyekkel.
A természeti és települési környezet turisztikai értékeit bemutató sétautakat és turistautakat gondoz.

A fenti célok megvalósítása az érintett önkormányzatok, kistérségek, civil szervezetek, szakhatóságok és gazdálkodók együttes összefogását feltételezi.

A régió kistérségében a KU-2, KU-3-as útvonalak projektgazdája is a BAKONYERDŐ Zrt.

2.2.3. A zrt. környezetvédelmi feladatai

- Erdők ápolása
 - Ökológiai adottságokhoz képest alacsony erdősültség növelése.
 - Természetes, természet közeli erdők kialakítása.
 - Őshonos fajok szaporítása.
- Vadgazdálkodás
 - Apróvadállomány.
 - Apróvad-gazdálkodás gondozása.
- Hulladékkezelés támogatása
 - Szervezett szelektív szeméthyűjtés, szállítás.
 - Veszélyes hulladékok összegyűjtése, tárolása, szállítás.
 - Szennyvízkezelés.

A térség jellegzetes gazdálkodásában (környezetvédelmi ipar, erdőgazdaság, növény- és állattenyésztés, idegenforgalmi-vendéglátóipari szolgáltatás) még nem teremtette meg a „több lábbon állás” feltételeit és eszközrendszerét sem, amelynek következménye; a fiatalok elvándorlása. **Ezen változtatni a BAKONYERDŐ Zrt. feladata is a jövőben, „hogyan homloknyi országot” (Váci Mihály) megmenthessük!**

Jegyzetek

1. Seregi J. (2010): nem publikált anyag.
2. Szalay I. és mtsai (2010).

Felhasznált irodalom

- Hajduk P., Sáfár L., Nagy B., Seregi J., Brem G. (2007): Korszerű állatazonosítási eljárás alkalmazása a Magyar Juhtenyésztő Szövetség gyakorlatában. *A Hús*, 17., 1., 44–46.
- Holló G., Nuernberg K., Sutyor I., Seregi J., Tózsér J., Repa I., Holló I. (2006): Healthy beef – Opportunities for the enhancing of the beneficial fatty acid in beef. *Hungarian Agricultural Research*, 3. 19–22.
- Holló G., Seregi J., Holló I., Repa I. (2003): Some carcass/meat quality traits relation to the measurements of novel (CT, MR) techniques. *Proc. of the 54th Annual Meeting of the European Association for Animal Production*. Roma, Italy. 31. August - 3. Sept. 108. p.
- Holló I., Fal I., Seregi J., Horváth K., Andrassy Z., Holló G., Repa I. (2003): A fajta és a takarmányozás hatása a vágóértékre és a húsminőségre. *XLV. Georgikon Napok, Új stratégiák az agrárgazdaságban EU csatlakozás 2004*. Keszthely szeptember 25–26.
- Radics L., Seregi J. (szerk.) (2003): *Az ökológiai szemléletű állati termék előállítás*. Szaktudás Kiadóház Budapest.
- Radics L., Seregi J., Pusztai P., Holló G. (2005): Az őshonos állatfajták szerepe az ökológiai állattartásban. SAFO Roadshow szeminárium, „Ökoállattartás az EU-ban és Magyarországon. Kérdések és megoldások.” SZIE Állatorvostudományi Kar, Budapest, június 9. 18–19.
- Zsarnóczay G., Holló G., Vada Kovács M., Nagy S., Böhrer P., Seregi J. (2004): The production of Hungarian bio sausage of high food safety standard. *Farm to Fork Food Safety: A Call for Common Sense*. EU-RAIN Conference. Athens, 2004. Mai 12–14. 22.
- Egyéb irodalmi anyagok a szerzőknél rendelkezésre állnak.

AZ ELLÁTÁSI LÁNC JELLEMZŐI ÉS A SZEREPLŐK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK ÉRTÉKELÉSE

THE CHARACTERISTIC OF THE SUPPLY CHAIN AND THE MEMBERS RELATIONSHIP

VÁNYI NOÉMI PhD-hallgató

Debreceni Egyetem AGTC GVK Ihrig Károly Gazdálkodás-és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Abstract

Nowadays members are not competing individually on the market, but as members of a supply chain, who deliver the goods or services to the customers with a shared collaboration. These participants cooperate in the process of purchasing, production and selling, their mutual interest is to satisfy the consumer demands, thus all the base material and spare parts producers, the product assemblers, the processing units, wholesalers and retailers are parts of the chain, who collaborate and coordinate the processes. This collaborated supply chain view of the companies is a business philosophy, which was founded upon trust, commitment, cooperation, mutual objectives, executive managerial support moreover the acceptance and understanding of mutual dependence. The business relationship among the players define the performance of the supply chain, so for this reason particular attention should be paid to the examination of this when the overall performance of the chain is being evaluated.

1. Bevezetés

Ma már az üzleti egységek nem önállóan versenyeznek egymással a piacon, hanem ellátási lánc szereplőiként, akik közös összefogással juttatják el a terméket vagy szolgáltatást a fogyasztóhoz. Az ellátási lánc tagjainak fő célja a fogyasztói igények kielégítése, amely érdekében az értéketermelő folyamatokban együttműködnek. Mentzer és társai megfogalmazásában „az ellátási lánc három vagy több szervezet vagy egyén csoportja, akik közvetlenül magukba foglalják a végtermék előállításához szükséges termékek, szolgáltatások, pénzeszközök, információk befelé és kifelé irányuló áramát a beszerzéstől a fogyasztóig.” Azok a szereplők tekinthetők az ellátási lánc tagjainak, akik a beszerzés, a termelés és az áru (termék vagy szolgáltatás) vevőhöz való eljuttatásának folyamatában együttműködnek.¹ Így az alapanyag gyártók, a feldolgozók, nagykereskedők, kiskereskedők, a pénzügyi vállalatok egyaránt a lánc tagjai, akik összefogják és összehangolják a láncban zajló folyamatokat. Nagyon fontos az a tény, hogy a lánc szereplőit közös érdek mozgatja, hiszen azáltal, hogy részt vesznek e folyamatokban, versenyelőnyre tesznek szert a piacon. Hatékonyabban használhatják ki erőforrásaikat, valamint a partner vállalat piacismeretét és kapcsolati tőkéjét is hasznosítják. A láncba csatlakozó vállalat információhoz jut mind a termelés, a vezetés és a logisztika területén és megosztja azt a többi taggal. Technológiai előnyre tehet szert, hiszen a szereplők egymásnak át is adhatják a termeléshez vagy szolgáltatáshoz szükséges eszközöket. A vállalatok ellátási lánc szemlélete egy üzleti filozófia, amely kialakulásához bizalomra, elkötelezettségre, összehangoltságra, közös célokra, felsővezetői támogatásra és a kölcsönös függőség megértésére és elfogadására van szükség.

Az ellátási lánc teljesítménymérése a láncban lezajló folyamatok hatékonyságának és hatásosságának számszerűsítését jelenti. A teljesítménymérés irányt mutat a lánc szereplőinek, átfogó képet kapnak arról, melyek azok a területek amelyekben több lehetőség rejlik és melyek azok, amelyekkel problémájuk adódhat. A legtöbb esettanulmányban az ellátási lánc teljesítménymérését csak teljesítmény oldalról közelítik meg, megfigyelkednek arról, hogy a szereplők közötti kapcsolatok nagymértékben befolyásolják a lánc teljesítményét. Tanulmányomban ezért az ellátási láncok szereplőit és a közöttük kialakult kapcsolatokat vizsgáltam. Mivel kapcsolatokat tartam fel, ezért olyan láncokat térképeztem fel, amelyekben a szereplők hosszú távon működnek együtt. A hosszú távú kapcsolat során ugyanis kialakulnak a szereplők között azok a szociokulturális kötelékek, amelyek értékelésével meghatározható az ellátási lánc teljesítménye.

2. Anyag és módszer

A fő célom az volt, hogy egy olyan tanulmányt készítsék, amelyben az ellátási láncok szereplői között kialakult kapcsolatot mutatom be kapcsolati mutatók segítségével.

Munkámat az ebben a témában releváns szakirodalom feldolgozásával kezdtem, úgymint Lalonde és Masters,² Lambert,³ Mentzer és szerzőtársai,⁴ Chikán Attila,⁵ Gelei Andrea,⁶ Molnár Adrienn,⁷ Nagy Judit,⁸ Felföldi János,⁹ Bódi-Schubert Anikó és szerzőtársai¹⁰ eredményére támaszkodtam.

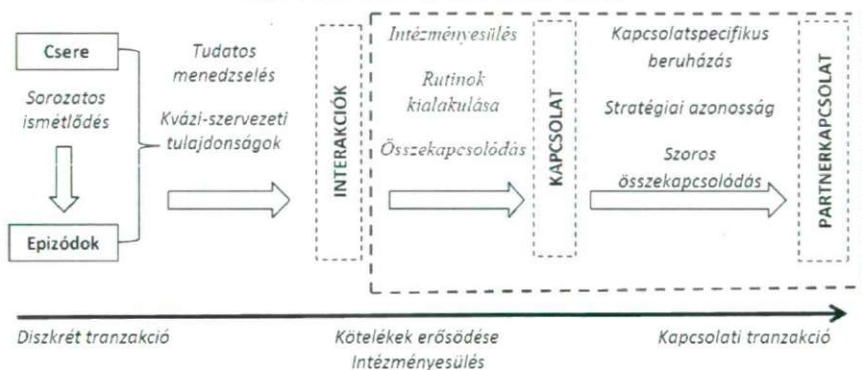
A szakirodalmi feldolgozás alapján lehatároltam a kutatási területemet és azonosítottam azokat a kapcsolati mutatókat, amelyek alapján a strukturált mélyinterjút összeállítottam. Az interjú középpontjában az állt, hogy hogyan ítélik meg a szereplők az együttműködésük során kialakult kapcsolatukat. Ennek mérésére az interjúalanyoknak állításokat soroltam fel a kapcsolatuk jellemzésére, melyeket likert skálán értékelhettek annak függvényében, hogy milyen mértékben értettek egyet a kijelentéssel. Az interjú irányított volt, de egyben egy olyan beszélgetés is, amely során az ellátási lánc szereplői tapasztalataikról is meséltek. A mélyinterjűket 2012 augusztusában kezdtem el, de a kutatás még mindig folyamatban van, így tanulmányomban az eddigi rész eredményeimet mutattam be.

3. Eredmények

3.1. A kutatási terület lehatárolása

Az ellátási láncokat üzleti hálózatokként értelmezhetjük. Gelei Andrea¹¹ megfogalmazásában a hálózat egy struktúra, amelynek csomópontjai az üzleti egységek, mint a termelő cég, a vevő vagy a szállító. A csomópontok között kialakuló kapcsolat jelenti az összekötő szálakat a szereplők között. A tagok közötti kapcsolat meghatározza az ellátási lánc jellegét. A vállalatok közötti kapcsolat meghatározásokat az 1. ábrán szemléltem.

1. ábra. A vállalatok közötti kapcsolatok
Figure 1. Relationships between companies

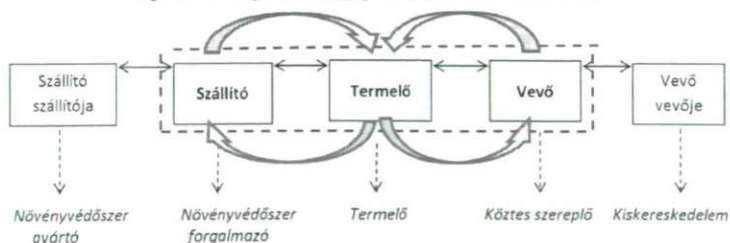

Forrás: Bódi-Schubert (2010)

A kapcsolatok kialakulásának az alapja a csere, melynek ismétlődésével epizódok jönnek létre. De sem a csere és sem az epizódok kezdeti szintjén nem beszélhetünk a partnerek közötti szociokulturális kötelekék meglétéről. A kutatásomba ezért olyan ellátási láncokat vontam be, amelyekben a partnerek hosszú távon működnek együtt, de az interakción túlmutat, inkább kapcsolat, sőt, partnerkapcsolat. Ezen a szinten az ellátási lánc szereplői között megjelennek olyan szociokulturális kötelekék mint a bizalom, a függés, a gazdasági és társadalmi elégedettség, a kényszerítő erő, a függőség és a konfliktus. Ezeket a kötelekéseket a kapcsolatok kritikus pontjaiként azonosíthatjuk így a szereplők közötti kapcsolatok megítélésében kiemelt szerepet kaptak mint kapcsolati mutatók.

Kutatásom alapjául olyan kiterjesztett ellátási láncokat választottam, amelyekben friss fogyasztású gyümölcsöt (alma, körte, szilva és meggy) juttatnak el a szereplők a fogyasztóhoz.

2. ábra. A vizsgált ellátási láncok és szereplői
Figure 2. Analysis of supply chain and there members

Forrás: Menzer et al (2001) alapján saját szerkesztés

A vizsgált ellátási lánc *központi szereplőjeként a termelőt választottam*, mert úgy gondolom, hogy a legnagyobb szerepet tölti be az értékettermelésben. A termelő tevékenysége során kapcsolatba kerül a szállítóval, aki növényvédőt szert biztosítja számára. A termelő másik oldalán a vevő áll, akinek értékesíti a megtermelt gyümölcsöt. A vevő, az ellátási lánc köztes szereplője lehet egy feldolgozó üzem, TÉSZ vagy kereskedő. Az együttműködésben részt vesz a szállító szállítója is mint növényvédőt szert gyártó cég és a vevő vevője is mint valamilyen kiskereskedelmi egység. Vizsgálatomat ellátási lánc szinten végeztem, ami azt jelenti, hogy három szereplőt választottam ki a láncból és a közöttük kialakult kapcsolatokat vizsgáltam vagyis a termelő, a beszállító és a vevő kapcsolatait.

3.2. Eredmények értékelése

A kapcsolati oldalról történő teljesítménymérés egyik lehetséges módja, ha olyan kapcsolati mutatókat használunk, mint a bizalom, gazdasági elégedettség, társadalmi elégedettség, függés, nem kényszerítő erő, kényszerítő erő, hírnév és konfliktus. A felsorolt mutatók nehezebben számszerűsíthetők mintha ökonomiai mutatókat vennénk alapul. A lánc szereplőinek egy ordinális skálán kell értékelniük a mutatóhoz rendelt állításokat, így derül ki számunkra, hogy teljesen egyetértenek vele vagy egyáltalán nem értenek egyet vele. Az a tény, hogy mennyire tartják meg a szereplők az ígéreteiket egymásnak, jól tükrözi a szereplők közötti bizalom fokát. A gazdasági elégedettség azt fejezi ki, hogy szállítókkal/vevőkkel kialakult üzleti kapcsolat hogyan járul hozzá a vállalat jövedelmezőségéhez, míg a társadalmi elégedettség pedig azt, hogy a vevők/szállítók milyen mértékben osztják meg a vállalattal a rendelkezésükre álló információkat. A függés megmutatja, hogy mennyire függ a vállalat a vevőik/szállítóik képességétől illetve erőforrásaitól. A nem kényszerítő erőt azt jelenti, ha a szállítók/vevők a kölcsönös elégedettség esetén megjutalmazták a partnerüket. A kényszerítő erő annak a mértékét fejezi ki, hogy mennyire lehetnek biztosak a szereplők abban, hogy a vevők/szállítók nem torolják meg, ha nem fogadja el a javaslatukat. A hírnév a vevők/szállítók pontosságáról és szakértelméről informálja a vállalatot, míg a kritika pedig azokról az esetekről, amelyekben nem értenek egyet a szállítók/vevők a partner vállalattal.

A következőkben a vevő és a szállító megítélését mutatom be százalékos formában kifejezve az ellátási lánc szereplőinek véleménye alapján. A maximumnak a 100%-os értéket tekintettem, amely egy olyan ideális helyzetet jelent, amelyben a felek teljes mértékig elégedettek az üzleti partnerükkel. A kapott eredményeket ehhez a „tökéletes” állapothoz viszonyítottam.

3.ábra. A szállítók megítélése
Figure 3. Characteristics of supplier

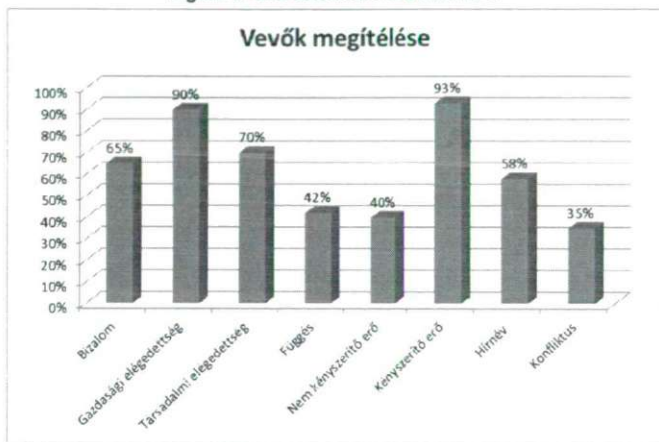
Forrás: saját szerkesztés

A 3. ábra a szállítók megítélését mutatja, melyen látható, hogy a partnerek 85%-a bízik a szállítóiban, mivel jellemzően megtartják ígéreteiket. Viszont a válaszadók szerint csak annyi információt adnak át a partnereknek amennyi az együttműködéshez éppen szükséges és ezek sem mindig helytállóak. Elmondható, hogy a válaszadók szerint a szállítók tevékenységükkel jelentősen hozzájárulnak jövedelmezőségükhöz és az árak kialakításban is meg tudnak velük egyezni, így a gazdasági elégedettségük 95%-os. A társadalmi elégedettség alacsonyabb, 68%-os értéke annak tulajdonítható, hogy a lánc tagok szerint a szállítók nem mindig tájékoztatják őket azokról a piaci információkról, amelyekről tudniuk kellene. A partnerek megítélése szerint nem függenek túlzottan a szállítóiktól és azok képességeitől és nem kapnak tőlük semmiféle extra juttatást (pl. ingy-

nes tanácsadás). A kényszerítő erő 95%-os értéke alapján látható, hogy a szállítók akkor sem alkalmaznak semmiféle retorziót, ha partnerük nem fogadja el az üzleti ajánlatukat. A szereplők szerint a szállítók híresek szakértelmükről, de nem mindig pontosak és nem mindig gondoskodnak megfelelően üzletfeleikről. A konfliktusok értéke meglehetősen alacsony, mindössze 25%, ami azt jelenti, hogy partnerek és a szállítók üzleti érdeke megegyezik. Konfliktus előfordul, de kritikus ügyekben jellemzően egyetértenek. A válaszadók 100%-a szerint, a hosszú távú kapcsolat csökkenti a konfliktus kialakulásának esélyét.

A fent leírtak alapján elmondható, hogy összességében a partnerek 70%-ban elégedettek a szállítóikkal. A kapcsolatot a legjobban az a tény gyengíti, hogy a szállítók a hosszú kapcsolat ellenére sem nyújtanak juttatásokat az üzletfelek részére illetve árváltoztatásnál nem veszik figyelembe a partnerek érveit. A függőség szintje is alacsony, ami azt jelenti, hogy könnyen tudnák pótolni őket.

4. ábra. A vevők megítélése
Figure 4. Characteristics of customers

Forrás: saját szerkesztés

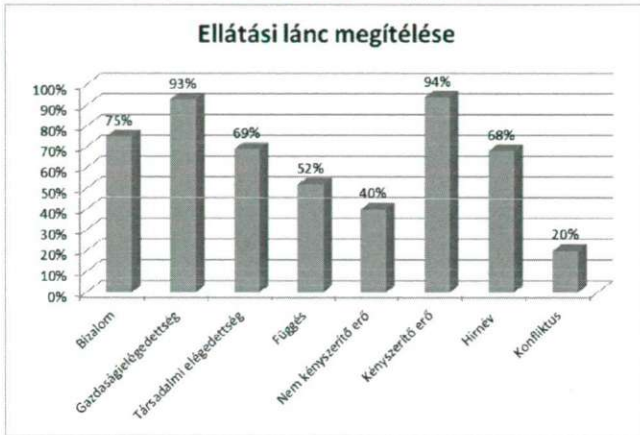
A 4. ábrán a vevőkről alkotott véleményeket összesítettem. Az ellátási lánc szereplői együttműködve juttatják el a terméket vagy szolgáltatást a fogyasztóhoz, amely feltételezi, hogy a szereplők bíznak egymásban. Ennek ellenére a bizalom mértéke mindössze 65%. A legnagyobb problémát az okozza, hogy a vevők nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy tevékenységük hatással lehet a lánc többi szereplőjére. A bizalmat az is gyengíti, hogy nem mindig tartják meg a partnereknek tett ígéreteket. A megkérdezettek szerint a vevőkkel való üzleti kapcsolatuk maximálisan hozzájárul a vállalatuk jövedelmezőségéhez viszont az árban nem mindig tudnak úgy megegyezni, hogy az számukra megfelelő legyen. Így a gazdasági elégedettség 90%-os. A megkérdezettek véleménye szerint a vevők nem mindig osztják meg velük a birtokukban lévő információkat így csak 70%-os a társadalmi elégedettségük. A partnerek szerint vállalatuk nem függ túlzottan a vevőiktől ennek ellenére arra a kérdésre, hogy könnyen tudnák-e pótolni vevőiket egyöntetű nem volt válasz. Itt is az a jellemző, hogy a vevők nem jutalmazták meg partnereiket viszont biztosak lehetnek abban, hogy nem hagyják figyelmen kívül érdekeiket amennyiben a szerződésben foglaltakat betartják. A vevők híresek szakértelmükről, de a pontosságot a gyengeségeik közé sorolták. A konfliktus értéke itt már magasabb, de a megkérdezettek szerint értéke a hosszú távú kapcsolattal csökken.

Összességében a megkérdezettek 61%-a gondolja úgy, hogy a kapcsolata a vevővel megfelelő. A legnagyobb problémát az információhiány, a pontatlanság illetve a bizalom alacsony foka jelenti.

Általánosságban elmondható, hogy az ellátási lánc szereplői jövedelmezőnek ítélik meg a partnerükkel való kapcsolatukat és nem tartanak attól, hogy bármilyen következménye lenne annak, ha nem fogadják el a másik üzleti ajánlatát. A konfliktus mértéke igen alacsony, mely azzal magyarázható, hogy a vizsgált szereplők minden esetben több mint 10 éve állnak kapcsolatban egymással. A szereplők szerint nehezen pótolható a másik fél, de ennek ellenére nem építik egymásra a tevékenységüket, megpróbálnak alternatív lehetőséget keresni arra az esetre, ha partnerükkel nem sikerülne üzletet kötniük. Ebből az következik, hogy a szereplők nem bíznak eléggé egymásban.

A vizsgált ellátási láncokban a partnerek pontosan tudják, hogy mit várhatnak el a másiktól. A több éves közös múlt alatt már-már rutinszerűvé vált a tevékenységük. Ennek ellenére távol áll attól az ideális kapcsolati formától, amelyről a szakirodalomban olvashatunk. A bizalom hiánya, a partnerek pontatlansága és az ígérek be nem tartása egyaránt gyengítik a kapcsolatukat és ezáltal, csökkentik az ellátási lánc teljesítményét.

5. ábra. Az ellátási lánc megítélése
Figure 5. Characteristics of supply chain

Forrás: saját szerkesztés

5. Következtetések

Az ellátási láncok működése nem ismerhető meg teljesítmény mérés nélkül. A jól kidolgozott ökonomiai mutatók mellett elengedhetetlen a szereplők közötti kapcsolatok vizsgálata. A kapcsolati mutatók, mint a bizalom, gazdasági és társadalmi elégedettség, a függés, a nem kényszerítő erő, a kényszerítő erő, hírnév és konfliktus elemzése pontos képet ad arról, hogy hogyan ítélik meg a szereplők a kapcsolatukat. Mivel a legtöbben figyelmen kívül hagyják a kapcsolatot, mint a teljesítmény mérés lehetséges megközelítését, ezért még hiányterületként jelenik meg a vizsgálatok során. Viszont, mint kutatásom is bizonyítja, egy több évtizedes múlttal rendelkező ellátási lánc szereplői között is azonosíthatóak olyan problémák, amelyek tudatos kezelésével növelhető az ellátási lánc teljesítménye. Ezért érdemes és indokolt is a teljesítmény mérés kapcsolati oldalról történő megközelítése.

Jegyzetek

1. Harland, C. (1996): Supply network strategies. *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 2, 183–192.
2. Lalonde, B. J. & Masters, J. M. (1994): Emerging logistics strategies: blueprints for the next century. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 24, 35–47.
3. Lambert, D. M., Stock, J. R. & Ellram, L. M. (1998): *Fundamentals of Logistics Management*, Boston, Irwin/McGraw-Hill.
4. Mentzer, J. T., Dewitt, W., Keebler, J. S., Min, S., Nix, N. W., Smith, C. D. & Zacharia, Z. D. (2001): Defining supply chain management. *Journal of Business Logistics*, 22, 1–25.
5. Chikán, A. (1997): *Vállalatgazdaságtan*, Aula Kiadó Kft.
6. Gelei, A.–Dobos, I.–Kovács, E. (2010): Üzleti kapcsolatok modellezése *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 2010. július–augusztus.
7. Molnár, A.–Gellynck, X.–R. D. Weaver (2010): Chain member perception of chain performance: the role of relationship quality. *Journal on Chain and Network Science* 10(1).
8. Nagy, J. (2008): *Ellátási lánc menedzsment technikák*. 100.számú Műhelytanulmány HU ISSN 1786-3031
9. Felföldi, J. (2007): Az innováció szerepe és lehetőségei a gazdálkodásban. In: Felföldi J.(ed.): *Ágazatspecifikus innováció alapuló projektek generálása az alma ágazatban* Debreceni Egyetem Debrecen, 2007. ISSN: 1588-8665; 14. p.
10. Bódi-Schubert, A. (2011): A vevő–beszállító kapcsolat sikerének fogalmi modellje. PhD-értekezés.
11. Gelei, A.–Dobos, I.–Kovács, E. (2010): Üzleti kapcsolatok modellezése *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 2010. július–augusztus.

Felhasznált irodalom

- Bódi-Schubert, A. (2011): A vevő–beszállító kapcsolat sikerének fogalmi modellje. PhD-értekezés.
- Bódi-Schubert, A. (2010): Az üzleti kapcsolatok sikerének vizsgálata a kapcsolatban jelentkező kritikák események segítségével. PhD-disszertációtervezet, BCE, Gazdálkodástudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Cooper, M. C., Lambert, D. M. & Pagh, J. D. (1997): Supply chain management: more than a new name for logistics. *International Journal of Logistics Management*.

- Chikán, A. (1997): Vállalatgazdaságtan, Aula Kiadó Kft.
- Felföldi, J. (2007): Az innováció szerepe és lehetőségei a gazdálkodásban. In: Felföldi J.(ed.): Ágazatspecifikus innovációk alapuló projektek generálása az alma ágazatban Debreceni Egyetem Debrecen, 2007. ISSN: 1588-8665; 14. p.
- Gelei, A. (2003): Az ellátási lánc típusai és menedzsmentkérdései – Vezetéstudomány. 2003. 34. évf. 7–8. szám pp. 24–34.
- Gelei, A.–Dobos, I.–Kovács, E. (2010): Üzleti kapcsolatok modellezése Közgazdasági Szemle, LVII. évf., 2010. július–augusztus.
- Harland, C. (1996): Supply network strategies. *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 2, 183–192.
- Håkansson, H. (1982): *International Marketing and Purchasing of Industrial Goods: An Interaction Approach*, Wiley, Chichester.
- Jones, T. & Riley, D. W. (1985): Using inventory for competitive advantage through supply chain management. *International Journal of Physical Distribution and Materials Management*, 15, 16–26.
- Király, É. (2011): A vállalati kapcsolati rendszerek a hazai kiskereskedelmi gyakorlatban Doktori (PhD) értekezés, Gödöllő.
- Lalonde, B. J. & Masters, J. M. (1994): Emerging logistics strategies: blueprints for the next century. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 24, 35–47.
- Lambert, D. M., Stock, J. R. & Ellram, L. M. (1998): *Fundamentals of Logistics Management*, Boston, Irwin/McGraw-Hill.
- Lőrincz, P. (2008): Ellátási lánc sajátosságai menedzsment és informatikai szempontból. 6th International Conference on Management, Enterprise and Benchmarking.
- Mohr, J.–Spekman, R. (1994): Characteristics of Partnership success: Partnership attributes, communication behavior, and Conflict Resolution techniques; *Strategic Management Journal*.
- Mentzer, J. T., Dewitt, W., Keebler, J. S., Min, S., Nix, N. W., Smith, C. D. & Zacharia, Z. D. (2001): Defining supply chain management. *Journal of Business Logistics*, 22, 1–25.
- Molnár, A.–Gellynck, X.–R. D. Weaver (2010): Chain member perception of chain performance: the role of relationship quality. *Journal on Chain and Network Science* 10(1).
- Molnár, A.–Felföldi, J.–Gellynck, X. (2007): A zöldség-gyümölcs ágazat ellátási lánc alapú teljesítmény vizsgálata. In: Felföldi J, Szabó E. (eds.): Ágazatspecifikus innovációk alapuló projektek generálása a zöldség termékpályán. Debreceni Egyetem Debrecen, 2007. ISSN: 1588–8665 pp. 80–85.
- Nagy, J. (2008): Ellátási lánc menedzsment technikák. 100. számú Műhelytanulmány HU ISSN 1786-3031
- Németh, P. (2009): Ellátási láncok hatékony irányítása multi-kritériumos teljesítményméréssel. Doktori értekezés.
- Nigel S.–Stuart, C.–Robert, J. (2010): *Operations Management*, Pearson Education Limited.
- Tari, E. (1996): Vállalati stratégiai szövetségek, Közgazdasági Szemle.

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK
eddig megjelent számai

- I. évfolyam (2008):** No1; No2;
- II. évfolyam (2009):** No3; No4-5; No6-7;
- III. évfolyam (2010):** No8; No9; No10; No11;
- IV. évfolyam (2011):** No12; No13, No14-15;
- V. évfolyam (2012):** No16; No17; No18-19;
- VI. évfolyam (2013):** No20-21;

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSRA KÖZLEMÉNYEI
eddig megjelent számai

- I. évfolyam (2009):** No1;
- II. évfolyam (2010):** No2; No3-4;
- III. évfolyam (2011):** No5-6;
- IV. évfolyam (2012):** No7; No8 (A-sorozat 1); No9 (B-sorozat 1.); No10 (A-sorozat 2.)
No11 (A-sorozat 3.);
- V. évfolyam (2013):** No12 (A-sorozat 4.); No13 (B-sorozat 2);

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK
eddig megjelent kötetei

- No1.: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
- No2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
- No3.: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged. 2012.
- No4.: Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
- No5.: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
- No6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
- No7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.